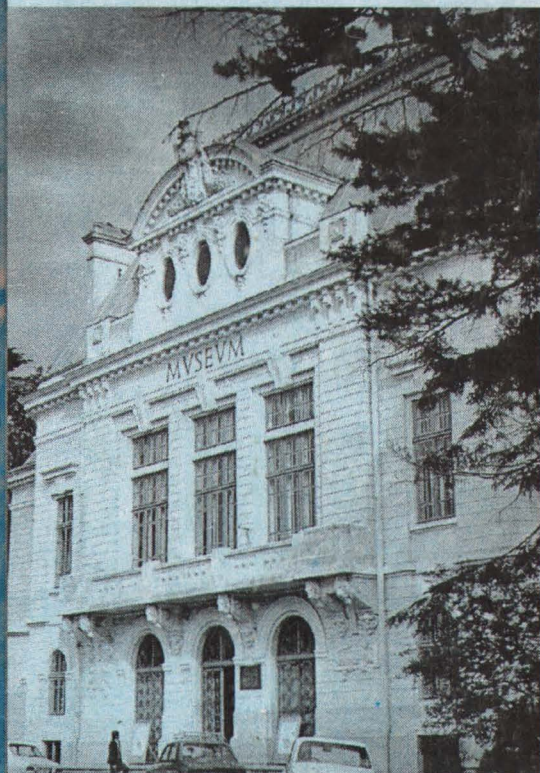

MUZEUL JUDEȚEAN BOTOȘANI

ACTA MOLDAVIAE SEPTENTRIONALIS

II
2002

Redactor coordonator: Ionel Bejenaru

*Volumul de față include teme de
ISTORIE, MEMORIALISTICĂ,
CIVILIZAȚIE-CULTURĂ, MUZEOGRAFIE,
RESTAURARE-CONSERVARE,
ETNOGRAFIE, NOTE. COMENTARII. IDEI,
vechiul anuar al Muzeului Județean Botoșani, „Hierasus”,
fiind rezervat exclusiv ARHEOLOGIEI*

Editura „AXA“ Botoșani - 2002

Director - **Coriolan CHIRICHEȘ**

Consilier editorial - **Gellu DORIAN**

Tel. 031 525909; Fax 031 585050

ACTA MOLDAVIÆ SEPTENTRIONALIS

II
2002

Redactor coordonator Ionel BEJENARU

Volumul de față include teme de ISTORIE, MEMORIALISTICĂ,
CIVILIZAȚIE-CULTURĂ, MUZEOGRAFIE, RESTAURARE-CONSERVARE,
ETNOGRAFIE, NOTE. COMENTARII. IDEI,
vechiul anuar al Muzeului Județean Botoșani, „Hierasus”,
fiind rezervat exclusiv ARHEOLOGIEI

0808

I. ISTORIE

1850-2000: EMINESCU – 150

MIHAI EMINESCU ȘI ISTORIA IMPERIULUI OTOMAN

DAN PRODAN

Opera lui Mihai Eminescu, „omul deplin al culturii românești”¹, inegalabilă pe plan ideatic, calitativ și cantitativ în literatura română, poate fi abordată din multiple unghiuri tematice. Una dintre direcțiile tematice de studiere a **operei** eminesciene este **reflectarea** istoriei Imperiului otoman și a relațiilor româno-otomane între secolele XIV-XIX. Există deja o bibliografie, directă sau indirectă, pe această temă, incompletă însă: s-au formulat considerații generale referitoare la *Mihai Eminescu-istoric*², monografiile consacrate vieții și operei lui Eminescu, studiile introductive la volumele *Operele* acestuia, diferite contribuții și articole cu tematici conexe celei din titlu, la care se adaugă propria mea ofertă de cercetare, în care am atras atenția asupra necesității abordării acestui segment al creației eminesciene, precizat anterior³. Cu toate acestea, nu avem încă în bibliografia eminesciană un studiu temeinic asupra reflectării istoriei otomane și a relațiilor româno-otomane (secolele XIV-XIX) în **opera** lui Eminescu (poezie, proză, publicistică, anecdotică, bibliografii, rezumate și fișe de lucru utilizate de marele poet și ziarist etc.).

Parcursul integrală a celor 16 volume ale **Operele** lui Eminescu⁴, selectarea tuturor contribuțiilor genialului autor pe tema enunțată în titlu și analiza științifică a acestora permit întocmirea următoarei **diagrame** tematico-cronologico-geografică⁵:

1. **istoria Imperiului Otoman și a relațiilor româno-otomane în secolul al XIV-lea**, cu privire specială la confruntarea politică, ideologică, religioasă și militară către Mircea cel Bătrân și Bâyezîd I Yildirim.

¹ Constantin Noica, *Eminescu sau gânduri despre Omul deplin al culturii românești*, București, 1975.

² Tudor Nedelcea, *Eminescu istoricul*, Fundația și editura „Scrișul Românesc”, Craiova, 1998.

³ Dan Prodan, *O abordare necesară: Mihai Eminescu și istoria Imperiului Otoman*, în „Mentor XXI”, anul II, nr. 1(6)/ ianuarie-februarie-martie 2000, Botoșani, p.2A.

⁴ Mihai Eminescu, *Opere*, vol. I-XVI+XVII (Bibliografie), ediție critică îngrijită de Perpessicius, Petru Creția, Al. Oprea, D. Vatamaniuc, București, 1939-1999.

⁵ Dan Prodan, *op. cit.*, p.2 A.

2. episoade din istoria Imperiului Otoman și a relațiilor româno-otomane, între secolul XV- mijlocul secolului XIX.

3. Un nou puseu al „crizei orientale“ (1875-1877), războiul ruso/româno-otoman (1877-1878) și urmările sale; evoluțiile interne din Imperiul Otoman (1876-1882).

4. Europa sud-dunăreană și Orientul Apropiat otomane au fost zonele de desfășurare ale acțiunilor unor anecdote și fabule cu problematică/ tematică orientală; astfel, în animalele personificate recunoaștem ușor arhetipuri umane, concepții, tradiții, obiceiuri, mentalități, elemente de cultură și civilizație otomano-arabo-persane.

5. Ca o extensie geografico-istorică a Orientului Apropiat otoman au fost Arabia și Orientul Mijlociu, de unde poetul a preluat unele teme literaro-filosofice și unde a plasat desfășurarea și deznodământul unor creații în versuri sau în proză ale sale.

*

* *

1. Referitor la istoria Imperiului Otoman și a relațiilor româno-otomane, în secolul al XIV-lea, două au fost evenimentele istorice reale pe care Titanul Universal Mihai Eminescu le-a prezentat în versuri inegalabile:

a) fondarea principatului (beylik-ului) otoman în N-V Anatoliei, în jurul anului 1300, de către 'Osmân Gâzi bey, și expansiunea tânărului stat în deceniile următoare⁶;

b) confruntarea, pe multiple planuri, dintre Mircea cel Bătrân, marele voievod și domn al Țării Românești (1386-1418), și sultanul otoman Bâyezid I Yıldırım (1389-1402)⁷.

Întemeierea beylik-ului otoman, la începutul secolului al XIV-lea, și extinderea sa teritorială în următoarele nouă decenii au fost prezentate de Mihai Eminescu în prologul *Scrisorii a III-a*⁸, prin inegalabila prelucrare și versificare a motivului poetic al visului lui 'Osmân („arboarele universului otoman“). Mă interesează în mod deosebit lucrările istorice

⁶ Din bogata bibliografie istorică referitoare la acest eveniment istoric, vezi: Halil Inalcik, *The Ottoman Empire. Classical Age, 1300-1600*, ed. I, Variorum Reprint, London, 1973, pp.5-16; ed. a II-a, 1989; ediția românească, idem, *Imperiul Otoman. Epoca clasică, 1300-1600*, ediție și studiu introductiv de Mihai Maxim, traducere, notă, completarea glosarului și indicelui de Dan Prodan, Editura Enciclopedică, București, 1996, pp.45-60; idem, *Formation of the Ottoman Empire*, în *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, edited by Halil Inalcik and Donald Quataert, Cambridge University Press, 1994, pp.11-17; Ali Sevim, Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi. Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, T.T.K.B., Ankara, 1989, pp.236-251.

⁷ Vezi vol. *Marele Mircea Voievod, Monografie*, coordonator Ion Pătroiu, Editura Academiei, București, 1988, 536 p.

⁸ Mihai Eminescu, *Opere*, vol. I, *Poezii tipărite în timpul vieții. Introducere. Note și variante. Anexe*, ediție critică îngrijită de Perpessiciu, cu 50 de reproduceri după manuscrise, București, 1939, 523 p., pp.142-148; idem, *Opere*, vol. II, *Poezii tipărite în timpul vieții. Note și variante: de la Povestea codrului la Luceafărul*, ediție critică îngrijită de Perpessiciu, cu 54 de reproduceri după manuscrise, București, 1939, pp.291-293, 294-302, 303-314.

și operele literare, izvoarele istorice (documente, cronici, picturi, stampe, desene alegorice etc.), creații mitologice, etnografice etc. folosite de Eminescu ca surse de informare-documentare pentru elaborarea prologului și a părții I din *Scrisoarea a III-a*.

Cum foarte bine se știe, această problemă i-a preocupat pe eminescologi încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, la începutul veacului următor fiind identificate cu precizie⁹ unele lucrări și izvoare istorice utilizate de Eminescu ca surse de informare-documentare pentru istoria otomanilor și a relațiilor româno-otomane în secolul al XIV-lea. Analiza exhaustivă a manuscriselor lui Eminescu, publicarea ediției critice a *Opereilor* (17 vol., 1939-1999) Bardului de la Ipotești și îmbogățirea continuă a bibliografiei „Poetului nepereche” (aprecierea lui Nichita Stănescu) au oferit premisele unor noi cercetări, finalizate cu formularea unor concluzii¹⁰ ce au lămurit alte aspecte ale problemei surselor de informare-documentare eminesciene.

Revenind la prologul *Scrisorii a III-a*, precizez că Anghel Demetrescu a identificat, în 1903, ca sursă de informare-documentare pentru condițiile interne și externe, obiective și subiective, ale întemeierii *beylik*-ului otoman de către *bey*-ul 'Osmân I, sinteza elaborată de orientalistul-turcolog austriac Josef von Hammer-Purgstall¹¹. Istoricul vienez a prezentat astfel faptul istoric¹² precizat anterior (redau traducerea realizată de Anghel Demetrescu¹³ cu un secol în urmă, pentru a sublinia, încă o dată, o prioritate în istoriografia subiectului analizat):

„Osman, întemeietorul dinastiei osmanice și fiul lui Ortogrul, iubea pe frumoasa Malchatun, fata piosului și învățatului șeic Edebali, care, după ce-și terminase în Syria studiul legii, se așezase la Itburni, un sat din apropierea orașului Eskișer (vechiul Dorylaeum). Osman vizita adesea pe Edebali și, văzând într-o seară pe fata lui, frumoasa Malchatun, se aprinse de dragoste pentru ea și o ceru de soție; însă Șeicul îi refuză cererea,

⁹ Anghel Demetrescu, *Mihail Eminescu*, în revista „Literatură și arta română”. VII, 1903. București. pp.359-396 (reeditat în idem. *Opere*, ediție îngrijită de Ovidiu Papadima, București. 1937. 412 p., pp.223-271); dr. I. Grămadă, *Mihail Eminescu (Contribuții la studiul vieții și operei sale)*, Heidelberg, 1914.

¹⁰ Marin Bucur, *Cultura istorică la Eminescu*, în „Caietele Mihai Eminescu”, vol. V, Editura Eminescu, București, 1980, pp.19-38; idem (transcriere), *Fragmentarium. Manuscrisul istoric 2263*, în „C.M.E.”, V, pp.238-257 (ambele contribuții reeditate în: *Eminescu: Sens, Timp și Devenire istorică*, vol. II, îngrijit de Gh. Buzatu, Stela Cheptea și I. Saizu, Iași, 1989, pp.113-130, 145-160); Adrian Fochi, *La legende de la fondation de l'Empire Ottoman*, în „Studia et Acta Orientalia”, XI, 1983, Bucarest, pp.60-70; Dan Petrovanu, *Cultura lui Eminescu și manuscrisele sale*, în Mihai Eminescu, *Opere*, vol. VIII, *Traduceri, transcrieri, excerpte*, ediție critică și prefată de Aurelia Rusu, București, 1986, pp.319-335; idem, *Surse pentru însemnări și fișe eminesciene cu caracter istoric*, în *Eminescu: Sens, Timp și Devenire Istorică*, vol. I, îngrijit de Gh. Buzatu, Ștefan Lemny și I. Saizu, Iași, 1988, pp.783-805.

¹¹ Josef von Hammer-Purgstall, *Geschichte des Osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven*. I. Band, 1300-1453. Pest, 1927 (690p. + 1 hartă). ed. I. pp.46-50 („visul lui Osman”); ed. a II-a. Wien, 1834, pp.65-69 (folosită de A. Demetrescu).

¹² *Ibidem*, ed. I. pp.49-50.

¹³ A. Demetrescu, *op. cit.*, 1937, pp.262-263.

pentru că nu credea în statornicia amorului tânărului osman și nici pe fiica sa vrednică de a fi soția unui principe.

Într-o seară, pe când Osman se culcase în casa lui Edebali, unde fusese primit ca oaspete, plin de răbdare, care, după proverbul Arabului, este cheia izbânzii, și plin de gânduri privitoare la obiectul amorului, prin care el, tăcând și supunându-se la privațiuni, a meritat mai întâi martiriul, i se arată în lumea ascunsă dinaintea ochiului adormit în afară, dar deschis înăuntru, următorul vis: El se vedea pe sine și pe Șeic, gazda sa, întins. Din pieptul lui Edebali se ridică luna nouă și plecându-se spre Osman ca lună plină, se ascunse și se cufundă în pieptul lui. Atunci răsări din coapsele lui un arbore și crescă în frumusețe și tărie tot mai mare și mai mare și-și întinse ramurile și cărările din ce în ce mai departe, și mai departe, acoperind cu umbra-i țările și mările până la extremul orizont al ținuturilor pământului. Sub umbra lui se ridicau munți ca Atlasul și Caucazul, Taurus și Haemus, întocmai ca patru stâlpi ai unui umbrar nesfârșit; din rădăcinile acestui arbore paradiziac isvorau patru râuri: Tigru, Eufratul, Nilul și Istrul. Corăbii acopereau râurile și flota mările, sămănături câmpurile și păduri munții. Din munți țâșneau izvoare roditoare și udu trandafirii și chiparoșii paradisiacelor livezi și dumbrave. Din văi se înălțau orașe cu domuri și cupole, cu piramide și obeliscuri falnice, cu colonne și turnuri, de pe vârful cărora strălucea semiluna, din ale căror galerii răsuna glas de rugăciuni, în contextul privighetorilor cu mii de voci și al papagalilor cu mii de culori, cari cântau și murmurau sub răcorosul umbrar, ale cărui frunze erau în formă de săbii.

Acum se ridică un vânt cotropitor și pleacă vârful lor spre orașe și mai cu seamă spre orașul împăralesc al lui Constantin, care, la împreunarea a două mări și a două continente, prins ca un diamant între două safiruri și două smaralde, formează nestimata inelului domniei ce cuprindea pământul. Osman voia tocmai să apuce inelul când se deșteptă. Interpretarea visului, ca semn al domniei universale a unei dinastii ieșite din coastele lui Edebali și ale lui Osman, înlătură toate piedicile ce se împotriveau la căsătoria lui cu frumoasa Malchatun, reprezentată prin lună plină.¹⁴

M. Eminescu a preluat din expunerea lui Hammer-Purgstall *motivul poetic binomial, dual, al visului lui 'Osmân* (coabitarea cu luna transformată într-o frumoasă fecioară) și al *arborelui universal otoman*, pe care l-a prezentat genial, în versuri inegalabile¹⁴:

„Un sultan dintre aceia ce domnesc peste vreo limbă,
Ce cu-a turmelor pășune, a ei patrie ș-o schimbă,
La pământ dormea ținându-și căpătâi mâna cea dreaptă,
Dară ochiu-nehis afară, înlăutru se deșteaptă.
Vede cum din ceruri luna lunecă și se coboară
Și s-apropie de dânsul preschimbată în fecioară. (...)

¹⁴ M. Eminescu, *Opere*, I, 1939, pp.142-144; II, 1943, pp.291-293, 294-296. 303-305.

Ea, șezând cu el alături, mâna fină i-o întinde,
 Părul ei cel negru-n valuri de mătășă se desprinde:
 – Las' să leg a mea viață de a ta... În brațu-mi vino,
 Și durerea mea cea dulce cu durerea ta alin-o...
 Scris în cartea vieții este și de veacuri și de stele
 Eu să fiu a ta stăpână, tu stăpân vieții mele.
 Și cum o privea sultanul, ea se-ntunecă... dispare;
 Iar din inima lui simte un copac cum că răsare,
 Care crește într-o clipă ca în veacuri, mereu crește,
 Cu-a lui ramuri peste lume, peste mare se lățește;
 Umbra lui cea uriașă orizontul îl cuprinde
 Și sub dânsul universul într-o umbră se întinde;
 Iar în patru părți a lumii vede șiruri munții mari,
 Atlasul, Caucazul, Taurul și Balcanii seculari;
 Vede Eufratul și Tigris, Nilul, Dunărea bătrână -
 Umbra arborelui falnic peste toate e stăpână.
 Astfel, Asia, Europa, Africa cu a ei pustiuri
 Și corăbiile negre legănându-se pe râuri,
 Valurile verzi de grăie legănându-se pe lanuri,
 Mările țarmuitoare și cetăți lângă limanuri,
 Toate se întind nainte-i... ca pe un uriaș covor,
 Vede țară lângă țară și popor lângă popor -
 Ca prin neguri alburie se strevăd și se prefac
 În întinsă-mpărăție sub o umbră de copac.
 Vulturii porniți la ceruri pân'la ramuri nu ajung,
 Dar un vânt de biruință se pornește îndelung
 Și lovește rânduri, rânduri în frunzișul sunător,
 Strigăte de-Allah! Allahu! Se aud de sus prin nori,
 Zgomotul creștea ca marea turburată și înaltă,
 Urlete de bătalie s-alungau dupăolaltă,
 Însă frunzele-ascuțite se îndoaie după vânt
 Și deasupra Romei nouă se înclină la pământ.
 Se cutremură sultanul... se deșteaptă... și pe cer
 Vede luna cum plutește peste plaiul Eschișer.
 Și privește trist la casa șeihului Edebali;
 După gratii de fereastră o copilă el zări
 Ce-i zâmbește, mlădioasă ca o creangă de alun;
 E a șecului copilă, e frumoasa Malcatun.

Atunci el pricepe visul că-i trimis de la profet,
Că pe-o clipă se-nălțase chiar în rai la Mahomet,
Că din dragostea lumescă un imperiu se va naște,
Ai cărui ani și margini numai cerul le cunoaște.”

Am redat pe larg traducerea românească a legendei relatate de orientalistul austriac Hammer-Purgstall și versificarea genială a motivului „visului lui ʿOsmān – arborele universal otoman” de către Eminescu pentru a vedea, pe de o parte, **gradul de prelucrare** a mitului amintit de către poetul român, iar pe de altă parte, **originalitatea și modalitățile artistice** de elaborare a „introducerii otomane”, a prologului *Scrisorii a III-a*. M. Eminescu a versificat inegalabil textul lui Hammer-Purgstall, ignorând deliberat unele amănunte și augmentând artificial altele, pentru atingerea finalităților și obiectivelor poetice, artistice, estetice etc. pe care și le-a propus. De exemplu, în „introducerea otomană”-prologul *Scrisorii a III-a* nu apare numele **bey**-ului ʿOsmān, marele poet ignorând deliberat acest antroponim. Această omisiune voită putea avea drept cauză și o anumită incertitudine, existentă încă prin 1870-1880, asupra paternității „visului otoman”: Ertoğrul, urmașul său ʿOsmān sau chiar Băieșid I. Pe de altă parte, Hammer-Purgstall a prezentat parcimonios, într-o singură frază, coborârea Lunii de pe cer în pieptul lui ʿOsmān. Eminescu a imortalizat această alegorie în 17 versuri lungi, prezentând Luna într-o *altă ipostază*; personaj/factor istoric și simbol statal secular.

Legenda „visului lui ʿOsmān”, prezentată de Hammer-Purgstall, preluată și versificată de Eminescu, are la bază un motiv etnografic-folcloric foarte vechi, antic, făcând parte din categoria *legendelor* referitoare la originea unor populații sau popoare, regate sau imperii, eroi, regi sau împărați¹⁵. Adrian Fochi a identificat și a analizat în context universal, folosind metoda comparativă, alte patru variante, cronologice-geografice diferite, ale legendei eroului fondator de stat cu dominație mono-, bi- sau tricontinentală („monarhie universală”) și a arborelui său genealogic: „arborele lui Ieseu” (în *Biblie, Vechiul Testament*); „legenda lui Cyrus Ahemenidul”, regele Persiei antice (la Herodot, în *Istorie*); „legenda lui Virgilius”, marele poet roman, fondatorul unui „imperiu spiritual poetic” (în creația poetului italian renașcentist Buonamente Aliprando; „legenda lui Vasile Macedoneanul”, împărat bizantin (la cronicarii bizantini din secolele IX-X e.n.)¹⁶.

Revenind la legenda „visului lui ʿOsmān”, aceasta a fost inclusă și prezentată în *Tevārih-i Āl-i ʿOsmān (Istoriile dinastiei otomane)*, cronică anonime otomane redactate la sfârșitul secolului al XV-lea și la începutul celui următor. Având un rol important în legitimarea oficială a dinastiei otomane, a statului otoman și a politicii sale de dominație

¹⁵ D. Caracostea, *Simbolurile lui Eminescu*, în: vol. *Studii eminesciene*, ed. Ion Dumitrescu, Editura Mincerva, București, 1975, p. 176; A. Fochi, *op. cit.*, loc. cit., p.61.

¹⁶ A. Fochi, *op. cit.*, pp.61-66, 68-69.

universală, această legendă l-a prezentat pe Ertoğrul, tatăl lui 'Osmân, ca fiind cel care, în vis, a văzut viitorul strălucit, imperial, al familiei sale, prin politica realistă și victoriile glorioase ale fiului său, 'Osmân¹⁷.

În *concluzie*, legenda eroului fondator și a arborelui său genealogic, de origine orientală și vârstă trimilenară, a fost identificată în diferite culturi și civilizații antice și medievale, din Persia până în Italia romană, din Arabia până în țările baltice, trecând prin Imperiile Bizantin și Otoman. În ceea ce privește varianta otomană a acestei legende antice orientale, ea a fost reactualizată și adaptată la condițiile particulare, concrete, otomane¹⁸, îmbogățită cu elemente specifice secolelor XIV-XVI și zonelor geografice: Orientul Apropiat-Europa central-sudică-Africa de Nord. Prin această legendă s-a urmărit o finalitate ideologico-doctrinară precisă: legitimarea oficială a dinastiei, statului și politicii externe otomane, a preluării moștenirii și tradiției bizantine, prin asimilare-simbioză, de către Imperiul Otoman.

Este interesantă de urmărit prezentarea acestei legende de către istoricii europeni (turcologi sau tangențial preocupați de istoria otomană) din secolul XVI-sfârșitul secolului XIX. Astfel, umanistul turcolog german Hans Löwenklau (Johann Leunclävius) a preluat legenda din compilația *Tevârih-i Âl-i 'Osmân* și a inclus-o în lucrarea sa *Annales Sultanorum Othomanidarum, a turcis sva lingua scripti a J. L. Latine redditi*¹⁹, visul atribuindu-l lui Ertoğrul, tatăl lui 'Osmân. Peste două secole, în sinteza sa otomană, Mouradja d'Ohsson a introdus o dihotomie a „visurilor otomane“, făcând disjunția între „visul lui Ertoğrul“²⁰ și „visul lui 'Osmân“²¹. „Visul lui Ertoğrul“ precede cauzal, motivațional și temporal „visul lui 'Osmân“. Legenda spune că Ertoğrul l-a vizitat, cu câteva săptămâni înaintea nașterii fiului său 'Osmân, pe un bătrân *seyh*, interpret de visuri. În noaptea anterioară discuției decisive cu *gazda* sa, Ertoğrul s-a adâncit în citirea *Kur'ân*-ului, a adormit și a visat că o voce celestă, respectiv *Allâh* însuși, i-a transmis că urmașii săi vor întemeia un imperiu multiseclar și că vor fi în grațiile sale. Comparând motivele celor două visuri, pot afirma că „visul lui Ertoğrul“ a reprezentat un nucleu ideatic primar, restrâns, din care a derivat prin augmentare și transgresare antroponimică, de-a lungul anilor, „visul lui 'Osmân“. În acest vis profetic se recunoaște deja o motivație, o justificare, o finalitate politico-ideologică imperial-statală otomană.

Cele două visuri și legenda aferentă au fost preluate succesiv, prezentate și analizate sumar, în sintezele lor de istorie otomană, de J. von Hammer-Purgstall²² și de J. W. Zinkeisen²³.

¹⁷ *Ibidem*, p.66.

¹⁸ *Ibidem*, pp.68-69.

¹⁹ Francforti, 1588, pp.3-4.

²⁰ *Tableau général de l'Empire Ottoman*, vol.I, Paris, 1788, pp.349-352.

²¹ *Ibidem*, pp.356-360.

²² *G.O.R.*, ed. I, pp.46-47 („visul lui Ertoğrul“), pp. 49-51 („visul lui Osman“).

În orientalistica-turcologia românească a secolelor XVIII-XIX, ilustrată prin operele principelui savant Dimitrie Cantemir, în special *Istoria creșterii și descreșterii curții otomane* și *Sistemul sau întocmirea religiei muhammadane*, nu există mențiuni referitoare la visurile celor doi bey nord-vest anatolieni și la legenda întemeierii statului otoman. Deși s-a arătat interesat de *sinteza de istorie otomană* a lui Cantemir²⁴, Eminescu nu a putut folosi, din motivul menționat anterior, edițiile germană²⁵ și românească²⁶ ale acestei lucrări, ca sursă de informare-documentare pentru elaborarea prologului din *Scrisoarea a III-a*. E puțin probabil ca marele poet să fi utilizat, în același scop, ediția rusească a monografiei cantemiriene consacrate *religiei islamice* (Sankt-Petersburg, 1722), exemplare din această lucrare aflându-se, din 1876-1877, și la biblioteca Academiei Române din București²⁷.

*
* *

Să identificăm în continuare perioadele și localitățile (orașele și bibliotecile universitare, publice sau particulare) în care Eminescu s-a documentat pentru a elabora prologul *Scrisorii a III-a*. Versiunea autonomă A (în manuscrisul 2276, ff. 103-107) a părții I a *Scrisorii a III-a* a fost datată în anii 1878-1879²⁸. Aceasta înseamnă că în perioada de elaborare a versiunii autonome A, Eminescu s-a documentat în legătură cu „visul otoman”, atribuit lui 'Osmân (nenominalizat însă!), citind și preluând afirmațiile lui Hammer-Purgstall. Deoarece materialele anterioare versiunilor autonome (date: cca. 1872-1879²⁹, ale *Scrisorii a III-a* conțin versuri ce se vor regăsi doar în partea a II-a a celebrului poem, iar Eminescu s-a stabilit la București încă de la sfârșitul lunii octombrie 1877³⁰, documentarea pentru prologul și partea I ale *Scrisorii a III-a* s-a realizat la București, în 1878-1879.

²³ *Geschichte des Osmanischen Reiches im Europa*. I. Band, Hamburg, 1840, pp.60-61 („visul lui Ertoğrul”), pp.67-69 („visul lui Osman”).

²⁴ M. Eminescu, *Opere*, vol. XV, ms. 2291, f. 10 v., p.216.

²⁵ D. Kantemir, *Geschichte des Osmanischen Reiches, nach seinem Anwachs und Abnehmen*, Hamburg, 1745; un exemplar al primei ediții franceze a lucrării, *Histoire de l'Empire Ottoman...*, Paris, 1743, se afla în Biblioteca Societății Academice Române din 1876-1877 (vezi „Analele Societății Academice Române”, X, 1877, secțiunea I. București. 1877, p.167).

²⁶ Idem, *Istoria Imperiului Otoman*. I-II, traducere de dr. I. Hodosiu, București, 1877.

²⁷ „A.S.A.R.”, X, 1877, secțiunea I, București, p.170; idem, XI, 1878, secțiunea I, pp.72, 74. Vezi și *infra*, nota nr.40.

²⁸ Perpessiciu, *Comentarii la Scrisoarea a III-a*, în M. Eminescu, *Opere*, II, 1943, p.272.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ D. Vatamaniuc. M. Eminescu la „*Timpu*” (1877-1883), „*România Liberă*” (1888) și „*Fântâna Blanduziei*” (1888-1889), în M. Eminescu, *Opere*, X, *Publicistică. 1 noiembrie 1877-15 februarie 1880*, cu 16 reproduceri după publicații și manuscrise, Editura Academiei R.S.R., București, 1989. pp.111-112.

În această perioadă M. Eminescu a tradus în românește vol. I din lucrarea lui Eudoxiu de Hurmuzaki. *Fragmente zur Geschichte der Rumänien*³¹. Această traducere i-a facilitat poetului o mai bună cunoaștere a istoriei confruntării româno-otomane din timpul lui Mircea cel Bătrân, la sfârșitul secolului al XIV-lea, și o documentare minimală pentru elaborarea părții I (episodul Mircea-Băiezid I - Rovine) din *Scrisoarea a III-a*. Tot în *Fragmente*-le lui Hurmuzaki marele poet a întâlnit (sau a reîntâlnit!) o referință bibliografică majoră privind istoria Imperiului Otoman: J. von Hammer-Purgstall, *G.O.R.*, din care sintetiză a preluat și a versificat inegalabil legenda „visului otoman”, atribuit lui 'Osmân I. La B.A.R. din București există edițiile I și a II-a ale sintezei otomane a orientalistului austriac, intrat în fondul de carte în 1875³² și accesibile, începând cu acel an, lui Eminescu. În această situație, autorul a aflat (și-a reamintit?) de Hammer-Purgstall și de sinteza sa de istorie otomană prin intermediul lui Hurmuzaki și a lucrării sale³³.

Pe de altă parte, Eminescu ar fi putut afla despre sinteza orientalistului austriac, consultând-o cu caracter informativ general, și în timpul studiilor universitare la Viena și Berlin (1869-1874) sau al activității sale complexe de la Iași (director al B.C.U./1874-1875, revizor școlar/1875-1876, redactor la „Curierul de Iași”/1876-1877). Edițiile *G.O.R.* se aflau atât în marile biblioteci din spațiul european germanofon, frecventat de Eminescu, cât și la B.C.U. Iași („Donația Constantin Hurmuzaki”) ³⁴. Dar traducerea românească a „visului lui 'Osmân”, realizată de poet după textul din sinteza otomană a lui Hammer-Purgstall, nu se găsește în nici un manuscris eminescian, această realitate ridicând semne de întrebare: versiunea românească a fost definitivată pe foi de lucru care, ulterior elaborării variantelor C³⁵ și D³⁶, au fost distruse/ s-au pierdut/ nu au fost încă descoperite? Eminescu a memorat paragrafele legendei „visului lui 'Osmân”, a reținut tema acesteia, nemaiaivând nevoie de traducerea scrisă pe hârtie? Autorul avea la dispoziție sinteza otomană a orientalistului austriac oricând voia, putând să o consulte și/sau să o împrumute acasă conform dorinței sale? Viitoarele cercetări eminescologice pot aduce răspunsuri definitive la aceste întrebări.

Trebuie să mai semnaliez încă un aspect nelămurit al informării-documentării realizate de Eminescu pentru elaborarea prologului din *Scrisoarea a III-a*: raportul de determinare cauzală între sinteza istorică a lui Hammer-Purgstall și motivul poetic „otoman” versificat în capodopera amintită. Analiza atentă, obiectivă, a manuscriselor eminesciene și a variantelor *Scrisorii a III-a* conduce la concluzia că ideea structurii duale, antitetice, a acestui poem a apărut în concepția autorului în 1879³⁷, iar motivul „visului lui

³¹ *Fragmente din istoria românilor*. vol. I (traducere de Mihai Eminescu). București, 1879.

³² „A.S.A.R.”. VIII. 1875. București. 1875. p.80.

³³ Perpersicius, *op. cit.*, p.290.

³⁴ Dan Petrovanu, *Surse, loc. cit.*, pp.793-794.

³⁵ M. Eminescu, *Opere*. II. 1943, pp.302-311.

³⁶ *Ibidem*, pp.319-323; vol.I, 1939, pp.142-147.

³⁷ Perpersicius, *op. cit.*, p.272.

‘Osmân’ în același an, după citirea (sau recitirea!) respectivelor paragrafe din *G.O.R.* a orientalistului austriac. Deci, utilizarea informațională a amintitei sinteze otomane a îmbogățit tematic prologul poemului, oferindu-i poetului, prin „visul lui ‘Osmân’”, elementul de întregire și de motivare a conflictului versificat inegalabil în partea I a *Scrisorii a III-a*. Nu motivul poetic aprioric formulat l-a determinat pe Eminescu să caute suportul informațional istoric în *G.O.R.*, ci legenda prezentată în amintita sinteză a fost preluată, integrată în noua structură a poemului și versificată genial de marele poet.

Nu trebuie să ignorăm posibilitatea ca Eminescu să fi folosit ca surse de informare-documentare pentru prologul *Scrisorii a III-a* și desene, picturi sau gravuri reprezentând „visul și arborele stăpânirii otomane”, realizate până în 1878. Cel mai cunoscut exemplu³⁸ de reprezentare alegorică a motivului poetic a legendei amintite anterior, imagine aflată, teoretic, și la îndemâna lui Eminescu, este gravura alegorică din frontispiciul ediției rusești a operei orientalistice a principelui cărturar moldav Dimitrie Cantemir, *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*³⁹. Gravura alegorică, realizată de gravorul rus Alexei Feodorovici Zubov, la indicațiile lui D. Cantemir, care cunoștea, evident, această legendă, îl reprezenta pe ‘Osmân I adormit pe pământ, în pieptul lui avându-și rădăcinile un arbore uriaș, sub coroana căruia se aflau continentele Europa, Asia și Africa. Trunchiul, ramurile și fructele acestui arbore erau reprezentate prin șerpi, simboluri ale Răului. Prin extensie, însuși Imperiul Otoman era un imperiu, un simbol al Răului, fiind perceput și analizat ca atare. Un exemplar complet al acestei opere cantemiriene a fost dăruit Bibliotecii Academiei Române în noiembrie 1877⁴⁰. Teoretic, Mihai Eminescu avea posibilitatea să cerceteze această carte, cu ajutorul unui cunoscător al limbii ruse, și să folosească informațiile culese mai ales din interpretarea desenului alegoric amintit. În manuscrisele eminesciene nu există mențiuni despre consultarea *Sistemului...* lui D. Cantemir. Dar nu putem exclude posibilitatea, deocamdată teoretic subliniată și demonstrată, a utilizării de către marele poet a amintitei opere islamologice a orientalistului-turcolog moldav⁴¹.

A mai existat posibilitatea, teoretic amintită aici, ca Eminescu să fi cunoscut poemul lui Victor Hugo, *Booz endormi*, inclus în vol. *Les Legendes des Siècles*, ed. I, 1859, ed. a II-a, 1877. În această operă literară, V. Hugo a prezentat visul biblicului Boaz, din trupul căruia a crescut un stejar uriaș, simbolul viitoarei familii pe care o va întemeia în urma căsătoriei cu tânăra moabită Ruth. Eminescu ar fi putut prelua motivul visului prevestitor și al arborelui uriaș, simbol genealogic, și ar fi avut posibilitatea să le adapteze literar-poetic în prologul *Scrisorii a III-a*.

³⁸ Ignorat de A. Fochi. *op. cit.* pp.66-68.

³⁹ *Kniga Sistema ili Sostoianie muhammedanskija relighii*. Sanktpetersburg. 1722.

⁴⁰ Virgil Cândea. *Studiu introductiv la Dimitrie Cantemir. Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, traducere, studiu introductiv, note și comentarii de Virgil Cândea, text rus îngrijit de Anca Irina Ionescu. Editura Academiei R.S.R., București. 1987. pp. XXX-XXXII.

⁴¹ Este curios faptul că A. Fochi nu a amintit nimic despre această posibilitate teoretică și practică (*op. cit.*, *loc. cit.*, pp. 60-61. 66-70).

Confruntarea dintre sultanul otoman Băyezîd I Yildirim și Mircea cel Bătrân, marele voievod și domn al Țării Românești, a fost rezultatul expansiunii rapide și vulcanice a statului otoman, căreia i s-a opus dorința de libertate și independență a românilor. Descrierile eminesciene ale duelului oratoric imaginar Mircea-Băyezîd I și a luptei de la Rovine sunt arhicunoscute, devenind deja elemente ale mentalului colectiv românesc, cu numeroase citări sau preluări parafrazice în conversația cotidiană românească. Ne interesează sursele de informare-documentare utilizate de Eminescu pentru elaborarea nemuritoare versificații a întâlnirii imaginare Mircea-Băyezîd I și a luptei reale de la Rovine.

În dialogul imaginar dintre Băyezîd I și Mircea, conducătorul otoman a expus, cu cinism, hotărâre și trufie, coordonatele politicii externe pe care o promova față de statele creștine ortodoxe și/sau catolice din Europa sud-dunăreană ori așuseană:

„– Cum? Când lumea mi-e deschisă, a privi gândești că pot
Ca întreg Aliotmanul să se-mpiedice de-un ciot?
O, tu nici visezi, bătrâne, câți în cale mi s-au pus!
Toată floarea cea vestită a întregului Apus,
Tot ce stă în umbra Crucii, împărați și regi s-adună
Să dea piept cu uraganul ridicat de Semilună. (...)
Când văzui 'a lor mulțime, câtă frunză, câtă iarbă,
Cu o ură neîmpăcată mi-am șoptit atunci în barbă,
Am jurat ca peste dânșii să trec falnic, fără păs,
Din pristolul de la Roma să dau calului ovăz...“⁴².

Obiectivul final al politicii expansioniste otomane promovată de vulcanicul sultan era cucerirea Romei și hrănirea calului cu ovăz de pe pristolul din altarul bazilicii San Pietro din cetatea papală. Ideea și expresia sunt preluate din E. Hurmuzaki, *Fragmente din Istoria Românilor*, vol. I⁴³, care, la rândul său, s-a inspirat masiv din J. von Hammer-Purgstall, *G.O.R.*, vol. I⁴⁴. Substantivele proprii *Aliotmanul* (*Âl-i 'Otmân*)⁴⁵ și *Fanarul*

⁴² M. Eminescu, *Opere*, I, 1939, pp.146-147; II, 1943, pp.298. 299.

⁴³ *Ibidem*, XIV, 1983, p.175 („Îndrăznețul sultan, simțindu-se mare în puterea sa, se fălea că de pe pristolul bisericii Sf. Petru din Roma își va pune sirepul să mănânce ovăz”).

⁴⁴ *G.O.R.*, ed. I, vol. I. Pesta, 187, p.239 („Weniger vernessen war Baiesid's auf seine Ueber macht gestützte Drohung, «nächstens sein Pferd auf dem Hochaltare der Peterskirche zu Rom hafer fressen zu lassen»“).

⁴⁵ „Ca întreg Aliotmanul să se-mpiedice de-un ciot?“ - M. Eminescu, *Opere*, I, p.146; II, p.299. D. Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, I, București. 1877, p.169: Aliothman = Fiii/Casa/ Dinastia lui Othman/ Osman; Aliotman padișahi = sultanul Casei/Dinastiei osmane.

(Fener)⁴⁶ au fost preluate de Eminescu din sinteza otomană a lui D. Cantemir. Denumirile unor categorii de luptători din armata otomană (ieniceri/ „copii de suflet ai lui Allah“, spahii, asabi, flamura verde reunindu-i pe toți aceștia sub o comandă supremă) au fost preluate din sinteza otomană a lui Hammer-Purgstall⁴⁷ și din lucrarea lui Hurmuzaki⁴⁸. Mai putem urmări, de exemplu, filiația expresiei „codrul de stejari“⁴⁹. Eminescu a preluat-o din contribuția lui Hurmuzaki⁵⁰, care, la rândul său, a adoptat-o din *Chronica Românilor*⁵¹ a lui Gh. Șincai.

Mircea i-a opus lui Băyezid I o politică național defensivă bine articulată:

„Eu? Îmi apăr sărăcia și nevoile și neamul...
 Și de-aceea tot-ce mișcă-n țara asta, râul, ramul,
 Mi-e prieten numai mie, iar ție dușman este,
 Dușmănit vei fi de toate, făr-a prinde chiar de veste;
 N-avem oști, dară iubirea de moșie e un zid
 Care nu se-nfioarează de-a ta faimă, Baiazid!“⁵².

Rezultatul divergențelor ireconciliabile dintre cei doi conducători a fost lupta de „la Rovine în câmpii“, „de din vale de Rovine“ (conform localizării geografice acceptate de M. Eminescu). Dar locul confruntării Mircea-Băiezid I nu apare nominalizat în *Fragmente*-le lui E. Hurmuzaki, vol. I, și nici în *Chronica Românilor* a lui Gh. Șincai, vol.I; compilația realizată de Șincai a fost utilizată frecvent pentru informare-documentare cu caracter istoric atât de Hurmuzaki, cât și de Eminescu. Atunci se pune întrebarea: de unde a preluat marele poet toponimicul luptei dintre români și otomani?

Denumirea *Rovine* a fost amintită de cronicarul muntean Radu Popescu în compilația sa *Istoriile domnilor Târâi Rumânești*, editată de A. T. Laurian și N. Bălcescu în 1845-1846⁵³. Radu Popescu a plasat geografic Rovine pe râul Ialomița, dar nu a exclus posibilitatea unei alte localizări. Eminescu putea prelua acest toponimic și din contribuțiile

⁴⁶ „Tot ce e perfid și lacom, tot Fanarul, toți ilioții...” - M. Eminescu, *Opere*, I, p. 150; II, pp.286, 317; D. Cantemir, *op. cit.*, I, pp.98-100.

⁴⁷ *G.O.R.*, I, pp.239-241.

⁴⁸ *F.I.R.*, în M. Eminescu, *Opere*, XIV, 1983, p.176.

⁴⁹ „Numai-n zarea depărtată sună codrul de stejari” - M. Eminescu, *Opere*, I, p.146; II, pp.298, 306.

⁵⁰ *F.I.R.*, I, p. 177: „Mircea (...) se ținea numai pas cu pas de oștirea inamică în coastele ei, alegându-și drumul prin *codri de stejari*, numeroși și greu de atacat, cari petreceau pe atunci țara în toate laturile și-l acopereau îndeajuns” (subl. D.P.).

⁵¹ Gh. Șincai, *Chronica românilor și a mai multor neamuri*, ed. a II-a, București, 1886, vol. I, p.587: „Mircea (...) urma oastea lui Baiazet prin *pădurile cele cu ghinde*, de care mai multe sunt în țara aceia și o făc nestrăbătută” (subl. D.P.).

⁵² M. Eminescu, *Opere*, I, p. 147; II, p.300, 308.

⁵³ În „Magazin istoric pentru Dacia”, vol. I, 1845, București, pp. 83-114, 147-186, și în volum separat în colecția *Cronicarii Țării Românești*, I, București, 1846, IV + 230 p.

istorice ale lui B. P. Hașdeu, publicate în perioada 1875-1877. Astfel, în lucrarea sa *Istoria critică a românilor*, ed. a II-a, București, 1875, Hașdeu a plasat lupta de la Rovine, nenominalizată și nedată explicit, „lângă Craiova“. Într-un articol publicat în 1877, Hașdeu a localizat bătălia de la Rovine în vecinătatea orașului Băniei și a datat-o cu o intuiție genială: 17 mai 1395⁵⁴.

Însușindu-și datele generale ale problemei luptei dintre Mircea și Băiyezid I, preluate selectiv de la Radu Popescu, Gh. Șincai, E. Hurmuzaki, B. P. Hașdeu, Eminescu a plasat locul confruntării într-o zonă de câmpie, neraportată însă la alte elemente geografice (localități, râuri, etc.). O altă dovadă în acest sens sunt și versurile de la sfârșitul părții I a *Scrisorii a III-a*: „Unul dintre fiii falnicului domn“, aflat „din vale de Rovine“, într-o regiune de câmpie, a scris „o carte,/ S-o trimită dragei sale“, aflată la distanță, „de la Argeș mai departe“, în zona colinară-montană, unde se retrăsese, împreună cu bătrâni, femei și copii, din calea expediției otomane.

Data bătăliei de la Rovine impune și ea anumite precizări. Din dialogul imaginar Mircea-Băyezid I a rezultat foarte clar că lupta dintre armatele celor doi rivali s-a desfășurat **după** confruntarea decisivă de la Nicopole (25 septembrie 1396): sultanul otoman a precizat, adresându-se voievodului român:

„La Nicopole văzut-ai câte tabere s-au strâns
Ca să-mi steie înainte-mi ca și zidul neînvinc.“⁵⁵

Plasarea temporală, de către Eminescu, a luptei de la Rovine **după** confruntarea de la Nicopole a avut la origine informațiile oferite poetului de *Chronica Românilor* a lui Gh. Șincai⁵⁶ și *Fragmente-le* lui E. Hurmuzaki⁵⁷. În aceste lucrări, folosite intens de marele poet, lupta de la Rovine a fost plasată în „anul 1398“, în virtutea preluărilor succesive și necritice de informații pe linia: Laonic Chalcocondyl (istoric bizantin) - J. C. Engel (istoric german) - Gh. Șincai (istoric român) - E. Hurmuzaki (istoric român). Se pare că localizarea și datarea de pionierat ale lui Hașdeu: Rovine, 17 mai 1395, lansate în 1877, nu au avut nici un ecou în informarea-documentarea istorică a lui Eminescu, strict necesară pentru elaborarea părții I din *Scrisoarea a III-a*.

Prin urmare, desfășurarea cronologică a motivului istorico-literar din partea I a capodoperei anterior amintită, versificat magistral de Eminescu, a fost următoarea: confruntarea de la Nicopole (1396) - lupta de la Rovine („1398“). Această derulare cronologică a fost în fapt oglinda nivelului și calității cunoștințelor istorice despre confruntarea Mircea-Băyezid I, din istoriografia românească a anilor 1875-1880. Ignorând

⁵⁴ B. P. Hașdeu, *Originile Craiovei (1230-1400)*, în revista „Columna lui Traian“, anul VIII, nr.12/1877, București, pp.668-669.

⁵⁵ M. Eminescu, *Opere*, I, p.147; II, p.298.

⁵⁶ Gh. Șincai, *op. cit.*, pp.586-588.

⁵⁷ E. Hurmuzaki, *F.I.R.*, în M. Eminescu, *Opere*, XIV, pp.177-178.

(sau, poate, necunoscând!) datarea propusă de Hașdeu, Eminescu a fundamentat cronologic demersul său literar pe informațiile istorice accesibile lui, preluate din lucrări considerate demne de „încredere științifică” în vremea sa. Deși cronologia acestor evenimente s-a dovedit ulterior caducă, versificația a rămas nemuritoare.

Prin urmare, eminescologii și toți cei interesați de *Scrisoarea a III-a* trebuie să renunțe la aserțiunea, formulată cu zeci de ani în urmă, conform căreia Eminescu a plasat lupta de la Rovine **după** cea de la Nicopole ca rezultat al unei „licențe poetice” sau „inversiuni cronologice” menite să confere cât mai multă culoare literară și valoare artistică tabloului respectiv din partea I a poemului.

*
* *

În perioada în care a tradus și a fost editat în limba română vol. I al lucrării lui E. Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänien*, M. Eminescu a prezentat, în trei articole de presă, o imagine de ansamblu a luptelor dintre Mircea cel Bătrân și sultanii Băyezid I/ Mehmet I, a stăpânirii lui Mircea în Dobrogea și a evoluției etnice a acestei provincii în secolele XI-XIV⁵⁸. Sursa de informare-documentare a fost, evident, **sinteza** de istorie a românilor a lui Hurmuzaki.

*
* *

2. Episoade din **istoria Imperiului Otoman și a relațiilor româno-otomane** între secolele XV - mijlocul secolului al XIX-lea au fost prezentate de Eminescu în diferite creații în versuri, în proză și în articole de ziar, elaborate în perioada 1867-1883.

Ordonând cronologic evenimentele istorice din trecutul otoman și româno-otoman prezentate de marele poet, prima creație în versuri pe care o analizăm este schița de imn omagial *Ștefan cel Mare*, închinat marelui voievod și domn moldav, cu ocazia dezvelirii statuii acestuia de la Iași, în 1883. Această încercare de omagiere nu s-a finalizat însă într-un poem omogen, cursiv și de înaltă valoare literară, pentru că **degradarea sănătății mintale și fizice a lui Eminescu se accentuase**. Cu toate acestea, marele poet a punctat în acest interesant crochiu psihologico-biografic **două** episoade din istoria otomană și a relațiilor otomano-moldave: **ascensiunea și expansiunea otomanilor**, identificate cu persoana sultanului Mehmed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului și adevăratul fondator al Imperiului Otoman:

„Mănat de credință, mănat de profet,
Din negre pustiuri porni Mohamed

⁵⁸ M. Eminescu. [„De o samă de vreme...”]. în „Timpul”, III. nr.168/2 august 1878. București. pp.1-2. editat în idem. *Opere*, X. 1989, pp.86-88; idem. *Anexarea Dobrogei*, în „T.”. III. nr.182/19 august 1878. pp.1-2. editat în *ibidem*. pp.95-98; idem. [„«*Politische Correspondenz*» publică...”]. în „T.”. IV. nr.53/8 martie 1879. pp.1-2, editat în *ibidem*. pp.207-208.

Stămind mulgătorii de iepe;
Îneacă o lume în flăcări și fum
Și moartea-i netează al gloriei drum:
E moartea stăpână pe stepe.⁵⁹

Referitor la **confruntarea** politico-militară și ideologico-religioasă dintre Mehmed al II-lea și Ștefan cel Mare, poetul a punctat episodul victoriei moldovenilor de la Podu Înalt/ Vaslui, 10 ianuarie 1475, și ecourile ei în lumea creștină:

„Și când lumea a putut s-o înțeleagă,
Clopotele de la Roma au sunat o zi întreagă,
De-au cutremurat văzduhul și zidurile cetății,
Și dentăi i-a zis lui Ștefan, Papa: «Scut Creștinătății»»⁶⁰.

Pentru informare-documentare istorică referitoare la epoca lui Ștefan cel Mare și a politicii sale față de otomani, Eminescu putea folosi lucrarea de istorie românească a lui E. Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänien*, II, Band, Bukarest, 1881 (pentru conturarea cadrului general al politicii externe a Moldovei în a doua jumătate a secolului al XV-lea). Informații despre relațiile moldo-otomane în timpul lui Ștefan cel Mare puteau fi obținute din sinteza de istorie otomană a lui Hammer-Purgstall *G.O.R.*, II. Band, Pesth 1828; 1834. Poetul a folosit cu siguranță *Letopisețul Țării Moldovei* întocmit de Grigore Ureche și editat de M. Kogălniceanu la București, în 1872, în colecția: *Cronicele României sau Letopisețele Moldovei și Valahiei*, ediția a II-a⁶¹. La acestea se adaugă *Chronica Românilor*, de Gheorghe Șincai, editată la Iași în 1853, lungă domnie a lui Ștefan cel Mare fiind prezentat în vol.II (cuprinde anii 1440-1614)⁶². Alte informații istorice referitoare la marile voievozi moldavi puteau fi extrase din articolele și izvoarele istorice publicate în „Arhiva istorică a României” (București, 1865-1866), „Tezaurul de Monumente istorice pentru România” (București, 1862-1865), „Columna lui Traian” (București, din 1869).

Tema confruntării dintre otomani și moldoveni în timpul lui Ștefan cel Mare a fost abordată tangențial de Eminescu și în *[Poemul Putnei-Închinare lui Ștefan Vodă]*, alt imn omagial dedicat marelui conducător al Moldovei, cu ocazia impresionantă serbări de la

⁵⁹ Idem. *Opere*, IV. *Poezii postume. Anexe. Introducere. Tabloul edițiilor*, ediție critică îngrijită de Perpessicius, cu 38 de reproduceri după manuscrise. București. Editura Academiei R.P.R., 1952 (pp. 545-547). p.546.

⁶⁰ Idem. *Opere*, VIII. *Teatrul original și tradus, traduceri de proză literară. Dicționarul de rime*, studiu introductiv de Petru Creția, cu 145 de reproduceri după manuscrise. Editura Academiei R.S.R., București 1988. p. 297. Vezi și idem. *Opere*, V. *Poezii postume, Anexe, note și variante. Exerciții și moloze, addenda și corrigenda, apocrife, mărturii*, indice, ediție critică îngrijită de Perpessicius, cu 46 de reproduceri după manuscrise. București, Editura Academiei R.P.R., 1958, pp.624-630.

⁶¹ Tomul I, pp.129-242. despre domnia lui Ștefan cel Mare, la pp.151-179.

⁶² Anii 1457-1504 la pp.43-169.

Putna de la 15 august 1871. În strofa a 12-a a poemului, elaborat în 1870 - august 1871, tânărul poet a enumerat principalele victorii ale lui Ștefan cel Mare împotriva dușmanilor Moldovei, printre care și cea de la Podul Înalt/ Vaslui, 1475, asupra otomanilor:

„În nimbul ce-ncunună mormântul se zărește:
Lipnițul, Grumăzeștii și Balta și Ciceu,
Dumbrava Roșă, Baia și cum îngălbenește
Făloasa semilună la Rahova de greu”⁶³.

Eminescu a utilizat informații preluate din *Letopisețul Țării Moldovei* de Grigore Ureche (ediția I, realizată de M. Kogălniceanu, vol.I, Iași, 1845) și din *Chronica Românilor* de Gh. Șincai (ediția I, vol.II, Iași, 1853).

În piesa de teatru *Ștefan cel Tânăr*, scrisă succesiv între c.1868-1871, personajul Luca Arbore, mare boier moldav, i-a reamintit nepotului marelui Ștefan că în vremea biruitorului de la Podul Înalt otomanii au cucerit primele teritorii moldovenești, cetățile Chilia și Cetatea Albă. Același personaj a schițat profilurile psihologico-morale ale popoarelor vecine Moldovei:

„Litvanul este lacom... Maghiarul e avan,
Tătaru-i făr' de lege, polonul e viclean,
Turcu-i mult mai de treabă, mai blând, mai omenos,
Turcul e drept ca legea, firea lui e adâncă.
Inima lui e bună, vorba lui e stâncă...”⁶⁴.

Imaginea pronunțat idilică a „turcului” păgân, în antiteză cu cea forțat negativă a „creștinului” și a tătarului, vecini ai moldovenilor, subliniază, în concepția lui Eminescu, opțiunea politică realistă a eșichierului politic moldav de colaborare cu otomanii, în condiții bilaterale bine reglementate prin acte juridice oficiale numite „capitulațiuni”.

Spre deosebire de referirile tangențiale la istoria otomanilor și a relațiilor moldo-otomane din creațiile enumerate anterior, în piesa de teatru *Alexandru Lăpușneanu*, [Prolog], versiunile A și B, M. Eminescu a insistat asupra expansiunii și cuceririlor otomane din timpul sultanului Mehmed al II-lea (a doua domnie: 1451-1481). Autorul a fundamentat această dramă pe antiteza dintre epoca de aur a Moldovei, în timpul lui Ștefan cel Mare, caracterul și nivelul relațiilor româno-otomane de la sfârșitul secolului al XV-lea, și a doua domnie a lui Alexandru Lăpușneanu (1564-1568), când regimul de protecție tributară otomană asupra acestei țări românești devenise mult mai dur⁶⁵. Analogia cu planul antitetice, dual, al *Scrisorii a III-a* este evidentă.

⁶³ M. Eminescu. *Opere*. I. 1939 (pp.497-499. introducere. pp.499-502. poemul). p.500. Vezi și idem. *Opere*. IV. 1952. pp.54-57).

⁶⁴ Idem. *Opere*. VIII. 1988. pp.151-155.

⁶⁵ *Ibidem*. VIII. pp.200, 202: unul din personajele piesei de teatru. un boier. își amintește cu nostalgie:

În versiunea *A* a *Prologului* piesei de teatru, unul dintre boierii lui Lăpușeanu descria, mâhnit și resemnat, ascensiunea și expansiunea rapidă a otomanilor, atribuite, prin concentrare spațio-temporală, doar lui Mehmed al II-lea, sultanul-simbol, cuceritorul capitalei bizantine Constantinopol și adevăratul fondator al Imperiului Otoman:

„Mohamed stărnise moartea cea stăpână peste stepe
Ș-au dat gând de biruință mulgătorilor de iepe.
Peste mări de mulți plutite, peste țări înfloritoare
Aruncase lacom, mândru, ochii Asiei tartare.
Împăcând cu gând de pradă ale triburilor certuri
Răsărit-au dintre ele, soare roșu din deșerturi,
Pe cetățile-n ruine, pe noroadele strivite,
Peste frunți încoronate au trecut a lui copite,
Au făcut o-mpărăție peticită din bucăți
Pe trei mări domnind păgânul și trei sute de cetăți.
Căci ardeau cetăți și ziduri și corăbiile-n porturi
Când venea din loc mutându-și tot imperiul lui [de] corturi,
Ca să-nfig-asupra lumii semiluna nouăi legi
Au surpat două imperii și pe paisprezece regi,
Peste Asia și-Europa au întins deodată lanțul
Și ce zi înfricoșată [când] au fost luând Bizanțul!“⁶⁶.

Imaginea capitalei imperiale bizantine Constantinopol după cucerirea otomană era apocaliptică:

„Peste crucile-nclinate suna jalnic glasul corbii
Și pe uliți grămădite stăteau roabele și robii.
Stăteau legați împreună, ici ostași legați de clerici,

„–Ei, erau mai bune vremuri în Moldova altădată.”

Alt boier i-a răspuns, resemnat:

„– Azi este Lăpușeanu, turcul șade la Hotin,
Iar(ă) cine se ridică împotriva... e hain... (...)
Alelei, moldovo dragă, darea turcului e grea...”.

Se impunea cu rapiditate o singură atitudine:

„– Trebuie să ne desprindem și cu turcul pe toți vecii...”.

În condițiile în care incompatibilitatea între Moldova creștină ortodoxă și Imperiul Otoman islamic era evidentă pentru boierii moldavi:

„Noi, boierii-am ales Vodă în Moldova pe Hristos.
Păcălabi suntem cu toții și ostași ai lui Isus,
Iar acela care vornic peste noi cu toți l-am pus
N-are drept să dea din țară loc măcar de două palme...”.

⁶⁶ *Ibidem*, VIII, p.201 (versiunea *A* a *Prologului* la pp.199-202).

Țipetele de muiere răsunat-au din biserici
 Cu strigări de bucurie... oardele cele barbare
 Înadins făcură nunta lor păgână în altare;
 Urlete de biruință mestecate cu lung vaier
 Cu-ale clopotelor glasuri se amestecau în aer.
 Numai turnurile-nalte ș-ale zidurilor creste
 Stăteau martorele mute peste spaimile aceste;
 Clocotea întreg orașul prins de spaimile pierzării
 Și prin Țipetul mulțimii urlau valurile mării...⁶⁷

În versiunea *B* a *Prologului*, M. Eminescu a detaliat descrierile evenimentelor istorice deja amintite⁶⁸, completându-le cu elemente noi: o descriere originală, filosofică, a Morții, în contextul atrocităților, sangvin conturate, săvârșite de otomani⁶⁹; beția și visul-coșmar ale lui Mehmed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului⁷⁰; concepția de conducere-guvernare a imperiului, promovată de sultan, cel care a extins, a consolidat și a împodobit statul otoman cu o nouă capitală, „Roma nouă”⁷¹, puntea de legătură între două continente, două imperii, două tradiții, două istorii.

După orgia de sânge din Constantinopolul cucerit și după beția cu vin din fostul palat imperial al basileilor, Mehmed a adormit:

„Mahomed biruitorul, biruit de grea beție,
 Pe-un covor e-ntins și doarme. Sala-i largă și pustie,
 Colo capete tăiate și ochi mari ieșiți afară
 Pare că-l priveau din umbră... bălți de sânge curg pe scară,
 Pe podele, iar pe ziduri răzimate[s] lănci și darde,

⁶⁷ *Ibidem*. 201.

⁶⁸ *Ibidem*. pp. 203-206 (versiunea *B* a *Prologului* la pp. 202-207).

⁶⁹ *Ibidem*. p. 203:

„Moarte, ce-n pustiul mării și-n deșerturi te arăți,
 Tu ce neagra vecinicie vrei a rupe în bucăți,
 Tu ce ești măsura vremii, ce pe pași-ți se măsoară,
 Pietre de mormânt sunt toate-ale-istoriei hotară.
 Tu, a munților stăpână, (tu), stăpână pe pustiuri,
 Ce măsori a tale pasuri după curgerea de râuri,
 După curgerea eternă. Tu în codrii cei de cetini
 Din pustiul fără de margini îți alegi ai tăi prieteni.”

⁷⁰ *Ibidem*. p. 206. Descrierea macabră a sălii unde dormea sultanul Mehmed al II-lea se aseamănă cu imaginea de coșmar a încăperii unde Alexandru Lăpușneanu și-a masacrat proprii boieri, din nuvela istorică *Alexandru Lăpușneanu* de Costache Negruzzi. Apărută în 1857 și reeditată în 1873, nuvela istorică a lui Negruzzi a fost una din sursele de inspirație, prin maniera de abordare și de prelucrare a imaginilor și a procedeelor artistice, utilizată de Eminescu în elaborarea piesei de teatru amintite anterior.

⁷¹ *Ibidem*. p. 204.

Și prin arcuri de ferestre vezi Bizațul care arde”⁷².

O conștiință încărcată cu numeroase crime și un creier înecat în vin i-au provocat lui Mehmed Cuceritorul un groaznic vis-coșmar:

„Mohamed dormea, ci visuri negre sufletu-i frământ’,
El pe frate-său [î] vede... Vânăț iese din mormânt
Și-și arată gâtul: «[Haide], vino, vino de zugrumă,
Tu, ucizător de frate și zugrumător de mumă[!]»”⁷³.

Visul lui Mehmed Cuceritorul, alt vis legendar din istoria otomană prelucrat de Eminescu, fusese „provocat” de un fapt istoric real: în 1451, la a doua sa urcare pe tronul otoman, tânărul sultan Mehmed a ordonat ca fratele său Ahmed să fie ucis, pentru ca stabilitatea tronului sultanal să fie asigurată. Mai mult decât atât, în *Codul său de legi (Kânûnâme)*, Mehmed al II-lea a legiferat *fratricidul*, pentru *une raison d’Etat avant la lettre*: „Pentru prosperitatea statului, unul din fiii mei căruia Allâh îi acordă calitatea de sultan poate legal să pună capăt zilelor fraților lui. Majoritatea *ulemâ*-lelor consideră aceasta ca fiind permis.”⁷⁴

Este uimitor cum Eminescu a știut să identifice și să valorifice tematic și poetic acest episod din istoria otomană, pentru a argumenta cinismul politic și lipsa moralei politice în cazul lui Mehmed Cuceritorul și de a fundamenta concepția de conducere-guvernare sângeros de realistă și pragmatică a acestuia. Prin extensie, această concepție i-a caracterizat pe toți marii sultani otomani și, lărgind orizontul cronologico-geografic, pe toți marii cuceritori ai lumii, din antichitate până în epoca contemporană.

În opinia lui Eminescu, concepția de conducere-guvernare internă a lui Mehmed Cuceritorul, prezentată în drama *Alexandru Lăpușneanu*, trebuia să o completeze pe cea a lui Băyezid I Yildirim, în sfera expansiunii militare externe, detaliată în partea I a *Scrisorii a III-a*. A rezultat astfel o concepție relativ unitară de organizare, de conducere-guvernare internă și de articulare a politicii externe a Imperiului Otoman în epoca sa clasică, de ascensiune vertiginoasă (sf. sec. XIV - sf. sec. XVI), în timpul sultanilor Băyezid I – Mehmed al II-lea – Selim I – Süleymân I.

Din monologul lui Mehmed al II-lea, comparabil, păstrând proporțiile, cu alte celebre monologuri identic tematice din literatura universală, rezultă o concepție cinică, realistă, individualistă, cu puternice accente de imoralitate, cu evidente tușe sângerii, de conducere-guvernare a Imperiului Otoman. Concepția lui Mehmed, în prezentarea

⁷² *Ibidem*, p. 206.

⁷³ *Ibidem*, pp. 206-207.

⁷⁴ Halil Inalcik, *Imperiul Otoman. Epoca clasică. 1300-1600*. București. 1996. pp.113, 391. practica fratricidului oficial otoman îi era deja cunoscută lui Eminescu încă din anii 1869-1874. din perioada studiilor universitare la Viena și Berlin. căci în conspectul de lucru *Osmanii, (I)* a notat: „Mohamed III (1595-1603). *barbar. Ucide 19 frați* (subl. D. P.)” - M. Eminescu. *Opere*. XVI. 1993, p.1119.

versificată a lui Eminescu, anticipa principiile guvernării expuse de Machiavelli și principiul rațiunii de stat (*raison d'Etat*), caracteristica epocii moderne.

Mehmed al II-lea, un „cuceritor de lume“ care nu crede în visuri⁷⁵, hedonist⁷⁶, și pragmatic până la crima fără remușcări și mustrări de conștiință⁷⁷, îi dezbină și îi învrăjbește pe supuși pentru a-i stăpâni mai ușor, pe de o parte, pentru a-i sili să se închine propriului său cult al personalității, pe de altă parte⁷⁸. Inversând sistemele clasice de valori moral-etice, un conducător poate deveni carismatic în ochii unei mulțimi ignorante⁷⁹. Otrava minciunii eterne trebuie picurată constant în sufletul primitiv al unui popor în

⁷⁵ M. Eminescu. *Opere*, VIII, 1988. p.207:

„Mohamed atunci răsare: larăși(i) visuri. Visuri, spune.
Cine a crezut în visuri nu-i cuceritor de lume.
Nu voiesc s-asculț dervișii ce din cărțile lor vechi
Cu povestea răsplătirii ne tot cântă în urechi“.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 207:

„Am văzut virtuți atâtea ce-au găsit a lor răsplată
Într-un giulgi și patru scânduri. Pentru-o hrană-așa bogată
Eu să-mi stâmpăr lăcomia?... Pentru-a cerului comoară
Eu să trec arzând de sete lâng-a vieții dulci izvoară?“

⁷⁷ *Ibidem*, p. 207:

„Când e-un om zvârlit în lături... frate fie chiar... ce-mi pasă,
Se deschide înainte-mi largă cale luminoasă.“

⁷⁸ *Ibidem*, p. 207:

„O sămânță roditoare cată-n inime să semeni,
Ca să fii stăpân se cade ca să-i iei adânc pe oameni;
De voiești să se închine toți chiar la a tale oase
Tu trezește-n a lor suflet o pornire dușmănoasă“.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 207:

„Tu invidia și ura poreclește-le virtuți,
Să numești erou pe gâde, astfel fierul i-l ascuți,
Iar pe cel viclean și neted tu numește-l înțelept,
Și nebun zi-i celui nobil, zi că prost este cel drept.
Din ale mulțimii patimi fă o scară de mărire
Și te vor urma cu toții prinși de-o vecinică orbire
Și, cu laude vicleane lingușind prostia lor,
Tu din roiuri risipite înjgheba-vei un popor.
O, fii sigur că la rele el de-a pururi urma-va
Și cu sânge și cenușă tot pământul presura-va“.

formare, pentru a-l putea stăpâni cu ușurință și a-i canaliza instinctele în direcția dorită de conducător (sultan)⁸⁰.

În piesa de teatru *Alexandru Lăpușneanu*, Eminescu nu a detaliat concepția politico-diplomatico-militară activă, energică, agresivă, a lui Mehmed al II-lea *El-Fâih* („Cuceritorul”) pe plan extern. Politica externă europeană a acestui sultan a rămas, în liniile sale esențiale, identică cu cea a străbunicului său Băyezid I, relativ diferite fiind doar chestiunile de amănunt. Din acest motiv, pledoaria vulcanică de politică externă, rostită de Băyezid I în fața lui Mircea, în întâlnirea lor imaginară, poate fi atribuită lui Mehmed al II-lea, într-un dialog, la fel de imaginar, cu vitejii săi adversari români, lancu de Hunedoara, Vlad Țepeș sau Ștefan cel Mare.

În 1453 obiectivele punctuale ale politicii externe a tânărului Mehmed al II-lea erau cucerirea ultimelor teritorii bizantine, a însăși capitalei Constantinopol („Roma nouă”) și intrarea triumfătoare în catedrala Haghia Sofia:

„Țara îi supune râuri, marea îi supune valul,
Și în Aghia Sofia cu ovăz hrănit-au calul”⁸¹.

Urmasii apoi cucerirea popoarelor și țărilor balcano-dunărene, atacarea Italiei și ocuparea Romei, cu Palatul Vatican și Bazilica San Pietro. Din acest punct de vedere, similitudinile dintre partea I a *Scrisorii a III-a* și drama *Alexandru Lăpușneanu*, ambele creații literare elaborate în aceeași perioadă (1879-1881) și având aceleași surse de informare-documentare istorică, sunt evidente⁸².

M. Eminescu nu a finalizat piesa de teatru/drama *Alexandru Lăpușneanu*, neoferind posterității un poem încheiat, materializare a unei idei și scenariu poetice unitare, ce să se constituie într-o altă *Scrisoare a III-a*, cu origini, desfășurare și epilog moldave. Eminescologul Petru Creția a încercat să ordoneze, să sistematizeze, să dea o structură internă și un titlu adecvat versurilor eminesciene referitoare la istoria Imperiului Otoman și a relațiilor moldo-otomane din secolul al XV-lea, versuri pe care le-am trecut în revistă în paginile anterioare. Pornind de la matricea părții I a *Scrisorii a III-a*, „muntene”, Petru Creția a încheiat poemul [*Mohamed biruitorul...*], „un ansamblu de texte pe care poetul nici nu l-a conceput, nici nu

⁸⁰ *Ibidem*. p. 207:

„Dar ferească-te de una: Te păzească numai ccrul
În momente de uitare a le spune adevărul.
A le spune că nu-s vrednici decât de adânc dispreț.
Că pentru o vorbă goală tu jertfești a lor vieți.
Că în tine nici nu-(ți) pasă, nici visezi de-ale lor păsurii.
Cu micimea lor de suflet tu în tine (că îi) măsurii.
Cum că lauda cu care (îi) încarci e o ocară.
Cumcă tot ce e ca dâșșii este vrednic ca să piară”.

⁸¹ *Ibidem*. Opere, VIII, 1988. p. 204.

⁸² Petru Creția. Comentariu la *Alexandru Lăpușneanu*, în *ibidem*. VIII, pp.1104-1105.

I-a scris ca atare. (...) [*Mohamed biruitorul...*] este și nu este o altă *Scrisoare a III-a*⁸³. Fragmentele poetice disperate, închegate într-un tot unitar de Petru Creția, sugerează „întregul prin însăși forța de expansiune și de reverberație a părții, în care, latent, întregul trăiește deplin. Un astfel de poem este [*Mohamed biruitorul...*]. Versurile sale, contemporane cu ale *Scrisorilor* (în special cu ale *Scrisorii a III-a* - n. D.P.), sunt de aceeași valoare a deplinei maturități de inspirație și de meșteșug. *Iar partea închinată căderii Bizanțului nu are pereche în poezia Europei* (subl. D.P.)”⁸⁴.

Drama *Alexandru Lăpușneanu*, scrisă în perioada 1879-1881, în același timp cu *Scrisoarea a III-a*, a avut ca sursă de informare-documentare istorică *sinteza otomană* a lui J. von Hammer-Purgstall, referitor la: expansiunea statului otoman în prima jumătate a secolului al XV-lea⁸⁵, a doua urcare pe tronul sultanatului Mehmed al II-lea și uciderea fratelui său Ahmed⁸⁶, atacarea și cucerirea Constantinopolului⁸⁷, imaginea orașului după cucerire și profanarea bazilicii Sfânta Sofia (Haghia Sofia⁸⁸), intrarea oficială și comportamentul sultanului cuceritor în viitoarea sa capitală imperială, în „Roma nouă”⁸⁹. Tot din *sinteza otomană* a orientalistului austriac Eminescu a preluat și a folosit adecvat termenii: ieniceri, spahii, asabi, derviși, viziri, Allâh, flamura verde. Versu:

„Și în Aghia Sofia cu ovăz hrănit-ai calul”

este o parafrază poetică după celebrul crez politico-militar expansionist al lui Băyezid I:

„Din pristolul de la Roma să dau calului ovăz...”.

Ideea și informația istorică au fost preluate, evident, din *lucrarea* lui J. Von Hammer-Purgstall⁹⁰.

Eminescu putea prelua informații despre practica fratricidului la otomani și din cronica lui Radu Popescu, *Istoria domniilor Țării Rumânești*⁹¹. Descrierea de coșmar a sălii unde dormea Mehmed al II-lea a fost inspirată din tabloul analog al nuvelei *Alexandru Lăpușneanu* de Costache Negruzzi (edițiile din 1857 sau 1873). Descrierea comportamentului distructiv și anticreștinesc al otomanilor în Constantinopolul recent

⁸³ Idem. *Mihai Eminescu. I. Fragmente poetice. O ... Scrisoarea a III-a* în „...”, anul XVIII, n. 2(67)/1987. București. (pp.6-15), pp.10, 11.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 12.

⁸⁵ *G.O.R.*, I. Band. Pesth. 1827. pp.280-499.

⁸⁶ *Ibidem*, pp. 500-501; despre un alt fratricid (Băyezid I l-a ucis pe fratele său Yakub în iunie 1389) vezi *ibidem*, pp.216-217.

⁸⁷ *Ibidem*, pp.546-549.

⁸⁸ *Ibidem*, pp.549-552.

⁸⁹ *Ibidem*, pp.553-563.

⁹⁰ *Ibidem*, pp.239-240; vezi și pp. 549-552.

⁹¹ În „Magazin istoric pentru Dacia”, vol. I. 1845. București; Radu Popescu a precizat: „Acesta (Băyezid I - compl. D.P.) avea un frate (Yakub - compl. D.P.), pre carele cheimându-l la dânsul, și, fără răutate fiind, au mers la frate-su, gândind că din dragoste îl cheamă. să să vază unul cu altul; iar el, ca un păgân, l-au omorât”.

cucerit pământul fi inspirată lui Eminescu și de versurile sinonime tematic, însă inferioare valoric literar-artistic, din poezia *Umbra Sânteii Sofiei* (ed. I, 1855), reintitulată *Sânta Sofia* (ed. a II-a, 1865)⁹², a lui Dimitrie Bolintineanu. Expresia „Roma nouă”, atribuită capitalei imperiale bizantine Constantinopol, a fost preluată de Eminescu din *Chronica Românilor* de Gh. Șincai (ed. I, 1853)⁹³.

*
* *

Un episod al relațiilor româno-otomane din „secolul fanariot” (1711-1821 în Moldova, 1716-1821 în Țara Românească) a fost versificat de M. Eminescu în poezia *Doncilă*. Cândva, în secolul al XVIII-lea, sultanul otoman a trimis la un domn fanariot, sau poate cu ascendență genealogică românească („împărat”) un *çavuş* („deliu”) cu diferite treburi oficiale:

„Nimerit-au la un împărat
Un deliu din Țarigrad. (...)
Cu capul cât stambolul...”.

După ceremonialul oriental de primire la domn, cu evidente elemente pitorești:

„Și pre dânsul-l săruta
Pe creștetul capului
Cum îi rândul turcului”,

⁹² „Turcii intră prin cetate,
Moarte, foc ei răspândesc,
Sfarnă orice întâlnesc,
Și-n a lor crudelitate
Nimic ei nu prețuiesc.
Mahomet mergea-nainte,
La palatu-mpărătesc.
Ianiceri îl însoțesc.
Peste strade de morminte
Pașii lui se rătăcesc”.

Poezia face parte din ciclul tematic *Florile Bosforului* (ed. a II-a. București, 1865).

⁹³ Gh. Șincai a explicat: „Înseamnă aici, o cetitorule! Că precum au fost *Roma veche* domnițoarea lumii, zidită de Romul (Romulus, primul rege al Romei, a fondat capitala de pe cele șapte coline la 21 aprilie 753 î.e.c., conform tradiției istoriografiei romane), și împărăția ei urzită de Avgust Chesariul (Octavianus Augustus, 27 î.e.c.- 14 e.c.), iară pierdută de Romul Avgustul (Romulus Augustulus, 475-476 e.c., ultimul împărat al Imperiului Roman de Apus), tocmai așa s-au zidit *Roma nouă sau Țarigradul*, de Constantin cel Mare (domnie între 306-337 e.c.), și s-au pierdut de Constantin Paleologul (ultimul împărat bizantin, 1449-1453) - după ce au stat în mare cinste și vâlvărați 1123 (otomanii au cucerit Constantinopolul la 29 mai 1453), ca să se plinească că de același nume au fost și urzitorii cetăților acestora (subl. și compl. în paranteze rotunde - D.P.)” - *Chronica Românilor*, ed. a II-a, București, 1886, vol. II, pp.37-38. Gh. Șincai a subliniat, în acest fragment, identitatea de nume între întemeietorii și ultimii împărați ai „Romei vechi” și ai „Romei noi”.

au fost rezolvate problemele bilaterale, româno-otomane, ce au constituit obiectul soliei și misiunii oficiale a *çavuş*-ului („deliului“). Domnul fanariot („împăratul“) i-a asigurat „deliului“ otoman, pe timpul misiunii sale oficiale, tot confortul și respectul cuvenite, printre care și fete române... Din grupul româncelor a făcut parte și sora lui Doncilă bolnavul; ea s-a plâns fratelui său în legătură cu situația în care se afla. Doncilă bolnavul, într-un acces de furie antiotomană, l-a atacat și l-a omorât pe „deliu“. Domnul țării l-a recompensat, neoficial, pe Doncilă pentru fapta sa patriotică⁹⁴.

Doncilă bolnavul reprezenta pe românul care a suferit mult în „secolul fanariot“, debusolat, demoralizat, dar încă puternic, viguros, cu un optimism latent, ce irupe vulcanic în anumite situații-limită. Este, de altfel, cunoscută atitudinea hipercritică a lui Eminescu față de fanarioți, fanariotism, secolul fanariot. Antiteza Doncilă bolnavul - deliul țarigrădean sugerează opoziția ireconciliabilă dintre două lumi, două religii, două concepții, două atitudini de viață diferite: spațiul geo-istoric românesc și arealul geo-istoric otomano-fanariot.

Tot în „secolul fanariot“, dar undeva în sudul Dunării, a plasat M. Eminescu acțiunea prozei literare postume: „*Trăia într-un orașel supus turcilor...*“. Într-un târg sud-dunărean sub administrația otomană trăia un pietrar aromân împreună cu fiul său. Tânărul aromân nu-i putea suferi pe otomanii asupritori; ca urmare, a fugit de acasă și a intrat într-un grup de haiduci aromâni, care acționau împotriva otomanilor. După ce a participat la câteva acțiuni otomane minore, tânărul i-a părăsit pe haiduci și, spirit justițiar, l-a omorât pe un agă otoman, crunt exploatare al aromânilor sud-dunăreni. După această faptă justițiară, s-a refugiat la nordul Dunării, în Țara Românească, unde a devenit, peste ani, un priceput pietrar⁹⁵.

Această povestire, scrisă prin 1867-1868, aflată în *ms.* 2257, avea la bază un motiv literar aromânesc sud-dunărean⁹⁶, cu o zonă geografică de origine ce cuprindea comunitățile aromâne din Serbia și Bulgaria de astăzi. Deși acest motiv literar putea fi prelucrat într-o creație de referință a operei eminesciene, a rămas totuși în fază embrionară, sub forma amintitei proze de tinerețe a marelui literat român.

*
* *

⁹⁴ M. Eminescu, *Opere*, VI, *Literatura populară. Introducere, poeme originale de inspirație folclorică, lirică populară, balade, dramatice, basme în proză, irmoase, paremologie, note și variante, anexe, exerciții și moloz, caietul anonim, bibliografie, indices*, ediție critică îngrijită de Perpessicius, cu 63 reproduceri după manuscrise, București, Editura Academiei R.P.R., 1963, pp.280-285.

⁹⁵ Idem, *Opere*, VII, *Proza literară. Sărmanul Dionis. La Aniversară. Cezara. Geniu pustiu. Celelalte proze postume. Texte inedite*, studiu introductiv de Perpessicius, cu 77 de reproduceri după manuscrise, Editura Academiei R.S.R., București, 1977, p. 234.

⁹⁶ *Ibidem*, pp. 375-376.

La istoria otomanilor și a relațiilor otomano-române în secolele XIV-XIX (1301-1829) se referea și o categorie specială de însemnări eminesciene, anume *rezumate istorice de lucru ale marelui poet*. Acestea au constituit etapa intermediară, obligatorie între lucrările științifice istorico-geografice consultate și creațiile, în versuri sau proză, a Bardului de la Ipotești. Aceste rezumate istorice de lucru au importanța și valoarea lor ca cadrul activității de informare-documentare desfășurată de Eminescu. Ele oferă informații valoroase despre: bibliografia științifică folosită de marele poet (tematica acestor lucrări), valoarea științifică a lucrărilor consultate, locul și perioada conspectării acestora, concepția științifică însușită și aplicată de autor; relația cauzală: lucrare științifică-rezumate de lucru - creație eminesciană; cantitatea și calitatea versificării rezumatului/ rezumatelor în diferite compoziții, în versuri sau proză, ale lui Eminescu; relația și intercondiționarea dintre istoria universală (otomană) și istoria românilor; sfera/ dimensiunea/ parametrii culturii istorice a Luceafărului poeziei românești.

Astfel, în conspectul *Osmanii* [1] din ms. 2263, Eminescu a realizat o „istorie sumară în date” a evoluției statului otoman de la întemeiere (1300) până la pacea de la Edirne (Adrianopol) din 1829. A punctat principalele momente ale istoriei otomane și este interesat fiind de relațiile otomano-române, confruntările dintre armatele Semilunii, războaiele otomane în România (Mircea - Băyezid I, lăncu de Hunedoara - Murad II, pacea de la Iași/1792, București/1812, Edirne/1829). Este lesne de observat că lipsesc, apăsător și nejustificat, referiri la confruntările otomanilor cu Ștefan cel Mare sau Mihai Viteazul. De altfel, la aceste aspecte ale istoriei româno-otomane, Eminescu a făcut doar referiri sumare, tangențiale, iar această conduită se poate explica și prin precaritatea datelor și informațiilor istorice pe care autorul le deținea în conspectele sale sau la care putea avea acces.

Celălalt rezumat de lucru, *Osmanii* [2], este mult mai limitat temporal (doar istoria otomanilor și a relațiilor otomano-balcanice între 1361-1388), dar mult mai detaliat și cronologia și explicarea evoluțiilor istorice studiate. Referitor la relațiile otomano-române s-a amintit tangențial despre politica preventivă antiotomană dusă de Vladislav-Vlaicu al Țării Românești și de luptele otomanilor împotriva principilor aromâni din zona Munților Rhodopi)⁹⁸.

Tot în categoria rezumatelor de lucru se încadrează și sinteticele schițe despre *Timur Lenk* (*Fierul Șchiopător*) - (cu 4 monografii citate la *Izvoare*, însă fără *sinteză otomană* a lui Hammer-Purgstall)⁹⁹, *Ungaria* (cu menționarea înfrângerii catastrofale de la Mohacs/1526 și a păcii de la Karlovitz/1699)¹⁰⁰, [*„Albania”*] *Skander-beg* (cu accent pe

⁹⁷ Idem, *Opere*, XVI. *Fragmentarium. Addenda ediției*, cu reproduceri după manuscrise, documente și presă. Editura Academiei Române, București. 1993. pp.1118-1120.

⁹⁸ *Ibidem*, pp.1121-1122.

⁹⁹ *Ibidem*, pp.1113, în ms.2263.

¹⁰⁰ *Ibidem*, pp.1113-1116, în ms.2263.

uptele eroului albanez cu otomanii)¹⁰¹, [„1461 Eroberung Trapezunts...“], cu mențiunea laconică: „1457 - Vlad V Tepeș“)¹⁰².

Eminescologii au identificat¹⁰³, în general, lucrările științifice folosite de Eminescu ca surse de informare-documentare pentru operele sale cu tematică „otomană“. Astfel, conspectele *Osmanii* [I]¹⁰⁴, *Timur Lenk*¹⁰⁵, [„1461 Eroberung Trapezunts...“]¹⁰⁶, *Ungaria*¹⁰⁷, [„Albania“] *Skander-beg*¹⁰⁸ au fost traduse din *Brockhaus Konversations-Lexicon*, ediția a II-a, Leipzig. Referitor la celebrul ms. istoric eminescian nr. 2263, Dan Petrovanu a identificat sursele de informare-documentare folosite de Eminescu pentru realizarea conspectelor de lucru: *Osmanii*, I și II. Astfel, traducerile articolelor cu informații directe sau indirecte despre otomani din *B.K.-L.* au fost mixate cu paragrafe sau pasaje întregi din Hammer-Purgstall, *G.O.R.*, *Mayers Konversation-Lexicon* sau E. Hurmuzaki, *F.G.R.*, I. Band, Bukarest, 1878¹⁰⁹. Întocmirea conspectelor amintite s-a realizat între anii c. 1874-c.1880, prin completări succesive, în funcție de sursele de informare-documentare utilizate și de caracterul operei ce urma a fi elaborată de către Eminescu.

*

* *

Istoria relațiilor româno-otomane în secolul al XVIII-lea și la începutul celui următor, evoluția „problemei orientale“ în aceeași perioadă, ocuparea unor teritorii românești de către otomani, austrieci sau ruși, în intervalul temporal c. 1420-1812, au constituit subiectul unor articole de ziar elaborate și publicate de Eminescu în 1878 la periodical conservator „*Timpul*“ din București.

În grupajul de articole denumit [*Cinci secole de istorie*], Eminescu a trecut în revistă principalele momente din istoria Basarabiei românești, până la ocuparea samavolnică a acestei provincii de către ruși în 1812. Ziaristul a insistat asupra toponimicului Basarabia, locul și rolul acestei provincii în politica externă a Moldovei, Țării Românești, Hanatului tătarilor din Crimeea, Imperiului Otoman, Imperiului țarist rus, tratatele acordate de Poarta otomană Moldovei, numite de Eminescu „capitulațiuni“, în

¹⁰¹ *Ibidem*. pp.1116-1117. în ms. 2263.

¹⁰² *Ibidem*. pp.1122. în ms.2259.

¹⁰³ Petru Creția, Dumitru Vatamaniuc, *Commentarii*, în M. Eminescu. *Opere*, XVI, 1993. pp.1220-1221; Marin Bucur. *op. cit.*. pp.151-152. 154. 156. 158-159; A. Fochi, *op. cit.*, pp.166-168; D. Petrovanu, *Surse*, *loc. cit.*. pp.792-795.

¹⁰⁴ *Konversation-Lexicon*. F.A. Brockhaus. II. Auflage, XI. Band, Leipzig. 1867. pp.420-422.

¹⁰⁵ *Ibidem*. XIII. Band, 1868. p.579.

¹⁰⁶ *Ibidem*. XIV. Band, 1868. pp.665-666.

¹⁰⁷ *Ibidem*. XIII. Band. 1868. p.700; XIV. Band, 1868. pp.816-819.

¹⁰⁸ *Ibidem*. III. Band. 1864. pp.18-19; XIII. Band, 1868. pp.737-738.

¹⁰⁹ D. Petrovanu. *Surse*. pp. 789-795.

conformitate cu terminologia uzitată în acest domeniu¹¹⁰. Literatul-ziarist a prezentat corect, din punct de vedere logico-istoric, cronologic-evenimental și causal-determinat evoluția faptelor istorice amintite. Calitatea articolelor eminesciene a fost determinată atât de cultura și orizontul istoric ale lui Eminescu, cât și de sursele istorice folosite de acesta. etapa informării-documentării inițiale.

Eminescu a enumerat izvoarele și lucrările istorice¹¹¹ folosite în elaborarea amintitului grupaj de articole: *Istoria critică a românilor*, de B. P. Hașdeu, probabil ediția a II-a, București, 1875; „Arhiva istorică a României” (1865-1867), editată de același istoric; vol. I din lucrarea *Beiträge zur Geschichte der Rumänien*, de E. Hurmuzaki, tradus în românește de însuși Eminescu și apărut în 1879; *Cronicele României și Letopisețele Moldovei și Valahiei*, editate de Mihail Kogălniceanu, ediția a II-a, vol. I-I, București, 1872-1874, din care ziaristul a utilizat letopisețele întocmite de Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin, Ion Neculce, cronică (atribuită) lui Alexandru Amiras. De aceeași culegere de anale medievale românești, Eminescu a folosit compilația alcătuită de vornicul moldovean Alexandru Beldiman, intitulată: *Tractaturile prin cari s-au închinat țara de către Bogdan V[oi]v[od], domn al Moldovei, împărățind* [în Imperiul Otoman compl. D.P.] *Sultan Baiazid II*, (pp. 450-562). Autorul a cules informații și din *Chronica Hușilor și a Episcopiei Hușilor*, de Melchisedec Ștefănescu, tipărită la București în 1866. A folosit și două dintre operele principelui umanist moldav Dimitrie Cantemir: *Descrierea Moldovei*, București, 1872, și *Istoria Imperiului Otoman*, București, 1877.

Pentru elucidarea condițiilor în care austriecii au ocupat samavolnic Bucovina în 1775, Eminescu a cercetat și a interpretat documentele istorice publicate în colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. VII (1750-1818), București, 1876. Eminescu a prezentat intrigile de culise care au dus la înglobarea Basarabiei în Imperiul țarist rus, pe baza informațiilor istorice preluate din lucrarea fostului consul general al Angliei la București (1814-1818), W. Wilkinson, intitulată *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia*, London, 1820, ediție franceză, Paris, 1821.

Gazetarul M. Eminescu a prezentat principalele coordonate ale „problemelor orientale” în secolul al XVIII-lea¹¹², insistând asupra locului și rolului românilor

¹¹⁰ M. Eminescu, *Basarabia [Veacul al șaisprezecelea]*, în „T.”, III, nr.52/7 martie 1878, pp.2-3, editat în idem, *Opere*, X, 1989, pp.56-70; întregul ciclu de articole a fost tipărit astfel: *Cinci secole de istorie a Basarabia [„I. Numele și întinderea ei”]; [„II. Veacul al cincisprezecelea”]; [„III. Veacul al șaisprezecelea”]; [„IV. Veacul al șaptesprezecelea”]; [„V. Veacul al optsprezecelea”]; [„VI. Veacul nouăsprezecelea. Izvoare”]*, în „T.”, III, nr.49/3 martie 1878, pp.1-2; nr.50/4 martie 1878, p.2; nr.51 martie 1878, pp.2-3; nr.53/8 martie 1878, p.1; nr.55/19 martie 1878, pp.2-3; nr.58/14 martie 1878, pp.2-3, editat în *ibidem*, 1989, pp.56-70.

¹¹¹ *Ibidem*, nr.58/14 martie 1878, pp.2-3, editat în *ibidem*, pp.68-70.

¹¹² Idem, *Politica orientală în veacul XVIII - [„Întâmplarea hotărâtoare ce încheie veacul XVIII...”]*, în „T.”, III, nr.82-83/12-13 aprilie 1878, pp.1-3, editat în idem, *Opera politică*, vol. I, 1870-1879, editată și îngrijită de prof. I. Crețu, București, 1941, pp.233-241.

evoluția evenimentelor politico-diplomatice, militare, religioase etc. din spațiul tisonistriano-dunăreano-pontic. Concluziile la care a ajuns autorul sunt realiste și corecte din punct de vedere științific, fiind exprimate într-un stil clar și accesibil. Redăm încheierile acestei analize, pentru frumusețea stilului gazetăresc și limpezimea mesajului istoric: „De la început până la sfârșit, veacul XVIII e pentru Poarta otomană o luptă necurmată pentru a pune stabilă năvălirii vrăjmașului său de la miazănoapte (Imperiul țarist rus - compl. D.P.). Mereu în luptă cu o fatală și neîmbânzită pornire și lipsiți de oricăre sprijinire din afară, turcii trebuiau să stea mereu sub arme și mereu să negocieze atât cu vrăjmașii, cât și cu prietenii lor. (...)

Puterile europene, îndeosebi statele vecine (Imperiului Otoman - compl. D.P.), privesc cu îngrijire cele ce se petrec în Orient; toate se mărginesc însă la sfaturi binevoitoare. Puterile maritime, adică Englitera și Olanda, în tot cursul veacului XVIII, sfătuiesc pentru menținerea păcii; cabinetul francez își dă silința ca să hotărască Poarta la acțiune ori la pasivitate, după cum cer interesele momentane ale Franței; Austria în sfârșit, chiar de la începutul veacului, urmează o politică hotărâtă totdeauna de neîncrederea cu care curtea din Viena privește asupra Rusiei. Turcii totdeauna sunt izolați, fiindcă nimeni nu mai crede în puțința izbutirii lor”¹¹³.

În cadrul „problemei orientale” în secolul al XVIII-lea se înscrie și politica expansionistă a Habsburgilor în zona carpatică și la sudul Dunării¹¹⁴. Austrieicii „nu se pot alia cu Poarta otomană”, a concluzionat Eminescu, „fiindcă ea nu le dă destule garanții de statornicie; stau deci totdeauna gata, pentru ca, în cel mai rău caz, când sultanii nu se mai pot susține în Europa, să ia partea ce li se cuvine din țările scoase de sub stăpânirea lor (a otomanilor - compl. D.P.)”¹¹⁵. Ațintindu-și ochi asupra Bucovinei, Habsburgii au ocupat-o samavolnic, încălcând în picioare drepturile seculare ale românilor¹¹⁶ și bucurându-se de complicitatea funcționarilor otomani venali și a comandanților militari ruși corupți¹¹⁷. Astfel, a încheiat cu amărăciune în inimă Eminescu, după negocieri urmate în curs de patru ani la Constantinopol și St. Petersburg, Curtea din Viena a făcut o achiziție prețioasă pentru dânsa și mai mult ori mai puțin supărătoare pentru Rusia. Nici o picătură de sânge nu a curs pentru câștigarea acestei provincii; iar sumele cheltuite spre a pregăti negocierile și ocupațiunea sunt atât de neînsemnate, încât abia mai pot fi luate în seamă”¹¹⁸.

¹¹³ *Ibidem*, nr. 83/13 aprilie 1878, p.3; *ibidem*, 1941, pp.240-241.

¹¹⁴ Idem, *Politica habsburgilor* - [„În tratatul de pace de la Carlovăț... ”], în „T.”, III, nr.84-85/14-15 aprilie 1878, pp.1-3. editat în *ibidem*, 1941, pp.241-250.

¹¹⁵ *Ibidem*, nr.85/15 aprilie 1878, p.3; *ibidem*, 1941, p.250.

¹¹⁶ Idem, *Motivul politic al luării Bucovinei* - [„Izbucnind războiul între Turcia și Veneția... ”], în „T.”, nr.86-87-88/16-20-21 aprilie 1878, pp.1-2, editat în *ibidem*, 1941, pp.250-258.

¹¹⁷ Idem, *Negocierile privitoare la cedarea Bucovinei* - [„Tratatul subsidial încheiat la 5 Iulie 1771... ”], în „T.”, III, nr.89-91-93/23-25-27 aprilie 1878, pp.1-3, editat în *ibidem*, 1941, pp.259-268.

¹¹⁸ *Ibidem*, nr.93/27 aprilie 1878, p.3; *ibidem*, 1941, p.268.

Ocuparea Bucovinei de către austrieci și înglobarea Basarabiei în Imperiul țarist rezultat al politicii Rusiei în secolul XVIII¹¹⁹ și la începutul celui următor în zona carpato-nistrano-pontică, au reprezentat „O parte a cestiunii orientale”¹²⁰ în perioada 1768-1812. Eminescu a analizat raportul dintre „Forța dreptului față de dreptul forței”¹²¹ în cazul rapturilor teritoriale românești amintite anterior. În ambele cazuri, „dreptul” forței brutale și coteruptorilor vecini a îngenunchiat forța dreptului românesc legitim secular.

În cazul Bucovinei, „Poarta otomană era învinsă și nu putea să facă nimic contra pretențiunilor Austriei”, a concluzionat realist Eminescu. „Voievodul Grigore Ghica era lipsit de sprijinire neîndoioasă și trebuia să caute de interesele și de viața sa; un cuvânt rostit din partea Rusiei ar fi fost însă destul pentru asigurarea integrității Moldovei, și Rusia, care avea interes de a rosti acest cuvânt și care, cel puțin indirect, se obligase a rosti, Rusia nu l-a rostit”¹²².

În iunie 1878, chiar în luna desfășurării lucrărilor Congresului de pace de la Berlin, Eminescu a publicat un lung articol despre „problema orientală” între anii 1877-1878 și participarea României la războiul ruso/româno-otoman¹²³. „Războiul (pentru români) compl. D.P.) a fost norocos. (...) Biruința, ca biruință, a fost o nenorocire pentru dânsii”¹²⁴. Amenințați cu a doua pierdere a sudului Basarabiei, conducătorii României au protestat energic în fața areopagului european. Statutul juridico-administrativo-teritorial al Basarabiei de Sud și al Dobrogei era incert. Indiferent de hotărârile Congresului de la Berlin referitoare la aceste teritorii românești, românii își vor promova și apăra în continuare interesele naționale seculare: „Românii pot să piardă Basarabia și pot chiar să câștige în schimb Dobrogea; atârnă de la învoirea puterilor europene; ei însă nu vor pierde din vina lor, nu vor renunța, nu se vor lepăda de tradițiile lor, ci vor urma pe calea croită de veacuri. Cestiunea română e o cestiune europeană, și dacă puterile europene ar sacrifica interesele României, ar nesocoti interesele lor proprii (...)”¹²⁵.

Pentru elaborarea articolelor apărute în coloanele ziarului „Timpul” în perioada aprilie-iunie 1878, contribuții amintite în paginile anterioare, Eminescu a folosit ca sursă de informare-documentare istorică: J. von Hammer-Purgstall, *G.O.R.*, pentru perioada 1688-1774; D. Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman și Descrierea Moldovei*; izvoare istorice adecvate publicate în „A.I.R.” și „T.M.I.R.”; Gh. Șincai, *Chronica Românilor*, vol.

¹¹⁹ Idem. *Înaintarea Rusiei - [„La începutul veacului XVIII...”]*, în „T.”, III. nr.99/6 mai 1878. pp.1-2. editat în *ibidem*. 1941. pp.268-270.

¹²⁰ Idem. *România în luptă cu panslavismul - [„S-au împlinit o sută de ani de când Bucovina...”]*, în „T.”, III. nr. din 9. 22. 24. 27 iunie 1878. pp.1-2. editat în *ibidem*. 1941. pp.286-302.

¹²¹ Idem. *Moldova față de cedarea Bucovinei - [„După capitulațiunea de la Movila Râbiei...”]*, în „T.”, III. nr. din 31 mai. 1. 2. 4 iunie 1878. pp.1-2. editat în *ibidem*. 1941. pp.271-286.

¹²² *Ibidem*. nr. din 4 iunie 1878. p.2; *ibidem*. 1941. p.286.

¹²³ Vezi nota nr. 120.

¹²⁴ M. Eminescu, *art. citat.* nr. din 24 iunie 1878, p.1; idem. *Opera politică*. I. 1941. p.297.

¹²⁵ *Ibidem*. nr. din 27 iunie 1878. p.2; *ibidem*. 1941. p.302.

III, pentru anii 1688-1733: *Cronicele României*, ediția M. Kogălniceanu, 1872-1874. La acestea s-au adăugat: E. Hurmuzaki, *Documente privind Istoria Românilor*, vol. VII (1750-1818); Th. Codrescu, *Uricariul...*, vol. III, IV, VI, documente dintre anii 1546-1812. Iași, 1853, 1857, 1875; Mihail Kogălniceanu, *Răpirea Bucovinei*, București, 1875; probabil și Vasile Maniu, *Răpirea Bucovinei*, București, 1875; articole din periodicele românești și europene ale vremii.

3. Istoria Imperiului Otoman (1875-1882) și o nouă manifestare a crizei orientale (1875-1878)

În această nouă direcție tematică M. Eminescu – cu preocupări istorice a fost dublat de M. Eminescu – gazetarul. Acest binom al preocupărilor eminesciene s-a concretizat în numeroase articole apărute în principalele organe de presă ale vremii: „Curierul de Iași” (la Iași, între anii 1876-1877) și „Timpul” (la București, între 1877-1883). În perioada 1877-1883 preocupările lui Eminescu, istoric și gazetar s-au concentrat asupra a cinci categorii de evoluții și evenimente istorice din Europa central-sudică și Imperiul Otoman, cu reverberații firești pe întregul continent:

a. viața politică, socială, economică administrativă, militară, culturală, religioasă, cotidiană otomană (1876-1882) în strânsă conexiune cu politica externă otomană din aceeași perioadă;

b. războiul otomano-sârbo/muntenegrean (1876-1877);

c. războiul ruso/româno-otoman (1877-1878);

d. poziția și politica marilor puteri europene față de evenimentele din 1875-1882, derulate în zona dunăreano-balcano-anatoliană;

e. relațiile româno-otomane între 1878-1883 (de la cucerirea cu armele și recunoașterea, condiționată, de către marile puteri europene, a Independenței de Stat a României până la îmbolnăvirea ireversibilă a gazetarului).

Între cele cinci categorii de evoluții și evenimente istorice din arealul geografico-istoric conturat anterior a existat o strânsă legătură și intercondiționare. Segmentarea spațio-temporală realizată a avut la bază criterii teoretico-metodologice: zone geografice, fapte istorice, determinări cronologice, abordări gnoseologice, instrumentar gazetăresc de lucru etc. Dar înainte de a analiza modalitățile de abordare și de reflectare a spațiilor și evenimentelor amintite anterior în ziaristica lui Eminescu, trebuie să-l prezentăm succint pe Eminescu gazetarul.

Contribuțiile gazetărești ale lui Eminescu referitoare la tematica de la punctul 3 aparțin perioadelor ieșeană (1876-1877) și bucureșteană (1877-1883) ale ziaristicii acestuia. Eminescu a fost exponentul modului ziaristic numit **cronica politică, diplomatică, militară, economică, culturală etc. externă**, introducând-o și impunând-o, ea oferă gazetărească publicului consumator de informații, printre primii gazetari în ziaristica românească. Faptul că ziarele unde Eminescu a fost redactor („Curierul de Iași”/

1876-1877 și „Timpul”/1877-1880, 1882-1883) sau redactor-șef („Timpul”/ 1880-1881) nu aveau corespondenți externi oficiali în marele capitale/ centre de putere europene și pe câmpurile de luptă din Serbia, Muntenegru, Balcani sau Caucaz, i-a impus lui Eminescu linia deontologică și conduita profesională. Astfel, el a apelat la presa străină, a tradus corespondențele apărute în ziarele europene consacrate, a preluat în mod critic informațiile culese, comparându-le cu alte știri din varii surse de informare, interpretându-le *sine ira et studio*. Apoi le-a sistematizat într-un tot unitar informațional, într-o viziune de ansamblu unitară, organică, asupra evoluțiilor politico-diplomatice, a evenimentelor militare de pe teatrele de luptă etc. În cadrul articolelor de politică externă, Eminescu a împletit atitudinea polemică, critică, cu cea satirică, ironică, în analiza unor evoluții politice și evenimente militare ce amenințau obținerea și recunoașterea europeană a Independenței de Stat a României, integritatea teritoriului românesc etc.

Stilul ziaristic direct, ironic, invectiv, satiric uneori, violent verbal alteori, completat de o trăire internă ardentă, toate la un loc fundamentând valoarea literară certă a articolelor gazetărești ale lui Eminescu. Parcurgerea articolelor gazetărești eminesciene circumscrie **cronicile externe** scoate în evidență probitatea morală și înalta conștiință profesională-deontologică a ziaristului Eminescu. El a fost un profund și inteligent analist al evoluțiilor și evenimentelor externe contemporane lui, articolele sale fiind modele de introspecție, interrelaționare cauzală și viziune istorică de ansamblu.

Ziaristica lui Eminescu a atins același nivel valoric literar cu poezia și proza sa. Parte echivalorică a operei eminesciene, ziaristica completează imaginea generală a personalității titanice a Bardului de la Ipotești. **Opera lui Eminescu nu poate fi analizată fără a se insista asupra ziaristicii sale. Publicistica lui Eminescu nu poate fi studiată fără a fi raportată la întreg, la opera în versuri și în proză a acestuia**¹²⁶.

a. Referitor la evoluțiile interne și politica externă otomane în perioada 1876-1882¹²⁷, în primele „reviste externe otomane” scrise de M. Eminescu au fost prezentate

¹²⁶ Al. Oprea, *Publicistica lui M. Eminescu*, în M. Eminescu; *Opere*, IX, 1980, pp.5-49; D. Vatamaniuc, *M. Eminescu la „Timpul” (1877-1883), „România Liberă” (1888) și „Fântâna Blanduziei” (1888-1889)*, în M. Eminescu, *Opere*, X, 1989, pp.V-XXI; idem, *Lămuriri asupra editării publicisticii din 1880*, în M. Eminescu, *Opere*, XI, 1984, p.5-11; D. Vatamaniuc, *Lămuriri asupra editării publicisticii din 1881*, în M. Eminescu, *Opere*, XII, 1985, pp. 5-10; idem, *Lămuriri asupra editării publicisticii din 1882-1883*, în M. Eminescu, *Opere*, XIII, 1985, pp.5-13; Ion Oltean, *Mihai Eminescu, cronicar al vremii sale*, în „Lumea magazin”, VIII, nr. 10 (90) - octombrie 2000, București, pp.41-42.

¹²⁷ Din bogata bibliografie referitoare la istoria Imperiului Otoman în perioada 1876-1882 amintesc: St. Shaw, *The History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol.II, *Reform. Revolution and Republic. The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge University Press, Cambridge, 1977, pp.163-195; Paul Dumont, *La crise balcanique*, pp. 513-522; François Georgeon, *L'Etat ottoman après le Traité de Berlin*, pp.523-537, în *Histoire de l'Empire Ottoman*, sous la direction de Robert Mantran, Fayard, Paris, 1989, 810 p. (*Istoria Imperiului Otoman*, traducere românească de Christina Bîrsan, Editura Bic All, București, 2001, pp. 436-459); Donald Quataert, *Overview of the nineteenth century*, pp.761-777, în *An Economic History of the Ottoman Empire*, pp.761-777, în *An Economic History of the Ottoman Empire*, pp.761-777, în *An Economic History of the Ottoman Empire*, pp.761-777.

încăunarea noului sultan Murad V și măsurile înnoitoare adoptate de acesta pe plan intern, pentru reformarea instituțională și financiară a sistemului otoman¹²⁸. Chiar și fostul sultan Abd-ul Azîz i-a urat succes lui Murad V în realizarea programului de reforme anunțat¹²⁹, în ciuda piedicilor din partea forțelor retrograde conservatoare¹³⁰. Eminescu a descris cu înțelegere umană sfârșitul fostului sultan Abd-ul Azîz și i-a criticat pe autorii morali ai sinuciderii sale¹³¹. De la 1 iulie 1876, Alexandru Vogoride a fost numit ambasador al Imperiului Otoman la Viena, fără ca Eminescu, care a comentat informația, să se întrebe dacă între această nominalizare și iminența unui război sârbo-otoman exista vreo legătură cauzală¹³².

Sultanul Murad V suferea de o boală neurologică gravă, iar această afecțiune incurabilă stătea în centrul atenției presei europene, după cum a constatat Eminescu¹³³. „Noutatea zilei” de 1 septembrie 1876 a fost, potrivit comentariului ziaristului Eminescu, detronarea sultanului bolnav mintal Murad V și urcarea pe tron a fratelui său mai mic, Abd-ul Hamîd II¹³⁴. Noul sultan s-a declarat adeptul și sprijinitorul aplicării reformelor

and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914, edited by H. Inalcik and D. Quataert, Cambridge University Press, 1994, XXX + 6 maps + 1026 p.; E. Z. karal. *Osmanlı Tarihi*, VIII-nci Cilt: *Birinci Meşrutiyet ve İstibdal Devirleri, 1876-1907 (Istoria otomană, vol. VIII: Prima perioadă constituțională și perioada absolutistă, 1876-1907)*, Ankara, 1962, p.5-58; Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, E.Ș.E., București, 1976, pp.338-357; Nicolae Ciachir, Gheorghe Bercan, *Diplomația europeană în epoca modernă*, E.Ș.E., București, 1984, pp.364-408; Nicolae Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă (1789-1923)*, E.Ș.E., București, 1987, pp.193-274.

¹²⁸ M. Eminescu, *Turcia [„Pester Lloyd” în no. său...]*, în „Curierul de Iași” (*infra* abreviat: „C.dl.”), IX, nr.56/21 mai 1876, Iași, p. 2 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, pp.109-111; idem, *Turcia [„Telegramele din Constantinopole...”]*, în „C.dl.”, IX, nr.57/23 mai 1876, pp. 2-3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, p.113; idem, *Turcia [„La Înalta Poartă...”]*, în „C.dl.”, IX, nr.58/26 mai 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp.114-115; idem, *Turcia [„Times” susține...]*, în „C.dl.”, IX, n.60/30 mai 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 115; idem, *Turcia [„Sultanul au cerut...”]*, în „C. dl.”, IX, nr.62/ 4 iunie 1876, p.3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p.123; idem, *Turcia [„În 3/15 iulie s-au ținut...”]*, în „C.dl.”, IX, nr.79/16 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p.153.

¹²⁹ Idem, *Turcia [„Scrisoarea pe care sultanul...”]*, în „C.dl.”, IX, nr.66/13 iunie 1876, pp.2-3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, p.127.

¹³⁰ Idem, *Turcia [„Omorătorul lui Hussein-Avni...”]*, în „C.dl.”, IX, nr. 63/6 iunie 1876, p. 3 (*Noutăți*), editat în idem, *Opere*, IX, p.126; idem, *Turcia [„Atentat”]*, în „C.dl.”, IX, nr.64/9 iunie 1876, p.3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p.554.

¹³¹ Idem, *Turcia [„Românului” i se telegrafiază din Constantinopole...]*, în „C.dl.”, IX, nr.59/28 mai 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, p.548.

¹³² Idem, *[„Ambasadorul Turciei la Curtea din Viena”]*, în „C.dl.”, IX, nr.70/23 iunie 1876, p. 2 (*Diverse*), editat în idem, *Opere*, IX, p.133.

¹³³ Idem, *Turcia [„De la 7 august st. n. ...”]*, în „C.dl.”, IX, nr.88/11 august 1876, p. 4 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, p.181.

¹³⁴ Idem, *Turcia [„Noutatea zilei...”]*, în „C.dl.”, IX, nr. 94/25 august 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, p. 189.

propuse pentru redresarea Imperiului Otoman din toate punctele de vedere. Eminescu a salutat intenția sultanului de a reinstaura liniștea și pacea în Peninsula Balcanică otomană¹³⁵. Însă forțele conservatoare, închistate într-un mod de gândire ancestral, s-au opus curentului reformator, atentând la viața tânărului sultan și a colaboratorilor săi, comploturi comentate de Eminescu¹³⁶.

Principiile și prevederile proiectului și, ulterior, constituției otomane din decembrie 1876 au fost prezentate și analizate critic, din perspectivă istorică, de către gazetarul Eminescu¹³⁷. Autorul a insistat în mod deosebit asupra articolelor 1, 7 și 8 ale constituției otomane, ale căror prevederi lezau poziția și statutul internațional al României. A comentat amintitele prevederi prin prisma dreptului internațional al popoarelor, al tratatelor internaționale central-europene din secolele XVIII-XIX și al *status*-ului privilegiat al Principatelor Române / României în relațiile seculare complexe, pe multiple planuri, cu Imperiul Otoman¹³⁸. Analizând compoziția multiethnică a populației din Peninsula Balcanică, ziaristul a oferit câteva informații, în general corecte, despre găgăuzii sud-dunăreni, accentuând realitatea istorică că erau diferiți de românii sud-danubieni¹³⁹.

Anul 1877 a adus noi evoluții pe scena politică internă otomană: reorganizarea și completarea componenței organismelor de conducere otomane¹⁴⁰, agravarea sănătății fizice și mintale a sultanului¹⁴¹, remanieri guvernamentale¹⁴², frământări etnice¹⁴³,

¹³⁵ Idem. *Turcia* [„Un hat...”], în „C.d.l.”. IX, nr.98/3 septembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem. *Opere*, IX, p.197.

¹³⁶ Idem. *Turcia* [„În zilele din urmă...”], în „C.d.l.”. IX, nr. 116/22 octombrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem. *Opere*, IX, p. 236; idem. *Turcia* [„Tendințele de reformă...”], în „C.d.l.”, IX, nr. 133/ 5 decembrie 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 279-280.

¹³⁷ Idem. *Turcia* [„Proiectul de Constituție elaborat de Midhat Pașa...”], în „C.d.l.”. IX, nr.63/6 iunie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem. *Opere*, IX, p. 626; idem. *Turcia* [„Se zice că proiectul de Constituție a lui Midhat Pașa...”], în „C.d.l.”. IX, nr. 80/18 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 633-634; idem. *Turcia* [„În 21 noiembrie...”], în „C.d.l.”. IX, nr.129/26 noiembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 272; idem. *Turcia* [„Constantinople, 20 decembrie...”], în „C.d.l.”. IX, nr.134/ 10 decembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 679; idem. *Turcia* [„Delegații puterilor garante...”], în „C.d.l.”. IX, nr.136/15 decembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 289; idem. *Turcia* [„Constantinople, 23-24 decembrie...”], în „C.d.l.”. IX, nr.137/17 decembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 682.

¹³⁸ Idem. *Turcia* [„Constituțiunea turcească...”], în „C.d.l.”. IX, nr. 140/24 decembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem. *Opere*, IX, p. 686.

¹³⁹ Idem. *Bulgaria* [„Gagauzi se numește...”], în „C. dl.”. IX, nr. 134/10 decembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem. *Opere*, IX, p. 286.

¹⁴⁰ Idem. *Turcia* [„Senatul turcesc...”], în „C.d.l.”. X, nr.7/21 ianuarie 1877, p. 3 (*Diverse*), editat în idem. *Opere*, IX, p. 316; idem. *Turcia* [„Ehde pașa, ambasador la Berlin...”], în „C.d.l.”. X, nr. 10/28 ianuarie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 319; idem. *Turcia* [„În 7/19 Marti s-a deschis...”], în „C.d.l.”. X, nr.27/11 martie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 645-646.

¹⁴¹ Idem. *Turcia* [„Ziarul Temps scrie...”], în „C.d.l.”. X, nr.15/11 februarie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem. *Opere*, IX, p. 325; idem. *Turcia* [„Ambasadele otomane din străinătate...”], în „C.d.l.”, X,

regupări politico-militare, determinate de evoluția războiului ruso/româno-otoman¹⁴⁴. Eminescu a comentat critic, realist, aceste evoluții, cu posibile repercusiuni asupra relațiilor româno-otomane. Atent și la detalii, a oferit informații și despre sabia de investitură a sultanilor otomani¹⁴⁵.

Numirea lui Alexandru Vogoride (**Aleco-pașa**) în funcția de guvernator al Rumeliei (aprilie 1879) a constituit un pas important în normalizarea evoluțiilor politico-socialo-etnico-militare din această provincie, realitate subliniată ca atare de M. Eminescu¹⁴⁶. Diferendul de frontieră și trasarea noii granițe otomano-grecești din zona Tracia-Macedonia s-au rezolvat, în linii generale, prin mediere internațională europeană, în iunie 1880¹⁴⁷. Peninsula Balcanică rămânea însă un mozaic de elemente etnice, cu interese și aspirații divergente. Soluția pentru depășirea acestei neîncrederi și animozități generale era, în concepția lui Eminescu, stabilirea unui acord comun între membrii diferitelor etnii pentru conviețuire și activitate multilaterală pașnică.

În fiecare stat balcanic trebuie să se asigure egalitatea reală în drepturi ale naționalităților conlocuitoare. În caz contrar, aprecia cu luciditate și realism autorul, divergențele dintre micile și tinerele state balcanice vor fi folosite de către marile imperii expansioniste vecine pentru a-și promova propriile lor interese în regiune¹⁴⁸. „Studiul de caz” al analizei lui Eminescu a fost **Albania otomană**, autorul precizând că doar lupta comună a albanezilor, creștinii sau muhamedani, împotriva Semilunii, poate asigura independența Albaniei moderne¹⁴⁹.

nr.16/13 februarie 1877. p. 5 (*Revista externă*). editat în *ibidem*. p. 326; idem. *Turcia* [„*Monitorul Universal*” primește din Constantinopol...”]. în „C.d.l.”. X. nr. 118/30 octombrie 1877. p. 3 (*Revista externă*). editat în *ibidem*. pp. 652-653.

¹⁴² Idem. *Turcia* [„Însemnătatea crizei din Constantinople...”]. în „C.d.l.”. X. nr.75/13 iulie 1877. p. 3 (*Revista externă*). editat în idem. *Opere*. IX. pp. 402-403.

¹⁴³ Idem. [„*Dezlegarea Cestiunii Orientului...*”]. ms. nr.2264 (pp. 1r -4r). editat în idem. *Opere*. IX. pp. 477-478.

¹⁴⁴ Idem. [„*Conspirațiile din Constantinopol*”]. în „*Țimpul*”. (*infra* abreviat: „T.”). II. nr. 250/4 noiembrie 1877. București. p. 3. editat în idem. *Opere*. X. 1989. p.3.

¹⁴⁵ Idem. [„*Sabia de investitură*”]. în „C.d.l.”. IX. nr.82/25 iulie 1876. p. 3 (*Diverse*). editat în idem. *Opere*. IX. pp.499-500 (Al. Oprea a apreciat că acest text are paternitate incertă).

¹⁴⁶ Idem. *Cestiunea Orientului*. [„*După cum știm...*”]. în „T.”. IV, nr. 77/10 aprilie 1879. p. 3 (*Revista externă*). editat în idem. *Opere*. X. p. 218.

¹⁴⁷ Idem. [„*ieri în sfârșit conferința de la Berlin a adoptat...*”]. în „T.”. V. nr. 134/18 iunie 1880. p. 1 (Editorial: București, 17/29 iunie 1880), editat în idem. *Opere*. XI. 1984, pp. 214-215; idem. [„*Răspunsul Porții la nota colectivă*”]. în „T.”. V, nr. 162/22 iulie 1880. p. 2. editat în *ibidem*. pp. 260-261.

¹⁴⁸ Idem. [„*Răsăritul Europei. Peninsula Balcanică...*”]. în „T.”. V. nr. 116/25 mai 1880. p. 1 (*Al doilea editorial*). editat în idem. *Opere*. XI. pp. 188-189.

¹⁴⁹ Idem. [„*Albania*”]. în „T.”. V. nr. 104/9 mai 1880. pp. 1-2 (*Din afară*). editat în idem. *Opere*. XI. pp. 477-479.

Având în vedere interesele României și ale românilor din teritoriile românești aflate sub ocupația vremelnică a imperiilor vecine, M. Eminescu a formulat o concepție îndrăznească, novatoare, pentru perioada și zona geo-istorică precizate, ce poate fi sintetizată astfel: **Peninsula Balcanică să fie cea a balcanicilor!** Această nouă realitate s-a materializat prin încheierea tratatelor de pace de la București (1886 și 1913) și prin urmările acestora.

În 1881 Imperiul Otoman a continuat să se confrunte cu grave probleme interne și externe. M. Eminescu le-a prezentat cititorilor și le-a comentat critic, subliniind realitatea tragică că statul multinațional al sultanilor se confruntă cu o gravă și, ulterior, fatală criză generală de sistem: criza din Siria¹⁵⁰, conflictul de frontieră otomano-grec¹⁵¹, condamnarea asasinilor fostului sultan Abd-ul Azîz¹⁵².

Atitudinea centrifugală a Egiptului în raport cu autoritatea sultanală centrală a devenit tot mai evidentă în 1882, ajungând pe agenda de lucru a marilor puteri europene. Pentru a evita pierderea provinciei Egipt, ambasadorii marilor puteri europene au propus conducerii otomane să trimită trupe regulate în regiunea Nilului, pentru normalizarea situației de acolo. Prezentând această problemă internă, dar și externă, otomană, Eminescu a făcut, realist, și o paralelă între Egipt și România¹⁵³, ultima desprinsă *de jure* de Imperiul Otoman în 1877-1878.

b. Un loc important în ziaristica lui Eminescu din anii 1876-1877 l-a reprezentat analiza și difuzarea informațiilor despre cauzele, caracterul, desfășurarea și încheierea **războiului otomano-sârbo/munte negrean**¹⁵⁴.

Pe lângă interesul strict evenimentțial-informațional manifestat față de conflictul amintit anterior, ziaristul Eminescu a mai avut în vedere și alte considerente geo-politice și strategico-militare, deosebit de importante: reactualizarea „problemei orientale” (1875) și posibilele oportunități pe care le putea folosi România în interes propriu. Războiul

¹⁵⁰ Idem, *„Situațiunea din Siria”*, în „T.”, VI, nr. 13 din 18/30 ianuarie 1881, p. 2, editat în idem, *Opere*, XII, 1985, p. 36.

¹⁵¹ Idem, *„Zilele acestea. Poarta...”*, în „T.”, VI, nr. 7 din 10/22 ianuarie 1881, pp. 1, 3 (Editorial: *București, 9 ianuarie 1881*), editat în idem, *Opere*, XII, p. 641; idem, *„Am publicat în numărul trecut...”*, în „T.”, VI, nr. 8 din 11/23 ianuarie 1881, p. 1 (*Al doilea editorial*), editat în *ibidem*, p. 510; idem, *„Ieri seară ni s-a comunicat...”*, în „T.”, VI, nr. 43 din 25 februarie/9 martie 1881, p. 1, editat în *ibidem*, pp. 82-83; idem, *Cronica anului 1881, II. Străinătatea*, în „T.”, VII, nr.2/3 ianuarie 1882, pp. 1-2 (Editorial: *București, 2 ianuarie 1882*), editat în idem, *Opere*, XIII, p. 25.

¹⁵² Idem, *„Asasinii lui Abdul-Aziz”*, în „T.”, VI, nr.94/I mai 1881, p. 2, editat în idem, *Opere*, XII, p. 157.

¹⁵³ Idem, *„Sultanul și chedivul”*, în „T.”, VII, nr. 84/17 aprilie 1882, p. 3, editat în idem, *Opere*, XIII, p. 100; idem, *„La 15 iulie Conferința din Constantinopol...”*, în „T.”, VII, nr. 149/11 iulie 1882, p. 1 (Editorial: *București, 10 iulie 1882*), editat în *ibidem*, pp. 137-138.

¹⁵⁴ Vezi Nicolae Chiachir, *Istoria*, 1987, pp. 193-206; D. Vatamaniuc, *Eminescu, cronicar de politică externă (jurnalul războiului sârbo-munte negrean împotriva Imperiului Otoman)*, în „Convorbiri literare”, X, nr. 6 (126)/ iunie 1980, București, p. 12.

otomano-sârbo/muntenegrean, devenit problemă europeană, se desfășura în apropierea graniței sud-vestice fluviale a României, impunând din partea țării noastre adaptarea măsurilor politice, diplomatice, militare, sanitare, umanitare ce se impuneau în această situație. *Cum își putea promova România, folosindu-se de acest conflict, propriile-i interese naționale (obținerea Independenței statale pe cale diplomatică) în fața diplomației europene?* – iată o întrebare pe care Eminescu a formulat-o în ziaristica anilor 1876-1877. De asemenea, ce *învățăături și experiențe* puteau prelua și folosi, din acel conflict militar, forurile conducătoare românești pentru a cuceri Independența statală pe calea armelor? – s-a întrebat Eminescu în acea perioadă fierbinte a războiului sud-dunărean.

M. Eminescu a prezentat și a comentat știrile referitoare la mobilizările armatelor sârbă și otomană și ocuparea pozițiilor de luptă în zona frontierei comune, în iunie 1876¹⁵⁵. La sfârșitul lunii iunie același an Serbia¹⁵⁶, urmată de Muntenegru¹⁵⁷, a declarat război Imperiului otoman. În iulie 1876, după ciocniri locale cu succese schimbătoare, trupele otomane au înaintat în Serbia, armata sârbă retrăgându-se succesiv pe aliniamente interioare¹⁵⁸. M. Eminescu a fost direct interesat să prezinte poziția României față de

¹⁵⁵ M. Eminescu, *Serbia* [„La întrebările Porții... ”], în „C. dl.”, IX, nr. 62/4 iunie 1876. Iași, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, 1980, pp. 122-123; idem, *Serbia* [„Mai zilele trecute... ”], în „C. dl.”, IX, nr. 67/16 iunie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, X, 1989, p. 630; idem, *Serbia* [„Despre poziția strategică... ”], în „C. dl.”, IX, nr. 68/18 iunie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, pp. 128-129; idem, *Serbia* [„În numărul trecut... ”], în „C. dl.”, IX, nr. 68/18 iunie 1876, p. 3 (*Noutăți*), editat în *ibidem*, p. 129; idem, *Serbia* [„Lipsa unui biurou telegrafic... ”], în „C. dl.”, IX, nr. 69/21 iunie 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 130; idem, *Serbia* [„Mai zilele trecute... ”], în „C. dl.”, IX, nr. 70/23 iunie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, X, 1989, p. 631.

¹⁵⁶ Idem, *Războiul oriental* [„Încă de la 1 Iulie... ”], în „C. dl.”, IX, nr. 71/25 iunie 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, pp. 134-135. Cu acest articol Eminescu a inițiat o secțiune specială a *Revistei externe*, numită *Războiul oriental*, pentru a-i informa rapid pe consumatorii de informații despre războiul sârbo-muntenegreano-otoman. Gazetarul Eminescu a fundamentat actul informațional pe: unitatea organică a informațiilor, exactitatea, obiectivitatea, rapiditatea și funcționalitatea acestora, conștiința profesională, probitatea morală și răspunderea deontologică a ziaristului (D. Vatamaniuc, *Comentarii*, în *ibidem*, p. 561).

¹⁵⁷ Idem, *Muntenegru* [„Depeșe din Ragusa... ”], în „C. dl.”, IX, nr. 70/23 iunie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 132; idem, *Muntenegru* [„În 2 Iulie... ”], în „C. dl.”, IX, nr. 71/25 iunie 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 135.

¹⁵⁸ Idem, *Turcia* [„Muktar Pașa au plecat... ”], în „C. dl.”, IX, nr. 71/25 iunie 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, p. 135; idem, *Războiul oriental* [„Știrile aduse... ”], în „C. dl.”, IX, nr. 72/27 iunie 1876, pp. 2-3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 127-128; idem, *Războiul oriental* [„Depeșele de pe câmpul de luptă... ”], în „C. dl.”, IX, nr. 73/2 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 139-140; idem, *De pe câmpul de război* [„Din Berlin se vestește... ”], în „C. dl.”, IX, nr. 74/4 iulie 1876, pp. 2-3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 143; idem, *Cestiunea Orientului* [„Estragem din «Neue Freie Presse»... ”], în „C. dl.”, IX, nr. 75/7 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, X, pp. 631-632; idem, *De pe câmpul de război* [„Un corespondent al ziarului... ”], în „C. dl.”, IX, nr. 75/7

războiul sârbo/muntenegreano-otoman și acțiunile forurilor conducătoare românești pentru promovarea propriilor interese. Tatonările neoficiale ale diplomației românești au fost respinse de conducerea otomană¹⁵⁹.

În luna august 1876 s-au desfășurat cele mai înverșunate și mai sângeroase lupte pe frontul sârbo/muntenegreano-otoman. Înfrângerea sârbilor în bătălia de la Alexinaț a fost prezentată și comentată cu părere de rău de Eminescu¹⁶⁰, care a prevăzut, în acest context.

159 Idem. iulie 1876. p. 3 (Revista externă), editat în idem, *Opere*. IX. p. 147; idem, *De pe câmpul de război* [„Telegramele din Constantinopol...”]. în „C.d.l.”, nr. 76/9 iulie 1876, p. 3 (Revista externă), editat în *ibidem*. p. 150; idem, *De pe câmpul de război* [„Depeșă din 7/19 iulie spun...”]. în „C.d.l.”, IX. nr. 77/11 iulie 1876, p. 3 (Revista externă), editat în *ibidem*. p. 152; idem, *De pe câmpul de război* [„Telegrame multe...”]. în „C.d.l.”, IX. nr. 78/14 iulie 1876, p. 3 (Revista externă), editat în *ibidem*. p. 153; idem, *De pe câmpul de război* [„În urma vremii rele...”]. în „C.d.l.”, IX. nr. 79/16 iulie 1876, p. 3 (Revista externă), editat în *ibidem*. p. 155; idem, *De pe câmpul de război* [„Sub data de 12/24 iulie se vestește...”]. în „C.d.l.”, IX. nr. 80/18 iulie 1876, p. 3 (Revista externă), editat în *ibidem*. pp. 155-156; idem, *De pe câmpul de război* [„Ziarul «Golos» ne aduce...”]. în „C.d.l.”, IX. nr. 81/23 iulie 1876, p. 4 (Revista externă), editat în *ibidem*. pp. 159-160; idem, *De pe câmpul de război* [„O depeșă din Ragusa...”]. în „C.d.l.”, IX. nr. 82/25 iulie 1876, p. 3 (Revista externă), editat în *ibidem*. p. 161; idem, *De pe câmpul de război* [„Până în momentul de față...”]. în „C.d.l.”, IX. nr. 83/28 iulie 1876, p. 3 (Revista externă), editat în *ibidem*. p. 162; idem, *De pe câmpul de război* [„Stagnațiunea mișcărilor...”]. în „C.d.l.”, IX. nr. 84/30 iulie 1876, p. 3 (Revista externă), editat în *ibidem*. p. 163; idem, *De pe câmpul de război* [„Știrile despre retragerea...”]. în „C.d.l.”, IX. nr. 85/1 august 1876, p. 3 (Revista externă), editat în *ibidem*. p. 174; idem, *De pe câmpul de război* [„Jurnalistica e de acord...”]. în „C.d.l.”, IX. nr. 86/4 august 1876, p. 2 (Revista externă), editat în *ibidem*. pp. 175-176.

160 Idem. *Turcia* [„Agentul românesc din Constantinopol...”]. în „C.d.l.”, IX. nr. 76/9 iulie 1876, p. 3 (Revista externă), editat în idem, *Opere*. X. p. 633; idem, „România și Cestiunea Orientului”, în „C.d.l.”, IX. nr. 77/11 iulie 1876, p. 3 (Revista externă), editat în idem, *Opere*. IX. pp. 151-152; idem, *România și Cestiunea Orientului* [„O telegramă...”]. în „C.d.l.”, IX. nr. 78/14 iulie 1876, p. 3 (Revista externă), editat în *ibidem*. p. 152.

Idem. *Muntenegru* [„Despre biruința montenegrenilor...”]. în „C.d.l.”, IX. nr. 86/4 august 1876, pp. 2-3 (Revista externă), editat în *ibidem*. p. 177; idem, *Turcia* [„Turcia refuză...”]. în „C.d.l.”, IX. nr. 86/4 august 1876, p. 3 (Revista externă), editat în *ibidem*. p. 177; idem, *De pe câmpul de război* [„De la armia de pe Drisia...”]. în „C.d.l.”, IX. nr. 87/6 august 1876, p. 3 (Revista externă), editat în *ibidem*. p. 179; idem, *Turcia* [„Un număr de comunități sârbești...”]. în „C.d.l.”, IX. nr. 87/6 august 1876, p. 3 (Revista externă), editat în *ibidem*. p. 180; idem, *De pe câmpul de război* [„Cu schimbarea liniei strategice...”]. în „C.d.l.”, IX. nr. 88/11 august 1876, p. 4 (Revista externă), editat în *ibidem*. pp. 180-181; idem, *De pe câmpul de război* [„Sub data de 8/20 august...”]. în „C.d.l.”, IX. nr. 89/13 august 1876, p. 3 (Revista externă), editat în *ibidem*. p. 182; idem, *De pe câmpul de război* [„Telegramele cele mai nouă...”]. în „C.d.l.”, IX. nr. 90/15 august 1876, p. 2 (Revista externă), editat în *ibidem*. pp. 182-184; idem, *De pe câmpul de război* [„După șase zile de lupte...”]. în „C.d.l.”, IX. nr. 91/18 august 1876, p. 3 (Revista externă), editat în *ibidem*. p. 185; idem, *De pe câmpul de război* [„După o telegramă...”]. în „C.d.l.”, IX. nr. 92/20 august 1876, p. 3 (Revista externă), editat în *ibidem*. pp. 186-187; idem, *De pe câmpul de război* [„În deșele ciocniri...”]. în „C.d.l.”, IX. nr. 94/25 august 1876, p. 3 (Revista externă), editat în *ibidem*. pp. 189-190; idem, *De pe câmpul de război* [„Se confirmă definitiv...”]. în „C.d.l.”, IX. nr. 96/29 august

sfârșitul defavorabil al războiului pentru sârbi. Lunile septembrie-octombrie 1876 au adus, pe lângă luptele locale sârbo/muntenegreano-otomane de uzură materială, fizică și morală a combatanților, și primele tatonări de încheiere a unui armistițiu și, ulterior, a păcii între părțile aflate în conflict¹⁶¹.

M. Eminescu a urmărit cu atenție lucrările conferinței ambasadurilor marilor puteri europene, deschisă, la începutul lunii decembrie 1876 la Istanbul, pentru a discuta încheierea păcii la sfârșitul războiului balcanic¹⁶². Analizând protocolul final al conferinței,

1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 192-193; idem, *De pe câmpul de război* [„Mișcări sau ciocniri...”], în „C.d.l.”, IX, nr. 98/3 septembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 198-199.

¹⁶¹ Idem, *De pe câmpul de război* [„Sub data de 11 septembrie...”], în „C.d.l.”, IX, nr. 99/5 septembrie 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, p. 201; idem, *Turcia* [„Condițiile de pace...”], în „C.d.l.”, IX, nr. 100/8 septembrie 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, X, pp. 534-635; idem, *De pe câmpul de război* [„Suspendarea ostilităților...”], în „C.d.l.”, IX, nr. 103/19 septembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, p. 207; idem, *Serbia* [„Correspondentul ziarului...”], în „C.d.l.”, IX, nr. 104/22 septembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 208-209; idem, *De pe câmpul de război* [„Asupra bătăliei...”], în „C.d.l.”, IX, nr. 104/22 septembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 209; idem, *De pe câmpul de război* [„Telegramele cari anunță...”], în „C.d.l.”, IX, nr. 105/24 septembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 211; idem, *De pe câmpul de război* [„O depeșă a ziarului englezesc „Standard”...”], în „C.d.l.”, IX, nr. 106/26 septembrie 1876, pp. 2-3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, X, p. 637; idem, *Cestiunea Orientului* [„De la o vreme-ncoaci...”], în „C.d.l.”, IX, nr. 107/29 septembrie 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, pp. 213-214; idem, *Serbia* [„Din Belgrad...”], în „C.d.l.”, IX, nr. 109/3 septembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 222; idem, *Cestiunea Orientului* [„Poarta au comunicat...”], în „C.d.l.”, IX, nr. 110/6 octombrie 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 223-224; idem, *Muntengru* [„Coroșdența politică...”], în „C.d.l.”, IX, nr. 111/8 octombrie 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 226-227; idem, *Cestiunea Orientului* [„Arma la picior...”], în „C.d.l.”, IX, nr. 112/10 octombrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 229-230; idem, *Cestiunea Orientului* [„A începe cu stereotipul...”], în „C.d.l.”, IX, nr. 113/13 octombrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 231-232; idem, *De pe câmpul de război* [„Din Pescanița...”], în „C.d.l.”, IX, nr. 113/13 octombrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 232; idem, *De pe câmpul de război* [„În 11/23 octombrie...”], în „C.d.l.”, IX, nr. 114/15 octombrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 234; idem, *De pe câmpul de război* [„Asupra bătăliei de la Dgjunis...”], în „C.d.l.”, IX, nr. 115/20 octombrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 234-235; idem, *De pe câmpul de război* [„În n-rul trecut am arătat...”], în „C.d.l.”, IX, nr. 116/22 octombrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 236-237; idem, *De pe câmpul de război* [„Știrile aduse în n-rul nostru din urmă...”], în „C.d.l.”, IX, nr. 117/24 octombrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 239; idem, *Turcia* [„Pentru a fixa linia...”], în „C.d.l.”, IX, nr. 118/29 octombrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 242; idem, *Cestiunea Orientului* [„Nevenind nici o știre...”], în „C.d.l.”, IX, nr. 119/31 octombrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 243; idem, *Turcia* [„Se zice că în 7 sau 8...”], în „C.d.l.”, IX, nr. 121/5 noiembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 246.

¹⁶² Idem, *Turcia* [„După cum anunță...”], în „C.d.l.”, IX, nr. 138/19 decembrie 1876, p. 1 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 290-291; idem, *Turcia* [„Până acum conferința europeană...”], în „C.d.l.”,

ziaristul Eminescu a concluzionat că întrunirea a fost un succes rusesc și un eșec otoman, că puterile europene au urmărit temporizarea spiritului belicos al rușilor și otomanilor. Referitor la România, ea rămânea izolată politico-diplomatic pe plan european¹⁶³.

După respingerea protocolului Conferinței de la Istanbul, conducerea otomană a urmărit o rezolvare zonală a conflictului cu Serbia și Muntenegru, fără imixtiunea marilor puteri europene. Eminescu a urmărit cu atenție și a comentat prompt și obiectiv derularea tratatelor de pace¹⁶⁴, încheiate prin semnarea păcii cu Serbia, în februarie 1877¹⁶⁵. Însă tratatele diplomatice otomano-muntenegrene au ajuns în impas, datorită cererilor aparent

X, nr. 1/5 ianuarie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 297-298; idem, *Turcia* [„La conferința din 4/16 ianuarie... ”], în „C.d.l.”, X, nr. 3/12 ianuarie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 305-306.

¹⁶³ Idem, *Turcia* [„La conferința din 4/16 ianuarie... ”], în „C.d.l.”, X, nr. 3/12 ianuarie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, pp. 305-306; idem, *Turcia* [„Protocolul final al conferinței... ”], în „C.d.l.”, X, nr. 4/14 ianuarie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 309-310.

¹⁶⁴ Idem, *Turcia* [„Din Constantinopol se depeșează... ”], în „C.d.l.”, X, nr. 5/16 ianuarie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, pp. 312-313; idem, *Turcia* [„Legându-se de propunerile... ”], în „C.d.l.”, X, nr. 6/19 ianuarie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 313-314; idem, *Cestiunea Orientului* [„«Corespondența Politică» spune... ”], în „C.d.l.”, X, nr. 7/21 ianuarie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 315-316; idem, *Cestiunea Orientului* [„Între Serbia și Montenegro și Turcia... ”], în „C.d.l.”, X, nr. 13/6 februarie 1877, p. 5 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 322; idem, *Cestiunea Orientului* [„În Serbia sunt alegeri... ”], în „C.d.l.”, X, nr. 16/13 februarie 1877, p. 5 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 326-327; idem, *Cestiunea Orientului* [„O telegramă a Agenției Havas... ”], în „C.d.l.”, X, nr. 17/16 februarie 1877, p. 5 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 327-328.

¹⁶⁵ Idem, *Cestiunea Orientului* [„Ministerul turcesc de Esterne... ”], în „C.d.l.”, X, nr. 19/20 februarie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 327-328.

reconciliabile ale celor două tabere, iar Eminescu a prezentat, cu reală îngrijorare, evoluția năușă a problemei conflictului dintre cei doi competitori, de a război la pace¹⁶⁶.

c. În cadrul „**crizei orientale**“ (1875-1878), M. Eminescu a acordat cea mai mare importanță prezentării critice, obiective, și interpretării realiste, globale, promovând interesele naționale românești, a evenimentelor din cadrul **războiului ruso/român-otoman**¹⁶⁷.

Încă de la sfârșitul lunii august 1876, când luptele de pe frontul sârbo/munte-
greano-otoman erau în plină desfășurare, fără să se poată întrevădea sfârșitul lor, M. Eminescu a publicat și a comentat politico-diplomatic *Nota circulară din 15/27 iunie 1876* *Memoriul* elaborate de Mihail Kogălniceanu, ministrul Afacerilor Străine, și adresate conducerii otomane și puterilor europene garante. În aceste acte oficiale diplomatice au fost expuse revendicările guvernului militar din Peninsula Balcanică¹⁶⁸. Eminescu s-a manifestat gazetaresc vulcanic față de notificarea oficială și de pretențiile anacronice, medievale, ale conducerii otomane, în frunte cu noul sultan Abd-ul Hamîd II, adresate monarhului Carol I al României. În nota amintită i s-a cerut imperativ lui Carol I, identic cu ordinul trimis guvernatorilor otomani din provinciile interioare și de graniță ale Imperiului Otoman, să anunțe oficial și cu salve de tun în România urcarea pe tron a noului sultan. Fulminantul gazetar a ironizat caustic și a parodiat genial această „*decalificabilă* notificare“, „*obraznicie a turcului*“, comparând conducerea otomană în război cu noul sultan cu o trupă ambulantă, seminomadă, compusă din anoști saltimbanci. Evident, Eminescu nu a considerat-o act oficial, iar Ministerul român al Afacerilor Străine

idem, *Cestiunea Orientului* [„*Luni în 21 fev(ruar) delegații Montenegruului...*“], în „C.d.l.“, X, nr. 27 februarie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, pp. 332-333; idem, *Turcia* [„*În 9 martie...*“], în „C.d.l.“, X, nr. 23/2 martie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 335; idem, *Turcia* [„*Poarta a respins...*“], în „C.d.l.“, X, nr. 26/9 martie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 339; idem, *Turcia* [„*La 12 martie...*“], în „C.d.l.“, X, nr. 28/13 martie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 342; idem, *Cestiunea Orientului* [„*Cu toate zgomotele...*“], în „C.d.l.“, X, nr. 30 martie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 345-346; idem, *Turcia* [„*Un ordin al pașierului...*“], în „C.d.l.“, X, nr. 31/20 martie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, X, pp. 346; idem, *Muntenegru* [„*«Correspondența Politică» primește...*“], în „C.d.l.“, nr. 40/15 aprilie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editată în idem, *Opere*, IX, pp. 363-364; idem, *Muntenegru* [„*După cele mai nouă...*“], în „C.d.l.“, X, nr. 58/3 iunie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 390; idem, *Muntenegru* [„*Creadă cine ce-i place*“], în „C.d.l.“, X, nr. 62/12 iunie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 395-396; idem, *Muntenegru* [„*Suleiman pașa au pățit-o...*“], în „C.d.l.“, X, nr. 65/19 iunie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 397-398; idem, *Muntenegru* [„*La 10/22 I(una) cf(urență) în muntenegrenii...*“], în „C.d.l.“, X, nr. 77/17 iulie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 404.

Vezi N. Ciachir, *Istoria*, pp. 206-255.

M. Eminescu, „*Revista diplomatică*“, în „C.d.l.“, IX, nr. 95/27 august 1876, p. 3, editat în idem, *Opere*, IX, 1980, pp. 192, 617 și în următoarele 5 numere consecutive ale ziarului ieșean.

a respins-o cu vădită indignare¹⁶⁹. M.A.S. al României a trimis noului sultan otoman scrisoare oficială de felicitare cu ocazia întronării sale, modalitate diplomatică internațională uzitată în relațiile obișnuite dintre două state suverane¹⁷⁰. Analizând rezultatele audienței generalului Ioan Ghica, agentul diplomatic român la Istanbul, la noul sultan otoman, Eminescu și-a exprimat speranța că prin tratative bilaterale româno-otomane s-ar putea obține satisfacerea, de către conducerea otomană, a revendicărilor românești formate în iunie 1876 de M. Kogălnicianu¹⁷¹.

În alternativa unei alianțe cu Imperiul țarist într-un viitor război împotriva otomanilor, guvernul român a sondat poziția puterilor europene garante în eventualitatea cererii rusești de tranzitare a armatelor imperiale prin România către sudul Dunării. Iminența unui război ruso/româno-otoman a regenerat psihoza colectivă a raidurilor otomane de jaf la nordul Dunării, Eminescu dezmințind zvonurile referitoare la această amenințare otomană de tristă amintire¹⁷³. Constituția otomană din decembrie 1876, prin articolele 1, 2 și 8, a generat un conflict diplomatic româno-otoman; Eminescu a urmărit evoluția acestuia și a publicat documentele diplomatice ale controverselor juridice bilaterale¹⁷⁴.

După intrarea trupelor rusești, conduse de țarul Alexandru II Romanov, pe teritoriul României¹⁷⁵, s-a declanșat războiul ruso-otoman, pe un front ce începea din zona balcanică, continua la nordul Mării Negre¹⁷⁶ și se prelungea în regiunea caucaziană.

¹⁶⁹ Idem. „S-a obrăznicit turcul”, în „C.d.l.”, IX, nr. 97/1 septembrie 1876, p. 3 (*Diverse*), editat în *ibidem*, pp. 196-197; idem, *Lămurire*, în „C.d.l.”, IX, nr. 98/3 septembrie 1876, p. 3 (*Diverse*), editat în *ibidem*, pp. 200-201.

¹⁷⁰ Idem, *România* [„Jurnalistică din țară... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 100/8 septembrie 1876, p. 2 (*Revista internă*), editat în *ibidem*, p. 202.

¹⁷¹ Idem, *București* [„În sara sosirii... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 106/26 septembrie 1876, p. 2 (*Revista internă*), editat în *ibidem*, p. 212.

¹⁷² Idem, *Cestiunea Orientului* [„Se vorbește că în Consiliul de Miniștri al României... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 125/17 noiembrie 1876, pp. 2-3 (*Revista internă*), editat în *ibidem*, pp. 251-252.

¹⁷³ Idem, „Turcii noștri”, în „C.d.l.”, IX, nr. 129/26 noiembrie 1876, p. 3 (*Noutăți*), editat în *ibidem*, p. 272.

¹⁷⁴ Idem, *Turcia* [„Constituțiunea turcească... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 140/24 decembrie 1876, p. 3 (*Revista internă*), editat în *ibidem*, p. 686; idem, „Conflictul cu Turcia”, în „C.d.l.”, X, nr. 1/5 ianuarie 1877, p. 1 (*Revista internă*), editat în *ibidem*, p. 296; idem, „Conflictul între România și Turcia”, în „C.d.l.”, X, nr. 2/9 ianuarie 1877, p. 2 (*Revista internă*), editat în *ibidem*, p. 686.

¹⁷⁵ Idem, *Rusia* [„Spre complectarea celor zise... ”], în „C.d.l.”, X, nr. 40/15 aprilie 1877, p. 3 (*Revista internă*), editat în *ibidem*, p. 365.

¹⁷⁶ Idem, *Turcia* [„Ziarul «Tems» află... ”], în „C.d.l.”, X, nr. 40/15 aprilie 1877, p. 3 (*Revista internă*), editat în *ibidem*, p. 364.

¹⁷⁷ Idem, *Turcia* [„Au sosit știrile... ”], în „C.d.l.”, X, nr. 41/17 aprilie 1877, p. 1 (*Revista internă*), editat în *ibidem*, p. 367; idem, *Armenia* [„Kars, cetatea... ”], în „C.d.l.”, X, nr. 45/29 aprilie 1877, p. 4 (*Revista internă*), editat în *ibidem*, p. 371.

Eminescu a prezentat demersurile guvernului român pentru păstrarea neutralității țării în acest conflict armat¹⁷⁸. După schimbul de focuri de artilerie de la Calafat (26 aprilie 1877)¹⁷⁹, a izbucnit *de facto* conflictul militar româno-otoman. Acest eveniment a avut două urmări imediate. Sultanul l-a mazilit pe „principele vasal din România“, măsură cronică ce i-a prilejuit lui Eminescu un comentariu ironic, acid, la adresa acestui gest „realist“¹⁸⁰. Pe de altă parte, Parlamentul român a votat proclamarea Independenței de Stat a României (9-10 mai 1877), act istoric fundamental căruia Eminescu i-a analizat cu acuitate motivațiile, implicațiile și urmările interne și externe¹⁸¹.

Pentru a prezenta evoluțiile militare de pe fronturile de luptă din Balcani și Caucaz, M. Eminescu a introdus în cadrul secțiunii *Revista externă* rubrica specială *De pe câmpul de război*. Astfel, pe frontul secundar din Caucaz rușii au înaintat în Anatolia de Est, în mai-iunie 1877, la începutul lunii iunie fiind obligați să se retragă în Armenia, otomanii revenind pe pozițiile de la începutul războiului¹⁸².

Pe frontul principal din sudul Dunării, bombardamentele reciproce de pe malurile fluviului între otomani și români¹⁸³ se desfășurau în paralel cu înaintarea detașamentelor militare rusești către Munții Balcani¹⁸⁴. La Plevna/Pleven otomanii au oprit înaintarea armatei rusești, ceea ce a silit comandamentul armatei imperiale să solicite imperios intrarea armatei române de luptă¹⁸⁵. În paralel cu aceste confruntări militare, ministrul

¹⁷⁸ Idem. *România [„Evenimentele se grămădesc...”]*. în „C.d.l.”. X. nr. 40/15 aprilie 1877, p. 2 (*Revista internă*). editat în *ibidem*. p. 363.

¹⁷⁹ Idem. *România [„Marși în 26 (aprilie) curent...”]*. în „C.d.l.”. X. nr. 45/29 aprilie 1877, p. 4 (*Revista internă*). editat în *ibidem*. p. 370.

¹⁸⁰ Idem. *Cestiunea Orientului [„Ambasadele turcești...”]*. în „C.d.l.”. X. nr. 46/1 mai 1877, p. 3 (*Revista internă*). editat în *ibidem*. pp. 371-372.

¹⁸¹ Idem. *România [„Întâmplările petrecute în parlamentul român...”]*. în „C.d.l.”. X. nr. 49/11 mai 1877, p. 4 (*Revista internă*). editat în *ibidem*. p. 374; idem. *România [„Votul Camerei și al Senatului...”]*. în „C.d.l.”. X. nr. 50/1 mai 1877, pp. 4-5 (*Revista internă*). editat în *ibidem*. pp. 375-376.

¹⁸² Idem. *De pe câmpul de război [„În 5/17 mai rușii...”]*. în „C.d.l.”. X. nr. 49/11 mai 1877, p. 5 (*Revista internă*). editat în *ibidem*. p. 375; idem. *Cestiunea Orientului [„De pe câmpul de război din Asia...”]*. în „C.d.l.”. X. nr. 56/29 mai 1877, p. 5 (*Revista externă*). editat în *ibidem*. p. 387; idem. *De pe câmpul de război [„Sub data de 3 iulie...”]*. în „C.d.l.”. X. nr. 68/26 iunie 1877, p. 3 (*Revista externă*). editat în *ibidem*. p. 399; idem. *Turcia [„De pe câmpul de război...”]*. în „C.d.l.”. X. nr. 69/29 iunie 1877, p. 3 (*Revista externă*). editat în *ibidem*. p. 400; idem. *De pe câmpul de război [„Rușii se retrag în Armenia...”]*. în „C.d.l.”. X. nr. 71/3 iulie 1877, p. 3 (*Revista externă*). editat în *ibidem*. p. 401.

¹⁸³ Idem. *„De la Calafat”*. în „C.d.l.”. X. nr. 53/20 mai 1877, p. 5 (*Noutăți*). editat în idem, *Opere*. X. p. 49.

¹⁸⁴ Idem. *Cestiunea Orientului [„De pe teatrul războiului...”]*. în „C.d.l.”. X. nr. 52/18 mai 1877, p. 3 (*Revista internă*). editat în idem, *Opere*. IX. pp. 378-379; idem. *România [„La Bechet au avut loc...”]*. în „C.d.l.”. X. nr. 55/27 mai 1877, p. 5 (*Revista internă*). editat în *ibidem*. p. 383.

¹⁸⁵ Idem. *De pe câmpul de război [„În ziua de 8/20 (Iuna) curentă...”]*. în „C.d.l.”. X. nr. 77/17 iulie 1877, p. 3 (*Revista externă*). editat în *ibidem*. pp. 403-404; idem. *Turcia [„O telegramă de sorgine turcească...”]*. în „C.d.l.”. X. nr. 84/3 august 1877, p. 3 (*Revista externă*). editat în *ibidem*. pp. 409-410.

Afacerilor Străine român Mihail Kogălniceanu a vizitat Viena, unde a discutat oficialitățile austriece despre poziția României în noua fază a războiului balcanic. Eminescu a urmărit cu mare interes derularea acestei vizite, prezentând și analizând cititorii români poziția Curții imperiale de la Viena, conform căreia România nu a cucerit teritorii la sudul Dunării¹⁸⁶.

M. Eminescu a analizat critic telegramele și informațiile contradictorii referitoare la luptele de pe frontul balcanic din luna august 1877, oferind opiniei publice române un tablou coerent al conflictului sud-dunărean¹⁸⁷. După tentativele nereușite ale armatei româno-ruse de a cuceri fortăreața Plevna și redutele înconjurătoare, la sfârșitul august 1877, aceste bastioane puternic fortificate de otomani au fost încercuite de armatele aliate creștine și supuse unui asediu concentric. Se urmărea astfel capcanele combatanților musulmani, determinată de epuizarea alimentelor, apei, munițiilor și prăbușirea moralului luptătorilor. „Din nefericire s-a confirmat“, a comentat cu ironie Eminescu, că la mijlocul lunii septembrie 1877 o coloană de infanterie otomană a provizii a străpuns încercuirea prin sectorul rusesc și a pătruns în Plevna¹⁸⁸. Așa se vede, că și perspectiva prelungirii războiului pe fronturile balcanic și caucazian în timpul iernii 1877-1878 au impus comandantului aliat ruso-român adoptarea unei strategii și tactici adecvate, pe care Eminescu le-a analizat cu minuțiozitate și realism¹⁸⁹, deși încă o dată că era un bun cunoscător și un fin comentator al fenomenului militar. În special, gazetarul a prezentat comportamentul vitejesc, eroic, al soldaților, subofițerilor și ofițerilor diviziei a IV-a a armatei române, mare unitate combativă formată din molderi în luptele de la Grivița și Bukova, redute din centura de apărare a Plevnei, în august-septembrie-octombrie 1877. Eminescu a făcut un apel patetic, patriotic, la guvernul român, bogații timpului, la asociațiile caritabile, pentru obținerea fondurilor necesare înzestrării armatei.

¹⁸⁶ Idem, *România* [„La 20 iulie (1 august)...”], în „C.d.l.”, X, nr. 81/27 iulie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 405.

¹⁸⁷ Idem, *Turcia* [„*Daily Telegraph*» crede...”], în „C.d.l.”, X, nr. 85/5 august 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 411; idem, *Turcia* [„*Mehmed-Ali telegrafiază*...”], în „C.d.l.”, X, nr. 86/12 august 1877, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 414; idem, *Turcia* [„*Nu sânt adevărate*...”], în „C.d.l.”, X, nr. 88/14 august 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 419; idem, *Turcia* [„*Șapte zile de-a rândul*...”], în „C.d.l.”, X, nr. 89/19 august 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 420.

¹⁸⁸ Idem, *De pe câmpul de război* [„*Pesti Napló*» primește...”], în „C.d.l.”, X, nr. 99/14 septembrie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 427; idem, *Turcia* [„*De mai multe zile*...”], în „C.d.l.”, X, nr. 100/16 septembrie 1877, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 428; idem, *Turcia* [„*Din nefericire confirmat*...”], în „C.d.l.”, X, nr. 101/18 septembrie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 429.

¹⁸⁹ Idem, *De pe câmpul de război* [„*La 18 curent s-a ținut*...”], în „C.d.l.”, X, nr. 103/23 septembrie 1877, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 429; idem, *De pe câmpul de război* [„*Corespondența Politică*» cuprinde...”], în „C.d.l.”, X, nr. 110/9 octombrie 1877, pp. 2-3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 433-434.

armament și muniții, cu echipament sanitar și militar adecvat, cu provizii etc. a acestei divizii eroice, în prag de iarnă¹⁹⁰.

În lunile noiembrie-decembrie 1877 conducerea ziarului de orientare conservatoare „Timpul”, în redacția căruia M. Eminescu lucra de la 1 noiembrie 1877, a fost rezervată față de evoluția evenimentelor militare din Balcani, deoarece sfârșitul războiului ruso/româno-otoman nu se întrezărea încă. Din acest motiv evenimentele militare balcanice au avut un ecou slab în publicistica lui Eminescu din lunile de debut la periodicul bucureștean¹⁹¹. La sfârșitul lunii decembrie 1877, ziarul „Timpul” a declanșat însă o virulentă campanie de presă antiliberală, Eminescu publicând articolul „Dorobanții”¹⁹². Poetul-gazetar a descris cu realism și cu durere în suflet starea jalnică în care se aflau învingătorii de la Plevna și s-a revoltat împotriva guvernanților liberali, care au neglijat dotarea cu hrană, echipament adecvat de iarnă și armament corespunzător a luptătorilor români: „Au sosit la București dorobanții de pe câmpul de război. Acești eroi, cu care gazetele radicale se laudă atâta, sunt, mulțumită guvernului, goi și bolnavi”¹⁹³.

Eminescu a subliniat faptul că armata română era formată, în majoritate covârșitoare, din țărani, care formau atunci, potrivit concepției poetului-gazetar, „singura pătură producătoare” din societatea românească. Armata română, apocaliptică, a reprezentat cu cinste și a apărut cu eroism interesele naționale românești în sudul Dunării: „Într-adevăr, dacă este vreun organ al națiunii (române - compl. D.P.), care-n aceste vremi triste, când totul e amenințat, să prezinte o privesc mai mândră și mai întăritoare de suflet e organul puterii fizice a poporului român, – ostașul care azi (...) a ținut singur drapelul sus”¹⁹⁴. Țărănimea, care ridica prima pieptul împotriva pericolului extern, era disprețuită și asuprită pe nedrept de moșierii români. Dar în ochii lui Eminescu țărănimea s-a bucurat de aprecierea cuvenită și binemeritată: „(...) dacă e un element care să mai merite recunoștința noastră deplină, pentru că dă oarecare strălucire celor din urmă pagine ale

¹⁹⁰ Idem, *De pe câmpul de război* [„Die Presse” din Viena...], în „C.d.l.”, X, nr. 98/11 septembrie 1877, pp. 2-3 (*Revista internă*), editat în idem, *Opere*, X, p. 651; idem, *De pe câmpul de război* [„Atacul s-a început vineri...”], în „C.d.l.”, X, nr. 111/12 octombrie 1877, p. 2 (*Revista internă*), editat în idem, *Opere*, IX, pp. 433-435; idem, „Divizia a patra”, în idem, *loc. cit.*, p. 2 (*Noutăți*), editat în *ibidem*, p. 435.

¹⁹¹ Vezi polemica dintre M. Eminescu și Al. Lahovary, unul dintre conducătorii grupului conservator, pe tema „neutralității binevoitoare” a ziarului conservator „Timpul” față de Războiul pentru Independența țării și de politica guvernului liberal condus de I. C. Brătianu la sfârșitul anului 1877. la Gh. Bulgăr, *Unirea și Independența românilor văzute de poet*, în vol. *Eminescu: sens, timp și devenire istorică*, II, Iași, 1989, pp. 271-272.

¹⁹² M. Eminescu, „Dorobanții”, [„Au sosit în București dorobanții...”], în „Timpul”, II, nr. 293/30 decembrie 1877, p. 2 (*Revista internă*), editat în idem, *Opere*, X, 1989, p. 33; D. Vatamaniuc, *M. Eminescu la „Timpul” (1877-1883). „România Liberă” (1888) și „Fântâna Blanduziei (1888-1889)”*, în M. Eminescu, *Opere*, x, 1989, p. VII.

¹⁹³ M. Eminescu, „Dorobanții”, p. 2; *ibidem*, X, 1989, p. 33.

¹⁹⁴ Idem, [„Mîne, duminică, e ziua hotărâtă...”], în „T.”, III, nr. 222/8 octombrie 1878, p. 1, editat în idem, *Opere*, X, pp. 136-137.

istoriei noastre este tocmai acel popor din sate, care a rămas inaccesibil tuturor înnoiturilor noastre nenorocite, dar care se stinge prin munca de Sisif ce i s-a impus, pentru că tocmai el și nu altul să susție uneltele care-l exterminază¹⁹⁵.

Viziunea istorică de ansamblu asupra trecutului românesc, pe de o parte, evoluțiile politico-diplomatice interne și internaționale din perioada 1877-1880, pe de altă parte, l-au determinat pe gazetarul M. Eminescu să consacre, în februarie 1880, un număr de articole originii, importanței și sensurilor majore ale Independenței naționale a României. Cu o evidentă atitudine antiliberală și cu o verticală demnitate națională, M. Eminescu a precizat tranșant că „(...) **independența**, departe de a fi meritul actualei generații, e **suma vieții noastre istorice**, minus ineptiile unui partid compus din oameni ignoranți și de rea credință, care ne-au dat această sumă știrbită (subl.D.P.)”¹⁹⁶.

d. Poziția și politica marilor puteri europene față de evenimentele din 1875-1882, derulate în zona dunăreano-balcano-anatoliană¹⁹⁷, au fost analizate și prezentate de M. Eminescu cititorilor români în paralel cu mediatizarea evoluțiilor complexe subliniate anterior la punctele a-b-c.

Încă din articolul de debut la „Curierul de Iași”, M. Eminescu a prezentat o imagine de ansamblu a „problemei orientale” în luna mai 1876: marile puteri europene prezentau diferite proiecte și memorii de rezolvare pe cale pașnică a divergențelor din Balcani, bineînțeles, cu promovarea propriilor interese expansioniste în respectiva zonă¹⁹⁸. Concertul marilor state europene a adoptat o politică de expectativă față de urcarea pe tron a noului sultan Murad V și, mai ales, față de programul său de reformare instituțională a Imperiului Otoman¹⁹⁹. M. Eminescu a prezentat cititorilor ieșeni și a analizat cu obiectivitate și clarviziune *Proiectul pentru o soluționare practică a Cestiunii Orientului*, elaborat de generalul rus Ignatiev, adică, direct spus, de Curtea Imperială țaristă. Pe ruinele Imperiului Otoman se vor forma, a propus Ignatiev, regatele: Bulgariei, Serbiei, României (teritoriul din 1876, deci fără Dobrogea!), Albaniei, Greciei (completat cu teritorii limitrofe). Istanbulul, Strămtorile și zona limitrofă vor intra în stăpânirea Rusiei țariste, ca viitor centru al unei confederații a statelor balcanice cu populații slave. Comentând această

¹⁹⁵ *Ibidem*.

¹⁹⁶ Idem, [„Unul din miturile cele mai semnificative... ”], în „T.”, V, nr. 35/14 februarie 1880, p. 1, editat în *ibidem*, p. 415 (articolul la pp. 415-416).

¹⁹⁷ N. Ciachir, *Istoria*, 1987, pp. 193-273.

¹⁹⁸ M. Eminescu, *Turcia* [„Ziarului «Times» i se telegrafiază... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 55/19 mai 1876, Iași, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, 1980, p. 107; idem, *Turcia* [„«Pesther Lloyd» în no. său... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 56/21 mai 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 109-111.

¹⁹⁹ Idem, *Germania* [„O telegramă din Ems... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 57/23 mai 1876, p.3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 114; idem, *Germania* [„Gazeta oficială... ”], în „C.d.l.”, nr. 60/30 mai 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 119-120; idem, *Germania* [„Scrisoarea către suverani... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 62/4 iunie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 122.

creație hibridă a politicii expansioniste rusești pe axa Balcani-Istanbul-Anatolia, autorul a lansat un îndreptățit semnal de alarmă, avertizând asupra pericolului fatal al plasării României între regate slave obediente țarului rus²⁰⁰.

Deși marile puteri europene nu erau îndreptățite să intervină în conflictele dintre Imperiul Otoman și statele tributare balcanice (Serbia, Muntenegru, România), ambasadorul rus la Istanbul a încercat să-l convingă pe principele sârb Milan Obrenović să nu atace teritoriile otomane balcanice, atitudine salută de Eminescu, care a precizat că negocierile între părți, oricât de lungi și anevoioase ar fi, sunt de preferat unor conflicte sângeroase²⁰¹. Atmosfera războinică din Balcani i-a determinat pe împărații Rusiei și Austro-Ungariei să se întâlnească la Reichstadt (în Boemia) și să discute despre evoluțiile politico-militare din sudul Dunării. Deși discuțiile au fost secrete, Eminescu a intuit caracterul și finalitățile acestora și le-a prezentat, obiectiv și realist, cititorilor săi, declarându-se adeptul menținerii prevederilor tratatului de pace de la Paris (1856) referitoare la statele sud-dunărene²⁰².

Eminescu a prezentat și a analizat pentru cititorii „Curierului de Iași” și **proiectul de rezolvare** a „problemei orientale” în viziune austro-ungară. Astfel, această inițiativă avansa ideea ca Austro-Ungaria să anexeze Bosnia, Serbia și Muntenegru, Bulgaria să devină autonomă, asemenea României, iar Grecia să-și extindă teritoriul în Tracia și în insulele din Mările Egee și Mediterană. Imperiul Otoman ar mai rămâne în Europa doar cu Rumelia orientală și cu orașul Istanbul. Eventualele litigii dintre statele riverane „bătrânului Istru” ar putea fi evitate sau aplanate prin organizarea unei *Confederațiuni dunărene*, plasată sub protectoratul Austro-Ungariei. Monarhia dualistă va practica în această confederație artificial creată o politică comercială bazată pe liberul schimb. Ilustrul gazetar a respins de la început varianta austro-ungară de organizare politico-economică a zonei dunărene. Mai mult decât atât, Eminescu a văzut în *Confederațiunea dunăreană* un instrument politic pentru promovarea intereselor economico-comerciale ale evreimii austro-ungare. El s-a împotrivit constituirii *Confederațiunii dunărene*, ca sursă de materii prime și piață de desfacere a produselor finite din monarhia dualistă. O eventuală *Confederațiune a statelor dunăreană*, realizată prin libera și conștienta adeziune a membrilor consolidată prin promovarea și protejarea propriilor interese economice, politice, militare etc. ar favoriza o reală dezvoltare economică, socială, culturală etc.

²⁰⁰ Idem. *Cestiunea Orientului* [„Ziarul «N. Fr. Pr.» în no. său... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 61/2 iunie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 120-121.

²⁰¹ Idem. *Anglia* [„La o interpelare... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 64/9 iunie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 125; idem, *Serbia* [„Reprezentantul Rusiei... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 70/23 iunie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 131-132.

²⁰² Idem. *Austro-Ungaria* [„În 26 Iunie (8 Iulie) a avut loc... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 73/2 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 138-139; idem, „*Mobilizare în Austro-Ungaria*”, în „C.d.l.”, IX, nr. 73/2 iulie 1876, p. 3 (*Noutăți*), editat în *ibidem*, p. 142; idem, *Austro-Ungaria* [„Conferința de la Reichstadt... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 74/4 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 144.

zonală²⁰³. Trebuie să subliniem consecvența și realismul cu care ziaristul M. Eminescu a urmărit și a prezentat critic cititorilor săi diferitele proiecte utopice (rus/Ignatiev, austro-ungar) de rezolvare în cinic avantaj propriu a „problemei orientale balcanice“.

Acordul ruso-austro-ungar de la Reichstadt a început să-și arate efectele: pe de o parte austriecii au închis portul Kleck, tăind astfel aprovizionarea cu arme și muniții a sârbilor (cărora Franz Josef le refuza un stat independent) și, indirect, a otomanilor²⁰⁴. Armata austro-ungară, mobilizată pentru „manevre și aplicații“ în zona Dunării mijlocii, ridică un marc semn de întrebare: va interveni sau nu în conflictul sârbo-otoman în derulare?²⁰⁵ Pe de altă parte, țarul Alexandru II Romanov l-a primit rece, nediplomatic, provocator chiar, pe noul ambasador otoman în Rusia, *Kabuli-pașa*, reproșându-i neprotocolar acestuia atitudinea politico-militară a Imperiului Otoman față de Serbia²⁰⁶. M. Eminescu a considerat că austro-ungarii își promovează cu putere, prin toate mijloacele, interesele în conflictul balcanic: subminează lupta dreaptă a sârbilor pentru neatărnare cu scopul de a împiedica formarea unui stat independent, un posibil magnet pansârbesc la granița de sud a Monarhiei dualiste. Ziaristul a interpretat conduita nediplomatică a țarului față de *Kabul-pașa* ca reflectând politica agresivă rusească față de otomani și premiza unei posibile viitoare declarații de război adresate Istanbulului.

Gazetarul Eminescu a urmărit cu atenție și a comandat critic propunerile diplomației rusești, din iulie 1876, adresate forurilor conducătoare englezești²⁰⁷, italiene și franceze²⁰⁸, de rezolvare pe cale pașnică a diferendului sârbo/muntenegreano-otoman. Astfel, Rusia s-a oferit să medieze amintitul conflict și să realizeze împăcarea părților beligerante, după care urma încheierea păcii și alcătuirea unei comisii mixte otomano-europene (inclusiv ruse!) pentru provinciile otomane sud-dunărene cu populație mixtă. Franța și Italia au respins propunerea rusească, iar Anglia a ignorat-o.

Cum era de așteptat, și oamenii politici englezi au propus diferite variante de rezolvare a diferendului din Balcani. Astfel, W. E. Gladstone, făcând publice și condamnând atrocitățile comise de otomani în Bosnia, Herțegovina, Bulgaria în anii 1875-1876, a propus scoaterea acestor provincii de sub administrația otomană și trecerea lor sub

²⁰³ Idem, *Cestiunea Orientului* [„Ziarul oficios...“], în „C.d.l.“, IX, nr. 79/16 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 154.

²⁰⁴ Idem, *Austro-Ungaria* [„Întrevederea de la Reichstadt...“], în „C.d.l.“, IX, nr. 80/18 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 156-157.

²⁰⁵ Idem, *Ungaria* [„În urma ordinelor...“], în „C.d.l.“, IX, nr. 80/18 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 157-158.

²⁰⁶ Idem, [„O altă știre...“], în „C.d.l.“, IX, nr. 81/23 iulie 1876, p. 4 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 159.

²⁰⁷ Idem, *Cestiunea Orientului* [„De mai multă vreme...“], în „C.d.l.“, IX, nr. 83/28 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 162-163.

²⁰⁸ Idem, *Francia* [„Rusia a propus...“], în „C.d.l.“, IX, nr. 85/1 august 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 175.

mandatul unei puteri europene nenominalizate, dar presupuse: Anglia²⁰⁹. La începutul lunii septembrie 1876 marile puteri europene au recomandat conducerii otomane să încheie pacea cu sârbii pe baza principiilor umanității, civilizației moderne și a prevederilor tratatului de pace de la Paris²¹⁰.

Analizând propunerile și demersurile diferitelor curți europene de rezolvare a „problemei orientale balcanice”, Eminescu a scos în evidență *două aspecte* ale acestor inițiative și acțiuni. *Primul*: interesele politice, strategico-militare, economice, comerciale etc. ale marilor puteri europene în Pen. Balcanică prevaleau față de rezolvarea rapidă, pașnică, cu minime pierderi umane și materiale, a conflictelor din zonă. *Al doilea*: medierea diplomatică a marilor puteri europene în conflictul balcanic era lentă, inconsecventă, *cu viteză și eficiență de melc*, în timp ce bombardamentele și distrugerile pe frontul sârbo-otoman continuau zilnic. Aceeași diplomatie europeană îi sfătuia pe otomani să înceteze cu vărsările de sânge nevinovat creștin, dar islamicii păreau a nu înțelege sau nu doreau să o facă²¹¹.

Realismul și vizionarismul concluziilor formulate de M. Eminescu în articolul din 1 septembrie 1876 au fost confirmate în săptămânile următoare prin pozițiile adoptate de marile puteri europene²¹² (Anglia²¹³, Austro-Ungaria²¹⁴ și Rusia²¹⁵) în problema încheierii păcii în Balcani și a configurației politice, teritorial-administrative, militare, demografice, confesional-religioase etc. postbelice. Primul pas spre încheierea păcii în Balcani era realizarea unui armistițiu „în regulă” (cum l-a numit Eminescu !) între beligeranți. Conducerea otomană a acceptat să încheie un armistițiu²¹⁶ cu sârbii și muntenegrenii de 4-6 săptămâni, sub presiunea diplomatiei și flotei engleze în Dardanele²¹⁷ și a mobilizării

²⁰⁹ Idem, Anglia [„Gladstone a publicat... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 96/29 august 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 193.

²¹⁰ Idem, Germania [„«Nord-Deutsche Allgemeine Zeitung»... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 98/3 septembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 197-198.

²¹¹ Idem, Turcia [„Diplomația cu mersul de culbec... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 97/1 septembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 195-196.

²¹² Idem, Cestiunea Orientului [„Din sorginji autorizate... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 102/17 septembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 205-206.

²¹³ Idem, Anglia [„Cu toate meetingurile... ”], în „C. dl.”, IX, nr. 99/5 septembrie 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 201-202.

²¹⁴ Idem, Austro-Ungaria [„Zilele acestea... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 104/ 22 septembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 209-210.

²¹⁵ Idem, Cestiunea Orientului [„Ziarele din București... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 101/12 septembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *idem*, *Opere*, X, p. 535.

²¹⁶ Idem, Turcia [„La 10 octomvrie... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 109/3 octombrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *idem*, *Opere*, IX, p. 222; idem, Turcia [„În urma unei noi audiențe... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 111/8 octombrie 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 226.

²¹⁷ Idem, Turcia [„Fiindcă realizarea... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 107/29 septembrie 1876, pp. 2-3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 215.

parțiale a armatei rusești la granițele cu Imperiul Otoman²¹⁸. Gazetarul, atent la toate aspectele problemei armistițiului în Balcani, a prezentat și a analizat propunere guvernului englez, adresată marilor puteri europene, ca în timpul încetării temporare a luptelor armata română să ocupe linia de demarcație între sârbi și otomani și provincii Bulgaria, până când conducerea otomană va aplica acolo reformele administrative anunțate anterior. Acest proiect va fi finanțat de marile puteri europene. Dacă acest set de propuneri se va aplica, a conchis Eminescu, România va juca un rol important, civilizația în soluționarea rapidă și eficientă a „problemei orientale balcanice”²¹⁹.

Noul ambasador rus la Istanbul, generalul Ignatiev, despre care am pomenit în paginile anterioare, a înaintat conducerii otomane propunerile rusești pentru încheiere armistițiului cu sârbii și muntenegrenii²²⁰. În paralel cu aceste demersuri diplomatice armata rusă se pregătea pentru un eventual război cu otomanii. Entuziasmul rușilor față de o astfel de confruntare era mare, dar lipsa banilor pentru finanțarea ei se arăta a fi o măsură, a conchis, sarcastic, M. Eminescu²²¹. În cele din urmă, conducerea otomană a acordat sârbilor un armistițiu de două luni, acceptat de Belgrad²²².

După încheierea armistițiului pe frontul balcanic, M. Eminescu a urmărit cu interes preparativele diplomatice pentru organizarea și desfășurarea Conferinței reprezentanților marilor puteri europene de la Istanbul, pentru soluționarea „problemei orientale”, și poziția Angliei²²³, Germaniei²²⁴ sau Imperiului Otoman²²⁵ față de această întrunire. În ceea ce privește poziția oficială a României față de criza din Balcani, guvernul a declarat că va

²¹⁸ Idem, *Rusia* [„Formarea de regimente... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 110/6 octombrie 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 225.

²¹⁹ Idem, *Cestiunea Orientului* [„Aflăm că guvernul englez... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 110/6 octombrie 1876, p. 2 (*Revista internă*), editat în *ibidem*, pp. 222-223.

²²⁰ Idem, *Turcia* [„În 12/24 octomvrie... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 114/17 octombrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 233.

²²¹ Idem, *Rusia* [„După cele mai nouă dispoziții... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 114/17 octombrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 233-234.

²²² Idem, *Turcia* [„Foaia oficială a guvernului... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 117/24 octombrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 238-239.

²²³ Idem, *Cestiunea Orientului* [„Lordul Salisbury au ajuns la Constantinopol... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 131/1 decembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 275-276; idem, *Turcia* [„În ședința conferinței... ”], în „C.d.l.”, X, nr. 2/9 ianuarie 1877, p. 2 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, X, pp. 643-644.

²²⁴ Idem, *Germania* [„La prânzul parlamentar... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 129/26 noiembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, p. 271; idem, *Cestiunea Orientului*, [„Răspunsul principelui Bismarck... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 132/3 decembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 277-278.

²²⁵ Idem, *Turcia* [„Pentru a neutraliza efectele conferinței... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 125/17 noiembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 265.

promova o politică pașnică, „națională“ și neutră²²⁶. Ziaristul, profund cunoscător al evoluției „problemei orientale“, și-a exprimat punctul de vedere în această chestiune, susținând că guvernul român trebuie să se ocupe direct și eficient de soarta românilor sud-dunăreni. El a propus reînființarea fostei mitropolii a Proilaviei, pentru apărarea și promovarea identității și intereselor religioase, cultural-educative, lingvistice ale comunităților românești sud-dunărene. La aceste eforturi și demersuri trebuie să se adauge și cele ale diplomației de la București²²⁷.

M. Eminescu a prezentat cu satisfacție începerea tratatelor diplomatice la Istanbul, în februarie 1877, între sârbi și muntenegreni, pe de o parte, și otomani, pe de altă parte, pentru încheierea păcii în Balcani²²⁸. La 19/31 martie 1877 a fost definitivat și semnat la Londra protocolul final al Conferinței de la Istanbul, act final destinat a rezolva, în opinia semnatarilor, „problema orientală balcanică“. Prin acest protocol se cerea conducerii otomane să încheie pacea cu beligeranții balcanici, să demobilizeze armatele din vestul Bulgariei, să introducă și să aplice reforme moderne, să trateze uman și civilizată populațiile minoritare din imperiu. În caz contrar, Imperiul rusesc putea declara război Imperiului Otoman, pentru a-l sili să accepte prevederile protocolului²²⁹. Eminescu a publicat și a comentat critic textele protocolului și ale actelor adiacente. Continuând analiza politică, autorul a comparat soarta Imperiului Otoman cu cea a Cartaginei antice în conflict cu Roma republicană, aceasta din urmă fiind substituită de concertul marilor puteri europene²³⁰.

În ceea ce privește protocolul amintit și România, M. Eminescu a respins cu indignare și a criticat vehement ignoranța și poziția oficială a marilor puteri europene față de statutul juridico-diplomatic al țării noastre, recunoscut încă din 1856. Astfel, concertul marilor puteri europene clama că neutralitatea României într-un eventual război ruso-otoman nu a fost stipulată în nici un tratat de pace începând cu 1856, că această țară era considerată a fi parte integrantă a Imperiului Otoman. Eminescu a demonstrat, cu luciditate și logică istorico-juridică, pe baza interpretării articolelor XXII-XXVII ale

²²⁶ Idem, *România* [„În ședința Camerei...“], în „C.d.l.“, IX, nr. 134/10 decembrie 1876, p. 3 (*Revista internă*), editat în *ibidem*, pp. 284-285.

²²⁷ Idem, *Cestiunea Orientului* [„Un cuvânt la vreme...“], în „C.d.l.“, IX, nr. 131/1 decembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 276.

²²⁸ Idem, *Cestiunea Orientului* [„Preocuparea de căpetenie...“], în „C.d.l.“, X, nr. 14/9 februarie 1877, p. 4 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 323-324.

²²⁹ Idem, *Cestiunea Orientului* [„În 7/19 Mart(ie) protocolul...“], în „C.d.l.“, X, nr. 28/13 martie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 342; idem, *Cestiunea Orientului* [„Știrile din urmă...“]; [„Știrile din străinătate...“], în „C.d.l.“, X, nr. 32/23 martie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 351; idem, *Cestiunea Orientului* [„După dezbateri diplomatice...“], în „C.d.l.“, X, nr. 33/25 martie 1877, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 352-353.

²³⁰ Idem, *Cestiunea Orientului* [„Se pare că pesimiștii...“], în „C.d.l.“, X, nr. 34/1 aprilie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 353-354.

tratatului de pace de la Paris (1856), că statutul european al României era, *de jure et de facto*, diametral opus celui invocat de marile puteri europene²³¹.

Ziaristul M. Eminescu a analizat prevederile tratatului de pace de la Berlin (iulie 1878) și cum s-au reflectat acestea asupra „problemei orientale“. El a considerat că respectivul tratat nu a soluționat „chestiunea orientală“ ci, dimpotrivă, a creat unele complicații diplomatice europene ce ar putea degenera, în anumite împrejurări, într-un nou război. România s-ar fi aflat atunci într-o situație foarte grea, deoarece se situa între Imperiile ruse și Austro-Ungar, în plină expansiune către sudul Europei. Autorul a avansat o soluție pentru ieșirea dintr-o astfel de posibilă criză: țara noastră să-și păstreze neutralitatea politico-diplomatico-militară și sistemul defensiv armat²³².

În vara anului 1880 relațiile greco-otomane se aflau în criză, datorită nesoluționării problemei trasării frontierei comune în Tracia. Eminescu a prezentat atitudinea presei europene față de tergiversările otomane: dacă ziarele englezești pronosticau acceptul otoman în urma blocadei navale a țărmurilor și a Istanbulului, cele de limbă germană se pronunțau pentru păstrarea *status-quo*-ului în Orient și oprirea penetrației rusești în acea zonă²³³. După soluționarea diferendului greco-otoman asupra frontierei comune, prin încheierea unui tratat bilateral (iulie 1881), marile puteri europene își promovau, cu același cinism, interesele complexe în Orientul Apropiat. Eminescu a atras atenția asupra stării de nesiguranță, de continuă agitație politico-diplomatică, de rupere a fragilului echilibru politic existent, a alianțelor politico-militare ce se încheiau, toate fiind rezultate ale jocurilor de interese ale marilor puteri europene²³⁴.

e. Relațiile româno-otomane între 1878-1883²³⁵

Prezentarea primilor ani ai relațiilor dintre România independentă și Imperiul Otoman nu a constituit o orientare principală în publicistica lui M. Eminescu în intervalul temporal amintit anterior²³⁶, ci una secundară, conjuncturală.

²³¹ Idem, *România* [„Declarația secretarului de stat Bourke...“], în „C.d.l.“, X, nr. 38/10 aprilie 1877, p. 3 (*Revista internă*), editat în *ibidem*, pp. 358-359; idem, *România* [„Agence Russe“ capătă din Constantinopole...“], în „C.d.l.“, X, nr. 39/12 aprilie 1877, p. 3 (*Revista internă*), editat în *ibidem*, pp. 359-361.

²³² Idem, [„Nu încapă îndoială...“], în „Timpul“, V, nr. 176/8 august 1889, București, pp. 1-2 (*Al doilea editorial*), editat în idem, *Opere*, XI, pp. 290-291.

²³³ Idem, [„Atitudinea presei oficioase...“], în „T.“, V, nr. 219 din 1/13 octombrie 1880, p. 1 (Editorial *București, 30 septembrie 1880*), editat în *ibidem*, pp. 352-353.

²³⁴ Idem, [„De când cu aplanarea arzătoarelor chestiuni orientale...“], în „T.“, VI, nr. 147/9 iulie 1881, p. 1 (Editorial *București, 8 iulie, 1881*), editat în idem, *Opere*, XII, 1985, p. 225.

²³⁵ N. Ciachir, *Istoria*, pp. 251-273, *passim*; idem, *Contribuții la istoricul relațiilor româno-turce (1878-1914)*, în „Buletin A.D.I.R.I.“, nr. 5(23)-1970, București, pp. 3-10.

²³⁶ D. Vatamaniuc, *op. cit.*, în M. Eminescu, *Opere*, X, 1989, pp. XVII-XIX.

Integrarea Dobrogei, străvechi pământ românesc, fostă provincie otomană (c.1420-1877), în cadrul României independente, în 1878, i-a prilejuit lui M. Eminescu publicarea unor articole pe această temă. Autorul a făcut referiri istorice la luptele dintre Mircea cel Bătrân și otomani pentru stăpânirea teritoriului dintre Dunărea inferioară și Marea Neagră și la situația Imperiului Otoman în 1878-1878²³⁷. Gazetarul a comentat cu ironie incidentul diplomatic dintre ministrul plenipotențiar român la Istanbul, Dumitru Brătianu, și guvernul otoman, cauzat de faptul că înalții demnitari otomani nu l-au felicitat pe Carol I cu ocazia zilei de naștere. Dar între cele două state nu exista încă o astfel de convenție diplomatică, așa că ministrul român, parțial informat, a cerut scuze părții otomane...²³⁸.

Realitățile concrete din Drobrogea, după trei secole și jumătate de stăpânire otomană, se deosebeau foarte mult de cele din România. Armonizarea acestora se impunea cu necesitate, pentru o integrare pașnică, fără convulsii social-politice, a Dobrogei în cadrul statului român. Eminescu a atras atenția asupra acestor incompatibilități, ce puteau fi totuși depășite. El a propus, de exemplu, ca toți posesorii de pământuri din perioada otomană să devină proprietari de terenuri, pășuni, păduri, livezi etc., în condiții precise, stabilite prin lege, reciproc avantajoase atât pentru țărani, cât și pentru statul român. Trebuia înlocuită și administrația locală românească, coruptă și incapabilă, ce cauza imigrarea românilor dobrogeni în Regat și a turco-tătarilor în Imperiul Otoman, depopulare pe care statul român nu și-o putea permite²³⁹.

O altă problemă asupra căreia a insistat M. Eminescu a fost diferendul româno-otoman cauzat de statutul confesional, juridic, economic etc. al complexului monahal creștin-ortodox de la Muntele Athos. Pentru aplanarea interpretărilor diferite ale acestui statut, pentru depășirea diferendului și rezolvarea problemei amintite, partea otomană a solicitat arbitrajul marilor puteri europene semnatare ale tratatului de la Berlin (1878). Se aștepta răspunsul părții române și stabilirea detaliilor „tehnice” ale viitoarelor ședințe de mediere convocate de tribunalul de arbitraj²⁴⁰.

²³⁷ M. Eminescu, *„De o seamă de vreme...”*, în „T.”, III, nr. 168/2 august 1878, pp. 1-2, editat în idem. *Opere*, X, 1989, pp. 86-88; idem. *„Anexarea Dobrogei”*, în „T.”, III, nr. 182/19 august 1878, pp. 1-2, editat în *ibidem*, pp. 95-98; idem. *„Politische Correspondenz» publică ...*, în „T.”, IV, nr. 53/8 martie 1879, pp. 1-2, editat în *ibidem*, pp. 207-208.

²³⁸ Idem. *„Un incident foarte neplăcut...”*, în „T.”, V, nr. 90/19 aprilie 1880, p. 1 (Editorial: *București, 18/30 aprilie 1880*), editat în idem. *Opere*, XI, 1984, p. 136.

²³⁹ Idem. *„De pe când se discuta încă anexarea Dobrogei ...”*, în „T.”, V, nr. 152/10 iulie 1880, p. 1 (*Al doilea editorial*), editat în *ibidem*, pp. 241-242.

²⁴⁰ Idem. *„O telegramă din Stanbul ...”*, în „T.”, VI, nr. 181/21 august 1881, p. 1, editat în idem. *Opere*, XII, 1985, p. 302; idem. *„Mănăstirile închinatē”*, în „T.”, VI, nr. 199/13 septembrie 1881, p. 3, editat în *ibidem*, pp. 331-332.

În *manuscrisul nr. 2257*, cu texte scrise în primăvara și vara anului 1883²⁴¹, se găsesc însemnări referitoare la popoarele și statele din Peninsula Balcanică. Informații referitoare la greci puteau fi valorificate într-un articol cu un posibil titlu: *Istoria pezevenchilăcului și trădărilor grecului. Luarea Țarigradului și a Moreii prin trădare*, folosind ca sursă de documentare istorică sinteza lui Hammer-Pugstall, G.O.R., citată de Eminescu sub forma: *Izvoare turcești*²⁴². Ipotezicul articol era planificat să apară în ziarul „Timpul” sau, mai sigur, în noul periodic „Matei Basarab”, al cărui redactor-șef ar fi trebuit să fie însuși Eminescu. Prezumtivul articol nu a mai apărut niciodată. În același *manuscris nr. 2257* se găsește o altă însemnare referitoare la Imperiul Otoman în deceniul al IX-lea al secolului al XIX-lea: „Turcia - avem interes să existe”²⁴³. Această apreciere geo-istorică sintetică, realistă, cu accente de cinism, reprezenta concluzia la care a ajuns Eminescu în urma analizei și prezentării obiective a evoluțiilor politico-diplomatice militare, economico-sociale, ideologice-religioase etc. din zona sud-dunăreană-balcanică anatoliană în perioada 1876-1883. Concluzia la care a ajuns ziaristul Eminescu (și clasă politică din România independentă!) coincidea cu cea a marilor puteri europene, cu excepția Rusiei: conservarea statalității otomane era imperios necesară pentru păstrarea echilibrului european și stoparea imperiului țărilor în penetrarea panslavă în Balcani și în zona Strâmtoarelor.

În diferite manuscrise eminesciene există însemnări referitoare la *preocupările lingvistico-filologice turco/otomano-arabo-persane ocazionale ale poetului*. Răspunzând propriei întrebări: „Ce iau cu mine ca extremă actualitate?”, Eminescu a întocmit o listă cu mai multe lucrări de filologie, din care le amintesc pe cele referitoare la limba turcă osmană²⁴⁴: „Abecedar turcesc Petrescu” (poziția 1)²⁴⁵, „Gramatica turco-greacă” (poziția 5)²⁴⁶, „Gram(atica) anglo-franco-turcă” (poziția 6)²⁴⁷.

²⁴¹ P. Creția, D. Vatamaniuc, *Comentarii*, în M. Eminescu, *Opere*, XV, *Fragmentarium. Addenda ediției* cu reproduceri după manuscrise, documente și presă, Editura Academiei Române, București, 1993, pp. 854-855.

²⁴² M. Eminescu, *Opere*, XV, ms. 2257, f. 429 r, p. 386.

²⁴³ *Ibidem*, ms. 2257, f. 430 r, p. 386.

²⁴⁴ *Ibidem*, ms. 2292, f. 24 r, pp. 394-395.

²⁴⁵ Constantin Petrescu, *Abecedarul Turco-Român*, Rusciuk, 1874, 79 p. Această contribuție putea fi procurată de la librăriile bucureștene. De asemenea, lucrarea se găsea și la Biblioteca Academiei Române dăruită de G. Sion în 1882 (în „A.A.R.”, s. II, t. V, 1882-1883, secțiunea I (Partea administrativă și dezbateri), București, 1884, p. 216).

²⁴⁶ M. Eminescu a avut în vedere, probabil, lucrarea lui Demetrius Alexandrides, *Grammatike graikiko tourkike*, Viena, 1812.

²⁴⁷ Presupun că poetul s-a referit la contribuțiile elaborate de J. B. Holdermann, *Grammaire turque*, Constantinopol, 1730) sau Nassif Mallouf, (*Dialogues turcs-français*; Smirna, 1854; *Précis de*

În ms. 2266²⁴⁸ găsim următoarea însemnare: „În două luni înveți orice limbă. (...) Așa înveți limbile clasice: (...) IV. turceasca-latina-română“. Necomentând relativitatea acestei afirmații a lui Eminescu, precizez că el a avut în vedere, pentru atingerea îndrăznețului obiectiv propus, în privința limbii turco-osmane, lucrările, devenite clasice, ale lui Fr. Meninski²⁴⁹. Învățarea limbilor străine se putea realiza, a considerat Eminescu, și prin folosirea *Bibliei*, tradusă în diferite graiuri. Marele poet, preocupat de studiul limbilor europene și orientale, a precizat: „Cumpăr *Biblia* în toate limbile pe cari vreau să le învăț. Toate cele europene. Sanscrita. Iudaica. Araba. Persana (subl. D.P.)²⁵⁰“. El se referea la *Biblia* tradusă în limbile arabă sau persană, pentru creștinii arabi ori persani. Eminescu putea folosi gramaticile elaborate de Silvestre de Sacy²⁵¹ sau de A. Chodsko²⁵², aflate și în marile biblioteci europene din spațiul germanofon. Limba „turcească“ apare și în unele liste cu limbi străine, clasice și moderne, față de care Eminescu s-a arătat interesat. Însă locul limbii „turcești“ în aceste înșiruiuri este secundar²⁵³.

Interesul lui Eminescu față de limbile turco/osmană-arabă-persană a depășit însă simple adnotări intenționale identificate în diferite manuscrise. El a mers mai departe, întocmind scheme ale alfabetului arabo-otoman, cu cele patru categorii de litere arabe (de bază, de început, de mijloc, de sfârșit), cu respectivele echivalențe literale în alfabetele grec și latin²⁵⁴. De asemenea, a întocmit un tabel comparativ al numerelor otomano-greco-bulgare, cu formele literale și numerice²⁵⁵. Poetul putea să întocmească aceste scheme și tabele folosind *Abecedarul turco-român* al lui C. Petrescu sau *dicționarele turco-franceze* elaborate de Zenker sau Barbier de Meynard, aflate, după cum am precizat deja, și la Biblioteca Academiei Române din București. Aceste lucrări filologice-lexicografice turcologice, cât și altele de același gen, se puteau găsi și în bibliotecile particulare ale unor

grammaire turque, Smirna, 1854). Eminescu mai putea folosi și dicționarele bilingve, ce conțin și elemente sumare de gramatică a limbilor turco-osmană, arabă și persană: T. X. Bianchi, J. D. Kieffer, *Dictionnaire turc-français*, 2 vol., ed. I, Paris, 1835-1837; ed. a II-a, Istanbul, 1845-1846; N. Mallouf, *Dictionnaire français-turc*, ed. I, Istanbul, 1849; ed. a II-a, Paris, 1856; J. Th. Zenker, *Dictionnaire turc-arabe-persan*, vol. I-II, Leipzig, 1866-1876; A. C. Barbier de Meynard, *Dictionnaire turc-français*, vol. I-II, Paris, 1881-1882. *Dicționarul* lui Zenker se găsea și în Biblioteca Societății Academice Române din 1872 („A.S.A.R.“, s. I, t. V, 1872, secțiunea I (Protocoale), București, 1872, p. 19), iar cel al lui Barbier de Meynard din 1883-1884 („A.A.R.“), s. II, t. VI, 1883-1884, secțiunea I, București, 1884, p. 162).

²⁴⁸ M. Eminescu, *Opere*, XV, ms. 2266, f. 3 v., pp. 393-394.

²⁴⁹ *Institutiones linguae turcicae... seu Grammatica Turcica*, ed. I, Viena, 1680; ed. a II-a, 1756; *Lexicon turcico-arabico-persicum*, 4 vol., ed. I, Viena, 1680; ed. a II-a, 1780.

²⁵⁰ M. Eminescu, *Opere*, XV, ms. 2257, f. 430 v. p. 393.

²⁵¹ *Grammaire arabe*, ed. I, Paris, 1810; ed. a II-a, Paris, 1826.

²⁵² *Grammaire persane*, Paris, 1852.

²⁵³ M. Eminescu, *Opere*, XV, ms. 2255, f. 375 r, p. 394.

²⁵⁴ *Ibidem*, ms. 2276 A, ff. 2 r-3 r-4 r-5 r, pp. 123-126.

²⁵⁵ *Ibidem*, ms. 2276 A, ff. 1 r-1 v, pp. 129-130.

prieteni sau cunoscuți ai lui Eminescu, de unde acesta le putea împrumuta și folosi conform preocupărilor sale orientalistice.

În manuscrisele eminesciene se găsesc sumare referiri bibliografice la lucrări cu tematică istorică orientalistico-turcologică²⁵⁶. Aceste liste/fișe bibliografice au fost întocmite, la sugestia unor profesori universitari sau din proprie inițiativă, în perioada studenției vieneze ori berlineze, sau în cea a directoratului la Biblioteca Universitară din Iași (1874-1875). Este foarte greu de precizat dacă Eminescu a citit lucrările de orientalistă enumerate anterior și, dacă da, în ce măsură a folosit informațiile culese din ele în creația sa poetică/in versuri ori în activitatea jurnalistică.

În ceea ce privește *însemnările* cu caracter filologic/lexicografic orientalistice ale lui Eminescu, ele dovedesc *interesul* poetului pentru uriașul și complexul spațiu istoric, politic, cultural, ideologic, filosofic, religios etc. numit *Orient*. El a dorit să se apropie de *Orient* și pe calea învățării unor limbi orientale, care ar fi deschis nebănuite drumuri și porți, neînchipuite tezaure cu imense bogății spirituale, în varii domenii de manifestare a Spiritului oriental. Intenție logică și laudabilă în sine, dar foarte greu de atins. Totuși Eminescu a îndrăznit să pășească pe acest drum, dar nu a făcut decât doi-trei pași „filologico-gramaticali”, rămânând doar la nivelul *alfabetului* și *abecedărilor* *turco-osman*.

4. Europa sud-dunăreană și Orientul Apropiat otomane se regăsesc într-o serie de creații eminesciene cu o structură aparte în opera „poetului nepereche” (potrivit aprecierii lui Nichita Stănescu). Am în vedere aici anecdote, fabule, cântece, diverse imprecății etc. cu tematică/ problematică otomano-orientală.

În poezia *Antropomorfism*, scrisă prin 1873-1875, poetul a tratat într-o manieră anecdotică, pe un ton umoristic, ușor ironic, eterna temă a iubirii și a „focului sacru” care îi macină pe cei doi îndrăgostiți. Întreaga acțiune se desfășoară într-un cadru otomano-oriental. Personajele gândesc, trăiesc, se comportă „turcește”: „cocoșul lui Mohamet cu arătare luminată (...) se preîmblă-ncet turcește”; „puica cea moțată cu penetul de omă (...) știe-atât că c-o privire/ Galișă poate să prindă pe pașaua ce-și alege”; cocoșul bătrân al gospodăriei cu statut, alură și comportament de „sultan”. Cei doi rivali ajung să se lupte pentru inima puicii moțate. Cocoșul intrus este provocat la luptă: „«Te-oiu sili să lupti cu mine!» strigă iritat sultanul”. Lupta se desfășoară într-o manieră orientală:

„Se trântesc, se rup cu ciocul și mănâncă tăvăleală
Obosesc. Se naște acuma pe-o minută armistiț.

²⁵⁶ Degnignes, *Geschichte der Hunen und Türken der Mongolen und occidentalischen Tataren*. deutsch von Dähnert. 5. Bände. Greifswald. 1768 (ms. 2257. f. 122 r, în *ibidem*. p. 212); D. Kantemir, *Geschichte des osmanischen Kaiserreiches*. 1745, cu indicarea prețului: „7,50 (florini)” - (ms. 2291, f. 10 v, în *ibidem*. p. 220); Kafalov, *Tractate între Turcia și Rusia*, București. 1850; *Oamenii războiului din Orient* Iași. 1855. I. II, V (Ambele titluri în ms. 2278, ff. 80 v. 82 r, în *ibidem*, pp. 215, 216).

Dar curând se-ncaier iarăși. Don Juanul cel pestriț
Cade-n sânge și Sultanul trâmbiță pe el cu fală“.

După acest incident, în care cocoșul-sultan s-a impus incontestabil, puica-veneră a fost eclipsată de alte cotcodacee, „cum odată-l întrecuse, pe Harūn, Vizirul Barmeg“²⁵⁷. Recunoaștem, în organizarea societății galinaceelor patronată de impunătorul cocoș-sultan, structura ierarhică a curții otomano-arabe, aflată la discreția absolută a liderului (sultan, calif) ajuns în grațiile divine ale lui Allăh. Identificăm, de asemenea, secvențe ale luptei publice dintre doi *pehlivân*-i, aflați într-o situație conflictuală sau doar pentru a distra „poporul“.

În grupajul *Familiare-căsătorie*, scris prin 1871, în strofa nr. 116, Eminescu a parodiat obiceiul vânzării fetelor creștine turcilor musulmani, primele ajungând astfel să-și ducă viața, monotonă sau agitată, într-un *hareem* otoman:

„Fecioraș de greacă mare
Frumoasă ducă are
Și a scos-o de vânzare.
Negustori o neguța,
Turcii banii număra,
Ea din gur-așa zicea:
Să n-ajungă părinții
Să-și mai vândă copiii,
Ca să vadă tot creștinul
Pe-a cui mână-și dă copilul (...)“²⁵⁸.

În crochiul nr.167 din grupajul *Blesteme*, scris de Eminescu prin 1876, mândruța supărată îl blestemă pe „bădița călare“, printre altele, să rătăcească prin Peninsula Balcanică:

„Și încă să te mai duci
Pân' ce-i cădea rob la Turci (...)“²⁵⁹.

Starea de robie a unor români la diferiți stăpâni otomani, în evul mediu, a influențat puternic mentalul colectiv românesc, lăsând urme în vocabularul cotidian și devenind una din cele mai grave și mai jignitoare imprecății la adresa unui creștin nord-dunărean.

²⁵⁷ M. Eminescu. *Opere*. IV. 1952. pp. 222-230; *passim*; *ibidem*. V, 1958. pp. 189-191.

²⁵⁸ *Ibidem*. VI. 1963. p. 175.

²⁵⁹ *Ibidem*. p.204.

Vecinătatea austriaco-otomană în zona Dunării sârbești a fost menționată într-o *doină de cătanie* din primele decenii ale secolului al XVIII-lea, prelucrată de Eminescu în setul 189 din grupajul *Cătanie-armată*, prin 1872-1873.

Un fecior ardelean a fost înrolat „cătană împăratului“ și s-a deplasat către graniță sudică a Imperiului Habsburgic:

„Când era la meazazat
Fu-n cetate la Arad,
Dar când fu în vremea cinei
Fu-n marginea Dunării,
Iar în vremea prânzului,
Fu-n granița Turcului“²⁶⁰.

Trebuie subliniată precizia cu care Eminescu a determinat etapele de marș ale cătanilor imperiale către „granița Turcului“, situată pe linia Dunăre-Timoc-Zaječar-sud Krzușevac. Această configurație frontalieră austriaco-otomană a existat în perioada 1817-1739, astfel putând fi datată și balada de cătanie pe care poetul a prelucrat-o în grupajul tematic amintit anterior.

Și războiul ruso/româno-otoman a avut ecouri în creația artistică eminesciană de inspirație folclorică. 'Osmân-**pașa**, încercuit la Plevna de ruso-români, solicită ajutorul coreligionarilor săi:

„Frunză verde siminoc,
Tot orașu-i cu noroc,
Numai Plevna stă în foc;
Osman Pașa la mijloc
Și strigă în gura mare:
– Săriți turci, săriți Tătari,
Că ne-o pus Rușii la cale.
Șed armați și îmbrăcați
Cu mușamale,
Cu armele la spinare“²⁶¹.

Următoarea strofă a grupajului, cu aceeași localizare geografică, pare mai mult un exercițiu de versificare:

„Frunză verde trei castane,
De la Plevna mai la vale
Se plimbă Husman călare
C-o basma de portocale“²⁶².

²⁶⁰ *Ibidem*, p.221.

²⁶¹ *Ibidem*, p.226, strofa nr. 203, scrisă prin 1878-1879.

Este evidentă echivalența: Husman = 'Osmân-pașa, generalul otoman din războiul de la 1877.

La Țarigrad (Istanbul) a plasat M. Eminescu desfășurarea acțiunii, simple de astfel, din strofa nr. 58 din grupajul *Câteva irmoase ce se cântă după masă. Cântece de lume din jumătatea întâia a secolului (al XIX-lea). B (2308)*. Personajul principal, flăcăul arhetipal, a agonisit o sumă de bani pentru a petrece cu prietena sa, Stanca, câteva zile plăcute. Dar afecțiunea Stancăi a fost direct proporțională cu greutatea pungii flăcăului român: Rămas lefter, el părăsește dezamăgit Țarigradul, Sibarisul de pe Bosfor²⁶³.

În același grupaj, în strofa nr.80, identificăm ecoul produs în mentalul colectiv de caracterul special al relațiilor juridice otomano-române în sec. XV - prima jumătate a sec. XIX: numirea și destituirea unui domn și voievod moldav/valah se făcea prin *fermăn*-ul sultanului de la Istanbul:

„Frunză verde și-o lalea,
Ah, Marița, doamna mea,
La Bibescu că intra:
Iorgule Bibescule,
Iată firman de la Sultan
Să te lipsești de domnie,
Să priimești boerie“²⁶⁴.

Plecând de la motivul activităților comerciale desfășurate de „negustorii din Constantinopol“, M. Eminescu a definit relația dintre poet și cititor: primul „vinde“ creația sa celui de-al doilea, prețul fiind unul inedit, sui-generis: „vremea și auzul“. Adică, explicitând, timp fizic pentru parcurgerea creației poetice și predispozițiune intelectuală și sufletească pentru înțelegerea, receptarea și interpretarea acesteia. Subiectul poeziei este foarte puțin legat în sine de orașul Constantinopol, numele capitalei bizantino-sultanele fiind un simplu element de rimă²⁶⁵.

5. În Arabia și în Orientul Mijlociu, vecine cu Imperiul Otoman și influențându-se reciproc în varii domenii de creație materială și spirituală, a plasat M. Eminescu acțiunea unor opere în versuri sau în proză ale sale, cu tematică/de inspirație orientală.

²⁶³ *Ibidem*, p.26. strofa nr. 204, scrisă prin 1878-1879.

²⁶⁴ *Ibidem*, p.454.

²⁶⁵ *Ibidem*, p.469.

²⁶⁶ *Idem. Opere*. IV, 1952. p. 205, poezie scrisă prin 1873-1875; *idem, Opere*, V, 1958. pp. 180-185 (Perpessicius a presupus că această poezie ar fi prefătat ciclul terținelor din *În căutarea Șeherezadei*).

Metaforic vorbind, Eminescu a pornit *În căutarea Șeherezadei*²⁶⁶ încă de prin 1871-1875. Călătorind din Nord către Sud, poetul pelerin a ajuns în *Orient*. În fața ei se deschide o lume fabuloasă, mirifică, edenică, ce pare de vis:

„Dar ah! ce văd? E vie? O'ntunecime
Ridică colții înalți din frânta mare.
Cine îmi spune ce minune-i? Nime?

Din ce în ce un rai în depărtare
Se desfășoară dintre stânci trunchiete,
Plesnite lin de undele amare.

Munții înalți la cer străbat, se vede;
Văi cu izvoare s'adâncesc sub soare
Și dealuri mari păduri înalță'n spate:

E Orientul. - Codrii cu grandoare
Cu vârfii 'nalți vor norii să-i disfețe.
Cetăți prin ei își pierd a lor splendoare“²⁶⁷.

În această lume desprinsă parcă din *O mie și una de nopți*, poetul nu caută *adevărul* ce implică *minciuna*, ci *înțelepciunea*, care transcede toate aceste categorii filosofice:

„Eu adevăr nu ca(u)t-ci 'țelepciune.
Căci mintea ce de 'nțelepciune goală,
Oricât de multe adevăruri ști-ar,
Izvor de amărăre-i și de boală“²⁶⁸.

Înțelepciunea însăși era personificată de regina Șeherezada, soția dinastului Orientului, cea

„De 'nțelepciune plină și de frumusețe:
Ș'a o privi doar soarelui se cade“²⁶⁹.

Concluzia la care a ajuns poetul pelerin este una incitantă: înțelepciunea orientală era o inestimabilă și o incomensurabilă sursă de inspirație, de experiențe, trăiri, sentimente, alegorii, mituri etc. pentru orice creator de vers sau proză.

Este posibil ca această creație eminesciană să fie emanația operelor literare/științifice citite și a cursurilor audiate, toate cu tematică generală orientală, în perioada studenției venetice și berlineze.

²⁶⁶ Idcm. *Opere*. IV. pp 206-211.

²⁶⁷ *Ibidem*. p.207.

²⁶⁸ *Ibidem*. p. 208.

²⁶⁹ *Ibidem*. p. 209.

Continuându-și călătoria ideatică, imaginară, spațio-temporală prin Orientul Mijlociu, Eminescu s-a oprit în capitala Califatului arab, Bagdad, stat condus de califul Hārūn ar-Rașid (786-809 e.c.), contemporanul împăratului francez Carol cel Mare. Poetul a preluat și a versificat un subiect literar-istoric din marea culegere de povești, basme și motive orientalo-arabe, numită *Halima*. De unde și numele creației eminesciene: *Din Halima*.

Califul, numit de marele poet: „sultanul“, împreună cu vizirul său, obișnuia să călătorească prin Bagdad *incognito*, pentru a cunoaște în mod direct, concret, „pulsul“ marii metropole arabe:

„Harun al Rașid prin Bagdad adese
Tiptil pe uliți cu vizirul iese,
Pe când prin frunza verde de platane
Seninul nopții luminos se țese“²⁷⁰.

Într-un cartier periferic al Bagdadului, oraș pe care Eminescu l-a descris în succinte tușuri orientale, cei doi, califul și vizirul său, au descoperit comportamentul ciudat al unui bătrân înțelept și al tânărului său discipol de origine sahariană. Hārūn a judecat cazul, identificând cauza aparent neînțelesele atitudini ale celor doi: purificarea, mântuirea prin suferință fizică²⁷¹. Poezia a fost compusă prin 1879-1880, în perioada în care autorul a consultat *sinteza* de istorie otomană elaborată de Hammer-Purgstall sau ulterior acestei documentări²⁷².

În spațiul oriental *persan*, M. Eminescu nu a zăbovit prea mult. El a tradus din germană, probabil în timpul studenției berlineze (1872-1873) sau în anii imediat următori, câteva dintre *Cântecele de iubire*²⁷³ ale poetului și eruditului persan Abdurrahman Nureddin bin Ahmad Djami (1414-1492). Eminescu a folosit pentru traducere varianta germană a poemelor lui Djami, realizată de orientalistul Fridrich Rückert (*Aud Dschami's Liebeslieden*, în „Zeitschrift der deutschen morgenländische Geschichte“, 1871, Berlin, pp.593-604)²⁷⁴.

India l-a atras și l-a fascinat puternic pe Eminescu, încă din perioada școlarității la Cernăuți, inspirându-l în creația sa în versuri sau în proză²⁷⁵. Nu am intenția să prezint, în linii generale, acum și aici, problematica precizată anterior. Doresc doar să punctez preocupările poetului față de universul indian prin enumerarea unor creații în versuri (*Scrisoarea I, Rugăciunea unui dac, Kamadeva, Ta Twam asi, Glossa, Oda în metru antic*

²⁷⁰ Idem. *Opere*, IV. poezia *Din Halima*, p. 405.

²⁷¹ *Ibidem*, p.407.

²⁷² Idem. *Opere*, V, pp. 433-434.

²⁷³ Idem. *Opere*, XV, 1993, ms. 2286, ff. 44 r-v. 51 r-v, pp. 725-728.

²⁷⁴ *Ibidem*, p.905.

²⁷⁵ Amita Bhose, *Proza literară a lui Eminescu și gândirea indiană*, în M. Eminescu, *Opere*, VII. 1977, pp. 402-420; idem, *Eminescu și India*, Iași, 1978.

etc.) sau în proză (*Poveste indică*, *Sărmanul Dionis*, *Geniu pustiu*, [Toma Nour și ghețurile siberiene], [Archaeus], [Avatarii faraonului Tlă] etc.), în care apar influențe a culturii și civilizației indiene. Deși considerată a ocupa un loc modest în cadrul creației eminesciene de inspirație indiană, fiind catalogată drept o prelucrare a unui text rezumat al unui poem indian (sau a traducerii germane a acestuia)²⁷⁶, proza *Poveste indică*²⁷⁷ merită totuși atenția cuvenită. Susțin aceasta deoarece *Poveste indică* conține, doar amintite sau tratate sumar, diferite motive preluate din organizarea și gândirea social-politică, culturală, religioasă etc. indiană, regăsite în celelalte creații eminesciene de inspirație indo-orientală.

*

* *

6. Considerații bilanțiere. *Istoria* Imperiului Otoman (în Europa central-sudică și în Orientul Apropiat), a Orientului Mijlociu și a relațiilor româno-otomane între secolele XIV-XIX a constituit o nouă direcție de abordare a operei profunde și complexe a lui Mihai Eminescu. Am propus cinci nivele tematico-cronologico-geografice de analiză a preocupărilor literaro-filosofico-gazetărești ale „Omului deplin al culturii românești” (aprecierea lui Constantin Noica) față de unitățile geo-teritoriale, statal-administrative și etnice enumerate anterior.

În prezenta contribuție mi-am propus să identific și să analizez succint contribuțiile eminesciene (poezie, proză, ziaristică etc.) compatibile cu tematica precizată în titlu, pe o parte, să identific sursele de informare-documentare istorico-filosofice referitoare la Imperiul Otoman/Orient și impactul lor asupra operei lui Eminescu, pe de altă parte. Dacă prima cerință a investigației mele este relativ accesibilă, cea de-a doua se dovedește a fi mult mai pretențioasă. Aceasta deoarece trebuie parcurs drumul invers, de la creația eminesciană definitivă, editată deja, sau de la manuscrisele autorului, îndelung cercetate în ultimul secol, la sursele de informare-documentare istorico-filosofico-etnografice gazetărești ce au stat la baza intensului act de creație eminescian. Și, după cum deja se știu, acest traiect al investigației este foarte dificil și presărat cu numeroase capcane și incertitudini „bibliografice”.

Am pornit, evident, de la nivelul informațional-bibliografic existent la sfârșitul secolului al XX-lea despre *Universul Eminescu*, folosind aceste categorii de informații în parcursul demersului meu investigațional. Unele încheieri la care am ajuns am deocamdată, caracter de ipoteze de lucru, rămânând ca viitoarele cercetări interdisciplinare în acest domeniu al creației eminesciene să le infirme, să le completeze sau să le confirme. Altele au devenit deja certitudini, completând, confirmând sau eliminând diferite concluzii stabilite anterior și impunând, astfel, unele noi.

²⁷⁶ P. Creția, *Comentarii*, în M. Eminescu, *Opere*, VII, pp. 382-384.

²⁷⁷ M. Eminescu, *Opere*, VII, *Poveste indică*, pp. 276-277, scrisă în 1873 (Perpessicius) sau în c. 1875 (Amita Bhose).

6.1. Istoria Imperiului Otoman și evoluția relațiilor româno-otomane în secolul

al XIV-lea au fost versificate inegalabil de M. Eminescu în prologul și în partea I a *Scrisorii a III-a*, publicată la 1 mai 1881. În prolog, marele poet a versificat motivul poetic al „visului lui Osmân”, vis prevestitor al întemeierii dinastiei osmane șaseseculare și al ascensiunii vertiginoase a tânărului stat otoman. În partea I Eminescu a prezentat confruntarea politico-militară, ideologică, religioasă etc. dintre Mircea cel Bătrân, realistul conducător al Țării Românești, și Băyezîd I, vulcanicul sultan otoman.

Eminescu a folosit ca surse istorice de informare-documentare diferite contribuții străine și românești, identificate cu *certitudine*: Hammer-Purgstall, *G.O.R.*, vol. I; E. Hurmuzaki, *F.I.R.*, vol. I; D. Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*; Gh. Șincai, *Chronica Românilor*; Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*; B. P. Hașdeu, *Istoria critică a românilor*. Ca probabile surse istorice sau literare putem enumera: Zinkeisen, *G.O.R.E.*, vol. I; D. Cantemir, *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*; B. P. Hașdeu, *Originile Craiovei (1230-1400)*; *Vechiul Testament (Geneza/ Facerea)*, capitolele 35-36; V. Hugo, *Booz endormi*.

6.2. Diferitele episoade specifice din istoria Imperiului Otoman și a relațiilor româno-otomane în intervalul temporal: secolul al XV-lea - c. 1877 au fost prelucrate și prezentate de Eminescu în creații în versuri, în proză și în articole gazetărești circumscrise perioadei 1867-1883. Creațiile în versuri vizate în acest caz, enumerate în ordinea cronologică a derulărilor evenimentiale, sunt: *Ștefan cel Mare*, [*Poemul Putnei - Închinare lui Ștefan Vodă*], *Ștefan cel Tânăr*, *Alexandru Lăpușneanu*, *Doncilă*. Aceștia li se adaugă proza *Trăia într-un orășel supus turcilor...* și rezumatele istorice de lucru ale lui Eminescu, enumerate și analizate sumar în paginile secțiunii 2.3. . Dintre articolele de ziare scrise de Eminescu-gazetarul se circumscriu tematicii acestei secțiuni următoarele: grupajul [„Cinci secole de istorie”], [„Politica orientală în veacul XVIII”], [„Politica Habsburgilor”], [„Drepturile Românilor”], [„Marile puteri încalcă tratatele internaționale”], [„Politica Rusiei în secolul XVIII”], [„Forța dreptului față cu dreptul forței”], [„O parte a cestiunii orientale”].

Sursele sigure istorico-literare de informare-documentare utilizate de M. Eminescu pentru elaborarea contribuțiilor analizate la secțiunea 2 au fost: *Chronica Românilor*, de Gh. Șincai; *Cronicele României sau Letopisețele Moldovei și Valahiei*, Iași, 1846-1852, București, 1872-1874; E. Hurmuzaki, *F.G.R.*, I-II. Band; Hammer-Purgstall, *G.O.R.*, II. Band; *Istoriile Domnilor Țării Românești*, de Radu Popescu; nuvela *Alexandru Lăpușneanu*, de Costache Negruzzi; *Brockhaus Konversations-Lexicon*; *Mayers Konversations-Lexicon*; *Istoria critică a românilor*, de B.P. Hașdeu; *Chronica Hușilor și a Episcopiei Hușilor*, de Melchisedec Ștefănescu; *Descrierea Moldovei și Istoria Imperiului Otoman*, de D. Cantemir; *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia*, de W. Wilkinson; *Documente privitoare la istoria Românilor*, de E. Hurmuzaki, vol. VII; *A.I.R.*: „T.M.I.R.”: *Uricariul...*, întocmit de Th. Codrescu; *Răpirea Bucovinei* de M. Kogălniceanu; diferite articole din periodicele românești și europene ale vremii.

Ca *surse probabile* de informare-documentare istorico-literare utilizate de M. Eminescu amintesc poemul *Sânta Sofia*, de D. Bolintineanu; lucrarea *Răpirea Bucovinei* de Vasile Maniu; anumite articole tematice din periodicele românești și europene ale vremii, pe care ziaristul nu le-a amintit și nu le-a citat în contribuțiile sale, din diferite motive.

6.3. M. Eminescu-istoricul, dublat benefic de **M. Eminescu-gazetarul**, a prezentat principalele evoluții ale istoriei Imperiului Otoman (1875-1882) și ale puseului criză orientale (1875-1878) într-un număr important de articole gazetărești, peste 255, publicate în periodicele: „Curierul de Iași”, Iași, mai 1876- octombrie 1877 (c.205 articole), „Timpul”, București, noiembrie 1877-iunie 1883 (c.50 articole). La cele peste 255 articole cu referire directă la tematica enunțată în introducerea acestei secțiuni se adaugă alte c. 100 de articole cu trimiteri indirecte la aceeași sferă de preocupări. Aceste ultime 100 de articole nu au fost contabilizate în această secțiune, referirile la ele făcându-se tangențial.

Tematica celor c. 255 de articole analizate în secțiunea 3 permite alcătuirea a cinci grupaje focalizate pe unități și fapte geografico-istorice individualizate între ele, de puternic interdependente. Întrepătrunderea dintre ele, legică și logică, generează o unitate în diversitate a analizei evoluțiilor geo-istorice din Imperiul Otoman și din spațiul limitrof, în perioada 1875-1883.

M. Eminescu nu a fost personal corespondent de război pe fronturile de luptă din sudul Dunării, iar ziarele „Curierul de Iași” și „Timpul” nu au avut un astfel de angajat în perioada 1875-1877 și nici corespondenții de presă în țările/ imperiile vecine cu România între anii 1875-1883. Din acest motiv, ilustrul gazetar a fost nevoit să folosească diverse surse de informații știrile și/sau articolele apărute în alte ziare românești și/sau în cele străine, în special de limbă germană. Pentru elaborarea articolelor de sinteză, ce trebuiau să ofere cititorilor o imagine de ansamblu asupra evoluțiilor globale spațio-temporale, Eminescu a folosit documentele diplomatice ale diferitelor întruniri, conferințe sau congrese internaționale, la care se adăugau lucrările istorico-diplomatice, culegerile de documente etc. enumerate la secțiunea 2 sau amintite chiar de autor în contribuțiile sale gazetărești.

Pentru perioada c. 1876-1883 trebuiesc amintite și preocupările lingvistice filologice turco/otomano-arabo-persane ocazionale ale lui Eminescu. Deși marele poet a avut intenții teoretice generoase în domeniul amintit, totuși nivelul real al acestor preocupări a fost modest, Eminescu rămânând doar la nivelul alfabetului și abecedarul turco-osmano-arab.

6.4. Acțiunea unor anecdote, fabule, diverse cântece etc. cu tematică otomană orientală, prelucrate de Eminescu, se plasează în Europa sud-dunăreană și în Orient Apropiat otomane. Din această categorie tematică fac parte contribuțiile: Antropomorfism, Familiare-căsătorie, Blesteme, Cătănie-armată, Câteva irmoase..., Cu negustorii din Constantinopol.

Sursele de inspirație folosite de Eminescu pentru elaborarea creațiilor sale din această secțiune au fost baladele, povestirile și cântecele populare, cântecele de haiducie, motive și subiecte literaro-filosofice general universale, românești, sud-dunărene, orientale. Contribuțiile eminesciene circumscrise acestei secțiuni sunt cele mai modeste valoric din totalitatea celor subsumate temei de analiză a acestui studiu. Unele dintre ele par a fi, la prima vedere, simple exerciții de rimă ale marelui poet. Dar, după o analiză temeinică, rezultă că Eminescu a prelucrat, în metrică populară, la un nivel literar-artistic superior, teme și motive populare românești, sud-dunărene și orientale, expunându-și propriile sale idei și concepții literare-filosofice, pornind de la o premisă dată.

6.5. Abordarea tematicii enunțate în titlu ar fi incompletă dacă nu ne-am referi și la **Arabia-Orientul Mijlociu**, spații limitrofe Imperiului Otoman, zone geografice în care Eminescu a plasat acțiunea unor opere în versuri sau în proză ale sale, de factură orientală. Selectiv, din această categorie fac parte operele: *În căutarea Șeherezadei*, *Din Halima*, *Din cântecele de iubire ale lui Djami*, *Scrisoarea I*, *Rugăciunea unui dac*, *Kamadeva*, *Te Twam asi*, *Poveste indică* etc.

Eminescu a folosit ca surse de informare-documentare pentru operele din această categorie culegerea de povești arabo-orientale *O mie și una de nopți* (*Halima*), ediția germană a *Cântecelor de iubire ale lui Djami*, cursurile de istorie a filosofiei și literaturii indiene, audiate și rezumate de tânărul student ipoteștean la Viena și Berlin, tratatul de istorie a filosofiei budiste indiene de E. Burnouf (*Introduction à l'histoire du Bouddhisme Indien*, Paris, 1844; 1876), de istorie a literaturii indiene de F. A. Weber (*Akademische Vorlesungen über indische Literaturgeschichte*, Berlin, 1852), culegeri de basme și povestiri indiene din epocile antică și medie.

Creațiile de inspirație și cu tematică indiano-orientală ale lui Eminescu reprezintă un segment important al operei acestuia, cum a demonstrat critica de specialitate din ultimele decenii. Aceste creații au fost rezultatul preocupărilor genialului autor pentru *Orientul indian* și a capacității sale de a înțelege și a integra într-un sistem filosofico-literar bine articular valorile și concepțele perene ale culturii și civilizației orientale indiene.

*

* *

Operele eminesciene amintite și analizate în cele cinci secțiuni ale prezentului studiu au un **numitor comun**, ce cred că a fost deja perceput de către cititori: *preocupările* lui Eminescu pentru istoria Imperiului Otoman, a arealelor orientale limitrofe și a relațiilor românilor cu aceste entități statale, culturi și civilizații, între secolele XIV-XIX. Plecând de la aceste preocupări, abordări și finalități, opera în versuri, în proză și ziaristică a **Zeului rostirii românești** poate fi clasificată și luând ca element de referință **Imperiul Otoman/Orientul** și influențele reciproce româno-otomano/orientale.

M. Eminescu **nu a avut intenția**, categoric exprimată, de a scrie în versuri sau în proză o istorie a Imperiului Otoman și/sau a relațiilor româno-otomane. Îi lipseau, de altfel, pregătirea și concepția științifico-istorico-filologică strict necesare. Dar tentația a

fost foarte mare și Eminescu nu i-a putut rezista. Au rezultat astfel piese dispartate dintr-un întreg, care nu a putut fi totuși finalizat. Istoria, cultura și civilizația otomană și/sau orientală au fost, în primul rând, o **sursă inepuizabilă** de motive și teme poetice pentru opera lui Eminescu. Abia în al doilea rând ele au constituit suportul și motivația unor preocupări de orientalistă-turcologie ce excedau sfera creației literar-gazetărești. Amintirile preocupări ale lui Eminescu au asigurat legătura dintre sursele, motivele și temele poetice „turco-orientale” și operele în care acestea și-au aflat o prelucrare genială, inegalabilă. Unele dintre creațiile eminesciene prezentate în acest studiu sunt doar etape intermediare către *mareu operă* a Bardului de la Ipotești, indiferent ce titlu ar fi purtat.

Referitor la **istoria Imperiului Otoman**, Eminescu s-a oprit asupra celor mai importante momente și fapte istorice din intervalul c. 1300-1883: întemeierea statului otoman la începutul secolului al XIV-lea, confruntarea Băyezid I - Mircea cel Bătrân, Mehmed II și cucerirea Constantinopolului în 1453, „criza orientală” și războaiele din Balcani-Caucaz între anii 1875-1878. Alte momente din această evoluție statală șaseseculară au fost tratate superficial, datorită importanței minore a acestora sau inexistenței/precarității surselor de informare-documentare.

M. Eminescu a lăsat puține informații certe despre sursele istorico-literare utilizate pentru informarea-documentarea necesară elaborării operelor sale de inspirație „turco-orientală”. Din acest motiv, identificarea altor surse de documentare utilizate de Eminescu s-a realizat cu o anumită marjă de relativitate, minimă dealtfel.

Toate creațiile eminesciene în versuri, în proză sau gazetărești cu tematică „turco-orientală” ar putea fi reunite într-un **volum special** consacrat acestui segment al operei **Zeului rostirii românești**. Cele 16 volume ale **Operei** lui Mihai Eminescu, editate până acum, facilitează realizarea acestei inițiative. Finanțarea adecvată a acestui proiect ar înlătura ultimele piedici din calea editării sale. Acum, la începutul mileniului III, după ce am sărbătorit „2000 – Anul Internațional Mihai Eminescu”, suntem datori marelui literat român, culturii române, istoriei Imperiului Otoman și a relațiilor otomano-române, prieteniei româno-turce, cu acest **volum tematic**. Este, în fond, **oferta mea de continuă și completă omagiere a lui Eminescu**.

Mihai Eminescu et l'histoire de l'Empire Ottoman (Résumé)

L'histoire de L'Empire Ottoman (dans l'Europe centrale-européenne et dans le Proche Orient), du Moyen Orient et des relations entre les Roumains et les Ottomans du XIV-e siècle jusqu'au XIX-e siècle, a constitué une *nouvelle direction d'approche* de l'œuvre profonde et complexe de Mihai Eminescu. J'ai proposé *cinq niveaux* thématiques, chronologiques et géographiques d'analyse des préoccupations littéraires, philosophiques et journalistiques de „l'Homme complet de la culture roumaine” (selon Constantin Noica) concernant les unités géographiques et territoriales, statales, administratives et ethniques qu'on vient de mentionner:

1. *L'Histoire de l'Empire Ottoman et des relations entre les Roumains et les Ottomans* au XIV-e siècle, concernant principalement la confrontation politique, idéologique, religieuse et militaire entre Mircea le Grand et Bayezid I-er Yildirim. Mihai Eminescu a versifié d'une manière inégalable ces réalités historiques dans le prologue et la première partie de „*Scrisoarea III*” („*Lettre III*”), publiée le 1-er Mai 1881.

2. *Des épisodes de l'histoire de l'Empire Ottoman et des relations entre les Roumains et les Ottomans, entre le XV- siècle et la moitié du XIX-e siècle* ont été adaptés et présentés par Eminescu dans des créations en vers, en prose et dans des articles éditoriaux parus dans l'intervalle 1867-1883.

3. Une nouvelle poussée de la „*crise orientale*” (1875-1877), la guerre russo/roumaino-ottomane (1877-1878) et ses conséquences, les évolutions à l'intérieur de l'Empire Ottoman (1876-1882) ont été présentées par le journaliste M. Eminescu dans plus de 250 article publiés de 1876 à 1882.

4. *L'Europe sud-danubienne et le Proche Orient ottomans* ont été les zones d'action de quelques anecdotes et fables à problématique/thématique orientale. Ainsi, reconnaît-on facilement dans les animaux personnifiés par Eminescu, des archétypes humains, des conceptions, des traditions, des coutumes, des mentalités, des éléments de culture et civilisation ottomano-arabo-persanes.

5. *L'Arabie et le Moyen Orient* ont continué une extension géographique et historique dont le poète a assimilé quelques thèmes littéraires et philosophiques et où il a placé le déroulement et le dénouement de quelques-unes de ses créations en vers et en prose.

Ayant comme pont de départ ces préoccupations, démarches et finalités, l'œuvre en vers, en prose et l'œuvre journalistique du *Dieu de la poésie roumaine* peut être analysée aussi en prenant comme élément de référence *l'Empire Ottoman/l'Orient et les influences réciproques roumaino-ottomanes/orientales*.

L'histoire, la culture et la civilisation ottomanes et/ou orientales ont été, au début, *une source inépuisable* de motifs et de thèmes poétiques pour la création eminescienne. C'est par la suite qu'elle sont devenues *le support et la motivation* de quelques préoccupations d'orientalisme et de turcologie qui excédaient la sphère de sa création littéraire et journalistique. Cet *intérêt orientaliste* d'Eminescu a assuré la liaison entre les sources, les motifs et les thèmes poétiques „turco-orientales” et les œuvres eminesciennes dans lesquelles ceux-ci ont subi une transformation géniale, inégalable.

1871-2001: IORGA – 130

CONTRIBUȚIA LUI NICOLAE IORGA LA
DEZVOLTAREA ORIENTALISTICII-TURCOLOGIEI

DAN PRODAN

În prețuia morții tragice a Titanului Nicolae Iorga¹, George Călinescu caracteriza astfel locul și rolul marelui dispărut în dezvoltarea istoriografiei românești: „Nu este cu putință să-ți alegi un domeniu oricât de îngust și de umbrat din istoria română fără să constăți că N. Iorga a trecut pe acolo și a tratat tema în fundamentul ei”². Această apreciere devenită deja un loc comun în universul judecăților nepărtinitoare la adresa lui N. Iorga, poate fi extrapolată și la sfera istoriei universale, pe care Titanul a investigat-o „o viață de om”, mai exact o jumătate de secol. Și pentru a nu fi acuzat de patriotism laudativ și festivist, să amintesc și aprecierea, realistă, obiectivă și concisă, pe care a formulat-o la adresa lui N. Iorga istoricul francez Jérôme Carcopino: „Iorga nu se poate defini într-o specialitate, nici mărgini la o epocă sau la o țară. El este o forță a naturii”³.

Plecând de la aceste premize evaluative, subliniez realitatea incontestabilă că polihistorului Nicolae Iorga nimic nu i-a fost străin în ceea ce privește istoria, cultura și civilizația românească și universală. Întreaga sa operă științifică, inegalabilă calitativ și cantitativ „într-o viață de om”, a fost, este și va fi permanent generatoare de inedite idei, concepții și teorii istorice, propunând spre abordare și analiză noi domenii, spații și epoci istorice. În această titanică creație, ce a reprezentat „modalitatea umană de a depăși omenescul”⁴, preocupările științifice-de cercetare și didactico-formativo-instituționale universitare **orientalistico-turcologice** au reprezentat un important **element definitoriu**.

¹ Vezi vol. *Asasinatele de la Jilava, Snagov și Strejnicul*, 26-27 noiembrie 1940, ediția a II-a. Editura Scripta, București, 1992; *passim*; Dan Prodan, *Reacții la Iași la moartea lui N. Iorga*, în „A.I.I.X.”, Iași, t. XXXII, 1995, pp. 459-485; idem, *Nicolae Iorga în conștiința istoricilor universitari de la Iași și București (decembrie 1940-mai 1941)*, în „Hierasus”, vol. X, 1996, Botoșani, pp. 260-279.

² G. Călinescu, *Istoria literaturii române. De la origini până în prezent*, București, 1941, p. 542.

³ *Apud* Dan Berindei, *N. Iorga: Titan al istoriografiei*, în „Dosarele istoriei” (*infra* abreviat: „D.I.”), an VI, nr. 6 (58) - iunie 2001, București, p. 3.

⁴ Damian Hurezeanu, *Viziune organică la Nicolae Iorga*, Editura Academiei Române, București, 1997, pp. 7-9.

cu pronunțat caracter de originalitate și de pionierat în istoriografia românească și universală.

Una din inovațiile conceptuale – de metodă introduse în istoriografie de membrii „școlii critice” românești de la 1900 a fost prospectarea unor noi zone geografice și epoci istorice, altele decât cele abordate până atunci. Cel mai important dintre aceste areale geografico-istorice, ținând cont și de așezarea topo-strategică a României, a fost **Europa central-sudică, ponto-balcano-mediterraneană**, în strânsă legătură cu Asia Mică și Orientul Apropiat⁵.

Cu o genială intuiție, stimulată și de evenimentele politico-diplomatico-militare derulate între Dunărea inferioară, mările Adriatică și Egee, la cumpăna secolelor XIX-XX, Nicolae Iorga și-a îndreptat privirile spre „vecinătate imediată” sudică, Peninsula Balcanică. După o analiză atentă, obiectivă, și o abordare integratoare, europeană, istoricul a elaborat un concept globalizant: „Europa sud-orientală”, ulterior reformulat: „Europa sud-estică”⁶. Se observă aici, în această opțiune și direcție geo-temporală de investigații interdisciplinare, rezultatul interacțiunii mai multor factori cu origini și motivații complementare: strămutarea preocupărilor istorice, dar și politice, de la particular (România) la general (Europa central-sudică ponto-mediterraneană); interesele politice românești în amintita zonă, post 1900; sprijinirea procesului de autodefinire națională a românilor, în raport cu celelalte etnii ale respectivului areal geografic; o „exigență internă” a istoriografiei românești, rezultantă a eforturilor „școlii critice” de la 1900⁷.

Etniile și relațiile interetnice, evoluțiile politice din Europa sud-orientală/estică (cu prelungirea ei firească, geo-istorică: Anatolia și Orientul Apropiat), relațiile acesteia cu zonele și centrele de putere învecinate etc. au fost studiate de Nicolae Iorga fie individual, în articolele și/sau sintezele sale, fie în cadrul unui program de cercetări comparatiste și interdisciplinare. Acesta din urmă trebuia să fie realizat în cadrul Institutului pentru studiul Europei sud-orientale (1914-1923)⁸ sau sud-estice (1924-1948), Institutului de istorie universală (1937-1948) și mediatizat în publicațiile: „B. I. É. E. S. O.” (1914-1923), „R. H. S. E. E.” (1924-1946) și, tangențial, în „R. I.” (1915-1946). Dintre etniile, statele, evoluțiile și relațiile istorice complexe etc. caracteristice Europei sud-orientale, Nicolae Iorga și-a focalizat atenția asupra **turcilor otomani, Imperiului otoman și a legăturilor seculare**, pe multiple planuri, **otomano-române**.

Imperiul otoman a reprezentat un **factor de putere fundamental** pentru Europa, Africa de Nord și Orientul Apropiat în secolele XV-XVIII, un stat ce a realizat unificarea teritorială, în sens și concepție medievală, feudală, a regiunilor de la sudul Dunării mijlocii și inferioare, din Europa centrală și balcanică, sub conducerea sultanului autocrat de la

⁵ Al. Zub, *De la istoria critică la criticism (Istoriografia română la finele secolului XIX și începutul secolului XX)*, Editura Academiei R.S.R., București, 1985, pp. 233-244.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, pp. 234, 277.

⁸ *Ibidem*, pp. 235-277.

Istanbul. În secolul al XIX-lea, „secolul națiunilor“, Imperiul otoman a traversat o adevărată criză (augmentarea „problemei orientale“), cu multiple cauze: politice, economico-sociale (nevoia imperioasă de modernizare, de „europenizare“), militare, lupta de emancipare națională a popoarelor subjugate etc. Această experiență istorică unică, Imperiul otoman a reprezentat „variantea orientală“, cu rădăcini, ideologie și tradiții bizantine, islamico-asiatice, de hegemonie și dominație mondială, în secolele XVI-XVIII. În Imperiul otoman și Țările Române/România au existat, între secolele XIV-XIX, relații complexe, pe multiple planuri, cu un mare grad de specificitate. În imperiul sultanilor turci a avut un important număr de aromâni, care luptau pentru recunoașterea și aplicarea în practică a drepturilor lor economice, politice, sociale, naționale, culturale, religioase. Suficiente motive pentru Nicolae Iorga de a acorda **turcilor otomani, Imperiului otoman și relațiilor otomano-române o atenție specială** în întreaga sa activitate științifică, didactică, iar rezultatele s-au dovedit a fi la înălțimea importanței istorice a temei abordate, a concepțiilor istorice elaborate, a metodelor și instrumentarului de lucru folosite.

Ca urmare, **preocupările de orientalistă-turcologie** ale lui N. Iorga s-au manifestat pe mai multe planuri: **1. descoperirea, traducerea și editarea izvoarelor istorice otomano-orientale și europene referitoare la istoria Imperiului otoman și/sau relațiilor otomano-române (secolele XIV-XIX); 2. contribuții cu caracter istoric, toponimic, hidronimic, antroponimic, lingvistic; 3. inițiative, acțiuni, finalități cu caracter instituțional-didactic universitar.** Cu un înalt grad de complementaritate, aceste preocupări de orientalistă-turcologie, realizate într-o viziune organică, au alcătuit un **corp unitar bine articulat**, reprezentând o „durată lungă“ istoriografică, cât „o viață om“, în activitatea **orientalistului-turcolog sui-generis Nicolae Iorga**.

Preocupările de orientalistă-turcologie ale lui N. Iorga au constituit obiectul unor cercetări bibliografice încă din timpul vieții Magistrului de la Vălenii de Mureș. Astfel, Franz Babinger⁹, Barbu Theodorescu¹⁰, Aurelian Sacerdoțeanu¹¹ au întocmit și publicat periodic bibliografia contribuțiilor științifice ale prolificului polihistor, ce include și titlurile orientalistico-turcologice. B. Theodorescu¹², T. Oprișan¹³, Cristina Feneșan

⁹ Franz Babinger. *Nicolae Iorga - um 60. Geburtstag*. în „Deutsche Allgemeine Zeitung“, Berlin. LXX. Juh. nr. 563/6 Dezember 1931.

¹⁰ Barbu Theodorescu. *Bibliografia operelor lui Nicolae Iorga*. București. 1931. VII+208 p.; idem, *Bibliografia istorică și literară a lui Nicolae Iorga, 1890-1934*. vol. I. 1935. XXIV + 381 p.; vol. II: *Bibliografia politică, socială și economică a lui Nicolae Iorga, 1890-1934*. 1937. VIII + 370 p. București; idem. *Bibliographie travaux de Nicolae Iorga en langues étrangères*. în „Académie Roumaine. Bulletin de la section historique“ XXII; m. I. 1941. Bucarest. pp. 13-155; idem. *Nicolae Iorga*. Editura Tineretului. București. 1968. 382 p. + fotografii; idem. *Nicolae Iorga, 1871-1940*. vol. I: *cronologie și bibliografie*. E.Ș.E.. București. 1976. 576 p. planșe (bibliografia la pp. 125-520).

¹¹ Aurelian Sacerdoțeanu. *Opera lui N. Iorga (1934-1941). Bibliografie*, în „Revista Arhivelor“, anul IV. 1941. București. pp. 410-437, și extras. idem. *N. Iorga. Contribuții bibliografice*. București. 1941. 39 p.

¹² *Scrisori către Nicolae Iorga*, vol. I (1890-1901), *Studii și documente*: vol. II (1902-1912), *Documente literare*. ediții îngrijite de Barbu Theodorescu. Editura Minerva. București, 1972. X + 630 p.; 1979, 648 p.

Dan Prodan¹⁵ au editat unele scrisori expediate sau primite de N. Iorga referitoare la preocupările sale orientalistico-turcologice. Această primă etapă în studierea fenomenului N. Iorga, de editare a bibliografiei și izvoarelor epistolare, s-a împletit organic cu a doua, de analiză și de interpretare a preocupărilor orientalistico-turcologice ale marelui istoric. În acest context amintesc contribuțiile semnalate de M. Alexandru-Dersca Bulgaru¹⁶, Mihai Berza¹⁷, Mihai Guboglu¹⁸, Virgil Cândea¹⁹, Tayyib Gökbulgin²⁰, B. S. Baykal²¹, Tahsin Gemil²², Al. Elian²³, Cristina Feneșan²⁴, Călin Felezeu²⁵, Ștefan Ștefănescu²⁶, Gh. Zbucnea²⁷, Constantin Bușe (coordonator)²⁸, Petre Țurlea²⁹, Dan Prodan³⁰.

¹⁵ I. Opreșan. *N. Iorga - corespondență cu Karl Lamprecht*, în „Manuscriptum”, an XIII, nr. 3/1982, București, pp. 72-84.

¹⁶ Cristina Feneșan. *Franz Babinger, ein deutscher Betrug zur rumänischen Osmanistik*, în „R.E.E.E.E.”, XXXII-e année, nr. 3-4/1994, București, pp. 320-322.

¹⁷ Dan Prodan. *Franz Babinger și Nicolae Iorga. Corespondență*, în „A.I.I.X.”, Iași, t. XXXVI, 1999, pp. 171-182.

¹⁸ M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru. *N. Iorga, historien de l'Empire Ottoman*, în „Balcanica”, VI, 1943, București, pp. 101-122; eadem. *Nicolae Iorga - a Romanian Historian of the Ottoman Empire*, Publishing House of the Academy of the S.R.R., București, 1972, 192 p. + 1 map; eadem. *N. Iorga et l'histoire de l'Empire Ottoman*, în vol. omagial *Nicolae Iorga. l'homme et l'œuvre....* București, 1972, pp. 175-186.

¹⁹ Mihai Berza. *Știință și metodă istorică în gândirea lui N. Iorga*, București, 1945, 64 p.; idem. *N. Iorga (1871-1940)*, București, E.D.P., 1965, 58 p. + fig.

²⁰ Mihail Guboglu. *Nicolae Iorga - istoric al Imperiului otoman și al relațiilor româno-turce*, în „A.U.B.I.”, anul XXII, nr. 2/1973, București, pp. 25-48; idem. Nazimiye Toğan. *Nikolaye Yorga'nin Doğumunun yüzüncü yılı dolayısıyla (Cu ocazia aniversării a 100 de ani de la nașterea lui N.I.)*, în revista „Türk Kültürü”, X-ncu yılı, nr. 113/Mart 1972, Ankara, pp. 318-326 (cu un elogios Cuvânt introductiv de prof. dr. Ahmed Temir, pp.318-319).

²¹ Virgil Cândea. *Nicolae Iorga, historien de l'Europe du Sud-Est*, în *op. cit.*, la nota nr. 16/3, pp. 187-250; idem. *N. Iorga și Europa de sud-est*, în „M. S.Ș.I.A.”, nr. 20, 1995, București, pp. 63-66.

²² Tayyib Gökbulgin. *La conception de Nicolae Iorga sur l'Empire Ottoman*, în „A.I.E.S.E.E. Bulletin”, IX-e année, n-os 1-2/1971, București, pp. 29-33.

²³ B. S. Baykal. *N. Yorga'nin Osmanli Tarihiye dair Fikirleri (Considerații asupra Istoriei Imperiului otoman a lui N.I.)*, comunicare prezentată în cadrul simpozionului româno-turc de istorie, 25-29 mai 1978, București. ²⁴ Mihai Maxim. *Simpozionul româno-turc de istorie*, în „R.d.I.”, t. 31, nr. 10/1978, București, pp. 1877-1878.

²⁵ Tahsin Gemil. *Nicolae Iorga - cercetător al istoriei otomane*, în vol. *Parlamentul României. Sesiunea omagială Nicolae Iorga - l'irgil Madgearu, 27 noiembrie 1990*, Imprimeria Coresi, București, 1991, pp. 44-47.

²⁶ Al. Elian. *Nicolae Iorga și istoria universală*, în „S.R.d.I.”, t. 18, nr. 6/1965, București, pp. 1261-1274; idem. *Nicolae Iorga et la Sud-est européen*, în „A.I.E.S.E. Bulletin”, IX-e année, n-os 1-2/1971, București, pp. 12-21.

²⁷ Cristina Feneșan (Rotman). *Relațiile osmano-bizantine în opera lui Nicolae Iorga*, în vol. *Nicolae Iorga - istoric al Bizanțului*, Editura Acad. R. S.R., București, 1971, pp. 129-154.

²⁸ Călin Felezeu. *Nicolae Iorga - istoric al societății otomane*, în „S.U.B.B.H.”, Cluj-Napoca, an 35, nr. 2/1990, pp. 28-38; idem. *Nicolae Iorga - 50 de ani de la moarte*, în revista „Argeș”, Pitești, 25, nr. 11-12/1990, p. 9.

²⁹ Ștefan Ștefănescu. *Național și universal în gândirea istorică a lui Iorga*, în „D.I.”, an VI, nr. 6 (58) - iunie 2001, București, pp. 10-15.

³⁰ Gh. Zbucnea. *Iorga și lumea sud-est europeană*, idem *loc. cit.*, nota nr. 26, pp. 39-44.

Toate aceste articole, studii și monografii, oferă, prin convergență și complementaritate, o **imagine de ansamblu**, cu numeroase elemente de amănunt, a preocupărilor și realizărilor lui N. Iorga în domeniul orientalisticii-turcologiei științifice-de cercetare instituțional-universitare.

1. Descoperirea, traducerea și editarea izvoarelor istorice otomano-orientale europene referitoare la istoria Imperiului otoman și/sau a relațiilor otomano-române (secolele XV-XIX).

Plecând de la truismul că istoria se scrie pe baza interpretării izvoarelor istorice din diferite categorii, N. Iorga a identificat, a tradus în limba română sau în limbi de circulație internațională și a publicat numeroase izvoare istorice otomano-orientale și europene privitoare la tematica enunțată în subtitlu. Pe de altă parte, Iorga a recomandat un număr de colaboratori de-ai săi să editeze izvoare istorice otomano-orientale și să le utilizeze în elaborarea diferitelor studii și articole referitoare la varii aspecte ale istoriei otomane și a relațiilor otomano-române, și aceste contribuții, modeste de altfel, vor fi amintite în paginile următoare.

Promotor al concepției necesității valorificării critice, pozitivistice a informațiilor istorice ce se desprindea din izvoarele istorice obiectiv și echidistant analizate, N. Iorga a fost unul dintre istoricii generației de la 1900 care a transpus în mod concret în practică această strategie a cercetării. Istoricul român a fost unul din cele mai ilustrative și mai prolifiche exemple de *cercetător „itinerant” european al generației sale*, mereu în căutare de noi și revelatoare documente, cronică, jurnale de călătorie, inscripții etc.³¹. A străbătut Europa în lung și în lat, explorând fonduri istorice din arhive, biblioteci, muzee etc., de la Londra la Istanbul, de la Königsberg la Neapole. A descoperit, astfel, zeci de mii de izvoare istorice românești și străine, pe care le-a editat, integral sau în regeste, introduceri analitice, în zeci de volume de documente și cronică. Evident, câteva sute din aceste mărturii erau izvoare istorice otomano-orientale, descoperite direct sau redescoperite mediat, prin intermediul traducerilor, regestelor, culegerilor de documente vest- și / sau central-europene. N. Iorga a fost **primul cercetător** în istoriografia românească modernă care a înțeles și a promovat, prin conferințe publice și în scrierile sale, **importanța inestimabilă a izvoarelor istorice otomano-orientale** în studierea istoriei

²⁸ Universitatea din București, *Nicolae Iorga. 1871-1940*, coordonator: Constantin Bușc, București, 2004, 428 p.

²⁹ Petre Țurlea, *Nicolae Iorga. O viață pentru neamul românesc*, Editura Pro Historia, București, 2001, 143 p.

³⁰ Dan Prodan, *Preocupările de orientalistă-turcologie ale lui Nicolae Iorga în "A.I.I.X."*, Iași, XXXVIII, 2001, Iași, 12 p.; idem, *Nicolae Iorga - 130 de ani de la naștere în "Mentor XXI"*, anul IV, nr. 3(12) - Iulie-Septembrie 2001, Botoșani, p. 6A.

³¹ Al. Zub, *op. cit.*, p. 277.

relațiilor româno-otomane în secolele XV-XIX, pe de o parte, necesitatea investigării sistematice a arhivelor, bibliotecilor, muzeelor etc. otomane din imperiul sultanilor, în special din Istanbul, pe de altă parte. El însuși a întreprins o astfel de explorare în capitala de pe Bosfor în 1906, fără însă a atinge finalitățile dorite ale respectivului demers documentologic³².

Astfel, în **Arhivele Imperiale din Viena**, fondul „Turcica“, a descoperit 22 de documente inedite, din perioada 1564-1587, referitoare la Petru Șchiopul al Moldovei, dintre care 6 documente în limba turco-osmană, traduse în românește de I. B. Seni, „interpret jurat la Ministerul de Externe“³³.

În perioada 1898-1899, din inițiativa Academiei Române, au fost copiate și traduse în limba franceză 215 documente otomane de diferite categorii din registrele și condicile păstrate în Arhivele marelui veziriat din Istanbul. Aceste documente, din intervalul 966 H./1558-1202 H./1788, se referă la relațiile româno-otomane pe plan politico-economic, precum și la legăturile Țărilor Române cu statele vecine. N. Iorga a fost primul istoric român care a înțeles și a semnalat importanța deosebită a acestui fond documentar pentru studierea și prezentarea adevăratelor relații româno-otomane în secolele XVI-XVII; el a parcurs întregul fond, a clasificat tematic și a rezumat 95 din aceste documente³⁴. Documentele, a precizat autorul, aveau o deosebită importanță istorică: „Prin aceste izvoare, scoase de curând la lumină, se lămuresc mai multe puncte esențiale din situația noastră față de Puterea suzerană și se îndreaptă o sumă de păreri greșite cu privire la purtarea pe care au avut-o cărmuitorii turci, fără deosebire de timp, față de țările tributare“³⁵.

N. Iorga a înțeles și a regretat realitatea tristă că „la tipărirea în întregime a acestor piese, încărcate de greoaia și înflorita retorică orientală, nu e de gândit nici aici, nici, dacă se va proceda cu măsură și pricepere, în altă parte. Prefacerea lor în scurte regeste, resumate, se impune“³⁶. Harnicul descoperitor și editor de documente a rezumat 36 de acte referitoare la „hotare și afaceri de hotare“, 29 legate de „afaceri de negoț și furnituri“ și alte 30 despre „afaceri mai mult politice“³⁷. Ulterior a mai publicat încă „două porunci turcești

³² N. Iorga. *Prin Bulgaria la Constantinopol*. cu ilustrații de pictorul Stoica, București, Editura Minerva. 1907. 282 p.

³³ Idem. *Documente noi, în cea mai mare parte române, relative la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul*, în „A.A.R.M.S.I.“, s. II. t. XX, m. 7, 1897-1898. București, doc. III-IV/pp.438-441; doc. VIII/p.445; doc. X/p.446; doc. XXIV/p.450.

³⁴ Idem. *Porunci turcești din veacul al XI-lea către Domnii noștri*, în idem, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor Române*, București, 1900(-1902), extras din revista „Economia Națională“, pp. 174-183.

³⁵ *Ibidem*, p. 174.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, pp. 174-183.

către domnul Moldovei³⁸, precum și „hatul“ (*hatt-i himāyîn-ul*) acordat Țării Românești în „1826“ (corect la 18-27 aprilie 1827³⁹), doar în traducere românească⁴⁰.

În prelungirea aceluiași statornice preocupări, N. Iorga a editat, de asemenea, originalele și traduceri ale unor documente otomane importante (scrisori, privilegii și tratate politico-economice), dar redactate inițial în limbile greacă⁴¹ sau slavă⁴², ori variantele latinești ale acestora⁴³. S-au adăugat la toate acestea variante în limba italiană a unei scrisori sultanale din 1533, adresată regelui polon, în legătură cu un incident de frontieră la Akkerman⁴⁴. Referitoare la aceeași zonă geografico-istorică (Chilia-Cetatea Albă) au fost și cele 4 documente otomane, din anii 1489, 1576 și 1589, descoperite în arhivele din Cracovia și publicate în traduceri latinești sau italienești⁴⁵.

Din „depozitele de manuscrise ale Apusului“, N. Iorga a adunat și a publicat⁴⁶ sute de documente în diferite limbi europene despre războaiele otomano-polone (1620-1621)⁴⁷.

³⁸ Idem. *Câteva manuscripte și documente din țară și din străinătate relative la istoria românilor (II)*, în „A.A.R.M.S.I.“, s.II. T. XXVIII, m. 6. 1905-1906, București, pp. 511-513; capitolul V: destinatarul a fost domnul Mihai Racoviță. documentele date: sfârșitul anului 1722-începutul anului 1723; editorul a publicat variantele în limba latină ale acestor porunci, realizate anterior după originalele în limba turco-osmană, de traducători germani; depozitul de conservare: Biblioteca Arhivelor Imperiale din Viena.

³⁹ Vezi datarea corectă la Mihail Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. I. 1558-1913, București, 1960, doc. 2353, p. 472.

⁴⁰ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la Istoria Românilor*, vol. XXI. *Documente interne*. *Miscellanea*, București, 1911, pp. 36-60.

⁴¹ Idem. *Privilegiul lui Mohamed al II-lea pentru Pera (1 iunie 1453)*, în „A.A.R.M.S.I.“, s.II, t. XXXVI, 1913, m. 3, București, pp. 69-92 (actul din titlu, în limbile greacă și italiană, la pp. 69-76; tratatul otomano-venetian din februarie 1446, în grecește, la pp. 76-80).

⁴² *Scrisoarea sultanului Mehmed al II-lea către Petru Aron, din 5 octombrie 1455, în limba slavă*, în *ibidem*, pp. 80-82. Este cronată afirmația istoricului că „originalul turcesc l-a găsit de curând d-l I. Bogdan“, pentru simplul motiv că varianta „turcescă“ a actului invocat nu a existat.

⁴³ Ale tratatelor otomano-gevenezze din 1387, otomano-bizantin/state creștine (1403) și otomano-ungar (1451), *ibidem*, pp. 81-91; ale scrisorilor marelui vizir Sokkolu Mehmed *pâșâ* și ale sultanului Selim II către împăratul german pentru extrădarea lui Bogdan Lăpușneanu, din ianuarie 1573; în idem. *Acte și fragmente cu privire la Istoria Românilor*, vol. I, București, 1895, pp. 16-17, 18-20, 23, 24; alte documente și traduceri de relații de călătorie; pp. 82-93 (De la Croix), 114, 147, 185-186, 192-194, 245-247, 323-323.

⁴⁴ Idem. *Une lettre du Sultan au Roi de Pologne sur un conflit de frontière à Akkerman (Moncastro, Cetatea Albă)*, în „B.I.E.E.S.O.“, IIIe année, n-os 3-5/Mars-Mai 1916, Bucarest, pp. 103-104.

⁴⁵ Idem. *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, Editura Academiei Române, București, 1899, 419 p. + 5 pl., în *Appendice de documente*, pp. 296-300.

⁴⁶ Pentru a II-a jumătate a secolului al XIX-lea a se vedea și idem. *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor*, în vol. omagial *Prinos lui D. A. Sturza la împlinirea celor șaptezeci de ani*, București, 1903, pp. 1-127; idem. *Note critice asupra culegerilor de documente interne românești*, București, 1903, 34 p., în care N. Iorga a realizat o expunere analitică și critică a evoluției istoriografiei române în secolul al XIX-lea prin studii, cercetări folclorice, culegeri și ediții de documente interne și externe referitoare la istoria românilor.

⁴⁷ Idem. *Studii și documente*, vol. XX, București, 1911, cap. III: „Acte polone privitoare la războiul cu turcii din 1620-1621. Dintr-o culegere de scrisori a regelui Sigismund al II-lea și alte izvoare“; pp. 147-159; 20 de documente în limbile latină, italiană, germană, din biblioteca orașului Leipzig.

sau otomano-germane (1638-1699)⁴⁸, ce au completat informațiile documentare și cronistice otomane referitoare la amintitele conflagrații. De asemenea, a editat informații românești despre luptele otomano-polone și otomano-germane din perioada 1671-1689⁴⁹. S-au adăugat, culese din „rapoartele capuchehaiei muntene sub Alexandru-Vodă Ghica” (1834-1842), diferite documente grecești, considerate de N. Iorga ca fiind „aproape un unicum”, referitoare la problemele tarifului vamal ce trebuia să se aplice, conform prevederilor Regulamentului Organic, negustorilor care intrau în Imperiul otoman prin Țara Românească⁵⁰.

În perioada interbelică, N. Iorga a continuat acțiunea de identificare și de editare a izvoarelor istorice din categoria amintită anterior. Astfel, a publicat traduceri grecești ale unor documente otomane, din perioada 1560-1820, despre legăturile domnilor români cu Patriarhia din Istanbul, relațiile româno-otomane în intervalul amintit etc.⁵¹.

Iorga a editat în traducere românească, după varianta în limba germană din ediția critică de documente otomane realizată de turcologul Fr. Kraelitz (Viena, 1921), „actul” acordat de sultanul Mehmed al II-lea negustorilor din Cetatea Albă, la 9 iunie 1456, susținând că localitatea de emiteră a documentului se afla în Serbia⁵². S-au adăugat apoi alte trei acte otomane: scrisoarea trimisă de sultanul Selim al II-lea lui Ferdinand de Habsburg pentru a-i solicita precizarea condițiilor părții austriece necesare reînnoirii păcii otomano-habsburgice și a-i cere predarea lui Bogdan Lăpușeanu (1572); *berât*-ul acordat de sultanul 'Osmân al II-lea lui Alexandru Iliș al Moldovei în 1620, în care se făceau referiri la valoarea tributului și la viitorul comportament al domnului moldav; scrisoarea marelui vizir Köprülü Mehmed *pâșă* adresată boierului și clerului Țării Românești, prin care li se comunica numirea ca domn a lui Mihnea al III-lea Radu, (28 ianuarie 1658)⁵³. Istoricul le-a tradus din limba germană, după ediția realizată de Jan Rypka (1933).

Pentru secolul al XVIII-lea, Iorga a publicat două *'arz*-uri în limba turco-osmană, din arhiva lui Nicolae Mavrocordat, redactate de boierii și clerul ortodox din Țara Românească sau din Moldova și adresele sultanului Mustafa al III-lea (c. 1760). Traducerile au fost însoțite de o clară fotocopie a primului document, metodă modernă de editare a izvoarelor istorice; editorul nu a menționat însă numele traducătorului

⁴⁸ *Ibidem*, cap. II: „Scrisori și rapoarte privitoare la războiul turco-german din 1683-1699”, pp. 59-145; 182 de piese documentare în limbile latină, italiană, germană, franceză din diferite arhive vest- și central-europene.

⁴⁹ *Ibidem*. vol. XI. *Cercetări și regeste documentare*. București. 1906, pp. 131-178.

⁵⁰ *Ibidem*. pp. 3-43; vezi și B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*. 1976, p. 248.

⁵¹ Eudoxiu de Hurmuzaki. *Documente referitoare la istoria românilor*. vol. XIV. *Documente grecești privitoare la istoria românilor*. partea a III-a. 1560-1820, publicate după originalele sau după copiiile Academiei Române și tipărite de Nicolae Iorga, București, 1936, XLIV p. + 588 p.

⁵² N. Iorga. *Actul lui Mahomed al II-lea pentru Cetatea Albă (1456)*, în „R.I.”, an X, nr. 4-6/aprilie-iunie 1924. București. p. 105; vezi și regestul realizat de Damian P. Bogdan în *Creșterea colecțiilor Bibliotecii Academiei Române*. București. 1937 (-1942), p. 16.

⁵³ *Ibidem*. *Noi porunci turcești către Domnii noștri (1578-1658)*, în „R.I.”, an XX, nr. 10-12/octombrie-decembrie 1934, București. pp. 381-383.

documentelor din limba turco-osmană în românește⁵⁴. A publicat și a comentat „două porunci turcești” adresate domnului Moldovei, Mihai Racoviță, în 1722 și 1726, referitoare la trasarea hotarului moldo-transilvan⁵⁵. A oferit noi informații istorice despre ultima invazie a tătarilor (din *Bucak*) în Moldova (în 1758), pe baza valorificării unui „nou document”⁵⁶.

Tot secolului fanariot îi aparțin alte trei documente în limba greacă, cu traducerea în românește: scrisori semnate de clerici, boieri sau de Alexandru Ypsilanti-vodă, piese documentare ce au fost redactate și în fotocopii⁵⁷. N. Iorga a insistat și asupra altor izvoare documentare privind relațiile româno-otomane: formularele documentelor fanariote, publicând 72 de astfel de „începuturi de scrisori” în limba greacă, redactate între 1774-1807 și descoperite într-un caiet cu scrisori aparținând familiei lui Al. Ypsilanti. Istoricul român a susținut că aceste formulare erau de origine bizantină, preluate ulterior de fanarioti⁵⁸.

N. Iorga a tradus și a publicat în limba română originalul grecesc al scrisorii mitropolitului Timotei către papa Pius al V-lea, în care epistolă a fost încorporat și ordinul (din 1571) al sultanului Selim al II-lea adresat lui Alexandru al II-lea Mircea, domnul Țării Românești. Padișahul otoman l-a anunțat pe conducătorul muntean că a cucerit insula Cipru și i-a ordonat să facă cunoscută întregii țări această mare victorie. Apoi să-și unească propria armată cu cea a sultanului și să atace insula Corfu, Veneția și Roma. Dar a urmat înfrângerea navală otomană de la Lepanto și toate aceste planuri s-au spulberat⁵⁹.

Pentru începutul secolului al XV-lea, istoricul român a tradus, a publicat și a comentat inscripția în limba greacă a bisericii ortodoxe din satul Elsani de lângă Ohrida, inscripție datată 1407-1408. Acest izvor epigrafic a ridicat problema identificării fiului lui Băyezid I care a stăpânit această zonă în timpul *interregnum*-ului otoman, fiu pe care Iorga l-a nominalizat ca fiind Mūsā Çelebi, cel care a avut legături politice și cu Mircea cel Bătrân⁶⁰. La aceste izvoare istorice s-au mai adăugat republicarea și comentarea a două

⁵⁴ Idem, *Două arzuri ale țării către sultan în secolul al XI'III-lea*, în „A.A.R.M.S.I.”, s.III, t. XVI, m. 10, 1935, București, pp.206-210 + 1 pl.; vezi și recenzia favorabilă a lui C. Grecescu în „R.I.R.”, vol. V-VI/1935-1936, București, p. 520.

⁵⁵ Idem, *Două porunci turcești către domnul Moldovei, Mihail Racoviță vv. din 1722 și 1726, pentru îndreptarea hotarului cu Transilvania*, în „A.A.R.M.S.I.”, s.II, t. XXVIII, 1905-1906, București, 1906, pp.511-513.

⁵⁶ Idem, *Prădăciunea tătarilor de la 1758, după un nou document*, în „R.I.”, anul II, nr. 1-3/Ianuarie-Martie 1916, București, pp. 26-27.

⁵⁷ Idem, *Trei rare documente fanariote*, în „A.A.R.M.S.I.”, s. III, t.XVII, m. 2, 1935, București, pp. 29-36 + 2pl.; vezi și recenzia favorabilă semnată de C. Grecescu în „R.I.R.”, vol. V-VI/1935-1936, București, pp.520-521.

⁵⁸ Idem, *Formularul fanariot*, în „A.A.R.M.S.I.”, s.III, t.XVII, m.5, 1935, București, pp.118-134.

⁵⁹ Idem, *Ordinul lui Selim II către Alexandru-Vodă al Țării Românești (1572)*, în „R.I.”, an XI, nr. 1-3/Ianuarie-Martie 1925, București, pp. 153-155.

⁶⁰ Idem, *Une inscription greque sous le Sultan Mousa, 1407-1408, dans la region d'Ochrida*, în „R.II.S.E.E.”, X^e année, n-os 1-3/Janvier-Mars 1933, Bucarest, pp.11-12.

scrieri sultanele originale în limba greacă, adresate dogelui Veneției: a lui Selim I din 25 octombrie 1513 și a lui Süleymân I din 13 noiembrie 1529, în ultima fiind descrisă campania otomană antimaghiară din 1526⁶¹.

*

*

*

N. Iorga a acordat atenția cuvenită și *izvoarelor cronistice otomano-orientale, jurnalelor și memoriilor de călătorie prin Orientul otoman*, cronicilor și lucrărilor istorice vest-europene referitoare la istoria Imperiului otoman și a relațiilor otomano-române. Astfel, istoricul a publicat în limba română fragmente din cronica lui Mustafa Na'ima referitoare la Țările Române, după traducerea în limba franceză realizată de Antoine Galland⁶², extrase din cronica otomană a lui Hassan Vegihi, după traducerea în limba italiană a lui Iacob Tarsia⁶³. Cu această ocazie tânărul cercetător și istoric și-a exprimat pentru prima dată *opinia* despre valoarea informativă a cronicilor otomane ca izvoare narative privind istoria românilor și a relațiilor otomano-române⁶⁴. La acestea s-au adăugat unele fragmente din *Tevârih-i âl-i 'Osmân* și din cronica lui Mehmed Neşri⁶⁵, jurnalul și descrierea călătoriei italianului Cornelio Magni prin Imperiul otoman și Moldova în 1672⁶⁶.

După 1920 s-a intensificat, la nivel european, activitatea de editare a izvoarelor cronistice otomano-orientale, conform criteriilor științifice moderne adoptate de către orientaliști. Astfel, Iorga a avut posibilitatea să folosească aceste ediții critice de izvoare narative otomano-orientale și să conștientizeze valoarea lor informațională istorică. Urmare firească, marele istoric a subliniat tranșant, pentru *prima dată în istoriografia românească, importanța deosebită a izvoarelor narative otomano-orientale* pentru scrierea istoriei poporului român și a relațiilor otomano-române în evul mediu. A realizat o succintă trecere în revistă a edițiilor de cronici otomano-orientale apărute în Europa vestică și centrală până în 1928, comparând aceste reușite cu situația precară din istoriografia românească și propunând alcătuirea unui *corpus* cu toate fragmentele și informațiile din

⁶¹ Idem. *Deux lettres grecques de Sultans*. în „R.H.S.E.E.”, XVIIe année, n-os 1-3 Janvier-Mars 1940. Bucarest. pp. 1-6.

⁶² Idem. *Acte și fragmente*. vol. I. București. 1895. pp. 55-63; traducerea atlată la Bibliothèque Nationale - Paris. ms. 12.197 și publicată în 1700; au fost descrise evenimentele din Moldova - 1621. din anii 1632-1637, 1639, 1649-1650, 1652-1653 (Moldova și Țara Românească).

⁶³ Idem. *Manuscrite din biblioteci străine relative la istoria românilor. Al doilea memoriu*. în „A.A.R.M.S.I.”, s. II, t. XXI, m. 2. 1899. București. pp. 53-62; au fost deschise evenimentele politice referitoare la Țările Române în intervalul 1639-1659.

⁶⁴ *Ibidem*. p. 53: „Un izvor de informațiune cari nu trebuia neglijat în studiul istoriei noastre sunt cronicile turcești. Aceste cronici nu dau faptele în legătură strânsă, ci într-o expunere umflată, dezordonată și naivă, dar ele cuprind o sumă de lucruri noi, foarte interesante, de care trebuie să ținem seama”.

⁶⁵ Idem. *Studii și documente*. vol. III. București. 1901. pp. XI-XII și XXX-XXXI.

⁶⁶ Idem. *Un călător italian în Turcia și Moldova în timpul războiului cu Polonia*. în „A.A.R.M.S.I.”, s. II, t. XXXII, m. 2. 1910. București, pp. 35-60.

acele izvoare istorice referitoare la istoria românilor: „O concluzie se desface din acest studiu. Trebuie să avem și noi, stând la un loc, tot ce ne privește în cronică osmanilor. Dar pentru aceasta ne trebuie orientaliști (subl. N.I.). Nu e o rușine că până azi nu avem nici unul”⁶⁷.

Iorga a făcut un prim pas în realizarea acestui necesar și ambițios program selectând, traducând în românește și comentând fragmentele din *Tevârih-i âl-i 'Osman* (ed. Fr. Giese, 2 vol., Breslau-Leipzig, 1922-1925) cu informații despre: Mircea Bătrân, Vlad Dracul, lancu de Hunedoara, Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare⁶⁸. A prezentat cronica marelui vizir Rustem-pâșă (ed. L. Forrer, Leipzig, 1923) cu informații despre cucerirea Chilie și Cetății Albe de către otomani (1484) și despre expediția sultanului Süleymân I împotriva lui Petru Rareș al Moldovei (1538). De asemenea, ca o paralelă și completare la cronica lui Rustem-pâșă, a tradus fragmente din „Istoriile lui Mar Guazzo” despre luptele moldo-otomane din perioada 1475-1484⁶⁹. A atras atenția istoricilor români asupra operelor cronicarului otoman Nasuh Matrakçı și a culegerii documente otomane a lui Ahmed Feridün, cu informații despre campania lui Süleymân împotriva lui Petru Rareș al Moldovei (1538)⁷⁰.

Marele istoric român a tradus din limba germană, după ediția realizată de Theodor Seif (1925), și a comentat un fragment din cronica lui Şükrüllâh bin Şehabbeddîn Ahmî referitor la expediția sultanului Mehmed I *Kirişçi* împotriva Țării Românești: refacerea cetăților Isaccea, Yeni Sale și Giurgiu, distruse anterior de „ghiaurii cei fără de minte”, cucerirea cetății Severin, impunerea acestei țări la plata haraciului și încheierea păcii (*barış*) cu „valahii”⁷¹.

În ceea ce privește istoria relațiilor bizantino-otomane în secolul al XIV-lea, Iorga a analizat *Istoria romantică a lui Yakub Çelebi*, scrisă de un catalan anonim la sfârșitul celui veac, cu informații istorice interesante despre domnia lui Murād I⁷². În această „producție literară pe fond istoric”, autorul anonim a descris aventurile „romantice” „moștenitorului legitim” al tronului otoman, Yakub Çelebi, fiul lui Murād I, fratele Bâyezid I. Autorul anonim, contemporan cu evenimentele narate, a călătorit prin Imperiul otoman și prin Orientul Apropiat.

⁶⁷ Idem, *Cronici turcești ca izvor pentru istoria românilor*, în „A.A.R.M.S.I.”, s.III, t. IX, m. I, 1928, p. 288 (reeditat în idem, *Despre cronicari și cronici*, ediție îngrijită de Damaschin Mioc, E.Ș.E., București, 1988).

⁶⁸ *Ibidem*, pp. 3-15 (pp. 276-283, ed. 1988).

⁶⁹ *Ibidem*, pp. 12-22 (pp. 283-288, ed. 1988).

⁷⁰ *Ibidem*, p. 22 (p. 288, ed. 1988).

⁷¹ Idem, *O nouă mențiune turcească despre români*, în „R.I.”, anul XXVIII, nr. 1-12/1942, București, p. 26.

⁷² Idem, *Contributions catalannes à l'histoire byzantine. I. L'histoire romantique de Yakoub Tchélébi*, Paris 1927, pp. 3-8; reeditată cu același titlu în „R.H.S.E.F.”, IV, 1927, București, pp. 308-314.

Referitor la cucerirea Constantinopolului de către otomani, Iorga a analizat și a editat două surse narative referitoare la acest eveniment⁷³, incluse în *Codul grecesc* al prințului Alexandru Ypsilanti, cod aflat la B.A.R. Aceste izvoare narative au titlurile: **I. Pentru începutul Țarigradului; II. Pentru robia prea-slăvitei cetăți a Țarigradului (1453)**. N. Iorga le-a atribuit lui Constantin Cantacuzino Stolnicul, care le-a scris inițial în limba greacă, după anul 1680. Aceste relatări sunt izvoare istorice narative deosebit de importante referitoare la evenimentul descris. Datele istorice sunt exacte, personajele reale, atmosfera timpului veridică.

O completare la izvoarele narative otomane valorificate de Iorga a reprezentat-o fragmentele din diferite cronică vest-europene referitoare la confruntările directe româno-otomane. Astfel, el a tradus și a editat în românește fragmentele din *cronica* lui Jehan de Wavrin referitoare la luptele românilor împotriva otomanilor în 1445, la care lupte a participat și nepotul cronicarului, Walerand de Wavrin (1445)⁷⁴. De asemenea, marele istoric a tradus și a comentat informațiile cuprinse în incunabulul german *Geschicht(e) von der Turkey*, tipărit la Memmingen în 1482, despre luptele moldo-otomane de la Vaslui (1475) și Valea Albă (1476) și ecoul lor în spațiul german⁷⁵. (Ulterior, în 1943, C. I. Karagea va edita această cronică a lui Jörg von Nürenberg, cu un substanțial studiu introductiv.)

N. Iorga a îndemnat pe anumiți studenți și colaboratori de-ai săi să identifice, să traducă în românește și să editeze diferite izvoare istorice otomano-orientale. Astfel, Emilia Cioran a tradus în românește călătoriile patriarhului Macarie al Antiohiei prin Țările Române, după jurnalul completat de Paul din Alep, utilizând ediția engleză realizată de F. C. Belfour, și nu manuscrisul arab aflat la Londra⁷⁶. Lucreția I. Apolodor a adunat, a prefăcut, a comentat și a publicat în original trei izvoare istorice cronistice și documentare inedite sau edite, însă puțin cunoscute, din perioada 1578-1606, referitoare la Imperiul otoman⁷⁷.

*
* *

⁷³ Idem, *Une source négligée de la prise de Constantinople*, în „A.R.B.S.H.”, t. XIII, 1927. Bucurest. tirage-à-part, 70 p. (introducere, pp. 1-10; textul primei relatări în românește, pp. 11-15, în franceză, pp. 48-52; textul celei de-a doua relatări în românește, pp. 16-30, în slavonă, pp. 31-47, în franceză, pp. 52-70).

⁷⁴ *Cronica lui Wavrin și români*, ed. N. Iorga în „B.C.I.R.”, vol. VI, București, 1927, pp. 57-148. Cronică a fost utilizată și comentată de Iorga în studiul său *Les aventures „sarraïnes” des français des Bourgognes au XIe siècle*, Cluj, 1926, 52 p.

⁷⁵ N. Iorga, *Une nouvelle source sur les campagnes de Mehmed II contre Étienne le Grand, prince de Moldavie*, în „R.H.S.E.E.”, XIe année, n-os 10-12/Octobre-Décembre 1934, Bucurest. pp. 341-342.

⁷⁶ Emilia Cioran, *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiohia în Țările Române, 1653-1658. Teza pentru licență în istorie*, București, 1900, VI + 271 p.

⁷⁷ Lucreția I. Apolodor, *Trei relațiuni asupra Imperiului Turcesc la finele secolului al XVI-lea. Teză de licență în literă*, București, 1899, 64 p.

N. Iorga s-a arătat interesat și de **izvoarele epigrafice otomane** din România, special din Dobrogea. Pentru traducerea acestora în românește a cerut sprijinul lui Franz Babinger, turcolog german care și-a desfășurat activitatea științifică-de cercetare didactică-universitară în țara noastră în perioada 1935-1943⁷⁸. Dar impactul izvoarelor epigrafice otomano-orientale în opera științifică a lui N. Iorga a fost **modest**.

2. Contribuții orientalistico-turcologice cu caracter istoric, toponimic, hidronimic, antroponimic, lingvistic

Mihai Berza, unul din primii analiști ai operei științifice a lui Iorga, a concluzionat că aceasta ar putea fi reprezentată „sub aspectul a trei cercuri concentrice, dintre care, dintâi, cercul central, ar fi ocupat de istoria țării sale, cel de-al doilea de istoria sud-estului european, iar cel de-al treilea de ansamblul istoriei universale”⁷⁹.

Deși incompletă, pentru că îi lipsește, de exemplu, Verticala Timpului, această reducere geometrizată poate fi acceptată pentru a înțelege mai bine relația dintre națiunile regionale-universale în gândirea și concepția istorică a lui N. Iorga. Dacă am trasa o rașă comună pentru cele trei cercuri concentrice, am observa mai bine interrelaționalitatea determinărilor succesive între ele. Aceste conexiuni biunivoce pot fi abordate din două puncte de vedere. Privite din **centrul de putere românesc**, în „punctul 0” s-ar afla Țările Române, la nivelul următor Europa sud-dunăreană și Peninsula Balcanică iar în al treilea cerc Imperiul otoman și lumea musulmano-orientală. Evaluate din **centrul de putere de la Bosfor, din Istanbul, capitala sultanilor**, în centrul cercurilor s-ar situa Imperiul otoman, urma la nord-vest Rumelia și Europa sud-dunăreană, iar în cercul al treilea Țările Române „romanitatea orientală”. Astfel, livresc spus, între *Geschichte des Rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen* (2 vol., Gotha, 1905) *Istoria românilor* (10 vol., București, 1936-1939) *Histoire de Roumains et de la Romanité orientale* (Bucharest, 1937-1944) și *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt* (5 vol., Gotha, 1908-1913) s-au situat *Istoriile* diferitelor popoare balcanice.

N. Iorga a studiat și a prezentat istoria lumii musulmano-orientale și a Imperiului otoman de la începutul secolului al IX-lea până în 1922, apoi nașterea Turciei moderne kemaliste, 1922-1935. Sinteza către care au convergat diferite studii de caz turcologice ale lui Iorga și din care au rezultat ulterior alte contribuții cu aceeași tematică, complementele acesteia, este *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt*⁸⁰.

⁷⁸ Cristina Feneșan. *Franz Babinger*. 1994. pp.320-322; Dan Prodan. *Franz Babinger - Nicolae Iorga*. *Correspondență*. în „A.I.I.X.”. Iași, t. XXXVI. 1999. pp. 172-173; vezi *supra* nota nr. 60.

⁷⁹ M. Berza. *Nicolae Iorga*. p. 27.

⁸⁰ Gotha. vol. I. 1908. XX + 486 p.; vol.II. 1909; XVII + 453 p.; vol.III. 1910. XX + 479 p.; vol. IV, 1911. XVIII + 512 p.; vol. V. 1913. XX + 633 p.

Sinteza de istorie otomană și, implicit, concepția autorului despre această experiență istorică unică în felul ei, numită Imperiul otoman, au fost analizate, cum era și firesc, de istorici turcologi români și străini⁸¹, subliniindu-se locul și rolul operei în cadrul preocupărilor românești și mondiale de turcologie, structura, modernitatea, noutățile și neîmplinirile ei, originalitatea viziunii generale asupra fenomenului istoric otoman, locul lui Iorga în panteonul istoriografic turcologic național și universal etc. În acest context, voi aminti doar **ideile generale** ale operei, insistând asupra noutăților de informare și interpretare introduse de autor și subliniind aspectele discutabile ale vastei sinteze.

Inițiativa elaborării unei istorii a Imperiului otoman a aparținut lui N. Iorga și nu lui Karl Lamprecht, așa cum s-a afirmat cu ani în urmă, pe baza studierii corespondenței dintre cei doi savanți (1899-1912)⁸², păstrată la B.A.R. Încă de la sfârșitul anului 1900, Iorga a proiectat viitoarea sa vastă sinteză otomană în 4-6 volume, dar a întâmpinat greutăți în găsirea unui editor occidental care să-și asume responsabilitatea tipăririi unei „ouvrage de cette importance”⁸³. După aceste sondaje nereușite, tânărul istoric român s-a adresat lui Karl Lamprecht, în martie 1901⁸⁴, savantul german acceptând cu bucurie proiectul grandios al sintezei otomane avansat de fostul său student, pe care-l considerat a fi cel mai indicat și mai înzestrat cercetător al generației sale, capabil să finalizeze o astfel de monografie. După rezolvarea problemei editării și finanțării sintezei otomane, N. Iorga a elaborat **opera sa turcologică fundamentală**, după o muncă uriașă pe parcursul a cinci ani, această contribuție fiind tipărită într-o cadență „temporală” impresionantă, între anii 1908-1913.

La originea elaborării sintezei otomane s-au aflat o nouă și originală interpretare și concepție asupra istoriei statului otoman. Iorga a înțeles că istoria otomană trebuia studiată

⁸¹ Vezi *supra* notele n-le 16-30.

⁸² M. M. Alexandru-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian Historian*, p. 10; *N. Iorga, Corespondență*, vol. II, ediție, note și indici de Ecaterina Vaum, Editura Meridian, București, 1986, p. 240, n. 1.

⁸³ *Apud* Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, 1976, p. 172; idem, *Scrisori către N. Iorga*, vol. I, p. 487.

⁸⁴ În scrisoarea din 3 martie 1901 către Karl Lamprecht, Iorga a adăugat un post-scriptum: „(...) De multă vreme studiez relațiile Imperiului turcesc cu puterile europene și am publicat deja trei volume de documente și studii privitoare la secolul al XV-lea. Aceste studii vor fi acum continuate. Ar fi cumva de sperat să poată apărea în cursul vremii, în colecție dumneavoastră, o nouă istorie turcească, în locul celei foarte învechite a lui Zinkeisen?” (*N. Iorga, Corespondență*, vol. II, p. 243). Karl Lamprecht îi va răspunde la 12 martie 1901, arătând că acceptă bucuros ca N. Iorga să elaboreze o nouă istorie a Imperiului otoman, că a intervenit deja la celebra editură F. A. Perthes în acest sens. (B. Theodorescu, *Scrisori către N. Iorga*, vol. I, pp. 467-469). La 6 mai 1903 Iorga a răspuns lui K. Lamprecht: „(...) mă ofer pentru deja discutata istorie a otomanilor, unde e de operat cu factori mai puternici, mai exacți, și unde se poate realiza și ceva mai bun” (*N. Iorga, Corespondență*, vol. II, p. 251). Peste patru ani, istoricul român îi comunica cu satisfacție savantului german: „Întâiul volum al **Istoriei otomanilor. Vechiul stat otoman pe temelii naționale, cu slabă legătură teritorială** (subl. N. I.), e gata și va fi trimis deja în iulie ca manuscris” (*N. Iorga, Corespondență*, vol. II, p. 252). În scrisoarea către același din 6 iulie 1907, expeditorul aducea alte precizări: „În polida tuturor piedicilor pe care le-am întâmpinat în acest an extraordinar, sunt gata cu primul volum din *Istoria Imperiului otoman*. El conține mai multe capitole de istorie politică, deoarece mai întâi este necesar să se explice formarea imperiului în perimetrul său teritorial” (*N. Iorga, Corespondență*, vol. II, p. 253).

în contextul evoluției generale a triburilor și populațiilor turcice. Considerând că invazia turcilor otomani în Asia Mică, și apoi în sud-estul Europei a fost un episod în migrația populațiilor turcice către Orientul Apropiat și Pen. Balcanică, istoricul român a considerat de o importanță deosebită cercetarea originilor acestor grupuri etnice. Lărgind sfera cercetării istorice în timp și spațiu, Iorga a apreciat că statul otoman nu a fost o prelungire a Imperiului seldjukid, ci un „produs natural” al vieții și civilizației turcice din *Anatolia*, provincie ce a constituit baza seculară a puterii otomane. Istoria Imperiului otoman era „prea serioasă” pentru a mai fi tratată anecdotic, biografic sau poetic, cum au procedat autorii de sinteze otomane din secolele XVIII-XIX, a considerat în mod critic și obiectiv, savantul român.

Iorga a criticat concepția unilaterală și puerilă acreditată până atunci în istoriografia turcologică, potrivit căreia turcii otomani ar fi fost cruzi, sălbatici, însetați de sânge, distrugători și fanatici, demonstrând că aceștia erau „democrați” (în sensul medieval al termenului) toleranți, receptivi la realitățile și influențele locale, cu o atitudine și o politică bine stabilite și consecvente. Ca urmare, otomanii au fundamentat în Asia Mică, în Europa sud-dunăreană și în Orientul Apropiat „unitatea monarhică, liniștea sistemului absolut, ordinul unui singur stăpân”: sultanul, padișahul. Imperiul otoman, elocventă expresie a caracterului peren al imperiului politic fondat pentru a concretiza aspirația omenirii către unitate și universalitate, era păstrătorul tradiției mongolo-asiatice a monarhiei universale și moștenitorul marii civilizații romano-bizantine. Insistând asupra condițiilor diferite de dezvoltare a popoarelor balcanice sub stăpânire otomană, Iorga a subliniat contradicția dintre concepția feudală otomană a unității indivizibile a statului sultanilor și tendința modernă a popoarelor balcanice către unitate și independență națională. **Soluția** depășirii acestui anacronism era acordarea libertății popoarelor pe care otomanii nu le mai puteau stăpâni și edificarea unui stat turc național, modern⁸⁵.

În elaborarea sintezei sale N. Iorga a folosit și a analizat critic numeroase izvoare istorice documentare, cronistice, epigrafice, numismatice, cartografice etc. otomane (în diferite traduceri în limbi europene), bizantine, occidentale, românești, sud- și est-slave etc. (subliniind această conduită chiar în titlul istoriei otomane: „nach den Quellen dargestellt”), la care s-au adăugat ultimele contribuții în domeniul respectiv ale orientalștilor-turcologi din diferite țări ale lumii⁸⁶. Referitor la izvoarele istorice otomane, savantul român a propus organizarea unei comisii internaționale de experți în domeniu care să se ocupe cu publicarea documentelor și cronicilor otomane și cu traducerea lor într-o limbă europeană larg folosită, pentru a putea fi accesibile tuturor istoricilor⁸⁷.

Iorga a urmărit să prezinte trecutul statului otoman în mod imparțial, fără resentimente „istorice”, și metodic, într-un binom fundamentat pe relații cauzale de filiație.

⁸⁵ N. Iorga, *G.O.R.*, I, *passim*; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian Historian*, pp. 35-42; T. Gökbilgin, *op. cit.*, pp. 29-33.

⁸⁶ M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, pp. 42-59.

⁸⁷ N. Iorga, *G.O.R.*, vol. III, 1910, p. VII; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 59.

interdependență și simultaneitate între faptele și fenomenele istorice. **Primul pas** în metoda de cercetare istorică aplicată în investigațiile sale a fost analiza surselor istorice, pentru a realiza un contact direct cu realitățile trecutului. Prin **al doilea pas**, Iorga a încercat să treacă de la izvoarele istorice la faptele istorice, încercând să descopere intențiile reale ale celor implicați în evenimentele istorice și să stabilească gradul de „sinceritate” al documentelor și cronicilor. Prin **al treilea pas**, folosind într-un mod original metoda comparațiilor, similitudinilor și paralelismelor între fapte și împrejurări istorice, în conexiune cu metoda inducției istorice, savantul român a urmărit să realizeze o „explicare integrală” a rolului factorilor permanenți și determinanți în evoluția istorică a unei entități etno-politice în general, a celei otomane în particular: condițiile cadrului natural: „rasa” („poporul”), influențată de cadrul natural; viața spirituală („ideea”)⁸⁸.

În **contribuția sa turcologică fundamentală**, Iorga a realizat analiza și expunerea faptelor și evoluțiilor istorice pe baza unui număr de teze esențiale, cu un mare grad de originalitate pentru perioada în care au fost formulate. Astfel, autorul a considerat că sintezele istorice otomane elaborate în secolul al XIX-lea de J. von Hammer-Purgstall și de J. W. Zinkeisen erau **depășite** ca plan de expunere, concepție istorico-filosofică, izvoare istorice utilizate. A criticat și a abandonat tratarea anecdotică și potrivit legendelor a trecutului Imperiului otoman. Istoria statului otoman a fost studiată atât în cadrele evoluției „naționale”, cât și pe plan „universal”, fiind un capitol însemnat și glorios al dezvoltării mondiale⁸⁹.

Iorga a redefinit conceptele de „istorie politică” și de „istorie culturală”, aplicând noua concepție istorică în elaborarea *G. O. R.* Astfel, „Istoria politică nu mai e un șir de biografii, o culegere de portrete dinastice, de vieți ale sfinților, de biografii literare și artistice, o descriere de solemnități ori o cronică de războaie, un catalog cronologic, un dicționar de notorietăți, un memorial diplomatic. Și nici istoria culturală nu mai corespunde cu învechita istorie de moravuri (...). Istoria forțelor naționale, a dezvoltării și înrăuririi lor, aceea le cuprinde deopotrivă și le unește pentru totdeauna”⁹⁰. De asemenea, istoricul român a redefinit legătura cauzală dintre „eroi” și „mase” („neagra gloată a celor mulți și mici”), utilizând noua relaționare biunivocă în analiza istoriei otomane: „(...) eroii se întorc înapoi în mijlocul acelor care i-au înălțat și pe care i-au condus, care i-au hrănit și pe care i-au luminat, care au dat la urma urmelor toate elementele materiale”, culturale și spirituale⁹¹.

⁸⁸ M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, pp. 59-50.

⁸⁹ N. Iorga, *G.O.R.*, vol. I, pp. I-XX.

⁹⁰ Idem, *Două concepții istorice (Cuvântarea de intrare la Academia Română, 17 mai 1911)*, în idem, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția a IV-a, introducere, note și comentarii de Andrei Pippidi, notă asupra ediției de Victor Durnea, editura Polirom, Iași, 1999 (400 p.), pp. 101-102.

⁹¹ *Ibidem*, p. 101.

După ce a insistat în detaliu asupra originii triburilor tătice, a istoriei acestora și a primelor închețări statale tătico-islamice în Asia centrală și vestică⁹², Iorga a prezentat penetrarea otomană în Anatolia, întemeierea și expansiunea teritorială a *beylik*-ului condus de 'Osmân I și Orhan, stabilirea prin forță și cuceririle otomanilor în Pen. Balcanică. Autorul a demonstrat că aceste evoluții istorice au fost pasibile datorită poziției geografico-strategice, vitalității și preponderenței politico-militare a *beylik*-ului otoman în N.V. Asiei Mici, luptelor interne din Imperiul bizantin și a celor pentru supremația politico-militaro-economică în Levant⁹³. **Emirul Orhan a fost apreciat ca fiind întemeietorul nucleului statal bicontinental otoman.** Idei interesante și pertinente, multe dintre ele valabile și astăzi, a formulat Iorga analizând relațiile complexe dintre otomani, cuceritori și creștinii supuși din Pen. Balcanică și stabilind locul și rolul romanilor în lupta antitomană până la mijlocul secolului al XV-lea⁹⁴.

În volumul al II-lea din *G.O.R.*, Iorga a prezentat nouă decenii tumultuoase (1451-1538) din istoria otomanilor. Prin politica sa internă și externă sultanul **Mehmed al II-lea** a consolidat bazele Imperiului otoman, fiind considerat de istoricul român ca **adevăratul întemeietor al Imperiului Semilunii**. Autorul a caracterizat Imperiul otoman restaurat de sultanul cuceritor al Constantinopolului ca fiind prima monarhie absolutistă din lume. La baza acestui imperiu Iorga a identificat elemente și instituții preluate din tradiția turco-mongolă, o puternică influență romano-bizantină, prezența și manifestările religiei și ideologiei islamice sunnite. Acest imperiu unitar cu triplă origine (tătico-mongolică, islamico-sunnită și romano-bizantină) a fost forma de unificare a Asiei Mici, Orientului Apropiat și a Europei sud-dunărene sub conducerea unui stăpân incontestabil: sultanul autocrat. Mehmed al II-lea, Cuceritorul Constantinopolului, a unit în propria sa persoană tradițiile monarhice oriental-mongolice, tătico-islamice și romano-bizantine, devenind astfel prototipul suveranului otoman. Acest sultan a asigurat perpetuarea imperiului și tradițiilor bizantine în cadrul originalei sinteze otomane înfăptuite de el⁹⁵.

Sultanii Bayezid II, Selim I și Süleymân I și-au fundamentat politicile internă și externă pe moștenirea otomană lăsată de părinții lor. Iorga a considerat că demersul otoman de cucerire a țărmurilor și insulelor din mările Neagră și Mediterană (estică și centrală) a fost transpunerea în fapt a concepției milenare romano-bizantine ce susținea necesitatea dominării mărilor vecine posesiunilor terestre. Selim I a asigurat **tricontinentalitatea imperiului**, însușindu-și titlul de **calif**, în urma cuceririi Egiptului mamelucilor. Süleymân I a revenit la politica terestră europeană și iraniană a înaintașilor săi, urmărind să cucerească noi teritorii și să consolideze frontierele imperiului pe importante cursuri de apă (Dunărea mijlocie, Sava, Drava, Eufrat etc.); în cadrul politicii

⁹² Idem. *G.O.R.*, vol. I, pp. 1-146; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian Historian*, pp. 71-81.

⁹³ N. Iorga, *G.O.R.*, vol. I, pp. 147-214.

⁹⁴ *Ibidem*, pp. 215-324; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, pp. 91-97.

⁹⁵ N. Iorga, *G.O.R.*, vol. II, pp. 3-230; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, pp. 105-112.

maritime a asigurat thalassocrația otomană în mările Neagră, Egee, Mediterană estică și centrală⁹⁶.

Apogeul, primele semne ale crizei generale de sistem și începutul perioadei de stagnare ale Imperiului otoman au fost analizate de N. Iorga în vol. III (perioada 1538-1640) al *G.O.R.* În timpul sultanului Süleymân I Magnificul și Legiuitorul, Imperiul otoman a atins apogeul evoluției sale instituționale și teritoriale și un prestigiu incontestabil în lumea musulmană⁹⁷. Istoricul român a investigat cauzele crizei generale a sistemului otoman, explicându-le sistematic din punct de vedere politic, militar, economic, religios-ideologic etc.: decăderea dinastiei otomane și guvernarea clasei renegaților în perioada 1566-1595⁹⁸; expediții costisitoare inutile și insuccese militare dezastruoase (de ex. victoriile antiotomane ale lui Mihai Viteazul / 1594-1596); decăderea armatei și a spiritului combativ-războinic: personalitatea ștearsă a sultanilor și dispariția veleităților de conducători militari viteji ale acestora; lupta pentru putere între renegați, pe de o parte, între aceștia și otomanii nativi, pe de altă parte; corupția, mita, înșelăciunea, goana după îmbogățire și ranguri; autonomizarea unor provincii periferice ale imperiului; crizele financiar-economice, fenomenele demografice, schismele religioase în islamul sunnit și scleroza ideologiei oficiale; schimbarea destinației oficiale, seculare, a unor posesiuni funciare etc.⁹⁹. Încercările unor sultani otomani de a depăși criza și stagnarea imperiului prin reluarea politicii de cuceriri teritoriale s-au dovedit a fi simple soluții de moment¹⁰⁰.

Stagnarea și declinul Imperiului otoman s-au manifestat pe plan extern prin eșecul final al politicii ofensive otomane promovată de marii viziri Köprülü, marele și decisivul dezastru de sub zidurile Vienei (1683), contraofensiva habsburgică în zona Dunării mijlocii și pacea de la Karlowitz (1699). Autorul a considerat că imperiul a alunecat definitiv pe panta declinului implacabil. La cumpăna secolelor XVII și XVIII a apărut „problema orientală”, adică chestiunea moștenirii acestui mare, dar „bolnav” stat feudal, pe care austriecii și rușii încercau prin toate mijloacele să o rezolve în propria lor favoare¹⁰¹. N. Iorga a analizat caracteristicile și formele de manifestare ale involuției imperiului otoman, până la pacea de la Küçük Kaynarca (1774) inclusiv, ale regimului „fanariot” în Moldova și Țara Românească (din 1711/1716), subliniind rolul dragomanilor fanarioți și al noii clase de funcționari erudiți a *efendi*-ilor în cadrul statului otoman¹⁰².

⁹⁶ N. Iorga, *G.O.R.*, vol. II, pp.231-453; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, pp. 113-120.

⁹⁷ N. Iorga, *G.O.R.*, vol. III, p. 3-134.

⁹⁸ *Ibidem*, pp. 135-404.

⁹⁹ *Ibidem*, *passim*; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, pp. 120-125.

¹⁰⁰ N. Iorga, *G.O.R.*, vol. III, pp. 405-475; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, pp. 125-128; eadem, *Iorga, historien*, pp. 109-110; eadem, *N. Iorga et l'histoire*, pp. 182-183; M. Guboglu, *N. Iorga - istoric*, pp. 39.

¹⁰¹ N. Iorga, *G.O.R.*, vol. IV, pp. 3-272; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian Historian*, pp. 126-150.

¹⁰² N. Iorga, *G.O.R.*, vol. IV, pp. 273-512.

În al cincilea și ultimul volum al sintezei otomane (1774-1912), istoricul român analizat „războaiele pentru împărțirea Imperiului otoman“ între anii 1774-1829 competitori fiind austriecii și rușii, urmările nefaste pentru români ale acestor conflagrații pierderi teritoriale și de populație¹⁰³, primele încercări de reformare a statului otoman timpul lui Selim al III-lea. Ele au fost continuate de sultanul Mahmud al II-lea (1808-1839). Iorga a concluzionat că statul otoman și-a prelungit existența, în anumite momente critice ale istoriei sale, datorită unor evenimente politico-militare europene majore: politica constantă a Angliei, Franței, Prusiei, de a menține stăpânirea otomană ca condiție *sine qua non* a echilibrului european. Epoca reformelor, inaugurată în 1839 prin măsurile inovatoare ale lui Mahmud al II-lea, a însemnat începutul modernizării, după model occidental, a secularelor structuri feudale otomane¹⁰⁴.

În secolul al XIX-lea și la începutul celui următor, conducerea otomană s-a confruntat cu lupta de eliberare națională și socială a popoarelor subjugate din cadrul imperiului, ceea ce a avut ca rezultat formarea unor state independente în Pen. Balcanică: în Orientul Apropiat și grăbirea colapsului bătrânului imperiu multinațional: Grecia, România, Serbia, Muntenegru, Bulgaria, Albania etc. N. Iorga a analizat cu minuțiozitate prevederile și urmările tratatului de pace de la Berlin (1878), revoluția Junilor turci (1908), contradicțiile între „noile timpuri“ și „vechile moravuri“ din care au rezultat cauzele caracterului și urmările viitoarelor războaie balcanice (1912-1913), formulând concluzii realiste și viabile. Istoricul român a reliefat cu claritate contradicția ireconciliabilă între tendința anacronică a regimului politic al Junilor turci de a restabili Imperiul otoman, limitele teritoriale ale secolelor XVI-XVII și de a introduce un centralism excesiv, pe de o parte, și existența concretă a statelor naționale independente în Pen. Balcanică, pe de altă parte. Cele două războaie balcanice au constituit penultima lovitură dată idealurilor perimate și anacronice ale obtuzilor Juni turci și unui imperiu muribund. Cu formidabilă intuiție, N. Iorga a înțeles că turcii otomani trebuiau să renunțe la naționalitățile pe care le mai puteau domina și la visurile deșarte și să creeze o Turcie modernă, fundamentată pe singură națiune, cea turcă¹⁰⁵.

Geschichte des osmanischen Reiches a fost prefăcută de către Iorga cu o serie de studii apărute în deceniul anterior tipăririi vol. I al sintezei otomane, pe de o parte, și a fost mereu completată, după 1913, cu diferite articole și contribuții de turcologie, pe de altă parte. Privită astfel, *G.O.R.* poate fi considerată, în același timp, atât **un început al unei preocupări de turcologie, cât și un sfârșit al acestora**. Dar cum un început implică, logic și, logic, un sfârșit, orice sfârșit generând un (nou) început, toate contribuțiile de turcologie

¹⁰³ *Ibidem*, vol. V. pp. 3-212: *Kriege um die Teilung des osmanischen Reiches*.

¹⁰⁴ *Ibidem*. V. pp. 213-402: *Kämpfe für reform und Einheit des Reiches*; M. M. Alexandrescu-Dersca *Bulgarien*, op. cit., pp. 130-135.

¹⁰⁵ N. Iorga, *G.O.R.*, V. pp. 403-633; M. M. Alexandrescu-Dersca *Bulgarien*, N. Iorga, *a Romanian History*, pp. 135-143; eadem, *N. Iorga, historien*, pp. 113-117; eadem, *N. Iorga et l'histoire*, pp. 183-184; M. Gubogiu, *N. Iorga - istoric*, pp. 39-40.

minore ale lui Iorga gravitează în jurul **nucleului** ideatic, de concepție, de metodă, de realizare, numit *G.O.R.* În felul acesta se întregeste sfera preocupărilor de turcologie ale lui N. Iorga.

Contribuțiile minore de orientalistică-turcologie ale lui N. Iorga ce pot fi considerate și articole/studii „de jertfă” prefațând/completând nucleul *G.O.R.*, se împart în două categorii: **1. cele cu tematică stric istorică**, tratând diferite subiecte punctiforme geo-temporale, circumscrise perioadei sec. XIII - c. 1930; **2. recenziile** diferitelor producții orientalistico-turcologice (lucrări științifice, culegeri de izvoare istorice, monografii, rapoarte diplomatice, relatări și jurnale de călătorie, memorii etc.), ce acopereau Europa, Orientul Apropiat și Mijlociu în intervalul temporal c. 800 - c. 1935. Statistic apreciind, în prima categorie pot fi încadrate c. 60 de contribuții, de la articolul de câteva pagini până la sinteza de 600 de pagini. În a doua categorie pot fi incluse c. 50 de alte contribuții, ce pot constitui, reunite în volum, lucrări de turcologie unice în felul lor: o **Istorie a Imperiului otoman prin călători europeni**; o **Istorie a Imperiului otoman prin monografii istorice și memorii/ amintiri** ale unor persoane care au cunoscut, au observat și au studiat din interior realitatea otomană în perioada: sf. sec. XIV - început sec. XX.

Cele două categorii de contribuții minore prezintă un mare grad de complementaritate atât între ele, cât și raportate la *G.O.R.*, intenție și realitate subliniată deseori de însuși N. Iorga.

Prima categorie de contribuții „debutează” temporal cu informații despre relațiile cumano-române în primele decenii ale secolului al XIV-lea. Interpretarea mărturiilor vechilor letopisețe rusești referitoare la cumani, de către A. Bruce Boswell¹⁰⁶, i-a oferit lui Iorga posibilitatea să formuleze câteva considerații generale despre cooperarea cumano-valahă în prima jumătate a secolului al XIV-lea, în timpul lui Basarab I Întemeietorul¹⁰⁷. Antroponimul Băsărabă „e un împrumut de la cumani”. Iar „prin tovărășia cu ei (cumanii - compl. D.P.), din muntele de la Argeș și Muscel, ei au putut da românilor un impuls către alcătuirea domniei, care, de la Borciu cumantul, a putut trece, prin Seneslav și al lui, la Basarabă cel cu nume de cuman. Astfel, (...) hanatul cumanilor se continuă în domnia a toată Țara Românească (subl. N. I.), oricare ar fi fost modificările pe care i le-a adus tradiția românească și sufletul poporului românesc”¹⁰⁸.

N. Iorga a analizat în detalii situația politică internă din Imperiul bizantin la mijlocul secolului al XIV-lea, relațiile dintre „latinii” și „grecii” din Europa sud-dunăreană și condițiile stabilirii otomanilor în Tracia¹⁰⁹. În timpul războiului civil dintre Ioan V

¹⁰⁶ A. B. Boswell, *The Kipchak Turks*, în „The Slavonic Review”. VI, 1927, pp. 68-85.

¹⁰⁷ N. Iorga, *Imperiul Cumanilor și domnia lui Băsărabă. Un capitol din colaborația româno-barbară în Evul Mediu*, în „A.A.R.M.S.I.”, s.III, t.VII, m. 4, 1927, București, pp.97-103.

¹⁰⁸ *Ibidem*, pp. 101-102.

¹⁰⁹ N. Iorga, *Latins et Grecs d'Orient et l'établissement des Turcs en Europe (1312-1362)*, în „Bizantinische Zeitschrift”, XV, n-os 1-2/1906, Leipzig, pp. 179-222.

Paleologul și uzurpatorul Ioan VI Cantacuzino, ambii protagoniști au folosit ca mercenari trupele *bey*-lor turcomani din vestul Asiei Mici, iar ca aliați pe genovezi, venețieni bulgari, sârbi etc., toți aceștia smulgând importante teritorii și privilegii Imperiului bizantin. Urmarea logică, concretă, a fost că „ceux qui gagnèrent à ce jeu furent les Turcs qui n'avaient pas cependant un plan de conquêtes durables et n'étaient pas aiguillonnés comme les Arabes, par l'irrésistible passion de propager contre les ghiaours la vraie loi de l'Islâm. Le résultat de la guerre du Levant et du conflit dynastique à Constantinople fut le établissement en Europe. (...) ce n'est pas l'ambition turque qui établit un empire musulman à la place des Grecs, des serbes, des Bulgares et des Latins. La faute est en Cantacuzène et, au même degré, à ces représentants en Orient du commerce et de la civilisation occidentale qui, pour des mesquins buts de suprématie, manquèrent à leur devoir”¹¹⁰.

În continuarea acestor demersuri, istoricul român a cercetat o pagină tumultuoasă din istoria cetății Vidin în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și a lămurit **Un episod din cucerirea Peninsulei Balcanice de turci**¹¹¹. A analizat, de asemenea, prezența Veneției în zona Mării Negre și legăturile republicii dogilor cu otomanii și creștinii sfârșitul secolului al XIV-lea¹¹². A trecut în revistă luptele lui Mircea cel Bătrân cu otomanii, formulând considerații generale¹¹³.

Istoricul român a introdus în circuitul istoriografic o însemnare contemporană necunoscută, inclusă într-un calendar de pergament, despre victoria lui Dan al II-lea împotriva otomanilor în anul 1423¹¹⁴. A revenit cu noi izvoare și informații istorice referitoare la campania antiotomană a lui Iancu de Hunedoara din toamna anului 1441 lămurind unele semne de întrebare ce mai existau în legătură cu pregătirea, desfășurarea și urmările celei de-a doua lupte de la Kossovopolje¹¹⁵. A publicat și a comentat succesele *fermân*-ul acordat de sultanul Mehmed al II-lea negustorilor moldoveni, datat 9 iunie 1456¹¹⁶. A valorificat informațiile interesante conținute de două scrisori sultane

¹¹⁰ *Ibidem*, pp. 214, 222.

¹¹¹ *Idem*, *Lupta pentru stăpânirea Vidinului în 1365-1369 și politica lui Vlaicu Vodă față de unguri. Un episod din cucerirea Peninsulei Balcanice de turci*, în „Convorbiri Literare”, an XXXIV, 1900, București, p. 972-999.

¹¹² *Idem*, *Veneția la Marea Neagră. II. Legăturile cu turcii și cu creștinii din Balcani, de la lupta de la Cosova până la cea de la Nicopole (1389-1395)*, în „A.A.R.M.S.I.”, s.II, t. XXXVII, m. 30, 1914, București, 48 p., 59 de documente latinești în anexă, din anii 1384-1400.

¹¹³ *Idem*, *Cu privire la luptele lui Mircea cu turcii*, în „C.L.”, an XXXV, 1901, București, pp. 473-476.

¹¹⁴ *Idem*, *Biruința din 1423 a lui Dan Vodă contra Turcilor*, în „R.I.”, anul XXII, nr. 4-6/Aprilie-Iunie 1902, București, p. 112; vezi și nota bibliografică semnată de C. Grecescu în „R.I.R.”, V-VI, 1935-1936, București, p. 574.

¹¹⁵ *Idem*, *Du nouveau sur la campagne turque de Jean Hunyadi en 1448*, în „R.I.I.S.E.E.”, IIe année, n-os 3/Janvier-Mars 1926, Bucarest, pp. 13-27.

¹¹⁶ *Idem*, *Actul lui Mohamed al II-lea pentru Cetatea Albă*, în „R.I.”, an X, nr. 4-6/Aprilie-Iunie 1900, București, p. 105, după ediția Fr. Kraeitz/1922.

redactate în limba greacă, din anii 1513 și 1529, adresate dogilor Veneției¹¹⁷, referitoare la politica otomană față de statele creștine din centrul Europei.

Un izvor istoric epistolar, datat 13 iunie 1547, i-a atras atenția lui Iorga. În această scrisoare, inedită, expediată din Viena, arhitectul italian Gismondo l-a informat pe marele duce al Toscanei despre expedițiile de pradă ale unui detașament otoman în Croația. Acesta era condus de un „pașă de Siria” și a atacat regiunea amintită în lunile mai-iunie 1547, amenințând și zonele învecinate. Noi incursiuni otomane se pregăteau pentru săptămânile următoare, în zona Dunării mijlocii, în Ungaria austriacă¹¹⁸.

A publicat și a comentat textul în limba greacă al omiliei călugărului grec Pahomie Rusanos despre „turcirea” lui Iliș Rareș¹¹⁹. Monahul grec a lămurit cauzele, desfășurarea și urmările convertirii la islamism a lui Iliș: tânărul fiu de domn a fost pervertit la noua religie de mediul stambuliot, în anii în care a fost ostatec al tatălui său în capitala sultanală. Fiul lui Rareș dorea să domnească în Moldova ca musulman, peste o țară în vechile granițe istorice (Carpații Orientali-Nistru-Marea Neagră-Dunărea inferioară), deoarece credea că prin mijloace „creștine” nu mai era posibilă reîntregirea țării după raptul din 1538. După „turcire”, Iliș a rămas decepționat, pentru că a fost numit doar pașă de Silistra. Iorga a afirmat, eronat însă, că Iliș ar fi fost „fratele turc” (de credință islamică) al lui Constantin Lăpușneanu (mort în 1570), confundându-l pe ultimul cu Constantin Rareș (mort la Istanbul la 26 martie 1554)¹²⁰.

Iorga a persistat în confuzia anterior amintită și într-o sumară notă referitoare la „turcirea lui Constantin Lăpușneanu”, pe baza valorificării relatărilor de călătorie prin Istanbul (martie 1554) ale germanului Hans Dernschwam. Istoricul român a afirmat că tânărul Constantin, „turcit” după enigmatică sa moarte (26 martie 1554), la Istanbul, chiar în ziua înmormântării, era fiul lui Alexandru Lăpușneanu, deși călătorul german a precizat clar: „(...) sind des Peter Wayde Sun aus der Mulda, mit Namen Constantin, ist ein Jungling in 14 Jarn gewesen, das sein Vatter vor etilich jaren sampt seinen anderen alter Bruder (Ilie Rareș - compl. D.P.), welcher zw Brussa wnt ein Turk worden (...)”¹²¹.

Istoricul a analizat cauzele, caracterul și urmările luptei navale de la Lepanto (1571), precizând locul și rolul acesteia în istoria otomană și a estului mediteranean¹²². De

¹¹⁷ Vezi supra, nota nr. 61.

¹¹⁸ N. Iorga, *Un raport necunoscut asupra împrejurărilor turcești*, în „R.I.”, anul XVIII, nr.4-6/Aprilie-Iunie 1932, București, pp.102-103.

¹¹⁹ Idem, *Două texte grecești privitoare la țările noastre. I. Turcirea lui Ilie-vodă Rareș*, în „R.I.”, anul XIX, nr. 1-3/Ianuarie-Martie 1933, București, pp. 1-6.

¹²⁰ Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, Editura Albatros, București, pp. 97, 105, 109-110, arborele genealogic de la sfârșitul volumului; idem, *Familia lui Petru Rareș*, în vol. *Petru Rareș*, redactor coordonator Leon Șimanschi, Editura Academiei R.S.R., București, 1978, p. 268; Gh. Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1994, pp. 186, 228, 289, 292.

¹²¹ N. Iorga, *Turcirea lui Constantin Lăpușneanu*, în „R.I.”, anul XIX, nr. 1-3/Ianuarie-Martie 1935, București, pp. 16-17.

¹²² Idem, *Lupta de la Lepanto. Caracterul și urmările ei*, în „Drum Drept”, 1914, București, pp. 167-175.

asemenea, a prezentat urmările înfrângerii navale otomane asupra românilor, interpretând informațiile puțin cunoscute din scrisoarea mitropolitului Timotei către papa Pius V, epistolă din 15 martie 1572. Timotei i-a descris papei furia sultanului după zdrobitoarea înfrângere navală de la Lepanto, febra reconstrucției și înarmării flotei otomane, reorganizarea armatei de uscat și a corpurilor de mateloți otomani. Pentru reconstrucția flotei sultanale, Alexandru II Mircea, marele voievod și domn al Țării Românești, a fost silit să trimită la șantierele navale otomane o mare cantitate de lemn de construcție din pădurile valahe. În aceeași scrisoare expeditorul a insistat și asupra planului unei noi cruciade otomane, pentru a se exploata avantajele victoriei creștine de la Lepanto¹²³.

Tot în legătură cu scrisoarea anterior amintită, într-o altă contribuție¹²⁴ Iorga a publicat și a comentat foaia ce lipsea din misiva mitropolitului Timotei. În acea foaie epistolară se afla traducerea grecească a „ordinului” sultanului Selim II adresat lui Alexandru II Mircea imediat după cucerirea Famaguste (1 august 1571). Dar istoricul român a apreciat eronat că „ordinul” sultanului ar fi fost emis în „1572”. În realitate el fusese emis și trimis în august 1571. Din „1572”, prima jumătate a lunii martie, era traducerea grecească a acestui document și încorporarea sa în scrisoarea lui Timotei.

Utilizând izvoarele istorice în limba germană din contribuția științifică a orientalistului ceh Jan Rypka¹²⁵, N. Iorga a tradus în românește și a analizat patru importante documente sultanale și vizirale otomane, din intervalul 1572-1658, referitoare la relațiile otomano-române¹²⁶. A oferit o imagine de ansamblu asupra conflictelor militare româno-otomane începând cu eroicul moment Mihai Viteazul¹²⁷, stabilind locul și rolul victoriei de la Călugăreni¹²⁸ în cadrul acestora. A analizat câteva episoade ale „colaborării” militare între români și tătari¹²⁹ în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, în special după anul 1241¹²⁹.

N. Iorga a lămurit câteva episoade, derulate în primele decenii ale secolului al XVII-lea, din viața zbuciumată a fraților și surorilor de religie musulmană ai/ale lui Radu Mihnea¹³⁰. Mihnea Alexandru s-a „turcit” în 1591, devenind Mehmed bey de Nicopole. În 1595 nu a reușit să-l înscăuneze pe tronul de la București pe fiul său Radu Mihnea. Mehmed bey (Mihnea „Turcitul”) a avut doi fii (Ibrahim bey și Mustafa bey) și mai multe

¹²³ Idem. *Românii și lupta de la Lepanto*. în „R.I.”, an X, nr. 4-6/Aprilie-Iunie 1924. București. pp. 106-107.

¹²⁴ Vezi *supra*, nota nr. 59.

¹²⁵ Jan Rypka. *Diplomatische Miscellen. I. Turco-Valachica (1573, 1574, 1620, 1658 A.D.)*. în „Archiv Orientalni”. V, 1933, Praha. pp. 78-84.

¹²⁶ Vezi *supra*, nota nr. 53.

¹²⁷ N. Iorga. *Două conferințe. I. Luptele românilor cu turcii de la Mihai Viteazul încoace*, ținută la Ateneul Român la 1 februarie 1898. București. 1898. pp. 1-50.

¹²⁸ Idem. *Serbarea de la Călugăreni*, în „Neamul Românesc pentru popor”, august 1912. București. pp. 645-647; idem. *Biruința de la Călugăreni*, în „Neamul Românesc”. nr. 188/august 1912. București.

¹²⁹ Idem. *Momente istorice. Români și tătari în evul mediu*, în „A.A.R.M.S.I.”, s.III, t. VII. m. 4. 1927. București. pp. 103-107.

¹³⁰ Idem. *Frații păgâni ai lui Radu Mihnea*, în „R.I.”, anul X, nr. 4-6/Aprilie-Iunie 1924. București. pp.81-82.

fiice, copii născuți în religia islamică. Biologic, au fost frații „păgâni”/ surorile „păgâne” ai/ale lui Radu Mihnea, locuind împreună cu acesta cât a fost domn al Țării Românești (1611-1616; 1620-1623) sau al Moldovei (1616-1619; 1623-1626). Această constantă grijă „frățească” a provocat indignarea boierilor munteni, care l-au acuzat pe Radu Mihnea că începuse să „turcească” țara. Boierii moldoveni i-au obligat pe cei doi frați „păgâni” să se creștineze și să se ascundă în Munții Neamțului, de teama răzbumării otomanilor. Creștinarea lor, a conchis Iorga, a ispășit renegarea la islamism a tatălui lor, Mihnea „Turcitul”.

Între Alexandru „Coconul”, fiul lui Radu Mihnea, și Curt Celebi („Cilibiul”) au existat raporturi politico-diplomatico-financiare speciale, în perioada 1629-1630, colaborare pe care Iorga a încadrat-o în sfera relațiilor clientelare ale epocii¹³¹. Curt Celebi a fost un negustor grec bogat din Istanbul, care a sprijinit politic, financiar și moral urcarea pe tronul Moldovei a lui Alexandru Radu „Coconul” (august 1629), Alexandru Iliaș (decembrie 1631; a devenit ginerele său în acel an) și Vasile Lupu (aprilie 1634). Pentru Curt Celebi implicarea în acest joc de interese și în aceste manevre de culise devenise o ocupație profitabilă politic și financiar. Matei Basarab și Vasile Lupu l-au suprimat pe intrigantul și periculosul grec, cu ajutorul prietenilor otomani din Istanbul. Istoricul român l-a identificat pe Curt Celebi în persoana grecului italianizat Bartolomeu Minetti.

Iorga a reconstituit, pe baza a patru scrisori de la mijlocul secolului al XVII-lea, viața lui Vasile Lupu la Istanbul, după pierderea domniei Moldovei¹³². Iluizia deșartă a ocupării unui tron l-a ademenit și pe aventurierul Ioan Mihail Cigala, despre care istoricul român a sistematizat câteva informații istorice disparate și a realizat o schiță de portret. Cigala a emis pretenții absurde la tronul sultanal otoman, invocând o ipotetică înrudire a sa prin femei cu padișahii de la Istanbul¹³³.

Consecință a relațiilor otomano-române în evul mediu, renegații de religie și de neam au stârnit interesul științific al lui N. Iorga. Istoricul a abordat acest interesant fenomen de înstrăinare, precizând că „renegația poate fi de trei feluri: de lege, de nație și de ideal. Moralmente, toate trei au același caracter moral, cea din urmă fiind chiar mai periculoasă decât celelalte”. A enumerat cazuri „celebre” de turcizați: Ilie Rareș, Mihnea Turcitul, Sinan Celebi, Ștefan Bogdan, Alexandru Movilă, Toma Cozliceanu, Hrisant Cămărașul. Au existat și câteva cazuri, puține la număr, de maghiarizați: Napcea, Dumba, Sina. Dacă în teritoriile de la sudul Dunării, ocupate de Imperiul otoman, renegații se puteau realiza doar prin otomani și numai în cadrul structurilor statale otomane, Țările Române și-au păstrat autonomia și ființa statală în evul mediu, iar românii s-au realizat

¹³¹ Idem, „Coconul” lui Radu Mihnea și capuchehaia Curt Celebi. Cu prilejul unui document inedit de la Alexandru Coconul, în „R.I.”, anul XVIII. nr.4-6/Aprilie-Iunie 1932. București, pp. 97-102.

¹³² Idem, I. Originea lui Ștefan Răzvan. II. Petrecerea lui Vasile Lupu în exilul de la Constantinopol. în „A.A.R.M.S.I.”. s.III, t.XI. m. 5. 1930. București, pp. 157-164, și extras. 7 p.

¹³³ Idem, Note cu privire la Ioan Mihail Cigala, în vol. *Prinos lui D. A. Sturza la împlinirea celor șaptezeci de ani*, București, 1903. pp. 290-300.

exclusiv prin ei înșiși, creștinește, la ei acasă. Iorga a concluzionat că „la un popor (român - compl. D.P.) pe care succesul nu l-a uimit niciodată și trufia nu l-a înspăimântat, e (reneații - compl. D.P.) se înecă în disprețul public, servind altora ca un exemplu”¹³⁴.

Referitor la războaiele dintre imperiile vecine spațiului românesc, savantul român a publicat noi informații documentare despre conflictele militare otomano-polone și otomano-austriece din perioada 1671-1689¹³⁵ și despre cele otomano-austriece de la sfârșitul secolului al XVII-lea¹³⁶. Iorga a comentat¹³⁷ informațiile „contemporane” puțin cunoscute și utilizate despre campania militară a sultanului Mehmed al IV-lea în Polonia (1672), preluate din lucrarea *Le Miroir de l'Empire ottoman, ou l'état present...*, Paris 1678. Astfel, au fost prezentate marșul armatei române, în frunte cu sultanul, prin Dobrogea și Moldova, trecerea Nistrului, atacarea și ocuparea cetății Camenița, intrarea triumfală a marelui vizir în cetatea și orașul cucerite de otomani. Aceste informații au fost completate cu cele preluate dintr-o altă lucrare contemporană despre respectivele evenimente, *Histoire des Grands Vizirs Mehmed Coprogli Pacha et Ahmed Coprogli Pacha*, Paris, 1686, referitoare la luptele otomano-polone din 1673, desfășurate în nordul și centrul Moldovei¹³⁸.

În Europa occidentală riverană Mării Nordului, Olanda promova o politică pragmatică de dezvoltare a raporturilor complexe, pe diferite planuri, cu Imperiul otoman. Iorga a cercetat caracterul și evoluția colaborării politico-diplomatico-economice olandezo-otomane în secolul al XVII-lea și în primele decenii ale celui următor¹³⁹. A insistat în mod deosebit asupra rolului calvinului Cornelius Haga în întărirea raporturilor bilaterale dintre cele două state începând cu anul 1620, când a fost numit reprezentant diplomatic și comercial al tinerei republici burgheze în capitala sultanilor și în Levant. Diplomatul olandez l-a sprijinit în activitatea sa cultural-religioasă pe patriarhul ortodox Chiril Lukaris. Comerțul olandez cu Imperiul otoman, a apreciat în încheiere autorul, a fost înfloritor în perioada *Köprülü*-ilor și până la mijlocul secolului al XIX-lea.

N. Iorga a analizat caracterul relațiilor otomano-române în „secolul fanariot” în diverse contribuții științifice ale sale. Mai întâi a răspuns la întrebarea dacă **Moldova** și

¹³⁴ Idem, *Renegați în trecutul țărilor noastre și a neamului românesc*, în „A.A.R.M.S.I.”, s.II. t. XXXVI. m. 20. 1914. București. pp. 798-806 + 3 pl.; extras, Vălenii de Munte. 1914. 16 p. Studiul a fost recenzat favorabil în „B.I.E.E.S.O.”, Ire année, no. 6/Juin 1914, Bucarest. pp. 140-141.

¹³⁵ Idem, *Știri noi despre luptele turco-polone și turco-germane din anul 1671 și următorii*, în idem, *Studii și documente*, vol. XI. Cercetări și regeste documentare. București. 1906. pp. 131-178.

¹³⁶ Idem, *Scrisori și rapoarte privitoare la războiul turco-german din 1683-1699*, în idem, *Studii și documente*, vol. XX. București. 1911. pp. 59-145.

¹³⁷ Idem, *Quelques renseignements contemporains sur la campagne du Sultan Mohamed II en Pologne*, în „R.H.S.E.E.”, IVe année, n-os 4-6/Avril-Juin 1927. Bucarest. pp. 126-132.

¹³⁸ Idem, *Un izvor cu privire la războiul turco-polon din 1673*, în „R.I.”, XXII. nr. 10-12/Octombrie-decembrie 1936. București. pp. 299-300.

¹³⁹ Idem, *Les rapports entre l'Hollande et l'Empire Ottoman au XVIe-e siècle et au commencement du XVIIe-e siècle*, în „R.H.S.E.E.”, XIVe année, n-os 10-12/Octobre-Décembre 1937. Bucarest. pp. 283-293.

Țara Românească au fost provincii supuse fanarioților?¹⁴⁰ De la început, autorul a respins termenul de „provincie” cu care istoricii români din perioada interbelică au denumit Transilvania, Bucovina sau Basarabia, aflate după 1688/1699, 1775 sau 1812 sub ocupație străină. Aceste teritorii au fost părți din Moldova sau din România, pentru că tot neamul românesc a trăit împreună, unit și solidar în rosturile lui tradiționale și în marile momente de cumpănă. Orice element străin ce a venit în mijlocul poporului român a fost ori înlăturat, ori supus unei lente, dar sigure asimilări etnice: a fost și cazul fanarioților¹⁴¹.

Domnii greci din Fanar nu au venit în Principatele Române să le grecizeze, pentru că nu erau reprezentanții unui popor unitar, ai unei națiuni, ci doar supuși și funcționari otomani. Domnii fanarioți primiseră însă o educație și o instruire moderne, de sorginte italiano-franceză, larg deschise către Iluminismul european al secolului al XVIII-lea. Fanarioții au urmărit să se integreze în istoria Principatelor Române pe care le guvernau, cerând supușilor lor să vorbească și să scrie românește, poruncind redactarea unor cronică și documente interne în limba țării, în paralel cu cele întocmite în neogrecă. Domnii fanarioți au urmărit, în general, să cruțe, să menajeze de imixtiunile otomane și să modernizeze Principatele Române. Exemplul clasic în acest sens l-a constituit Constantin Mavrocordat, a cărui carieră politică lorga a prezentat-o, valorificând izvoarele istorice ale epocii¹⁴².

În concluzie, autorul a afirmat că ideea și clișeul mental ale unui *Fanar* blestemat, cuib de intrigi, tainită de crime, cu fanarioți corupți, venali, imorali, perfizi, era o plâsmuire tendențioasă din anii luptei pentru independența Greciei (1821-1830) și pentru consolidarea acesteia (după 1830), lansată de gruparea politică naționalistă grecească, rivală celei „fanariote” din Istanbul. Principatele Române au fost țări românești autonome și nu „provincii fanariote”, conduse politic de greci sau grecizați, care s-au integrat în istoria țării și i-au apărut, în general, interesele vitale¹⁴³.

Din punct de vedere documentar, lorga a ilustrat „secolul fanariot” prin publicarea și interpretarea unor „porunci turcești” către domnul Moldovei¹⁴⁴, unor „arzuri către sultan”¹⁴⁵, a unor izvoare istorice „rare”¹⁴⁶ sau studierea „formularului fanariot” epistolar¹⁴⁷. De asemenea, istoricul a prezentat descrierea Țărilor Române în secolul al

¹⁴⁰ Idem, *Au fost Moldova și Țara Românească provincii supuse fanarioților?*, în „A.A.R.M.S.I.”, s.III. t. XVIII, m.12, 1937. București, pp. 347-366, și extras, 20 p.

¹⁴¹ *Ibidem*, pp. 347-351.

¹⁴² *Ibidem*, pp. 351-365.

¹⁴³ *Ibidem*, pp. 365-366.

¹⁴⁴ Vezi *supra*, nota nr. 55.

¹⁴⁵ Vezi *supra*, nota nr. 54.

¹⁴⁶ Vezi *supra*, nota nr. 57.

¹⁴⁷ Vezi *supra*, nota nr. 58.

XVIII-lea realizată de un „evreu turcesc”¹⁴⁸ și un „nou document” despre ultima invazie a tătarilor în Moldova în anul 1758¹⁴⁹. Istoricul a studiat și caracteristicile culturii românești în timpul „regimului fanariot”, propunând o reconsiderare și o reabilitare a fanarioților: nu toți au fost de origine greacă; ei au învățat limba română și unii dintre ei au fost asimilați de către români. Erau culti și deschiși către modernitate și reforme; nu i-au prigonit pe boierii autohtoni și nu au înstrăinat averile Principatelor Române; în biserica ortodoxă s-a slujit preponderent în limba română; s-a dezvoltat cultura română în „secolul fanariot”¹⁵⁰.

Deși unele aserțiuni și concluzii formulate de N. Iorga despre „secolul fanariot” au fost amendate, parțial sau total, de cercetarea istorică ulterioară, totuși imaginea de ansamblu a fost verificată, secolul al XVIII-lea împletind, în același spațiu istoric, două „durate istorice” complementare: sfârșitul evului mediu românesc și nașterea societății românești moderne, burghezo-capitaliste.

Mișcările naționale ale popoarelor din Imperiul otoman după 1900, nivelul și caracterul relațiilor româno-otomane din aceeași perioadă, participarea statului sultanilor la Primul război mondial i-au prilejuit istoricului de la Vălenii de Munte ocazia de a lămurii diferite aspecte ale evoluțiilor complexe de la sudul Dunării.

Într-o conferință publică Iorga a explicat **ce erau popoarele turanice parazitare**, insistând asupra turcilor otomani și maghiarilor. El a concluzionat că a fost foarte ușor pentru turanici să cucerească teritorii și popoare, dar foarte greu să organizeze și să conducă un stat, să creeze o cultură materială și spirituală. Folosirea supușilor renegați, paralizia propriilor forțe etnice turanice, trezirea conștiinței naționale a poporului dominat au condus la pierderea treptată a puterii politico-militare de către stăpânii minoritari. „În aceste condiții parazitul turanic murea inevitabil de sărăcie congenitală și de disperare datorită pierderii fostei sale puteri acaparatoare”¹⁵¹. Concluziile la care a ajuns autorul au fost parțial influențate și de evoluția evenimentelor politice, diplomatice, militare etc. caracteristice Primului război mondial și idealului politic național românesc.

Iorga a lămurit, de asemenea, **Ce înseamnă popoare balcanice**¹⁵², precizând că în Pen. Balcanică s-au succedat civilizațiile romană, bizantină și otomană, ce au constituit bazele evoluției istorice a acestei zone, că „secole întregi am stat unii lângă alții

¹⁴⁸ N. Iorga, *Un evreu turcesc despre țările noastre în secolul al XVIII-lea*, în „R.I.”, anul XII, nr. 10-12/Ianuarie-Februarie 1926, pp. 297-307; XIII, nr. 1-3/1927, pp. 61-66; nr. 4-6/1927, pp. 120-129; XVII, nr. 4-6/1931, pp. 119-132. București.

¹⁴⁹ Vezi *supra*, nota nr. 56.

¹⁵⁰ Idem, *Două conferințe. II. Cultura română supt fanarioți*, ținută la Ateneul Român la 1 februarie 1898. București, 1898, 58 p.

¹⁵¹ N. Iorga, *Popoare turanice parazitare*, conferință ținută la Ateneul Român la 7 decembrie 1914. Vălenii de Munte, 1915, 36 p. Recenzorul „L” a subliniat faptul că N. Iorga a pus în lumină paralelismul evident ce există între dezvoltarea istorico-instituțională a Imperiului otoman și a statului maghiar (regatul independent sau partenerul la dualismul cu Austria); a apreciat noutatea și cutezanța concluziilor savantului și patriotului român (în „B.I.É.E.S.O.”. IIe année, n-o 1/Janvier 1915, Bucarest, pp. 10-11).

¹⁵² Idem, *Ce înseamnă popoare balcanice*, conferință ținută la Ateneul Român în ziua de 13 decembrie 1915. Vălenii de Munte, 1916, 48 p.; vezi și textul din „N.R.”, nr. 2-4/1916, București.

„împărtaşind clipă de clipă vicisitudinile aceleiași vieți“. Cu intuiția sa vizionară, istoricul român prevedea pentru viitor „o nouă legătură a popoarelor, în care se va amesteca din ce în ce mai mult dreptatea, mai multă omenie, mai multă umanitate“.

A oferit o viziune de ansamblu asupra ascensiunii și decăderii puterii otomane în Europa sud-dunăreană, ținând cont și de noua configurație politico-teritorială-militară după pacea de la București (1913)¹⁵³. În același an 1913, an cu importante conotații politice, teritoriale, militar-strategice etc. pentru Pen. Balcanică, N. Iorga a analizat cauzele iminentei **prăbușiri** a Imperiului otoman: folosirea renegaților în guvernarea, administrarea și apărarea statului otoman; erodarea renegaților în lungul exercițiu al funcțiilor; decăderea și disoluția instituțiilor statale; abandonarea politicii de cuceriri; spiritul oriental contemplativ, meditativ, fatalist, neproductiv; contradicția dintre imobilismul oriental al societății otomane și încercările de reformare-modernizare. Analizând derularea evenimentelor interne și externe posterioare „revoluției Junilor turci“ (1908-1913), istoricul a subliniat necesitatea abandonării de către clasa conducătoare otomană a popoarelor ce nu mai puteau fi dominate și a formării Turciei naționale. Se găseau oare, s-a întrebat retoric autorul, conducători otomani clarvăzători capabili să înțeleagă și să realizeze acest deziderat, renunțând la deșarte iluzii imperiale otomane?¹⁵⁴

În mai 1914, în fața oaspeților turci veniți să-l felicite pentru elaborarea sintezei otomane *G.O.R.*¹⁵⁵, Iorga a rezumat raporturile româno-otomane între secolele XIV-XIX din punct de vedere politic, militar, economico-comercial, juridic, religios-ideologic, cultural. Conferențiarul și-a exprimat opțiunea și încrederea în dezvoltarea constituțională, modernă-burgheză și națională a poporului turc în viitor; popoarele român și turc au interese comune în zona Dunării-Mării Negre-Ștrâmtoarelor; o istorie științifică, *sine ira et studio*, a celor două popoare și a legăturilor dintre ele nu se putea scrie fără investigații serioase și de durată în arhivele, bibliotecile, muzeele, șantierul arheologic etc. partenerului de colaborare¹⁵⁶.

Însuși N. Iorga a efectuat o călătorie de studii la Istanbul, în 1906, pentru a se documenta „la fața locului“ în vederea elaborării sintezei istoriei otomane. Impresiile de călătorie ale finului observator, adunate în volum¹⁵⁷, constituie o radiografie complexă a vieții cotidiene din localitățile prin care a trecut, insistându-se în mod deosebit asupra

¹⁵³ Idem. *Auf- und Niedergang des türkischen Herrschaftsgebiets in Europa*, extras din „Globus“, nr. LIX/1913. Gotha, 4 p. + 1 hartă.

¹⁵⁴ Idem, *Les causes de la catastrophe de l'Empire Ottoman*, conférence faite le 11 novembre 1913 à Belgrade. Valenii de Munte, 1913, 20 p.; varianta românească. *Cauzele catastrofei Imperiului otoman*, în „Minerva“, nr. 4-5 decembrie 1913, București; varianta suedeză. *Orsakerna till det ottomanska Rikets Utträngande ur Europa*, în „Svensk Tidskrift Särtryck“, 1913, Stockholm, pp. 253-262.

¹⁵⁵ În legătură cu această vizită vezi N. Iorga. *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, ediție îngrijită, note și comentarii de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu. Editura Minerva, București, 1981, pp. 109-110.

¹⁵⁶ N. Iorga. *Quelques mots sur les relations entre les Roumains et le peuple turc*, conférence faite aux hôtes universitaires turcs à l'Université de Bucarest, le 6/19 mai 1914, Bucarest, 1914, 24 p.

¹⁵⁷ Vezi supra, nota nr. 32.

capitalei otomane. Aceste „note de drum“ conțin, de asemenea, numeroase date și interpretări istorice despre locurile vizitate și oamenii care, în trecut, și-au legat existența de acestea.

Contribuțiile lui Iorga editate între anii 1913-1916, prezentate sumar în paginile anterioare, au fost la origine conferințe publice ocazionate de evoluțiile politice, diplomatice, militare și științifice din țară și din Europa în intervalul temporal precizat. Prelegerile au fost susținute în fața unui auditoriu eterogen din punct de vedere intelectual. Cu toate acestea, profunzimea analizei și concluziilor, valoarea științifică a imaginii de ansamblu conturate nu au fost diminuate cu nimic. Dimpotrivă, firul roșu al adevărului istoric a fost mai intens trasat, ținând cont de așteptările publicului intelectual cărui genialul orator i s-a adresat.

Intrarea trupelor germano-bulgaro-otomane în Dobrogea în toamna anului 1916 l-a determinat pe istoricul și patriotul român să elaboreze scurte articole de informare pentru străinătate referitoare la străvechiul pământ românesc dintre Dunărea inferioară și Mare Neagră¹⁵⁸.

Cu caracter de sinteză, N. Iorga a elaborat *Istoria statelor balcanice până în 1924*, publicată în limba franceză¹⁵⁹, o ediție augmentată și adusă la zi a primei imagini de ansamblu realizată în perioada antebelică¹⁶⁰. Istoria popoarelor balcanice nu a fost tratată pe formațiuni politice, ci în cadrul general al ocupației și dominației otomane în Europa sud-dunăreană, al luptei asuprailor politic, social, economic, cultural, religios, pentru recăștigarea independenței statale, al intervenției politico-militare a austrieilor și rușilor în această zonă geo-politică. O atenție deosebită a acordat autorul studierii cauzelor desfășurării și urmărilor războaielor dintre marile imperii: otoman, Habsburgic și rus în perioada sec. XVIII-1918. Una din aceste urmări a fost proclamarea succesivă a independenței popoarelor din Europa central-sudică și „sfărâmarea“ imperiilor otoman și austro-ungar.

Complementară analizei din lucrarea anterior amintită, Iorga a abordat evoluția istorică a „Europei est-orientale“ și prin prisma raporturilor dintre statul otoman și națiunile balcanice¹⁶¹. Aceste raporturi au fost studiate pe două nivele: 1) legături în

¹⁵⁸ N. Iorga, *Comment nous sommes entrés dans la Dobrogea*, în „B.I.E.E.S.O.“, n-os 3-4/1916-1917, Jassy, pp. 21-27; idem, *Sur l'école et l'église roumaines en Dobrogea avant l'annexion roumaine*, în loc. cit., idem, n-os, pp. 97-100; idem, *La population de la Dobrogea vers la moitié du XIX-e siècle d'après un manuscrit récemment découvert*, în loc. cit., idem n-os, pp. 166-174; idem, *La Dobrogea, pays de synthèse*, în loc. cit., n. 4/1917, Jassy, pp. 11-17.

¹⁵⁹ Idem, *Histoire des États balcaniques jusqu'à 1924*, Ed. J. Gamber, 1925. 575 p.

¹⁶⁰ Idem, *Istoria Statelor Balcanice în epoca modernă*, Tipografia „Neamul Românesc“, Vălenii de Munte, 1913, IV - 413 p.; idem, *Histoire des États balcaniques à l'époque moderne*, Edit. C. Sfetea, București, 1914, 496 p.

¹⁶¹ Idem, *Rapports entre l'État des Osmanlis et les nations balcaniques*, în „Revue Internationale des Études Balcaniques“, Ire année, tome II, 1935, Beograd, pp. 129-147; vezi și nota bibliografică semnată de C. Greces în „R.I.R.“, V-VI, 1935-1936, București, p.552.

Imperiul otoman și statele balcanice, ultimele devenind treptat provincii în noua formulă imperială-otomană de organizare, cu caracter asiatic; 2) legături între otomanii nativi și „elementele naționale” din teritoriile cucerite de primii, neotomanii, „renegații”, integrându-se solid și profitabil în noile structuri de putere ale statului sultanilor. Savantul român a analizat originea, etapele evoluției și formele de manifestare ale „ideii naționale” în lumea orientală în epoca modernă¹⁶².

N. Iorga a trecut în revistă și a analizat principalele impresii și informații istorice oferite posterității științifice de către călătorii europeni în Europa estică, Asia Mică, Levant, Egipt etc. Astfel, el a comentat relatările de călătorie a 107 călători francezi¹⁶³ și a 33 de călători „europeni”¹⁶⁴ din secolele XIV-XIX în regiunile anterior amintite. Ulterior a analizat și jurnalul de călătorie a lui Hans Dernschwam în Imperiul otoman (1553-1555)¹⁶⁵, subliniind noutatea informațiilor furnizate și imaginea de ansamblu pe care călătorul german a oferit-o despre societatea otomană la mijlocul secolului al XVI-lea.

Ultimele trei contribuții științifice ale lui Iorga, enumerate anterior, puteau reprezenta capitoare esențiale dintr-o nescrisă, dar importantă și necesară istorie a Imperiului otoman prin călători europeni, parafrazând astfel titlul cunoscutei cărți a marelui istoric: *Istoria românilor prin călătorii* (ediția a II-a, 4 vol., București, 1928-1929), ce aborda trecutul poporului nostru dintr-un unghi inedit până atunci.

Valorificând concluziile contribuțiilor turcologice „minore” pe care le-a elaborat, Iorga a studiat originea, caracterul și evoluția raporturilor politice dintre Orient și Occident între secolele VI-XIII¹⁶⁶. Aceste raporturi au determinat o „inter-penetrare” a concepțiilor politico-militare, a ideilor culturale-religioase, a modurilor de viață, a tezaurilor științifice, o lărgire a orizontului cunoașterii etc. specifice Occidentului și Orientului¹⁶⁷. „Cazurile celebre” au fost: Califatul arab de Cordoba în Pen. Iberică; regatele occidentale în Cipru și Orientul Apropiat, cu tot caruselul de influențe reciproce în varii domenii de activitate și creație¹⁶⁸.

Una dintre cele mai importante forme de „inter-penetrare” Occident-Orient a fost **activitatea comercială** derulată pe teritoriul partenerului de colaborare. Iorga a analizat caracteristicile generale ale comerțului europenilor în Orient în evul mediu¹⁶⁹, între

¹⁶² Idem, *Origine et développement de l'idée nationale surtout dans le monde oriental*, în „R.H.S.E.E.”, XI, 1934, Bucurest, pp. 1-23; extras. Bucurest, 1934, 23 p.

¹⁶³ Idem, *Les Voyageurs Français dans l'Orient Européen*, Boivin et Gamber Editions, Paris, 1928, 87 p.

¹⁶⁴ Idem, *Une Vingtaine de Voyageurs dans l'Orient Européen*, Librairie J. Gamber, Paris, 1928, 87 p.

¹⁶⁵ Idem, *Encore un voyageurs en Turquie au XVI-e siècle: Dernschwam*, în „R.H.S.E.E.”, X^e année, n-os 1-3, Janvier-Mars 1933, Bucurest, pp.144-155.

¹⁶⁶ Idem, *Relations entre l'Orient et l'Occident au moyen-âge*, conférences données à la Sorbonne, Ed. J. Gamber, Paris, 1923, 183 p.

¹⁶⁷ Idem, *L'inter-pénétration de l'Orient et de l'Occident au moyen-âge*, în „A.R.B.S.H.”, t. XV, 1928, extras, 18 p.

¹⁶⁸ *Ibidem, passim*.

¹⁶⁹ Idem, *Points de vue sur l'histoire du Commerce de l'Orient au moyen-âge*, conférences données à la Sorbonne, Paris, ed. J. Gamber, 1924, 111 p.

secolele V-XIV. „Le commerce, a précisé l'auteur de la început, est non seulement échange de produits, mais en même temps un échange de connaissance et une manœuvre d'unir entre les différentes nations“. Studiul schimburilor comerciale între două lumi aparent diferite este foarte importantă, a concluzionat istoricul, pentru că „donne les lignes générales de tout mouvement économique, de tout mouvement psychologique et provoque et accompagne les mouvements économiques“¹⁷⁰.

Pe baza aceleiași concepții istorice și a unui important număr de izvoare istorice, Iorga a studiat și istoria comerțului european în Orient în epoca modernă, între secolele XV-XIX¹⁷¹. Genovezii, venețienii francezii, englezii, olandezii au fost principalii „actori comerciali“ europeni în Levant în veacurile precizate anterior. Prezența negustorilor orientali, levantini în Europa a fost modestă, iar valoarea financiară a schimburilor comerciale realizate de aceștia pe bătrânul continent s-a situat mult sub nivelul atins de europeni în Orient¹⁷².

Ultimele două studii de istorie comercială au fost reunite într-un volum și traduse în românește de Gheron Netta în 1939¹⁷³. Astfel, Iorga a oferit istoricilor români o sinteză a istoriei comerțului europeanilor în Orient și Levant între secolele V-XIX, utilizabilă, liniile sale generale, și astăzi.

*

*

*

N. Iorga a studiat și istoria fostelor *re'āyā-le/kazā-le* otomane înființate la nord de Dunărea inferioară, pe pământ românesc, în evul mediu. În respectivele *kazā-le* organizate de otomani au fost construite moschee, prin 1930 încă păstrându-se cele de la Mangalia (datând din secolul al XVII-lea, cu cimitir), Silistra (din secolul al XVI-lea), Brăila, Ismail, Hârșova. Despre moscheea de la Ismail, autorul a afirmat că era cel mai vechi monument arhitectonic otoman de pe pământ românesc, datând din perioada c. 1485 - c.1520. Din această afirmație este eronată, pentru că otomanii au anexat *Bucak-ul*, deci și localitatea Ismail, abia în 1538. Moscheea de la Mangalia a fost restaurată după 1918, cele mai frumoase caligrafice pietre sepulcrale din cimitirul acesteia fiind fotografiate¹⁷⁴. Turcologul german Franz Babinger a tradus inscripțiile în alfabet arab ale respectivelor pietre tombale accesibilizându-le istoricilor români¹⁷⁵.

¹⁷⁰ *Ibidem*, pp. 2-3.

¹⁷¹ *Idem*, *Points de vue sur l'histoire du Commerce de l'Orient à l'époque moderne*, conférences données à Sorbonne. Paris. Ed. J. Gamber, 1923, 120 p.

¹⁷² *Ibidem*, *passim*.

¹⁷³ *Idem*, *Istoria comerțului cu Orientul*, traducere din limba franceză de Gheron Netta, Tipografia „Carul Românesc“, București, 1939, 153 p.

¹⁷⁴ *Idem*, *Moschei pe pământ românesc*, în „B.C.M.I.“, anul XXII, nr.62/ Octombrie-Decembrie 1929, Văleni de Munte, pp. 184-187.

¹⁷⁵ Vezi *supra*, notele nr. 14-15.

Re'āyā-ua Brăila i-a atras atenția în mod deosebit lui N. Iorga. El a analizat circumstanțele politico-militare în care Brăila a fost ocupată de către otomani¹⁷⁶. Domnul Țării Românești, Radu Paisie (1535-1545), refugiat la *bey*-ii otomani sud-dunăreni datorită izvrătirii boierilor opozanți grupați în jurul banului Șerban, le-a promis otomanilor cedarea Brăilei în schimbul ajutorului militar pentru reînscăunarea sa pe tronul de la Țargoviște (iunie 1539). „Răscoala” boierilor „haini” a fost înăbușită cu ajutor militar otoman, Radu a redobândit tronul iar otomanii, conform promisiunilor voievodului, au ocupat Brăila (iunie-iulie 1539), în lunile următoare zidind o puternică cetate. În 1542 otomanii au înființat *re'āyā-ua Brăilei*, ce cuprindea 55 de sate și siliști din jurul cetății, destinate a asigura aprovizionarea cu bunurile de consum necesare garnizoanei puternicei Țărărețe. Prin întinderea sa, *re'āyā-ua Brăilei* a devenit cel mai mare și unul dintre cele mai importante „capuri de pod” otomane la nordul Dunării românești.

Pe baza unor documente inedite, istoricul a studiat câteva pagini „din viața socială a Brăilei sub turci”, la începutul secolului al XIX-lea. Diferite date oficiale din 1802, 1806, 1811 sau 1816 au oferit informații interesante despre raporturile dintre categoriile sociale românești brăilene și autoritățile locale otomane sau de ocupație rusești (1809-1812). Autorul a semnalat istoricilor români descrierea Brăilei întocmită de generalul rus de origine franceză Langeron (în 1809) sau cea inclusă în *Memoires de l'évêque F. L. Hugnon*, Genève, 1876¹⁷⁷.

Ca urmare a războiului ruso-otoman început în 1806, Brăila a fost ocupată de armatele țariste (1809-1812). N. Iorga a analizat prevederile păcii de la București (1812) prin prisma referirilor la Brăila și la retrocedarea acesteia autorităților otomane¹⁷⁸. A analizat „caracteristicile” psihico-culturale ale „brăilenilor” în urma ocupației otomane din anul mediu: în orașul și județul Brăila s-au produs schimbări în psihicul, mentalitatea, comportamentul și atitudinea acestor locuitori, rezultând astfel o „rasă brăileană” în administrație, politică și cultură¹⁷⁹. Aceste interesante observații, discutabile totuși la nivel semantic microzonal, au fost completate cu câteva informații referitoare la Mitropolia ortodoxă de la Brăila sub ocupație otomană¹⁸⁰.

*

* *

A doua categorie de contribuții orientalistico-turcologice minore elaborate de N. Iorga cuprinde recenziile diferitelor lucrări de specialitate (opere științifice, culegeri de texte istorice, monografii, rapoarte diplomatice, relatări și jurnale de călătorie, memorii

¹⁷⁶ N. Iorga, *Când și de ce s-a luat Brăila de Turci?*, în „Analele Brăilei”, vol. V, nr. 1/1933, Brăila, pp. 3-4.

¹⁷⁷ Idem, *Din viața socială a Brăilei sub Turci*, în „A.A.R.M.S.I.”, s.III, t.XIV, m.3, 1933, București, extras. 13 p. 2 pl.

¹⁷⁸ Idem, *Însemnări cu privire la încheierea păcii de la București, ca urmare a războiului ruso-turc din 1806-1812, în urma căruia Brăila reîntră în stăpânire turcească*, în „A.B.”, an II, nr. 1/1930, Brăila.

¹⁷⁹ Idem, *Caracteristici ale brăilenilor*, în „A.B.”, an III, nr. 1/1931, Brăila.

¹⁸⁰ Idem, *Despre mitropolia raialei turcești*, în „B.O.R.”, an LVII, nr.5-6/1939, București, pp. 275-276.

etc.) referitoare la Europa, Orientul Apropiat și Mijlociu în intervalul temporal c. 800 - 1935.

Recenzia detaliată a cărții orientalistului american F. W. Buckler despre relații dintre imperiul carolingian și Califatul arab, apărută în 1931¹⁸¹, i-a oferit lui Iorga ocazia de a insista asupra raporturilor complexe dintre Carol cel Mare și Harūn er-Rașid, dintre cele două entități statale, cu religiile, ideologiile, mentalitățile, culturile lor specifice, jurul anului 800 e.c.

Referitor la începuturile statului otoman, într-o amplă trecere în revistă a lucrărilor istoricului englez H. A. Gibbons privind primul secol de istorie otomană, editată la Oxford în 1916, Iorga a reluat analiza problemei originii politice, instituționale și etnice emiratului osman și ale altor aspecte legate de evoluția otomană în secolul al XIV-lea. Apreciind calitățile lucrării și criticând neajunsurile acesteia, recenzorul a precizat că impunea sporirea spiritului critic în analiza izvoarelor istorice, în formularea ipotezelor de lucru și a concluziilor, folosirea ultimelor noutăți ale cercetării turcologice, atunci când aborda respectiva tematică istorică otomană¹⁸². Aceeași conduită a manifestat savantul român și când a analizat lucrarea istoricilor americani Langer și Blacke referitoare la spinoasa problemă a originilor Imperiului otoman, contribuție bazată pe interpretarea izvoarelor istorice otomane. Acceptând în general concluziile autorilor, Iorga le-a reproșat totuși acestora necunoașterea sau ignorarea unor ediții recente de cronici otomane și a diferitelor lucrări clasice despre acest subiect¹⁸³.

N. Iorga a prezentat și a comentat informațiile, aproape necunoscute în România cuprinse în lucrarea unui anonim german referitoare la *Istoria Imperiului otoman* între 1300 - 1594, carte publicată la Halle în 1764¹⁸⁴. Respectivele informații au fost completate cu mărturiile oferite de anonimul catalan despre domnia lui Murād I¹⁸⁵ sau de Jörg von Nurenberg (în incunabilul *Geschicht(e) von der Turkey*, Memmingen, 1482) despre luptele moldo-otomane din 1475-1476, în timpul lui Ștefan cel Mare¹⁸⁶. De asemenea, a analizat și a prezentat unele izvoare epigrafice¹⁸⁷, documentare și cronistice¹⁸⁸ grecești.

¹⁸¹ Idem, *Les rapports de Charlemagne avec Harun-al-Rachid, d'après une étude américaine récente*, „R.H.S.E.E.”, X^e année, n-os 1-3/Janvier-Mars 1935, Bucurest, pp. 6-11.

¹⁸² Idem, recenzie în H. A. Gibbons, *The foundation of the Ottoman Empire, a History of the Osmanlis up to the death of Bayazid (1300-1403)*, Oxford, Clarendon Press, 1916, în „B.I.E.E.S.O.”, IIIe année, n-os 1-2/Janvier-Février 1916, Bucurest, pp. 1-164.

¹⁸³ N. Iorga, *Nouveaux travaux sur l'histoire des Turcs d'Asie Mineure*, în „R.H.S.E.E.”, X^e année, n-os 3/Janvier-Mars 1933, Bucurest, pp. 33-36.

¹⁸⁴ Idem, *Encore une vieille histoire de l'Empire Ottoman*, în „R.H.S.E.E.”, XVIIe année, n-os 10-12/Octobre-Décembre 1940, Bucurest, pp. 332-333.

¹⁸⁵ Vezi *supra*, nota nr. 72.

¹⁸⁶ Vezi *supra*, nota nr. 75.

¹⁸⁷ Vezi *supra*, nota nr. 60.

¹⁸⁸ N. Iorga, *Sur les deux prétendants Moustafa du XVe siècle*, în „R.H.S.E.E.”, X^e année, n-os 1-3/Janvier-Mars 1933, Bucurest, pp. 11-12.

omane și venețiene referitoare la istoria otomană de la începutul tumultuosului secol al XV-lea.

Istoricul de la Vălenii de Munte a semnalat și a analizat lucrarea spaniolului Cristobal de Villalon, *Viaje en Turquía* (ed. I - 1896, ed. II - 1905), ce conținea observațiile foarte interesante ale unui apusean despre toate aspectele vieții cotidiene din Imperiul otoman în ultimul deceniu al domniei sultanului Süleymân I *Kânûmî*. Iorga a regretat că nu a putut folosi această sursă narativă în 1909-1910, când a redactat vol. III al marii sale sinteze istorice otomane. Respectiva analiză se dorea a fi o completare informațională la *G.O.R.*¹⁸⁹.

Cu referire directă la Transilvania, savantul român a prezentat principalele repere cronologice ale vieții și activității generalului italian Antonio Caraffa, aflat în slujba Imperiului Habsburgic. Biografia generalului a publicat-o marele filozof și istoric italian Giambattista Vico în anul 1716¹⁹⁰. A. Caraffa a luptat împotriva otomanilor în Ungaria superioară și pe linia Dunării mijlocii la sfârșitul secolului al XVII-lea, a avut un rol important în ocuparea militară a Transilvaniei de către armatele imperiale.

În 1938 N. Iorga a elaborat o cuprinzătoare analiză-prezentare de studii și cărți publicate în Italia, Franța, Anglia între anii 1729-1916, referitoare la relațiile otomano-europene între secolul al XIV-lea și 1914¹⁹¹. Autorul a subliniat cu claritate finalitatea acestei contribuții: „Sous ce titre nous donnons d'après des sources rares ou négligées des chapitres complémentaires à notre *Geschichte des osmanischen Reiches*. Il faut en considérer comme le premier étude, dans les *Memoire de l'Académie Roumaine* (en roumain - 1937) sur les négociations pour la paix de Carlowitz (1699), d'après les *Memoires du general Caraffa*, présentées par le grand penseur italien Vico”¹⁹². Cele zece surse rare sau neglijate¹⁹³ conțin o tematică diversă: istorie politică¹⁹³, memorialistică¹⁹⁴,

¹⁸⁹ Idem, *Un temoignage espagnol sur la Turquie de Soliman-le-Magnifique*, în „R.H.S.E.E.”, VIIe année, n-os 1/Avril-Juin 1930, Bucarest, pp.89-98.

¹⁹⁰ Idem, *Un mare gânditor italian despre luptele din sud-estul Europei: Giambattista Vico*, în „A.A.R.M.S.I.”, t.XIX, m.24, 1937, București, extras, 14 p. (analiza lucrării autorului italian, *De rebus gestis Antonio Caraphaei*, Naples, 1716).

¹⁹¹ Idem, *Entre la Turquie moderne et les Empires chrétiens de récupération*, în „R.H.S.E.E.”, XVe année, n-os 1/Avril-Juin, pp. 142-168, et 6-7/Juillet-Septembre 1938, pp. 227-269, Bucarest, și extras, 71 p.

¹⁹² Ibidem, p. 3, nota nr.1.

¹⁹³ Vendramino Bianchi, *Istorica relatione della pace di Pasaroviz*, Padua, 1729; H. Lemaire, *Histoire de l'empire de Turquie depuis son origine jusqu'au 19 octobre 1821*, Paris, 1821; Charles Hertz, *Constantinople et l'Egypte*, Paris, 1854; Gabriel Charney, *L'avenir de Turquie. La Panislamisme*, Paris, 1883; Antonio Scheg, *Storia politica de Europa del cominciare del regno di Maria Teresa alle schioglimento della menzione di Kleinschnellendorf*, Belluno, 1896.

¹⁹⁴ *Memoires du compte Roger de Dumas*, Paris, 1912; Baroana Durant de Fontmagne, *Un séjour à l'ambassade de France à Constantinople sous le seconde Empire*, Paris, 1902; Edwin Pears, *Forty Years in Constantinople*, London, 1916.

relatări de călătorie¹⁹⁵. Precizarea anterior amintită a lui N. Iorga ridică o întrebare: intenționat autorul să elaboreze o nouă ediție a *G.O.R.*, adusă informațional la zi, completată cu noi „surse istorice” editate în perioada c. 1450-1938? Și-a propus el doar să reediteze *G.O.R./1908-1915* și să-i atașeze acele contribuții complementare? Dacă răspunsul la prima întrebare ar fi pozitiv, în ce limbă ar fi fost elaborată această nouă ediție, augmentată? Tot în germană? Sau poate în limba franceză? În românește? Doar viitoarele cercetări în arhivele sau bibliotecile publice și/sau private din România ori din străinătate vor putea găsi răspunsurile, parțiale sau definitive, la aceste încitante întrebări.

Noi informații istorice despre războiul din 1768-1774 din zona carpato-dunăreană au fost oferit Iorga prin analiza cărții baronului Zorn de Bulach, *L'ambassade de prince Louis Rohan à la Cour de Vienne*, Strasbourg, 1901. Prințul a efectuat călătoriile în Peninsula Balcanică, în 1772-1774, și s-a întâlnit cu diplomați sau negustori otomani la Viena și Semlin¹⁹⁶. Imperiul otoman și Levantul s-au aflat în centrul informațiilor deosebit de interesante incluse în jurnalul de călătorie al suedezului Iacob Ionas Björnstaahl, care străbătut acele regiuni în martie-septembrie 1776¹⁹⁷.

Recenzând cartea francezului André Chénier, *Revolutions de l'Empire Ottoman observations sur ses progrès, sur ses revers et sur l'état present de cet Empire*, Librairie Bailly, Paris, 1789, N. Iorga a oferit noi informații istorice despre situația generală a imperiului semilunii în a II-a jumătate a secolului al XVIII-lea¹⁹⁸. A. Chénier a fost consilier general al sultanului Marocului la Istanbul în acea perioadă, iar cartea sa, operă originală și incisivă, a concluzionat recenzorul, se situa printre cele mai valoroase contribuții occidentale ce au fost consacrate statului otoman la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

N. Iorga a publicat și a analizat discursul de acreditare al „cetățeanului” Vernier, reprezentantul diplomatic al tinerei republici franceze la Istanbul, rostit în cadrul audiențelor publice acordate de marele vizir 'Izzet Mehmed *pășă* în 1795. În răspunsul său, înaintea demnitar otoman a apreciat că între cele două state existau relații cordiale, prietenești¹⁹⁹.

Din lucrarea lui J. G. Meissner, *Karakterzüge und interessante Szenen* (erster Theil), Wien, 1800), istoricul român a selectat și a publicat în limba germană, fără traducere românească, fragmentele referitoare la Pasvantoğlu 'Osmân-*pășă*. Iorga a apreciat relatarea germanului ca fiind foarte interesantă și de o precizie remarcabilă, cuprinzând o serie de informații inedite. Contribuția lui Meissner era indispensabilă în elaborarea unei

¹⁹⁵ *L'oyages du prince persan Mirza Abdul-Taleg-Khan en Asie, en Afrique et en Europe*. Paris, 1819; Gérard Nerval, *L'oyage en Orient*, ed. III, Paris, 1851.

¹⁹⁶ N. Iorga, *Encore une source ignorée sur la Turquie*, în „R.H.S.E.E.”, VIIIe année, n-os 1-3/Janvier-Mars 1931, Bucurest, pp.31-32.

¹⁹⁷ N. Iorga, *Le journal de Björnstaahl*, în „R.H.S.E.S.”, VIIe année, n-os 4-6/Avril-Juin 1930, Bucurest, pp. 109, după edițiile: suedeză, Stockholm. 1780, 5 vol.; germană, 1780-1781, Rostock-Leipzig, 5 vol.

¹⁹⁸ Idem, *Un livre du père André Chénier sur l'Empire Ottoman*, în „R.H.S.E.E.”, XVIIe année, n-os 3/Janvier-Mars 1940, Bucurest. pp. 7-16.

¹⁹⁹ Idem, *Un discours jacobin à la Sublime Porte - I'eux souvenirs: un document*, în „R.H.S.E.E.”, n-os 9/Juillet-Septembre 1940, Bucurest, pp. 228-230.

viitoare monografii consacrată celebrului rebel otoman de la Vidin²⁰⁰. Despre Țara Românească la începutul secolului al XIX-lea savantul român a selectat, a tradus în românește și a analizat²⁰¹ informațiile respective din lucrarea germanului Friedrich Murhardt, *Tuferecelhen van Konstantinopol (Tabloul Constantinopolului, 2 vol., Amsterdam, 1810, 480 p.)*. Călătorul german a traversat Țara Românească în 1804, în drum spre Istanbul. El a aflat cu această ocazie informații inedite despre uciderea lui Constantin Hangerli sau despre Psvantoğlu de la Vidin. Despre celebrul pașă rebel, Murhardt a relatat că era înalt și puternic, dar avea o sănătate șubredă. Era aspru, drept, înstitit, însă gelos, simplu la îmbrăcăminte și comportament, bun comandant militar.

Noi informații despre Mehmed-Ali și provincia Egipt în prima jumătate a secolului al XIX-lea a oferit savantul român în recenziile lucrărilor istoricilor Shafic Ghorbal (despre expediția lui Napoleon Bonaparte în Egipt și ascensiunea politico-militară a amintitului pașă în epoca napoleoniană), Londra, 1928, și M. Sabry (despre Egiptul otoman condus de Mehmed-Ali și problema Orientului în perioada 1811-1849), Paris, 1930. Iorga a insistat în mod deosebit și asupra izvoarelor istorice folosite de respectivii autori în elaborarea contribuțiilor lor²⁰².

El a selectat și a prezentat informațiile referitoare la Imperiul otoman în a II-a jumătate a secolului al XIX-lea din *Memoriile (Denkwürdigkeiten)* - (1848-1892) prințului german Chlodwig de Hohenlohe-Schillingsfürst²⁰³. A publicat în limba germană 4 scrisori ale lui Omer-pășă expediate familiei sale în perioada 1853-1873, autorul epistolelor fiind una din cele mai mari personalități din istoria Imperiului otoman către mijlocul secolului al XIX-lea²⁰⁴. A recenzat lucrarea memorialistică a lui Sir Stephen Lakeman, *What I saw in Kaffir-Land* (Edinburg and London, 1880), subliniind informațiile deosebit de interesante despre români și otomani, furnizate de cel care a fost, în istoria modernă a României și a Imperiului otoman, Mazar-pășă²⁰⁵.

Intrarea Imperiului otoman în Primul război mondial și atmosfera de beligeranță între anii 1914-1915 au fost trăite și prezentate de ambasadorul american la Istanbul, Morgenthau, în cartea sa de amintiri (*Memoires de l'ambassadeur Morgenthau. Vingt-six mois en Turquie*, Payot, Paris, 1919). Iorga a recenzat acea lucrare memorialistică,

²⁰⁰ Idem, *Știri noi despre Psvantoğlu și relațiile lui cu noi*, în „R.I.”, an XXII, nr. 7-9/Iulie-Septembrie 1936. București, pp. 205-211.

²⁰¹ Idem, *Două pagini din istoria fanarioților*, în „A.A.R.M.S.I.”, s.III, t.XXII, m. 17, 1940, București, pp.421-436, și extras, 16 p.; vezi și nota bibliografică semnată de C. Greceanu în „R.I.R.”, XI-XII, 1941-1942, București, p. 478.

²⁰² Idem, *Mehmed-Ali et l'Egypte, d'après de nouvelles publications*, în „R.H.S.E.E.”, IXe année, n-os 10-11/Octobre-December 1932, Bucarest, pp. 379-410.

²⁰³ Idem, *Choses de Turquie dans des Memoires allemandes de la moitié du XIX-e siècle*, în „R.H.S.E.E.”, VIIe année, n-os 10-12/Octobre-Décembre 1940, Bucarest, pp. 366-382.

²⁰⁴ Idem, *Lettres d'Omer Pascha et de sa famille*, idem loc. cit., nota nr. 203, pp. 325-331.

²⁰⁵ Idem, *O carte a lui Mazar (Mazhar) Pașa*, în „R.I.”, XXVI, nr.7-9/Iulie-Septembrie 1940. București, pp.252-254.

realizând indirect o radiografie a societății otomane din primii doi ani de război. Ambasadorul american, prieten personal al președintelui W. Wilson, a reprezentat interesele țării sale în capitala sultanilor în perioada 1913-1915²⁰⁶. Această contribuție istoricului român poate fi considerată o prelungire și o completare a vol. V al *G.O.W.* pentru anii 1913-1915.

Recenzia cărții lui Norbert von Bischoff, *Ankara. Eine Deutung des neuen Werdes in der Türkei*, Wien-München, 1935, i-a oferit analistului român ocazia să formuleze propriile sale opinii în legătură cu evoluțiile politice, economice, legislative, culturale și religioase etc. din Turcia republicană kemalistă, așa cum le-a perceput finul observator al capitalei României²⁰⁷. Recenzorul a acceptat în general punctele de vedere ale „foaie recentului istoric european al Imperiului otoman” și al Turciei moderne.

Dacă ar fi fost reunite într-un volum, aceste contribuții ale lui N. Iorga puteau constitui o *Istorie a Imperiului otoman prin monografii istorice și memorii/amintiri* ale unor persoane care au cunoscut, au observat și au studiat din interior realitatea otomană în perioada sf. sec. XIV - început. sec. XX²⁰⁸.

În domeniul paremiologiei otomane, N. Iorga a tradus, după o ediție franceză, 100 de zicale și proverbe turcești în limba română²⁰⁹. Polihistorul român a înțeles și a subliniat la începutul secolului al XX-lea, rolul și importanța cronicilor otomane în scrierea istoriei imperiului sultanilor și a românilor în evul mediu²¹⁰. Ca urmare, a recenzat și a apreciat elogiios celebra lucrare a turcologului german Franz Babinger, *G.O.W.* (1927)²¹¹.

*

* *

Interesul lui N. Iorga față de istoria Imperiului otoman și a relațiilor complexe otomano-române s-a manifestat și în domeniul **ziaristicii**, **istoricul-ziarist** expunând punctual diferite „aspecte cotidiene” ale duratelor istorice enunțate anterior. Ziarist

²⁰⁶ Idem, *Memoires de l'ambassadeur Morgenthau: l'ingt-six mois en Turquie*, în „B.I.E.E.S.O.”, V-VIe année, n-os 1-5/Janvier-Mai 1919, Bucurest, pp. 35-45.

²⁰⁷ Idem, *Une livre d'interpretation de la Turquie*, în „R.H.S.E.E.”, XVIIe année, n-os 7-9/Juillet-Septembre 1940. Bucurest, pp. 224-228.

²⁰⁸ A. Decei și N. Beldiceanu au recenzat sumar 12 contribuții științifice ale lui N. Iorga referitoare la istoria Imperiului otoman, apărute între 1936-1940 inclusiv: vezi A. Decei, N. Beldiceanu, *Kitaplar Mecmua'lar, Romanya (Bibliographie 1936-1946 des publications roumaines sur l'Orient)*, în „Oriens” 1949. Leiden, pp.333-346. Vezi, de asemenea, B. Theodorescu, *N. Iorga*, 1976, pp.174-175, 196-206, 236-237 *passim*.

²⁰⁹ *Zicale turcești*, după traducerea franceză a lui I. A. Decourdemanche, publicate de N. Iorga, colecția „Înțelepciunea Popoarelor”, nr. 1, Vălenii de Munte, 1908, 29 p.; vezi aprecieri în Calendarul „Noul Românesc”, 1910. București, p. 97.

²¹⁰ Vezi *supra*, nota nr. 67.

²¹¹ N. Iorga, *Die Geschichteschreiber der Osmanen und ihre Werke von Franz Babinger*, în „B.Z.”, XXV 1928, Leipzig, pp. 144-146; *ibidem*, în „R.H.S.E.E.”, V^e année, n-os 1-3/Janvier-Mars 1928. Bucurest, pp. 88.

„otomană“ a lui Iorga până în 1912 a fost reunită și editată într-un volum sugestiv intitulat: *România, vecinii săi și cheștiunea Orientului*²¹².

Seria editorialelor „otomane“ a debutat cu prezentarea generală a situației complexe din Imperiul otoman la sfârșitul secolului al XIX-lea: evidenta și ireversibila decădere economică, politică, militară, cultural-morală a acestui conglomerat multinațional impunea necesitatea stringentă a restructurării din temelii a imperiului și transformării sale într-un stat național turc, pe o solidă bază materială și morală autohtonă²¹³.

Istoricul-ziarist a informat apoi despre evenimente „otomane și/sau otomano-române“ derulate în perioada 1907-1919: *Generalul Averescu la Istanbul*²¹⁴, *Turci și Greci, ce păstrează viitorul*²¹⁵, *Tinerii Turci și mișcarea din Macedonia*²¹⁶, *Constituția turcească*²¹⁷, *Cuvântul dl. dr. Mișea în Parlamentul otoman*²¹⁸, *Tulburările din Constantinopol*²¹⁹, *Împrejurările din Constantinopol*²²⁰, *Ce reprezentăm în Dobrogea*²²¹, *Vizita studenților turci*²²², *Politica „Tinerilor Turci”*²²³, *Marele vizir la Sinaia*²²⁴, *Primirea oaspeților turci*²²⁵, *Convenție cu Turcia*²²⁶, *Moștenitorul turcesc la*

²¹² Vălenii de Munte. 1912. v + 254 p.: este o culegere de articole din ziarele „Semănătorul”/1904 și „Neamul Românesc” (infra abreviat: „N.R.”)/1906-1212.

²¹³ N. Iorga, *Turcia de astăzi cu prilejul a două cărți recente*, în „Noua Revistă Română” (infra abreviat: „N.R.”), vol.II, nr.24/15 Decembrie 1900, București, pp. 448-452.

²¹⁴ Idem, *Românii, vecinii săi și cheștiunea Orientului*, pp. 42-46 (despre vizita lui Al. Averescu în capitala otomană, pentru a oferi sultanului Abdülhamid o decorație românească: preluat din „N.R.” /22.07.1907, pp. 1353-1355).

²¹⁵ *Ibidem*, pp. 64-67 (despre relațiile greco-otomane și prognoza politică aferentă: „N.R.”/28.08.1907, pp. 1605-1607).

²¹⁶ *Ibidem*, pp. 56-58 (despre atitudinea Junilor turci în problema Macedoniei: „N.R.”/16.07.1908, pp. 1317-1318).

²¹⁷ *Ibidem*, pp.59-63 (despre actul fundamental din 1908 promulgat de Junii turci: „N.R.”/20.07.1908, pp.1349-1351).

²¹⁸ *Ibidem*, pp. 94-96 (discursul primului și singurului deputat aromân în parlamentul de la Istanbul, pentru prezentarea și susținerea intereselor aromânilor din imperiul semilunii: „N.R.”/08.02.1909).

²¹⁹ *Ibidem*, pp.97-99 (despre mișcările populare determinate de opoziția reformatori-conservatori: „N.R.”/05.04.1909, p.538).

²²⁰ *Ibidem*, pp.100-103 (despre înăbușirea tulburărilor descrise în articolul precedent și scăderea încrederii populare în Junii turci: „N.R.”/17.04.1909, pp.617-619).

²²¹ *Ibidem*, pp. 119-134 (despre drepturile istorice milenare ale românilor asupra Dobrogei, ca urmași ai celui mai vechi popor/ daco-romanii/ care a locuit aici. Locuitorii s-au creștinat și nu au părăsit pământul lor sub impactul migrațiilor; statul feudal Dobrogea și includerea sa în Țara Românească. Sub ocupația otomană, elementul românesc a continuat să existe; păstoritul transhumant al mocanilor români: anexarea Dobrogei la România, necesitate vitală pentru țara și neamul românesc: românii: stăpâni în Dobrogea prin dreptul etno-istoric, național, cultural, strategic. Articolul a fost un răspuns la pretențiile bulgare de stăpânire în Dobrogea: „N.R.”/nr.8-9/ianuarie 1910).

²²² *Ibidem*, pp. 143-144 (un semn al prieteniei între tinerii și popoarele român și turc: „N.R.”/07.07.1910, pp.1329-1330).

²²³ *Ibidem*, pp.148-151 (despre caracteristicile politicii lor interne și externe: „N.R.”/14.07.1910, pp.1425-1426).

²²⁴ *Ibidem*, pp. 152-153 (despre vizita lui Hakkî-pășă în România: „N.R.”/19.07.1910, pp.1441-1442).

*Sinaia*²²⁷, *Siluirea unui popor și răspunderile*²²⁸, *Dreptul Turciei ai Italiei în Tripoli*²²⁹, *Lămuriri istorice*²²⁹, *Învățăături din Turcia*²³⁰, *Bulgarii „spre Constantinopol”*²³¹, *Ceatalgea*²³², *Românii și noua stare de lucruri în Orient*²³³, *Învierea „Junilor Turci”*²³⁴, *Sfârșitul Adrianopolei otomane*²³⁵, *Încă un asasinat politic la Constantinopol*²³⁶, *stare actuală în Turcia*²³⁷, *Oaspeți turci*²³⁸, *Desființarea capitulațiilor*²³⁹, *Războiul „domnului Enver”*²⁴⁰, *Războiul islamului*²⁴¹, *„Succesul” armatei otomane*²⁴², *Războiul turcilor*²⁴³, *„rușii”*²⁴⁴, *Dardanelele. Amintiri istorice*²⁴⁵, *Distrușirea armenilor din Turcia*²⁴⁶, *Turcii „culturali”*²⁴⁷, *Ultima glorie a Osmaililor*²⁴⁸, *Stanbul și Fanar*²⁴⁹, *Biblia turanică a turcilor*²⁵⁰, *Califul la moartea lui Abdul-Hamid*²⁵¹, *În Turcia nouă*²⁵², *Enver*²⁵³, *Constantinopolul fără sultan*²⁵⁴, *Între greci și turci*²⁵⁵, *Noua aventură a Junilor Turci*²⁵⁶.

²²⁵ *Ibidem*. pp. 154-155 (despre întâlnirea delegației studenților turci cu oficialitățile din București „N.R.”/09.08.1910. p. 1509).

²²⁶ *Ibidem*. pp. 158-159 (N. Iorga a militat pentru o alianță tracică cu Imperiul otoman, care să fie resimțită de dușmanii de atunci ai României: „N.R.”/ 14.09.1910. pp. 1729-1730).

²²⁷ *Ibidem*. pp. 171-172 (despre vizita lui Iusuf Izzedin în România: „N.R.”/ 29.08.1911. pp. 1537-1538).

²²⁸ *Ibidem*. pp. 175-177 (despre pierderea Tripolitaniei de către Imperiul otoman și ocuparea ei de către Italia: 20.09.1911. pp.1681-1682).

²²⁹ *Ibidem*. pp. 185-188 (în „N.R.”/30.09.1911. pp.1745-1747).

²³⁰ *Ibidem*. pp.196-198 (despre situația ulterioară războiului italo-otoman și necesitatea regenerării statale prin forțele naționale turcești: „N.R.”/20.07.1912. pp. 1265-1267).

²³¹ *Ibidem*. pp. 221-223 (despre înaintarea armatei bulgare spre capitala otomană și interesele României: „N.E.”/08.10.1912).

²³² *Ibidem*. pp.248-250 (armata bulgară a atins această localitate în marșul ei spre Istanbul: eventualele consecințe: „N.R. pentru popor”/ n. 45-36/25.11.1912. pp.705-706).

²³³ Vălenii de Munte, 1912, 19 p. (extras, articol preluat din „Lumea Nouă”/nr. 3, 4, 5 - 1912). Acest articol următoarele nu au fost cuprinse în culegerea din 1912/ *supra* nota nr. 212, 214).

²³⁴ În „N.R.”/15.01.1913. pp.33-34.

²³⁵ *Idem*. 30.03.1913. pp.401-402.

²³⁶ *Idem*. 07.06.1913. p.787.

²³⁷ *Idem*. nr.1/13.01.1914.

²³⁸ *Idem*. nr. 18/ mai 1914.

²³⁹ *Idem*. nr.35/07.09.1914.

²⁴⁰ *Idem*. nr. 42/26.10.1914.

²⁴¹ *Idem*. nr. 43/02.10.1914.

²⁴² *Idem*. nr. 44/09.10.1914.

²⁴³ În „N.R.P.”/ noiembrie 1914, pp.641-645.

²⁴⁴ În „A.A.R.M.S.I.”, s.II, t.XXXVII. 1915. București. 29 p.

²⁴⁵ În „N.R.”/ nr. 79/12.10.1916.

²⁴⁶ *Idem*, nr. 83/16.10.1916.

²⁴⁷ *Idem*, nr. 62/ martie 1917. Iași.

²⁴⁸ *Idem*, nr. 141/26.05.1917, Iași.

²⁴⁹ *Idem*, nr.219/12.08.1917, Iași.

²⁵⁰ *Idem*, nr.33/1918. Iași.

²⁵¹ *Idem*. nr.271/1918. Iași.

²⁵² *Idem*. nr.273/1918. Iași.

²⁵³ *Idem*. nr.64/1919.

N. Iorga a urmărit cu atenție evoluțiile politice, sociale, economice, culturale ideologico-religioase, mentale etc. din Imperiul otoman în agonie și din Turcia republicană, care-și căuta propria ei identitate națională, laică, modernă, capitalistă etc. și le-a prezentat cititorilor români. Astfel, prăbușirea unei lumi și nașterea alteia, cu durerile inerente, au fost surprinse de ziaristul-istoric în articolele: *Constantinopolul fără Sultan*²⁵⁶, *Fantomele neașteptate*²⁵⁷, *Noua aventură a junilor turci*²⁵⁸, *Soarta Turciei*²⁵⁹, *Turcia care nu vrea să moară*²⁶⁰, *Siria turcească*²⁶¹, *Angora*²⁶², *Între Chemal și Troțchi*²⁶³, *Altă școală: cea din Imperiul otoman*²⁶⁴.

Desfășurarea războiului de independență al poporului turc împotriva agresiunii străine a fost urmărită de N. Iorga în articolele: *O înviere primejdioasă*²⁶⁵, *Încă o refacere a Turciei*²⁶⁶, *Spre Constantinopol?*²⁶⁷, *Nu numai Strămtorile*²⁶⁸, *Al cui e Constantinopolul?*²⁶⁹, *Ce pot folosi turcii reintegrați*²⁷⁰, *Ce reprezintă Mustafa Chemal?*²⁷¹, *Înțelegerea dintre aliați*²⁷², *Califul*²⁷³, *Demascarea*²⁷⁴, *Mielul turcesc*²⁷⁵, *O protestație a civilizației*²⁷⁶, *Turcii au înțeles*²⁷⁷.

Victoria forțelor naționaliste turcești conduse de Musafa Kemâl, tratatul de la Lausanne, proclamarea republicii Turcia etc. au fost prezentate de atentul analist sub următoarele titluri: *Enver*²⁷⁸, *Angora vorbește*²⁷⁹, *Ce înțelegem la turci*²⁸⁰, *Mustafa Chemal*.

²⁵⁴ *Idem*, nr.157/1919.

²⁵⁵ *Idem*, nr.196/1919; pentru articolele citate la notele 214-255 vezi și M. Guboglu, *N. Iorga - istoric*, pp. 43-44.

²⁵⁶ În „N.R.”, nr.64/1919, București.

²⁵⁷ *Idem*, nr.108/1919.

²⁵⁸ *Idem*, nr.196/1919.

²⁵⁹ *Idem*, nr.91/1920.

²⁶⁰ *Idem*, nr.135/1920.

²⁶¹ *Idem*, nr.167/1920.

²⁶² În „Patria”, nr.45/1921, București.

²⁶³ *Idem*, nr.140/1921.

²⁶⁴ În „N.R.”, nr. 96/1933, reeditat în N. Iorga, *Școală și cultură*, București, 1934, pp. 69-71.

²⁶⁵ În „America”, nr. 246/1922, București.

²⁶⁶ În „N.R.”, nr. 80/1922.

²⁶⁷ *Idem*, nr.176/1922.

²⁶⁸ *Idem*, nr.217/1922.

²⁶⁹ *Idem*, nr.230/1922.

²⁷⁰ *Idem*, nr.232/1922.

²⁷¹ *Idem*, nr.233/1922.

²⁷² *Idem*, nr.258/1922.

²⁷³ *Idem*, nr.272/1922.

²⁷⁴ *Idem*, nr.280/1922.

²⁷⁵ *Idem*, nr.281/1922.

²⁷⁶ *Idem*, nr.286/1922.

²⁷⁷ *Idem*, nr.291/1922.

²⁷⁸ *Idem*, nr.9/1923.

²⁷⁹ *Idem*, nr.10/1923.

amenința²⁸¹, Angora și naționalismul turc²⁸², Concesie turcească²⁸³, Colți turcești²⁸⁴, Pacea cu turcii²⁸⁵, Vecinii noștri. Legăturile cu turcii²⁸⁶, Turcii în Constantinopol²⁸⁷, Republica turcă²⁸⁸.

Caracteristicile, particularitățile și aspectele dezvoltării tinerei republici turce au fost înțelese și prezentate realist de abilul comentator politic internațional: *Îngrijorări aiurea*²⁸⁹, *Republica tolerantă*²⁹⁰, *Prieteni nouă*²⁹¹, *Înalta Poartă*²⁹², *Naționalism turcesc*²⁹³, *Gânduri de Tarigrad*²⁹⁴, *Griji turcești*²⁹⁵, *Războiul fără război*²⁹⁶, *O alianță ruptă*²⁹⁷, *Răscoala curzilor*²⁹⁸, *La Înaltele Porți*²⁹⁹, *Discuțiile de la Angora*³⁰⁰, *Rasismul turcesc în Marea Neagră*³⁰¹, *Cuvintele de la Ankara*³⁰².

*

N. Iorga a studiat **toponimia** din zona Teleormanului, ajungând la concluzia că denumirile de sate din această regiune au fost date după numele sau porecele întemeietorilor, caracterul natural (geografic și geologic) al locului, forma așezării, ocupațiile locuitorilor etc. Toponimicul Teleorman era de origine cumană, însemnând „pădurea neună” și dovedind, prin el însuși, atât vechimea așezărilor din acest perimetru geografico-istoric, cât și conviețuirea româno-cumană în feudalismul timpuriu³⁰³. Alte

²⁸⁰ *Idem.* nr.34/1923.

²⁸¹ *Idem.* nr.36/1923.

²⁸² *Idem.* nr.60/1923.

²⁸³ *Idem.* nr.93/1923.

²⁸⁴ *Idem.* nr.108/1923.

²⁸⁵ *Idem.* nr.150/1923.

²⁸⁶ *Idem.* nr.188/1923.

²⁸⁷ *Idem.* nr. 249/1923.

²⁸⁸ *Idem.* nr. 257/1923.

²⁸⁹ *Idem.* nr. 12/1924.

²⁹⁰ *Idem.* nr. 23/1924.

²⁹¹ *Idem.* nr. 63/1924.

²⁹² *Idem.* nr. 68/1924.

²⁹³ *Idem.* nr. 79/1924.

²⁹⁴ *Idem.* nr. 160/1924.

²⁹⁵ *Idem.* nr. 193/1924.

²⁹⁶ *Idem.* nr. 231/1924.

²⁹⁷ *Idem.* nr. 295/1924.

²⁹⁸ *Idem.* nr. 60/1925.

²⁹⁹ *Idem.* nr. 174/1925.

³⁰⁰ *Idem.* nr. 245/1925.

³⁰¹ *Idem.* nr. 225/1933.

³⁰² *Idem.* nr. 235/1934.

³⁰³ N. Iorga. *Revelații toponimice pentru istoria neștiută a romnilor. I. Teleormanul*, în „A.A.R.M.S.I.”, s.III, t.XXIII, m.14, 1941, București, pp.335-350, și extras, 18 p. Vezi și nota bibliografică semnată de C. Greceanu în „R.I.R.”, XI-XII, 1941-1942, București, p. 457. Contribuție recenziată de Gh. Ivănescu în „Buletinul Philologic”, IX, 1942, Iași, pp. 206-210, de I. Donat în „Arhivele Olteniei”, XX, nr. 113-118/1941, Craiova, pp. 279-286.

toponime turcico-cumane amintite de autor au fost: Bărăgan, Caracal, Călmățui, Desnățui, Năui, Covurlui, Tâncănu(i).

*

Cu excepția abordărilor punctuale, a referirilor tangențiale sau a notelor de subsol tematic, din numeroasele sale contribuții orientalistico-turcologice, N. Iorga nu a scris o lucrare propriu-zisă de filologie turco-orientală. Deși nu avea pregătirea universitară de bază în domeniul filologiei orientale, Iorga a considerat că poate aborda, totuși, acest domeniu științific, pe baza vastei sale culturi istorice enciclopedice și a intuiției sale geniale de cercetător științific interdisciplinar.

Istoricul român a recenzat lucrarea lui Lazăr Șeineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, vol. I-II/1-2, București, 1900. Dar o recenzie³⁰⁴ ce se dorea a fi o „radiografie științifică” a unei contribuții filologice atât de necesare în istoriografia românească a depășit sfera strict academică a schimburilor de idei, degenerând într-o polemică extraștiințifică cu nedorite conotații șovine. „Fluxurile” recenzorului³⁰⁵ și „refluxurile” recenzatului³⁰⁶ au ocupat timp de trei luni paginile bilunarului „Noua Revistă Română” în perioada ianuarie-aprilie 1901. deși Iorga a recunoscut că „partea filologică (a lucrării lui L. Șăineanu - compl. D. P.) - (...) nu e de competența mea”³⁰⁷, a încercat totuși „să îndrepte” și „să întregască” explicațiile recenzatului referitoare la 90 de „vorbe populare și istorice”³⁰⁸. Respinse cu vehemență de Șăineanu, aceste „completări” dovedeau totuși lipsa de pregătire științifică a recenzorului în domeniul atât de complex al filologiei orientale.

3. Preocupări de orientalistică-turcologie cu caracter instituțional-didactic universitar

La începutul secolului al XX-lea un grup de intelectuali români, dintre care unii cu funcții de decizie în Ministerul Instrucțiunii Publice, a susținut necesitatea înființării de catedre universitare pentru studiul limbilor islamice-orientale în universitățile românești. N. Iorga a fost unul dintre acești universitari vizionari, care a înțeles clar necesitatea

³⁰⁴ N. Iorga. *Studiile d-lui Șăineanu despre Influențele orientale exercitate asupra noastră*, în „N.R.R.”, vol. II, nr. 26/15 Ianuarie 1901. București, pp. 58-65.

³⁰⁵ Idem. *Cum răspunde dl. Șăineanu când îl lauzi*, partea I, idem *loc. cit.*, III, nr. 27/1 Februarie 1901, pp. 131-136, partea a II-a, idem *loc. cit.*, III, nr. 29/1 Martie 1901, pp. 228-229; partea a III-a/I, idem, *loc. cit.*, III, nr. 11/1 Aprilie 1901, pp. 324-332; partea a III-a/II-III-IV, idem *loc. cit.*, III, nr. 32/15 Aprilie 1901, pp. 369-380.

³⁰⁶ Lazăr Șăineanu. *Răspunsul meu d-lui Iorga*, idem, *loc. cit.*, vol. III, nr. 27/1 Februarie 1901. București, pp. 128-150; idem. *Al doilea și ultimul meu răspuns d-lui Iorga*, părțile I-II-III, idem *loc. cit.*, III, nr. 28/15 Februarie 1901. București, pp. 180-187.

³⁰⁷ N. Iorga. *Studiile d-lui Șăineanu*, pp. 59-60.

³⁰⁸ *Ibidem*, pp. 61-63. Pentru detalii vezi Dan Prodan, *Preocupări de orientalistică-turcologie în România între independență și Marea Unire (1878-1918)*, în „Acta Moldaviae Septentrionalis”, I. 1999, Botoșani, pp. 151-154.

lărgirii orizonturilor tematice ale universităților românești către „unități” geo-istorice filologice ignorate până atunci.

Astfel, corifeul „școlii critice” de la 1900 a încercat să sensibilizeze forurile de conducere universitare și academice, opinia publică românească în privința percepției utilității și necesității înființării unor catedre pentru studiul limbilor orientale în România să capteze interesul și bunăvoința unor mecenai pentru crearea unor burse în străinătate, destinate însușirii idiomurilor amintite. Iorga a subliniat cu regret o realitate românească, cel puțin jenantă, dacă nu chiar rușinoasă: „Închei cu o dorință, cari mi se pare foarte îndreptățită. (...) Lăsându-ne toată averea de un milion (de lei), răposatul Grigore Buiuc s-a gândit – a spus-o expres în testament – ca din venituri să se creeze burse pentru studiul limbilor orientale. De acest studiu avem azi cea mai mare nevoie. E în adevărată o rușine pentru noi (...) să n-avem nici o catedră în învățământul superior pentru studii orientale, că orientaliștii ne lipsesc în așa grad, încât trebuie să recurgem pentru traduceri de acte turcești la evreii din Minister (...). E o pagubă reală că nu putem întrebuința o sumă de izvoare scrise în aceste limbi (...)” (subl. D.P.)³⁰⁹.

Iorga a formulat un imperativ stringent: „În cel mai scurt timp va trebui să căutăm a recâștiga și aici terenul pierdut (subl. D.P.)”³¹⁰. Dar declanșarea primei conflagrații mondiale a împiedicat materializarea, în folosul unor bursieri români, laudabilelor prevederi testamentare ale răposatului Grigore Buiuc.

Preocupat să clarifice rolul și locul românilor în spațiul istoric înconjurător și în istoria universală, Iorga a formulat și a propus lumii științifice „un concept integrator Europa Sud-Orientală”³¹¹. Pentru studiul inter-disciplinar al acestui areal geo-politic istoric, cultural, religios, economic, social etc. Iorga a înființat *Institutul pentru studii Europei Sud-Est Orientale* (10 noiembrie 1913, inaugurat la 24 ianuarie 1914), după numeroase și insistente demersuri, trecând peste multiple piedici și animozități, primind variate adeziuni și promisiuni de colaborare din țările Europei central-sudice.

Fiind o inițiativă personală a marelui savant român (regele Carol a privit cu suspiciune noua și originala instituție, acceptând cu greu, împreună cu guvernul liberal condus de I. I. C. Brătianu, să-i acorde patronajul lor moral, nicidecum financiar³¹²), iar G. Duca, ministrul Culturii și Instrucțiunii Publice de atunci, cu pesimism, deși o considera

³⁰⁹ Idem. *Armenii și românii: o paralelă istorică*. în „A.A.R.M.S.I.”, s.II. t. XXXVI. m.I. 1913, București, extras, p. 37.

³¹⁰ *Ibidem*, p. 38. Vezi și B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, 1976, p. 215, nr. 336.

³¹¹ Al. Zub, *op. cit.*, cap. VIII, subcap. 9, pp. 233-244.

³¹² *Ibidem*, p. 236: bătrânul suveran a văzut în insolitul Institut un nepermis amestec în politica externă a țării, unci persoane particulare, chiar dacă aceasta era marele istoric N. Iorga, politică a cărei conducere Carol înțelegea să o exercite singur; vezi și N. Iorga, *O viață de om*, vol. III, p. 103; Andrei Pippidi, *Rosturile primului nostru institut de studii sud-est europene*, în „Vatra”, an XVI. nr. 2/1986. Tg. Mureș, p. 179/C.

totuși interesantă³¹³), institutul a avut la origine și o idee / dimensiune politică, pe baza realităților politice naționale concrete sud-dunărene din vara și toamna anului 1913³¹⁴.

În **actul de întemeiere** s-a precizat: institutul nou creat era liber, neguvernamental, în afara influenței factorului politic. Scopul fondării sale a fost „să provoace, să îndrumeze, să ajute și să organizeze cercetările privitoare la toate țările și națiunile din regiunea carpatică și din cea balcanică, ținând seama de tradițiile și de interesele actuale românești”. **Activitatea institutului** va consta în pregătirea teoretică și practică a reprezentanților oficiali ai României și ai altor țări din zonă, indiferent de rangul diplomatic, a cercetătorilor în istorie, a corespondenților de presă etc. Pentru atingerea acestor finalități vor fi organizate cursuri, seminarii, conferințe, dezbateri etc. cu tematică istorică, geografică, etnografică, literar-folclorică, de predare practică a „limbilor europene sud-orientale”: bulgară, sârbă, greacă, albaneză, maghiară, **turcă**. Se vor elabora comunicări, lucrări și eventualele monografii științifice publicate în anuarul institutului, „Bulletin de l'Institut pour l'Étude de l'Europe Sud-Orientale”. Pentru **cursul practic de limba turcă** și-au oferit serviciile orientalistul Gh. Popescu-Ciocănel și studentul macedonean I. Sarmanioti. Din motive obiective, nu s-au desfășurat lecții și seminarii practice de filologie „sud-dunăreană” și orientală nici în semestrul februarie-iunie 1914, nici în perioada neutralității (anii universitari 1914-1915, 1915-1916), cu atât mai puțin în anii participării României la primul război mondial și la campania militară din Ungaria: 1916-1919³¹⁵.

După primul război mondial, la Institutul pentru studiul Europei Est-Orientale (denumit ulterior, din 1924, Institutul pentru Studiul Europei Sud-Estice) s-au redeschis cursurile tematice amintite anterior. Printre acestea, s-a reluat și cel de **limba turcă** (7 noiembrie 1920³¹⁶), predat însă de persoane care nu erau, prin formația lor universitară, profesori de filologie orientală. Într-un **Prospect de cursuri pe anul 1926-1927** al acestei instituții, datat: 8 noiembrie 1926, București, s-au precizat că „Institutul S.E.S.E., al cărui scop este cunoașterea serioasă a țărilor și popoarelor vecine cu noi, sub toate raporturile (istoric, geografic, economic, etnografic și limbă), (...) redeschide **cursurile de limbi sud-estice**, care au funcționat și înainte de război, în localul institutului, cu profesori specialiști, care vor predă gratuit cunoștințe practice de scris, citit și conversație pentru limbile:

³¹³ I. G. Duca, *Memorii*. vol. II. *Neutralitatea*, partea a II-a (1915-1916), ediție și indice adnotat de Stelian Neagoe, Editura Helicon, Timișoara, 1993, p. 24: „(N. Iorga) înființase un Institut Sud-Est European, pe care îl socotea drept o mare operă a lui – **de fapt, ideea nu era rea** – și îi venise în minte să-i asigure un local și o bibliotecă. Ministerul avea undeva departe, pe Calea Moșilor, o clădire ce îi convenea. Să i-o dau, să i-o dau, neapărat și imediat! Și i-am dat-o. Am venit cu legea în Cameră. I-am asistat și la inaugurare, seara pe la 9. nemâncat și plictisit.” (compl. și subl. - D.P.).

³¹⁴ *Inauguration de l'Institut. Discours du professeur N. Iorga (24 Janvier n. st./1914)*, în „B.I.E.E.S.O.”, Ire année, no. 2/1914, Bucarest, pp. 42-46; Al. Zuh. *op. cit.*, p. 236; Valeria Costăchel, *N. Iorga așa cum l-am cunoscut*, în vol. *N. Iorga, omul și opera*, vol. II, coordonatori Gh. Buzatu și C. Gh. Marinescu, Editura „Plumb”, Bacău, 1994, pp. 236, 239.

³¹⁵ N. A. Constantinescu, *Dare de seamă asupra întemeierii și activității Institutului pentru studiul Europei Sud-Estice*, București, Editura „I.S.F.E.O.”, 1926, pp. 3-4; *passim*.

³¹⁶ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, 1976, p. 77.

greacă, nouă și veche, rusă, polonă, cehă, maghiară, sârbă, bulgară și turcă. Profesorii care vor predă aceste cursuri sunt: (...) N. Tatarescu, dragoman la **Legatia turcă: limba turcă**. Cursurile sunt gratuite, câte două lecții săptămânale de fiecare și se vor începe după 8 noiembrie, îndată ce se vor întruni un număr de circa 10 auditori de a urma un curs (subl. D.P.)³¹⁷.

A fost posibil ca H. Tatarescu să fi predat aceste cursuri și în anii universității anteriori și ulterioare celui amintit în *Prospect*. Probabil că și alți **cunoscători de limbă turcă** din România, precum: H. Dj. Siruni, Gh. Iogu, dr. Andrei Antalfy, Abdurrahman sau V. Magiori au predat aceste cursuri în cadrul Institutului, după cum afirmat M. Guboglu³¹⁸ sau cum ne permite să presupunem corespondența dintre N. Iorga și A. Antalfy³¹⁹. Din conținutul *Prospectului* trebuie să mai reținem dorința lui N. Iorga de a asigura **continuitatea cursului de limba turcă** în cadrul acestei instituții, iar pe altă parte **greutățile** pe care le întâmpina directorul în găsirea unei soluții viabile: **colaborarea de durată** cu un specialist orientalist-turcolog din Turcia sau Europa, în lipsa unuia consacrat în România.

În februarie 1941, după înăbușirea rebeliunii legionare și calmarea spiritelor, în cadrul acestui institut condus, după asasinarea lui N. Iorga (27 noiembrie 1940), de decembrie 1940 de către bizantinistul Nicolae Bănescu³²⁰, au reînceput **cursurile gratuite de limbă turcă**, armeană, rusă, polonă, cehă, sârbă, bulgară și neogreacă, în clădirea Ligii Culturale din București, strada Schitu Măgureanu, nr. 1, etaj I³²¹. Este foarte probabil că turcologul-armenist H. Dj. Siruni să fi predat cursurile de limbă turcă și armeană în cadrul acestui institut³²².

Revenind la perioada interbelică, trebuie precizat faptul că ideea și necesitatea obiectivă a înființării unei catedre universitare de limbi orientale câștiga tot mai mulți susținători în mediul universitar-academic din România. Astfel, profesorii universitari Ioan Bianu (la 30 octombrie 1926) și C. C. Giurescu (la 28 octombrie 1933) au susținut necesitatea înființării unei **catedre de limbi orientale**, în special: **turcă, arabă, tătară**.

³¹⁷ *Arhiva Ministerului Apărării Naționale, fond 6559, d. 183, f.125, apud. Gh. Nicolaescu. I. Burlacu, V. Dobrinescu, Documente despre Nicolae Iorga în Arhivele militare românești, în vol. Nicolae Iorga, omul și opera, II, pp.216-217.*

³¹⁸ M. Guboglu, *N. Iorga - istoric*, p. 26.

³¹⁹ Dan Prodan *L'orientaliste transylvain dr. Andrei Antalfy*, în „Transylvanian Review”, V, nr. 1/Spring 1991, Cluj-Napoca, p. 99.

³²⁰ Andrei Pippidi, *Reformă sau declin. A doua perioadă a studiilor sud-est europene în România*, în „Revista de Științe Sociale”, II, nr. 11-12/1991, București, pp. 641.

³²¹ Ioan Ursu, Ioan Lăcustă, *În București, acum 50 de ani (februarie 1941)*, în „M.I.”, s.n., anul XXV, nr. 287/februarie 1991, București, p. 42.

³²² M. Guboglu, *H. Dj. Siruni la 80 de ani*, în „R.A.”, anul XLVII, vol. XXXII, nr. 2/1970, București, pp. 61-65.

persoană, armeană, la una din universitățile românești³²³. Dar nu s-a realizat nimic concret în această direcție.

Se părea că Statul român, prin Ministerul Instrucțiunii Publice (sau al Educației Naționale) nu putea sau nu existau destulă înțelegere, inițiativă sau fonduri bănești pentru a face primii pași pe calea înființării unei suprastructuri universitare orientalistico-turcologice. Atunci inițiativa și curajul înnoirii au trecut de la forurile statale decizionale la **personalități științifice-universitare**. Astfel, **N. Iorga** și-a asumat **răspunderea morală de a transpune în practică acest deziderat**. Însă a înțeles foarte bine că avea nevoie de sprijinul material al Statului român. La urma urmei, dezvoltarea orientalisticii-turcologiei românești se dovedea a fi o cerință științifico-didactică universitară la nivel național, iar marele istoric a înțeles că era necesar să cointereneze material și moral și Statul român. De asemenea, Iorga a constatat că în România acelor ani (1930-1935) nu exista nici un istoric sau filolog orientalist-turcolog care să onoreze o catedră de specialitate ce eventual ar fi înființată la o universitate românească, de preferință la București. Atunci a agreeat și posibilitatea **colaborării cu un orientalist-turcolog european de notorietate internațională**.

Opțiunea lui N. Iorga, poate sugerată de orientalistul englez sir E. Denison Ross în aprilie 1935, s-a îndreptat către turcologul german dr. Franz Babinger (n. 1891 la Weiden-Würzburg, Bavaria de Nord), cu un sfert de secol de activitate științifico-didactică în domeniu și cu un important număr de contribuții științifice la istoria politică, militară, instituțională, culturalo-ideologico-religioasă etc. a Imperiului otoman și a sud-estului european „otoman“. De exemplu, temeinicul său catalog bio-bibliografic *G.O.W.* (1927), pe atunci lucrare fundamentală, este utilizat încă și astăzi, la trei sferturi de secol de la apariție.

De altfel, Iorga îl cunoștea pe Franz Babinger încă din 1920, de când datează prima scrisoare a tânărului orientalist german către autorul celebrei *G.O.R.*³²⁴. După discuții semi-oficiale care au durat mai multe luni (mai-august 1935), Franz Babinger a acceptat invitația de a veni în România, la București, încheindu-se astfel un **contract de colaborare științifico-didactică** între turcologul german și N. Iorga, în calitate de director al Institutului pentru studiul Europei Sud-estice din capitala țării noastre. Contractul, semnat de turcologul german la 18 august 1935 la Berlin, iar de istoricul român la 25-26 august 1935 la Vălenii de Munte, stipula: Fr. Babinger devenea de la 1 octombrie 1935 colaboratorul plătit al amintitului institut bucureștean, pe durata unui an calendaristic. Sfera și temele de cercetare ale turcologului german circumscriau „epoca turcească în Balcani“. Remunerația lunară pentru Fr. Babinger s-a fixat la 15.000 de lei, acestuia acordându-i-se un permis de călătorie pe C.F.R., pentru călătoriile sale de studii în

³²³ Marin Popescu-Spineni, *Contribuții în istoria învățământului superior. Facultatea de Filosofie și Litere din București*, Tipografia „Cultura Națională“, București, 1928, p. 41; Constantin Șăineanu, *Amintiri*, Tipografia Universul“, S.A., București, 1947, p. 66.

³²⁴ Dan Prodan, *Franz Babinger și Nicolae Iorga. Corespondență*, p. 178.

Dobrogea și în alte provincii românești cu populații musulmane. Durata contractului se va prelungi cu încă un an calendaristic, dacă nici una din părți nu-l va denunța până la 1 iulie 1936³²⁵.

Pentru asigurarea plății remunerației lunare a lui Fr. Babinger, N. Iorga a solicitat, la 30 noiembrie 1935, sprijinul financiar al Ministerului de Externe român³²⁶, care i l-a acordat. Turcologul german și-a început oficial activitatea științifică în cadrul Institutului S.E.S.E. la 1 noiembrie 1935, susținând conferința (sau prelegerea) de deschidere cu titlu în limba franceză: *Quelques problèmes d'études islamiques dans le Sud-Est européen*, publicată ulterior³²⁷.

Franz Babinger a predat cursuri de istorie otomană și a relațiilor otomano-române în anul mediu, de limbă și paleografie turco-osmană în Amfiteatrul „Alexandru Odobescu” al Facultății de Litere și Filosofie din București, str. Edgar Quinet, pentru că Institutul S.E.S.E. nu avea în dotare o sală adecvată pentru prelegeri sau conferințe³²⁸. Însuși N. Iorga își expunea prelegerile în acel amfiteatru. La aceste cursuri, desfășurate în anii universitari 1935-1936 și 1936-1937, au participat puțini studenți (4-5 în fiecare serie).

Colaborarea științifico-didactică oficială dintre Fr. Babinger și N. Iorga a încetat de jure la 30 septembrie 1937, fără a cunoaște cu certitudine, nici măcar astăzi, motivele neprelungerii contractului din august 1935. Franz Babinger a fost invitat ulterior, în urma demersurilor istoricului medievist universalist Gh. I. Brătianu, să-și continue activitatea didactico-științifică la Facultatea de Litere și Filosofie din Iași³²⁹. La această facultate ieșeană, Fr. Babinger a predat cursuri de **istorie a Imperiului otoman și a relațiilor otomano-române, de limbă și paleografie turco-osmană**. De la 1 aprilie 1940 la Iași a început să funcționeze, în cadrul Facultății de Litere și Filosofie, *Institutul de Turcologie* cu **N. Iorga - director general onorific**, Franz Babinger - director de studii și Mihail Guboglu - secretar științific (ulterior asistent) și bibliotecar³³⁰.

Întreaga activitate științifico-organizatorică orientalistico-turcologică a lui N. Iorga justifică cu prisosință numirea polihistorului în funcția de **director general onorific** a institutului amintit. Prin această numire forurile conducătoare ministeriale românești doreau, pe de o parte, să recunoască importanta contribuție a lui Iorga în dezvoltarea turcologiei științifice și universitare românești. Pe de altă parte, doreau să acorde noului institut patronajul moral și științific al marelui savant, să confere respectivei instituții prestanță, seriozitate și prestigiu în lumea didactico-științifică internă și internațională. Iorga putea facilita contacte și colaborări științifice cu turcologi și institute similare și

³²⁵ *Ibidem*, p. 192.

³²⁶ N. Iorga. *Correspondență*, vol. III, *Documente literare*, 1991, pp. 300-301.

³²⁷ În „L'Europe Orientale”, VIIe année, 1957, no.34. Paris, pp.95-110; și extras, 16 p.

³²⁸ Conform relatării doamnei M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, în scrisoarea din 4 decembrie 1937 adresată mie și păstrată în *Arhiva personală Dan Prodan*.

³²⁹ A.N.R.D.A.I.C.B., fond M.E.N., d.729/1938, f.9.

³³⁰ Dan Prodan, *Din tradițiile orientalisticii românești. Franz Babinger și Institutul de Turcologie de la Iași (1940-1945)*, în „Căiete de Laboratorului de Studii Otomane”, nr. 2/1993, București (pp. 164-201), pp. 182-183.

conexe din Europa. Nu am descoperit, deocamdată, ecouri ale colaborării concrete a lui Iorga cu Institutul de Turcologie de la Iași. „Lunga vară fierbinte“ din România anului 1940, urmată de „toamna legionară“ și uciderea lui N. Iorga au redus la minimum această colaborare³³¹.

4. Considerații bilanțiere

Preocupările de orientalistică-turcologie ale lui N. Iorga au vizat următoarele domenii de manifestare: **4.1. descoperirea, traducerea și editarea izvoarelor istorice otomano-orientale și europene** referitoare la istoria Imperiului otoman și/sau a relațiilor otomano-române între secolele XIV-XIX; **4.2. contribuții cu caracter istoric, toponimic, hidronimic, antroponimic, lingvistic**; **4.3. inițiative, acțiuni, finalități cu caracter instituțional-didactic universitar**. Aceste preocupări au avut un înalt grad de complementaritate, alcătuind, într-o viziune organică, o unitate bine articulată în cadrul activității științifico-didactice a Titanului de la Vălenii de Munte, de-a lungul unei „vieți de om, așa cum a fost“. Trebuie să precizez faptul că **nu** am avut în vedere în prezenta analiză contribuțiile științifice ale lui N. Iorga cu tematică parțial sau total diferită de preocupările concrete de orientalistică-turcologie. Astfel, nu am insistat asupra monumentalei *Istoria românilor* (vol. II-X), a variantei sale în limba franceză: *Histoire des Roumains et de la romanité orientale* (vol. II-X) sau a *Geschichte des Rumanischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen* (2 vol., 1905), în care contribuții relațiile româno-turcice/tătaro/otomane au fost prezentate în cadrul general al vecinătății și colaborării românilor cu respectivele entități etnice. Aceași conduită am adoptat și față de numeroasele monografii pe care Iorga le-a consacrat diferitelor personalități politice, militare, diplomatice, culturale, religioase etc. care au avut relații mai mult sau mai puțin intense cu otomanii între secolele XV-XIX.

4.1. N. Iorga, eternul pelerin în căutare de izvoare istorice, a subliniat pentru prima dată în istoriografia românească **importanța inestimabilă** a documentelor, cronicilor, inscripțiilor, relatărilor și jurnalelor de călătorie etc. otomano-orientale referitoare la istoria Imperiului otoman și a relațiilor otomano-române în secolele XIV-XIX. Informațiile foarte valoroase oferite de aceste categorii de izvoare istorice otomano-orientale se întregeau în mod obiectiv și realist cu cele provenite din izvoare europene similare, din aceleași perioade istorice. Iorga a insistat foarte mult asupra **complementarității** izvoarelor istorice otomano-orientale, cu cele central- și vest-europene, referitoare la același eveniment sau fapt istoric. Astfel, Iorga a descoperit/a identificat, a rezumat, a tradus în românește/în limbi europene, a editat și a utilizat în contribuțiile sale științifice peste 500 documente otomano-orientale. La acestea se adaugă

³³¹ Ibidem, p. 184.

alte peste 1.000 de documente de aceeași factură editate în Europa și utilizate de istoricul român. Iorga a publicat unele documente otomane însoțite de facsimile, metodă modernă de editare a izvoarelor istorice.

Istoricul român a utilizat în contribuțiile sale turcologice peste 30 de cronici, relații și jurnale de călătorie otomano-orientale, la care se adaugă alte peste 100 de izvoare istorice de aceeași categorie, de origine central- și vest-europeană. Iorga a folosit peste 100 de izvoare epigrafice scrise cu alfabet arab în studiul istoriei otomanilor și a relațiilor otomano-române. Istoricul român a avut succes la izvoarele istorice otomano-orientale **mediat**, prin traducerea acestora în diferite limbi europene, inclusiv română, **pentru că nu avea cunoștințele necesare de limbă și paleografie turco-osmană**. Deși a încercat personal să întreprindă cercetări documentaro-cronistice în arhivele din Istanbul (1906), el nu a atins finalitățile pe care și le-a propus, aceasta și datorită lipsei pregătirii de specialitate.

4.2. Contribuțiile cu caracter istoric, toponimic, hidronimic, antroponimic lingvistic au fost cele mai importante în cadrul preocupărilor de orientalistică-turcologie ale lui N. Iorga. În cadrul acestei categorii tematice s-au impus, prin cantitate și calitate, **contribuțiile istorice**. Continuând șirul determinărilor relaționale, **coloana vertebrală a contribuțiilor istorice** a reprezentat-o monumentală sinteză *Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*, 5 vol., Gotha, 1908-1913, către care converg toate studiile pregătitoare apărute până în 1912, cât și cele complementare tipărite de Iorga în perioada 1915-1940.

Privită în perspectiva celor nouă decenii de la publicare, **G.O.R. a fost sinteza de referință în domeniul turcologiei-osmanisticii peste patru decenii, până la mijlocul anilor '50**; marea sa valoare a constatat în armonioasa îmbinare a cunoașterii științifice enciclopedice și a eruditei precizii istorice cu noutatea și cutezanța concepțiilor, ideilor și concluziilor formulate de N. Iorga. **G.O.R. a fost indiscutabil superioară**, din toate punctele de vedere, sintezelor anterior elaborate de J. von Hammer-Purgstall (*G.O.R.* 1827-1835, 10 vol., Pesth) sau de J. W. Zinkeisen (*G.O.R.E.*, 1840-1863, 7 vol., Hamburg, Gotha). Către această apreciere obiectivă și realistă converg și alte „realități concrete”: vol. V al *G.O.R.* a fost tradus în turcește și editat la Ankara în 1948; întreaga sinteză a fost reeditată în Germania în 1962; numeroși turcologi, orientaliști, bizantinologi și alți istorici au utilizat, au apreciat și au citat în perioadele interbelică și postbelică sinteza otomană elaborată de N. Iorga. Deși a fost o *Geschichte* preponderent politico-militară, nu au lipsit totuși din structura ei capitolele, subcapitolele sau analizele referitoare la realitățile și evoluțiile economice, sociale, demografice, cultural-artistice, ideologice, religioase etc.

Studierea și integrarea istoriei otomanilor în cadrul mai larg al evoluției universale au constituit rezultatul firesc al aplicării concepțiilor innoitoare istorico-filosofice profesate de N. Iorga. Tratarea istoriei universale ca un tot unitar, în care evoluția statului otoman și-a avut un loc și un rol pe cât de importante pe atât de bine stabilite, s-a dorit a fi și

invitație adresată de Iorga turcologilor de a privi, a considera și a cerceta realitățile otomane și din acest punct de vedere. O altă consecință a fost aceea că Iorga a definit și a lansat „un concept integrator: Europa sud-orientală”³³², în care Pen. Balcanică otomană a fost un factor de coeziune și stabilitate, potrivit percepției centrului de putere de la Istanbul.

Vasta sinteză otomană elaborată de Iorga este importantă și valoroasă și prin **exhaustivitatea** a izvoarelor istorice otomano-orientale și europene editate până în 1912 și a celor similare descoperite și publicate de însuși istoricul român. Această concepție și metodă istorică aplicate de Iorga au ilustrat și au onorat linia de conduită metodologică anunțată de autor încă din titlul sintezei otomane (*nach den Quellen dargestellt*).

Iorga a analizat și a precizat cu claritate și obiectivitate (*sine ira et studio*) locul și rolul românilor în cadrul istoriei șase-seculare otomane, *G.O.R.* fiind totodată și primul studiu sistematic al relațiilor complexe otomano-române între c. 1360-1912, „văzute” de la Edirne/Istanbul, în istoriografia românească modernă.

Sinteza de istorie otomană elaborată de Iorga a fost însă **deficitară** din punctul de vedere al descoperirii, utilizării, integrării și interpretării izvoarelor istorice otomano-orientale **inedite** de către autor, datorită faptului că acesta **nu avea** cunoștințele necesare de filologie, paleografie diplomatică, numismatică etc. turco-osmană. De altfel, această calitate a fost subliniată și, mai ales, criticată de recenzorii turcologi europeni³³³ ai *G.O.R.*, în special ai vol. I-III (1908-1910). Cu alte cuvinte, *G.O.R.* a fost fundamentată pe izvoare istorice otomano-orientalo-europene **editate**, în diferite limbi europene, și nu pe cele **inedite**, sau pe mult așteptate **revelații documentare**, care să determine o adevărată „**revoluție istoriografică**” în perceperea fenomenului otoman. **Revoluționare** au fost, într-adevăr, **concepția istorică și metodele de lucru** utilizate de Iorga în studierea **experienței istorice unice numită Imperiul otoman**. **Cauzele** acestor neîmpliniri au fost **diverse**: lipsa de pregătire filologico-paleografică turcologică a lui Iorga³³⁴; greutatea și piedici în accesul și cercetarea arhivelor, bibliotecilor, depozitelor etc. otomane cu izvoare istorice **inedite**; sistemul și concepțiile politico-administrative otomane referitoare la arhivele otomane; nivelul de dezvoltare și direcțiile de evoluție ale istoriografiei otomane și ale preocupărilor mondiale de turcologie la începutul secolului al XX-lea.

³³² Vezi *supra*, nota nr.5.

³³³ C. Brockelmann, în „Literarisches Zentralblatt”, XXV. 1908, p. 817; XXVI. 1909, p. 801; XXX. 1915, pp. 503-505. C. Jireček, în „B.Z.”. XVIII. 1909, pp. 578-586. K. Süssheim, în „Orientalische Literaturzeitung”, XVI. 1903, pp. 463-464; idem în „Historische Vierteljahrschrift”, 1914-1915, pp. 583-584. E. Gerlang, în „Deutsche Literaturzeitung”, XIII. 1910, p. 819. L. Mangold, în „Hist. Viertel.”, 1909, pp.112-114, 546-548; 1911, pp.109, 546; 1912, pp.76-77.

³³⁴ Vezi M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga - a Romanian Historian*, pp. 21, 43, 58, 60, 148; eadem, *N. Iorga, historien*, p. 119; eadem, *N. Iorga et l'histoire*, p. 186; M. Guboglu, *N. Iorga - istoric*, pp. 41-47.

Fără a constitui o periodizare propriu-zisă a istoriei otomane, repartizarea diferitelor „segmente temporale” ale trecutului otoman în cele cinci volume ale *G.O.* adoptată de Iorga, este discutabilă³³⁵. Eliminând din analiză posibilitatea ca autorul să fi fost constrâns de cerințe de ordin tehnic-tipografic să fi procedat astfel (diversitatea numărului de pagini ale volumelor ar elimina această prezumție), atunci responsabilitatea repartizării cărților, capitolelor și subcapitolelor în tomuri a revenit exclusiv autorului. Problematika istorică analizată în primul volum s-a oprit la anul 1451 (al morții lui Murad al III-lea), în al II-lea la 1538 (anul campaniei sultanale împotriva lui Petru Rareș, Moldova), divizând astfel domnia celui mai mare sultan otoman, în al II-lea la 1640 (al morții lui Murad al IV-lea), în al IV-lea la 1774 (anul încheierii păcii de la Kütahya/Kaynarca), în al V-lea la 1912 (anul declanșării primului război balcanic).

Dacă limitele cronologice superioare ale volumelor I și V ar putea fi înțelese acceptate (1451 - începutul sultanatului tânărului și energicului Mehmed al II-lea, de unde intenția lui Iorga de a prezenta unitar domnia Cuceritorului, adevăratul întemeietor al Imperiului otoman; 1912 - anul în care autorul a terminat de elaborat, subiectiv și obiectiv, sinteza otomană), cele ale volumelor II, III, IV comportă discuții. Astfel, 1538 a fost anul unor mari campanii și victorii militare, terestre și navale; prezentarea domniei Süleyman I Magnificul și Legiuitorul a fost fragmentată, punctul de divizare artificial fiind un an important, dar nu decisiv, al sultanatului acestuia; 1640 - anul unei succesiuni de sultani; 1774 - anul încheierii păcii după un război desfășurat pe un front de luptă. Dacă ce relevanță pot avea succesiunile de sultani pe tronul otoman, o victorie militară, un tratat de pace etc. față de „durata lungă” a unor fapte, procese și evoluții istorice seculare? Au fost toate aceste abordări rezultatul unor carențe de concepție și metodă istorică, ale unei conceptualizări în curs de limpezire, palide reminiscențe ale tratării biografice-sultanale a istoriei otomane, practică în secolul al XIX-lea?

G.O.R. putea fi completată cu o bibliografie tematică, cu hărți strict necesare înțelegerii evoluțiilor istorice pe orizontala spațialo-geografică, cu indici antroponimici, toponimici etc., cu un glosar de termeni turco-osmani utilizați de autor în sinteza otomană.

Cu toate acestea, luând ca etalon truismele formulate la sfârșitul secolului al XIX-lea de celebrii istorici A. D. Xenopol³³⁶ în România sau Gabriel Monod³³⁷ în Franța, afirmăm:

³³⁵ Vezi și considerațiile lui M. Guboglu, *Orientalistica română*, în „S.A.I.”, I, 1956, București (pp. 314-350), p. 323; idem, *Contributions roumaines aux études orientales*, în „A.O.”, XXIV, nr. 3/1956, Praha (pp. 454-471), p. 461.

³³⁶ „Istoria unui timp se clădește întotdeauna cu materialul adunat până atunci. Dacă ar fi să așteptăm ca materialul istoric al unui popor să fie descoperit, n-am mai ajunge niciodată să expunem cursul vieții sale, căci descoperirile se fac neîncetat; cunoștințele se întind și se adâncesc, măbind fără încetare orizontul istoric. Timpurile din urmă îndreaptă neconștient cele ce se află greșite în expunerile de mai înainte și (...) crește și se dezvoltă și arborele istoriei sale. Fiecare timp oglindește, în lucrările istorice ce le înfățișează, cunoștința atunci a poporului asupra trecutului său. Fiecare timp este deci în drept să aibă istoria lui (...)”, în A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ediția a IV-a, vol. I, E.Ș.E., București, 1985, p. 35.

că *G.O.R.* a fost un produs al epocii sale (începutul secolului al XX-lea), al unui anumit nivel de evoluție și dezvoltare a istoriografiei românești („școala critică de istorie de la 1900“), al concepțiilor și metodelor istorice caracteristice acesteia (abordarea critico-documentară a faptelor, evoluțiilor și devenirii istorice)³³⁸, realizare științifică cu mult peste nivelul valoric al preocupărilor și contribuțiilor contemporane europene în domeniu, conferindu-le autorului și „școlii critice“ istorice românești un loc de cinste în panteonul turcologiei mondiale³³⁹.

Dar, „prin natura ei, sinteza e un punct terminus, dar și unul de inaugurare“³⁴⁰. N. Iorga era pe deplin conștient de faptul că sinteza sa otomană, în timp, devenea **perfectibilă și completabilă**; el însuși a mărturisit că „un volum de descriere a provinciilor și oamenilor nu l-am putut da, editorii oferindu-mi doar obișnuita plată pe coală“³⁴¹. În perioada interbelică Iorga a continuat cercetările în arhive, biblioteci, muzee etc. din Europa și România, descoperind, valorificând și **editând** noi izvoare istorice și

³³⁷ „(...) este soarta acelor care întreprind cei dintâi de a schița o mare perioadă istorică, de a da un mare prilej de critică și de îndreptare celor care după ei vin să adâncească amănunțimile. Nu este mai puțin adevărat că ei au pus cele dintâi îndrumări care asigură mersul succesorilor lor și că au statomicit marile linii ale tabloului pe care alții îl vor îndeplini și aduce la desăvârșire“, în „Revue Historique“, t.XLVII, 1900, Paris, p.347; *apud* A.D. Xenopol, op. cit., p. 38 (traducere realizată de istoricul român)

³³⁸ A se vedea și considerațiile generale formulate de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian Historian*, pp. 144-149; eadem, *N. Iorga et l'histoire*, pp. 185-186; eadem, *N. Iorga, historien*, pp. 117-122; M. Guboglu, *N. Iorga - istoric*, pp. 40-48; Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1976, pp. 259-260; Virgil Căndea, *Nicolae Iorgă, historien de l'Europe de Sud-Est*, pp. 200-201.

³³⁹ Prestigiul de care se bucura N. Iorga în lumea științifico-didactică universitară germană, franceză, engleză, italiană, otomană, sârbă etc. era imens. Astfel, în Germania era elogiat de specialiștii în domeniul orientalisticii-turcologiei; Belmont i-a solicitat colaborarea științifică; ziarul „Kölnische Zeitung“ (19 septembrie 1912) a înserat un articol favorabil despre sinteza istorică otomană; în august 1909 decanul Facultății de Filosofie din Leipzig, prof. W. Seeliger, l-a apreciat pe Iorga ca fiind „marele orientalist și istoric al românilor“, etc. În Franța, prof. D. Bréhier a publicat o recenzie favorabilă la *G.O.R.*, vol. I, în „R.H.“/1908; G. Weigand a apreciat, de asemenea, sinteza istorică otomană. În Anglia, Iorga a fost, împreună cu K. Lamprecht, centrul atenției Congresului internațional de studii istorice (martie 1913), unde a prezentat două importante și apreciate comunicări științifice. În Italia, A. Pernice i-a propus să tipărească la Editura „Hoeppli“ o istorie a Imperiului otoman (1914). Din Imperiul otoman a primit vizitele unor mari grupuri de profesori și studenți turci (august 1910, mai 1914), care au mulțumit și l-au felicitat pe istoricul român pentru sinteza otomană elaborată, iar după apariția vol. IV, însuși sultanul Mehmed al V-lea Reșad, căruia i-au fost oferite în semn de omagiu vol. I-IV, i-a mulțumit personal (mai 1911); în ochii lumii intelectuale otomane, savantul român era cel mai mare istoric străin care a scris cea mai valoroasă sinteză istorică otomană de până atunci. În Serbia, Iorga a fost invitat să conferențieze despre istoria popoarelor din sud-estul Europei (noiembrie 1913); în două expuneri a analizat *Cauzele prăbușirii Imperiului otoman*; vizita și contactele științifico-culturalo-politice s-au bucurat de un imens succes. Și exemplele ar putea continua. Vezi B. Theodorescu, *N. Iorga*, 1976, pp. 48-63, *passim*.

³⁴⁰ Al. Zub, op. cit., p. 99.

³⁴¹ N. Iorga, *O viață de om*, III, pp. 109-110.

bibliografice referitoare la istoria otomană. Istoricul român se gândea la o nouă ediție revăzută, augmentată și adusă la zi, a contribuției sale fundamentale *G.O.R.*, după cum mărturisea, indirect, în 1938³⁴².

În 1913-1914 s-a conturat o inițiativă turcă de a se traduce vol. V al sintezei otomane în limba turco-osmană, și chiar s-a lucrat la materializarea ei, poate de către Nuzhet Kudret, așa cum a precizat însuși N. Iorga³⁴³. Dar ea nu a mai ajuns să fie finalizată pe plan editorial nici atunci și nici în perioada interbelică³⁴⁴. În iulie, 1914 editorul italian A. Pernice i-a propus lui Iorga să publice la editura „Hoepli” un compendiu de istorie otomană, dar nici această inițiativă nu s-a materializat printr-o apariție editorială³⁴⁵. După al II-lea război mondial, în 1948, istoricul turc B. S. Baykal a tradus același volum V în limba turcă și l-a editat la Ankara³⁴⁶. Este interesant de știut dacă între inițiativa traducerii „parțiale” din 1913-1914 și cea a vol. V din 1947-1948 a existat o relație de cauzalitate/ de continuitate sau nu.

Dar de ce au dorit istoricii turci să fie tradus doar vol. V al *G.O.R.*, atât în 1913-1914 cât și în 1947-1948? În Imperiul otoman a fost tradusă în limba turcă contribuția orientalistului austriac J. von Hammer-Purgstall, *Geschichte des osmanischen Reiches*, ed. I, 10 vol., Pesth, 1827-1835, care trata istoria otomană până în anul 1774 (pacea de la Küçük Kaynarca). Pentru a completa sinteza otomană a lui Hammer-Purgstall, în Turcia s-a tradus doar vol. V al *G.O.R.* a lui Iorga, care volum trata perioada 1774-1912 din istoria otomanilor. Astfel, în Turcia exista o traducere „completă” a istoriei otomane scrisă însă de doi istorici europeni, care au analizat fenomenul otoman „din afară”: J. von Hammer-Purgstall și N. Iorga.

În perioada republicană kemalistă însăși istoriografia turcă era în căutarea propriei identități. Referitor la sinteza istorică otomană, 1947-1948 au fost ani de trecere de la traducerea unei contribuții străine (românești) la editarea propriei lucrări de istorie otomană: în 1947 I. H. Uzunçarşılı a început editarea celor 4 vol. ale monumentalei *Osmanlı Tarihi (Istoria otomană)*, Ankara, 1947-1959; ea a fost completată de istoricul Enver Ziya Karal, care a elaborat și editat următoarele 3 vol. ale tratatului de istorie otomană (*Osmanlı Tarihi*, vol. V-VI-VII, Ankara, 1955-1962).

³⁴² B. Theodorescu, *op. cit.*, p. 175.

³⁴³ Vezi *supra*, nota nr. 116, p. 20; B. Theodorescu, *op. cit.*, p. 17.

³⁴⁴ Afirmția lui M. Guboglu (*N. Iorga - istoric*, pp. 45-46, unde pot fi întâlnite și aprecierile istoricilor turci adresa lui Iorga și a sintezei sale otomane) că ar exista o traducere și o ediție în perioada interbelică a sintezei otomane, realizate de Nuzhet Kudret, este inexactă. B. S. Baykal, în *Cuvânt înainte (Önsöz)* la traducerea vol. V/1948, pp. 3-4, nu a amintit nimic despre existența unei traduceri și ediții anterioare în limba turcă. În România, nici N. Iorga și nici secretarul și, ulterior, biograful său, B. Theodorescu nu au pomenit nimic despre această controversată ediție, ceea ce nu cred că s-ar fi întâmplat dacă ea ar fi existat în realitate.

³⁴⁵ B. Theodorescu, *N. Iorga*, 1976, p. 63.

³⁴⁶ N. Yorga, *Osmanlı Tarihi*, V-nici Cilt, 1774-1912, çeviren: B. S. Baykal, G.M.G.T.A.O., Ankara, 1948, X + 690 s.

Revenind la *G.O.R.* a lui Iorga, precizez că nu s-au finalizat nici alte două încercări de traducere, probabil integrale, a acestei sinteze în limbile franceză³⁴⁷ sau greacă³⁴⁸. E curios faptul că nu s-a inițiat și nu s-a realizat o traducere în limba română a acestei opere, deși trecutul istoric româno-otoman, personalitatea autorului, prestigiul și valoarea ei științifică ar fi impus-o cu necesitate și ar fi dat, sunt sigur de aceasta, un important impuls dezvoltării turcologiei românești în perioada interbelică. Să fi existat această intenție, dar primul război mondial să o fi amânat *sine die*? Să fie proiectat Iorga o nouă ediție în (sau și în) limba română la sfârșitul anilor '30? Răspunsul pare a fi: **da**³⁴⁹, însă amănunte de ordin conceptual, cuprins, număr de volume, tehnic-editorial etc. nu sunt însă cunoscute.

Elaborând *G.O.R.* în perioada 1907-1912, Iorga a valorificat benefic o **șansă unică în viața sa**, aceea de a prezenta istoria otomanilor și a imperiului lor în principal pe baza izvoarelor istorice **neotomane** (bizantine, slave, central- și vest-europene) și în subsidiar interpretându-le **mediat** pe cele otomano-orientale, editate până în acei ani. În perioada interbelică, concepția istorică despre prezentarea trecutului otoman a evoluat, metodele științifice de cercetare au devenit tot mai exigente, instrumentarul filologico-paleografico-diplomatic și cercetările în arhivele, muzeele, bibliotecile etc. în Turcia indispensabile pentru orice turcolog care s-ar fi încumetat să studieze și să prezinte, global sau pe segmente spațio-temporale³⁵⁰, trecutul otoman.

Am precizat în paginile anterioare că *G.O.R.* a fost prefătată și, după 1912, completată cu un număr important de **contribuții minore** de turcologie ale lui N. Iorga. Aceste modeste contribuții „de jertfă”, dacă ar fi să-l parafrazăm pe însuși Iorga, s-au caracterizat printr-o mare diversitate tematică, prin tratarea unor subiecte punctiforme, printr-un larg evantai al problematicilor abordate. Unele dintre aceste contribuții au fost articole în care autorul a valorificat izvoare istorice inedite sau editate, însă puțin cunoscute și utilizate, referitoare la trecutul otoman și/sau otomano-român. Altele s-au constituit în recenzii ale unor contribuții turcologice apărute în diferite țări ale lumii. Dar recenzia unei contribuții turcologice oarecare i-a dat ocazia lui N. Iorga să ofere informații științifice suplimentare despre subiectul respectiv, într-un cadru istoric, geografic, politic, cultural etc. general, insistând și asupra conexiunilor aferente. Astfel, majoritatea recenziilor „turcologice” ale lui Iorga au devenit adevărate contribuții istorice cu o temă prestabilită.

Pe de altă parte, recenziile „turcologice”, ca rezultat firesc al deschiderii către nouitatea științifică și al „setei de nou” ale lui Iorga, au completat informațional permanent *G.O.R.*, astfel încât o nouă ediție ipotetică a acesteia în 1938-1939 ar fi reprezentat suma contribuțiilor livrestii ale istoricului român după 40 de ani de preocupări constante în această ramură a orientalisticii. Contribuțiile „turcologice” minore ale lui Iorga pot constitui, ele însele, dacă ar fi reunite în volume independente, o **Istorie a Imperiului**

³⁴⁷ I. E. Toronțiu, *Studii și documente literare*. vol. X, București, 1940, pp. 156-158: scrisoarea lui M. Șakri către N. Iorga; Dan Prodan, *Franz Babinger și N. Iorga. Corespondență*, p. 201.

³⁴⁸ B. Theodorescu, *op. cit.*, p. 78.

³⁴⁹ Vezi *supra*, nota nr. 175, p. 3, nota 1; B. Theodorescu, *op. cit.*, p. 175.

otoman prin călătiriile europeni sau o **Istorie a Imperiului otoman prin istoriile rapoarte diplomatice și memorii/amintiri ale unor europeni.**

În câteva contribuții minore ale sale, Iorga a analizat locul și rolul *re'ây*-urilor/*kazâ*-urilor otomane pe pământ românesc în cadrul relațiilor româno-otomane. De asemenea, a studiat diferite aspecte ale hidronimiei, antroponimiei și toponimiei turcice otomane-orientale în România, formulând concluzii valabile și astăzi. Iorga a încercat să abordeze, tangențial însă, și problematica influențelor lingvistice orientale în limba cultura română, dar rezultatele au fost sub așteptări, dovedind lipsa pregătirii științifice autorului în acest domeniu.

Articolele „turcologice” ale **ziaristului-istoric** N. Iorga au prezentat cititorilor români, cu obiectivitate, realism și intuiție **gazetărească**, evoluțiile complexe din spațiul geografico-istoric al Imperiului otoman până în 1922 și al Turciei moderne kemaliste până în 1935, surprinzând în detaliu dispariția unei lumi depășită de însăși evoluția istorică, apariția alteia, în concordanță cu realitățile concrete, obiective, interne și externe, din deceniul al III-lea al secolului al XX-lea. Fie reunite în volumul din 1912, fie rămase pe paginile „**Neamului Românesc**”, aceste articole sunt un exemplu al modului cu care intelectualitatea istorică românească a perceput evoluțiile complexe din Peninsula Balcanică și Anatolia: **prăbușirea Imperiului otoman multinațional și nașterea Turciei kemaliste moderne.**

4.3. A treia componentă a preocupărilor turcologice ale lui N. Iorga a constituit-o demersurile și realizările în domeniul instituțional-didactic-universitar. Încă din 1913 istoricul român deplângea lipsa burselor de studii în străinătate pentru tinerii români care doreau să se inițieze în cunoașterea limbilor orientale, a unei catedre universitare pentru studierea limbilor orientale și, mai ales, inexistența orientaliștilor români, filologi, istorici, paleografi, etnografi etc. Pentru a depăși aceste lipsuri stânjenitoare și pentru a atinge anumite finalități politico-diplomatice, geo-strategice, naționale etc. N. Iorga a înființat în noiembrie 1913-ianuarie 1914 **Institutul pentru studiul Europei Sud-Orientale**, în cadrul căruia au fost organizate și **cursuri practice de limba turcă osmană**. Aceste cursuri s-au desfășurat cu o anumită frecvență, reunind relativ puțin interesați, în perioada 1920-1945, fiind susținute, printre alții, de H. Tatarescu, A. Antalfy, Fr. Babinger, H. Dj. Siruni.

Datorită faptului că proiectele de înființare a unei catedre universitare de limbi orientale la București, din 1906-1907, 1926 sau 1933, au eșuat **Iorga a preluat inițiativa în această privință** și, înțelegând să cointereneze material și moral și Statul Român, **angajat cu contract pe turcologul german Franz Babinger**, în august 1935, a colaborat didactic și științific cu Institutul pentru studiul Europei Sud-Estice din capitala României. Astfel, **Fr. Babinger a susținut cursuri și seminarii practice de istorie a Imperiului otoman și a relațiilor româno-otomane, de limbă, paleografie și diplomatie turco-osmană**, în perioada noiembrie 1935-septembrie 1937. Ulterior

turcologul german și-a continuat activitatea didactico-științifică universitară la Facultatea de Litere și Filosofie din Iași (1937-1943) și la Institutul de Turcologie din același oraș (1940-1943).

Ca o recunoaștere a întregii sale activități turcologice științifice și universitare de patru decenii, N. Iorga a fost numit de la 1 aprilie 1940 **director onorific al Institutului de Turcologie de la Iași**, director de studii fiind desemnat Fr. Babinger. Datorită evenimentelor tragice în care a fost implicată România în vara și toamna anului 1940 colaborarea didactico-științifică dintre N. Iorga și amintitul institut ieșean a rămas la stadiul de lăudabilă intenție.

*

Trecerea în revistă a preocupărilor de orientalistică-turcologie ale lui N. Iorga, realizată până acum, ar fi incompletă dacă nu am analiza și maniera în care au fost percepute aceste activități științifico-didactice ale savantului român de către istoricii orientaliști-turcologi contemporani sau postumi Titanului de la Vălenii de Munte. De asemenea, trebuie să avem în vedere și **criteriile științifico-didactice de apreciere**, utilizate de către aceștia și perioada în care ele au fost valabile.

Studierea trecutului Imperiului otoman și a relațiilor otomano-române a fost doar **una din direcțiile prioritare** ale fecunde activități științifice a lui N. Iorga. Magistrul nu și-a consacrat însă întreaga viață și creație științifică doar studierii lumii osmano-orientale. Sinteza de istorie otomană **G.O.R.**, **operă fundamentală timp de peste patru decenii**, a reprezentat **punctul culminant** al preocupărilor sale de turcologie. La începutul secolului al XX-lea, când orientalistica îngloba, fără o delimitare prea clară, turcologia, când se punea, fără prea mult discernământ și grijă față de detalii, semnul egalității între Imperiul otoman și Orient, N. Iorga era apreciat în Europa ca fiind **marele istoric al statului otoman**, deci **mare cercetător al istoriei Orientului sau mare orientalist**. Prin urmare, în 1909 profesorul universitar german W. Seeliger, decanul Facultății de Filosofie din Leipzig, pe baza celor două monumentale sinteze de istorie publicate în limba germană (**G.R.V.R.S.**, 2 vol., 1905; **G.O.R.**, vol. I, 1908), l-a numit pe Iorga „marele orientalist și istoric al românilor”³⁵⁰. În 1912 generalul și istoricul turc M. Chakry (Şakri) l-a apreciat pe Iorga ca fiind „le vrai historien de l'Empire Ottoman”, subliniindu-i în mod deosebit talentul de cercetător, munca remarcabilă depusă și imparțialitatea desăvârșită asumată pentru a expune, compara și judeca faptele și oamenii (...) cu totul altfel decât (au procedat - compl. D.P.) istoricii otomani sau străini”³⁵¹. Peste câteva decenii istoricii turci l-au apreciat pe savantul român ca fiind „Romanya'nin meşhur tarihçisi” („celebrul istoric al României”), autor al unor contribuții fundamentale referitoare la istoria otomană³⁵². Tayyib Gökbilgin a apreciat că „marele istoric român” a aplicat în **G.O.R.** „o nouă

³⁵⁰ B. Theodorescu, *op. cit.*, p. 51.

³⁵¹ Vezi *supra*, nota nr. 347.

³⁵² Vezi *supra*, nota nr. 18, p. 45.

concepție despre istoria otomană, (...) obiectivul principal al sintezei sale a fost de a desprinde liniile fundamentale ale evoluției statului otoman și ale politicii sale interne și externe”³⁵³. B. S. Baykal a afirmat că *G.O.R.* a fost un produs istoriografic al timpului său și a devenit un „bun comun al culturii mondiale”³⁵⁴. H. Inalcik a concluzionat că N. Iorga „istoric de renume al României”, nu a putut să ajungă **nemijlocit** în arhivele turco-osmane care „constituie una din cele mai importante surse ale istoriei României”³⁵⁵.

Dintre istoricii-turcologi români care au analizat preocupările de turcologie ale lui N. Iorga reamintesc pe M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Mihail Guboglu și Tahsin Gemil. Astfel, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru l-a numit pe Iorga „historien de l'Empire Ottoman” sau „a Romanian Historian of the Ottoman Empire”, despre sinteza otomană afirmând că „Nicolae Iorga's *Geschichte des osmanischen Reiches* is a work of great value in which the scholar's encyclopedic knowledge and the erudite precision combine with the novelty and boldness of the history of the Ottoman Empire as an integral part of world History. The originality of these interpretations opened new vistas for the historical research. (...) The *G.O.R.* is not only a work of erudition (...), but a work of interpretation, grounded on profound thinking”³⁵⁶.

Mihai Guboglu l-a numit pe Iorga „istoric al Imperiului otoman și al relațiilor româno-turce”, subliniind că: „Nu se poate spune că Iorga ar fi fost un orientalist-turcolog în adevăratul sens al cuvântului, cunoscător de limbă turcească, dar el a pătruns adânc în domeniul orientaliștilor, fiind citat frecvent”³⁵⁷. Pentru Tahsin Gemil, Iorga a fost un ilustru „cercetător al istoriei otomane”³⁵⁸.

Aproape toți analiștii turcologi, din ultimii 90 de ani, ai operei orientalistice-turcologice a lui N. Iorga au subliniat un **paradox aparent** în creația respectivă a polihistorului român: necunoscător al limbii turco-osmane și al alfabetului arabs, neposedând cunoștințe elementare de paleografie, diplomatică, heraldică, numismatică, sigilografie etc. turco-osmană, neavând astfel posibilitatea să studieze direct, nemediate, izvoarele istorice otomano-orientale și bibliografia istorică, geografică, filologică etc. în aceste limbi, a elaborat totuși o viziune de ansamblu, bine articulată, solid fundamentată pe izvoare istorice european-otomano-orientale, coborând uneori până la amănunt, a cărei coloană vertebrală este *G.O.R.*, valabilă și actuală, în multe privințe, încă și astăzi, asupra trecutului otomanilor și al statului lor.

Plecând de la criteriile științifice de evaluare turcologică de la începutul secolului XX-lea, destul de permissive de altfel, și având în vedere paradoxul aparent amintit anterior

³⁵³ Vezi *supra*, nota nr. 20. p. 29.

³⁵⁴ Vezi *supra*, nota nr. 21. pp. 1877-1878.

³⁵⁵ Halil Inalcik, *Prefață*, în Mihai Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în evul mediu*, Editura Enciclopedică, București. 1994, p. 9.

³⁵⁶ Vezi *supra*, nota nr. 16: M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian Historian*, pp. 146, 147.

³⁵⁷ Vezi *supra*, nota nr. 18. p. 47.

³⁵⁸ Vezi *supra*, nota nr. 22. pp. 44-47.

Iorga a fost numit „mare orientalist“ sau „mare istoric al Imperiului otoman“. Pe baza achizițiilor calitative și cantitative din perioada interbelică, după al doilea război mondial criteriile științifico-didactice de evaluare turcologică au devenit tot mai exigente, astfel că Iorga nu mai putea fi apreciat ca orientalist-turcolog în sensul deplin al definiției termenului.

Dar fiecare generație de turcologi își stabilește, pe baza finalităților calitative și cantitative atinse, propriul ei sistem de exigențe valorice, care se utilizează în cazul fiecărei comensurări a activității științifico-didactice în domeniu. Astfel, combinând criteriile de evaluare turcologică de la începutul și din anii '70 ai secolului al XX-lea, ținând cont de scururile contemporane și în posteritate ale operei turcologice a lui N. Iorga, afirm că savantul român a fost un **orientalist-turcolog sui-generis, unic în felul său**, ultimul mare istoric „renascentist“ al veacului trecut. Îmi bazez afirmația și evaluarea mea pe următoarele argumente: N. Iorga, fără a cunoaște limba turco-osmană, **a avut curajul să abordeze tematica și să elaboreze o istorie otomană de referință aproape jumătate de secol**, în timp ce turcologi europeni renumiți, buni cunoscători ai limbii turco-osmane, au conceput doar contribuții minore, punctuale, sub așteptări.

Deși nu a putut utiliza, subiectiv și obiectiv, izvoarele istorice otomano-orientale în original, **Iorga a suplinat cu mult succes acest neajuns**, cercetând și folosind un mare număr de surse istorice europene și otomano-orientale **edite**, circumscrise tematicii studiate. Concepția și metodologia istorică referitoare la trecutul Imperiului otoman, aplicate de Iorga, au fost **novatoare, revoluționare, moderne, valabile și astăzi**, cum nu s-au întâlnit la nici un turcolog contemporan cu savantul român.

Însăși masiva G.O.R. impune respect! Cele cinci volume impunătoare, temeinică carte „turcologică“ de vizită pentru contemporaneitate și posteritate, sunt tot atâtea trepte către gloria „turcologică“ pe care le-a edificat și pe care a pășit N. Iorga. **G.O.R. a reprezentat ultima mare sinteză de istorie otomană elaborată de un singur autor**, într-adevăr genial, din secolul al XX-lea. Ea a făcut trecerea către sinteza de istorie otomană elaborată de un colectiv de turcologi-osmaniști, finalitate caracteristică historiografiei turcologice din a doua jumătate a secolului al XX-lea. Evident, nu iau în discuție aici broșurile de popularizare a istoriei otomane, opusculele identice tematic de 100 de pagini sau istoriile otomane copiate din alte istorii otomane. N. Iorga a fost, alături de D. Cantemir, J. von Hammer-Purgstall și J. W. Zinkeisen, ultimul membru celebru al „careului de ași“ care a influențat benefic evoluția și dezvoltarea turcologiei mondiale de la începutul secolului al XVIII-lea până la mijlocul celui de-al XX-lea. Dacă n-ar fi ocupat deja o catedră universitară și nu s-ar fi bucurat deja de renumele european cu trudă dobândit, dacă ar fi știut limba turco-osmană, pe baza *G.O.R.*, N. Iorga ar fi obținut pe merit o catedră de istorie - filologie la Universitatea din București.

N. Iorga a fost inițiatorul și creatorul unei structuri echivalente universitare didactico-formative de popularizare și de inițiere în turcologia istorică și filologică, în cadrul Institutului pentru studiul Europei Sud-Orientale/Sud-Estice din București, între anii 1914-1937, colaborând fie cu turcologi români, fie cu turcologul german Franz

Babinger. Indirect, a favorizat activitatea didactico-științifică a istoricului german la universitatea din Iași (1937-1943). A fost, de asemenea, directorul onorific al Institutului de Turcologie de la Iași (aprilie-noiembrie 1940). Puțini istorici turcologi europeni au avut un **rol fundamental** în crearea spiritului și a școlilor turcologice naționale, în popularizarea acestei ramuri orientalistice și în inducerea curiozității științifice și didactice în rândul studenților și licențialilor români, cum l-a jucat N. Iorga.

Doresc să închei analiza preocupărilor de orientalistică-turcologie ale lui N. Iorga cu aprecierile aceluiași George Călinescu, care a perceput caracteristicile generale ale activității științifico-didactice ale polihistorului român încă de la trecerea sa în neființă: „El (N. Iorga - compl. D.P.) e un specialist total, un istoric care a sorbit apa tuturor. (...) În vreme ce epigonii lui N. Iorga duc lupta pe o singură specialitate, N. Iorga ține piept ca specialist pe toate laturile”³⁵⁹.

³⁵⁹ Vezi *supra*, nota nr.2, p. 542.

LA CONTRIBUTION DE NICOLAE IORGA À LA DÉVELOPPEMENT DE LA ORIENTALISTIQUE-TURCOLOGIE

(Résumé)

En 1940, George Călinescu caractérisait ainsi la place et le rôle de l'historien Nicolae Iorga dans le développement de l'historiographie roumaine: „Il est impossible d'aborder un domaine – si étroit et obscur fut-il – de l'histoire roumaine sans constater que N. Iorga y est passé et qu'il a traité le thème en profondeur“. Cette appréciation réaliste et objective est tout aussi valable pour la sphère de l'histoire universelle, que le titan de Vălenii de Munte avait étudiée durant „toute une vie“, plus exactement un demi-siècle. Le savant universel N. Iorga n'a rien ignoré de l'histoire, de la culture et de la civilisation roumaine et universelle –c'est là une réalité palpable, incontestable de l'historiographie. Dans sa titanesque création historique, scientifique et didactique, qui a constitué une „modalité humaine de surpasser la condition humaine“ (Damian Hurezeanu dixit), les *préoccupations d'orientaliste et turcologue* représentent un domaine important, faisant de lui un précurseur dans l'historiographie roumaine et universelle, créateur d'une œuvre qui présente un fort caractère d'originalité.

Les *préoccupations d'orientaliste et turcologue* de N. Iorga ont visé plusieurs domaines d'activité, à savoir: 1. la découverte, la traduction et l'édition des sources historiques ottomano-orientales et européennes concernant l'histoire de l'Empire ottoman et/ou les relations ottomano-roumaines dans la période allant du XIVe siècle vers 1920; 2. la publication de *contributions* ayant un caractère historique, toponymique, hydronymique, anthroponymique, linguistique; 3. l'amorce *d'initiatives, d'actions et démarches* ayant un caractère institutionnel et didactique universitaire. Toutes ces préoccupations furent hautement complémentaires, formant, dans une vision organique, un tout cohérent et bien articulé dans le cadre de l'activité scientifique et didactique d'un demi-siècle du titan N. Iorga.

1. N. Iorga, l'infatigable fouilleur d'archives, toujours à la chasse aux sources historiques, a pour la première fois dans l'historiographie roumaine souligné l'importance inestimable que présentent les documents, les chroniques, les inscriptions, les journaux et relations de voyage ottomano-orientales concernant l'histoire de l'Empire ottoman et les relations ottomano-roumaines du XIVe au XIXe siècles. Les précieuses informations offertes par ces catégories de sources historiques ottomano-orientales s'ajoutaient d'une manière *objective et réaliste* à celles provenant de sources européennes similaires, illustrant les mêmes périodes historiques. Iorga a beaucoup insisté sur la *complémentarité* des sources historiques ottomano-orientales et de celles d'origine centrale- et ouest-européennes, concernant le même événement ou fait historique. Ainsi, Iorga a découvert/identifié, résumé, traduit en roumain/langues européennes, a édité et utilisé dans ses contributions scientifiques plus de 500 documents ottomano-orientaux. S'y ajoutent plus de 1000 documents du même genre édité en Europe et utilisés par l'historien roumain. Iorga a publié certains documents ottomans accompagnés de facsimiles, méthode moderne d'édition des sources historiques.

Dans ses contributions scientifiques turcologiques, l'historien roumain a utilisé plus de 30 chroniques, journaux et relations de voyage ottomano-orientales, auxquelles s'ajoutent plus de 100 sources historiques de la même catégorie, d'origine centrale- et ouest-européenne. Iorga a utilisé plus de 100 sources épigraphiques en alphabet arabe dans l'étude de l'histoire ottomane et des relations ottomano-roumaines. L'historien roumain a eu accès aux sources historiques ottomano-orientales de façon *indirecte*, par le truchement des traductions en diverses langues européennes, y compris le roumain, car il ne possédait pas les connaissances nécessaires de langue, de paléographie et de diplomatique turco-osmanli. Ses tentatives d'entreprendre, à titre personnel, des recherches documentaires dans les archives et les musées d'Istanbul (1906) furent vouées à l'échec, car sa formation de spécialité était insuffisante.

2. Les études ayant un caractère historique, toponymique, hydronymique, anthroponymique, linguistique comptent parmi les plus importantes contributions d'orientaliste et de turcologie de N. Iorga. Dans le cadre de cette catégorie thématique sont imposés, par leur quantité et qualité, ses contributions historiques. Continuant la série des déterminations relationnelles, la colonne vertébrale de ces contributions historiques est représentée par la monumentale synthèse *Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*, en 5 volumes, Gotha, 1908-1913, vers laquelle convergent tant les études préparatoires parues jusque en 1912, que les études complémentaires publiées durant la période 1913-1940. Dans la perspective des neuf décennies écoulées depuis sa parution, G.O.R. apparaît comme la *synthèse de référence dans le domaine de la turcologie durant quatre décennies*, jusqu'au milieu des années '50 du XXe siècle.

valeur a résidé dans le mariage harmonieux entre la connaissance scientifique du type encyclopédique, la précision et l'érudition du contenu historique, la nouveauté et l'audace des conceptions, des idées et des conclusions formulées par N. Iorga. *G.O.R.* a été indubitablement supérieure, de tous les points de vue, aux synthèses ottomanes antérieures élaborées par J. von Hammer-Purgstall (*G.O.R.*, 1827-1835, 10 volumes, Pesth) ou par J. W. Zinkeisen (*G.O.R.E.*, 1840-1863, 7 volumes, Hambourg-Gotha).

G.O.R. a été un produit scientifique de son époque (début du XXe siècle), d'un certain niveau d'évolution et de développement de l'historiographie roumaine („l'école critique d'histoire de 1900“), des conceptions et des méthodes historiques attenantes (l'analyse critique et documentaire des faits, des évolutions et du devenir historique), œuvre dépassant de loin le niveau et la valeur des préoccupations et des contributions européennes contemporaines du domaine. Tout cela assura à N. Iorga et à „l'école historique critique“ roumaine un place d'honneur au panthéon de la turcologie mondiale.

Les contributions turcologiques „mineurs“ de Iorga – articles, commentaires ou éditoriaux – pourraient constituer à elles-mêmes, si on les réunissait dans les volumes indépendants, une *Histoire de l'Empire ottoman par les témoignages des voyageurs européens*, une *Histoire de l'Empire ottoman par les livres d'histoire, par les rapports diplomatiques et les mémoires souvenirs de divers Européens*, ou bien une *Histoire de l'écroulement de l'Empire ottoman et de la naissance de la Turquie kémaliste par les éditoriaux de journaux*.

3. Les démarches et les réalisations de N. Iorga dans le domaine turcologique institutionnel et didactique universitaire de spécialité (L'Institut pour l'étude de l'Europe du Sud-Est – 1913-1914, Bucarest; l'Institut de turcologie de Iași, 1940, dont il fut directeur général honorifique); l'organisation, dans le cadre de ces institutions, de cours et séminaires de langue, paléographie et diplomatique turco-osmanli; l'invitation en Roumanie et l'embauche sous contrat du turcologue allemand Franz Babinger (1935-1937) pour réaliser des cours et des séminaires d'histoire de l'Empire ottoman et des relations ottomano-roumaines, de langue, paléographie et diplomatique turco-osmanli; l'éveil de la curiosité et de l'intérêt pour la turcologie dans les rangs des étudiants et des professeurs d'histoire, du monde de l'historiographie roumaine.

Je voudrais citer, pour finir cette succincte présentation des préoccupations d'orientaliste et de turcologue de N. Iorga, l'appréciation du même George Călinescu: „Il (N. Iorga - compl. D.P.) est un spécialiste total, un historien qui a bu l'eau de tout le monde. [...] Alors que les épigones de N. Iorga mènent le combat sur le front d'une seule spécialité, N. Iorga, lui, combat en spécialiste sur tous les fronts“.

TREI MĂTUȘI IURAȘCU ALE LUI MIHAI EMINESCU ÎN CONDICA MĂNĂSTIRII AGAFTON DIN 1872

IONEL BEJENARIU

„Condica de toate Monahiile ce sî află în Monastirea Agatonul, Plasa Târgului Județului Botoșanii, formată dupe ordinul Ministeriului de Culte no. 8324 din 1872 reprezintă un valoros document pentru viața monahală de pe meleagurile Botoșanilor dar și pentru tumultuoasa bibliografie și documentaristică eminesciană. Ea păstrează în fondul secției de Istorie Modernă a Muzeului Județean Botoșani (nr. inv. 2995). A întocmit-o protoiereul C. Lăzărescu Iconom, purtând, întru confirmare semnăturile Subprefectului și a Stareței „Susana Schimonahie Pisoschi Starită precum și pecetea Monastirei Agaftonul, consemnând: „Adică una sută cincizeci optu călugăriți să află în prezent petrecătoare în Monastirea Agatonul (n.n. formulă uzitată mai lesne) dupe cum mai susu să constată, în temeiul arătărilor și a stareței la fața locului, pentru care să adeverește formal“. Condica, realizată pe un format mare (48/31 cm), redă în structura ei numele fiecărei călugărițe, postul ce îl ocupă, locul nașterii (comună-județ), vârsta, locul și anul în care s-au călugărit, fizionomia, semnele deosebite ce le posedă. Aceste din urmă două rubrici ne duc la portretul fizic al fiecăreia, de altfel nici celelalte nu sunt lipsite de o bună semnificație, proveniența călugărițelor, după loc de origine, conducându-ne la un vast areal, nu doar cel dar al Botoșani și Dorohoiului apropiat, ci și de Iași, Suceava, Roman, Herța, Mamornița este drept atunci ale județului Dorohoi – și mai departe, de Rusia, Basarabia, Bucovina, atunci sub dominație străină (eram cu mult înaintea Marii Uniri). Totodată evidențierea locului de călugărire, avem imaginea unui bun areal al vieții monahale pe meleag botoșănean. Sunt schituri și mănăstiri care au fost, care s-au transformat sau au întrerupt la un moment dat activitatea, reluată, de către unele, la dată recentă. Cauze și cauze. Am aminti, în acest sens, schiturile Balș, Unsa, Orășeni, Sf. Apostol Toma lași, Agapia - Neamț. Mai realizăm, după postul ce îl ocupă, ierarhia interioară Mănăstirii Agafton, inițiat fost schit de călugări. Erau aici, după Superioara Susana Schimonahie Pisoschi, călugărițe pe post de cântăreață, ceteață, esclisiarhă, arhondorogiță, ascultare la cancelarie, ascultare de obștie, iconoamă, clopotăriță

cusătoare de vestminte, făcătoare de lumânări, prescorniță, tipicărită, bucătărită, așa cum Condica înscrie în dreptul fiecăreia. O ordine bine stabilită și respectată. Ordinea vieții monahale.

Numele monahiilor ne trimit la familiile lor de proveniență, vechi familii botoșănene, cu blazon, cu contribuții în viața locurilor de aici și a țării, cu numeroase legături de rudenie și nu numai între ele – Pisoschi, Buznea, Codrescu, Radu, Herescu, Tăutu, Jian, Sevastos, Vârnăv, Filipescu, Popovici, Manu, Grigoriu, Timuș, Hasnaș ș.a., având vechimea lor, însemnătatea lor, pe durata vremurilor medievale și moderne. Nu în ultimul rând, le stă alături familia Iurașcu, din care se trage Raluca Eminovici, mama lui Mihai Eminescu.

Din familia Iurașcu se trag Olimbiada, Fevronia și Sofia, pe care le menționează Condica Mănăstirii Agafton din 1872.

Pe Olimbiada Iurașcu o întâlnim menționată în Condică astfel: fără îndatorire; născută la Dumbrăveni, județul Botoșani; 45 de ani; călugărită la M-reă Agaton-Botoșani, în anul 1840; cu părul capului sur, cu ochi căprui, cu nasul mijlociu, cu nasul și gura mari, cu fața smeadă, având un semn de fript la piciorul drept; pe monahia Fevronia Iurașcu o întâlnim menționată în condică astfel: fără îndatorire; născută în Corni - județul Botoșani; 60 de ani; călugărită la Agaton-Botoșani, în 1828; cu părul alb, cu ochi căprui, cu nasul mijlociu, cu gura mare, cu fața albineață, fără a avea vreun semn osebit; pe Sofia Iurașcu: fără îndatorire; născută în Rușii Balșucovina Mare; 49 de ani; călugărită la Agaton-Botoșani, în 1840; cu părul alb, cu ochi căprui, cu nasul gros, cu gura mare, cu fața smeadă și cu negel pe obrazul drept.

Așadar, în 1872, între cele 158 de călugărițe, se găseau mătușile lui Mihai Eminescu, din partea mamei Raluca, surorile ei. Majoritatea eminescologilor noștri le cunosc existența, chiar dacă unii nu în totalitatea lor, a tustrelelor, menționându-le-o în arborele genealogic al marelui poet român, unii dintre ei, împreună cu diverse fire ale biografiei poetului. În acest sens, invocându-i pe unii dintre aceștia, câți cunoștea, la vremea sa, Gala Galaction se oprește la întâlnirile copilului și adolescentului Mihai Eminescu cu maica Fevronia - „Dar aceasta înseamnă că Eminescu . copil de patru, zece, de paisprezece ani...- a venit, de nenumărate ori, întâi cu părinții și, apoi, singur sau întovărășit de frați și de prieteni, ca să vadă pe Maica Fevronia și să cerceteze mănăstirea din codri. Eminescu a coborât din Botoșani pe aceste cărări care descurecă poienile înflorite, vâlcelele mascate cu trandafiri sălbatici și umbra stejarilor bătrâni, și s-a urcat la schitul cenușiu și plin de pace. La Mănăstirea Agafton a cunoscut Eminescu întâia oară cenobitismul creștin și pravilele lui și toată trista lui frumusețe⁴¹. Și Gala Galaction, pornind de aici, încearcă, precum atâția alții, interpretări, deducții - „Mănăstirea de pe coasta vechilor păduri ajunge pentru noi străvezie și revelatorie, ca o imagine făcută de mână de maestru și încadrată în textul

unei istorisiri. Înțelegem care este schitul din Făt-Frumos din tei: «Măine-n schit la Sfânta Ana,/ Vezi găsi pe cel din stele/ Mângâierea vieții tale,/ Mântuirea feței mele» (op. cit.). Și, ca o concluzie, scrie scriitorul - «Aceste câteva imagini din viața monahală, Eminescu le-a prins, mic copil stând lângă Maica Fevronia, în strană la Marea Agafton. A fost el oare de față la vreo juruință călugărească?...»⁴, lăsându-l cercetătorului să rezolve problema, Gala Galaction mai punctând doar - „Am cugeta uneori la nenorocul imens pe care l-au avut sufletul românesc și biserica națională din ireceptivitatea religioasă a lui Eminescu“ (op. cit.).

Mai stăruitor le găsim pe mătușile lurașcu ale lui Mihai Eminescu, pomenite în Condica Mănăstirii Agafton, în operele lui Augustin Z. N. Pop (*Contribuții documentare la biografia lui Mihai Eminescu*, Editura Academiei, București, 1962), Gheorghe Ungureanu (*Eminescu în documente de familie*, Editura Minerva, București, 1977), Ion Roșu (*Legendă și adevăr în biografia lui Mihai Eminescu. Originile*, Cartea Românească, București, 1989) și I. D. Marin (*Eminescu la Ipotești*, Editura Junimea, Iași, 1979), cu o mențiune pentru cercetătorul la urmă menționat, remarcabil de altfel, cu avantajul dat de mai exacta cunoaștere a locurilor copilăriei poetului, a locurilor Botoșanilor, fiindu-i dat, la rândul-i, să se confunde biografic cu ele, a unor mai lesnicioase reconstituiri biografice eminesciene, bine documentate, totodată.

Privind mătușile lui Eminescu de la Mănăstirea Agafton, trebuie menționat încă menținându-se unele inadvertențe, fapt care a condus la o serie de polemici - firești, justificate - , pe linia I.D. Marin - Augustin Z. N. Pop - Ion Roșu, unele consumându-se chiar după dispariția din viață a vreunuia. Noi semnalăm doar existența lor, fără a încerca lungă lor trecere în revistă, fiind și atari polemici în măsură să evidențieze semnificația Agaftonului în firele biografiei eminesciene, având în vedere traiul aici al mătușilor lurașcu.

Noi ne-am oprit la un document care le certifică prezența și pe care îl aducem în lumină, ca o contribuție.

O PAGINĂ DIN ISTORIA BOTOȘANILOR - INCENDIUL DIN ANUL 1887, VĂZUT DE CONTEMPORANI

STELA GIOSAN

După cum se știe, cel mai mare incendiu din istoria Botoșanilor este considerat a fi cel care a avut loc la 3 iunie 1887, când în numai câteva ore, au ars aproape în întregime un număr important din clădirile și dughenile negustorilor situate în zona centrală a orașului, inclusiv biserica Uspenia.

Biserica Uspenia ctitorită de Elena Rareș în anul 1552, situată în această zonă, a fost și ea afectată, flăcările producând stricăciuni importante la acoperișul clădirii și la cele două turnuri, inclusiv interiorul bisericii.

În această biserică numită de localnici catedrală – cu mult înainte de a i se recunoaște oficial această titulatură (1903) – era depozitată atât arhiva proprie, cărți și doare bisericești, precum și arhiva Protoieriei Botoșani. Cele două arhive au fost salvate din calea focului și datorită intervenției localnicilor, autorităților și pompierilor și pot astăzi fi studiate de cei interesați; de aceea ne-am propus în intervenția de față să prezentăm doar câteva documente din aceste arhive salvate, păstrate astăzi la Direcția Județeană Botoșani a Arhivelor Naționale, documente prin care se poate lesne reconstitui atmosfera și panica existentă în Botoșani în vara anului 1887.

Este acest eveniment – incendiul din 1887 – un moment tragic în existența bisericii Uspenia pe care îl rememorăm în pofida consecințelor sale dramatice, dat fiind că în acest an se aniversează 550 de ani de la zidirea ei de către doamna Elena Rareș.

Facem acest lucru mai ales pornind de la considerentul că de numele acestui sfânt locaș este strâns legat și numele poetului nostru național, Mihai Eminescu, botezat aici în ianuarie 1850, lucru consemnat și în mitrica bisericii din anul respectiv.

Se pare că această legătură dintre poet și catedrala Uspenia nu a fost întâmplătoare, din moment ce se reia peste timp în acest an 1887, când tot aici, în Botoșaniul lovit din greu de marele incendiu, s-a votat după multe discuții un ajutor material de 1200 lei pentru poetul Mihai Eminescu, fiul acestor meleaguri, aflat acum

în suferință, și asta dat fiind faptul că erau necesare fonduri bănești importante pentru refacerea clădirilor din centrul orașului, afectate în mod serios de incendiul amintit.

Primul document pe care-l supunem atenției este telegrama Protoierelui județului Botoșani. I.ăzărescu din 5 iunie 1887, prin care se făcea cunoscut Mitropoliei Moldovei, că Botoșanii sunt de 12 ore în flăcări, „catedrala și turnurile sunt arse”, dar că arhiva protoieriei și obiectele de cult din interior au fost deranjate, dar „scăpate”¹.

Deși redactarea firească pentru un astfel de act este lapidară, telegrafica realizăm astăzi, peste ani, dimensiunea adevărată a dezastrului pe care l-au produs flăcările bisericii și zonei din împrejurimi în acel iunie 1887.

Un alt document care ne dezvăluie acest tragic eveniment și care îl completează pe cel mai înainte citat este raportul cu nr. 38/1887 pe care episcopii bisericii catedralei Uspenia îl înaintau la 14 iunie 1887 Protoieriei județului Botoșani, deosebit de cuprinzător și elocvent prin conținutul său chiar și pentru un necunoscător al istoriei locale, care oferă multe amănunte legate de incendiu: „miercuri la trei a curente (lună) iunie pe la orele două p.m. un incendiu, teribil nutrit de un vânt puternic au prefăcut în ruine, mare parte din orașul nostru Botoșani. Nici chiar biserica noastră, catedrala urbei și a județului Botoșani cu patronul Adormirea Maicii Domnului (pronumit Uspenia) nu a fost cruțată. Focul a distrus acoperământul de pe biserică și de pe ambele turnuri; iar clopotele au căzut jos înlăuntrul turnului”².

După aceste imagini zguduitoare pe care ni le închipuim astăzi cu groază, autorii raportului ne oferă destul de multe date privind istoria bisericii de la ctitorirea ei (1552), inserând cu mare precizie reparațiile (foarte puține de altfel) efectuate de-a lungul timpului și ne informează că în anul 1810 un alt incendiu, dar nu de aceleași proporții, distrugea clopotnița din lemn aflată la intrarea în curtea bisericii, motiv pentru care s-a reconstruit alta din piatră și cărămidă „alipită de biserică cu un pridvor mare și altul mai mic” – lucrare care se finalizează „la 15 august 1819”³, lucrare consemnată și de inscripția de la intrarea în biserică.

Tot din raport aflăm apoi un lucru care ne îndreptățește să afirmăm că biserica românească a fost ocrotită și protejată de autoritățile statului administrative și cele bisericești, respectiv Mitropolia, din moment ce lucrări mai ample de reparații ale catedralei Uspenia din Botoșani se efectuau în anul 1877, când România era angrenată cu întreg potențialul uman, material și militar în Războiul de Independență. „La anul 1887 s-au zugrăvit pereții pe dinăuntru și s-au mărit ferestrele care erau mici apoi s-au

¹ Direcția Județeană Botoșani a Arhivelor Naționale, Fond „Parohia Bisericii Uspenia”, dosar 2/1887, f. 10.

² Ibidem, f. 11.

³ Direcția Județeană Botoșani a Arhivelor Naționale, Fond Parohia bisericii Uspenia, dosar 2/1887, f. 11.

tencuit și văruiț pe afară, reparându-se și acoperământul de table de fer albe, cu care era acoperită biserica”⁴.

În continuare, din raportul epitropilor din 1887, aflăm despre bucuria locuitorilor Botoșanilor la aflarea vestii că problema catedralei Uspenia care fusese afectată de incendiu a fost dezbătută în ședința Consiliului de Miniștri de la Sinaia din 5 iunie 1881, prezidată de însuși regele Carol I și când s-a hotărât necesitatea acordării unui ajutor pentru reparația bisericii. „Orașul Botoșani întreg și în special noi Epitropii și poporănii acestui sfânt locaș suntem foarte recunoscători pentru această lăudabilă și patriotică deciziune a înaltului guvern, luată în privința reconstruirii bisericii care este catedrala Botoșanilor”⁵.

Faptul că aceste lucrări erau absolut necesare ne-o spun tot autorii raportului respectiv, care prezintă și valoarea pagubelor produse de incendiu, care atingea cifra de 100.000-200.000 lei noi, iar raportul în sine ne convinge cu atât mai mult cu cât descrie amănunțit starea bisericii după incendiu: „acum după incendiu biserica prezintă un aspect foarte trist, acoperișul și turnurile stricate, iar toaca și clopotele nu mai pot chema pe credincioși la rugăciune și ea (biserica) parcă stă plângând și ne cere ajutorul nostru pentru a deveni iarăși în splendoarea care a avut-o timp de trei secole și jumătate”⁶.

Totodată, prin raportul respectiv în care se menționează și faptul că au ars cele 15 binale închiriate și 5 case de locuit ale personalului bisericii, epitropii cer aprobarea de a deschide liste de subscripție pentru a ajuta la reconstrucția acestora.

Finalul raportului este deosebit de elocvent pentru că ilustrează dragostea de care au fost animați autorii săi – respectiv epitropii și prin ei și poporănii – în toate acțiunile pe care aceștia le considerau necesare atât pentru „reconstrucția bisericii și facerea vestmântăriei cu cheltuiala statului... cât și pentru construirea din nou a caselor absolut trebuitoare pentru preoți și ceilalți clerici ai acestei biserici catedrale... a unui oraș mare ca Botoșanii”⁷.

Este și acesta o dovadă în plus că biserica a avut un loc important în viața de zi cu zi a românilor, dar mai cu seamă în viața lor spirituală, în păstrarea credinței ființei și identității noastre naționale.

Încheiem aici prezentarea celor două documente cu un succint comentariu al textelor respective, semnalându-le ca surse de informare celor interesați, întrucât acestea vin să completeze alte informații cunoscute deja privind marele incendiu din vara anului 1887, care a lovit atât de mult orașul Botoșani.

Pentru edificare, anexăm documentele citate.

⁴ Ibidem.

⁵ Direcția Județeană Botoșani a Arhivelor Naționale, Fond „Parohia bisericii Uspenia”, ds. 2/1887, f. 12.

⁶ Ibidem.

⁷ Direcția Județeană Botoșani a Arhivelor Naționale, Fond „Parohia bisericii Uspenia”, ds. 2/1887, f. 13.

Romania / N. 342. Din 1884 Junii 15. zile.
 Epitropia
 Bisericii Catedrale
 Uspenia
 N. 38.
 1884 Junii 14 zile,

Onorabile Parinte!

Mercuri la treci a curenții Tinerii, pe la înălțimi, pe la meridiane, un incendiu teribil, născut de un vânt puternic, au pîșărit în ruine mare parte din orașul nostru Botoșani. Aici chiar Biserica noastră, Catedrala Nebei și a jidăvelui Botoșani, cu patronul Adormirea Maicii Domnului și pruncul Uspenia, nu a fost cruțată. Focul au distins acoperământul de pe biserica și de pe ambele sale turnuri, iar clopotele au căzut jos în launtrul turnului. În launtrul Bisericii focul nu a trecut, milostivindu-se Dumnezeu și Maica Domnului patrona Bisericii, săi păstrat casa sa în launtrul marelui defluciu, așa că toate obiectele sfinte ale Bisericii, au rămas în stare de înviu.

Această Biserică este fondată, de frica, într-o vreme! Doamna Elena Despot, soția născutului Domn al Moldovei Petru Rareș, la anul de la nașterea lui 1766, iar de la nașterea Domnului nostru Iisus Hristos anul 1552, adică este fondată de 335 ani, sau de trei secole și aproape jumătate.

Onorat Sf. Tată

Parintele Protopos al jidăvelui Botoșani.

dupre cum să vede pe inscripțiunea ce este pe o piatră pusă în ziduri deasupra ulei vechi a bisericii. De la fundarea ei și până la letul 7233, nu s-a știut dacă s-au reparat vreă dată, car la acel an, s-au înscris de fostul domn Ion Mihail Racovita - Vorod. Din vechime Biserica era acoperită cu sale și avea numai un turn, acel u este și astăzi pe boltă, car clopotnița era de lemn pe locul unde este intrarea în curtea Bisericii. La anul 1810 clopotnița a fost arsă și apoi s-au făcut din nou această care este și acum, făcută din piatră și cărămidă, alipită de biserică, cu un pridvor mare și altul mai mic, care s-au terminat la anul 1819 August în 15 zile, după cum să arată pe inscripțiunile ce sunt pe stâlpi pînă de asupra ulei la intrarea în pridvorul mare. Reparațiunile s-au mai făcut Bisericii în vră căle ori rinduri. La anul 1877, s-au zugrăvit pereții pe din lăuntru și s-au mărit și ferestrele care erau mici; apoi s-au tencuit și vărut pe afară, reparându-se și acoperământul de table de fer albă, cu care era acoperită Biserica.

Astăzi, după acest teribil incendiu, Biserica prezintă un aspect foarte trist. Lipsindu-i crucile de pe turnurile sale, ne avînd nici traia, nici clopote, spre a aminti credincioșilor timpul rugăciunilor; ea acum parca stă plîngînd și ne cere spitaliul nostru, pentru a deveni carăsi în splendoarea care au avut-o în timp de trei secole și jumătate.

întristate până în suflet pentru arderea neopre-
măntului bisericii, am aflat mângăiere când: că
în consiliul de ministri, la un subpreședinte al Regal-
tății sale Regelui, în rezidența Regală a castelului
Pilis din Sinaia în ziua de 5 Iunie 1887, sa hotărât
ca această biserică catedrală, să se reconstruiască de
stat cu cheltuieli sa, după cum sa și publicat, atât de
opiniile ministeriale domnate de tot. Domnia Mi-
nistrii, prin cum și telegrama D. D. T. C. Brătianu, pre-
ședintele consiliului de ministri, adresată S. D. Ma-
riei Mihail Ministru de Interne, la Botoșani. —

Orășul Botoșani întreg și în special noi Episcopii și
poporului acestui sfânt Locaș, suntem foarte recuno-
scători pentru această bunădăbă și patriotica decizie
a înaltului guvern, luată în privința reconstruirii
acestei biserici, care este catedrala Botoșanilor. —

Din vorbele și subsemnati am avut cu oare
competențe, ni sa spus că pentru biserică, acest ma-
re incendiu, iau făcut o pagină, aproapeativ sa
costa la 100,000/Una sută mii lei noi; iar pentru
reconstruirea și aducerea în stare de o adeva-
rată catedrală, construindu-se și vestimentaria,
"ca trebuie, tot aproapeativ socotit, cu cheltuieli de
200,000/doi sute mii lei noi. —

Pentru a să realiza dorințele noastre, de a vedea
cât mai curând această biserică reconstruită, tre-
buie multă singură și multă stăruință. De aici

subdemnati, cu onoare venim a Vă ruga ca și Sf. Voștre să mijlociți către lucrurile competente a combina ca reconstruirea bisericii să se facă cât mai degrab și cât să va putea mai măreți. —

Credem, Onorabile Părinte, că tot uo dată cu reconstruirea bisericii, să va putea face din nou tot acumina și vestmântăria, care este absolut trebuitoare, fiind că până în prezent toate vestimentele și odănoarele bisericii nu sunt unde să păstra, ne fiind locuri nici în Sf. Altar și nici în lăcașul bisericii pentru păstrarea acestor lucruri sfinte. — Și dar Vă rugăm, a pune toată stăruința ca și vestmântăria să se facă tot acum, pentru care după cum cunoști este și adunată cea mai mare parte din pînă necesară la temelie. —

Aducând toate acestea la cunoștința Sf. Voștre, Vă rugăm a mijlociți către Înalt Păre Sfintitului Mitropolit al Moldovei și Bucurei, pe care și noi îl rugăm, cu tot respectul datorit, ca să se milostivească ca un mult îndurat, a pune înaltă Păre Sfintii sale stăruință către înaltul guvern, pentru ca reconstruirea acestei bisericii să se facă cât să va putea mai bună și demnă de o biserică Domnească și Catedrală a unui Oraș mare ca Botoșanii. —

Tot acumina, în timpul acestui mare incendiu, au ars și cea mai mare parte din binalile proprietăți.

a acestor biserici care erau în jurul său și anume: cinci spuedu binala închiriate și cinci case de locuință: una preotasa, una a diaconului, doi a doi cântăreți și una a eclesiarbului; în total 20 de binala. - Au rămas în curtea Bisericii numai doi case pentru doi preoți și alte cinci case în oraș închiriate. - Clericii acestor biserici nevoind avea case în apropiere de biserică, au fost nevoiți să strângă lucrurile ce le au mai rămas de la fost și săv. împrăștiat, care unde au putut, prin mahalale, în depărtare de biserică. —

Au fi foarte bine, ca să se reconstruiească un rând de case noi spațioase în curtea bisericii, în care să poată încăpea toți preoții și cei alți servitori ai bisericii. Insa, pentru că biserica nu dispune de bani, subsemnatii suntem de opinie că Sf. Văstre să se pună capul la cunoștința S.nalt. Prea Sfințitului Mitropolit, ca să se milostivească a primi președinția pentru deschiderea unor liste de subscripțiuni, în scopul adunării sumelor absolut necesare la reconstruirea acestor case. —

Din convorbirile avute cu omeni competenți, m. sau spus că ar trebui, socotinduse tot aproximativ suma de trei Lei mii lei, cu care s-ar putea face încăperi pentru tot personalul acestor biserici, și a zicea cu totu în apropiere de aceste biserici, în carea Sfințele servicii sau ținut și se ține săv.

sinduse de obitii, care nu prin mahalale, dupre cum in prezente sunt aruncati: —

Speram, Onorabile Parinte, ca Sf. Voastre veti bine aprecia aceste inpropieri si veti pune toata stăruinta, ca dorintele noastre a tuturor, sa poata avea cel mai frumos rezultat, atat pentru reconstruirea bisericii si facerea vestimentaricii cu cheltueala statului, cat si pentru construirea din nou a caselor absolut necesare pentru preotii si cei alti clerici, ai acestei biserici catedrale. —

Primiti, Va rugam, Onorabile Parinte, asigurarea scriutei noastre consideratii. —

Episcopi: *D. Hagiopol* + *Fr. Nicolay*

BRAMA 455	Fract. No. 111 Bisericii St. Nicolai Moldova	1857
424	424	1857
data la 21 Sept.	data la 21 Sept.	data la 21 Sept.
data la 21 Sept.	data la 21 Sept.	data la 21 Sept.
Data 18 ore flacari.		
Catedrala tursucide arce		
Cantieru scapata. Pribisa		
protocieri de rangati scipat.		
Luzarescu		
1857.		
d. Conform.		

CONTRIBUȚII LA ISTORIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI RURAL DIN JUDEȚELE BOTOȘANI ȘI DOROHOI. CÂTEVA DATE PRIVIND ȘCOALA COMUNEI TÂRGU BUCECEA (1865-1961)

EDUARD SETNIC, CAROLINA SETNIC

Învățământul public românesc a beneficiat de numeroase intervenții istoriografice, studiile de până acum abordând o tematică variată, prin care s-au evidențiat etapele modernizării și, mai ales, progresele și împlinirile acestui domeniu. În cadrul bibliografiei extrem de vaste, se poate sesiza preponderența studiilor care tratează îndeosebi demersurile legislative pentru modernizarea sistemului educațional, progresele didactice și pedagogice, activitatea unor prestigioase instituții școlare sau biografii ale unor personalități marcante care au impulsionat dezvoltarea învățământului românesc. Din punct de vedere cronologic, accentul a fost pus pe prefacerile înregistrate în cursul veacului XIX-lea, o atenție majoră fiind acordată evoluției fenomenului educațional din mediul urban, satul, cu particularitățile sale, fiind investigat într-o mai mică măsură.

Aceste constatări generale sunt valabile și pentru arii mai restrânse, regionale. Astfel, în ceea ce privește județul Botoșani actual, studiile de până astăzi au avut în vedere mai ales, istoria unor școli reprezentative pe plan local, situate în mediul urban. Cu excepția unor scurte sinteze, nu există încă o lucrare care să abordeze în detaliu istoria învățământului public din acest colț de țară, ca parte integrantă a istoriei învățământului românesc, atât de la orașe cât și din zonele rurale¹.

În ceea ce ne privește am elaborat prezentul studiu într-un context aniversar, fără a avea răgazul necesar aprofundării investigațiilor, timpul scurt impunându-ne limitări drastice a documentării. Din această perspectivă am căutat să oferim câteva date care

¹ Avem în vedere contribuțiile lui Ștefan Ciubotaru care prin lucrările sale a reușit să ofere o imagine de ansamblu asupra evoluției învățământului botoșănean, ce trebuie completată prin aprofundate cercetări de arhivă. Vezi Ștefan Ciubotaru, *Pagini din istoria învățământului botoșănean 1759 – 1948*, București, 1987. Idem, *Din trecutul școlii botoșănene. Profesori, învățători, măturii*, Botoșani, 1997.

creioneze, în linii mari, evoluția școlii din Bucecea² de la începuturi până astăzi, informații care să se bazeze pe izvoare inedite ori prea puțin reliefate de cercetări anterioare, majoritatea aflate în fondurile arhivistice de la Botoșani. Deși stadiul actual al cercetării nu poate fi considerat ca definitiv și nu permite încheieri categorice, cercetările fiind abia la început, credem că etapa la care s-a ajuns trebuie prezentată celor interesați, deoarece doar cumularea tuturor datelor disponibile poate conduce, în timp, la elaborarea unei lucrări de amploare care să evidențieze întreaga evoluție a învățământului din aceste locuri, în mod special a învățământului rural.

Istoria școlii din târgul Bucecii³ începe în anul 1865, în același timp cu începuturile școlii românești moderne, la scurtă vreme după adoptarea Legii instrucțiunii publice prin care se instituie învățământul public obligatoriu. Anterior acestui an, la începutul lui septembrie 1864, în plasa Siret sunt atestate documentar doar două școli, Bucecea figurând printre localitățile cu școli existente înainte de modernizarea învățământului public. Astfel, subprefectura Siret raportează prefectului de Botoșani prezența la post a institutorilor și deschiderea școlilor din Poana Lungă⁴ și Burdujeni⁵ la 1 septembrie 1864. Este posibil ca inexistența unei școli în Bucecea, ca și în multe alte localități rurale, în special, până la decretarea obligativității învățământului să se datoreze, pe lângă greutățile financiare, și reticenței locuitorilor- săteni și proprietari deopotrivă, chiar dacă parte a celor din urmă s-au remarcat și printr-o înaltă ținută intelectuală. Sugestive în acest sens sunt cererile ministerului către Prefectură din februarie și aprilie 1864 referitoare la obligarea sătenilor și autorităților comunale de "a îmbrățișa școlile cu mai multă căldură"⁶ și "a îndatora proprietarii de târguri să înființeze școli și să le întrețină"⁷.

Să fi existat, însă, înainte de promulgarea legii Instrucțiunii publice, o școală și în Târgu Bucecii? Cercetările de până acum nu oferă posibilitatea unui răspuns pozitiv, categoric, dar ipoteza existenței unei școli funcționale în târgul Bucecea înainte de această dată este tentantă meritând a fi pusă în discuție. În acest amintim că Dimitrie Rallet, proprietar al târgului încă de la 1828⁸, personaj cu o cultură și sensibilitate remarcată în epocă și de Mihai Eminescu⁹ cunoscut susținător al cauzei Unirii¹⁰, vinde o casă în Botoșani pentru înființarea unei școli publice la 1856¹¹ în orașul amintit. În favoarea

² ALPăunescu și P. Șadurschi, *Repertoriul arheologic al României. VII Comuna Bucecea*, în *Hierasus*, X, 1996, p.83.

³ Satul și târgul Bucecea făceau parte, împreună, din Ocolul Siretului, în care se vor menține și după transformarea ocoalelor în plase. Evoluția administrativă a localității, în *Ibidem*, p.85.

⁴ DJBAN, *Prefectura Județului Botoșani*. ds 102/ 1864, fila 110-111.

⁵ *Ibidem*, f.108.

⁶ *Ibidem*, f. 29.

⁷ *Ibidem*, f.49, 51.

⁸ Murariu, *Iarmaroace și târguri săptămânale în Moldova (1774-1832)*, în *Hierasus*, 1981, p.114.

⁹ Bejenaru, *Din istoricul presei botoșănene - "Steluța" lui I. V. Adrian*, în *Hierasus*, 1981, p. 147.

¹⁰ *Istoria României*, București, vol.IV, 1964, p.270.

¹¹ A. Gorovei, *Monografia orașului Botoșani*, Fălțiceni, 1926, p. 368.

acestei idei poate pleda argumentul importanței majore a târgului în cadrul județului Botoșani¹² și existența unor cursanți ai Școlii Domnești de la Botoșani, originari din Bucecea¹³. Funcționarea unor școli în aceeași unitate administrativă, în localități cu același statut, înainte de promulgarea legii Instrucțiunii publice ar putea fi un argument suplimentar, însă doar adâncirea cercetării poate valida aceste ipoteze.¹⁴

Cu certitudine însă numărul școlilor publice din mediul rural a sporit considerabil după adoptarea actului normativ din 5 decembrie 1864¹⁵. În fostele județe Botoșani și Dorohoi acest lucru a fost posibil grație efortului depus de I.V. Adrian, revizor școlar în perioada respectivă¹⁶. La scurt timp după ce ministerul cere revizorilor școlari să înființeze și să organizeze, până la 1 iulie 1865, școlile primare rurale¹⁷, revizorul școlar al județelor Botoșani și Dorohoi organizează un concurs pentru ocupare de posturi la data de 25 februarie 1865. Din cei 19 învățători repartizați pe posturi, doi au primit catedre în plasă Siret, la Bucecea și Călinești, I.V. Adrian comunicând prefectului lista "învățătorilor sătești numiți la comunele din acest județ". Grație acestui raport știm astăzi că primul învățător al școlii din comuna Bucecea a fost Ion Manolescu¹⁸ (doc.1).

Situația precară și fragilitatea sistemului, vădite prin neplata salariilor și starea critică a localurilor constituie motive serioase pentru care Revizorul școlar dispune închiderea în toamna lui 1865 a mai multor școli, printre care, se pare, și Bucecea¹⁹ de

¹² O dovadă ar fi și constituirea aici a centrului plasei Siret și a judecătoriei rurale, cf. Șt. Cervatiuc, S. Giosan, D. Mureșan, *Filiila Arhivelor Statului. Județul Botoșani*, București, 1982, p.25.

¹³ Petru a lui Pavăl faciorul din satul Bucecea " urma în 1842 cursurile școlii domnești din Botoșani, cf. A. Gorovei, op. cit., p. 365.

¹⁴ În sensul aceeași idei mai poate fi invocat un fapt: înainte de 1828, proprietarul de atunci al moșiei, baronul Teodor Musteață (I. Murariu, *Ținuturile Botoșani și Dorohoi între anii 1774-1835*, în *Hierarșus*, VI, 1986, p. 118), personaj binecunoscut în Botoșaniul sfârșitului de veac XVIII, căruia i se datorează și grija pentru înființarea primei farmacii a orașului (A. Gorovei, op. cit., p. 123), primește din partea domnitorului Mihai Șuțu, epitropia școlii de la biserica Uspenia din orașul amintit, prin hrisovul din 30 septembrie 1793, în mențiunea expresă ca " din venitul ce va prisosi, afară de trebuințele bisericii, să aibă a agiuda pe ucenicii săraci iubitori de învățătură " (*Ibidem*, p.340-341).

¹⁵ M. Bordeianu, P. Vladcovschi, *Învățământul românesc în date*, Iași, 1979, p.205.

¹⁶ I. Bejenaru, op. cit., p. 147-148.

¹⁷ M. Bordeianu, P. Vladcovschi, op. cit., p.207.

¹⁸ DJBAN, *Prefectura Județului Botoșani*, ds. 102/ 1864, f.164, 168 ; *Ibidem*, ds. 91 / 1864, f. 66, 68, 70. Putem menționa aici și pe Băncilă Panaite, absolvent în 1868 al Școlii Preparandale, probabil de la Botoșani, care a profesat în Bucecea în anul școlar 1873-1874- cf. Șt. Ciubotaru, op. cit., p. 25, 70-71. În 30 iunie 1865 I.V. Adrian înaintează un raport către autoritățile județului în care arată creșterea numerică a școlilor publice rurale, în al doilea semestru al anului școlar 1864-1865, prin eforturile sale, înființându-se încă 33 de școli sătești, -cf. *Ibidem*, ds. 313 / 1865, f. 7-9. Ulterior, în aprilie 1866, o adresă a Prefecturii către Minister prin care se cerea suplimentarea cu încă 10 exemplare a Buletinului Instrucțiunii Publice trimis la Botoșani, dovedind extinderea învățământului public și în alte localități ale județului, cf. *Ibidem*, ds 91/ 1864, f. 98.

¹⁹ Șt. Ciubotaru, op. cit., p.26. Nereguli și lipsuri materiale, generate de neînțelegerea sau incorecta aplicare a legislației existente în acea dată, sunt probate și de raportul nr. 95 din 4 martie 1866 prin care subprefectura făcuse cunoscut Președintelui Comitetului Permanent al Consiliului Județean răspunsul primarului comunei Târgu Bucecea privind " eliberarea obiectelor necesare școlii din acea comună "- DJBAN, *Prefectura Județului*

hestiunea salarizării, așa cum a fost reglementată de Guvernul Principatelor Unite Române, fusese comunicată de revizorat primăriilor comunale încă din ianuarie 1865²⁰. Tot I.V. Adrian, promotor al învățământului public la începuturile sale, întemeietor de școală în județele Dorohoi și Botoșani, a sesizat Prefecturii abuzurile și eludarea legii de către numeroși primari, refuzul autorităților comunale *“de a le da vr'un ajutor de asistență și din partea”*, învățătorilor și școlilor rurale, amintind situația disperată în care se găseau școlile din Mănăstireni, Feredeieni și Popăuți²¹. Totodată, răspunzând unei adrese trimise de autoritățile comunei Ștefănești, în septembrie 1865, se readuce la cunoștința primăriilor rurale obligativitatea ridicării unui local de școală în fiecare comună cu peste 200 de familii.²²

Către sfârșitul veacului XIX documentele atestă dezvoltarea ofertei educaționale în școala din Târgu Bucecii prin înființarea învățământului profesional²³, precum și integrarea școlară a copiilor etniei evreiești²⁴. În aceeași perioadă, la 1898, învățătorii din Târgu Bucecea pun bazele Casei de Economii Școlare.²⁵ Se înregistrează, conform aceluiași documente, creșterea relativă populației școlarizate, în 1888 funcționând în localitate o școală de băieți și una de fete, frecventate de 78 elevi și 66 eleve, doi învățători, plătiți de către stat, asigurând procesul educativ. Recensămintele și statisticile școlare de la finele veacului XIX și începutul secolului XX, nu atestă, însă, o creștere semnificativă a numărului știutorilor de carte pe teritoriul comunei Târgu Bucecea²⁶ dar progresul calitativ și demersurile făcute pentru îmbunătățirea actului educativ sunt

Botoșani, ds. 69 / 1866, f. 18. Dificultățile inerente oricărui început, pot fi sesizate și din raportul întocmit de I.S. Miclescu, la 25 noiembrie 1865, care arăta domnului Cuza că *“primăriile rurale delaolaltă sunt într-o stare de dezordine. Primarii nu-și înțeleg chemarea funcțiunii lor. ... Cu școalele sătești din județul Iași este o pură jucărie. Profesorii sunt niște băietani proști și vicioși (...)*”, cf. I. Bejenaru, Dimitrie Scarlat Miclescu (1820-1896), în Hierasus, 1983, p.348.

Ibidem ds. 102 / 1864, f. 2.

Ibidem, ds. 313 / 1865, f. 4, 5.

Ibidem, f. 11, 26 (*“nu numai de a avea o școală dar ă mai vârtos de a construi un asemenea stabiliment de școală”*). Aceste școli urmau a se construi după un plan unic, schițele fiind transmise în teritoriul de același I.V. Adrian, în octombrie 1865, înștiințând primăriile că au obligația de a-și cuprinde în bugetul pe 1866 sumele necesare pentru ridicarea școlilor - *Ibidem*, f.13, 15, 24-23; ds. 102 / 1864, f 222. În același context sunt de amintit și sancțiunile aplicate de către subprefecturi, primăriilor, pentru neglijență în acțiunile de reparare și întreținere a școlilor sau aducerea copiilor la școala comună. La astfel de măsuri recurge și subprefectura judeci Siret, *“după ecsemplul luat de la Domnia voastră cu amendarea amplotiaților ce neglijează a lor datorie”* - *Ibidem*, ds 248 / 1865, f. 22 și urm.

Învățătorii din localitate solicită pe maistrul de la Școala elementară de meserii din Corni să țină două săptămâni de cursuri practice la Școala Bucecea- cf. Șt. Ciubotaru, *op. cit.*, p. 113.

La 1894- 1895 funcționau la Bucecea 5 școli particulare ale evreilor, toate fără autorizații. Rapoartele de inspecție ale vremii descriu starea localurilor : *“case mici și murdare, unele fără latrină, adevărate focare de infecție”* *Ibidem*, p. 98.

Ibidem, p. 93.

D. Părăscuță, *Evoluția istorică a așezărilor omeniești din zona actualei comune Bucecea din cele mai vechi timpuri și până în 1918*, (lucrare pentru gradul I didactic), p.101.

confirmate de alegera lui Spiru Haret care inspectează în 28 iunie 1908 școala buceceană.²⁷ Un argument al calității ridicate ar fi și includerea în lotul obiectelor românești trimise la Expoziția Universală de la Paris, a două contribuții aparținând unor elevi din Bucecea și Călinești²⁸. Meritele revin însă și educatorilor care, trecând peste greutatea inerentă profesiei, au contribuit, decisiv, la formarea multor generații de discipoli. Între apostoli ai școlii care, fără îndoială, fac cinste întregii școli botoșănene, pot fi evocați Grigore Gheorghiu, învățător la Călinești, culegător de folclor din zona comunei Bucecea, corespondent al lui B.P. Hașdeu²⁹, Alexandru Gafencu, corespondent al presei românești, din epocă participant activ la răscoala din 1907³⁰, Anastasia Gafencu care publica, în 1924 un *„Îndrumător practic pentru predarea aritmeticii după principiul școlii active”*, Maria Dimitriu și Maria Ivanovici, învățători care au dat cei mai buni absolvenți din județul Botoșani în anul școlar 1909- 1910, ș.a.³¹, învățători cu o îndelungată practică la catedră³².

În aceeași perioadă de început de secol XX sunt atestate două școli mixte, cu câte patru săli de clasă, care funcționau în târgul Bucecea, având un procent de promovabilitate ridicat³³, dar și situația dificilă a școlilor de pe raza actualiei comune, fapt ce a necesitat transferarea unor elevi și la școala din târgul comunei³⁴. O mare parte din dificultăți s-a datorat și situației dificile a țării din perioada războiului reîntregirii naționale,³⁵ fapt consemnat de o serie de rapoarte ale Revizoratului școlar care atrage atenția autorităților în drept asupra *„imposibilității crescânde a susținerii școlilor de către bugetele locale”*, care consemnează, mai ales, că școala nu *„trebuie să stea cu mâna întinsă la bunul plac al inițiativei particulare”*, concluzie desprinsă în urma unor ample sondaje efectuate în rândul pedagogilor³⁶. În deceniul al patrulea se poate constata o ameliorare a situației

²⁷ „Albina”, București, an 11, nr.41-42 (13-20 iulie 1908), p.1204. Vizita a fost făcută la Școala de gospodărie casnică *„înființată de curând”*, după cum relatează același ziar.

²⁸ C. Ionescu, *Participarea județelor Botoșani, Dorohoi, Suceava, Neamț și Iași la Expoziția Universală de la Paris din anul 1900*, în *Hierarșus*, 1981, p.170-171.

²⁹ Șt. Ciubotaru, *op.cit.*, p. 163-164.

³⁰ D. Părisău, *op.cit.*, p. 108.

³¹ Un alt exemplu în acest sens îl constituie și Maria Gafencu, învățătoare la Vlădeni, com. Brehuiești, pl. Siret care deschide în 1891 o farmacie școlară *„asortată cu tot ce e mai trebuitor țăranului”* într-o vreme în care *„boale de tot soiul bântuie pe bieții țărani și mai cu seamă pe copiii lor, decimându-i”*. Învățătoarea a beneficiat de ajutorul unor recunoscuți farmaciști din Botoșani ca A. Hajnal, A. Hynek, V. Vasiliu, C. Nicolescu – cf. *„Curierul Român”* Nr. 2, An VI, (17 ianuarie 1891), p.3.

³² DJBAN, *Insepectoratul Școlar Botoșani*, ds.2 / 1905, f.1,29; ds. 1 / 1910, f.38,39.

³³ *Ibidem*, ds. 2 / 1910, f.18.

³⁴ *Ibidem*, p. 12 / 1928, f.31, 261-264. Consemnăm și creșterea absenteismului elevilor spre sfârșitul deceniului al III-lea din veacul XX, cel mai invocat motiv fiind frigul din clase și lipsa lemnului de foc- *Ibidem*, f.100.

³⁵ Documentele epocii menționează distrugerile care au afectat școala botoșănească în perioada primului război mondial., unul dintre acestea pomenind, în 1920/1930, că sunt terminate reparațiile la școala nr.2 Bucecea, *distrusă în timpul războiului* – *Ibidem*, ds.5/ 1930.

³⁶ Sursele consultate relevă existența unei situații dramatice în școala rurală botoșănească din anii 30-40. Rapoartele invocate mai sus sintetizează o serie de memorii solicitate de Inspectoratul Școlar, memorii prin care sistemul este învinuit că a abandonat școala unor finanțatori prea puțin interesați: *„chestiunea clădirii*

localurile de școală fiind dotate cu cantine și material didactic corespunzător, casele de economii școlare încheiind bilanțurile anuale cu profituri³⁷. Al doilea război mondial, nu a scutit nici lumea școlii, Bucecea plătindu-și parte de tribut, prin moartea lui Isac D. Mihai, învățător din Bucecea, născut în 1914 în aceeași localitate³⁸.

După război și mai ales după 1948, școala Bucecea se reorganizează³⁹ prin trecerea la învățământul de șapte clase, urmare și a creșterii numerice a populației școlare, iar mai târziu prin dezvoltarea învățământului tehnic prin care se viza pregătirea de personal calificat în agricultură. La începutul deceniului al VII-lea, printre localitățile care urmau a trece obligatoriu la învățământul de 8 clase figurează și Bucecea⁴⁰, deși documentele vremii consemnează inexistența unor spații de școlarizare adecvate, capabile oferi condițiile minime necesare desfășurării procesului instructiv-educativ. Numeroase demersuri către autoritățile locale și regionale, soluționate cu întârziere, au determinat începerea lucrărilor pentru construirea unui nou local, în care astăzi funcționează Grupul Școlar Industrial Bucecea⁴¹.

Localurilor de școală, a înținerii lor cu tot ce le e trebuincios, trebuie să rămână numai pe seama statului. Unele încercări sunt timp pierdut și energii risipite zadarnic" (*Ibidem*, ds.12 / 1928, f. 328).

Ibidem, ds. 12 / 1940-1941, f.120-121,168.

St. Ciubotaru, *Al treilea caleidoscop botoșănean*, manuscris dactilografat. .

Sunt atestate 3 școli: Școala Elementară de 7 ani, Școala de 4 ani și o Școală Tehnică cu profil agricol-INDUSTRIAL, Sfatul Popular al Raionului Botoșani (secția învățământ.), ds. 8/ 1959, f.2. În același context trebuie menționată și amploarea pe care o ia construcția de noi școli, în 1956 înființându-se școala Bohoghina, sat pe raza comunei Bucecea- *Ibidem*, ds. 8 / 1961, f.1, 6.

Programele optimiste ale vremii prefigurau înființarea a 7 școli medii în zonele rurale, "prin transformarea actualelor școli de 7 ani în școli medii" începând din anul școlar 1962-1963. Alături de Bucecea erau incluse în acest program școlile de 7 ani din Corni, Dumbrăveni, Roma, Todireni, Ștefănești - *Ibidem*, ds. 9 / 1961, f.1-3. Cu toate acestea în anul școlar 1964-1965, în mediul rural al județului Botoșani, figurau doar 4 școli medii în Dumbrăveni, Bucecea, Ștefănești și Trușești- *Ibidem*, f. 15.

Ibidem, ds. 8 / 1961, f.1,6; ds. 9 / 1961, f.1-3, 5, 12; ds.11 / 1963, f. 8, 13 și urm; P. Belciug, E. Setnic. C. Setnic, *Date privind istoricul învățământului bucecean*, în *Mentor XXI*, anul IV, Nr. 3 (12) / 2001.

PRINCIPATELE ROMÂNE-UNITE.

1865 Luna Februarie 10⁴ la 2ⁿ dila.

MINISTERUL ȘCOLILOR

Județele

Botoșani și Dorohoiu.

N° 115

Adresa
 Ledei 288 ordonile
 cunoscute de la dispoziție
 încompromisitate și în interes.

Domnule Prefect.

Adresa cu aceasta am onoare a vă recomanda
 pe învățătorii staționali alții și numiți la comunele
 din județul Botoșani, și anume:

Prof. C. Popoviciu, la comuna Delani, plasa Copulău.	Torodăeni, idem x
Ionuț Theodorascu, " " " "	Stădăni, idem x
Alhambasie Mironescu, " " " "	Christasei, idem x
Ionuț Caraculă, " " " "	Uriceni, idem x
Stava Alhambasie, " " " "	Flămânda, idem x
Scarlat Alhambasie, " " " "	Corbi, plasa Siretului x
Dimitrie Băncilă, " " " "	Dumbrăveni, idem x
Ionuț Simionovici, " " " "	Bănești, idem x
Prof. C. Lucescu, " " " "	București, idem x
Ionuț Mărilăscu, " " " "	Bărbulesci, idem x
Prof. Ion Băncilă, " " " "	Sălcioara, idem x
Grigorie Corja, " " " "	Elabunoi, pl. Miletiș x
St. Turtureanu Georgescu, " " " "	Soldanesci, idem x
Prof. Ionuț Vălcăreanu, " " " "	Țorbaresci, idem x
Dim. Chiriacu, " " " "	Țăngușeni, pl. Iași x
Păvăluț Dăscălescu, " " " "	Bucurăsceni, idem x
Michael Ciogolea, " " " "	Bobulesci, pl. Măgherăuș x
Dimitrie Tormescu, " " " "	Călușeni, pl. Siretului x
P. Dăscălescu, " " " "	

omului Sale

Alui Prefect al Județului Botoșani.

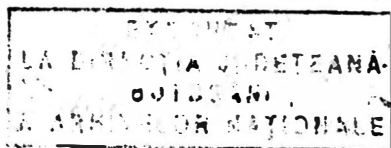
Anexa 1. Lista învățătorilor care au ocupat posturi la școli rurale în urma concursului
 organizat de I.V. Adrian în 25 februarie 1865

164 V. 1870
 E. Ecumenul M. Georgeanu, la C. Curtăse (satul Stăniș
 plasa Sîrgh
 „Dionisie V. Păun, „Popăuți, „idem
 „Vasile Ionescu, „Levănța, „idem
 „Andrei Ionescu, „Moinăstireni, „idem

Se vă rog, ale Prefect, să bene-vroiti
 dona de urgență celor sub-prefecți de aici
 fie care în comuna ce i s'au assignat, și
 totu pe Dni Primari ca să le dea tot
 ce e necesar, conform legii, pentru dese
 școlile lor.

Primit, vă mai rog ale Prefect, a
 rea dovedită mele considerațiuni.

J. H. Morian.

primitive's mark

18

Sunt. 3. Regulae
crendiunt.

Sore strimla. —

Emy

Qua.

~~2. Sordaria - S. dolosissima~~

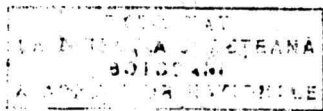
67448. Documenti Prezidenti

Nov. 1

Rapostoli Q^d Trinian' cunctis longi
Quocumq^e Agg^r relationi hⁱ debita et soluta non
fuer^t, postea den^o acc^{us} commo —
Sub^o communib^{us} amosati p^{er} longa amata, utlati res
tante iustitiam plene p^{ro} realitate

*productis vel presentanda iudicij plenius per nos
officiarios. D. 1785.*

*Venerabili viri et regi Domini de Sarsate
adionumque servosque nrode considerandi
Sunt Maximi Mandati. —*

Chapman Press

Salute Domine
 Reverende Consilium Domini
 Consilium Auditionis de Bologna

Școala din Târgu Bucecea (martie 1866)

UN ROMÂN DECORAT DE ÎMPĂRATUL JAPONIEI ÎN ANUL 1890

ȘTEFAN CERVATIUC

Primele informații despre Japonia în țara noastră le datorăm scrierilor spătarului Nicolae Mănescu. În urma călătoriei sale în China, efectuată între anii 1675-1676, Mănescu a scris „Descrierea Chinei”, cu un capitol intitulat „Descrierea vestitei și marii insule a japonezilor și cese află acolo”.

Opera spătarului Mănescu a fost larg difuzată. Astfel, cărturarul grec, patriarhul Hrisant Nottara, îi cere o traducere în greacă, iar învățatul suedez I. G. Spawenfeld în 1684 și ambasadorul francez la Moscova, Foy de la Neuville, în 1689 îi cer informații asupra Extremului Orient. „Descrierea Chinei” este unul din rarele izvoare documentare ale Europei secolului al XVII-lea asupra Japoniei. În proiectul de înființare a unei Academii de studii orientale înaintat lui Petru cel Mare, filozoful și omul de știință german Wilhelm Gottfried Leibnitz citează și numele spătarului Mănescu.

Mai târziu, românii au putut căpăta cunoștințe despre Japonia și prin intermediul cărților de geografie care începuseră să circule și pe teritoriul țării noastre, cum ar fi cartea lui Buffier publicată la Iași în anul 1795 cu titlul „De obște geografie”, la traducerea lui Amfilohie Hotiniul.

În secolul al XIX-lea, informațiile despre „Țara Soarelui Răsare” se înmulțesc și în România. Totuși, legăturile de orice fel dintre cele două țări s-au stabilit foarte târziu datorită și politicii de autoizolare pe care Japonia și-o impusese și din care ieșit abia prin anii 1870.

De fapt, până acum, se știa că primele contacte dintre România și Japonia au fost de natură diplomatică, ele datând din anul 1902.

În acel an, la 21 mai/3 iunie, ministrul României la Viena, Emil I. Ghica, comunica ministrului afacerilor străine I. Brătianu, că a fost rugat de reprezentantul japonez din capitala Austriei, M. Noburaki Makino, să se informeze confidențial dacă guvernul român ar consimți, eventual, la crearea unei Legații a Japoniei la București.

drept consecință, la încheierea unui Tratat de comerț și alte convenții între România și Japonia.

Makino a declarat că, înainte de a fi trimis în Europa, i s-a vorbit despre dorința guvernului japonez de a avea relații diplomatice stabile cu România și că, plecând în Japonia în concediu, va fi probabil chestionat cu privire la aceasta și, ca atare, ar dori să știe cum va fi primită această propunere de către guvernul României.

În răspunsul adresat reprezentantului său de la Viena, Ministerul Afacerilor Străine arăta că guvernul „ar privi cu vie satisfacție crearea unei Legații a Japoniei la București” și că a urmărit cu cel mai mare interes dezvoltarea pe care a luat-o în ultimii ani Japonia „în toate domeniile activității umane”.

„Suntem convinși - adăuga nota - că cele două țări vor putea stabili într-un viitor apropiat relații comerciale urmate de un mare avantaj pentru ambele țări”. În concluzie, guvernul român se arăta dispus „să încheie cu Japonia convenții de comerț, extrădare etc., într-un cuvânt, toate convențiile care ar facilita dezvoltarea raporturilor lor și relațiile de prietenie dintre cele două state”.

În privința înființării de Legații, Ministerul Afacerilor Străine era de părere ca înființarea Legației „să aibă reședința la București: partea română ar fi admis ca ministrul Japoniei care rezida în capitala unei mari puteri să fie acreditat și la București, dar, în cazul când se va crea o singură Legație pentru România și o altă țară care nu este superioară României, guvernul subînțelegea ca această Legație să aibă reședința în Capitala română... Pentru moment nu va crea o Legație la Tokio, dar, totuși, guvernul român nu va lăsa să-i scape nici o ocazie pentru a mărturisi interesul pe care-l acordă relațiilor cu Imperiul Japoniei”.

La 8/21 decembrie 1903, ministrul japonez la Viena revine, informând că, din motive bugetare, guvernul Japoniei s-a gândit „să se abțină privizoriu de la crearea unei Legații în Europa”.

Și după această dată informațiile documentare privind legăturile dintre cele două țări sunt foarte puține.

Astfel, C. Bacalbașa în cartea sa „Bucureștii de altădată”, 1910-1914, vol. IV, ediția a II-a, București, 1936, p. 19-20, descrie primirea cordială cu care a fost întâmpinat celebrul general japonez Nogi Marsuka, cuceritorul Port-Arthurului, de la ruși în 1905, (despre acesta vezi și C. Căzănișteanu, V. Zodian, A. Pandea, „Comandanți militari - Dicționar”, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983) venit în vizită în România la începutul lunii iulie 1911. Tot cu această vizită (datată însă greșit în anul 1912) se începe și un mic capitol privind legăturile între Japonia și România, dintr-o carte puțin cunoscută în prezent, datorată lui Ioan Timuș

Informațiile despre încercările de înființare reciprocă a Legațiilor diplomatice între România și Japonia mi-au fost puse la dispoziție de către domnul Nicolae Dinu, Directorul Direcției Arhivă și Documente Diplomatie a Ministerului Afacerilor Externe, încă din anul 1993 și pentru a îi mulțumesc în mod deosebit și pe această cale.

și intitulată „Japonia de ieri și de azi“, tipărită la București în 1943. Autorul, care a trăit peste patru ani în Japonia la începutul anilor 1920, descriind Muzeul Militar din Tokyo, arată că în camera destinată memoriei generalului Nogi, la loc de cinste se aflau expuse și înaltele decorații românești acordate acestuia cu prilejul vizitei în România.

De asemenea, în volumul „Politica externă a României - Dicționar cronologic“, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, este consemnată funcționarea în Japonia, între anii 1915-1916, a unei misiuni speciale românești, sub conducerea Colonelului Felix, în vederea achiziționării de echipament militar.

În mod cert stabilirea relațiilor diplomatice între România și Japonia a avut loc în anul 1917, când, prin Decretul nr. 1042 din 13/26 septembrie, a fost numit ca ministru la Tokyo Nicolae Xenopol, care, însă, avea să decedeze în capitala Japoniei la 18 decembrie același an, înainte de a-și fi prezentat scrisorile de acreditare.

Așa cum am spus mai la început – așa cum reiese și din documentele păstrate la Ministerul de Externe al României – nu se știa decât că primele relații româno-japoneze datează din anul 1902, fapt pentru care în 1992 s-a marcat împlinirea a 90 de ani de la stabilirea relațiilor româno-japoneze și a 75 de ani de la înființarea Legăției Române din Tokyo (în 1917) printr-un festival al filmului japonez ș.a. manifestări.

Și totuși, un grupaj de documente – corespondență, descoperit de subsemnatul într-un dosar din arhiva Prefecturii jud. Dorohoi, aflată la D.J.A.N. Botoșani, atestă faptul că primele contacte româno-japoneze s-au întâmplat în anul 1890 și nu în 1902, iar ele credem că au fost de o amploare deosebită, din moment ce protagonistul român al acestor contacte a fost răsplătit prin decorarea sa de către Împăratul Japoniei.

Documentul principal al grupajului de corespondențe este acesta:

„Ministerului de Interne București, 17 decembrie 1890

Diviziunea administrativă

Nr. 21065

Domnule Prefect,

prin adresa nr. 22552 domnul ministru al afacerilor streine mă încunoștințează că Maestatea Sa Împăratul Japoniei a binevoit a conferi decorațiunea de clasa a 6-a a ordinului imperial „Soarele - Răsărind” domnului Edmond Beldiman, fost locotenent de vânători, actualmente subprefect al plășei Herța-Prutu de Sus, acel județ, drept recunoștință pentru serviciile ce a adus domnului maior Yasumasa Fuksima, atașat militar pe lângă legațiunea Japoniei la Berlin, pe timpul când a fost în misiune la București.

Vă transmit cu aceasta însemnele zisului ordin și vă invit, domnule prefect, să faceți a se remite destinatarului, contra buletinului ce le însoțește care se va restitui ministerului, anotat în regulă.

Primiți, domnule prefect, asigurarea deosebitei mele considerații.

Pentru Ministru
ss/indescifrabil

Capul diviziei
ss/indescifrabil¹⁴

La 19 decembrie 1890, Prefectura Dorohoi înaintează subprefectului Plasei Herța, Edmund Beldiman, însemnele decorației și buletinul de primire:

„Nr. 6981

1890 dech. 19.

D-lui Edmund Beldiman

Subprefectul plasei Herța

D-l Ministru de Interne prin oficia nr.21065 ne comunică că Maiestatea Sa împăratul Japoniei a binevoit a (vă) conferi D-voastre decorațiunea de clasa a 6-a a ordinului Imperial „Soarele Răsărind” drept recunoștință pentru serviciile ce ați adus ca locotenent de vânători D-lui Maior Yasumassa Fuksima, atașat militar pe lângă Legatiunea Japoniei la Berlin, pe timpul când a fost în misiune la București.

Am onoarea a vă înainta cu aceasta însemnele zisului ordin primite cu oficia citată a D-lui Ministru, invitându-vă să ne trimiteți în schimb alăturatul buletin anotat în regulă².

La 21 decembrie 1890, Edmond Beldiman, subprefectul plasei Herța, restituie Prefecturii jud. Dorohoi buletinul și chitanța semnate de primire a însemnelor decorației³, iar Prefectura, la rândul ei, le înapoiază Ministerului de Interne la 24 decembrie 1890:

„N. 7070

1890 Decembrie, 24

D-lui Ministru de Interne

Divizia Administrativă

București

Însemnele Ordinului Imperial al Japoniei „Soarele Răsare” primite cu oficia D-voastră nr. 21065 din 17 decembrie corect, încredințându-se în primirea D-lui Edmund Beldiman, fost locotenent de vânători și actualmente subprefect al Plășei Herța - Prutu de Sus din acest județ, am onoare a vă înapoi(a) cu acest buletin primit cu citatul ordin care s-a anotat în reguklă de către D-l Beldiman⁴.

Despre Edmond Beldiman avem puțin date. Chiar Radu Beldiman și Mihai Sorin Rădulescu, autorii unui articol din revista „Magazin istoric” nr. 3/1893 intitulat „Cronici de familie - Beldimani” îl menționează doar în treacăt ca fiu al lui Alexandru Vasile beldiman, întemeietorul ziarului „Adevărul”, născut în anul 1860 și

D.J.A.N. Botoșani, fond Prefectura jud. Dorohoi, ds.8/1890, fila 90.

D.J.A.N. Botoșani, fond Prefectura jud. Dorohoi, ds.8/1890, fila 91.

Idem, fila 92.

D.J.A.N. Botoșani, Fond Prefectura jud. Dorohoi, ds.8/1890, fila 93.

decedat în 1919, botezat Edmond-Vasile și frate cu Alex. A. Beldiman (1855-1924), diplomat de carieră, fost ministru plenipotențiar în mai multe capitale europene între care și la Berlin după 1896.

Octav George Lecca în cartea sa „Familii boierești române - istoric și genealogie”. București, 1899, la pg. 66, consemnează că „Din căsătoria sa cu Emma Callimaki, Alexandru Beldiman, (fondatorul ziarului „Adevărul” - n.n.) are fii pe **Alexandru Beldiman**, ministru plenipotențiar al țării la Berlin și Delegat în Congresul păcii de la Haga etc. n. 855 și **Edmund Beldiman**, fost ofițer, prefect de Dâmbovița etc.”.

Conform statelor de plată păstrate la D.J.A.N. Botoșani în fondul „Prefectură jud. Dorohoi” știm că Edmond Beldiman a funcționat ca subprefect al Plasei Herța din acest județ de la 21 septembrie 1890 până la 10 martie 1891, iar „Anuarul Ministerului de Interne” din 16 mai 1899 consemnează că același Edmund Beldiman a fost Prefect de Dâmbovița de la 16 februarie 1894 până la 15 mai 1895.

Din păcate nu avem alte informații privind serviciile pe care Edmond Beldiman le va fi adus atașatului militar japonez de la Berlin venit la București.

De asemenea, nu știm în ce a constat misiunea acestuia în țara noastră și cu ce rezultat s-a încheiat ea, deoarece în arhiva Ministerului Român de Externe - după cum ne-a comunicat D-l Nicolae Dinu, Directorul ei - nu se află nici un document referitor la vizita în România, în anul 1889 sau 1890, a atașatului militar japonez de la Berlin.

Consemnăm doar, ca inedite, atât informația despre contacte româno-japoneze în 1890 cât și cea despre primul român, credem, decorat de Împăratul Japoniei.

AGRICULTURA SISTEMATICĂ ȘI INTENSIVĂ ÎN PERIOADA INTERBELICĂ ÎN JUDEȚELE BOTOȘANI ȘI DORHOI. FERMELE AGRICOLE PARTICULARE

STELA GIOSAN

Proprietatea asupra pământului dar în mod special exploatarea acestuia a înregistrat în România în perioada interbelică o preocupare atât din partea legiuitorilor cât și din partea celor care juridic aveau statutul de proprietari agricoli.

Astfel, după aplicarea Legii de reformă agrară din 1921 cu modificările ei ulterioare, s-au căutat modalități de exploatare eficientă a pământului și odată cu adoptarea Constituției din 1923 se definea exact poziția statului față de proprietatea funciară indiferent de categoria ei de încadrare.

După statisticile vremii, marea proprietate agricolă în România reprezintă 1/3 din suprafața agricolă totală a țării, dar concretizată în procente, aceasta în valoare de 32-33% includea atât proprietatea agricolă medie cuprinsă între 50-200 ha dar și marea proprietate care deținea și exploata suprafețe de teren ce depășeau 200 ha și care se materializa în funcționarea de 6700 de astfel de exploatați.

Aplicarea prevederilor legislației aflate în vigoare urmărea obținerea în final a consolidării relațiilor de producție de tip capitalist care prin natura lor presupunea eficiență și deci, profit, lucruri care vor duce la progres economic în domeniul agrar. Proprietarii agricoli sunt direct interesați de creșterea cantitativă dar și calitativă a producțiilor agricole în stare să facă față concurenței economice de pe piețele europene. Se făcea trecerea de la o agricultură rudimentară la una practică cu metode moderne, industriale de talie europeană.

Mai mult decât atât, legislația elaborată în acest domeniu va urmări cointeresarea directă a proprietarilor agricoli.

Exemplificăm aici prin Legea pentru organizarea agriculturii din 1937 care prevede organizarea de gospodării model de către proprietarii care dețin minimum 50 ha cu un capital și inventar agricol necesar. Totodată acestea erau recunoscute ca

gospodării model dacă aveau organizate crescătorii de animale, păsări, pepinieri pomicole, viticole și horticole și obțin produse agricole de calitate superioară.¹

Or, pentru a îndeplini aceste condiții, proprietarii sunt obligați să folosească metode moderne de lucru, să întrebuințeze îngrășăminte artificiale și naturale, semințe selectate procurate de la centrele avizate de Ministerul Agriculturii iar în domeniul zootehnic să folosească animale din rasele ameliorate de la stațiunile avizate în acest sens de același minister.

Toate aceste măsuri stabilite prin aceasta și de alte legi anterioare ei, sunt susținute de cadre specializate pe care le dădeau școlile inferioare și medii de prof. din țară și de cele trei centre universitare - Iași, București, Cluj - unde funcționau facultăți de agronomie. La aceștia se adăugau mulți români care se specializau în domeniul agricol în străinătate, lucru ce însemna un real câștig pentru agricultura și economia românească interbelică. Dacă mai adăugăm faptul că funcționarea unor instituții de genul creditul funciar urban rural, creditul agricol ipotecar, băncile agricole și cele pentru industrializarea și valorificarea produselor agricole, putem afirma fără șovăire că se făcea totul pentru o agricultură prosperă, progresivă și sistematică, practică pe suprafețe mari, singurele care puteau oferi și o productivitate crescută. Se crea deci un cadru legislativ atractiv pentru deținătorii de capital care în cazul nostru de cele mai multe ori se identificau cu marii proprietari agricoli.

Faptul că o bună parte a proprietarilor agricoli au încercat și unii au și reușit să organizeze în perioada interbelică aceste genuri de gospodării sau ferme model, este confirmat și de numărul mare de documente (care atestă această stare de fapt) aflate în dosarele de expropriere a moșiilor întocmite de comisiile județene de aplicare a Decretului Lege nr. 187/1945 și asupra cărora ne-am aplecat cu mai multă atenție acum când noua legislație în domeniul agricol prevede posibilități de reconstituire a dreptului de proprietate.

Memoriile proprietarilor agricoli care au dorit să-și salveze de la expropriere aceste ferme-model, unele cu organizare deloc de neglijat și cu rezultate pe măsură de la lungul a zeci de ani, sunt adresate Ministerului Agriculturii și sunt anexate la Procesele verbale de expropriere din anii 1945-1946. Am încercat acest lucru deoarece Legea 187/1945 stipula prin art. 22 că „Fermelor constatate de Ministerul Agriculturii ca ferme model li se vor crea prin lege un regim deosebit de la caz la caz”².

Deoarece aceste memorii constituie adevărate rapoarte de activitate a acestor ferme agricole care au funcționat în județele Dorohoi și Botoșani cu informații documentare oferite celor preocupați de problema agricolă românească privită acum și prin prisma proprietarului agricol, ne-am gândit că nu sunt deloc de neglijat, ba, din contră, că se impune prezentarea mai pe larg a acestor dosare din fondurile Camerelor Agricule județene, lucru pe care încercăm să-l facem acum, aici, prin intervenția de față.

¹ M.O. p. I, nr. 67/22 martie 1937.

² M.O. p. I nr. 68 bis/23 martie 1945.

Conform Deciziei nr. 2204/15 noiembrie 1946, Comisia Centrală de Reformă Agrară stabilea pentru județele Botoșani și Dorohoi / recunoașterea a 7 ferme model cu suprafețe cuprinse între 60-150 ha³ după cum urmează: pentru județul Botoșani fermele: *Ungureni* (100 ha) proprietar Gheorghe Arnăutu, *Albești* (100 ha), proprietar I. Popovici-Bîznoșanu; *Dângeni* (60 ha), proprietar Gheorghe Mavrocordat iar pentru județul Dorohoi fermele: *Borzești* (150 ha), proprietar Speranța Gh. Ionescu-Sisești; *Dersca* (100 ha), proprietari Eduard și Margareta Bürbüre de Wesembeek, *Șendriceni* (100 ha), proprietar George Enescu, *Manoleasa* (116 ha), proprietar Gheorghe Stroici și ulterior, *Drăgușeni-Vlăsinești* (72 ha), proprietar prof. C. A. Stoianovici.

Războiul care a impus implicit evacuarea populației și a bunurilor din zonă, urmată apoi de rechizițiile pentru armată și la care trebuie neapărat să mai adăugăm și jaful sistematic practicat de armata sovietică prezentă în această parte a țării din aprilie 1944, au fost factorii care au produs greutate și pagube marilor proprietari agricoli din zonă, lucru care nu-i împiedică să le recunoască dar să se angajeze să le depășească cu puțin inventar agricol întors din evacuare sau rămas în conace după plecarea rușilor.

De aceea memoriile anexate la procesele verbale de expropriere se transformă în adevărate rapoarte a activitate riguros întocmite, documentate și întărite cu multe acte doveditoare care susțin informațiile și datele prezentate. Era și aceasta o metodă prin care încercau proprietarii agricoli să-și salveze părți de moșii de la expropriere dovedind că au practicat cel puțin 20 de ani o agricultură sistematică, cu tehnică adaptată la cerințele vremii și la realitățile existente în teritoriu, solicitând suprafețe mai mari de 50 ha în proprietate. Acestea au fost motivele care ne-au convins să cercetăm mai cu atenție și să reținem totodată și interesul celor preocupați, în domeniu sau în afara lui, și să prezentăm câteva din ele mai semnificative. Iată ce prezenta într-un astfel de memoriu G. Mavrocordat, proprietarul moșiei Dângeni (200 ha), fost prefect de Botoșani, unul din proprietarii de herghelii lipițane din țară (erau recunoscute 6 herghelii lipițane în țară și 3 din acestea funcționau în nordul țării, la Dângeni-Botoșanilor și la Vlăsineștii și Hăneștii Dorohoiului): „Moșia Dângeni cu o întindere de 259 ha teren agricol, fânaș și pădure a fost lucrată de mine în modul cel mai rațional și intensiv atât al lucrării agricole a terenului cât și al asolamentului culturii, posed instalații sistematice, mașini agricole și am continuat cu multe sacrificii materiale menținerea crescătoriei de cai lipițani, înființată de tatăl meu acum 60 de ani și sunt posesorul unei turme de oi metisse-karakul redusă numeric din cauza războiului pe care însă o voi completa după recunoașterea ca fermă model...”⁴.

Pentru informarea generală precizăm faptul că familia Mavrocordat este cea care în anul 1926 donase 12 ha teren unei firme franceze pentru construcția liniei de cale ferată Dângeni-Ripiceni necesară Fabricii de zahăr de la Ripiceni⁵.

³ M. O. p. I nr. 273/25 noiembrie 1946.

⁴ D.J.A.N. Botoșani, fond Camera Agricole Jud. Botoșani, ds. 186/1946.f-16-17, 24.

⁵ Ibidem.

Un alt memoriu edificator problemei pe care dorim să o prezentăm este cel întocmit de Cecilia gen. Gh. Rozin, proprietara moșiei Brăești, unde funcționa o fermă model pe 200 ha teren arabil încă din anul 1925 și din care redăm pe scurt: „în afacerea crescătorii de vite, 280 oi karakul și metisse-karakul, de porci rasa York-mare german, vaci rasa Siementhal, am amenajat și o crescătorie de crap pe 5 ha, în heleșteie sistematice conform dispozițiilor aflate în vigoare, recunoscute de Direcțiunea Pescarilor din Ministerul Agriculturii”⁶.

CertIFICATELE anexate memoriului ca de altfel în mai toate cazurile eliberate de Primăriile comunale și respectiv Ministerul Agriculturii sau Directoratul Agriculturii și Domeniilor Cernăuți, întăresc afirmațiile proprietarilor sau completează pentru ferma Brăești aici se produc semințe de grâu selectate soiul Bankut, că moșia mai dispune de Casă de administrație, hambare pentru cereale, grajduri pentru animale, remize pentru mașinile agricole pe care le posedă (tractoare cu pluguri, cultivatoare, polidiscuri, semănători, secerători, treierători cu locomobile)⁷ și conchidea unul din certificate „pentru sprijinul larg acordat agricultorilor din comună, considerăm exploatarea moșiei Brăești ca o exploatare model în adevăratul sens al cuvântului și deci poate fi recunoscută și declarată ca fermă model”⁸.

Proprietara însăși declară că a primit deseori prime de încurajare de la Ministerul Agriculturii atât pentru semințele selecționate produse la moșie și livrate celor interesați cât și pentru animalele de rasă și se angaja că după recunoașterea fermei model va continua să contribuie la ridicarea nivelului agriculturii din comună și din județ în special⁹.

Un alt memoriu aparține proprietarei moșiei Borzești, com. Ungureni, Speranța Ionescu-Sisești, soția profesorului universitar Gheorghe Ionescu-Sisești de la Facultatea de Agronomie București și director al Institutului de Cercetări Agronomice care declară că lucrează sistematic moșia din anul 1936 iar în ultimii ani de toate problemele s-a ocupat fiul său, inginer agronom Vlad Ionescu sub coordonarea directă a soțului său. Atât din memoriu cât și din actele anexate la acesta, se constată că moșia posedă atât un bogat inventar agricol cât și un număr însemnat de animale de casă. Și se menționa în încheierea memorialului respectiv: evenimentele de război și rechizițiile au făcut ca cea mai mare parte din mașinile agricole și animale să fie pierdute; se vor putea reface dacă se vor ameliora condițiile de lucru și dacă situația legală a proprietății se va defini, mai ales că în zonă au fost satisfăcute toate cererile de împroprietărire ale țăranilor și că activitatea fermei ar fi de mare folos pentru ridicarea economică a zonei și în beneficiul personal al țăranilor, care ar găsi aici o pepinieră de semințe selecționate și de animale reproducătoare¹⁰.

⁶ Idem, fond Camera Agricolă jud. Dorohoi, ds. 205/1945, fila 16, 21; 22-23.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem, f. 11; 24-26.

⁹ Idem, ds. 231/1945, fila 4-5.

¹⁰ Idem, ds. 262/1945.f. 10-14; 15-90.

Am lăsat intenționat la sfârșit memoriul profesorului universitar Constantin A. Stoianovici, care, prin exactitatea informațiilor prezentate, se poate constitui într-o dovadă clară a practicării agriculturii sistematice din zona Vlăsinești - Drăgușeni printr-o folosire eficientă a terenului după principii agronomice și prin practicarea unei zootehnii eficiente, motive pentru care proprietarul în cauză era cunoscut nu numai în țară dar în unele țări europene prin produsele fermei sale care totaliza 600 ha pe care le lucra în regie proprie de peste 15 ani. La cele două moșii se găsea un bogat inventar agricol și se efectuaseră în timp o serie de amenajări de genul: grajduri și boxe pentru cei 40 de cai lipițani, altele cu 80 de boxe pentru creșterea porcilor de rasă.

Toate aceste boxe aveau instalații de apă și adăposteau peste 500-600 capete de animale, pe care le livra pe bază de contracte cu țările europene și chiar în Anglia (porci) pentru Fabrica Bacău și Fabrica de mezeluri Burdujeni, iar cu Institutul Pasteur avea contract pentru livrarea de animale pentru producerea serului antipestos. Pe lângă cele 300 de oi karakul, la Vlăsinești se înființase o crescătorie de iepuri Angora, se creșteau și viermi de mătase pentru care se amenajaseră săli speciale și se plantaseră un număr apreciabil de duzi alături de platanția de salcâmi din preajma grajdurilor necesară pentru umbra animalelor și pentru stabilitatea terenurilor și îmbunătățirea climatului din zonă. Un lucru mai rar pentru acel timp se practica la Vlăsinești: cultivarea plantelor medicinale (menta) pe care o livra Direcției pentru plantele medicinale din Ministerul Agriculturii.

Cu presa de ulei prelucra floarea-soarelui producându-și turtele necesare în hrănirea animalelor. Memoriul pe care-l constituim o anexă a acestei comunicări solicită menținerea suprafeței inițiale existente la începutul anului 1945 și recunoașterea ca fermă-model – lucru ce nu s-a putut realiza după cum se cunoaște, suprafețele de teren aprobate pentru ferme nedepășind 150 ha și chiar așa, existența acestor ferme-model recunoscute după aplicarea Legii 187/145 a fost de scurtă durată, într-un climat de nesiguranță și mult distanțate ca rezultate față de ce acestea erau în perioada interbelică.

Mai mult decât atât, la 1 martie 1949, prin Decretul Lege 83/1949¹¹ se pune capăt marii proprietăți agricole în România și se trec în proprietatea statului toate terenurile, indiferent de deținător sau proprietar. Se constituiau astfel patrimoniile G.A.S., care constau în terenuri dar și în conace și bunurile găsite aici pe care le primesc prin procesele verbale ale comisiilor formate în mod special. Acum aceste procese verbale și anexele lor au devenit, conform legislației aflate în vigoare (Legile 18/1991 și 169/1997), dovezi clare în reconstituirea drepturilor de proprietate care prin amploare dar mai ales prin consecințele avute, pot constitui tema unei alte comunicări.

¹¹ M.O. p. I nr. 1/2 martie 1949.

*Înregistrat la Muzeul
Arheologic Nr. 8744
din 19 Aprilie 1965*

MEMORIU

Soții CONSTANTIN și MARIA SIGEAMVIL, posesari în județul Botoșani, fiecare, câte o moșie la o distanță mică una de alta :

1. Moșia VLĂDINEȘTI, proprietar C. Stoenovici, prin succesiune de la părinți, în întindere de 290 hectare,
2. Moșia DRĂGUSENI, județul Botoșani, proprietate soției Maria C. Stoenovici, donată de părinți ei, în întindere de 329 Ha.

Moșiile au fost cultivate în regim proprie, în toată întinderea lor. Nu au fost niciodată arădate.

Soții au lucrat în regim, formând o singură și unică administrație a ambelor moșii. Această unitate rezultă categoric din toate certificatele alăturate.

Pe ambele moșii s'a făcut o agricultură intensivă, fiind înzestrate cu :

- I. Selektor mecanic pentru selecționarea semințelor,
- II. Trei tractoare pe moșie și un tractor la fabrica de ulei (presă țărănească),
- III. Gre batoză Stahl Lanz și o presă specială de presat paie și fânuri,
- IV. Cilindri speciale și barot pentru curățat cerealele,
- V. Valțuți cu discuri Herbrandt,
- VI. Pluguri cu 1 și 2 brazde,
- VII. Petru semănători,
- VIII. Două semănători speciale pentru porumb,
- IX. Mășițe și prăgitoare,
- X. Mașina de cosit fânul și două greble,
- XI. Secerătoare mecanice,
- XII. Am cultivat diferite plante medicinale, în special mentă,
- XIII. Am cultivat florile corbelui selecționat, luând prize de calitate de la societatea "Bologra"; am cultivat rapiță și macul,

La moșia Drăguseni, am construit încă de acum 12 ani :

- 1). Magazie sistematică pentru depozitarea cerealelor;
- 2). Fibrărie și lemnierie pentru gospodăria moșiei și fabricarea curajelor,
- 3). Magazie specială pentru conservarea,
- 4). Laborator special de analiză și de control al masei pentru hrana lucrătorilor moșiei,
- 5). O grajd de cu patru lunghe, sistematic, cu boxe pentru creșterea porcilor York și Edelschwein.

- 6). Un grajd de circa 40 ha pentru cai,
- 7). Un alt grajd cu boxe pentru epe fatătoare de aceeași dimensiune și harnisari pepinieri,
- 8). Locuințe pentru lucrători,
- 9). Locuințe pentru șeful hergheliei de lipițani,
- 10). Am făcut cetașia de apă, cu oase de apă distribuitoare, pentru a avea apă în grăduri și bae speciale pentru porci
- 11). Stăna sistematică pentru creșterea oilor karakul,
- 12). Doua izuri pentru creșterea peștilor,
- 13). Pentru a putea dezvolta creșterea animalelor am construit o presa țărănească de ulci, tip Voinea, cheltuiind, acum patru ani, peste cinci milioane lei, astfel că turtele de floarea soarelui să servească de hrană animalelor.

CREȘTEREA ANIMALELOR DE RASA .

I. Herghelia de Lipițani.

Acum cizmispnezece ani, am înființat pe moștile noastre, herghelia de lipițani, Maria și Const. A. Stoeanovici. Origina rasei s'a obținut de la herghelia Statului Făgăraș, cu sprijinul Ministerului de Agricultură, Direcția Zootehnică.

Alăturăm, în copie, actele de angajament ale harnisarilor de pepinieră a Statului, schimbate la fiecare 3 ani și care au stat continuu la ferma noastră, afara de harnisarii noștri proprii. Posedăm registrele de herghelie speciel ținute, conform tuturor regulilor.

În decursul acestor ani am ajuns până la peste cincizeci de elemente de rasă pură, după cum se constată cu certificatele alăturate eliberate de Ministerul de Agricultură, care a scutit de rebițizii epe și harnisarii hergheliei.

Lucrarea d-lui Dr. A. Goreniciu, director Hergheliei Făgăraș a Statului, reputatul specialist al calului lipițan, ne menționează existența hergheliei de la Vlăsinești, în lucrarea sa și reportul ce a întocmit pentru Minister, în care relatează existența a 6 herghelii pe țară numai, printre cari figurea și noi. În adresa K. 87397/1, 20.04.1944 către C. R. A. și șeful de serviciu zootehnic și veterinar, în (Stăruie) de la Karakul, ca de herghelie de la Vlăsinești, am fost înțeles că herghelia noastră are un rol în economie generală a țării din moment ce produsul nostru a fost apreciat de specialiștii Ministerului de Agricultură.

Din alăturatul certificat se constată că Ministerul ne recunoaște calitatea de creșcători de cai de rasă. Această rezultă și din scrisorile pe care ni le dăruie pentru eliberarea proprietății noastre, în care se spune că între altele este înțeles că herghelia noastră are un rol în economie generală a țării din moment ce produsul nostru a fost apreciat de specialiștii Ministerului de Agricultură.

Herghelia a fost condusă de o specialistă ce posedă și

mai bine de zece ani decât selecționarea rasei cu rezultate apreciabile. Dr. Miharta și Dr. Rașcos au condus crescătoria *Șanță* se fac la bătă și cu înscrisuri în registre speciale. Ministerul de Agricultură cu certificatul alăturat ne-a recunoscut calitatea de crescători.

Pentru a putea face situației, am destinat ambele moșii unei agriculturi intensive. A fost absolut nevoie de întinderea de 619 hectare pentru a avea furajul și pământul necesare animalelor. Grație moșii noastre au fost regulat furnizate. *Am avut permanent 20-30 vaci care au lăsat de la 10 la 12 vaci pe an. Am lăsat și 10-15 vaci pe an. Am lăsat și 10-15 vaci pe an.* În mulți ani am fost nevoit să aduc și din alte părți orz și porumb după cum cereau cu alăturatele autorizații de aprovizionare a Ministerului respectiv.

Grajdurile sistematice ce posedăm, cu spa la grajd, ar ramâne în autilitate dacă nu am avea întinderea de pământ necesară realizării obiectului, pe baza cărui s'au construit și ar fi o pagubă pentru economia țării.

Intrucât ambele moșii au servit acestui scop, fiecare joacă un rol atât de important, rugăm să ni se lase întinderea absolut indispensabilă continuării creșterii animalelor, adică 600 hectare. Suntem în mijlocul unei populații rare, cu cereri de pășant aproape satisfăcute, în loc de colonizare, este mult mai bine să ni se lase întinderea necesară și pentru a face o unitate, întrucât la Vlăsinești populația e mai densă, propunem să ni se lase 600 Hectare în moșia Drăgușeni 329 iar complexarea Vlăsineștilor, necesară crescătorilor se poate face din moșile vecine încă expropriate pentru ca satisfăcând necesitățile locuitorilor din Vlăsinești să se satisfacă și necesitatea economică de a se păstra centrul de animale de rasă.

IV. Crescătoria de epuri Angora.

În ultimii ani începuse o crescătorie de epuri Angora, ce trebuia dezvoltată.

V. Vierșii de mătase.

Pentru a putea avea vierși de mătase, am plantat o alee cu sute de duzi, azi în plină dezvoltare, și am avut rezultate frumoase, crescând vierșii de mătase pentru care avem o sală specială care a fost incendiată în cursul războiului.

VI. Plante medicinale.

Am plantat o alee cu plante medicinale, azi în plină dezvoltare, și am avut rezultate frumoase, crescând plante medicinale pentru care avem o sală specială care a fost incendiată în cursul războiului.

VIII. Plantatie de salcâmi, în preajma grajdurilor, pentru a da umbra necesară, a schimba climatul și a îmbunătăți terenul degradat s'a plantat, după planul și conducerea serviciului silvic a Ministerului de Agricultură.

Deasupra ne-am plantat o mică porțiune de brad, în plină dezvoltare.

IX. Turtele de floarea soarelui, ajută creșterea animalelor, iar cojile servesc la focul necesar încălzirii hranei pentru animale.

Ferma noastră model Drăgușeni-Vlăsinești a dat rezultate mari, deoarece toți sătenii din împrejurimi au putut avea rasa de cai buni, porci de rasă, miei de rasa karekul, exemplul de lucru în agricultură și turte de floarea soarelui pentru animalele sătenilor.

În aceste condițiuni, față de ectele ce pose-am și recunoșterea Ministerului de agricultură, cu mult înainte de legea actuală a reformei agrare, față de sacrificiile mari ce am făcut în construcții de grajduri și magazine, presă de ulei și moară - inventar bogat - instalațiuni care numai cu 60 hectare ce ne-au rămas din 600 Hec. cât aveam necesitate, și-ar pierde valoarea lor, față de necesitatea economică națională de refacere urgentă a stocului de animale și față de cantitatea de pământ ce rămâne disponibil în jurul nostru, socotim că este locul să se declare neexpropriabilă întinderea de 600 Hectare pentru ferma noastră care îndeplinește toate condițiunile cerute de lege și regulament.

Un asemenea memoriu a fost înaintat Comitetului local și D-lui Președinte al Comitetului de plasă, spre confirmare de exactitate, conform legii.

Manu C. Gheorghe

C. Gheorghe

MĂSURILE ELABORATE LA SFÂRȘITUL ANULUI 1943 - ÎNCEPUTUL ANULUI 1944 REFERITOARE LA OPERAȚIA DE EVACUARE A ZONELOR DE EST ȘI DE NORD-EST ALE ȚĂRII

SERGIU BALANOVICI

În desfășurarea celui de-al doilea conflict mondial, anii 1942-1944 au fost decisivi pentru schimbarea raportului de forțe dintre Axă și Națiunile Unite, sub impactul mobilizării imenselor resurse materiale, umane și militare ale Aliatilor.

Succesele sovietice înregistrate în iarna anului 1942-1943, coroborate cu cele realizate pe teatrele de acțiuni militare din Africa de Nord, la El Alamein (octombrie 1942) și din Oceanul Pacific la Midway (iunie 1942), au marcat începutul cotelor decisive în cursul desfășurării războiului¹.

Frontul germano-sovietic avea să constituie în continuare prin efectivele angajate de marile puteri beligerante principalul teatru de acțiuni militare ale celui de-al doilea război mondial. Raportul general de forțe, ca și situația strategică de ansamblu, indicau de băndirea treptată a inițiativei de către Armata Roșie; Wehrmacht-ul, în pofida faptului că mai avea la dispoziție efective uriașe și ocupa încă un teritoriu întins din U.R.S.S., nu mai având posibilitatea declanșării unor ofensive de amploarea celor din iunie-iulie 1942².

În vara anului 1943, evoluția evenimentelor militare pe frontul germano-sovietic a fost marcată de bătălia de la Kursk-Orel-Belograd (5 iulie - 23 august), în urma căreia Germania a pierdut definitiv inițiativa strategică, iar trupele sale au fost nevoite să bată în retragere³. La începutul lui august 1943, frontul sovietic se afla la circa 750 km de Nis (în linie dreaptă). La 1 decembrie, trupele sovietice erau la mai puțin de 300 km, iar la 1 ianuarie 1944, la circa 140 km⁴.

¹ *România în anii celui de-al doilea război mondial*, vol. 1, coordonator principal acad. Ștefan Pascu, Editura Militară, București, 1989, p. 427.

² *Ibidem*, p. 428.

³ Constantin Hlihor, *Armata Roșie în România. Adversar, aliat, ocupant. 1940-1948*, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 1996, p.29.

⁴ Dinu C. Giurescu, *România în cel de-al doilea război mondial*, Editura All Educational, București, 1999, p. 187.

Ca urmare a deteriorării situației pe front, oamenii politici români au început să manifeste o preocupare tot mai stăruitoare pentru găsirea unei alternative. La Vatican, Lisabona, Madrid, Roma, Ankara, Cairo s-au făcut tatonări atât din partea opoziției, cât și a regimului antonescian, vizând începerea unor tratative pentru încheierea armistițiului cu Națiunile Unite. Aceste tatonări porneau de la ideea de negocieri separate cu englezii și americanii, în speranța obținerii din partea acestora a unor condiții mai bune care apoi să fie acceptate și de U.R.S.S. Astăzi se cunoaște că a fost o greșeală fundamentală, care dovedea lipsă de informare asupra intențiilor și a modului de acțiune stabilit de aliați⁵.

Pe fondul derulării acestor evenimente, mareșalul Ion Antonescu a ordonat organelor abilitate ale statului elaborarea măsurilor de evacuare a zonelor de est și de nord-est ale țării.

În ședința Consiliului de Miniștri din 22 septembrie 1943, el arăta „În 1940, deși furtuna se apropia cu pași gigantiști de hotarele noastre, nu numai că nu s-au luat măsuri să evacuăm din Basarabia și Bucovina marile bogății românești și chiar armamentul, ba din contra, s-a dat ordine ca acestea să rămână pe loc și au fost pedepsiți chiar ofițerii care și-au evacuat familiile, pentru ca apoi 24 de ore mai târziu oamenii aceștia să cadă pe mâinile rușilor care i-au schingiuit. Această experiență trebuie să ne îngrozească și să ne facă să luăm din vreme toate măsurile pe care trebuie să le luăm și pe care datoria cea mai elementară ne impune să le luăm. Prin urmare, domnilor, a pregăti această problemă nu înseamnă a face un act de defetism, nu înseamnă a arăta lumii românești că noi am pierdut încrederea în victorie, însă prudența cea mai elementară ne impune ca să prevedem orice și să ne pregătim în vederea oricărei eventualități în materie militară. Trebuie să ne pregătim pentru cele mai rele situațiuni⁶. [...] Accentuez încă o dată că aceste măsuri trebuie luate pentru Transnistria, Basarabia, Bucovina, chiar pentru Moldova”⁷.

La 26 septembrie 1943, șeful Marelui Stat Major, generalul Ilie Șteflea, a primit ordinul prin care i s-a cerut să se studieze și să se întocmească toate lucrările care ar fi necesare în cazul unei eventuale evacuări a provinciilor amintite⁸. Ținând seama de experiența acțiunilor de evacuare din vara și toamna anului 1940, lucrările trebuiau să abordeze modalitățile concrete de scoatere din zonele amenințate de apropierea frontului a unor categorii largi de resurse, personalul și materialele autorităților administrative, gendarmeriei, școlilor și spitalelor, depozitele militare și depozitele de subzistențe, instalațiile industriale, mijloacele de transport, materialele de transmisiuni, mașinile agricole și, nu în ultimul rând, a populației civile. Pentru deplasarea lor era necesară

Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Complot împotriva României. 1939-1947*, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 1996, p. 131.

Arhivele Naționale Istorice centrale, Fond Președinția Consiliului de Miniștri - Cabinet (în continuare: A.N.I.C., Fond P.C.M.-Cab.), dosar nr. 375/1943, ff. 305-306.

Ibidem, f. 324.

Arhivele Militare Române (în continuare A.M.R.), Fond 5419, dosar nr. 690/1943, f. 332.

stabilirea unei ordini de urgență de la est la vest, instalarea în zonele de plasare urmând să se execute din extremitatea vestică a teritoriului spre centrul țării⁹.

Operația de evacuare din Basarabia, Bucovina și Moldova a fost organizată concomitent cu evacuarea din Transnistria. Pregătită în perioada septembrie 1943-martie 1944, operația a fost declanșată la 10 martie 1944. Problemele referitoare la evacuări au fost analizate în ședințele de guvern din acest interval precum și la nivelul organelor însărcinate cu organizarea și pregătirea acțiunilor. Pentru coordonarea lucrărilor, începând cu 18 ianuarie 1944, la Marele Stat Major s-a organizat săptămânal câte o conferință cu participarea delegaților tuturor ministerelor implicate¹⁰, iar de la 27 ianuarie 1944, tot săptămânal, câte o ședință pe probleme de evacuări a Consiliului de Miniștri, sub președinția prof. Mihai Antonescu¹¹.

Intenția autorităților centrale a fost ca evacuarea să se pregătească și să se desfășoare în mod organizat, cu o riguroasă coordonare de la centru. În acest sens, pentru pregătirea unitară a operației s-au stabilit două principii. Potrivit acestora, unitatea de organizare a programului de evacuare era de competența Marelui Stat Major iar executarea programului pentru toate autoritățile de stat, exclusiv cele militare, revenea Ministerului Afacerilor Interne¹². La 16 noiembrie 1943, Ion Antonescu își exprimă convingerea „...cu cât va fi operația mai perfect pregătită, cu atât va reuși mai bine. Aceasta nu înseamnă că operațiunea va funcționa în mod ireproșabil. Totuși, dacă o vom pregăti în condițiuni bune, va fi îndeplinită mulțumitor”¹³.

Conform ordinului Președinției Consiliului de Miniștri, Cabinetul Militar al Conducătorului Statului, „Marele Stat Major este singurul organ prin care se vor da toate ordinele relative la pregătirea și execuția evacuărilor. În cazul când unele departamente vor avea de făcut propuneri în aceste probleme ele vor fi trimise Marelui Stat Major, care le va soluționa sau supune hotărârii domnului Mareșal. Marele Stat Major va da instrucțiuni complementare organelor sale însărcinate cu operațiunea de pregătirea și execuția evacuărilor”¹⁴.

La acest nivel lucrările de evacuare au fost pregătite ca o ipoteză de război, fiind întocmite astfel încât să poată fi adaptate după împrejurări. Acestea au fost elaborate sub forma unor planuri codificate: *Operațiunea 1111* și *Operațiunea 1111A* lucrări referitoare la evacuarea din Transnistria privind armata, respectiv Guvernământul și *Operațiunea 1111 BM* - toate lucrările în legătură cu evacuarea din Basarabia, Bucovina

⁹ Ibidem, f. 333.

¹⁰ Ibidem, f. 9.

¹¹ A.N.I.C., Fond Președinția Consiliului de Miniștri (în continuare: Fond P.C.M.), dosar nr. 36/1944, f. 29.

¹² Ibidem, dosar nr. 49/1944, vol. II, f. 109.

¹³ A.N.I.C., Fond P.C.M.- Cab., dosar n. 375/1943, f. 371.

¹⁴ Ibidem, dosar nr. 49/1944, vol. I, f. 150.

și Moldova. Pentru a nu alarma populația, toată corespondența în legătură cu lucrările respective, urma să aibă caracter „strict secret”¹⁵.

La 3 noiembrie 1943, Marele Stat Major a propus un prim-plan de ansamblu referitor la evacuarea provinciilor Transnistria, Basarabia, Bucovina și Moldova¹⁶. Avându-se în vedere posibilitatea pierderii într-un timp relativ scurt a Crimeii, la 20 octombrie 1943 s-a întocmit *Instrucțiunea Specială nr. 655.000 privind pregătirea trecerii la vest de Nistru a formațiunilor de servicii și depozitelor aparținând Etapelor de Est*¹⁷ și la 11 noiembrie 1943, *Instrucțiunile Speciale nr. 660500 privind evacuarea Guvernământului Transnistriei*¹⁸. Ulterior, măsurile privind pregătirea și execuția operației de evacuare din Basarabia, Bucovina și Moldova au fost detaliate în *Instrucțiunile Speciale nr. 670900* din decembrie 1943¹⁹, completate cu *Instrucțiunile Speciale nr. 670900 bis* din 8 februarie 1944²⁰.

În instrucțiuni erau prevăzute principiile generale, resursele de evacuat, urgența și mijloacele de evacuare, desemnarea conducerii, modul de pregătire și de execuție al evacuărilor. Acestea au fost difuzate în părțile ce-i priveau, autorităților responsabile cu pregătirea operației, ministere, guvernăminte, corpuri de armată.

Pentru ca activitățile să se poată executa în ordine, fără a perturba eventualele operațiuni militare, s-a stabilit ca plasarea evacuărilor să se facă numai la vest de linia Sinaia- București- Giurgiu²¹. Spațiul cuprins între Nistru - Carpații Orientali – linia Focșani, Nămolosa, Brăila-Dunăre-brațul Chilia, s-a împărțit în regiuni de evacuare corespunzătoare diferitelor zone de urgență codificate cu numele unor domnitori (anexa nr 1).

Pornind de la principiul potrivit căruia operația trebuia pregătită până în cele mai mici detalii, Marele Stat Major a formulat normele care au stat la baza evacuării unităților și formațiunilor militare, autorităților civile și familiilor funcționarilor, a industriilor, materialelor de valoare, populației civile etc., având în vedere totodată problemele referitoare la organizarea transporturilor, hrănirea, *cazarea* și asistența sanitară a evacuaților. În general, lucrările au fost concepute urmărindu-se ideea ca fiecare material, bun economic, instituție sau autoritate să ajungă la destinație, astfel ca în cel mai scurt timp să fie de folos statului, să aibă o întrebuintare bine și din timp stabilită²². În acest scop, s-a precizat în mod clar rolul fiecărei autorități în pregătirea și execuția operației urmând ca lucrările definitive privitoare la evacuări să fie finalizate până la 20 februarie 1944²³.

¹⁵ Ibidem, f. 99.

¹⁶ A.M.R., Fond 5419, dosar nr. 690/1943, ff.339-343.

¹⁷ Ibidem, dosar nr. 687/1943, ff.420-428.

¹⁸ Ibidem, Fond 3467, dosar nr. 176/1943, ff.40-52.

¹⁹ Ibidem, Fond 5419, dosar nr. 687/1943, ff.28-43.

²⁰ A.N.I.C., Fond P.C.M., dosar nr.49/1944, vol.I, ff. 150-161.

²¹ A.M.R., Fond 5419, dosar nr. 687/1943, f. 28.

²² Ibidem, f. 31.

²³ A.N.I.C., Fond P.C.M., dosar nr.49/1944, vol.I, ff. 157.

Pentru orientarea organelor însărcinate cu activitățile de pregătire, pentru verificarea lucrărilor întocmite și coordonarea execuțiilor evacuărilor, Ion Antonescu a desemnat cu împuterniciri depline pe colonelul Gheorghe Mosiu²⁴. I s-a pus la dispoziție o formațiune de lucru denumită *Organizația Colonel Mosiu*.

În teritoriu, organizația dispunea de câte un ofițer pe lângă Guvernămintele Transnistriei, Basarabiei și Bucovinei; pe lângă prefecturile din Moldova și în zonele de primire a evacuărilor, elementele organizației erau constituite din comandanții Cercurilor Teritoriale (actualele Centre Militare Județene) sau delegații lor. Aceștia aveau misiunea de a verifica lucrările privitoare la operația de evacuare întocmite de Guvernămintele, prefecturi și organele locale ale diferitelor ministere și a le pune de acord cu cele ale autorităților militare urmărind ca activitățile să se desfășoare în cadrul general hotărât de Marele Stat Major. Ei erau obligați să verifice pregătirile făcute în teren: recunoașteri și amenajări de itinerarii, organizarea depozitelor de subzistențe, organizarea sanitară etc., să hotărască ordinea de urgență a evacuărilor și să stabilească de comun acord cu prefectii repartizarea mijloacelor de transport, să vegheze ca folosirea căilor ferate și a mijloacelor de transport pe apă să se facă în mod economic, folosind la maximum capacitatea lor. În afară de aceștia, organizația mai avea la dispoziție un grup de 4-5 ofițeri însărcinați cu verificarea, îndrumarea și centralizarea tuturor lucrărilor în legătură cu evacuarea la Marele Stat Major, asigurând întocmirea lor uniformă și la timp. În ultimă instanță, organizația condusă de colonelul Mosiu era elementul executiv prin care la ordinul Marelui Stat Major se declanșa evacuarea²⁵.

În intervalul 10 ianuarie - 15 februarie 1944, Ministerul Afacerilor Interne a elaborat propriile instrucțiuni în vederea pregătirii operației de evacuare în concordanță cu instrucțiunile generale ale Marelui Stat Major. Micile nepotriviri au fost corectate imediat prin colaborarea dintre reprezentanții celor două autorități.

La 10 ianuarie 1944 au fost înaintate prefectilor și primarilor orașelor de reședință, organelor jandarmeriei și poliției din Moldova *Instrucțiunile nr. 4002 în vederea unei eventuale evacuări*²⁶, completate, ulterior, cu *Instrucțiunile nr. 4600* (la 1 februarie 1944)²⁷ și *Instrucțiunile nr. 4700* (la 10 februarie 1944)²⁸. Pentru a fi în măsură să organizeze din timp adăpostirea materialelor evacuate, primirea, cazarea și hrănirea populației și a animalelor, omologii acestora din Muntenia, Oltenia, Transilvania și Banat au primit la 12 ianuarie 1944 *Instrucțiunile nr. 4050*²⁹ și o lună mai târziu *Instrucțiunile*

²⁴ A.M.R., Fond 948, dosar nr.800/1944, f. 142.

²⁵ A.N.I.C., Fond P.C.M., dosar nr.49/1944, vol.I, ff. 150-151.

²⁶ Direcția Județeană Botoșani a Arhivelor Naționale, Fond Prefectura Botoșani (în continuare D.J.A.N., Botoșani, Fond Prefect. Bt.), dosar nr. 157/1944, ff.4-9.

²⁷ Ibidem, dosar nr. 82/1944, ff.45-52.

²⁸ A.M.R., Fond 5419, dosar nr. 977/1944, ff.45-52.

²⁹ Ibidem, ff.22-27.

nr. 4800 (la 15 februarie 1944)³⁰. În vederea unei coordonări optime, conținutul lor a fost comunicat vicepreședintelui Consiliului de Miniștri, guvernatorilor Basarabiei și Bucovinei, miniștrilor subsecretari de stat pentru poliție și administrație, altor organe cu atribuții în organizarea evacuării.

Potrivit concepției generale, Ministerului Afacerilor Interne îi revenea sarcina evacuării personalului administrativ și tehnic din subordine, a valorilor actelor de gestiune, documentelor importante (îndeosebi a celor de la întreprinderile comunale) precum și a populației civile. De asemenea, acesta era obligat să dea concurs la evacuarea materialelor industriale, cerealelor și animalelor³¹.

La nivel local, organizarea și coordonarea execuției revenea prefecturilor de județ³². Instrucțiunile elaborate de minister cuprindeau normele generale care trebuiau avute în vedere la pregătirea evacuărilor și stabileau sarcini precise pentru prefecți, singurii care, în opinia organizatorilor, erau în măsură a cunoaște problemele de ansamblu ale județului³³. Aceștia erau obligați să țină legătura permanentă cu autoritățile militare, să coordoneze împreună cu reprezentanții locali ai *Organizației Colonel Mosiu* lucrările de evacuare ale instituțiilor de stat de pe raza județului, respectiv să repartizeze mijloacele de transport și să organizeze coloanele în vederea deplasării³⁴. Ei erau îndemnați să nu aștepte ordine la orice pas și în așteptare să rămână inactivi, să dovedească inițiativă și să ia personal măsuri, cei vinovați de inacțiune făcându-se pasibili de judecata Curților Marțiale³⁵. Erau precizate totodată măsurile pe care aceștia trebuiau să le ia după sosirea în zona de destinație.

Fiecare prefectură a întocmit un *Plan de evacuare* al județului respectiv, document complet care se va dovedi extrem de util la declanșarea operației. Planul cuprindea: ordinele de evacuare, harta județului cu punctele de adunare și itinerariile de deplasare indicate de comandamentul militar, tabele cu necesarul în vagoane și necesarul respectiv existentul în autovehicule și mijloace hipo, în ipoteza deplasării numai cu asemenea mijloace, tabele cu medicii însoțitori ai coloanelor, borderouri cu arhiva și actele de gestiune, alte date necesare funcționării planului în bune condiții. Planul era detaliat la nivelul fiecărei unități administrative din județ, comună sau plasă³⁶.

Autoritățile locale din zonele de destinație erau obligate la rândul lor să asigure primirea, depozitarea și paza valorilor arhivelor și materialelor evacuate, să întrebuințeze personalul administrativ sosit, să adăpostească populația și animalele și să le asigure hrana pentru primele zile după așezarea lor pe teritoriul respectiv. Toate aceste activități se

³⁰ Ibidem, ff.5-10.

³¹ D.J.A.N. Bt., Fond Prefect. Bt., dosar nr. 157/1944, f. 6.

³² Ibidem, f. 70.

³³ A.M.R., Fond 5419, dosar nr. 687/1943, f. 32.

³⁴ Ibidem, dosar nr. 977/1944, f. 46.

³⁵ D.J.A.N.Bt., Fond Prefect. Bt., dosar nr. 157/1944, f. 8.

³⁶ Ibidem, ff.37-37; dosar nr. 158/1944, f. 1 și urmă.

realizau pe baza unui *Plan de acțiune* întocmit de prefect în care se arăta modalitatea concretă de îndeplinire a obiectivelor amintite ca de exemplu: „notarul C se va prezenta pretorului D, în ziua E; în ziua F, se va găsi în comuna H, unde va îndeplini funcțiunea de...” sau „arhiva județului A se va depune în ... și va fi dată în păstrare funcționarului N, până la noi ordine”³⁷.

De la data primirii instrucțiunilor emise de minister, pregătirea lucrărilor de evacuare a constituit o prioritate a autorităților locale, toate celelalte probleme administrative cu excepția întocmirii bugetului pe anul 1944, rămâneau pe plan secund. Este motivul pentru care inspecțiile tuturor eşaloanelor efectuate în această perioadă au urmărit numai realizarea planurilor referitoare la evacuări³⁸.

La rândul lor, celelalte ministere și-au desemnat propriile organe centrale însărcinate cu pregătirea lucrărilor și execuția operației de evacuare. Acestea trebuiau să țină legătura și să conlucreze cu Marele Stat Major, fiind răspunzătoare de exactitatea lucrărilor întocmite. De asemenea, fiecare minister a hotărât cine anume pregătește evacuarea la nivelul structurilor din subordine la Guvernăminte și în fiecare județ având în acest scop reprezentanți care țineau legătura prin prefecturi cu delegații locali ale *Organizației Colonel Mosiu*. Pentru clarificarea problemelor specifice, ministerele au elaborat și distribuit subordonaților instrucțiuni tehnice, încadrându-se în prevederile instrucțiunilor generale ale Marelui Stat Major³⁹.

Schema de funcționare a organelor însărcinate cu evacuarea și locul *Organizației Colonel Mosiu* în cadrul acestora este prezentată în anexa nr. 2.

Pe lângă autoritățile menționate, la pregătirea și desfășurarea evacuării au conlucrat și alte organizații civile și militare, fapt ce reflectă complexitatea și dimensiunile reale ale operației. Putem astfel aminti implicarea Comitetului de Patronaj al Operelor Sociale al Societății Naționale de Cruce Roșie, precum și a Comisariatului General al Refugiaților din Transilvania de Nord, care, începând cu luna februarie 1944, s-a reorganizat pentru a cuprinde și problemele populației evacuate din Basarabia, Bucovina și Moldova⁴⁰. La 28.02.1944, Ion Antonescu a ordonat să se studieze posibilitatea întrebunătățirii la operațiile de evacuare din nordul țării a Serviciului de Capturi al Armatei și al fostului Cabinet BB (Basarabia, Bucovina, Transnistria), subliniind necesitatea conlucrării acestora cu organizația condusă de colonelul Mosiu⁴¹.

Pregătirea unei acțiuni de asemenea anvergură a cunoscut în mod firesc, și disfuncționalități, atât la nivel central cât și la nivelul organelor de execuție din teritoriu. Astfel, printr-o telegramă adresată Președinției Consiliului de Miniștri, la 28 ianuarie 1944, colonelul Gheorghe Mosiu a sesizat faptul că ministrul de interne a ordonat

³⁷ A.M.R., Fond 5419, dosar nr. 977/1944, f. 23.

³⁸ Ibidem, f. 24.

³⁹ A.N.I.C., Fond P.C.M. dosar nr. 49/1944, vol. I, f.151.

⁴⁰ A.M.R., Fond 5419, dosar nr. 563.

⁴¹ Ibidem, Fond microfilme, rola P. II 1.218 c.38.

prefecturilor să nu se ocupe decât de pregătirea acțiunilor de evacuare ale administrației. În această situație, nu avea cine realiza coordonarea lucrărilor între diferitele autorități județene, nici centralizarea datelor, stingherindu-se astfel întreaga operațiune. În consecință, adresa rugămintea de a se interveni ca prefectii „să fie lăsați pentru coordonarea lucrărilor județului, respectiv și întocmirea planului general”⁴². În aceeași problemă, șeful Marelui Stat Major a adus la cunoștința ministrului de interne (la 3 februarie 1944) greutățile întâmpinate în organizarea *Operației 1111 BM*, arătând că cererile de colaborare și concursul cerut prefectilor pe baza instrucțiunilor Marelui Stat Major au rămas fără urmare în județe ca Vaslui, Botoșani, Iași, Dorohoi, Rădăuți, prefecturile „refuzând să dea concursul celorlalte autorități din județ pentru pregătirea operațiunii”⁴³. Într-o lucrare de sinteză a activităților desfășurate pentru pregătirea *Operațiunii 1111 B*, guvernatorul Basarabiei și-a exprimat nemulțumirea că unele ministere „au început a da ordine directe organelor corespunzătoare din Guvernământ” trecând peste autoritatea sa⁴⁴. După reglementarea situației a fost necesară intervenția colonelului Gheorghe Mosiu aflat în acea perioadă la Chișinău (12-13 ianuarie 1944)⁴⁵.

Evacuarea a fost pregătită separat pentru armată și separat pentru administrație, instituții de stat, resurse materiale și populație civilă.

Pregătirea operației de evacuare a armatei din Transnistria s-a făcut de către Etapele de Est în baza instrucțiunilor elaborate de Marele Stat Major. Trecerea la vest de Nistru a formațiunilor de servicii, depozitelor și bunurilor materiale aparținând Etapelor de Est a fost planificată pentru a se desfășura în două faze. Într-o primă fază se evacuaau toate formațiunile de servicii disponibile, depozitele militare „peste nevoile frontului” și răniții grav, pentru tratamente speciale. Celelalte unități de servicii, răniții, depozitele și materialele se evacuaau la ordin la data punerii în aplicare a execuției *Operației 1111*⁴⁶. Schița cuprinzând replierea formațiunilor de servicii spre teritoriul Basarabiei este prezentată în anexa nr 3.

Pentru armata din Basarabia, Bucovina și Moldova pregătirea evacuării s-a executat de către Corpurile 4 și 5 Armată și Corpul 3 Teritorial, care aveau ariile de responsabilitate în zonele amintite⁴⁷.

În concepția generală a operației, nu se evacuaau marile unități (unitățile, formațiunile) prevăzute să se mobilizeze și să acționeze în cadrul armatei de operații. Se evacua tot ceea ce aparținea organelor de mobilizare, după mobilizarea unităților-sarcină, și anume părțile sedentare, unitățile de marș și cele de garnizoană, formațiunile teritoriale (depozite, spitale, etc.), Cercurile Teritoriale, depozitele și arsenalele, școlile și stabilimentele teri-

⁴² A.N.I.C., Fond P.C.M. - Cab., dosar nr. 32/1944, f.3.

⁴³ A.M.R., Fond 5419, dosar nr. 977/1944, f.65.

⁴⁴ Ibidem, Fond 3467, dosar nr. 191/194, ff.310-312.

⁴⁵ A.N.I.C., Fond P.C.M.-Cab., dosar nr.25/1944, f.5.

⁴⁶ A.M.R., Fond 5419, dosar nr. 687/1943, ff.420-421.

⁴⁷ Ibidem, f.34.

riale. În afara arhivelor, membrilor familiilor cadrelor, materialelor și animalelor aparținând unităților militare, se mai evacua și o rezervă de personal de 20 % din disponibil neutilizat în lucrările de mobilizare calculat la întregul necesar de război pentru toate sarcinile de mobilizare. Alegerea s-a făcut începând cu elementele cele mai tinere până la vârsta de 36 de ani⁴⁸. În acest scop, organele de mobilizare au luat măsuri pentru a asigura în timp util afluirea personalului înscris în lucrări, afluirea rechizițiilor de toate categoriile și categorisirea materialelor pe sarcini, pentru a se ușura distribuția lor⁴⁹.

Nu se evacua unitățile și formațiunile (sarcini de mobilizare) aparținând armatei de operații ce nu dispuneau de o dotare care să le permită întrebuințarea lor operativă. Centrele de Informații ale Apărării Pasive și posturile de pândă destinate alarmării în caz de atac aerian; manutanțele din teritoriu destinate a deservi trupele operative, care, în nevoie, s-ar fi retras împreună cu acestea, organele militare de transport (comendurile de gări, porturi, comisii de îndrumare a circulației pe drumuri și căi ferate); Centrele și Subcentrele de Informații aparținând de Secția a II-a a Marelui Stat Major; batalioane fixe regionale care se mobilizau pentru a îndeplini misiuni stabilite de marile unități operative; batalioanele de pază a căilor ferate. Acestea se evacua numai la ordinul comandanților armatei de operații⁵⁰.

Concomitent cu pregătirea lucrărilor și constituirea rezervei de personal, comandamentele corpurilor de armată au luat în calcul și posibilitatea îndeplinirii unor misiuni de luptă. Comandantul Corpului 4 Armată raporta, la 14 ianuarie 1944, Secției II-a (operații) din Marele Stat Major că, pentru executarea misiunii „de a asigura evacuarea tuturor unităților și formațiunilor armatei, precum și a autorităților și funcționarilor civili, în cazul când inamicul ar pătrunde pe teritoriul național“, C. 4 A. studiază posibilitățile de a se concentra cu ușurință pentru următoarele operațiuni: pe Nistru (ipoteza I, Moghilev), pe Prut (ipoteza II, Ștefănești) și pe linia frontului fortificat Pașcani-Dealul Mare (ipoteza III, Dealul Mare). Potrivit misiunii operative pe care o va primi corpul de armată „va putea executa sau una din concentrările studiate sau o alta apropiată - după care va trece la operațiuni“⁵¹.

Pe de altă parte, factorii militari de decizie au hotărât (la 10 ianuarie 1944), pentru eventualitatea unor operațiuni în estul țării, să se acționeze intens pentru: completarea fortificațiilor de pe linia Focșani-Nămoloasa-Galați, finalizarea căii ferate Craiova-Olt-Făurei-Tecuci și a șoselelor „de pătrundere“ dinspre București spre Siretul inferior, București-Urziceni-Făurei și București-Fetești⁵²; întreținerea tronsoanelor de cale ferată și a șoselelor din sud-vestul și vestul țării. Pentru aceasta s-a stabilit ca tinerii evacuați ce

⁴⁸ Ibidem, f.265.

⁴⁹ Ibidem, f. 269.

⁵⁰ Ibidem, ff.266-267; Octavian Ungureanu, *Evacuarea*, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 1999, pp. 40-41.

⁵¹ A.M.R.; Fond 948, dosar nr. 800/1944, f.142.

⁵² Ibidem, Fond 332, dosar nr. 117/1944, f. 14.

sunt folosiți în unități, să fie întrebuințați la executarea lucrărilor de interes militar (fortificații), la drumuri pentru lucrări de căi ferate și în agricultură. Aceștia trebuiau să opereze prin munca lor cheltuielile de întreținere. Tinerii recruți din unitățile evacuate urmau să fie pregătiți în taberele de instrucție organizate de unitățile neevacuate⁵³.

În zonele de destinație, primirea și instalarea unităților (formațiunilor) militare a revenit Corpurilor 1, 6 și 7 Armată și Corpului 2 Teritorial⁵⁴. Începând din luna ianuarie 1944, comandanții acestora au executat recunoașteri pentru stabilirea posibilităților de cantonare în zonele fixate de Marele Stat Major. În acest scop, zonele de evacuare au fost împărțite în subzone de recunoscut corespunzătoare numărului marilor unități și permanentelor de mari unități existente. Totodată, s-a distribuit numărul de documente necesare pentru execuția lucrărilor, într-o concepție unitară⁵⁵. Pentru a se evita suprapunerile și neconcordanțele între ceea ce era stabilit prin ordine și realitatea din sectoarele de dispunere, la recunoașteri au participat și organele responsabile din comandamentele marilor unități ce urmau să se evacueze. În urma recunoașterilor s-au stabilit sectoarele și cantonamentele unităților, locurile de dispunere ale punctelor de comandă precum și arile de debarcare în cel mai scurt timp. fiecare unitate trebuia să trimită la Marele Stat Major, Secția I (mobilizare) un tabel cu stațiile de debarcare, stații care odată stabilite, nu mai puteau schimba⁵⁶.

Din luna ianuarie 1944, organele militare de contrainformații au elaborat și au procedat la punerea în aplicare a unor măsuri specifice, vizând zonele de primire a evacuaților. Astfel, s-a procedat la recunoașterea fiecărei zone în parte, pentru a se stabili în punct de vedere contrainformativ topografia, componența etnică a zonei, starea de spirit a populației precum și măsurile luate de către autorități pentru împiedicarea propagandei subversive, prevenirea actelor de terorism și sabotaj, împiedicarea pionajului și modul de dispunere, în acest scop, a organelor de poliție și jandarmerie. În același timp s-a luat legătura cu autoritățile locale, controlându-se dacă sunt asigurate paza lucrărilor de artă și cenzurarea corespondenței, dacă s-au ridicat armele de la indezirabili și dacă există o evidență a celor care dețin armament la data executării controlului⁵⁷.

Pe timpul aflurii în zonă a evacuaților se viza înăsprirea controlului circulației, supravegherea accentuată a centrelor industriale precum și controlul convorbirilor telefonice, în colaborare cu SART. Fiecare coloană de refugiați trebuia supravegheată secret de către informatori acoperiți, care aduceau la cunoștință cele constatate șefilor responsabili.

Ibidem, f.12.

Ibidem, Fond 5419, dosar nr. 687/1943, f.39.

Ibidem, dosar nr. 563/1943, ff.165-166.

Ibidem, dosar nr. 687/1943, f.268.

Ibidem, dosar nr. 563/1943, f. 179.

După stabilirea refugiaților în zonă, se avea în vedere controlul permanent stării de spirit, aplicarea dispozițiilor referitoare la alarmism precum și aplicarea măsurilor împotriva speculanților și sabotorilor⁵⁸.

În ședințele Consiliului de Miniștri din 16-17 noiembrie 1943, au fost dezbătute pentru prima dată, problemele evacuării autorităților administrative, a instituțiilor de studii și a personalului acestora. Ion Antonescu sublinia că „fiecare funcționar, fiecare medic, fiecare inginer, profesor sau învățător trebuie să știe ce ia cu el când pleacă și unde duce. Toate aceste lucrări trebuiesc pregătite până în cele mai mici amănunte”⁵⁹. Se avea în vedere ca fiecare categorie de funcționari și persoane ce trebuiau evacuate să primească un plic închis în care se găsea ordinul de evacuare în acesta erau precizate când trebuia evacuată familia, ce trebuiau să ia cu ei evacuații, cu ce mijloace de transport se deplasa și unde era stabilit locul de destinație⁶⁰.

Funcționarii publici detașați în Transnistria urmau să se întoarcă în locurile de origine, revenind la funcția și gradul pe care l-au avut în momentul plecării⁶¹. Cei din Basarabia, Bucovina și Moldova prevăzuți pentru evacuare erau repartizați în locurile vacante de la instituțiile similare din interiorul țării, pentru a-și continua activitatea potrivit pregătirii și capacității lor de muncă⁶². Mulți trebuiau să urmeze instituțiile la care erau angajați, întrucât, potrivit deciziei factorilor de coordonare, toate departamentele își plasau structurile subordonate din teritoriile evacuabile, pe cât posibil, peste organizațiile proprii din zonele de destinație⁶³. Administrațiile financiare ale județelor Iași, Neamț, Roman, Bacău, de exemplu, erau trimise la Administrația Financiară din Râmnicu-Vâlcea, cele din Tutova, Tecuci și Covurlui, la Pitești⁶⁴. Serviciul Silvic al județului Dorohoi era planificat pentru a ajunge la sediul Serviciului Silvic Caracal, iar cel al județului Câmpulung la serviciul similar din Oravița⁶⁵. La rândul său, Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor hotărât evacuarea Directoratelor Școlare Cernăuți și Chișinău la Inspectoratele Școlare Județene din Timișoara, respectiv Sibiu, a Inspectoratului Școlar Județean Iași la Liceul Teoretic de Băieți din Pitești⁶⁶, și exemplele ar putea continua.

O măsură vizând latura pecuniară prevedea obligația administrațiilor financiare de a achita, în mod anticipat, personalului bugetar care se evacua, salariul pe trei luni.

⁵⁸ Ibidem, f.180.

⁵⁹ A.N.I.C., Fond P.C.M.-Cab., dosar nr.375/1943, f.368.

⁶⁰ Ibidem, f.370.

⁶¹ A.N.I.C., Fond P.C.M., dosar nr.36/1944, f.26.

⁶² Ibidem, f.25.

⁶³ A.N.I.C., Fond P.C.M.-Cab., dosar nr. 49/1944, vol. I, f.153.

⁶⁴ A.M.R., Fond 3467, dosar nr.176/1943, f.86.

⁶⁵ Ibidem, dosar nr. 191/1943, f. 320.

⁶⁶ D.J.A.N. Bt., Fond Inspectoratul Școlar Județean, dosar nr. 9/1943, f.67.

socotit de la 1 ianuarie 1944. În acest scop, s-au întocmit state de plată separate, pentru lunile februarie și martie 1944⁶⁷.

Instrucțiunile elaborate de organele centrale conțineau, în capitole distincte, orientările și principiile generale referitoare la evacuarea autorităților civile, instituțiilor de stat și a familiilor funcționarilor. Era prevăzut personalul care se evacuează obligatoriu și facultativ⁶⁸, precizându-se cine se va evacua în primul și cine în cel de-al doilea eșalon⁶⁹. Personalul instituțiilor, arhivele și materialele de valoare se evacueau „independent și separat” de restul populației civile⁷⁰. De asemenea, s-au stabilit atribuțiunile funcționarilor pe timpul desfășurării operației, precum și modul de întrebuintare a personalului administrativ evacuat, repartizat în plus la comune preturi, județe (orașe de reședință), după sosirea lor la destinație⁷¹.

În județele din zonele supuse evacuării au fost convocați la prefectură șefii instituțiilor de pe raza județului respectiv, pretorii, primarii orașelor de reședință, șefii poliției, comandanții unităților de jandarmi, etc. S-au întocmit tabele nominale și numerice cuprinzând personalul, numărul membrilor de familie, cantitățile de bagaje, arhive și materiale de preț, datele centralizate de prefectură fiind incluse în *Planul de evacuare* al județului. Din județul Botoșani, de exemplu, urmau să se evacueze 1145 funcționari din administrația locală: prefectură, preturi, primării⁷² și 2214 din instituțiile aparținând altor ministere: justiție, cultură, finanțe, sănătate, etc.⁷³.

La mijlocul lunii februarie 1944, personalul administrativ din subordinea Ministerului Afacerilor Interne, care urma să fie plasat în centrul țării, împreună cu familiile, număra 30577 persoane⁷⁴, cu mențiunea că documentul nu face referire și la funcționarii din județele basarabene. La 14 ianuarie 1944 ministrul de interne, generalul D. I. Popescu, a adus la cunoștința prefectilor din Basarabia, Bucovina și Moldova acordul său cu privire la deplasarea în Muntenia, Banat și Ardeal a familiilor de funcționari administrativi și polițieniști care doresc acest lucru, cerând prefectilor „chiar să sfătuiască pe toți funcționarii ca să-și deplaseze familiile acum, când sunt trenuri personale în circulație așa că deplasarea se va face mai ușor. Aceste familii se pot deplasa anticipat fie la rude, fie în județul unde urmează să vă deplasați și dvs.”. În scopul deplasării, se punea la dispoziție câte un bilet gratuit de transport pe calea ferată, pentru fiecare membru al familiei, plus câte 60 kg de bagaje⁷⁵. Referindu-se la această măsură, organizatorii

A.M.R., Fond 3467, dosar nr. 176/1943, f.87.

D.J.A.N. Bt., Fond Prefect. Bt., dosar nr. 157/1944, f. 11.

Ibidem, f. 54.

A.M.R., Fond 5419, dosar nr. 977/1944, f.47.

Ibidem, ff.26-27.

D.J.A.N. Bt., Fond Prefect. Bt., dosar nr. 157/1944, f.196.

Ibidem, f.194.

A.M.R., Fond 5419, dosar nr. 977/1944, f.186.

Ibidem, Fond 3467, dosar nr. 176/1943, f. 107.

operației din Marele Stat Major apreciau (la 8 februarie 1944) că „înlănește operațiunea de aceea este bine să fie aplicată la toate departamentele”⁷⁶.

Se impun aici câteva precizări. Pe de o parte, factorii de decizie urmăreau ca viața publică a provinciilor care eventual ar fi fost părăsite din considerente militare să nu fie dezorganizată. Pentru aceasta, preconizau ca o parte din funcționari, în special cei din administrația locală, învățătorii și preoții să rămână la posturile lor. „În special intelectualii au datoria de a rămâne, pentru că turma nu poate rămâne fără păstor, căci atunci se pierde. Trebuie să rămână cineva care să apere viața populației românești și interesele ei și să asigure continuitatea vieții românești”⁷⁷, spunea Ion Antonescu membrilor guvernului la 27 ianuarie 1944. El atenționa „Să nu repetăm greșeala din Ardeal. N-am ezitat să spun domnului Maniu în față că, de la dumnealui până la învățătorul și preotul din sat, tot aveau datoria să rămână acolo, nu să fugă la București. Din această cauză ungurii au făcut și fac ceea ce fac”⁷⁸. Pe de altă parte, pericolul unor eventuale bombardamente impunea, în paralel, elaborarea unor măsuri vizând dispersia și evacuarea instituțiilor și autorităților centrale din Capitală (*Operațiunea 2222*). Apăreau astfel noi probleme privind plasarea acestora în teritoriu și exercitarea actului de conducere, chiar dacă se aveau în vedere pentru evacuare „numai instituțiile necesare statului, dar nu și cele absolut indispensabile pentru continuitatea activității publice”, care rămăneau în București: guvernul, diferite ministere, Banca Națională, instituțiile de credit, organele de poliție și siguranță, etc.⁷⁹.

Preocupările organizatorilor au fost orientate în paralel, spre evacuarea arhivelor și materialelor de valoare, operațiune ce trebuia întreprinsă odată cu evacuarea personalului administrativ și din instituțiile de stat. Pentru a nu se crea confuzii, Ministerul Afacerilor Interne a nominalizat, cu *Ordinul 4770 din 15 februarie 1944* conținutul arhivelor ce urmau evacuate în eșalonul I, respectiv eșalonul II. Se aveau în vedere monezile și obiectele din metal prețios (aur, argint, platină); colecțiile de medalii sau monedă; efectele publice și acțiunile cu borderourile de proprietate; titlurile de proprietate ale bunurilor și drepturilor imobiliare; polițele de asigurare; obiectele de artă; cazierul funcționarilor; planurile de sistematizare și planurile orașelor; actele de stare civilă existente într-un singur exemplar provenind din anii 1865 - 1900; cărțile de o importanță deosebită privind trecutul țării; hrisoavele și actele vechi; corespondența care prin natura ei nu trebuia să cadă în mâinile unei națiuni străine inamice, chiar dacă trata chestiuni curente ca de exemplu cele de aprovizionare⁸⁰.

Se impune specificat faptul că acțiunea a fost concepută de asemenea manieră încât de situație „să nu profite” corbii din această epocă. Știți ce s-a petrecut cu evacuările din Basarabia și Bucovina (din 1940 - compl. n.) spunea Ion Antonescu - toată lumea a luat

⁷⁶ A.N.I.C., Fond P.C.M., dosar nr. 49/1944, vol. I. f.153.

⁷⁷ Ibidem, Fond P.C.M.-Cab., dosar nr.223/1944, f.6.

⁷⁸ Ibidem. f.141.

⁷⁹ Ibidem, dosar nr. 221/1944, f.215.

⁸⁰ D.J.A.N. Bt., Fond Prefect. Bt., dosar nr. 78/1944, ff.41-42.

nce era a lor și din ce nu era a lor pentru ei. Au distrus toate actele. N-au rămas acte nici plecare și nu s-au făcut nici la sosire. Astfel nu s-a așezat viața pe baze serioase, pentru cei care luau conducerea diferitelor instituții, n-aveau interesul să plece de la o bază ură. Au lăsat acolo toate registrele în case de fier și eu refuz să cred că au lăsat acolo și ani. N-au luat registrele cu ei, dar cred că au luat banii. Când s-au întors, n-au făcut nici inventar și aceasta pentru un fond cu o cifră de afaceri de câteva miliarde⁸¹. Și pentru acest lucru să nu se mai repete, în afara celor specificate anterior, se împachetau spre a trimite în interiorul țării toate documentele de evidență: registrele cuprinzând inventarul instituției, actele de gestiune împreună cu conturile de gestiune și registrele financiare, actele originale cu cheltuielile până la 15 februarie 1944, carnetele de virament la Banca Națională a României de la 16 februarie 1944 până în momentul evacuării, etc. În această privință, hotărârea guvernului din 12 februarie 1944 era limpede: toți casierii și gestionarii funcționari de la instituțiile care se evacuează vor lua cu ei registrele și actele de gestiune, pentru controlul activității lor. Aceștia erau atenționați că orice încălcare a dispoziției respective „va fi interpretată drept prezumție de rea credință și va fi exemplar funcționată”⁸². La întreprinderile comunale rămâneau numai sumele de bani necesare funcționăm pe 45 de zile.

Autoritățile locale puteau hotări, la rândul lor, materialele de valoare care necesitau să fi puse din vreme la adăpost, și puteau fi expediate anticipat. Se recomanda ca alegerea acestor materiale să fie făcută cu cea mai mare grijă și pe răspunderea personală a șefilor de instituții, evitându-se evacuarea unor materiale de volum mare și preț mic⁸³. Erau vizate în special aparatura medicală, materialul didactic, materialul tehnic aflat pe șantieri sau în magazii, mașinile de orice tip, mașinile unelte, mașinile de scris, calculat și copiat, grupurile electrogene, sârma de aramă, cupru, bronz etc.⁸⁴.

Pentru trierea ambalarea și pregătirea acestora în vederea transportului nu a fost neglijat nici un amănunt de la fixarea dimensiunilor, inscripționării și numerotării lăzilor și împachetat, întocmirea inventarelor cu conținutul fiecărei lăzi și până la mijlocul de transport afectat⁸⁵.

Măsuri similare au fost stabilite încă din decembrie 1943 și pentru Capitală. Pentru a se evita consecințele unui eventual atac aerian, mareșalul Ion Antonescu a ordonat ca toate autoritățile civile și militare să-și trimită arhiva în vestul țării, reținându-se în original numai actele fără valoare și copiile necesare lucrărilor curente. Și aici se insista asupra actelor de gestiune, valorilor contractelor și, în general, asupra documentelor referitoare la întrebuințarea fondurilor. În plus, aceeași măsură se lua cu actele diplomatice și corespondența secretă. Operele de artă urmau a fi împachetate și trimise în regiuni sigure,

A.N.I.C., Fond P.C.M.-Cab., dosar nr.223/1944, f.46.

A.M.R., Fond 950, dosar nr. 1932/1944, f.490.

Ibidem, Fond 5419, dosar nr. 977/1944, f.47.

D.J.A.N., Bt., Fond prefecț. Bt., dosar nr. 157/1944, f.85.

Ibidem, f.19.

pentru a se evita orice dispariție. Din București trebuiau scoase laboratoarele ce nu erau indispensabile spitalelor și instituțiilor, bibliotecile de valoare, colecțiile Academiei⁸⁶.

Planul conceput urmărea ca, pe lângă instituțiile de stat, să fie ferite din calea telor și unitățile economice de primă importanță. Se aveau în vedere întreprinderile industriale indispensabile economiei românești și care puteau fi utilizate pentru completarea industriilor din restul țării, în special pentru industria de război⁸⁷. Cele care nu erau absolut necesare erau lăsate pe loc pregătindu-se însă distrugerea lor, dacă ar fi putut fi scopurilor de război ale adversarului⁸⁸. În ședința Consiliului de Miniștri cu guvernarea din 16 noiembrie 1943, Ion Antonescu afirma: „nu trebuie să evacuem materiale de care avem și noi aici. De exemplu, fabrici de zahăr, avem mai multe decât ne trebuie care stau și totuși ne mai încercăm cu altele. Aceasta nu înseamnă că o fabrică de zahăr trebuie lăsată inamicului. O demontăm și luăm tot ceea ce e principal și o vom depozita”⁸⁹.

Între 2 și 18 decembrie 1943 s-a hotărât în privința unităților industriale, care anume sunt cele admise la evacuare precum și ordinea lor de urgență⁹⁰: întreprinderile din industria de război, metalurgică, alimentară, textilă și a lemnului. Pentru evacuarea Basarabia erau luate în calcul 65 de întreprinderi industriale⁹¹ iar din Moldova, alte 10. După declanșarea operației, acestea vor fi nominalizate în instrucțiunile speciale emise pentru fiecare zonă în parte, cu indicarea precisă a locului de destinație. Plasarea lor nu s-a făcut întâmplător, ci conform criteriilor formulate de Ministerul Economiei Naționale. Ministerul Industriei de Apărare și Producției de Război, în cadrul unei conferințe organizată special în acest scop (la 13 decembrie 1943)⁹². Astfel, întreprinderile cu activitate similară celor aflate în zonele de primire erau trimise la un loc cu acestea urmând, iar fabricile a căror funcționare era condiționată de materii prime specifice (lemn, semințe, cereale, cartofi, animale vii, în regiunile unde acestea puteau fi asigurate). Șantierele Navale Galați, de exemplu, trebuiau mutate la Turnul Severin, Arsenalul Armatei din Roman la Sibiu⁹⁴, Fabrica de Mașini Agricole „Montagro”, Cernăuți la Arad, Fabrica de Uleiuri din Iași, la Fabrica „Oleia” din Timișoara. Fabrica „Țesătura din Iași”, Fabrica „Arădeană”⁹⁵, utilajele salinei Cacica, la Ocnița (Vâlcea) și la Slănic (Prahova). Pentru industriile ce necesitau foc continuu la cuptoare, s-a făcut loc în regiunile deserte.

⁸⁶ A.M.R., Fond 3467, dosar nr. 191/1943, f.159.

⁸⁷ A.N.I.C., Fond P.C.M.-Cab., dosar nr.223/1944, ff.6.149.

⁸⁸ D.J.A.N. Bt., Fond Bt., dosar nr. 157/1944, f.144.

⁸⁹ Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *op.cit.*, p. 134.

⁹⁰ A.N.I.C., Fond P.C.M.-Cab., dosar nr.223/1944, f.144.

⁹¹ A.M.R., Fond 3467, dosar nr. 176/1943, ff.10-13.

⁹² A.N.I.C., Fond P.C.M.-Cab., dosar nr.22/1944, ff.19-24.

⁹³ Ibidem, f.34.

⁹⁴ Ibidem, ff.22-23.

⁹⁵ A.N.I.C., Fond P.C.M., dosar nr.49/1944, vol.1, ff.142-144.

de gazul metan. Acolo unde nu exista alimentare cu energie electrică, s-a prevăzut aducerea uzinelor electrice din zonele evacuabile.

O situație aparte aveau instalațiile industriale din Transnistria. Potrivit unui ordin anterior (din 25 septembrie 1943), acestea erau socotite captură de război, și integrate industriei românești, cu achitarea contravalorii. Costul lor intra în folosul finanțelor statului⁹⁶.

La începutul anului 1944 reprezentanții Ministerului Economiei Naționale au procedat la inventarierea stocurilor de materii prime și produse finite din întreprinderile evacuabile. Scopul acțiunii: evitarea creării surplusurilor care ar fi putut stânjeni încărcarea și transportul acestora, fără însă a perturba producția normală în perioada în care fabricile nu erau încă evacuate. Concomitent, în teritoriu, au fost pregătite echipe speciale pentru demontarea instalațiilor industriale, astfel încât operația să fie realizată atunci când situația ar fi impus-o, în timp util⁹⁷. Într-o primă fază se demontau și ambalau, pentru a fi gata de transport, piesele capitale, generatoarele, mașinile de forță, aparatura fixă, laboratoarele, curelele de transmisiuni, sculele și piesele de schimb, piesele din aramă și alamă (necesare în industria de război) și, în faza a doua, restul fabricilor. Dacă evenimentele se precipitau, evacuarea se limita numai la instalațiile cuprinse în prima fază⁹⁸.

Pentru menținerea utilajelor în stare de funcționare, unitățile economice erau însoțite de specialiștii care le deserveau. Specialiștii români scutiți de mobilizare pentru lucru din întreprinderile neevacuabile, erau destinați întăririi personalului întreprinderilor care se evacua, sau a celor din interior.

Din februarie 1944, autoritățile centrale au interzis construirea de noi fabrici și, în general, realizarea unor noi investiții în regiunile din estul și nord-estul țării. Proprietarii particulari ale căror întreprinderi erau cuprinse în prima urgență, se puteau deja evacua, cu suportarea cheltuielilor de deplasare.

Până la 20 februarie 1944, Cercurile Teritoriale au întocmit tabele cuprinzând obiectivele industriale de pe raza județului respectiv, neincluse în planurile de evacuare, tabele centralizate la Comandamentele corpurilor de armată și, în final, la Marele Stat Major⁹⁹. În funcție de importanța întreprinderilor, acestea urmau a fi distruse de către armata de operații, progresiv și în funcție de situația frontului¹⁰⁰.

Din regiunile de est și de nord-est ale țării, trebuiau puse la adăpost cantități însemnate de cereale și alimente, precum și un număr mare de animale vii.

În cadrul conferinței organizate la Ministerul Economiei Naționale pentru aprovizionarea Armatei și Populației Civile (la 14 decembrie 1943), s-a hotărât ca operațiunea de plasare în interior a produselor care depind de acest minister cereale, zahăr, fasole, soia, ulei, semințe oleaginoase, etc., să se realizeze prin cel puțin trei modalități.

⁹⁶ A.M.R., Fond 5419, dosar nr. 690/1943, f.335.

⁹⁷ Ibidem, dosar nr. 687/1943, f.43.

⁹⁸ A.N.I.C., Fond P.C.M., dosar nr.49/1944, vol.1, f.139.

⁹⁹ Ibidem, f.155.

¹⁰⁰ A.M.R., Fond 5419, dosar nr. 687/1943, f.41.

Exista în primul rând, posibilitatea cumpărării produselor respective și ulterior desfacerea lor în regiunile deficitare din țară; în al doilea rând, produsele puteau fi destinate aprovizionării armatei sau, în ultimă instanță, livrate la export¹⁰¹. Referindu-se la acest aspect, Ion Antonescu ordona: „în ceea ce privește exporturile, nu se va ridica absolut nimic din vest și din Muntenia, se va ridica cât mai mult din Basarabia, Bucovina și Transnistria. De asemenea, I.N.C.O.O.P.-ul nu va lua nimic din vest, ci numai din Basarabia, Moldova, Bucovina și Transnistria. Orice cumpărături se fac de acum înainte din aceste regiuni și se vor transporta de la est la vest. Totul merge de la est spre vest”¹⁰². El a aprobat ca acțiunile date asupra produselor ce urmează să fie evacuate, să fie sporite de la 20% la 50% pentru a stimula interesul producătorilor de a le vinde¹⁰³. Insistând asupra faptului că trebuie găsite sumele necesare în vederea finanțării acestor evacuări, mareșalul era de părere că: „Nu putem fi surprinși de evenimente, chiar dacă va fi nevoie ca aceste cereale să fie duse înapoi. Mai bine să fie nevoie să le ducem înapoi decât să rămânem fără ele. [...] Ce folos dacă va fi aur și hârtie la Banca Națională și nu vom avea hrana necesară”¹⁰⁴.

Potrivit rapoartelor oficiale, la 28 ianuarie 1944, erau gata pentru evacuare 8.000 de vagoane cu cereale și subzistențe din Basarabia, Bucovina și Moldova și 7.000 de vagoane din Transnistria¹⁰⁵. Erau lăsate pe loc pentru nevoile de consum locale, necesarul până la noua recoltă și cartofii¹⁰⁶.

În privința efectivelor de animale, erau vizate în primul rând cele care serveau la transportul evacuărilor¹⁰⁷. Un interes deosebit îl prezentau caii, unul dintre motivele cele mai serioase constituindu-l nevoile crescânde ale armatei. Autoritățile militare apreciau în acest sens că numai pe raza Corpurilor 3 și 4 de Armată se găseau nu mai puțin de 110.000, respectiv 138.000 de cai, număr considerat suficient pentru a acoperi cererile de rechiziții pe de o parte, și pentru a fi utilizați la transportul evacuărilor pe de altă parte¹⁰⁸.

Autoritățile au prevăzut, de asemenea evacuarea surplusurilor de animale, mai ales a vitelor și a oilor în cazul Transnistriei cele de la colhozuri și sovhozuri. În principiu, nu se lua „vita de lapte a omului sau de care se va servi la muncă, cu excepția vitelor care vor servi la transportul evacuărilor”¹⁰⁹. Oile erau lăsate în număr suficient pentru a acoperi nevoile țăranilor, cu excepția oilor de rasă, care se evacua în totalitate¹¹⁰. De altfel

¹⁰¹ A.N.I.C., Fond P.C.M.-Cab., dosar nr.22/1944, f.34.

¹⁰² Ibidem, dosar nr. 221/1944, f.86.

¹⁰³ Ibidem, dosar nr.36/1944, f.35.

¹⁰⁴ Ibidem, f.10.

¹⁰⁵ A.M.R., Fond 5419, dosar nr.582/1943, f.144.

¹⁰⁶ A.N.I.C., Fond P.C.M., dosar nr.49/1944, vol.I, f.156.

¹⁰⁷ Ibidem, f.154.

¹⁰⁸ A.M.R., Fond 5419, dosar nr. 977/1944, f.144.

¹⁰⁹ Ibidem, f.49.

¹¹⁰ A.N.I.C., Fond P.C.M.-Cab., dosar nr. 221/1944, f.155.

Ministerul Agriculturii, Ministerul de Război și proprietarii animalelor de rasă erau obligați să-și pună efectivele la adăpost, în zonele ferite de focul luptelor¹¹¹.

Factorii de decizie au recomandat ca animalele să fie trimise în regiuni cu furaje cu posibilități de adăpostire și pe cât posibil cu o climă asemănătoare regiunii din care au fost evacuate¹¹². Odată ajunse la destinație, acestea urmau să fie distribuite fermelor de stat, marilor proprietari, gospodăriilor comunale și chiar proprietarilor agricoli mijlocii¹¹³.

Concomitent, s-au luat măsuri împotriva speculanților care încercau să profite de situație și să cumpere la prețuri mici vitele țăranilor.

O situație specială a fost generată la sfârșitul anului 1943, prin aducerea în țară din Transnistria a unor importante efective de animale, care tranzitau județele basarabene în condițiile anotimpului rece. La 30 noiembrie 1943, intraseră în Basarabia 115.404 animale (cabaline, ovine, bovine, porcine și capre) și ieșiseră peste Prut 81.184¹¹⁴, fiind posibilă primirea din Transnistria a încă 5.000 de vite și 35.000 de oi¹¹⁵. Pentru aceasta, autoritățile din Basarabia au stabilit o serie de măsuri privind primirea trecerea și adăpostirea acestor animale. S-au stabilit astfel patru puncte de trecere a Nistrului: Iampol-Soroca, Rîbnița-Rezina, Criuleni-Dubăsari, Parcani-Tighina, precum și itinerariile cele mai scurte de la punctele de trecere la locurile de iernat. De asemenea, autoritățile au dispus ca „adăpostirea și întreținerea acestor animale să se facă în regie, întrucât conducerea, supravegherea și asigurarea hranei, întreținerea în condiții mai igienice și mai bune este mult superioară decât dacă aceste vite s-ar fi dat în întreținere la agricultori, evitând și eventualele schimbări de animale“. Au fost fixate 25 de centre de iernare pentru vite și 8 centre pentru ovine cu indicarea pentru fiecare, a numărului maxim de animale ce putea fi adăpostit și întreținut timp de 6 luni. În localitățile de primire s-a prevăzut construirea de grajduri și saivane cu capacitatea de 150 de vite mari și 500 - 1.000 de oi fiecare¹¹⁶.

În privința bunurilor materiale, ultimele elemente de evacuare erau constituite din materialul rulant C.F.R. Operația a fost pregătită, în principal, de către Secția a VI-a (transporturi) din Marele Stat Major și Regia Autonomă C.F.R., sub denumirea codificată de *Operațiunea 1111 C.F.R.* Organizatorii au urmărit ca materialul să fie retras treptat, fără perturbarea operațiilor militare, luând în considerare și posibilitatea întreruperii circulației din cauza bombardamentelor aeriene, la nodurile de cale ferată de pe linia Focșani-Nămoloasa-Brăila. În momentul evacuării, garniturile trebuiau să aibă, pe cât posibil, încărcătura completă¹¹⁷.

¹¹¹ Ibidem, Fond P.C.M., dosar nr.49/1944, vol.I, f.155.

¹¹² Ibidem, Fond P.C.M., dosar nr.49/1944, vol.I, f.155.

¹¹³ A.N.I.C., Fond P.C.M.-Cab., dosar nr.221/1944, f.98.

¹¹⁴ A.M.R., Fond 3467, dosar nr.232/1943, f.510.

¹¹⁵ Ibidem, f.13.

¹¹⁶ Ibidem, ff.3-4.

¹¹⁷ Ibidem, Fond 5419, d.687/1943, f.35.

Pentru parcare lor, s-a găsit o soluție ingenioasă și extrem de ieftină, prin înfundarea liniilor secundare cu trafic redus din Banat. Lungimea acestor linii, în jur de 200 km, permitea parcare a 25.000 de vagoane, adică jumătate din materialul rulant C.F.R. La rândul lor, cele aproximativ 1 000 de locomotive erau dirijate în depourile din vestul țării, până la limita de exploatare normală a acestora și pe liniile de garaj din unele stații mai mari, în apropiere de depourile principale¹¹⁸.

Pentru organizarea, supravegherea și execuția acțiunilor de îmbarcare și expediere a materialului rulant, a fost înființată o structură, denumită *Comisiunea 1111 C.F.R. Est*, ajutată de inspecțiile de mișcare C.F.R., delegații Marelui Stat Major și un delegat al *Organizației Col. Mosiu*. Odată cu expedierea materialului, aceasta era obligată să trimită câte un inventar pentru fiecare vagon sau locomotivă, în care se specificau conținutul, greutatea și starea la plecare¹¹⁹.

La destinație, materialele erau luate în primire de către *Comisiunea 1111 C.F.R. Vest*, cu sediul în Timișoara care, la rândul ei coordona activitatea altor șapte subcomisii, aflate în stațiile Timișoara, Arad, Cărpiniș, Sân Andrei, Buziaș, Gătaia și Oravița. Garniturile sosite erau îndrumate pe cele șase linii, comisia organizând paza vagoanelor parcate, cazarea și hrănirea personalului de pază și de exploatare de pe liniile înfundate. Evidența vagoanelor și locomotivelor parcate era simplă și eficientă. Astfel, locomotivele erau notate într-un registru cuprinzând seria, numărul și depoul de parcare iar vagoanele, în alt registru, cuprinzând seria, numărul, felul mărfii, greutatea, stația de încărcare, predătorul, destinatarul, linia de parcare poziția între stații și kilometrul la care se găsește¹²⁰.

Securitatea acestora era asigurată de către o companie de pază C.F.R., organizată pe șase plutoane câte unul pentru fiecare secțiune de linie. Infracțorii care ar fi încercat devastarea trenurilor în care se găseau depozitate bunuri materiale, erau pasibili de sancțiuni drastice¹²¹.

Personalul de exploatare al unităților de căi ferate urma să asigure transportul până în ultimul moment iar personalul civil C.F.R. urma companiile militare de exploatare pe măsura evacuării stațiilor. Unitățile de pază întrerupeau activitățile specifice de pază și control pe rețeaua feroviară pe măsura încetării circulației trenurilor, retrăgându-se cu ultimele garnituri în circulație. Pentru buna coordonare, unitățile de pază trebuiau să păstreze continuu legătura cu cele de exploatare a căilor ferate, pe tot timpul deplasării¹²².

În privința populației civile, decizia autorităților a fost categorică: nu se va face o evacuare masivă a populației, deoarece, „trebuie să se asigure continuitatea neamului românesc”¹²³. Prevederile ordinelor și instrucțiunilor au respectat cu strictețe principiul că

¹¹⁸ Ibidem, dosar nr. 974/1944, f.337.

¹¹⁹ Ibidem, f.338.

¹²⁰ Ibidem, ff.339-340.

¹²¹ Ibidem, f.341.

¹²² Ibidem, dosar nr. 563/1943, ff.530-531.

¹²³ Ibidem, dosar nr. 977/1944, f.48.

nu trebuie golite de populație ținuturile românești, pentru a nu slăbi poziția noastră etnică. În ce privește evacuarea populației - spunea Ion Antonescu în ședința Consiliului de Miniștri din 26 ianuarie 1944 - noi trebuie să urmărim un principiu care are la bază un interes superior al neamului românesc. Dacă în aceste provincii, care din cauza fluctuației luptelor dintre popoare trec periodic dintr-o mână în alta, la fiecare fluctuație eliminăm elementul românesc de aici [...], dacă de câte ori eram amenințați cu invazia, populația românească pleca, am fi rezolvat problema în dezavantajul nostru și avantajul ocupantului, căci n-am fi putut să ne mai valorificăm niciodată drepturile noastre etnice și istorice asupra acestor provincii. Deci noi nu trebuie să ne gândim să facem o evacuare masivă a populației românești. Vom scoate din Bucovina, după cum vom scoate și din Basarabia, dacă nenorocirea va veni peste noi și vom scoate și din Moldova, însă numai ce este strict necesar, căci nu se poate ca neamul românesc să piară¹²⁴.

Pornind de la acest principiu, s-a stabilit că se vor evacua numai elementele tinere, capabile de luptă, care eventual ar putea fi folosite de inamic¹²⁵. Rezerviștii (ofițeri, subofițeri, trupe, funcționari civili) din Basarabia, Bucovina și Moldova înscriși în lucrările de mobilizare ale unităților și formațiunilor militare urmau să fie trimiși la unități pe măsura evacuării teritoriului. Din aceștia, unitățile își constituiau rezerva de 20%, (față de rezerva normală de 10%), peste efectivele la care aveau dreptul și, concomitent, trimiteau în concedii sau desconcentrau personalul domiciliat în teritoriile neevacuabile. Mobilizații pentru lucru erau obligați să urmeze instituțiile sau întreprinderile în care își desfășurau activitatea¹²⁶. Totodată, s-a hotărât plasarea în vestul și sud-vestul țării a tinerilor premilitari din contingentele 1945-1948, precum și a tinerilor din contingentele 1943-1944, care la vremea respectivă nu erau încorporați¹²⁷. Nu erau incluși în planurile de evacuare evreii și minoritarii. Conform instrucțiunilor, aceștia rămăneau pe loc¹²⁸.

Exceptând categoriile de mai sus, evacuarea populației civile a păstrat un caracter benevol. Autoritățile locale erau însă obligate să desfășoare activități de propagandă pentru a convinge populația să rămână pe loc¹²⁹. Mai mult, pentru ca situația să nu scape de sub control, Ministerul Afacerilor Interne a stabilit că nimeni nu se poate evacua fără a se fi eliberat, în prealabil, o autorizație de evacuare. În comunele rurale, de exemplu, autorizația putea fi eliberată numai de către primar, cu aprobarea pretorului¹³⁰.

¹²⁴ A.N.I.C., Fond P.C.M.-Cab., dosar nr.223/1944, f.141.

¹²⁵ D.J.A.N. Bt., Fond Prefect. Bt., dosar nr. 82/1944, f.1.

¹²⁶ A.M.R.; Fond 5419, dosar nr. 563/1943, f. 373.

¹²⁷ Ibidem, Fond 3467, dosar nr. 191/1943, f.231.

¹²⁸ A.N.I.C., Fond P.C.M., dosar nr.49/1944, vol.I, f.85.

¹²⁹ Ibidem, f.154.

¹³⁰ A.N.I.C., Fond Inspectoratul General al Jandarmeriei (în continuare: Fond I.G.J.), dosar nr. 56/1944, f. 130.

Organizarea evacuării populației civile revenea prefecturilor de județ care beneficiau, în acest scop, de sprijinul jandarmeriei¹³¹.

Termenul de *populație civilă* desemna în concepția generală a operației intelectuali, pensionarii, meseriașii, comercianții, țăranii înstăriți, etc.¹³², care, odată ajunși în zonele de destinație, trebuiau să-și câștige existența prin mijloace proprii, fără a constitui o sarcină suplimentară pentru stat. La sosire, autoritățile locale îi primeau împreună cu familiile lor, le asigurau cartiruirea și controlul medical, după care îi triau în categorii. Meseriașii erau îndrumați pentru a-și găsi de lucru, pe cât posibil conform pregătirii iar muncitorii agricoli expediați în comunele unde se simțea necesitatea mână de lucru, pentru a se angaja la proprietarii de pământ sau chiar la locuitorii cu stare¹³³. Cei erau salariați după munca depusă. Negustorilor, considerați a dispune de capital și pricepere, li se permitea derularea afacerilor în continuare, evident, în noile condiții. Aceștia erau socotiți „burghezia neamului românesc, care nu trebuie distrusă”¹³⁴.

La nivelul fiecărui județ din regiunile evacuabile, s-au întocmit tabele numerice cuprinzând populația civilă care intenționa să se evacueze, tabele centralizate ulterior și trimise către organele de coordonare. Prin aceasta se urmărea plasarea populației de asemenea manieră încât să se evite aglomerările în regiunile susceptibile a fi bombardate precum și concentrarea unor mase mari de oameni în spații restrânse. Zonele de plasare a populației evacuate sunt prezentate în anexa nr 4.

La 10 martie 1944, numărul persoanelor estimate a se evacua din Moldova era de 146.600¹³⁵ din Basarabia la 82.725¹³⁶, și la 32.096 din Bucovina¹³⁷. În anexa nr 4 este prezentată repartiția acestora în zonele de primire.

Pregătirea operației a fost îngreunată considerabil de situația concretă din teritoriul românesc. În acest sens sunt relevante câteva aspecte, primul dintre ele referindu-se la evacuarea populației de dincolo de Nistru.

La 26 septembrie 1943, deci într-o perioadă în care problemele referitoare la evacuări se aflau încă într-o fază incipientă, autoritățile centrale aveau în vedere pentru evacuare populația românească din Transnistria, rușii care au activat sub administrația românească și românii din Basarabia și Bucovina, care prin situația și atitudinea lor românească ar fi putut constitui obiect al represaliilor ocupantului¹³⁸. În luna noiembrie al aceluiași an, Ion Antonescu a reacționat vehement la aflarea veștii că 12.000 de persoane dincolo de Bug, neînregistrați ca români, voiau să se refugieze în țară. El considera

¹³¹ Ibidem, f.131.

¹³² A.N.I.C., Fond P.C.M.-Cab., dosar nr.32/1944, f.67.

¹³³ A.M.R., Fond 5419, dosar nr. 977/1944, ff.8-9.

¹³⁴ A.N.I.C., Fond P.C.M.-Cab., dosar nr.211/1944, f.239.

¹³⁵ Ibidem, dosar nr.32/1944, f.68.

¹³⁶ Ibidem, f. 72.

¹³⁷ Ibidem, f.82.

¹³⁸ A.M.R., Fond 5419, dosar nr. 690/1943, f.332.

trebuie „pusă stavilă acestui puhoi“ iar refugiații să fie primiți numai în Basarabia și în nici un caz dincoace de Prut, „pentru a nu se genera dezordine“¹³⁹. În plus, trebuia evitată posibilitatea infiltrării unor elemente dușmănoase: agenți sabotori, agitatori comuniști, etc. La atare, la 15 februarie 1944 erau elaborate *Instrucțiunile nr 689.000* prin care se instituia un control riguros al tuturor persoanelor civile și militare, ce intenționau să treacă din Transnistria la vest de Nistru. Se interzicea astfel trecerea populației transnistrene spre vest, cu excepția funcționarilor, tehnicienilor, militarilor în concediu sau în interes de serviciu și a unei părți a populației. S-au stabilit punctele prin care se făceau trecerile, modul concret de executare al controlului, ce acte trebuiau să posede cei evacuați. Nici un refugiat nu se putea stabili pe teritoriul țării, la vest de Nistru, chiar dacă poseda autorizație specială dată de Guvernământ și aprobarea Ministerului Afacerilor Interne, dacă autorizația nu avea aplicată viza și ștampila de către ofițerul de control al punctului de trecere. Cei găsiți cu autorizația fără viză și ștampilă erau considerați frauduloși și rapoiați la vest de Nistru¹⁴⁰. Măsura a fost considerată utilă mai ales că între timp, zona de evacuare a populației din Transnistria a fost fixată în Banat¹⁴¹.

Pe de altă parte, germanii intenționau la rândul lor, să evacueze populația germană între Bug și Nistru, aproximativ 60 000 de persoane. În acest scop, populația urma să fie transferată inițial în fostele colonii germane din Basarabia, iar ulterior în Polonia. Pentru a evita însă aglomerările pe teritoriul țării și dificultățile inerente unei asemenea acțiuni, Ion Antonescu s-a opus planului respectiv. El comunica ministrului Manfred von Killinger (la 15 februarie 1944) că satele foste colonii germane din sudul Basarabiei sunt în parte ocupate, iar restul sunt destinate populației românești din Transnistria. În același timp, recomanda ca populația germană ce se evacuează să fie dirijată spre Galiția și Polonia prin Transnistria, iar dacă acest lucru nu este posibil, să se studieze posibilitatea îmbarcării în vapori la Ovidiopol și Bugaz, eventual Chilia-Ismail și de acolo, pe Dunăre și mare, să fie dirijată în Polonia, prin Germania¹⁴².

În al treilea rând, criteriile impuse pentru plasarea populației în teritoriu, nu au putut fi respectate întru totul, încă din faza de pregătire. Cu toate măsurile de păstrare a secretului pregătirilor, populația s-a alarmat și cei care au dispus de fonduri au plecat, instalându-se unde au crezut de cuviință: la rude, cunoștințe, sau în localități unde stăteau, dar și simplu, cu chirie, ceea ce a creat mari dificultăți factorilor de coordonare. S-a ajuns în situația ca centre cum sunt Sibiul și Timișoara să necesite descongestionarea încă înainte de declanșarea operației¹⁴³.

A.N.I.C., Fond P.C.M.-Cab., dosar nr.375/1943, f.351.

A.M.R., Fond 5419, dosar nr.563/1943, ff.79-80.

Ibidem, dosar nr. 690/1943, f.340.

A.N.I.C., Fond P.C.M., dosar nr. 49/1944, vol.I, f.69.

Ibidem, Fond P.C.M.-Cab., dosar nr.221/1944, ff.224-225.

Dificultățile pregătirii unei operațiuni de asemenea amploare au fost sporite de faptul că refugiaților trebuia să li se asigure condiții, fie chiar și minime, de cazare, hrănă și asistență medicală.

Pe timpul deplasării, la sfârșitul fiecărei etape de marș, coloanele de evacuați urmau să se oprească de-a lungul itinerarului, putându-se abate în comunele laterale situate la cel mult 3 kilometri distanță. Pentru adăpostirea oamenilor pe timpul staționării, organele administrative comunale, ajutate de personalul care încadra posturile de jandarmi, pregăteau cazarea în localități, asigurând în primă urgență adăpostirea copiilor femeilor și bătrânilor¹⁴⁴. Reprezentanții Comisariatului General al Refugiaților au prevăzut crearea, în colaborare cu autoritățile locale a unor *cămine de trecere* estimate la o capacitate de 150-200 persoane, cămine care urmau să fie improvizate, de regulă, în școli¹⁴⁵.

În zonele de primire, cazarea evacuaților era de competența organelor locale ale Ministerului Afacerilor Interne. Potrivit hotărârii Consiliului de Miniștri din 12 februarie 1944, acest minister era singurul autorizat „a executa în orice regiune a țării rechiziții pentru cartiruirea autorităților militare și civile, a instituțiilor de stat, a întreprinderilor de orice natură și a populației evacuate în legătură cu starea de război”. Cartiruirea celor evacuați era obligatorie și nu dădea dreptul la plata nici unei chirii în comunele urbane, rechiziționarea imobilelor se executa de către poliție iar în cele rurale, de către primarii ajutați de jandarmi¹⁴⁶.

Zonele de cartiruire erau stabilite și comunicate Ministerului Afacerilor Interne către Marele Stat Major. În acest scop, comandamentele unităților din corpurile 1, 2, 6 și 7 a armatăi au executat recunoașteri pentru stabilirea posibilităților de cazare nu numai pentru armată, ci și pentru populația civilă. Pentru fiecare localitate sau chiar așezare izolată, s-a întocmit câte o fișă în care se indica numele localității, comuna și județul de care aparținea, numărul populației, numărul clădirilor și al gospodăriilor, cooperativele și întreprinderile de care dispune, posibilitățile de cazare în general¹⁴⁷. Centralizarea datelor cuprinse în aceste fișe a permis organelor militare de coordonare întocmirea, pentru fiecare zonă de cartiruire, a unui set de tabele în care se indicau localitățile unde trebuiau cartiruite autoritățile, instituțiile de stat, întreprinderile și populația civilă, cu precizarea numărului de persoane și a altor detalii necesare derulării activităților de cartiruire în condiții optime. Tabelele au fost înaintate Ministerului Afacerilor Interne care, la rândul său, le-a înaintat structurilor subordonate din teritoriu, spre execuție¹⁴⁸.

În principiu, populația unui județ era cartiruită într-o plasă, evitându-se orașele reședință în măsura posibilităților, instituțiile de stat erau cartiruite în orașe. Plasarea evacuaților revenea prefecților din județele primitoare, de acord cu organele militare.

¹⁴⁴ A.M.R., Fond 5419, dosar nr. 563/1943, f.578.

¹⁴⁵ Ibidem, dosar nr. 969/1944, f.4.

¹⁴⁶ Ibidem, dosar nr. 1055/1944, f.6.

¹⁴⁷ Ibidem, dosar nr. 687/1943, ff.81-82.

¹⁴⁸ Ibidem, dosar nr. 977/1944, f. 177.

locale, și se realiza numai pe baza tabelor primite de la Marele Stat Major. Dacă nu erau prevăzute în tabele, nici o unitate sau grup de refugiați nu erau admise pe teritoriul județului respectiv. Făceau excepție funcționarii a căror plasare individuală la posturile hotărâte se executa în baza ordinului de serviciu eliberat de instituția la care lucrau. Era permisă, de asemenea, instalarea la rude, prieteni ori în proprietăți particulare a familiilor funcționarilor care doreau să se deplaseze anticipat, din luna februarie. În acest caz, imobilele erau notate pentru a fi scutite de cartuire și pentru evidenta disponibilităților¹⁴⁹.

Pentru asigurarea hranei populației rămase, autoritățile centrale au dispus ca în teritoriile evacuabile să se lase pe loc zahăr și cereale, în cantități suficiente până la recolta următoare, plus sămânța, conform principiului „lăsăm populației hrana asigurată”. Depozitele de alimente rămase nu erau distruse, fiind prevăzut ca produsele să fie împărțite populației în ultimul moment, înainte de retragerea administrației și armatei. Măsura era stabilită în ideea ca în „teritoriile vremelnice părăsite” viața să-și poată continua cursul normal¹⁵⁰.

La 4 martie 1944, Marele Stat Major a propus ca pe timpul cât durează evacuarea populației din nord-estul țării și până la plasarea ei în zonele fixate, comandamentele, corpurile și serviciile armatei să ia măsuri pentru a pregăti hrana, în funcție de posibilitățile fiecărei unități, pentru un număr de persoane care se va stabili de comandantul garnizoanei respective. În rezoluție, Ion Antonescu a ordonat: „Este o necesitate să-i hrănim prin armată și patronaj. Să se ia măsuri în consecință, în acord perfect între cele două autorități. Armata să pună la dispoziție localurile sale peste tot, pentru adăpostirea refugiaților până la repartizarea pe teritoriu. Să funcționeze în toate locurile și centre de asistentă medicală”¹⁵¹. În plus, Comisariatul General al Refugiaților avea în vedere organizarea de cantine centrale și locale în zonele de oprire la sfârșitul fiecărei etape de marș. Pentru aceasta, se intenționa folosirea la maximum a cantinelor deja existente ale Consiliului de Patronaj. În zonele unde acestea nu făceau față solicitărilor, urmau să se înființeze altele noi¹⁵². Cheltuielile erau suportate de către Comisariat. Acesta pune la dispoziția prefecturilor, prin organizațiile județene ale Consiliului de Patronaj, fondurile necesare funcționării cantinelor și căminelor¹⁵³.

În județul Bacău, de exemplu, aflat pe itinerarul de deplasare al coloanelor de refugiați, s-au organizat 13 cantine unde într-o singură zi, serveau masa 6 - 7.000 de persoane¹⁵⁴. În mod similar s-a procedat și în zonele de primire a evacuaților. Astfel, în județul Brașov s-au organizat 7 cantine, în județul Făgăraș - 3, Vâlcea - 7, Dâmbovița -

¹⁴⁹ Ibidem, ff.6-7.

¹⁵⁰ A.N.I.C., Fond P.C.M.-Cab., dosar nr.223/1944, f.148.

¹⁵¹ Ibidem, dosar nr. 32/1944, ff.130-132.

¹⁵² A.M.R., Fond 5419, dosar nr. 969/1944, f.4 și 5.

¹⁵³ Ibidem, f. 6.

¹⁵⁴ A.N.I.C., Fond P.C.M., dosar nr. 75/1944, ff.61, 67.

6¹⁵⁵. Aprovizionarea acestora se realiza din depozitele înființate prin grija Subsecretariatului de Stat al Aprovizionării¹⁵⁶.

Sunt de remarcat în această privință eforturile Societății Naționale de Cruce Roșie. În județul Soroca, de pildă, societatea a realizat cu concursul Cercului Teritorial, cantine și case de odihnă pentru refugiați în gărilor Otaci, Volcineț, Lipnic și Florești, în orașul Soroca și în comunele Zgurița și Bădiceni. În comunele Cosăuți, Nădușița, Căinariu Vechi, Vadu-Roșca și Frumușica a organizat cearnării¹⁵⁷. La 1 martie 1944, delegata Societății Naționale de Cruce Roșie punea în subzistenta armatei două cantine și opt cearnării în județul Orhei¹⁵⁸ etc. Subzistențele necesare cantinelor și cearnărilor puse la dispoziția armatei erau distribuite prin unitățile sau depozitele militare cele mai apropiate, cheltuiala se suporta din fondurile creditului de război iar personalul ce încadra cantinelor era plătit cu salarii de infirmiere auxiliare¹⁵⁹.

Organizarea asistenței sanitare a revenit Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, în colaborare cu Secția a IV-a Servicii din Marele Stat Major, Comitetul Restrâns pentru Combaterea Epidemiilor și Direcția Superioară Sanitară¹⁶⁰. Acestora li se adăugau Societatea Națională de Cruce Roșie și Comisariatul General al Refugiaților.

O prima măsură viza teritoriul evacuabil. Aici era lăsată, principial, o organizație sanitară redusă, precum și materiale sanitare strict necesare pentru îngrijirea bolnavilor gravi din spitale și a populației rămase. În spitale rămânea personalul strict necesar, atât sanitar cât și administrativ din rândul celor care nu doreau să se evacueze, cu condiția să nu aibă obligații militare. În cazul deficiențelor, pentru completarea personalului se putea face apel la serviciile medicilor în vârstă, a medicilor femei și evrei. Dintre bolnavii aflați în spital se evacua cei vindecabili cu obligații militare. Cei din spitalele de defectivi mintali cronici, din spitalele și așezămintele de copii rămăneau pe loc¹⁶¹.

Aparatura medicală adusă în Transnistria începând din 1941 era evacuată, fiind lăsat pentru îngrijirea populației locale tot materialul sanitar găsit în această provincie la instalarea administrației românești¹⁶².

Medicii șefi ai județelor, în înțelegere cu autoritățile civile și militare, erau obligați să asigure, prin medicii și personalul sanitar auxiliar pe care-l destinau personal, supravegherea și asistența medicală a convoaielor și grupurilor de populație care se

¹⁵⁵ Ibidem, f.81.

¹⁵⁶ A.M.R., Fond P.C.M., dosar nr. 75/1944, ff.61, 67.

¹⁵⁷ Ibidem, dosar nr. 974/1944, f.388.

¹⁵⁸ Ibidem, dosar nr. 582/1943, f.316.

¹⁵⁹ Ibidem, f.318.

¹⁶⁰ Ibidem, f.39.

¹⁶¹ Ibidem, dosar nr. 772/1943, f.26.

¹⁶² A.N.I.C., Fond P.C.M., dosar nr.36/1944, f.26.

evacuau pe jos¹⁶³. Pe timpul deplasării, fiecare coloană de refugiați trebuia să dispună de cel puțin un medic uman, iar convoaiele hipo sau coloanele de animale, de câte un veterinar¹⁶⁴. În *Planul organizării asistenței, înregistrării și plasării populației evacuate*, Comisariatul General al Refugiaților prevedea înființarea pe itinerariile de deplasare, a posturilor de prim-ajutor pentru oameni și animale. În acest scop, erau folosite dispensarele umane de pe itinerarii, completate la nevoie cu personal sanitar din restul județului. În zonele de staționare ale coloanelor urmau să fie improvizate cuptoare de deparazitare și, pe lângă acestea, băi (dușuri)¹⁶⁵. Schema organizării unui itinerar de evacuare în domeniul asistenței, conform concepției Secției Militare a C.G.R.T.N., este prezentată în anexa nr.6.

În zonele de primire a refugiaților, asistența medicală era asigurată prin unitățile sanitare existente, folosindu-se personalul sanitar din zonă și cel evacuat¹⁶⁶. În plus, populația putea beneficia de asistența personalului de specialitate al armatei în spitalele militare permanente și în cele de zonă interioară, aflate la rândul lor în evacuare, precum și în spitalele civile evacuate¹⁶⁷.

Transportul resurselor evacuate în cadrul operației s-a organizat în funcție de ordinea de urgență, de către Marele Stat Major, organ care a dirijat, prin structurile subordonate, toate transporturile de evacuare.

În concepția generală a operației, căile ferate și vasele maritime sau fluviale, urmau să fie întrebuințate la maximum atât cât permitea situația operativă, de preferință pentru transportul resurselor care, din cauza greutății, volumului și importanței lor nu puteau fi evacuate cu alte mijloace: fabrici, uzine, instituții de stat, diferite bunuri economice, spitale, policlinici, materii prime. Autovehiculele și trăsurile (cărute, care, etc), puteau fi utilizate la transportul celorlalte resurse, formându-se coloane de aceeași viteză și pe cât posibil, cu aceeași încărcătură. Ele puteau fi încărcate cu materiale sau subzistențe, cu avutul și familiile personalului instituțiilor precum și ale populației civile căreia i se îngăduia să se evacueze. Prin avut, se înțelegea hrana pentru un timp cât mai îndelungat și strictul necesar pentru igienă. Transportul de mobilă sau alte obiecte de care respectivii se puteau dispensa era strict interzis. Deplasarea animalelor se făcea în convoaie, pe jos¹⁶⁸.

Capacitățile de transport pe calea ferată erau însă limitate, datorită nevoilor operative proprii și a transporturilor germane. La acestea se adăugau reducerea parcului de material rulant care la rândul lui, trebuia evacuat treptat precum și întreruperile de circulație datorate actelor de sabotaj și bombardamentelor. La sfârșitul lunii ianuarie 1944, de exemplu, posibilitățile zilnice de transport erau de 340 de vagoane pentru Basarabia,

¹⁶³ A.M.R., Fond 5419, dosar nr. 772/1943, f.12.

¹⁶⁴ Ibidem, Fond 3467, dosar nr. 191/1943, f.298.

¹⁶⁵ Ibidem, Fond 5419, dosar nr. 969/1944, f.5.

¹⁶⁶ A.N.I.C., Fond P.C.M., dosar nr.49/1944, vol.I, f.156.

¹⁶⁷ A.M.R., Fond 5419, dosar nr. 687/1943, f.267.

¹⁶⁸ Ibidem, ff.30-31.

Bucovina și Moldova și 100 de vagoane pentru Transnistria¹⁶⁹, în condițiile în care, potrivit estimărilor Marelui Stat Major pentru cele 624.500 tone de evacuat pe calea ferată erau necesare 41.002 vagoane¹⁷⁰.

În această situație, transporturile s-au organizat în două variante sub formă de ipoteze. Prima variantă lua în calcul efectuarea de transporturi combinate pe calea ferată și prin coloane auto, coloane cu tracțiune animală și pe jos. Pentru cea de a doua ipoteză se prevedea deplasarea numai prin coloane auto coloane cu tracțiune animală, și pe jos, fără a se conta pe vagoane de cale ferată. Ipotezele de transport făceau parte integrantă din *Planul de evacuare* întocmit de autorități și de instituțiile interesate¹⁷¹.

Transportul pe calea ferată era posibil numai în baza cererilor înaintate în prealabil Marelui Stat Major. Distribuirea către beneficiari a vagoanelor pentru încărcare în cadrul cotei de vagoane stabilită se făcea pe plan local de către o comisie formată din reprezentantul *Organizației Col. Mosiu*, delegatul Secției a VI-a (transporturi) din Marele Stat Major pe lângă organele C.F.R. și inspectorul de mișcare de la Cernăuți, Iași, Chișinău sau Tiraspol, după caz. Vagoanele erau distribuite în funcție de urgența de evacuare comunicată săptămânal de Marele Stat Major¹⁷².

Pentru instalațiile industriale și mărfurile predate cu scrisori de trăsură, coletărie și vagoane complete, transportul se făcea cu foi de strămutare, documente anume înființate pentru transporturile de evacuare. În ceea ce privește transportul persoanelor, s-au emis bilete de călătorie și foi de drum speciale care dădeau dreptul posesorilor la transportul a 60 kg de bagaje¹⁷³. Ofițerii și subofițerii activi concentrați, mobilizați sau invalizi, împreună cu familiile lor precum și funcționarii bugetari cu familiile, beneficiau de documente de transport gratuite. Se mai puteau deplasa gratuit orfanii de război cu tutorii lor legali, personalul Societății Naționale de Cruce Roșie și al Consiliului de Patronaj aflați în serviciu în zonele de evacuare¹⁷⁴.

La nivel județean, mijloacele de transport aflate pe teritoriu sau puse la dispoziție de Marele Stat Major, erau repartizate de către prefect în acord cu reprezentantul *Organizației Col. Mosiu*. Sarcină deosebit de dificilă, întrucât rechizițiile masive de mijloace de transport și animale de tracțiune pentru armată creau un gol ce nu putea fi lesne completat. Cercul Teritorial Suceava de exemplu a rechiziționat în martie 1944 pentru coloanele de transport militare 1.500 de cai și 490 de căruțe¹⁷⁵. Prefectul județului Botoșani raporta la 9 martie 1944 că față de necesarul în căruțe și animale și față de existent, rezultă că nu se pot

¹⁶⁹ Ibidem, dosar nr. 977/1944, f.250.

¹⁷⁰ Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *op. cit.*, p. 134.

¹⁷¹ A.M.R., Fond 5419, dosar nr. 687/1943, ff.34-35.

¹⁷² A.N.I.C., Fond P.C.M., dosar nr.49/1944, vol.I, ff.156-157.

¹⁷³ Ibidem, ff.158-160.

¹⁷⁴ Ibidem, f.146.

¹⁷⁵ Constantin Cloșcă, *România în infernul mării conflagrații. Frontul Iași-Chișinău*, Iași, 1997, p. 89.

se face toate nevoile de evacuare cu ceea ce aveau în județ, lipsurile fiind de 4.415 căruțe (48% lipsă), 8.780 animale - cai și boi (48% lipsă). Se vede lămurit că în caz de executare a operației 1111 B, în ipoteza a II-a, va rămâne pe teritoriu circa jumătate din bunurile care se pot evalua¹⁷⁶. Pentru a nu împiedica buna organizare a operației, Marele Stat Major a ordonat Corpului 4 Armată și Corpului 3 Teritorial să nu rechiziționeze pentru armată obiectele hipo aflate în proprietatea autorităților urbane și rurale, necesare evacuării civililor și valorilor, caii și trăsurile pretorilor, a turistelor proprietate personală ale staționarilor și cele rechiziționate pentru nevoile administrației locale¹⁷⁷.

Pentru deplasarea pe jos au fost instituite o serie de reguli foarte stricte, menite să faciliteze coordonarea și execuția ordonată a mișcării. Astfel, stabilirea itinerariilor, peștele zilnice, staționarea, mișcarea coloanelor și problemele de reglementare a circulației se fixau numai de autoritățile militare, fiind obligatorii pentru cele civile. Evident, primau transporturile operative, prioritatea la treceri revenea armatei de operațiuni. Dacă la treceri erau angajate coloane de evacuare civile, acestea se întrerupeau imediat când nevoia impunea afluirea trupelor operative.

Obligativ, fiecare transport avea câte un comandant (șef) și ajutor, responsabili de conducerea la destinație a persoanelor și bunurilor materiale, șef care răspundea în fața poliției de orice abatere ivită pe timpul deplasării. Respectivii luau în primire bunurile credințate pe bază de acte¹⁷⁸.

În Moldova, Basarabia și Bucovina organizarea mișcării revenea corpurilor 3, 4 și 5 Armată, urmând să înceapă în ordinea zonelor comunicate din timp de Marele Stat Major, în raport cu evoluția evenimentelor de pe front. Se impune menționat faptul că mișcarea era organizată pe coloane distincte, separate pentru unitățile și formațiunile militare care erau evacuate și separate pentru populația civilă.

Pe timpul deplasării erau prevăzute măsuri de asigurare împotriva partizanilor, rășușiștilor și sabotajilor¹⁷⁹.

Autoritățile administrative se deplasau eșalonat: eșalonul I, condus de subprefect și eșalonul II, condus de prefect. Coloana unui județ era fracționată pe preturi, cu comunele în componență. La comună, responsabilul cu îmbarcarea era notarul. Din februarie 1944, în fiecare plasă au început „repetițiile pentru evacuare”: îmbarcarea în căruțe și formarea convoaielor sub asistența subprefectului, pretorilor și notarilor din plasa respectivă¹⁸⁰.

Deplasarea populației din mediul urban admisă la evacuare, se realiza sub conducerea unui delegat al poliției locale, ajutat de un număr suficient de agenți pentru menținerea ordinii. Cei din mediul rural se deplasau sub conducerea unui ofițer activ de la regiunea de Jandarmi, ajutat de un subofițer și 4-5 jandarmi de fiecare plasă. Ambele

D.J.A.N. Bt., Fond Prefect. Bt., dosar nr. 78/1944, f.73.

A.M.R., Fond 3467, dosar nr. 176/1943, f.138.

Ibidem, Fond 5419, dosar nr. 687/1943, ff.40-42.

Ibidem, Fond 3467, dosar nr. 191/1943, ff.298-299.

D.J.A.N., Bt., Fond Prefect. Bt., dosar nr. 82/1944, f.2.

convoaie se aflau sub comanda ofițerului de jandarmi care conducea populația rurală în zonele de primire, personalul polițienesc și al jandarmeriei amintit, rămânea la dispoziția prefectilor din județele evacuate pentru a ajuta la cazarea și hrănirea populației pe care o conducea¹⁸¹.

Potrivit planurilor întocmite de autoritățile centrale, ultimele elemente care părăsesc teritoriul evacuat, retrăgându-se odată cu armata de operații erau formațiunile de jandarmi. Acestea rămăneau pe loc, până în ultimul moment, pentru a împiedica o eventuală evacuare în masă a populației civile și pentru a contracara acțiunile bandelor de jefuitori. În plus, față de acțiunile tot mai intense ale partizanilor în zonele apropiate de linia frontului, factorii de decizie militari considerau absolut necesar ca majoritatea jandarmeriei să fie prezentă în teritoriu. Era modalitatea prin care se putea asigura viața și avutul populației rămase și, mai ales, instalarea în liniște a armatei de operațiuni¹⁸².

Pe timpul evacuării, jandarmii trebuiau să execute dispozițiile marilor unități în zona. Misiunile lor vizau asigurarea ordinii interne și paza instituțiilor, poliția circulației pe arterele principale de afluire a coloanelor de refugiați, paza lucrărilor de artă și a punctelor obligate de trecere peste Prut, paza liniilor telefonice, telegrafice și a căilor ferate¹⁸³.

Formațiunile de jandarmi din Basarabia, Bucovina și Moldova se evacua în prima urgență. Pentru urgența I, se aveau în vedere întregul personal care se încadra la mobilă, arhiva și documentele importante pe ultimii trei ani, echipamentul armamentului și municiile, materialele de strictă necesitate, mobilierul ușor, vehiculele și animalele proprii jandarmeriei, familiile ofițerilor și subofițerilor cu bagajele strict necesare. În urgența II, se evacua mobilierul ușor și materialele neevacuate în prima urgență¹⁸⁴.

Se cuvine menționat faptul că, pe lângă evacuarea formațiunilor proprii, jandarmii erau obligați să dea concursul autorităților administrative, pentru pregătirea și executarea evacuării resurselor și populației civile¹⁸⁵.

Până la 15 ianuarie 1944, Inspectoratul General al Jandarmeriei a elaborat și distribuit structurilor subordonate instrucțiuni speciale în spiritul dispozițiilor date de Marele Stat Major. Erau precizate formațiunile de jandarmi care urmau a fi evacuate, ideea în care se executa operația și modul de organizare al acesteia. Cursurile Școlii de Ofițeri de Poliție din Cernăuți și cele ale Școlii de Împrospătare a Subofițerilor de Jandarmi din Focșani au fost comprimate astfel încât între 10 și 15 ianuarie 1944 ofițerii și subofițerii elevi au susținut examene de absolvire, după care au fost trimiși la unități.

¹⁸¹ A.N.I.C., Fond I.G.J., dosar nr. 156/1944, f.112.

¹⁸² Ibidem, dosar nr. 172/1944, f.344.

¹⁸³ A.M.R., Fond 3467, dosar nr. 257/1944, f.2

¹⁸⁴ A.N.I.C., Fond. I.G.J., dosar nr. 156/1944, f.83.

¹⁸⁵ Ibidem, dosar nr. 170/1944, f.357.

are, acestea au fost în măsură să acționeze pentru îndeplinirea misiunilor specifice cu activități complete¹⁸⁶.

Lucrările pregătitoare de evacuare a unităților de jandarmi au fost finalizate până la 1 februarie 1944¹⁸⁷. În acest scop s-a procedat la inventarierea și ambalarea materialelor și a arhivelor, arhivele lăsate, (cele mai vechi de trei ani), au fost pregătite pentru distrugere. S-au înaintat cereri pentru asigurarea vagoanelor necesare deplasării pregătindu-se, însă și evacuarea pe jos, în cazul în care nu ar fi existat trenuri disponibile în cooperare cu Armatele Teritoriale, s-au identificat mijloacele de transport auto și hipo, organizându-se, pentru fiecare legiune, coloanele de marș. La cererea prefecturilor, s-a stabilit numărul de jandarmi necesari pazei și poliției pe itinerare a convoaielor organizate de prefecturi. Inițial, câte o unitate de foc, a fost distribuită personalului, diferența fiind lăsată în rezervă, pentru a fi imbarcată la primirea ordinului de evacuare. Legiunile au organizat rețele liniilor telefonice astfel încât legăturile să fie asigurate în permanență, scop pentru care, alături de jandarmi, au fost destinați oameni de încredere din rândul populației locale¹⁸⁸.

La 6 februarie 1944, formațiunile de jandarmi din Basarabia, Bucovina și Moldova au fost pregătite pentru a evacua 18.027 oameni (254 ofițeri, 4.611 subofițeri și 13.342 soldați), 725 animale și 57 mașini¹⁸⁹. Aceste unități erau plasate peste unitățile similare din Muntenia, Muntenia Banat și Ardeal, suprapunându-se pe cât posibil inspectorat peste inspectorat și legiune peste legiune, astfel încât efectivele angajate să poată fi folosite imediat în serviciu, întărind jandarmeria locală¹⁹⁰. Localitățile de evacuare și posturile de comandă ale formațiunilor de jandarmi prevăzute în planul trimis de I.G.J. la 09 martie 1944 Secției I (mobilizare) din Marele Stat Major, sunt prezentate în anexa nr 7.

Cu toate eforturile autorităților secretul cu privire la măsurile de evacuare nu a fost păstrat, fapt care a generat o stare de îngrijorare și în regiunile ce urmau să fie supuse evacuării, chiar de panică. „Panica s-a produs și pentru că se știe că în România asemenea surse se iau foarte târziu; este tradiție la noi în țară ca măsurile de evacuare să se ia chiar târziu. De aceea, toată lumea a crezut că evacuarea este iminentă”, afirma la 27 ianuarie 1944, ministrul culturii naționale, prof. Ion Petrovici¹⁹¹.

Într-un raport al Secției a II-a Contrainformații din Marele Stat Major, întocmit în februarie 1944 se aprecia că „funcționarii de stat și militarii, ei înșiși nelămuriți și îngrijorați de soarta familiilor și a avutului lor după cele petrecute în 1940, au fost agenții cei mai desăvârșiți ai panicii și dezorientării. Populația din nord-estul țării va pleca în mare parte, datorită într-o bună măsură și propagandei făcute de noi, cu privire la bolșevici.

¹⁸⁶Ibidem, f.351.

¹⁸⁷Ibidem, f.359.

¹⁸⁸Ibidem, dosar nr. 171/1944, ff.71-78.

¹⁸⁹Ibidem, f.112.

¹⁹⁰Ibidem, dosar nr. 8/1944, f.16.

¹⁹¹A.N.I.C., Fond P.C.M.-Cab., dosar nr.223/1944, f.18.

Tendința de plecare este cu atât mai mare, cu cât s-a spus că nu toată lumea trebuie să plece, sunt efecte de ordin contrar, care se întâmplă totdeauna în asemenea ocazii¹⁹².

În nordul Bucovinei și județul Storojineț, „populația a fost extrem de agitată vestea că elemente sovietice au trecut Bugul, 70% din populație, indiferent de naționalitate s-a arătat hotărâtă să plece în interior la nevoie, chiar pe jos în județul Hotin și nordul Bucovinei, populația românească tot atât de agitată, s-a hotărât să plece în masă în caz de invazie¹⁹³, se specifica în același raport. În Moldova și sudul Basarabiei, zvonul conform căruia Germania ar fi făcut propuneri de pace U.R.S.S.-ului cedându-i Basarabia, Bucovina și Moldova a produs, de asemenea, panică, toată lumea fiind convinsă că acesta este motivul evacuărilor. La Bacău, în primele zile ale anului 1944, populația a fugit în trenurile cu asalt, fără bilete și fără autorizații, fiind necesară intervenția prefectului la gară, iar la Roman populația a început să-și strângă avutul și să se pregătească pentru plecare¹⁹⁴.

Spre sfârșitul lunii ianuarie, s-a putut observa o ușoară destindere în starea de spirit a populației, ca urmare a comunicatului privind deschiderea școlilor (20 ianuarie) în județul Iași, de exemplu, țăranii au declarat în marea lor majoritate, că rămân pe loc¹⁹⁵. Prefectura județului Botoșani raporta că „procentajul populației rurale care ar dori să fie evacuate ar fi de 5 %, iar în ce privește populația urbană de 10 %¹⁹⁶. Mai mult, în februarie aceeași prefectură solicita aprobarea Ministerului Afacerilor Interne de a lua măsuri împotriva funcționarilor care nu „voiesc a-și deplasa benevol familiile“ decum, „până astăzi nu s-a hotărât nici unul din următoarele cauze: marea majoritate pretextează că nu au bani suficienți pentru a-și întreține familiile în altă localitate iar funcționarii comunali din județ, în cea mai mare parte săteni, au gospodării bine întemeiate, pământuri, vite, etc. iar dacă-și vor deplasa familiile, nu va avea cine să caute de gospodărie¹⁹⁷.

Panica a generat efecte dăunătoare și din punct de vedere economic: tendința populației din Bucovina și nordul Basarabiei de a se debarasa de moneda românească, apariția profitorilor care au început acapararea și dosirea articolelor de primă necesitate pentru a le putea specula ulterior valorificarea unor produse în grabă și sub prețul pieței, sacrificarea inutilă a animalelor din gospodării, de teama ca acestea să nu fie rechiziționate¹⁹⁸. La 31 ianuarie 1944, Parchetul Tribunalului Putna constata o stagnare a operațiilor comerciale și la vânzările de articole de manufactură datorită „stării de îngrijorare în legătură cu evenimentele și cu măsurile luate de autoritățile administrației care, deși strict secrete, au ajuns la cunoștința publicului și sub o interpretare greșită,

¹⁹² A.M.R., Fond 5419, dosar nr. 977/1944, f.133.

¹⁹³ Ibidem, f.126.

¹⁹⁴ Ibidem, ff.128, 130.

¹⁹⁵ Ibidem, ff.129.

¹⁹⁶ D.J.A.N. Bt., Fond Prefect. Bt., dosar nr.157/1944, f. 131.

¹⁹⁷ Ibidem, f.46.

¹⁹⁸ A.M.R., Fond 5419, dosar nr. 977/1944, f.135.

produs o stare de alarmare¹⁹⁹. De asemenea, Parchetul Tribunalului Hotin sesiza că proprietarii de pământ și agricultorii înstăriți se pregătesc să se evacueze iar unii s-au evacuat fără a se mai gândi să-și cultive pământul și să facă investițiuni, atenționând că se pot prevedea pentru primăvară greutăți la cultivarea pământului²⁰⁰. În atare condiții observația ministrului de finanțe, Alexandru Neagu cum că „evacuarea este foarte delicată, pentru că se poate dezorganiza teritoriul înainte de a apărea inamicul“, a fost pe deplin justificată²⁰¹.

Pentru starea de spirit a populației din zonele de primire a evacuărilor, sunt sugestive constatările ofițerilor de contrainformații însărcinați cu controlul pregătirii operației în regiunile respective. Potrivit acestora, evenimente ca: înapoierea la Sibiu din Transnistria a misiunii religioase condusă de P.S. Vasile Stan, episcopul Maramureșului, mobilizarea Corpului 4 de Armată, apariția pe teren a unor organe civile și militare pentru pregătirea cazării evacuaților, sosirea la Sibiu a unor refugiați din Cernăuți care au adus zvonul că s-a început evacuarea Bucovinei și Basarabiei, iar pe drum sunt trenuri întregi de refugiați²⁰², etc., au constituit tot atâtea motive de îngrijorare care prevesteau o situație gravă. În plus, rechizițiile de camere pentru evacuați au stârnit nemulțumiri, mai ales în rândurile sașilor și șvabilor care „au fost cu totul refractari, egoiști și încăpățânați“. Aceștia au informat comisiile de recensământ că în casele lor vor fi cartiruite numai familiile germane, scop în care Grupul Etnic German ar fi instituit, în paralel, propriile comisii de recensământ. Primii care au oferit cu toată bunăvoința camere și alimente pentru refugiați au fost românii. Majoritatea populației de la sate a cerut chiar, în unele locuri, ca numărul de camere fixate prin recensământ să fie mărit, în cazul în care acestea ar fi fost insuficiente. În regiunile din Banat, șesul Olteniei și câmpiile Oltului și Cilinului, atitudinea binevoitoare a fost mai accentuată, „se pare, ca o consecință a stării materiale înfloritoare de pe aceste meleaguri. Populația de la munte mai nevoiașă a fost mai puțin binevoitoare“. Totuși, și aici, în opinia ofițerilor respectivi, „populația a fost convinsă că o necesitate națională trece pe planul întâi“²⁰³.

În rândurile populației din județele gazdă a fost remarcată, de asemenea, îngrijorarea în ceea ce-i privea pe eventualii evacuați basarabeni, considerați a fi murdari, mai ales că odată cu aceștia, s-ar fi putut aduce flagelul tifosului exantematic. În regiunile respective a luat proporții specula alimentelor și a camerelor de închiriat, fapt pentru care s-a propus reglementarea și controlul prețurilor, „ce inerent se măresc în asemenea ocazii“²⁰⁴.

¹⁹⁹ A.N.I.C., Fond P.C.M., dosar nr. 106/1944, f. 8.

²⁰⁰ Ibidem, f. 18.

²⁰¹ A.N.I.C., Fond P.C.M.-Cab., dosar nr. 223/1944, f.45.

²⁰² A.M.R., Fond 5419, dosar nr. 977, ff.130-131.

²⁰³ Ibidem, dosar nr. 974/1944, f.326.

²⁰⁴ Ibidem, f.327.

În concluzie, elaborarea măsurilor de evacuare a zonelor de est și de nord-est ale țării s-a impus ca o necesitate stringentă, în condițiile evoluției evenimentelor militare de pe frontul germano-sovietic și apropierea ostilităților de teritoriul național. Pentru evacuare, factorii de decizie au avut în vedere nu numai aspectele cu caracter strict militar, ci și cele referitoare la plasarea în vestul și sud-vestul țării a autorităților administrative, instituțiilor de stat, arhivelor, bunurilor materiale, rezerviștilor, populației, etc. Măsurile vizând pregătirea și execuția evacuărilor au fost cuprinse în planurile de evacuare întocmite atât la nivelul autorităților centrale, cât și a celor locale. Acestea urmau să fie aplicate, atunci când situația ar fi impus-o, în cadrul unei operații de amploare, cu denumirea de cod *Operațiunea 1111*. Organizată într-o concepție unitară, pregătirea operației a fost coordonată de Marele Stat Major român, printr-o structură special constituită în acest scop, *Organizația Colonel Mosiu*.

Deosebit de complexă prin cantitățile enorme de resurse ce trebuiau evacuate, pregătirea operației a presupus o planificare minuțioasă și o colaborare în multiple planuri între organele puterii și administrației de stat.

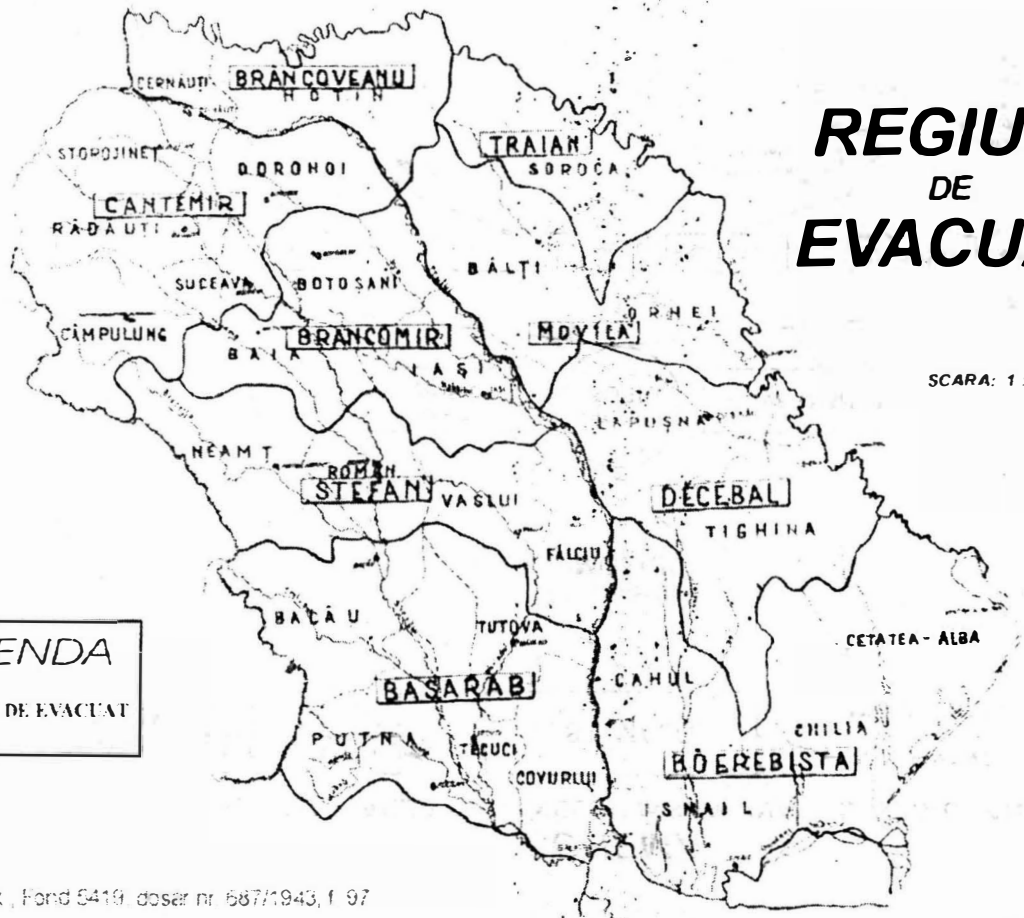
Deși măsurile de evacuare au fost strict-secrete totuși, pe diverse căi, acestea au ajuns la cunoștința populației, generând îngrijorare și chiar panică, cu consecințe negative în plan economic.

REGIUNI DE EVACUAT

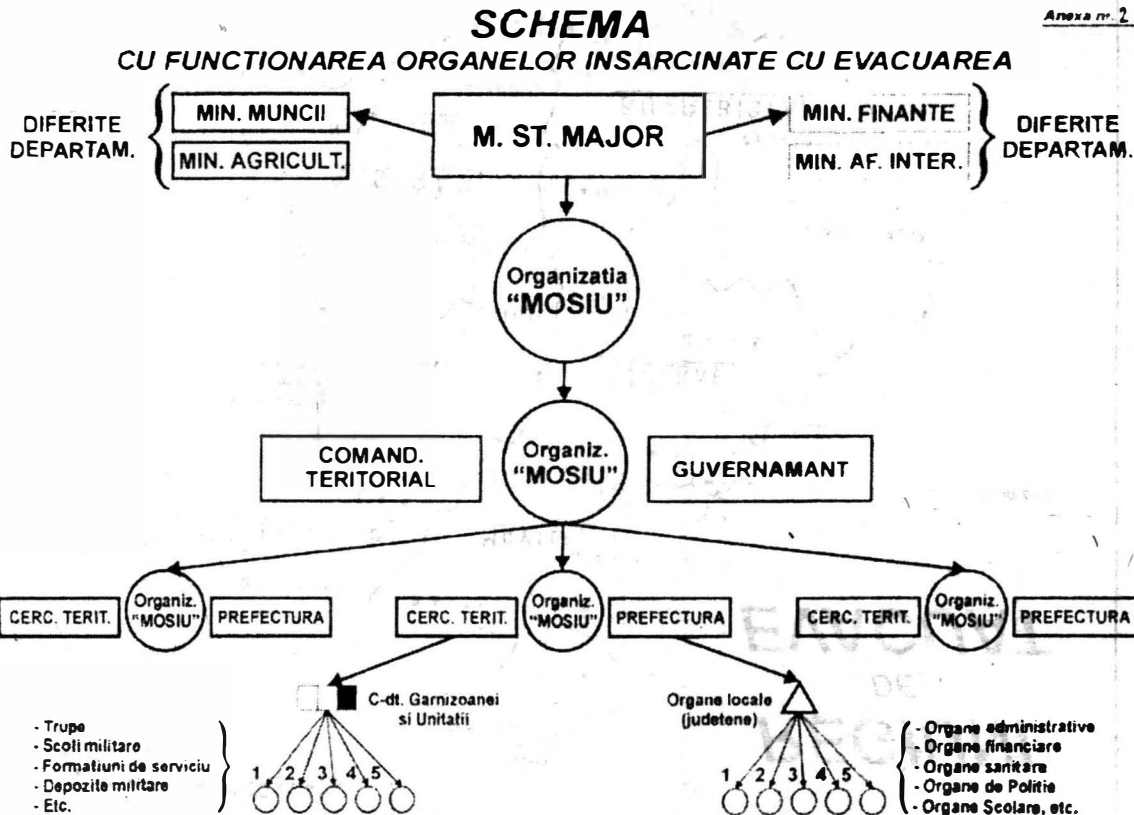
SCARA: 1 : 1000.000.

LEGENDA

 ZONE DE EVACUAT

Sursa: A.M.R., Fond 5419, dosar nr. 687/1943, 1-97

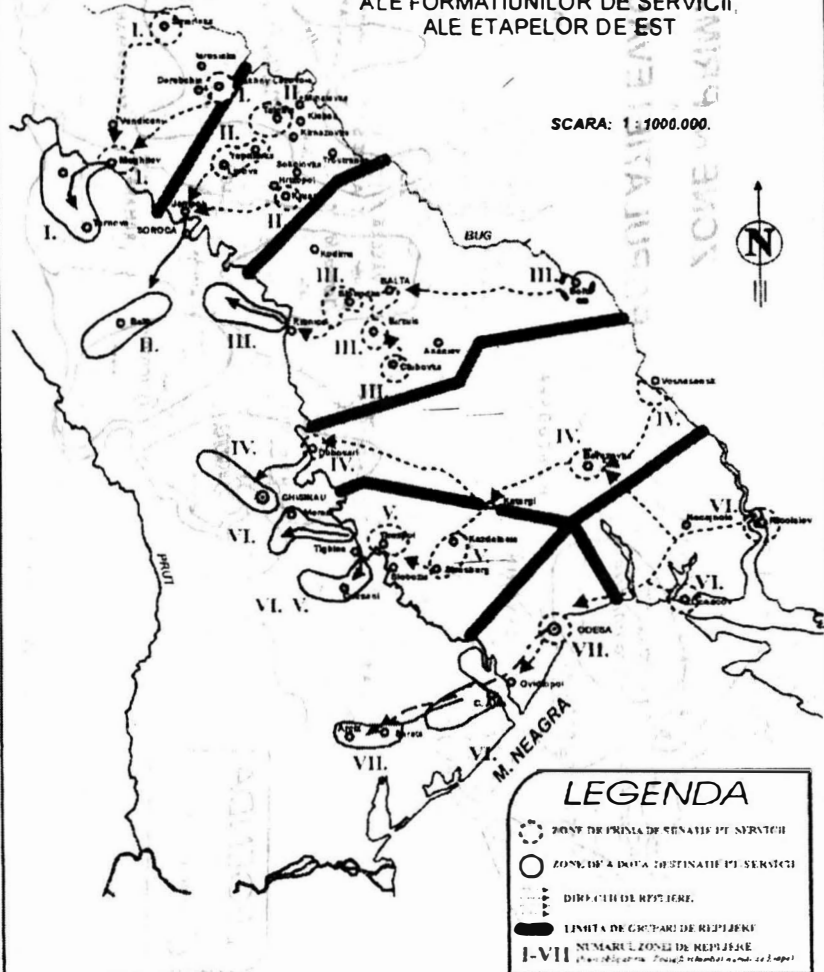
Sursa: A.M.R., Fond 5419, dosar nr. 563/1943, f. 133

Annexa nr. 5

SCHITA

REPREZENTAND MOMENTELE DE REPLIERE
ALE FORMATIUNILOR DE SERVICII,
ALE ETAPELOR DE EST

SCARA: 1 : 1000.000.

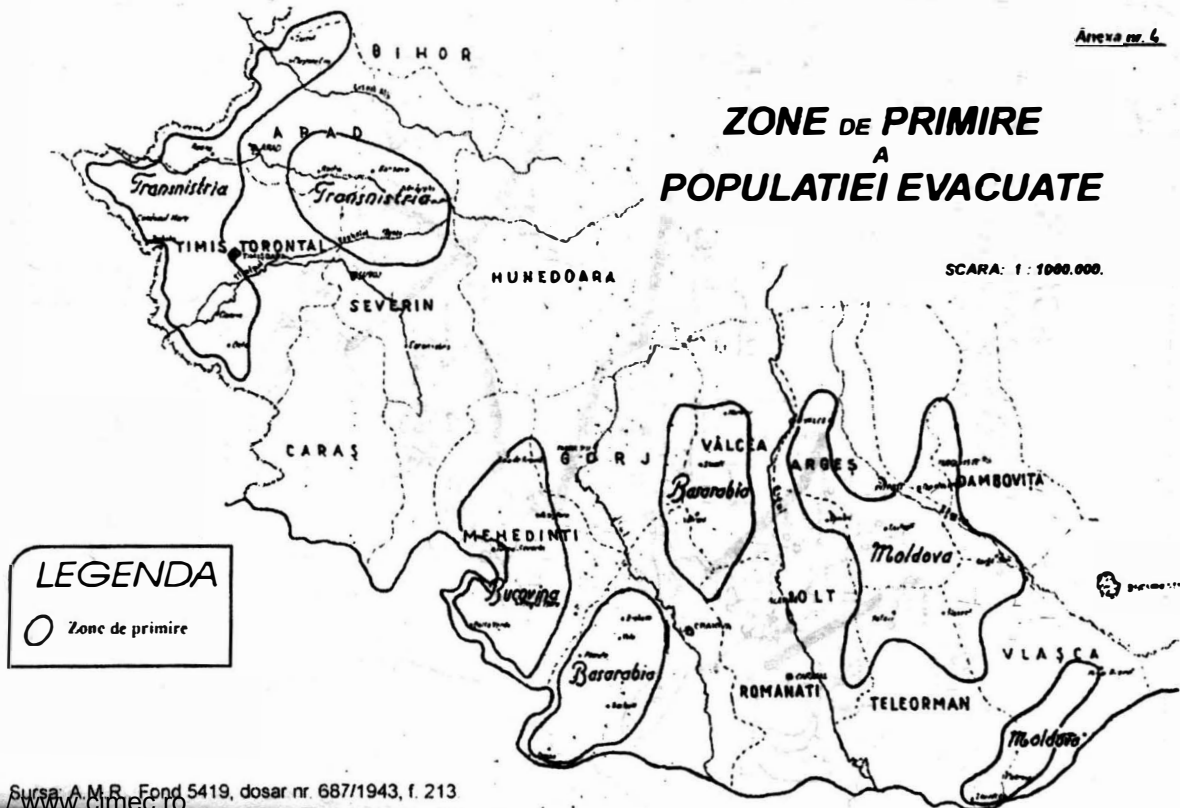

Sursa: A.M.R., Fond 5419, dosar nr. 687/1943, f. 431

Anexa nr. 6

ZONE DE PRIMIRE A POPULATIEI EVACUATE

SCARA: 1 : 1.000.000.

Sursa: A.M.R. Fond 5419, dosar nr. 687/1943, f. 213

Anexa nr.5

MINISTERUL APACERILOR INTERNE

- Cabinet -

T a b e l

Nr. r.	Județul care evacuând	Plasa pt județul care pri- nește pe cel evacuat	Jud. Argeș	Numărul celor evacuați
1.	Jud. Bacău	- plasa Rociu	Jud. Argeș	13.500 pers.
2.	" Bata	- " Stăfănești	" Hucel	10.000 "
		- " Stălpeni	" Hucel	2.000 "
3.	" Botoșani	- " C. de Argeș	" Argeș	6.000 "
		- " Dădulești	" Argeș	5.000 "
4.	" Covurlui	- " Corbiș Mari	" Vlașca	8.500 "
		- " Comana	" Vlașca	1.500 "
		- " Prăgănești	" Vlașca	1.600 "
		- " Ghimpași	" Vlașca	500 "
5.	" Dorohoi	- " Târgoviște	" Dăbovița	1.000 "
		- " Vănești	" Dăbovița	1.000 "
		- " Valea Mare	" Dăbovița	2.500 "
		- " Sătești	" Dăbovița	2.000 "
6.	" Fălciu	- " Jibelea	" Argeș	2.000 "
		- " Pitești	" Argeș	5.200 "
		- " Stoiceni	" Argeș	900 "
7.	" Ieși	- " Costești	" Argeș	23.000 "
8.	" Neamț	- " Arsache	" Vlașca	10.000 "
		- " Sturciu	" Vlașca	2.500 "
9.	" Iultra	- " Săvești	" Teleorman	3.100 "
		- " Siliștea	" Vlașca	0.500 "
10.	" Roman	- " Sănniceni	" Teleorman	5.500 "
		- oraș Sănniceni	" Teleorman	2.500 "
11.	" Tecuci	- plasa Spineni	" Cluj	7.400 "
		- " Vulturești	" Cluj	1.500 "
12.	" Tulcea	- " Vida	" Vlașca	1.200 "
		- " Vlănt	" Cluj	2.300 "
		- " Vîrtoape Sca	" Teleorman	3.100 "
		- " Alexandria	" Teleorman	1.500 "
13.	" Vaslui	- " Rogiori Tode	" Teleorman	1.500 "
		- " Balaci	" Teleorman	1.500 "
			TOTAL	146.600

GUVERNAMENTUL BASARABIEI
Cabinetul Militar

T A B E L

cu repartitia populației din BASARABIA
 în cadrul Operațiunei 1111 B.

Nr. crt.	Județul care evacuează	Cine primește pe cei evacuați		Numărul celor evacuați
		Plasa	Județul	
1.	BALTI	Grădiștea	Vâlcea	12.148
2.	CAHUL	Brabova	Dolj	7.850
3.	CET. ALBA	Calafat	Dolj	5.320
4.	CHILIA	Rojîștea	Dolj	4.084
5.	LAPUSNA incl. Municip. Chișinău	Melinești Simnicul Breasta	Dolj	22.231
6.	ORHEI	Lădești Bălcești	Vâlcea	5.136
7.	ISMAIL	Băilești	Dolj	10.300
8.	SCROCA	Novaci Legrești	Gorj	5.360
9.	TIGHINA	Plenița	Dolj	10.246

T C T A I : **82.725**

O.P.

Guvernământul Provinciei Bucovina
Directoratul Afacerilor Administrative
Subdirecțiunea Ad-țicii de Stat.

T A B E L

de populația din Guvernământul Bucovinei, evacuată în locali-
tățile arătate mai jos :

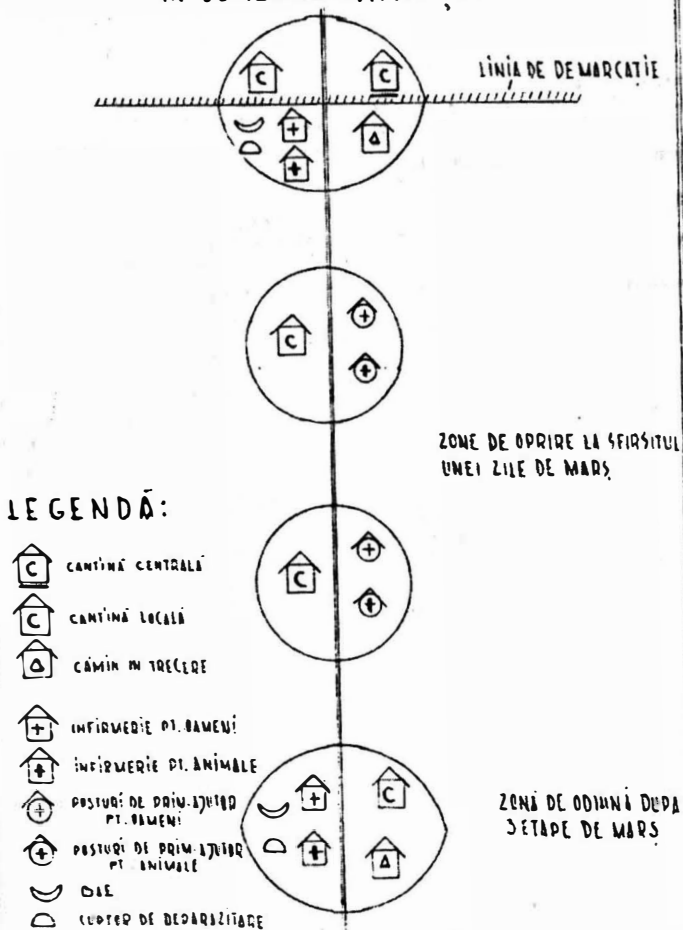
Nr. Județul care crt. evacuează :	Cine primește pe evacuați		Numărul celor evacuați:	
	Clasa :	Județul :	total parțial:	Total pe județ
1.- Câmpulung-Mold.	Peșteana	Gorj	120	
"	Arădiceni	"	80	
"	Alte localități		1200	1.400.-
2.- Cernăuți	Strehaia	Mehedinți ..	5796	
"	Dropteni	"	1921	4.817.-
3.- H o t i n	Morezu	Vâlcea	2500	
"	prin tot județul Caraș	...	4500	
"	prin alte județe		5500	12.500.-
4.- Rădăuți	Vinju Mare	Mehedinți ..)		
"	Kalovăț	"	2400	
"	Devesel	"		
"	în jud. Severin	...	1200	
"	Zăgăraș	Păgăraș ...	140	
"	alte localități		5000	8.740.-
5.- Storojineț	Baia de Aramă	Mehedinți ..	1681	1.681.-
6.- Suceava	Bălăcița	Mehedinți ..	689	
"	Vinju Mare	"	270	
"	Maciej	"	230	
"	Gujmir	"	117	
"	Turnu Severin	"	220	
"	Curtici	Arad	53	
"	Aradul Nou	Jud.Arad ...	54	
"	Chigiriu Criș	"	59	
"	Gura Honț	"	24	
"	Kalsagiu	"	12	
"	Incu	"	143	
"	Recica	"	110	
"	Radna	"	29	
"	Săvârșani	"	51	
"	Sântana	"	74	
"	Sebeș	"	87	
"	Șiria	"	107	
"	Turnova	"	10	2.958.-

Total General: 32.096.-

Directorul Afacerilor Administrative
[Signature]
[Stamp: GUVERNUL MOLDOVIEI SEPTENTRIONALE]

COMISARIATUL GENERAL AL REFUGIAȚILOR
DIN TRANSILVANIA DE NORD
SECȚIA MILITARĂ

SCHEMA ECHIPĂREI UNUI ITINERAR DE EVACUARE ÎN DOMENIUL ASISTENȚEI

Sursa: A.M.R. Fond 5419, dosar nr. 969/1944, f. 9

INSPECTORATUL GENERAL AL JANDARMERIEI

Stat: Major

Biroul 1 Organizare

T A B E L

Cu zonele de evacuare si posturile de comanda ale formatiunilor de jandarmi din
Basarabia, Bucovina si Moldova

Inspectorate de jandarmi ce se evacueaza	Formatiuni de jandarmi in subordine ce se evacueaza	Formatiuni de jandarmi unde se evacueaza	Postul de comanda cu zonele de evacuare
Inspectoratul de Jandarmi Chisinau	Inspectoratul de Jandarmi Chisinau Legiunea de Jandarmi Balti Legiunea de Jandarmi Soroca Legiunea de Jandarmi Orhei Legiunea de Jandarmi Lapusna Legiunea de Jandarmi Tighina Legiunea de Jandarmi Cahul Legiunea de Jandarmi Cetatea - Alba Legiunea de Jandarmi Ismail Legiunea de Jandarmi Chilia Comp. Pol. Z. I. 222	Legiunea de Jandarmi Brasov Legiunea de Jandarmi Ilfov Legiunea de Jandarmi Prahova Legiunea de Jandarmi Vlasca Legiunea de Jandarmi Brasov Legiunea de Jandarmi Dimbovita Legiunea de Jandarmi Muscel Legiunea de Jandarmi Teleorman Legiunea de Jandarmi Arges Legiunea de Jandarmi Arges Legiunea de Jandarmi Vilcea	Brasov Chitila - Ilfov Ploiesti Giurgiu Brasov Tirgoviste Cimpulung Turnu - Magurele Pitesti Pitesti com. Zasljeni - Vilcea
Inspectoratul de Jandarmi Cernauti	Inspectoratul de Jandarmi Cernauti Legiunea de Jandarmi Hotin Legiunea de Jandarmi Cernauti Legiunea de Jandarmi Storojinet Legiunea de Jandarmi Radauti Legiunea de Jandarmi Cimpulung Legiunea de Jandarmi Suceava Scoala de Ofiteri Politie Cernauti Comp. Pol. Z. I. 219	Legiunea de Jandarmi Dolj Legiunea de Jandarmi Mehedinți Legiunea de Jandarmi Dolj Legiunea de Jandarmi Olt Legiunea de Jandarmi Romanati Legiunea de Jandarmi Gorj Legiunea de Jandarmi Vilcea Scoala de Subofiteri Dragasani Legiunea de Jandarmi Vilcea	Craiova Turnu Severin Craiova Slatina Caracal Tirgu - Jiu Rimnicu - Vilcea Dragasani com. Ionesti - Vilcea

Inspectorate de jandarmi ce se evacueaza	Formatiuni de jandarmi in subordine ce se evacueaza	Formatiuni de jandarmi unde se evacueaza	Postul de comanda cu zonele de evacuare
Inspectoratul de Jandarmi Iasi	Inspectoratul de Jandarmi Iasi Legiunea de Jandarmi Dorohoi Legiunea de Jandarmi Botosani Legiunea de Jandarmi Baia Legiunea de Jandarmi Iasi Legiunea de Jandarmi Roman Legiunea de Jandarmi Neamt Legiunea de Jandarmi Bacau Legiunea de Jandarmi Vaslui Scoala de Subofiteri Jandarmi Tirgu Ocna Centru 4 Jandarmi P.S. Legiunea Jandarmi Mob. Iasi Companie Paza Moinești Comp. Pol. Z. I. 215 Comp. Pol. Z. I. 216 Comp. Pol. Z. I. 217 Comp. Pol. Z. I. 218 Comp. 60 Politie	Legiunea de Jandarmi Alba Legiunea de Jandarmi Fagaras Legiunea de Jandarmi Sibiu Legiunea de Jandarmi Tirnava Mare Legiunea de Jandarmi Alba Legiunea de Jandarmi Cluj - Turda Legiunea de Jandarmi Tirnava Mica Legiunea de Jandarmi Hunedoara Legiunea de Jandarmi Bihor Legiunea de Jandarmi Brasov Legiunea de Jandarmi Mob. Ploiesti Centrul de instructie 3 Jandarmi Centrul de instructie 2 Jandarmi Legiunea de Jandarmi Hunedoara Legiunea de Jandarmi Centrul de instructie 4 Jandarmi Legiunea de Jandarmi Tirnava Mica Centrul de instructie 4 Jandarmi	Alba - Iulia Fagaras Sibiu Sighisoara Alba - Iulia Turda Blaj Deva Beius Brasov Ploiesti Buouresti Gaesti Cugir Simeria Tirgu Ocna com. Samiclaus Tirnava Mica Tirgu Ocna
Inspectoratul de Jandarmi Galati	Inspectoratul de Jandarmi Galati Inspectoratul de Jandarmi Tutova Inspectoratul de Jandarmi Putna Inspectoratul de Jandarmi Tecuci Inspectoratul de Jandarmi Covurlui Scoala de Subofiteri Jandarmi Focsani Comp. Pol. Z. I.	Legiunea de Jandarmi Timis Legiunea de Jandarmi Severin Legiunea de Jandarmi Arad Legiunea de Jandarmi Caras Legiunea de Jandarmi Timis Scoala de Jandarmi Dragasani Legiunea de Jandarmi Mehedinti	Timisoara Lugoj Arad Oravita Timisoara Dragasani Turnu Severin

Seful de Stat - Major
Colonel
C. Anton

Seful Biroului 1 Organizare
Capitan
D. Contici

STUDIU PENTRU MONOGRAFIA SATULUI CRASNALEUCA, COM. CRASNALEUCA, JUD. DOROHOI (DIN TIMPUL LUI ȘTEFAN CEL MARE ȘI PÂNĂ LA 1 SEPTEMBRIE 1945)

C. I. DURNEA

Cuvânt înainte

M-am străduit să culeg date pentru a întocmi monografia satului meu drag – Crasnaleuca – care îl consider ca pe cel mai apropiat membru al familiei mele. Nu ca să fiu lăudat, ci să las o mărturie scrisă că am trăit 23 ani în acest sat, îndrumând zeci de generații în locașul școlii Crasnaleuca – locaș de luminare – pe meleagurile Prutului.

Nu fug după laude, dar nici nu vreau ca uitarea să se așeze, nedreaptă, peste numele meu. Fiindcă viața și munca noastră au dreptul să vină la fereastra prezentului, să apară cu o aducere aminte.

Pentru alcătuirea acestei monografii m-am folosit de: documente de la școală, de la biserică și de la mulți bătrâni ai satului Crasnaleuca și Cotu-Miculini, care în timpul anilor stați acolo, mi-au notat datele ce erau necesare acestei lucrări – în foarte multe rânduri – prin aducerile lor aminte, despre ceea ce aveam nevoie în acest scop. Lunea Siminschi-Bogdănești, Pergament (Ștefan cel Mare).

Cu supliment de informări am fost ajutat și de cadrele didactice din 4 sate, ce compuneau comuna Crasnaleuca.

Sătenii din Crasnaleuca: Bătrânul Burlacu și Mogoș, Z. Luchian, I. Porjăunțanu, I. Neamțu, V. Tatarcan, I. Focșa, D. Zosin, Gh. Amititeloaie, Th. Chihaia, Th. Mihai, I. Mihai, V. Bibibău, Aglaia Iacoboae, Gh. Pomîrleanu, Z. Pomîrleanu, I. Simion, Gh. Zosin, M. Lungu, I. Pădureț, Z. Pădureț, Gh. Pădureț, Gr. Pușche, Costache Tatarcan, Ilie Tencariu, Șt. Amărăndei, Axinte Chihaia, Casandra Guraș, I. Saucă, Aurica Vornicu etc.

Sătenii din Cotu-Miculinți: Dascălu Dumitrache Romănescu, Gh. Saucă, I. Mutică și Gh. Harpailă. În acest sat am fost suplinitor în timpul războiului, 1918-1919 câteva luni, 1 septembrie-1 martie cât Școala Normală unde învățam, „Vasile Lupu” din Iași, era ocupată cu răniți.

Mă simt îndatorat față de toți – mulțumindu-le frumos, iar celor morți le spun creștinescul cuvânt „Dumnezeu să-i ierte”.

Înv. Director C. Durnea

Crasnaleuca, 1 septembrie 1941

Mediul cosmologic și geologic

(așezarea satului și descrierea locului)

Satul Crasnaleuca se găsește pe dreapta Prutului și pe teritoriul județului Dorohoi, la 70 km depărtare de capitala județului Dorohoi (orașul Dorohoi).

Se mărginește la nord cu râul Prut – la vest cu satul Cotu-Miculinți, distanță de 4 km, la miazăzi cu satul Adășeni, distanță de 12 km, la răsărit cu satul Curt - distanță 5 km.

Satul Crasnaleuca este așezat pe moșia Kalimachi, mare proprietar, cu locuințe în Botoșani și București.

Satul este izolat – în poziția lui geografică – departe de comuna Mitoc la 12 km de comuna Coțușca la 14 km și de comuna Miorcani la 14 km.

Cel mai apropiat târg este Rădăuți-Prut la distanță de 18 km și Săveni la 35 km.

Apa Prutului pentru săteni este de mare folos: adapă vitele, spală rufele, își face baie care este așa de necesară, folosind această situație numai în timpul verii. Apa de băut se ia din fântâni, care este la o adâncime de 15-20 m. O fântână servește și gospodării.

În timpul iernii, când Prutul este înghețat, adăpatul vitelor se face la izvorul de la Ocop – aproape de ieșirea din sat – care are un debit foarte mare și uluc pentru adăpare.

Apa Prutului poartă și morile de apă – 3 la număr.

Morile cu motor sunt la distanțe mari și e greu de ieșit din sat, căci până la „șleahul din deal” sunt 4 km drum de care, lipsit de prundiș și legăturile cu satele și comunele vecine, au aceeași defecțiune.

Păduri nu sunt, decât la 5 km de sat spre miazăzi, pădurea lui Kalimachi – veșnic proprietar și la Mitoc, distanță de 14-15 km.

Satul Crasnaleuca are în apropiere lunca Prutului ce înconjoară satul în partea de răsărit și ceva din miazăzi în suprafață de 46 ha.

Această luncă este tot a proprietarului, dar prin bună înțelegere se folosesc și sătenii, ca umbrar, întrucât pământul dat la 64 – ce este în cotul Prutului, se învecinează cu această luncă.

Locuitorii satului Crasnaleuca au puțini pomi roditori, predomină mai mult căldărușul, pentru construcție și lemn de foc.

Climă nestatornică, ierni lungi și geroase, primăveri scurte, veri secetoase și toamne reci și ploioase.

Vânturi sunt tot timpul anului și bat neregulat, curentul din valea Prutului. Aerul este tot timpul primenit de acest curent. În timpul verii, se abate și grindina, care distruge recolta.

Bătrânii satului spun că la Curt, satul vecin, este un clopot mare, care atunci când se văd norii încărcăți cu grindină, se trage clopotul și datorită undelor sonore, ploaia cu piatră de gheață este împărțiată.

Întindere: Vatra satului în anul 1450 era de 1 falce, astăzi vatra satului are 125 ha, împrejurul satului 4.240 ha arabil și imaș, 360 ha imaș pentru vite, oi și bălți pentru mult vitele apă – dar în mod special se duc la adăpat la Prut, locuri special amenajate.

Livezile cu pomi fructiferi ocupă o suprafață de 6 ha, aceasta calculată pe întregul sat.

Numele țărnelor: Țarnele poartă diferite numiri, după cum e și locul. Tălină, lunca și fundul satului (64), cele 9, la N și S. După deal, 1922 la coșâr, Țarna din jos, Țuznea, Lanul lui Iordache, La Panora, La Lucernă, La Chitia Bodronul, La iez, La Leah.

Semne de schimbarea vremii:

Sătenii cunosc când are să se schimbe vremea, după anumite semne, apucate din bătrâni, de exemplu: înăbușeala din timpul verii aduce nori groși și grei cu ploaie, când găinile stau grămadă și se ciugulesc urmează moloșag, se moaie vremea.

Când se aude trenul de la Lipcani bubuind, șuruind, vine ploaie. Dacă se începe sarea se moaie vremea. Dacă se lasă fumul de la coșuri în jos vine ploaie. Când porcul fuge cu paie în gură este semnul că vine viscol și ger. Când pisica se suie pe cotruță va fi frig. Când la tăiatul porcului splina e mai groasă la partea dinspre cap, iarna va fi mai ușoară la început, dacă este mai groasă în partea cealaltă, iarna va fi mai grea la sfârșit.

Când fumul coșurilor se ridică drept în sus, dacă e înnourat, se va însenina.

Potrivit acestor semne, locuitorii își aranjează treburile gospodăriei în așa fel ca să nu aibă pagube.

Istoricul satului

Date precise asupra înființării satului nu sunt. După unele tradiții, satul are vechime de pe timpul lui Ștefan cel Mare. Ex. Poșta – schimb de cai – la Rateș (Han) unde era mare Vornicu, mai târziu s-a spus Chihaia. De aici se vede că familia Chihaia din Crasnaleuca este cea dintâi și cu post de răspundere pe acea vreme (vornic).

Numele de Crasnaleuca se împarte în două: Crasna (roșu) și leucă (leucă prăvălie).

Monumente istorice

I. În 1916 la primul război mondial, nu s-a refugiat nimeni din sat.

II. În refugiul din 1941 a fost părăsit tot satul, pe baza ordinelor primite, în timpul războiului contra rușilor pornit de Germania hitleristă și generalul Antonescu care au făcut o alianță într-un război nedrept.

Locuitorii satului Crasnaleuca s-au dus la 10-15 km, unii și mai departe. A rămas în sat ascunsă într-o poieniță mătușa Aglaia Iacoboaia.

Atunci au fost bombardate școala și biserica, care la reîntoarcere s-au pus la punct, reparându-se toate stricăciunile cauzate atât la școală, cât și la biserică.

La aceste reparații a contribuit: statul, primăria și sătenii. Eu m-am refugiat cu familia la Săveni, în casele mamei mele, luând cu mine familia învățătorului director Necula Cojocaru de la Teșcani și pe finul Ioan Luchian din Crasnaleuca cu întreaga familie.

III. refugiul din 1944 s-a făcut din ordinul guvernului, în luna martie, ziua 25 când armatele se apropiau de Prut. S-au oprit și în Crasnaleuca, nefăcând stricăciuni datorită primarului Papij Gh. ce era basarabean căsătorit în Crasnaleuca și cunoștea limba rusă. Ulterior a fost pus primar înv. C. Manole, ce a rămas pe loc, din motiv de boală și familie numeroasă.

Populația satului

Descrierea antropologică

Locuitorii satului sunt de origine etnică română.

Chestiunile de specialitate – în ceea ce privește cercetarea antropologică, cercetarea sângelui, forma corpului, culoarea ochilor, înălțimea corpului, fiind de competența specialiștilor, nu le-am tratat.

Ne mărginim a spune că locuitorii sunt potrivit la înălțime. Cel mai înalt, Vasile Bilibău – 2,05 m în vârstă de 60 ani, cel mai mic, Gr. Cucaș 1,35 m înălțime, de 59 ani și tot mic Ioan Ficșa 1,38 m înălțime, de 62 ani.

Majoritatea au părul castaniu și ochii căprui. Mai sunt cu ochii albaștri și blond la păr. Nu lipsesc și cei cu părul negru și ochii negri.

Toți au o privire ce-ți inspiră încredere și multă bunăvoință în acțiunile bune. Puțini sunt cu ochii negri și părul negru.

Generațiile care se ridică vor fi mai degenerare, din cauză că se bea mult la cârciuma din centrul satului, la Chihaia Costache și Irimia Tencariu, stau butoaie de spirt unul lângă altul – cu mii de litri – cu care mai fac și contrabandă. La Zamfir Pădureț este un mare depozit de băuturi alcoolice.

Din cauza excesului de băutură, copiii sunt slabi,.

Tineretul de sex masculin se consideră feciori, joacă la joc, fumează și beau, ca în această stare de ebrietate să apară mai ales în zilele de sărbători.

Demografia satului

Mișcarea populației cuprinde numărul familiilor, gospodăriilor, locuitorilor, starea civilă și creșterea – scăderea – populației.

Registrele stării civile sunt la primăria Mitoc. S-au pierdut o bună parte din ele, cu ocazia refugiului în timpul războiului și nu se pot da date precise.

La 31 decembrie 1941, în urma unei anchete făcute, populația satului număra:

Copii				Bărbați	Femei
7 -12 ani		12-18 ani		18 - 68 ani	18 - 68 ani
B: 94	F: 107	B: 99	F: 119	168	190

Neștiutori de carte - 1913-1945:

Anul	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923
B.F.	109	111	114	161	160	160	160	149	151	148	144
Anul	1924	1925	1926	1927	1928	1939	1930	1931	1932	1933	1934
B.F.	135	132	130	125	120	119	118	116	111	101	100
Anul	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
B.F.	95	84	80	72	51	41	30	2	2	1	1

Populația ce nu poate munci – copii de până la 7 ani, infirmi, bătrâni și funcționari = 195 suflete.

În acest număr intră și mobilizații = 61 la diferite unități.

Ocupația de căpetenie este agricultura, creșterea vitelor, bovinelor, oinelor, albinăritul, pomicultura în măsură mai redusă, siricicultura, viticultura etc.

Cu apicultura se ocupau: Costache Pricopie, înv. C. Durnea și pr. M. Mironescu.

Cu silvicultura se ocupau: școala ca experiment pentru elevi și săteni, înv. Margareta Mironescu și Maria Simion.

Cu viticultura se ocupau: C. Pricopie, înv. C. Durnea, înv. I. Burlacu, I. Focșă, I. Simion, V. Tatarcan etc.

Avicultura este ocupația în general a gospodinelor.

Populația școlară în 1944 -1945 era: băieți - 141, fete - 156. Funcționari: 17, negustori: 5, meseriași: 25.

Descrierea biologică

Privitor la felul de trai al populației, hrana, îmbrăcămintea, locuința și starea sanitară.

1. **Hrana:** e lipsită de regularitate și mai ales de calitate, vorbind cinstit, fără a ne înșela, cum se obișnuiește a pune la date statistice. Viața poporului este ținută de aer, lumină, apă și muncă.

Pentru cei care nu au o vacă de lapte, mâncarea obișnuită este cartoful, borșul cu fasole, cu sfeclă, etc.

Hrana mai substanțială se pregătește la Crăciun și în cășlegile de iarnă, pentru cei ce au porc tăiat, zilele Paștelui, la hramuri și praznice.

Aproape la toți sătenii, mâncarea se compune din două feluri: borș cu fasole, ori cu cartofi, fasole dulci sau cartofi dulci, fierți numai cu apă. Nu fiecare se îngrijește de a pune murături pentru iarnă. Se mai prepară borcane cu legume, urzici, păstăi, acestea se mai fac și prăjite cu ulei sau grăsimi și cu mujdei (usturoi pisat). Completarea se face cu mămăliguță mare și deasă.

Unele gospodine în ultimul timp își socotesc o ocupație de onoare în a pregăti mai multe feluri de mâncare și le rânduiesc la masă, după priceperea fiecăreia. Unele gospodine mai fac pâine în timpul lucrului, dar baza e mămăliga.

Din gospodarii satului, 30% au făină de grâu pentru pâine și în aceeași proporție sunt și gospodinele care știu să gătească mâncări mai bune.

Fructele: cireșe, vișine, prune, caise, zarzăre, alcătuiesc un fel de mâncare, cine n-are asemenea fructe, ia de la rude sau vecini - asta fără bani, se dă de pomana zicându-se din partea celui de le primește - bogdaproste - să fie de sufletul morților.

Din prune se face și magiun care se mănâncă cu pâine sau cu mămăligă. Cealaltă pâine. Zahărul se întrebuințează și la unele mâncări. La majoritatea gospodarilor se lipsește din casa lor acest aliment.

Pâinea este tare dorită de copii. Când se duc mamele la oraș, sunt așteptate de copii pentru a le aduce, pâine, covrigi, colaci, etc.

Mulți copii vin dimineața la școală fără să fi mâncat ceva și dacă mănâncă ceva, e mămăligă cu ce a rămas de cu seară. Mulți mănâncă cartofi copti pe plită. Nici copiii de lapte nu au un tratament mai bun. De la 3-4 luni sunt deprinși a mânca borș cu mămăligă, la aceștia pântecele se mărește simțitor.

La 10-12 luni sunt înfărcați. Orele de masă sunt schimbate după anotimp și muncă. De regulă iau masa de 3 ori pe zi, dimineața pe la orele 8, la amiază 12-13 și seara la orele 19-20. La masă se bea apă.

Mâncarea e pregătită la plită, pe chirostele în vatră, sau la cuptoraș în curte. Vasele sunt simple, ceaunul pentru mămăligă și fiert lapte și 2-3 tigăi sau oale din tuci pentru prăjit unele mâncări.

La masă se folosesc străchini și linguri de lemn. În unele case sunt castroane și farfurii, dar și acestea se servesc în majoritatea cazurilor la hram, praznice și când vine cineva în vizită (musafiri).

Muncitorilor la câmp li se duce mâncarea în traistă dacă este ceva care să nu curgă. Dacă mâncarea curge, se duce în oale de lut acoperită cu pocriș și șervet. De obicei ceea ce curge se duce în oale sau căni smălțuite.

Alcoolismul: Mâncarea în afară de: nunți, cumătrii, hramuri, praznice, e lipsită de băuturi alcoolice. În casa multor gospodari se găsește câte o sticlă cu rachiu, cumpărat sau îl fac în casă, din sfeclă sau din pâine (făină de porumb, amestecat cu făină de grâu, de secară, prune, drojdie, dospește și în urmă improvizează țeava și ceaunul și rachiu e gata. Unii fac rachiu în felul acesta și-l vând în sat sau satele vecine – pentru nunți, cumătrii, hramuri etc. Este un venit pentru unii, care și-au făcut în ultimul timp și o meserie.

De băut, se bea foarte mult la sărbători, zilele când se duc la târg, în zilele când se face o afacere – vând sau cumpără ceva (bea adălmaș).

La mulți le place rachiu, dar nici vinul nu-l ocolesc, mai ales că mulți din locuitorii satului au viță-de-vie și fac vin chiar în cantități mai mari, vânzând și în satele vecine.

Cetățenii satului Crasnaleuca sunt ingenioși și cu spirit comercial mai dezvoltat, decât cei din satele vecine.

Fumatul: Fumează 60-70% din populația satului, se găsesc puține familii în care nu fumează măcar unul din ei.

Femeile nu fumează, dacă se găsește câte una foarte rar, este considerată în sat o femeie lipsită de rușine.

Locuințe: cu ani în urmă se făceau casele din furci de lemn și îngrădite cu nuiele, apoi se lipeau, cu lut amestecat cu paie, iar în urmă după ce se usca bine se lipea cu un lut amestecat cu pleavă – urmat de 2 luturi cu bălegar de cal.

Astăzi, majoritatea caselor se fac din chirpici și aceleași luturi ca mai sus, lipsă de primul cu paie.

În final se vâruiesc de 2-3 ori și casa e gata. Acoperișul din șindrilă, olane sau tablă. Cei mai săraci făceau casele acoperite cu stuf sau paie de secară. Unii lucrau acoperișul din paie de secară, cu multă artă. Cuiele de fier sunt mult folosite. Se găsesc și case lucrate cu cuie de lemn și acestea ale următorilor gospodari: Vasile Gh. Niță, V. Onofrei, Iorgu Apostol, Gh. Aanică și I. Corjăuțanu.

Casele se fac după numărul membrilor de familie.

Școala și biserica sunt făcute din piatră. La școală „Tip Stoescu” este făcută una sală, cea din dreapta, din chirpici terminată în timpul inv. dir. Durnea Constantin, anul 1922/1923.

Casele bătrânești au câte 2 ferestre mici, cu câte 4 ochiuri la fereastră și același destul de mici și nu se pot deschide. Aerisirea se face prin deschiderea ușii. Lângă temelie e prispa din lut și scânduri.

Podul casei este magazia gospodarului. Prin tindă, pe unde intră în pod, găsești scara de la pod, ușa la casa cea mare și ușa la odaia de locuit, unde e și bucătăria. Tot în tindă e și culmea sau cuierul, de pus sumanul, cojocul și alte lucruri de îmbrăcăminte, precum și învelitorile.

Din tindă nu lipsește gaura prin care iese fumul din sobă. Astăzi casele bătrânești s-au redus în număr mic. Pășiiți în anul 1945, se fac case mai mari, confortabile, încep unii cu dare de mână să-și cumpere mobilă (pături, masă, scaune, dulap pentru haine) în comparație cu aranjamentul bătrânesc care era după cum urmează: bucătărie cu horn mare cu pițcă, în fund o masă și o bancă de stat pe ea, în aceea se punea și un pat lung de scânduri, pe care dorm cei mai mulți ai casei (lăi lungă până la ușă. Blidarul se pune în cui lângă ușă, acolo sunt așezate: farfurii, străchini, cești și linguri. Tot lângă ușă se păstrează și ciubărul în care se pun zoile. În o băncuță în bucătărie se ține și cofa sau căldarea în care se păstrează apa de băut precum și aceea ce se întrebuițează la facerea mâncării.

În casa mare (odaia curată) - o masă mare așezată ca să poți sta pe lăi sau unii sunt două paturi și o bancă lungă ce servește când vin musafiri (oaspeți).

Pe unul din paturi e clădită zestrea și culmea unde se țin hainele de sărbători ale gospodarului, gospodinei și ale copiilor.

Pereții sunt acoperiți cu scoarțe și păretari. Între ferestre, o oglindă nu prea mare și încărcată cu poze multe (fotografii de când gospodarul a făcut armată și gospodina când era fată și ale altor rude apropiate).

Pe grinda casei sunt flori și busuioace strânse din vară, întrebuițându-le și ca lacuri. Tot pe grinda cea mare se pun cești și pahare înflorite. În ferestre se mai pun și lufurii, cele înflorite cu flori mari, din cele mai ochioase.

La unii gospodari se pun și gavanoase cu flori (în special unde sunt fete mari).

La casele cu două odăi, în casa cea mare nu este sobă, în cazuri mai rare, dacă se face sobă, ea se face din cărămidă, făcută acasă, nearsă. Focul se face cu lemn, bucălăi și tezie (bălegar pregătit anume de la grajdul vitelor) sau se taie cu hârlețul din scutul oilor.

În bucătărie sau căsuță se face focul cu strujeni rămași de la vite, bețe de răsărită sau paie.

Iluminatul se face cu lămpi în care se pune petrol. Pentru treburi pe afară, folosesc în timp de noapte felinarul tot cu petrol (gaz).

Pivnița: se fac din piatră, acolo se țin murături, cartofi etc. La unii gospodari rare au vie - pivnițe pentru ținut vinul se fac aparte.

Grajdul sau șura - acolo se țin vitele cornute și caii. Se construiesc cu pereții din lemn, nuială și vâlătuci din lut și paie. Se acoperă cu stuf sau paie de secară. Cei care dau de mână le acoperă cu șindrilă. Vitele în general sunt bine îngrijite. Cotețele porcilor, găinilor sunt mai puțin îngrijite la unii și se construiesc în apropiere de grajd.

Closetul este de obicei construit mai departe de casă, făcându-se o groapă înălță de 2 m și se mută când e cazul. Pardoseala e făcută în majoritatea cazurilor din scuf, bețe de răsărită, strujeni și în rare cazuri este făcută din scânduri.

Curtea casei și grădinile cu scânduri la drum, pe stâlpi de stejar sau salcâmi și la unii cu gard de nuiele obținute din ostrovul din dreptul satului, ce se află în mijlocul satului. Restul grădinilor se împrejmuiesc cu bețe de răsărită, stuf și rare cazuri cu nuiele.

Îmbrăcămintea: În trecut, bătrânii purtau plete, iar unii își lăsau și barbă, astăzi nu mai poartă nimeni nici plete și nici barbă.

Încălțăminte și îmbrăcămintea: femeile poartă ghete, fetele pantofi, bătrânii cizme și cizme, căciulă din miel, una foarte bună pentru zile mari și două pentru zile mici, de calitate inferioară. Bărbații poartă căciula aplecată într-o parte sau pe două părți. Vara poartă pălării de paie făcute de ei și de zile mari, din postav, cumpărate din oraș. Femeile poartă iarna tulpane, iar vara grimele, batiste albe. Fetele umblă cu capul gol vara, iar iarna cu căciulițe de lână, diferite culori și lucrate de ele. Bărbații poartă iarna haine de suman și cojoc mare când e ger și cojocul mic când timpul de iarnă

permite și flanele de lână făcute de gospodinele lor, împletite cu andrele sau croșet special.

Vara umblă cu cămăși albe de bumbac țesute și făcute de gospodinele lor. Mai umblă și cu pantaloni sau izmene. Iarna poartă mănuși de lână, împletite cu andrele sau cârlig. Flăcăii poartă vara pălării de paie și de fetru, cumpărate de la oraș în diferite culori. Ei mai cumpără și pălării de paie de la oraș pentru sărbători când obișnuit umblă cu pălării de paie lucrate de ei. La pălării poartă flori de sezon, acestea la horă în sat.

Femeile, iarna poartă fustă și polcă. Iarna poartă și cațaveică îmblănită înăuntru, la unele cu piei de vulpe, cele cu dare de mână, iar restul cu pielicele de miel de la oraș. Pe cap șaluț de lână sau șal mare de târg.

Fetele au aceeași îmbrăcăminte ca și femeile, numai că poartă culori deschise.

Băieții până la 4-5 ani poartă rochițe ca și fetele, după 4-5 ani le fac izmănuțe și pantaloni, iar iarna haine mai groase de suman, sau postav cumpărat de la oraș. Când vin la școală, la majoritatea elevilor li se cumpără haine de la oraș sau târgurile apropiate.

Fetele au aceeași îmbrăcăminte ca fetele mari. În picioare au ghetuțe iar cei lipsiți, băieți și fete, poartă opincuțe sau târlici tălpăluți cu piele de porc.

La horă, fetele vin cu capul gol și la gât cu mărgеле. Luxul în îmbrăcăminte a pătruns și pe aici, fetele poartă ciorapi de mătase, pantofi cu tocuri înalte, roșu și pudră sunt lipsite și cu rochii ca la oraș.

Flăcăii, ca lux de îmbrăcăminte, au fular de mătase ca podoabă, face parte din moda timpului, acesta îl ia la horă și când se duc în vizită în zilele de sărbătoare.

Starea sanitară: Igiena locuințelor numai pe alocuri lasă de dorit, unde sunt copii mulți și casele mici, aceasta prin faptul că în casă se aduce: vițelul de la vacă, mieii când fată oile și purceii după fătare.

La unele case ferestrele nu se pot deschide. Ogrăzile și livezile nu sunt peste tot curate.

Gunoii sunt strâns cu mare grijă, făcându-se platformă, iar iarna se cară în câmpul cel mai apropiat de sat unde se seamănă: cartofi, sfeclă furajeră, cânepă etc.

Casele și parte din acareturi sunt văruite de 2-3 ori pe an: la Paști, la Duminică Mare și la hram de Sf. Neculai.

Rufăria corpului e schimbată după obișnuință, duminica pentru mers la biserică și la horă. Despre rufăria patului nu se pomenește la unii.

Somnul și odihna sunt hotărâte de munca și firea săteanului.

Iarna nefiind mult de lucru se culcă devreme și se scoală târziu când se face ziua. Gospodina, mai ales care are fete, rămâne mai târziu la lucru cu fetele, toarce

împletește. De obicei, în postul Crăciunului și în postul mare se pun stative, se țese. Odată cu sosirea primăverii, reduc somnul până toamna târziu, odihna este lăsată pentru sărbători.

Bolile: sunt puține. Copiii mici și oamenii mari se spală cu săpun pe mâini și pe față – fiind socotit acest spălat ca un leac pentru sănătate. Săpunul se întrebuințează din abundență și la spălaturile rufelor. El se face în casa multor gospodari (din grăsime, olei sau de oaie).

Pelagra: a fost în sat prin anul 1905.

Sifilisul: are un număr mic, mai ales la tinerii ce vin din armată. Se îngrijesc la medic și scapă de această boală rușinoasă.

Tuberculoza: se manifestă în 3-4 familii, ca moștenire. Acestea sunt: Ilie Tencariu, Sava Tencariu, Adrian Tencariu și N. Tencariu.

Dintre bolile contagioase care bântuie periodic sunt: dezentaria, scarlatina, tifosul, frigurile (malaria) și febra tifoidă.

În caz de boală, sătenii aleargă la doctori: la Rădăuți, Lipcani, Săveni sau la Cernăuți. Pentru copiii mici, cer ajutor la babele din sat pe care le consideră pricepute. Vestită este mătușa Iacobaia, baba Ilinca de la Curt și Todirescoaica.

Pentru scoaterea măselelor sau a dinților cariați, vestit în Crasnaleuca este moșul Gh. Amititeloiaie, ce ține un cleștișor învelit într-o cârpă – păstrându-l sub streșina casei – acoperită cu stof. Scoate măseaua, pune sare și te duci acasă.

Din buruienile de leac sunt: floare de soc, de tei, romaniță, coada șoricelului, menta rece, pojarnița, lumânărica, nalba etc.

Acestea sunt adunate la femei gospodine și păstrate la loc bun.

Vrăjitoare în sat: Humelnicița, Bilibăuca și Ilinca de la Curt.

Atinși de infirmități fizice sunt: Dumitru Zosin, V. Amărăndei, Th. Platon, V. M. Chihaia și Gh. Dascălu.

Invalizi din războiul 1916-1918: Dumitru Zosin și V. Amărăndei.

Invalizi din războiul 1938-1944: V. N. Chihaia și Gh. Dascălu.

Gângari: I. Roibu.

Bolile animalelor: mai des întâlnite sunt: dalacul. Boala de sânge se vindecă: i se dă sânge vitei bolnave. Priceput la orice boală a vitelor este moșul Gh. Amititeloiaie. Pentru dalac se pune spânz, iar după 10-12 zile, vita se vindecă.

Starea economică: Viața economică a satului este împărțită în trei epoci: I). După anul 1964, după împrăștierea lui Cuza Vodă, sătenii crasnaleuceni au dus-o bine scăpând de jugul boierului care-i apăsa fără milă, fiind harnici și pricepuți, au mers spre binele ce-l visaseră.

II. După războiul din 1916-1918, când s-a făcut legea agrară din 1922-1923, li s-a înproprietărit cu câte 5 ha cine n-a avut pământ deloc, iar la cei ce aveau sau moștenire de părinții înproprietăriți la '64 (pământ dat în cotul Prutului) li s-a dat completare până la 5 ha pământ bun pe moșia Crasnaleuca a lui Jan, frații Kalimachi Crasnaleuceni, fiind oameni harnici și pricepuți, și-au ridicat standardul de viață.

III. Înființarea Obștei de cumpărare „Moldova“ prin vinderea de către frații Kalimachi a porțiunilor rămase, a făcut ca mulți cetățeni din Crasnaleuca și din alte comune vecine, să se constituie în cumpărători, înființându-se „Obștea Moldova“ în anul 1924-1925.

Prețul fiind mare, plata se făcea în rate anuale.

Venind legea conversiunii i-a scăpat de datorii și în felul acesta, situația multor s-a îmbunătățit.

Manifestări economice

Agricultura: studierea pământului stăpânit de fiecare cap de familie (nu trec de 5 ha) afară de membrii obștei de cumpărare „Moldova“ care s-a înscris de la 2 ha la 10-30-80 ha. Meseriașii au și ei pământ, la fel și comercianții.

Cerealele cultivate sunt: porumbul moldovenesc, ciocantin, morcovei și hanganul. La o parte din gospodari nu le ajunge porumbul până la noua recoltă.

Grâul de toamnă și secara se seamănă aproape de fiecare gospodar, după înproprietărirea din 1922-1923. Secara și grâul ocupă primul loc după porumb.

Ovăzul se cultivă mai mult pentru cai și cel mai cunoscut este ovăzul moldovenesc. Orzul se cultivă pe suprafețe mai mari și se întrebuințează în hrana cailor, porcilor, măcinat și în hrana vacilor de lapte etc.

Păioasele, mai de mult, se treierau cu îmblăciul (două bețe legate cu nod de piele ca să le poată învârti în jur și cu forța ce bine să bată spicele). Se mai treiera și cu caii pe arie, se întindeau snopii, iar în mijlocul lor se bătea un par de care erau legați 2-3 cai cu o funie lungă, învârtindu-se până se strângeau funiile par și în felul acesta se băteau spicele, caii se întorceau invers până se dezvârtea funia.

Cu mașinile de treier (chirat sau cu motoare) se treiera la gospodarii ce aveau pământ mai mult.

Plante furajere: lucerna semănată prin ovăz, orz sau grâu se bucură de mare cinste, la fel și trifoiul. Lucerna semănată ține 4-5 ani, iar trifoiul 2-3 ani. Se fac câte 2-3 coase pe vară, depinzând și de calitatea pământului. Prima coasă se dă la caii vaci, iar a II-a coasă se lasă să se maturizeze pentru sămânță, pe care dacă este în cantitate mare, o comercializează.

Se seamănă și sfecla furajeră, prin grădini și locuri mai bune în apropiere de sat. Sfecla furajeră se dă la porci, cai, vaci și păsări. Sfecla de zahăr se seamănă în pământurile cele mai bune, dar distanța până la punctul de colectare fiind prea mare și drumurile anevoioase, locuitorii din Crasnaleuca au renunțat la această cultură – cu toate că aduce un venit mare în comparație cu alte culturi, dar cere mult lucru și la timp. Această cultură se făcea numai pentru bani.

Plantele oleaginoase: cânepa este cea mai răspândită, fiecare gospodar seamănă 2-5 prăjini de cânepă – aceasta pentru nevoile casei lor.

Haldanii se seamănă pentru sămânță din care se face ulei.

Înul e foarte puțin cultivat. Bostanii se seamănă pentru porci și vacile de lapte, iar din sămânța lor se face un ulei foarte bun. Se seamănă și bostani albi, pentru hrana omului. Se fierb, se fac cu lapte iar sămburii se întrebuințează tot la ulei.

Soia: începând din anul 1934 a început a se semăna și a luat proporții din ce în ce mai mari suprafețe, întrucât era cultura cea mai bine valorificată - 30 lei kg și în 1942 a ajuns la 50 lei kg, de 2,5 valoarea kilogramului de grâu. Lucrată în condiții optime dădea și 2.000 kg la ha. Deci această cultură aducea cel mai mare venit în casa gospodarului din Crasnaleuca.

Legume: cartofii sunt nelipsiți din nici o gospodărie, 4-10 prăjini. Soiurile semănate sunt: americane cu coaja albă, cartofi de lună timpurii care au coaja roșiatică și forma lungă – deci cel mai preferat soi; cartofi de toamnă varietate „urgenta“, cartofi ungurești etc.

Fasolea se seamănă în cuib printre porumb. Sunt mai multe varietăți: fasole pentru păstăi, fără ață, agățătoare și neagățătoare, fasole albe rotunde pentru iarnă, fasole grase, fasole mici pentru borș, fasole boabe mari pentru salată, fasole țurchi etc.

Mazărea, bobul și năutul se seamănă mai puțin.

Zarzavaturile ocupă un loc însemnat în grădină, de unde nu trebuie să lipsească pătrunjelul, morcovul, mărarul, ceapa, usturoiul, salata de marole, precum și răsadurile de roșii, ardei grași și iuți, țelină, păstârnac și varză.

Pentru răsaduri se făcea istie cald la școală încă din primii ani ai venirii mele ca inv. director 1922-1923 și se împărțeau elevilor să le răsădească la casele lor, după ce ajungea la maturitatea de răsărit. Erau supravegheați și acasă de cadrele didactice, pentru a se deprinde să aibă și la casele lor când vor fi gospodari. Școala Crasnaleuca era un bun exemplu în această direcție și în plus altoirea pomilor fructiferi și a viței-de-vie - varietăți nobile: Fetească, Otonel, Coarnă etc.

Nici florile nu lipseau la școală, așa că exemplul de aici era îmbrățișat de fete, în satul. Crizanteme diferite culori, ochiul boului, gheorghine, petunii etc.

Sătenii din Crasnaleuca, fiind gospodari foarte buni, sunt convinși că numai pământul bun lucrat la timp poate să aducă venitul dorit de ei.

Arătura se face cu plugul tras de 2 cai. Boi sunt puțini în sat. Au: I. Focșa și Adam Culică. Cei care aveau câte un cal își căuta tovarăș din iarnă.

Se folosesc două feluri de pluguri: cu grindeiul și cetiuaga de lemn și plugul cu grindeiul și cotiuaga de fier (plugul cel mai bun este marca „porc” - dar a apărut târziu). După ce se ară, se grapă cu grapa și se dă și tăvălug, în caz de secetă sau chiar de nu-secetă - această lucrare se face pentru a presa pământul să ia contact mai bun cu sămânța dată în pământ.

După anul 1934, au apărut și semănătorile din fier și totul se seamănă în rânduri și în condițiuni mai bune era și răsăritul plantelor.

Creșterea vitelor: Sătenii au fiecare vite, prea puțini sunt cei ce nu au. Vacile ce dau lapte sunt îngrijite foarte bine, li se dă porție ce constă din: sfeclă rasă pe răzătoare, amestecată cu pleavă sau cu șisică și se pune și făină de porumb - tărâtă de grâu sau urluială de orz. Unii le amestecă și macul rezultat din fabricarea uleiului, de la oloerniță când fac ulei pentru casă.

În timpul verii, vacile se duc la imașul destinat pentru ele. Stărpăciunile se dau la imaș separat. Pentru iarnă se pregătește nutrețul necesar, din vară să fie suficient pentru toate bucățile ce le are gospodarul, când ele stau în grajd sau în șură.

Prisosul de lapte n-au unde-l vinde, se consumă în casă și în cazul când vecinul nu are vacă cu lapte, i se dă de pomană.

Oile: sunt de rasă bună, caracul sau corci. Pielicelele se comercializează. Vă negustori de la oraș în timpul fătatului oilor și se face târgul. Sunt negustori de pielicele și oameni din Crasnaleuca: N. Luchian, M. Zosin etc. Mai toți sătenii din Crasnaleuca au oi, cel puțin 10 buc, 50 buc și mai mult.

Oi de rasă bună au următorii locuitori: Pădureț D., Zamfir Luchian, înv. C. Durnea, V. Tatarcan, Șt. Amărăndei, Pr. Mihai Mironescu etc.

O oaie dă pe vară 15-20 kg caș dacă este hrănită bine în timpul iernii - această cantitate se ia dacă se dau oile la măsură. În cazul când se împacă cu șeful de stână la kilogram, atunci se dă 10-12 kg caș la oaie, în acest caz, stăpânul de stână strânge brânza și fixează ziua când să vină gospodarul să-și ia cașul (joi sau duminică, de săptămână).

Cal: Majoritatea sătenilor au cai buni, de rasă. Costache Chihăia, Axian Chihăia, M. Lungu, C. Durnea, Mihai Mironescu, I. Burlacu etc.

Căruțele sunt trase de 2 cai foarte puțini care au câte 1 cal. La fel sunt puțini care înjugă boii la plug. Foarte rar cine înjugă vaci la car sau le pun la plug.

Porcii: sunt crescuți pentru nevoile casei și pentru vânzare. Iarna și vara stau în cotețe și dacă au loc mai mult în curte, îi țin și la pripon. Numărul porcilor scade la Crăciun, când se taie în ziua de Ignat (zi specială pentru sacrificarea lor).

Câinii: sunt pentru paza gospodăriei. Îi țin legați și se mai plimbă pe sârmă, de la grajd și până în apropiere de casă.

Creșterea păsărilor: aceasta cade în seama gospodinelor. Fiecare gospodină pune cel puțin 5-10 cloște pentru a avea pui. Când sunt mari se taie, pentru hrana familiei și dacă le prisosesc, îi vinde la prăvălie ca și ouăle, pentru cheltuielile mărunte ale casei. Soiurile de găini cunoscute sunt cele moldovenești și unele amatoare pentru păsări își aduc ouă de la ferma Petricani, Lehorn și Rodisland. Rațe și găște cresc pentru carne și pene. Din pene fac perne și în felul acesta este o întrecere între gospodine.

Porumbeii sunt grija copiilor.

Pomicultura și apicultura: sunt moștenite din moși-strămoși. Pe lângă înfrumusețarea gospodăriilor, aduc și un venit frumos în anii mănoși. Apicultori sunt: C. Pricopie, M. Mironescu, C. Durnea, V. Tatarcan etc. Aceste ocupații nu cer mari cheltuieli.

Meri de soiuri alese sunt: ionatane, domnești, pătule etc. Aceste varietăți se rădesc la școală, la înv. Burlacu, pr. M. Mironescu etc.

Perele sunt: busuioace, tomnatice, dar nu se păstrează pentru iarnă.

Industria: sunt numai mori pe apa Prutului și mori de vânt - proprietari: I. Neamțu, Pr. M. Mironescu, C. Durnea și Gh. Buche.

Industria casnică: o fac femeile și fetele: țes covoare, sumane, pânză, saci și cos flori, mai mult pentru necesitățile gospodăriei.

Satul are trei fierari: Gh. Iacob, Sofronea Pomârlean și Mihai Ioan.

Rotari și dulgheri: Gh. Neamțu și I. Focșa. Majoritatea cunosc meseria din practică, nu au cărți de meșteri, ei nu se ocupă numai de meserie, fac și agricultură.

Prăvălii au: Gh. Mihai, I. Luchian, Marcu Bacalu, Gh. Burlacu, Ilie Tescariu și I. Roșca. Este și cooperativă, cu diferite articole necesare satului. Aceasta are un comitet de conducere și vânzător pe Costache Tatarcan, cu spirit comercial dezvoltat.

Despre negoțul ambulant se spune că se făcea încă din anii 1875-1876. se făcea și mare contrabandă, cu locuitorii de peste Prut, întrucât era graniță. Se câștigau bani frumoși, în special cu spirt și cai, vite. Acești locuitori făceau poarte din familiile Mihalache și Mandache din Cotu-Miculinți, I. Tencariu și Pădureț Z. din satul Crasnaleuca. Aveau legături cu grănicerii și finanțele.

Satul este vizitat, ca și în trecut, de negustori care cumpără vite, oi, porci, melicele și diferite lucruri ce au sătenii de vânzare în gospodăriile lor.

Drumurile satului au fost lărgite cu bună înțelegere între oameni, la fel și drumurile din țarină.

Cooperația: Crasnaleucenii n-au fost contra înființării cooperativei de consum din anul 1927 și nici a obștei de cumpărare „Moldova“ din anul 1925, înscriindu-se ca membri.

La banca populară din Mitoc, erau membri și aveau drept să împrumute bani pentru nevoile gospodăriei lor.

În felul acesta cămătarii evreu nu-și mai profesau meseria ce le aducea mari venituri prin specula pe care o făceau.

Cine avea nevoie de sume mai mari se împrumutau la băncile din Dorohoi: „Banca română“ și „Creditul agricol“ etc.

Pentru împrumuturi de bani, își puneau gaj casa, pământul, vitele și duceau 1-2 gospodari buni din sat care semnau actele în calitate de garanți.

Starea culturală

Școala primară cea mai veche din partea locului era în satul Cotu-Miculini din comuna Coțușca, departe de Crasnaleuca la 5 km.

Aceasta a luat ființă în anul 1859. Aici învățau copii din mai multe sate vecine, chiar de la Mitoc - depărtare de 16 km.

Primul învățător la această școală a fost M. Bălășescu în timpul lui Alexandru I. Cuza.

Din anul 1879 a luat ființă școala Crasnaleuca, având ca învățător un preot și mai târziu au urmat inv. Lupu Gheorghe, Vițel Neculai până în anul 1922. De la această dată până în anul 1945 timp de 23 de ani a fost subsemnatul, inv. dir. C. Durnea. După această dată, am fost transferat în interes de serviciu la direcția școlii din Săveni, gimnaziu.

În Crasnaleuca, primul local de școală a fost în casa lui Gh. Apostol, care a funcționat până la clădirea școlii de stat „Tip Stroescu“, iar în anul 1923, la venirea mea, inv. director C. Durnea, s-a mărit localul de școală cu încă o sală de clasă, întrucât numărul copiilor de școală creștea, înființându-se și postul III, fiind numită învățătoare Margareta Mironescu.

În primele școli cu 7 clase din județul Dorohoi, un număr redus a intrat și școala Crasnaleuca. În acest sat sunt mulți absolvenți cu 7 clase.

La școală s-au înființat cursuri de brodat la mașina de cusut, aducându-se specialistă de la Cernăuți, „Firma Singer“. La aceste cursuri participau pe lângă cele 3-7 eleve, și fete din sat, în afară de școală. Cursurile se făceau iarna în vacanță și după

orele de clase, fiind frecventate de toate fetele ce aveau mașini de cusut, plus mașinile aduse special de la Cernăuți.

În anul 1925 s-a înființat căminul cultural „Gh. Asachi” Crasnaleuca prin stăruința înv. dir. C. Durnea. Avea și scenă fixă. În fiecare duminică se făceau serbări cu copiii, îndrumați de cadrele didactice, la care luau parte și tineretul satului, absolvenți al școlii, băieți și fete. Veneau și săteni, unde după serbare se discutau și se aranjau toate treburile bune – pentru bunul mers al comunei: școli, biserică, cooperativă, obștea de cumpărare „Moldova”, primărie etc.

În anul 1932 am cumpărat aparat de radio, personal, cu baterii, pe care-l duceam instalându-l duminica în sala căminului, unde cetățenii ascultau cu plăcere muzică și alte informații din țară, în scopul culturalizării lor. Era singurul aparat în toată comuna, după cum era și căminul cultural singurul din satele și comunele vecine.

Sătenii vorbesc limba moldovenească, cu unele exprimări greșite: în loc de petrol –spun gază sau gaită, n loc de zahăr spun țazar, la bluză spun polcă, la fustă spun fuștă, la lămâie spun alămâie etc.

Până în anul 1879 în sat erau câțiva care știau carte și acei ce învățaseră la școala din satul Cotu Miculinți. Astăzi se găsesc în fiecare familie mai mulți care știu carte, fac excepție foarte puțin și aceia dintre cei mai bătrâni. Știutorii de carte citesc cărți de la biblioteca școlii și a căminului cultural.

Știința de carte crește de la zi la zi. Îi interesează cărțile de povești și cele doftoricești (de medicină). Mulți citesc ziare și cărți bisericești. Din ziare îi interesează știrile din țară și în special politica de la noi. Ziarele, sau jurnalele cum le zic ei, sunt: „Dimineța”, „Universul” și ziarul județului Dorohoi, „Solia”. Cititorii ziarelor sunt ascultați cu mare plăcere de către cei ce nu se ocupă cu citirea lor.

Scrisori se trimit mai mult copiilor ce fac armată.

Sătenii se arată iubitori de învățătură de carte, datorită cadrelor didactice, înv. dir. C. Durnea, I. Burlacu, Maria Durnea, C. Manole, Margareta Mironescu, M. Guțu, Elena Chihaiă etc.

Până în anul 1922 era plecată din sat o singură elevă la școala normală: Elena Chihaiă, fiică de bun gospodar, plecată la îndemnul fostului înv. diriginte Neculai Vițel.

După venirea înv. C. Durnea și a celor mai sus amintiți, numărul celor plecați la școli secundare și profesionale în timp de 23 de ani, până în anul 1945, a ajuns la 64. Astăzi, acești foști elevi ai școlii Crasnaleuca sunt profesori universitari, ingineri, procurori, farmaciști, ofițeri, economiști, profesori la diferite licee, învățători și tehnicieni la diferite întreprinderi. Cu un cuvânt - răspândiți pe întinsul patriei noastre,

făcând cinste satului Crasnaleuca, familiilor lor și cadrelor didactice care i-au îndrumat. Ei sunt un stimulent și pentru tineretul din Crasnaleuca.

În anul 1929 s-a înființat la școala Crasnaleuca 7 clase și aceasta a fost un merit pentru învă. școlii, căci nu la toate școlile vecine erau 7 clase.

Viața spirituală a satului

E o înmănunchere de obiceiuri și manifestări în legătură cu tot ce ne înconjoară.

Viața religioasă a satului e cunoscută după purtările locuitorilor, care sunt îndrumați și moștenesc această cuvioșie și bătrâni și educația și exemplul bun al preotului Mihai Mironescu, ce era mult deosebit de alți preoți din valea Prutului, plus exemplul cadrelor didactice.

Credința: Cred că Dumnezeu există peste tot. Dumnezeu a făcut totul și cârmuiește toată lumea, în chip nevăzut. Boala, sănătatea, sărăcia, bogăția, moartea, toate ne vin de la Dumnezeu. Așa vrea Dumnezeu. Îngerii și sfinții sunt mijlocitori pe lângă Dumnezeu pentru iertarea păcatelor noastre.

Lumea cealaltă, viața de după moarte, e închipuită ca o petrecere, pentru cei ce fac fapte bune și o pedeapsă pentru cei ce fac fapte reale.

Raiul este pentru cei buni și iadul pentru cei răi, păcătoși care au făcut fapte urâte.

Diavolul este pomenit sub mai multe nume – ucigă-l crucea, ducă-se pe pustii și satana. Parte din săteni cred în duhuri rele, ceasul cel rău. Se crede că sunt anumite locuri necurate, pe lângă casele pustii, cimitire, peste anumite podețe și ulițe. Nu e bine să treci noaptea și dacă treci, scapi numai prin descântece.

În strânsă legătură cu credința în puterea lui Dumnezeu, a îngerilor și a sfinților, locuitorii au diferite obiceiuri religioase, tradiții. De pildă, fac colinde în seara spre Crăciun, vestește nașterea mântuitorului, la fel la Sf. Vasile, la Bobotează.

La Sf. Gheorghe pun la poartă răchită în brazdă sau la stâlpii casei și la grajdul vitelor. La Duminica Mare pun tei la poartă și la grajdul vitelor, acestea în amintirea pogorării Sd. Duh.

Cu prilejul nașterii copilului, acesta este botezat în grabă, ca să nu moară păgân. Botezul se face la biserică sau la casa preotului. Dacă moare în primele zile după botez, sufletul lui merge în rai.

Căsătoriile religioase se fac în zilele de duminică, la biserică. Înainte de cununie, tinerii se spovedesc, iar când pleacă din casă la cununie, îngenunchează și cer iertare de la părinți, apoi mamele lor aruncă pâine și zahăr în urma lor, ca să fie buni ca pâinea și dulci la zahărul.

După întoarcerea de la cununie, mamele la intrarea în casă părinții sau rudele apropiate le pun colaci pe cap și o huscă de sare, apoi colacii se rup și se dau nuntașilor.

La mort, rudele apropiate jelesc pe cel mort, prin bocete. Sufletul mortului 3 zile nu se desparte de casă. În timpul petrecerii la groapă (cimitir), se citesc 12 evanghelii și 12 lihterii după cum se împacă cu preotul - cei în viață, părinții, copiii sau rudele apropiate. Dacă se face o înmormântare frumoasă, înseamnă că mortul a fost bogat sau făcea parte din oamenii aleși ai satului.

Pe drum se dă pomană la fiecare evanghelie sau lihterie citită. Pomana se dă la rudele apropiate. La cimitir, după ce se îngroapă mortul, se dă de pomană pâine, mălai, rachiu sau vin și cei ce servesc spun: să fie de sufletul mortului.

Pomenirea mortului se face prin praznic. La 3 zile, la 40 de zile și la împlinirea a 1 an după moarte. Acestea 7 ani la rând, pomenirea de an.

În cazuri de boală, se cheamă preotul și-l spovedește și împărtășește pe cel bolnav și la unii se face sf. maslu (să se aleagă după maslu, moare sau trăiește).

Pentru boală de răul copiilor este chemată mătușa Iacoboia sau moșul Gh. Amititeloiaie, care știu descântece. Sătenii au convingerea că e păcat să furi, dar totuși se fură, e păcat să bârfești, să minți, dar fac de toate.

Înjurăturile de lucruri sfinte sunt auzite sub numele de suduit (a suduit de cruce, de biserică, de Dumnezeu, de icoană), obicei care îl au și copiii.

Țin sărbătorile religioase, nu le uită, mai ales femeile, care le respectă și pe cele băbești: Alexii, miezul păreților, Haralamb de boli, joile după Pași, Ilie Pălie, Foca, Filipii etc.

Cea mai mare parte din locuitori mănâncă de fruct în posturi, însă miercurea și vinerea nu. Multe gospodine vinerea nu torc, nu coasă, nu fac leșie, nu coc în cuptor etc.

Bătrânii se spovedesc și împărtășesc în toate posturile anului.

Locuitorii nu sunt prea evlavioși, și totuși respectă biserica când trec pe lângă ea și fac semnul crucii. De multe ori se vede la biserică puțină lume, în schimb, al sărbătorilor mai mari, biserica este plină (Crăciun, Sf. Vasile, Bobotează, Sf. Ioan, Sf. Gheorghe, Duminica Mare etc.).

La biserică femeile stau în stânga și bărbații în dreapta, cei bătrâni, bărbați și femei stau în față și când vin cei mai tineri, sărută mâna în semn de respect.

Când preotul iese cu sf. daruri, lumea îngenunchează sau înclină capul, pentru a atinși cu sf. potir, în timp ce preotul trece prin biserică, despărțind lumea în două. Mulți sărută veșmintele și se șterg la ochi cu marginea veșmintelor.

La ușa altarului din stânga, se dă liturghia 1-2 lei, pentru a fi pomeniți de preot, după numele ce-l are fiecare.

În zilele de sărbători, bătrânii cunosc după trasul clopotelor și după toacă, ce se petrece în biserică.

Când fulgeră tare, tună, trăsnește, ori pornesc în călătorie, sătenii își fac semnul crucii și zic „doamne-ajută!”.

Pe câmp și în casă, când stau la masă, își fac cruce.

În sat la fiecare casă sunt icoane puse pe peretele de la răsărit.

Mulți păstrează obiceiurile religioase spunând că cine nu le păstrează este păgân.

Toți locuitorii satului Crasnaleuca sunt de religie creștin ortodoxă, dar la biserică se duc la zile mari. Rătăciți nu sunt. La biserică merg, dar faptele lor sunt ca la cei păcătoși.

Parohia Crasnaleuca este compusă din următoarele sate: Crasnaleuca, Cotu Miculinți și Ghireni, având fiecare biserică. De aceea preotul face serviciul religios pe rând la fiecare sat. Cea mai frumoasă biserică din parohie este biserica din Crasnaleuca, în stare foarte bună și i se spune biserica Sf. Neculai, cu hramul la Sf. Neculai, la 6 decembrie.

Prima biserică în Crasnaleuca a fost clădită în anul 1847 pe spezele proprietarului Vîrcolici și era construită din lemn.

Actuala biserică este construită din piatră.

Fiecare biserică din parohie este înzestrată cu suprafață de 12 fâlcii pământ arabil, cu scopul de a se întreține biserica etc.

Primul preot a fost preotul Ioan, urmat de preoții Zamfir Gh. și actualul preot Gh. Mironescu. Obiecte antice, de preț, nu are.

Primul cimitir al satului a fost în curtea bisericii și după ce s-a ocupat la întregime s-a făcut al doilea cimitir, sus pe deal, în marginea satului, care este împrejmuit cu zid de piatră. Acolo se face pomenirea eroilor din războiul 1916-1918. În curtea școlii s-a făcut un monument al eroilor din războiul 1916-1918, din inițiativa cadrelor didactice, cu concursul campaniei de recunoaștere din regimentul Dorobanți.

Acești eroi ai satului Crasnaleuca sunt:

1. Aparaschivei Gh.	2. Amarandei Neculai
3. Cauciuc Ioan	4. Simion N. Constantin
5. Todărcă Vasile	6. Mihai I. Dumitru
7. Todărcă Neculai	8. Mihai Z. Vasile
9. Pletan Vasile	10. Pomîrleanu Ioan

11. Pădureț Nicolai	12. Moroșanu Neculai
13. Amărăndei Ilie	14. Roibu Pintilie
15. Amititeloaie Ioan	16. Chihaia I. Zamfir
17. Mihai Z. Gh.	18. Zosin Gheorghe
19. Zosin Gh. Dumitru	20. Caldare Ilie Gh.
21. Diaconescu Ioan	22. Chihaia I. Axinte
23. Ghireanu Theodor	24. Pricopi Vasile

Pentru amintirea acestor eroi, căminul cultural „Gh. Asachi” din Crasnaleuca și școala Crasnaleuca, prin serbări, au strâns fonduri pentru ridicarea falnicului monument. Prin el se dă atenția ce se cuvine - măcar în parte - pentru dăruirea sufletelor și corpurilor în acest război, sacrificându-se totul pentru apărarea țării.

Elevilor școlii li se face și educația cuvenită la acest cult.

Obiceiuri - credințe - descânțece

La botez, noul născut este luat de moașă, și împreună cu cumătra cea mare care duce lumânarea împodobită cu flori și panglică, se duc la casa preotului, unde se face botezul. La lumânare se pune și darul ce-l dă mamei copilului (o rochie, o bluză). Pe drum, cumătra mare e feliitată. „Să-ți fie de bine, cumătră mare“, „Să-ți trăiască finul (a)“.

Peste câteva zile de la botez, urmează scăldăciunea, când noul născut este dat mamei, cu lumânarea aprinsă.

La această ocazie, nelipsită de mâncare și puțină băutură, se adună numai femei rude - prietene din partea mamei copilului sau a cumetrei celei mari, care dau daruri pentru noul născut și creștinat (ă).

Credințe: femeile însărcinate nu spun ziua nașterii să nu li se facă de ursită. Ele se feresc de a vedea poze urâte, oameni schilozi, pentru a nu semăna noul născut cu ceea ce vede mama.

Însărcinata dacă poștește ceva, trebuie numaidecât să i se dea, altfel va naște fără vreme.

Să nu primească pe nimeni străin în casă, mai ales parte bărbătească, să-i toarne pe mâini și să se spele, că nu poate naște până nu vine acela ce i-a turnat pe mâini.

De nu dorm copiii, li s-a luat somnul și trebuie adus somnul de la altă casă cu lumânarea aprinsă. Descânțecel se fac seara, după aprinsul luminii (lampa).

De întârzie copilul a merge în picioare, se descântă și i se taie piedica. Mătușa Aglaia Iacoboia se pricepe la toate și moșul Gh. Amititeloaie la fel. El mai este priceput și la bolile vitelor.

Unii gospodari mai fac și cumătrie la botez, atunci vin și bărbații și petrecerea este mai mare, cu daruri mai multe și se petrece chiar cu muzică.

Mama celui botezat dă colaci cumetrei mari dacă a fost cumătrie (este mare păcat dacă nu se dă colaci).

La nuntă: Începutul căsătoriei se face (prin croit) după ce flăcăul singur sau prin staroste și-a pețit mireasa.

Intră în vorbă și părinții pentru a se spune ce avere are fata, băiatul - într-un cuvânt, ce le dau tinerilor. La această întâlnire se mai adună și rudele cele mai apropiate și se spune: „Aseară a făcut fata lui cutare, cu băiatul lui cutare“ (sau logodnă), urmează apoi declarația la primărie.

Cununia civilă se face înaintea celei religioase, de obicei sâmbăta spre duminică.

Cununia religioasă se face la biserică, duminică, după ce se termină slujba zilei. Nunta pleacă pe la 10,30 de acasă, cu muzică și mare alai. Câteodată, după înțelegere cu preotul, cununia religioasă se face și duminică după masă. Mireasa este dusă de doi băieți la braț, care se numesc cavaleri de onoare, iar mirele este dus la braț de două fete (domnișoare de onoare). Cât se oficiază în biserică serviciul cununiei, afară cântă muzica și flăcăii și fetele joacă. După întoarcerea de la cununie, mirele vine la braț cu mireasa, ei duc lumânările aprinse să le fie viața luminată. Pe drum când merg spre casă, li se aruncă din loc în loc câte o cofă de apă înaintea lor, iar mirele dă bacșie celor care au aruncat apa. Ajunși acasă, le ies înainte părinții băiatului și ai fetei la locul unde s-a hotărât facerea nunții.

Tinerii trec pe sub cei doi colaci făcuți anume pentru ei. Urmează masa de cununie.

Mirele și mireasa stau în capul mesei iar nunii de o parte și de alta a tinerilor. În tot timpul mesei, lumânările stau aprinse pe masă.

Alte credințe: Dacă lumânările se rup în timpul mesei, e semn că unul din ei moare (acela căruia i s-a rupt lumânarea).

Dacă în drum de la biserică până acasă, trece pe dinaintea mirelui un câine pisică, e semn că nu vor trăi împreună, se vor despărți.

La morți: moartea e prevestită prin cântecul cucuvelei, când cade o icoană sau o oglindă, când se bat două ciori în jurul casei, găina cântă cucoșește, vise că și-a scos o măsea sau dinte. Dacă are dureri va fi rudă apropiată, dacă nu are, va fi o rudă îndepărtată sau un bun cunoscut.

Anumite semne pe cap: pete, sunt la fel semne ale morții.

Întristarea rudelor este arătată prin bocete, mai cu jale, cânt încep să tragă clopotele la biserică.

La capul mortului ard două sfeșnice, afară se pune crucea adusă de la biserică și se leagă la stâlpul mesei, pentru a fi văzută din drum. Pe pieptul mortului se pune o icoană și o cruce de ceară. Rudele apropiate mortului se cunosc, căci umblă cu capul descoperit, bărbații, fetele și femeile umblă despletite, la femei în schimb, despletitul este acoperit de tulpene.

Mulți săteni și sătence vin la mort și zic „Dumnezeu să-l ierte!” și pun pe pieptul mortului 1 leu. Seara se face priveghiul, la priveghi se fac glume.

După 3 zile, mortul e dus la groapă pe năsalie, de către săteni. La scoaterea mortului din casă, se așterne pe prag un lănicer și o perină, care se dă de pomană, împreună cu un colac și o lumânare, în ogradă se mai dau de pomană și vite, oi, viței, după stare ce o avea cel mort. Pe drum, până la groapă, se mai dau 12-24 punți, tot în strânsă legătură cu situația mortului. Preotului i se dă suma de bani după cum se împacă cu el. Pr. M. Mironescu nu se împacă cu nimeni, în asemenea situații se mulțumea cu cât i se dădea, dascălii Teodorescu ilie și Furtună Ioan procedau la fel.

De obicei, la dascăli se dă jumătate din ceea ce se dă preotului.

Urmează praznicele ce le-am trecut la **viața spirituală a satului, credințe**: Vine și preotul cu dascălii și face o rugăciune - binecuvântând masa și băutura. La praznic sunt chemați rudele și cunoscuții.

Obiceiuri: 1. La Crăciun, colinzi, stele, - umblă copiii. Preotul vestește nașterea Domnului.

2. La Anul Nou, pregătirea celor tineri începe cu 2-3 săptămâni mai devreme, copiii își caută clopoței, pun busuioc la ei și încep a învăța urături. Cei mari formează stele, fac căluț, capră, nuntă la care nu lipsește și un jidan (evreu) cu gheb în spate și cu o cioară moartă în mână - închipuindu-și că-i găină - acesta este ales din flăcăii cei mai veseli care spun multe, înveselindu-i și pe cei din casa unde i-a primit.

Pe la orele 3-4 după masă, cei mici apar pe la ferestrele gospodarilor, urând diferite urături pe care le-au învățat. Ca răsplată, lise dă un colăcel și 1-2 lei.

Când vin cetele cele mari, intră în casă, joacă, făcând instrucția convenită cu căluțul, capra sau face cununi etc. După aceea joacă fata cea mare din casă sau fetele se găsesc acolo.

Gospodarul de casă le dă rachiu, iar gospodina sau fata îi servește cu prăjituri mici pentru asemenea ocazii.

Dacă fata de casă are o simpatie în ceată, îi dă și un colac mare pe care i l-a făcut special.

În dimineața de anul nou, copiii umblă cu semănatul, seamănă cu orez și cu grâu, secară sau sămânță de cânepă.

La Bobotează, în general, femeile și fetele postesc, pentru noroc în viață. E așteptat preotul în ajunul Bobotezei, venind cu crucea și agheazmă. Masa e încărcată cu: vârzări, bob fiert, prune fierte, juflă (pelincile domnului) etc. Copiii strigă „Chiraleisa“. Preotului i se dă un colac, 5-10 lei și un fuior din cânepă.

La Paști: pască, cozonac și ouă roșii nu lipsesc nimănui, friptură de miel, de pasăre, răcitur, sarmale etc. iar gospodarul are grijă de băutură, rachiu și vin.

Se duc finii la nași cu pască, copiii la părinți și în general rudele între ele. Aceasta în toate cele trei zile de Paști. Nu lipsește nici jocul în sat pentru tineret.

La Sf. Andrei umblă strigoi. Nu se umblă noaptea pe ulițe. Te poți întâlni cu lupii. Fetele fac diferite vrăji. La ușă și fereastră se face semnul crucii cu un câțel de usturoi, pentru a nu se apropia strigoi de casă.

Starea social-morală

Se păstrează cu multă demnitate. Fetele sunt educate pentru a fi cuminți și când se duc la horă sau la bal se duc cu mamele lor sau cu surori sau frați. Este mare rușine când o fată greșeste.

Băieții la fel sunt educați de părinți, de a se purta frumos oriunde ar merge. Respectul este dat oamenilor bătrâni și celor mai în vârstă ca ei.

În general, crasnaleucenii sunt foarte respectuoși față de cadrele didactice când au îndrumări din școală când sunt mici și mai contribuie și părinții lor.

Tot ce este bun au moștenit de la părinți și bunici, bătrânii satului. Locuitorii satului Crasnaleuca, din punct de vedere al respectului, nu se pot asemăna cu locuitorii satelor vecine Mitoc, Coțușca, Miorcani.

Conștiința națională: Crasnaleucenii își iubesc țara, averea țării, în hotărârile adevărate, moștenită de la bătrâni și locuită numai de români. Prin român el înțelege numai pe cel care vorbește în limbă ca el, e îmbrăcat ca el și se închină ca el.

Dorește pace și sunt fricoși în caz de război. Sunt cinstiți, respectă legile, autoritățile și doresc ca legea să fie egală pentru toți cetățenii țării.

Întotdeauna admiră pe cei din CFR căci în caz de război, ei sunt scutiți, rămân mobilizați la posturile lor.

În toamna anului 1938, luna septembrie, 30, stam de vorbă cu un grup de săteni bătrâni în fața porții de la școală și din discuțiile lor, vedeau în războiul nedrept, al hitleriștilor, o mare nenorocire pentru toată lumea.

Concentrările luau proporții, ducându-se copiii lor, tineretul satului, și nu se știe dacă își vor mai vedea casa și satul unde au trăit.

Unul din ei, pe nume Vasile Tatarcan, a spus: bine ar fi să nu avem război, dar în caz că va fi, **dorim să se păstreze neștirbită streașina istorică a țării noastre**, câștigată cu atâta jertfă a bunilor și străbunilor noștri.

Hotarele țării noastre sunt scumpe pentru toți românii.

Prin stat - înțeleg pe conducător și guvern. Sărbătorile naționale nu sunt înțelese încă de consilierii comunali, știu că în acele zile nu se învață la școală.

Serviciul militar îl consideră foarte greu și dau bani numai să fie amânați sau scutiți și în cazul că îi ia la armată, să fie cât mai aproape de casă.

Firea, judecata, purtarea: În general, sătenii sunt blânzi și respectuoși. În zilele de sărbătoare se adună pe tăpșanul dintre școală, biserică și primărie și povestesc cele petrecute de la o săptămână la alta, auzite și întâmplare, aceasta o fac chiar de dimineață iar după masă vin foarte mulți la căminul cultural pentru a-și privi la serbare, copiii și nepoții, iar în urmă discuții gospodărești pentru bunul mers al tuturor treburilor la ordinea zilei.

Alt loc de întâlnire al sătenilor este la Ocop, pe deal.

Gospodina cu mare greu părăsește satul. Sunt oameni bătrâni și femei care n-au mers cu trenul.

Când a fost vorba să dea ajutor pentru ostași de pe front, au dat tot ce au avut, cu mare plăcere, la fel și pentru spitale la răniți au dat perne, păături, cămăși, mănuși, ciorapi de lână etc.

Ajutorul local se face între familiile înrudite. Nu le place să umble prin judecăți pentru toate nimicurile. Sfaturile învățătorilor și a preotului sunt ascultate în majoritatea cazurilor.

Politica ce se face cu ură între locuitori își pierde răbdarea, chiar asupra celor ce-i învață numai de bine. Între ei, sătenii se deosebesc după starea materială. Frunțași 15 familii, 45 mijlocii și restul săraci. După judecata multor, munca cea mai grea este a țăranilor, de aceea ei consideră pe învățători, funcționari și în special pe preot, că stau degeaba și primesc salariu, preotul este cel mai odihnit dintre toți, luând bani de pe viu și de pe mort.

O parte din săteni se dușmănesc între ei, de la hotar în sat sau la câmp, de la un furt, de la cuvinte cărora li se dă mare importanță, de aceea se pornesc judecățile. Înainte de a se ajunge la judecată, mai intervin între ei rudele și cunoscuții apropiați și mulți se împacă, scutindu-se de cheltuieli și drumuri neplăcute.

În legăturile dintre ei, pun mare preț pe trecut: „așa am apucat de la bătrâni“, „așa a fost tatăl său sau bunicul“, căruia i se mai spune și bătrânul“. Gospodarii care-și respectă cuvântul sunt foarte puțini - mai rar aceia care să-și respecte vorba, făgăduința.

Manifestări etico-juridice. Agricultura este ocupația principală a tuturor. Pământul ce-l au este lucrat de membrii familiei. Puțini sunt aceia ce mai plătesc de lucru, aceasta o fac acei cu pământ mai mult și brațe puține, sau o parte din ei dau pământul în parte la basarabeni - satul Tețcani de peste Prut, care sunt foarte buni muncitori.

Veniturile se întrebuințează pentru dările la stat, construcții în gospodării etc. Tata e suveran în familie. Socoteala veniturilor și cheltuielilor se face între soț și soție. Soția este casierul casei, acest obicei începe de la nunta tinerilor. La tinerii căsătoriți li se dă și pământ, dar în așa fel se împarte pământul ca să fie egal între frați, să nu se nască dușmănie.

Cel mai mic dintre feciori rămâne în casă (mezinul), acesta moștenește de la bătrâni și rezerva bătrâneților lor.

Fata, la căsătorie, primește zestre: îmbăcîminte, lăicere, scoarțe, perne, vacă etc. Flăcăului i se cere să aibă loc de casă, haine, șarabană cu cai sau doi juncani. Sunt căsătorii fără voia părinților - feciorii fură fetele - fără voia părinților și în cele din urmă, părinții încuviințează căsătoria. Căsătoria între rude se face mai rar. Căsătorii când flăcăul a furat fata au fost: Pomârleanu Gh. Sofronea a furat pe fata lui Florescu din comuna Mitoc.

Sunt rare cazurile când părinții silesc opiii la însurătoare, fără voia lor.

Fetele se mărită de regulă după ce trec de 17 ani, cazuri mai rare, când se mărită sub această vârstă.

Flăcăii care nu se însoară până la 25 ani sunt priviți rău. Fetele care dau naștere la copii fără a fi măritate sunt ocolite de majoritatea satului, dacă rudele o mai compătimesc. Cazurile acestea sunt mai rare. În caz că se întâmplă, mamele se fac luntre-punte și scapă ușor de sarcină.

Căsătorii mulți dintre ei se feresc a avea copii.

Familii fără copii: I. Marcu, G. Zosin, C. Pădureț, I. Burlacu, șt. Mihai etc.

Căsătorii a doua oară: Th. Mihai, Mihai C. Amititeloaie, Irimia Tencaria, Costache Chihaia etc.

Viața familială este puțin liniștită. Soții nu sunt credincioși. Rușinea e pe cale să dispară. Copiii unor familii nu ascultă pe părinți, pentru că au văzut exemple proaste la ei. Tinerii umblă noaptea pe ulițe, cântând, chiuind și vorbind vorbe necuviincioase și acei părinți se mai miră că nu-i ascultă copiii.

Porecle: aproape fiecare are poreclă în sat și e cunoscut mai mult după poreclă decât după numele adevărat, de ex. A. Mariței, A. Casandrei, A. Mărioarei, A. lui Pipea, a lui Pește, a lui Cârlig etc.

Jocul - hora

Petrecerea tineretului se arată prin joc. Sunt două feluri de joc:

- *pentru copii*: țarca, oina, țările, pichiul, petricelele etc.

- *jocul flăcăilor*, danțul, hora, polca etc. Hora are loc la cununie, în duminică și la sărbători. La joc se adună pe lângă tineret și femeii cu copii mici, bărbați și copii de școală. Se joacă: coasa, trandafirul, bătuta etc.

Fetele nu intră în joc, dacă nu sunt chemate. Jocul întâi e jucat cu rușine de fete. E mare rușine pentru o fată dacă nu joacă, sau dacă este dată afară din joc.

Ca și în trecut, jocurile sunt însoțite de chiuituri. Lăutarii sunt aduși de la Mitoc, Curt, dar s-au iscat și la noi acordeoniști buni: Amititeloaie Gh. Gh. și Mihai Aurel.

Pentru nunți, lăutarii sunt aduși de la Miorcani, Rădăuți, Dorohoi, Darabani sau Săveni. Instrumentele sunt: vioară, violoncel, flaut, flighiorm, contrabas, acordeon și tobă. Tânărul mire își comandă instrumentele ce dorește și muzica după pungă, cl. I, cl. a II-a sau cl. a III-a. În posturi nu se joacă, e păcat, la fel și în prima zi de Crăciun și de Paști. În sat, cântăreț din fluier este Th. Pletan.

Administrația satului Crasnaleuca

Satul Crasnaleuca a fost până în anul 1926, subordonat comunei mitoc la distanță de reședință 12-13 km, cu drum de care, fără piatră și când trebuia să te duci la primărie, pierdeai o zi sau două și dacă era și noroi sau viscol iarna, era un chin mare pentru cel ce trebuia să-și aranjeze unele treburi.

În anul 1925, în calitate de înv. director al școlii Crasnaleuca, analizând greutățile întâmpinate de săteni și de mine personal, timp de 2 ani de la venirea mea în sat, m-am hotărât a mă interesa de rezolvarea acestei probleme. Am luat legătura cu satele de peste Prut: Tețcani și Perna prin directorii școlilor respective: N. Cojocar (Tețcani) și Ștefan Boiu (Perna), obținând memorii din partea sătenilor prin care solicitau înființarea comunei Crasnaleuca, sat din dreapta Prutului împreună cu satul Cotu Miculinți din care să facă și ei parte. În acest scop mi-am adunat memoriile și delegații din aceste patru sate, plecând la București la parlamentul țării, pentru a depune aceste memorii în scopul arătat.

În această problemă am primit și sprijinul deputatului din județul Dorohoi - Ionel Pilat - Miorcani, ce locuia și în București.

După 15 zile state la parlament, în luna aprilie 1925 m-am reîntors în sat cu rezultatul pozitiv.

Aprobarea de a se înființa comuna Crasnaleuca cu începerea anului 1926, compusă din satele: Crasnaleuca reședință, la care se anexează satele: Tețcani, Perna și cotu Miculinți, din comuna Coțușca.

Acest act național nu s-a făcut de nimeni pe atunci în toată lungimea Prutului pentru a se uni sate din stânga Prutului cu cele din dreapta într-o singură comună; ulterior au mai fost cazuri.

În toate acțiunile au pus suflet alături de mine toate cadrele didactice din satele componente ale comunei Crasnaleuca și cu multă bunăvoință, au fost și cetățenii din satul de reședință, în frunte cu: Tatarcan Costache, Tatarcan Vasile, Gh. Mihai, D. Zosin, Mihai Lungu, I. Saucă, Gh. Neamțu, Z. Luchian, Ioan Corjăuțanu, D. Pădureț, Ștefan Amărăndei, C. Pricopie, familiile: Simian, Mihai, Chihaia, Tencariu și Pomârleanu.

Toți aceștia m-au subvenționat și cu banii necesari cheltuielilor făcute cât am stat la București.

În anul 1926, noua comună Crasnaleuca avea următoarea populație: Tețcani 900 locuitori, Perărița 750 locuitori, Cotu Miculinți 220 locuitori și Crasnaleuca 296 locuitori, în total 2.166 locuitori.

Primul primar a fost numit din satul Tețcani, în persoana lui D. Zelinski - ulterior au fost din Crasnaleuca următorii: V. Tatarcan, D. Zosin, M. Lăzărescu, M. Lungu, Gh. Popiș, C. Manole și în serii venea omul guvernului.

Notar-secretar – C. Tatarcan, casier Gheorghe Neamțu, telefonist Costache Mihalache. Am dat pentru inițiere și ajutor la bunul mers al primăriei 2 elevi foarte buni: Ilie Pomârleanu și Jenică Chihaia.

Localul primăriei era în curtea veche, fostă proprietate a fraților Kalimachi.

Comuna Crasnaleuca face parte din Plasa Rădăuți Prut. Acolo era și circa sanitară și farmacia, unde se găseau medicamente necesare celor bolnavi.

Comuna Crasnaleuca a fost întotdeauna dată ca model în administrația și corectitudinea instituțiilor: primărie, școli, biserici, cooperativă, obștea de cumpărare „Moldova” etc.

La școala Crasnaleuca era sediul cercului cultural la care timp de 18 ani a fost președinte C. Durnea, directorul școlii. În acest cerc intrau toate școlile din valea Prutului, de la Păltiniș, până la Ripiceni (30 de școli).

Politica satului, în anul 1945, 1 iulie, după îndrumările inv. dir. Durnea C., au pus bazele P.S.R., înscriindu-se majoritatea sătenilor. Ei vedeau în cadrele didactice pe apropiații lor pentru că era armonie între învățători și săteni.

~Îndrumări pentru continuarea monografiei

Rog pe foștii mei colegi care mă vor urma la direcția școlii, precum și pe foștii mei elevi, care vor deveni cadre didactice la această școală și conducători ai căminului cultural în colaborare și cu alte persoane competente să continue această monografie

de la data la care am ajuns eu -1 septembrie 1945 (partea I) și partea a II-a până în anul 1973, în care să arate comparativ condițiile pe care socialismul le oferă locuitorilor satului Crasnaleuca, aderența din ce în ce mai pregnantă la elementele de civilizație modernă.

Va fi foarte interesantă tendința profesionalizării în general pentru ținerea în pas cu tehnica a pregătirii tineretului, cu tendințele ce le vor avea la învățătură de carte, în fabricile ce se vor construi și pe ogoare.

Pentru asemenea ascensiuni, tineretul trebuie bine pregătit. Se va relata și înflorirea satului în anii ce urmează. Omul de astăzi, în comparație cu cel de mâine, va avea alte tendințe în raport cu progresul crescând de la zi la zi, ieșind din condițiile vieții de altădată.

1 septembrie 1945

DOUĂ MOMENTE IMPORTANTE ÎN VIAȚA POLITICĂ A ROMÂNIEI DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XX-LEA

CORNELIU FILIP

Chiar din momentul constituirii oficiale a Tratatului de la Varsovia, conducătorii săi de fapt, adică U.R.S.S. (de subliniat, de la început, ca în toate funcțiile de comandă, inclusiv Comandantul șef al Forțelor Armate Unite, au fost doar ofițeri superiori sovietici din celelalte state existând doar adjunctii), a căutat să ia sub tutela toate statele socialiste, inclusiv cele din Asia, prin includerea lor în Tratatul de la Varsovia. Chiar la “Conferința statelor socialiste europene pentru asigurarea păcii și securității în Europa” (11-14 mai 1955) care a consacrat născut Tratatului, a participat, în calitate de observator și reprezentant al R.P.Chineze (Pin Den-huai, locțiitor al premierului și ministru al apărării). Peste șase ani, în condițiile izbucnirii conflictului ideologic chino-sovietic pentru hegemonie în lumea comunistă, s-a încercat transformarea Tratatului dintr-o alianță regională europeană, într-una mondială prin trimiterea, la 31 octombrie 1961, a unei scrisori semnate de toți liderii Tratatului de la Varsovia, către partidele comuniste din China, Coreea, Vietnam și Mongolia prin care erau invitați la rezolvarea problemelor internaționale importante (în Consiliul Politic Consultativ al Tratatului). Chinezii declinau invitația. Hrușciov nu renunța la idee și pe 11 iulie 1963 adresează o scrisoare conducătorilor partenerilor din Comitetul Politic Consultativ solicitându-le acordul pentru primirea în Tratat doar a Mongoliei.

Răspunsul României a fost diplomatic, dar ferm, arătându-se că “nu trebuie să ne grăbim în adoptarea unei hotărâri care ar putea ascunde și mai mult divergențele din mișcarea muncitorească”, Tratatul e o organizație regională și europeană, chiar din momentul constituirii. “Îngrijorarea partii române – sublinia Dej – provine nu din faptul, ci din faptul că din Occident, ci de la o parte a sa să spună popoarele albaneze, chineze, coreene, însuși poporul român” (1). Dar, acesta n-a fost singurul act de opinie separată a României. Astfel, în ședința Comitetului Politic Consultativ din 26 iulie 1963 ținută la Moscova, reprezentantul român, ministrul Forțelor Armate, Leontin Salajan, blochează o propunere sovietică vizând pre-

tirea operativa a teritoriului pentru aparare, invocind neremiterea din timp a raportului marșalului Greciko – Comandantul șef al Fortelor Armate Unite. Acțiunea se va repeta pe 2 ianuarie 1964, cînd Hrusciiov lansează, printr-o scrisoare, sub pretextul perfecționării mecanismelor din cadrul Tratatului de la Varșovia, instituționalizarea unor consfătuiri regulate ale ministrilor de externe ale statelor membre. Răspunsul Bucureștilor este transant, confirmînd noua linie politică, a priorității interesului național: “Nu împartășim însă părerea că ar trebui să se acorde acestor consfătuiri o formă juridică, să se transforme consfătuirile ministrilor de externe într-un organ cu caracter permanent, lucru cu care nu putem fi de acord. O asemenea formă nu ar rezolva și nici nu ar putea să rezolve problema majoră care ne preocupă – coordonarea pozițiilor țărilor socialiste în acțiunile importante de politică internațională – singurele responsabile de politică externă a fiecărui stat” (2)

Deci, neavînd posibilitatea de a refuza includerea în Tratatul de la Varșovia, România, după ce a reușit să scape de prezența trupelor sovietice, a început să se arate tot mai puțin dispusă să accepte obligațiile ce-i reveneau din prevederile Tratatului, deoarece U.R.S.S. era cea care le nesocotea, încercînd să-l implice în disputele sale cu China sau S.U.A. (criza rachetelor din Cuba – 1962). La toate nivelele de discuție și opinii separate, consemnate în documente (ex. Primul document identificat este Acordul suplimentar nr. I al Protocolului Consfătuirii Comandantului șef al Fortelor Armate Unite și ministrilor apărării ai statelor participante la Tratatul de la Varșovia, din 28 februarie 1963 prin care Ministrul român, reprezentat de șeful Marelui Stat Major, g.l.col. Ion Tutoveanu, specifică hotărîrea de a face decontarea transporturilor militare nu pe baza tarifelor interne, ci internaționale). (3)

“Declarația din aprilie” nu face referiri directe la Tratatul de la Varșovia, dar reia propunerea pentru desființarea oricărui blocuri militare și, ca o măsură tranzitorie, încheierea unui pact de neagresiune între Tratatul de la Varșovia și N.A.T.O. (4) În schimb principiile enunțate sunt cu adevărat o declarație de independență, de punere pe primul plan a interesului național și nu a internaționalismului proletar, promovat ostentativ de U.R.S.S. pentru a-și masca politica de hegemonie și dictat.

Conducerea de la București nu a făcut publicitate directă prea mare Declarației. În schimb, cu ușile închise, în diverse adunări s-a dat friu liber propriilor nemulțumiri, inclusiv în ceea ce privește raporturile cu Moscova și structurile Tratatului de la Varșovia. În Plenara largită a C.C. al P.M.R., devenită celebră, Gheorghiu-Dej, vorbind despre împrejurările în care a aflat despre acțiunea unilaterală a sovieticilor de a trimite rachete în Cuba, a precizat că se întorcea cu o delegație dintr-o vizită oficială în Asia cînd, în timpul popasului de o zi făcut, în mod tradițional, la Moscova, în locul unei informări generale, corecte, “ni s-a vorbit atunci despre niste manevre militare, menite să facă o demonstrație de forță la granița cu Turcia și la granița cu R.F.G., prin trimiterea de forțe importante, pentru a exercita presiuni asupra lor, astfel încît să renunțe la cererea făcută de ei, de a se retrage acolo mijloace din Cuba”. (5) În același cadru, I. Gh. Maurer – primul ministru, este și mai transant vis-à-vis de Tratat și politica preconizată atunci: “Comandantul Suprem sau

Unic (Greciko) al forțelor militare ale Tratatului de la Varșovia, lansează un ordin către toate armatele participante la acest grup de forțe militare, prin care le pune în stare de alarmă. În Pactul de la Varșovia există un articol 3, care obligă statele semnatare să se consulte în problemele politice internaționale cele mai importante. Întreb: problemele acestea n-ar fi justificat o asemenea consultare? Dar macar ordinul de a pune pe picior de alarmă armatele statelor participante, n-ar fi trebuit să fie dat în urma unor astfel de consultări? Iată probleme !... Ordinele acestea pleacă, acțiunile acestea se realizează, nimeni nu este întrebat. Cel puțin noi nu am fost întrebați”. (6) Gheorghiu-Dej a reprodus oficial sovieticilor, într-o scrisoare, acest procedeu de angajare a aliaților, fără inițierea unui mecanism al consultărilor, absolut necesar în situații critice, dar n-a primit nici un fel de răspuns. El va veni însă mai târziu, peste șapte ani, dar pentru succesorii lor, adică urmașul lui Hrușciov, Brejnev le va expune deschis “aliaților”, prin ideologii săi, propria doctrină, a “suveranității limitate”, în fața intereselor comune, ale internaționalismului socialist, așa cum îl înțelege Moscova. Interesante sunt și dezbaterile din cadrul activului de partid pe armată din 4-5 mai 1964, unde cadre din conducere, formate și promovate sub directă supraveghere a sovieticilor (fie prin studii în U.R.S.S., fie prin consilierii militari sovietici), fac un adevărat rechizitoriu, vorbind la concret despre: considerarea Tratatului de la Varșovia ca direcția a-X-a a Armatei Roșii, desconsiderarea partenerilor în structurile de vîrf ale Tratatului, constituirea unei agenturi sovietice de spionaj în România, folosindu-i pe unii din cei care au studiat în U.R.S.S. și pe soțiile lor ruso-ai, formalismul aplicațiilor militare comune, faptul că sovieticii vor să aibă acces oriunde la noi, dar nu reciproc, greutatea (santaj, preturi exagerate, descompletări intenționate) în aprovizionarea cu tehnica militară sovietică, pînă la denaturarea istoriei și realităților românești! (7)

NOTE

1. Alex. Osca, Vasile Popa, **O fereastră în cortina de fier – România. Declarația de independență din aprilie 1946**, Focșani, ed. Vrantop, 1997, pp. 149 – 150.
2. Apud., *ibidem*, pp.152,153.
3. **Arhivele Militare Române**, Fond Direcția Analiza politică militară și relații internaționale pe anii 1949 – 1960, vol. I, p. 8.
4. Alex.Osca, *op. cit.*, p.290.
5. *Ibidem*, p.169.
6. Apud., *ibidem*, pp.167 – 168.

Vezi **Arhivele Militare Române**, Fond Direcția Superioară politică a Armatei, Dosar 10976 – 530 file.

II. MEMORIALISTICĂ

ANTONIO MARIA DEL CHIARO FIORENTINO - SECRETARUL DE LIMBA ITALIANĂ AL DOMNITORULUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

GH. MACARIU

Deși nu puține, cărțile străinilor despre români, rod al impactului acestora cu solul românesc, oferă în secolele XVII-XVIII, rareori o imagine cuprinzătoare și cumpănitoare asupra românilor - prezentată fără prejudecăți și cu deplină obiectivitate. Cei mai mulți dintre aceștia, autori de memoriale de călătorie, istorii, rapoarte sau simple note informative la care îi obligau situația de trimiși cu obiective precise de către mai-marii lor din țară erau diplomați, curieri în servicii oficiale, profesori, medici, oameni de știință sau personalități ecleziastice - cei mai mulți dintre ei călători în trecere spre altă țară. Timpul scurt în care aceștia rezidau pe teritoriul țărilor române, necunoașterea limbii române dar nici a celor mai reprezentativi oameni ai țării, ignorarea principalelor surse de documentare istorică, apelul strict și insuficient la aceleași lucrări străine despre români, la circulație în Occident, scrise uneori de cunoscute personalități, dar cu evidente carențe la documentare reînnoiau de la autor la autor și de la epocă la epocă, același lanț al erorilor și legendelor rareori favorabile asupra noastră, oferindu-ne deseori o imagine incorectă, parțială și unilaterală în cel mai bun caz. Perpetuarea erorilor a dus, nu o dată, la stereotipii, chiar false mitologii în jurul unor personaje de marcă ale țării. Cazul celebru al lui *Dracula* - tristă încetățenire a unei false imagini, creație a unei cinematografii de spectacol sau beletristici de duzină, interesate comercial și dubioase ca mesaj moral - este prea cunoscut pentru a fi pomenit; din păcate, nu a fost singurul.

Constituirea unei imagini europene asupra poporului român prin intermediul străinilor călători prin țara noastră, peregrini episodici sau de durată, a avut în sec. XIX consecințe nu odată benefice în relațiile noastre cu marile puteri de atunci, unele din ele favorabile, chiar aderente la experiențele noastre istorice. Cu atât mai mult astăzi, pe un plan mai extins, mondial, nu ne este indiferent dacă imaginea despre noi poate fi falsă, unilateral-superficială sau conformă cu adevărul. Disciplină de frontieră, la confluența

sociologiei cu psihologia, antropologia și istoria culturii, a artei în mod particular, *imagologia*¹ studiază acest proces de formare a imaginii unui popor, respectiv a unei clase sau grupări sociale de către un altul sau o alta.

O istorie a civilizației unui popor, a conexiunilor lui social-culturale cu alte popoare nu este posibilă fără aportul imagologiei.

Bibliografiile de specialitate rețin puține lucrări în acest domeniu. Sumare, memorialele unor călători din sec. XVIII, mai mult sau mai puțin celebri, sunt rezumative, chiar tangențiale. Două dintre ele, mai deosebite, datorate în sec. XVI-XVII lui Marco Bandini și diaconului Paul de Alep (însoțitor al patriarhului ortodox Macarie al Antiohiei) devin în perimetrul unei imagologii oarecum insuficiente prin unilateralitatea lor, ele fiind consecvent realizate în funcție de obiectivul pentru care au fost scrise. Memorialul primului aparține unui prelat superior în inspecție la lăcașurile de cult catolic ale Moldovei, interesat în primul rând de situația bisericii catolice în Moldova, celălalt însoțea un înalt ierarh al bisericii din Orient, preocupat în primul rând de sfera ecleziastică. Sfârșitul secolului XVIII reuși să impună câteva lucrări - surse de informație pentru străinii dornici să cunoască Principatele române. Este vorba de *Istoria Țării Valahiei Românești* - a banului Mihai Cantacuzino, apărută în traducerea greacă a fraților Tunusli (Viena 1806). De asemenea, menționăm *Istoria vechii Dachii, a Transilvaniei, a Valahiei și a Moldovei* a lui Dionisie Fotino, apărută la Viena (în limba greacă) între 1818-1819 și *Istoria României*, respectiv *Geografia României* - ambele ale profesorului și cărturarului Dimitrie Philippides, apărute la editura Tauchnitz din Leipzig, în 1816.

La granița dintre două mari perioade ale istoriei noastre, marcând - prin domniile lui Constantin Brâncoveanu și Ștefan Cantacuzino - hotarul dintre secolele al XVII-lea și al XVIII-lea marcând sfârșitul domniilor autohtone și începutul celor fanariote, cartea lui Antonio Maria Del Chiaro numită *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, scrisă la Veneția în 1717 și apărută în 1718 la editura lui Bartoli din același oraș este, spune N. Iorga: „*unul din cele mai prețioase daruri pe care ni le-a făcut Italia în domeniul, cunoașterii trecutului nostru*”². Cartea a fost dedicată de autor protectorului său, Antonio Ferdinando Gonzaga, duce de Guastala și Subioneta, căruia și pe această cale i se atrăgea atenția asupra Țării Românești, care de trei veacuri geme sub greul jug al împărăției otomane³.

¹ Dan Lăzărescu: *Imaginea României prin călători*, Ed. „Sport-Turism”, București, voi. I 1985, p. 14-15.
² Cf. introducerea lui N. Iorga la ediția românească a cărții lui Antonio Maria Del Chiaro Fiorentino *Revoluțiile Valahiei*, în românește de S. Cris-Cristian, cu o introducere de N. Iorga, Ed. „Viața Românească”, Iași, 1929, p. V). Cităm peste tot în limba română din această ediție. Textul italian original reproduce pe acela al ediției *Istoria delle Moderne Rivoluzioni della Valachia*, realizată de N. Iorga - București, 1914.

³ Idem, ed. rom., p. VII (che sino da tre secoli geme sotto il grave giogo dell' Ottomano Impero, ed. cit. p. 5).

Cartea apărea după ce autoritățile oficiale însărcinate cu această misiune și-au dat avizul tipăririi, încredințate fiind că aceasta nu cuprindea *nimic contra sfintei credințe catolice, de asemenea după arătarea secretarului nostru, nimic contra principiilor și bunelor moravuri*⁴.

În ciuda titlului, cartea lui Antonio Maria Del Chiaro nu este totuși o *istorie*. Autorul însuși nu s-a aplecat asupra cronicilor țării scrise în alfabetul cirilic, greoi pentru un reprezentant al grafiei latine - și nu reiese din cuprinsul țării sale că a avut această intenție; știrile mai vechi despre români le va lua mai degrabă din autori străini, de notorietate pe vremea aceea. Ca și Dimitrie Cantemir, care mai înainte cu puțin timp terminase *Descriptia Moldaviae*, scrisă la cererea Academiei din Berlin (autorul italian își ținea o făgăduială similară făcută cercului de cărturari - prieteni din Veneția) - cartea lui Del Chiaro este mai curând o incursiune pasionată și pasionantă într-o istorie a moravurilor, modului de trai, mentalităților diferențiate social, o descriere a stărilor sociale, relațiilor cu Poarta otomană, a fizionomiei morale a locuitorilor țării, a valorilor și preocupărilor lor spirituale, ale creatorilor folclorului sau cele ale elitei sociale. Toate acestea apar, într-o epocă politică de răscruce, prin pana unui observator ager și curios, atent și îndelung cumpănit, dorind să abordeze oameni și fapte conform principiului său *sine ira et studio*; mai mult, a făcut-o cu dragoste și aleasă prețuire față de oamenii între care s-a simțit apreciat și nu odată generos răsplătit, între care a trăit ani plini și a găsit mai târziu reazem de frumoase aduceri aminte.

Născut în 1669 în Florența, celebrul oraș al artelor Renașterii, Antonio Maria Del Chiaro este înscris în 1674, în jurul vârstei de 15 ani, la colegiul *San Salvatore* de acolo. Celebrul oraș de pe Arno nu mai adăpostea geniile artei din secolele XV-XVI, dar îi trăiește în amintirile resuscitate la tot pasul pe străzi, în piețe, în interioarele magnificelor colecții oficiale sau particulare, în firească evoluție, clasicitatea viguroasă a Florenței era succedată acum, aici ca și în toată Italia, de o epocă barocă, fără echilibrul celei anterioare dar la fel de spectaculoasă. Florența devine un oraș al erudiților și școlilor între care celebra *Accademia della Crusca*. Este firesc ca Del Chiaro să profite de acest mediu consolidându-se temeinic ca intelectual. La colegiu și-a însușit disciplinele teologice (parte din absolvenții instituției deveneau preoți), dar în special s-a pregătit serios la discipline ca limba latină și greacă, istorie și filosofie, retorică și poetică, în cei cinci ani de studiu la colegiului (între 1684-1689) și-a format un profil enciclopedic, excelând în italiană și latină -discipline pe care ulterior el însuși le va predă. Se va desăvârși profesional ulterior terminând, se pare, cursuri libere la *Università dei legisti*, respectiv *Università degli artisti* la Padova. În *Istoria* sa de mai târziu, Del Chiaro își va aminti cu recunoștință de cei ce

⁴ Ibidem, p. XV (*non v'esser cos'alcuna contro la Santa Fede catolica, parimente, per attestato del segretario nostro, mente contro principi e buoni costumi*; ed. it. cit., p. 16).

au desăvârșit formația medicală (între alții celebrul Antonio Vallsnieri, profesor de medicină, ilustru intelectual, membru al pretențioasei *Royal Society* din Londra), întors în Veneția, orașul în care efervescența intelectuală era pe măsura unei vieți comerciale încă vii, angajând Occidentul și Orientul, el ocupă, cu concursul prietenilor și protectorilor săi - cărturari de talia lui Apostolo Zeno - postul de secretar al casei Bernardo Trevisano (1653-1720). Del Chiaro avea, dincolo de formația sa enciclopedică, calitățile secretarului pe care un om de talia celui ce-l angajase - le reclama: era ager, harnic și perseverent, cu tact și abilitate diplomatică, în casa lui B. Trevisano, autor el însuși al unor apreciate în epocă *Meditazioni filosofiche* și a unei *Istoria delle lagune di Venezia* și posesorul unei celebre biblioteci își dădeau întâlnire somitățile culturii epocii, între care Apostolo Zeno (1668-1750), mai sus pomenitul Antonio Vallsnieri. Aici își completează formația intelectuală și își desăvârșește franceza - altă limbă pe care ajunge să o vorbească fluent - cu prilejul unei vizite în Franța în care și-a însoțit stăpânii. Medicul erudit și ambianța plurilingvă îl stimulează și obligă: Del Chiaro traduce și publică, între 1702-1708 se edita la tipografia lui Domenico Lovisa prima sa carte, fără a se menționa pe copertă autorul și anul apariției lucrării: *Breve compendio*⁵... *Breve/ Compendio/ della vita/ del gloriosissimo/ Santo Stefano/ Protomartire/ col ragguaglio della Traslazione del/ di lui Sacro Corpo da Costantinopoli a Venezia' nella Chiesa di Sân Giorgio/ dedicato/ alla Pietosa Divozione delli Signori/ Confratelli della Scola e Sollevo/ di Santo Stefano eretto nella,/ Chiesa Parochiale di esso/ Santo in Murano/*.

Paternitatea acestei lucrări a fost stabilită prin găsirea unui exemplar al acesteia în celebra bibliotecă *Marciana* din Veneția - exemplar fost al lui A. Zeno care i-a menționat autograf autorul⁶. Este vorba de o lucrare hagiografică relatând asupra faptelor și martirajului Sf. Gheorghe, ale cărui moaște erau păstrate din 1581 în faimoasa biserică venețiană San Giorgio Maggiore, construită de nu mai puțin celebrul Andrea Palladio. Se știe că între altele, Antonio Maria Del Chiaro a avut și pregătirea - fie și sumară, cum se făcea pe atunci - medicală. În acest context, îndemnat probabil și de mentorul său în ale medicinei de la Padova - Antonio Vellsnieri, Del Chiaro a tradus din ediția din 1685 a celebrului *Tratat de anatomie* a medicului francez de Saint Hillaire. Traducătorul a avut în vedere partea a doua, practică, a volumului, apărută în traducere italiană sub titlul: *Trattato...*

Trattato/de' rimedi/ per le/ malattie/ del corpo umano/ tradotto dal francese/ con due lettere in fine,/ l'una di Ragguaglio di varie Osservazioni miove ne'/ Vermini del corpo umano, intorna alla loro origine,/ indicazioni, e rimedi; l'altra sopra gl'Insetti/

⁵ C. Boroianu: *Nouvelles donnees sur Del Chiaro* în "Revue des etudes sud-est europeennes. X (1972), nr. 1, p. 49-50.

⁶ Cf. mențiunea autografă a lui Apostolo Zeno de pe pagina de gardă a volumului (*Dono e componimento del Sig[no]re Anton Maria Del Chiaro Fiorentino* - în C. Boroianu, art. cit., p. 50).

*dentro gl 'Insetti /In Padova, MDCCCLX,/ nella Stamperia del Seminario, Appresso Gio. Manfrè,/ con licenza de 'Superiori e Privileggio*⁷.

Lucrarea a avut o bună primire având în vedere renumele medicului francez, dar și bunei traduceri în italiană. Recenzia apărută în „Giornale de letterati d'Italia“ I (1710) p. 413-455, datorată probabil lui Antonio Vallisnieri, fondator al revistei și autorul materialelor de profil medical publicate aici. Traducătorul probase calitățile sale de translator din franceză și competența sa în disciplina căreia tratatul tradus îi aparținea.

*

* *

La Padova, Del Chiaro cunoscuse numeroși studenți greci sau români din Moldova sau Valahia - țări cvasi necunoscute mediului intelectual italian. Din varii motive, mediul universitar padovan era cel mai preferat de către studenții români, greci sau din diferite alte țări din SE Europei, atunci aservite Imperiului otoman. Dorința de cunoaștere a principatelor române de la Dunăre este satisfăcută la Veneția prin cunoașterea nu numai a studenților veniți din cadrul acestora dar și a negustorilor, agenților diplomatici etc. Pe unul din aceștia -agentul domnitorului Constantin Brâncoveanu la Veneția (N. Caragiani), Del Chiaro avea să-l cunoască personal. Editurile de limbă greacă din Veneția scot cărți nu odată cu finanțarea domnilor români. Veneția era deschisă Occi-dentului, dar și Orientului. Nu departe de Fondaco dei Tedeschi era și un Fondaco dei Turchi. De altfel, nu numai mirajul pământului necunoscut îl va fi determinat pe Del Chiaro, personalitate de altfel îndestul de pragmatică, să-și încerce norocul în capitala Valahiei. Între timp, în secolul al XVII-lea, se schimbaseră multe în configurația cetății de pe lagune. Marea Mediteraneană devenise practic un lac turcesc prin ocuparea principalelor țărmuri ale acesteia, iar tranzacțiile comerciale ale Veneției nu mai aveau rata prosperității din secolele anterioare. Ceremoniile fastuoase din Palatul dogal sau ale sărbătorilor tradiționale ale orașului, luxul vestimentației, efervescența cărturărească, podoabele strălucitoare ale artei ce decorau altarele bisericilor sau reședințele particulare nu acopereau impasul. Suntem spre sfârșitul secolului XVII, în care Del Chiaro va fi simțit, asemeni altora, acea *nona* *deplasare de forțe spre vestul și nordul Europei*⁸ - fenomen concomitent cu decăderea lentă a Veneției; strălucitoare cetate încet-încet începea să aparțină trecutului...

La hotărârea lui Del Chiaro de a pleca în Valahia ca secretar de italiană și interpret va fi contribuit și nostalgia țărâmului necunoscut, firească într-un secol în care se prelungea-în continuare mirajul marilor descoperiri geografice din secolele anterioare; un anumit spirit aventurier, consecința a aceluia instinct migrator, specific popoarelor limitrof-mediteraneene îl va fi determinat și acesta să-și ia inima în dinți în aventura vieții lui. De la călători de felul lui N. Caragiani aflase multe despre Țara Românească iar perspectiva de a-și schimba viața și a-și spori veniturile nu erau de neglijat. Cărturarii-prieteni

⁷ Ibidem. p. 51.

⁸ Romul Munteanu: *Clasicism și baroc*, Ed. "Alfa", București, voi. I, p. 121.

încurajează, recomandându-i cu insistență să alcătuiască o scriere despre această țară despre care știau atât de puțin⁹.

Plecând din Veneția, la finele lunii februarie 1710, Antonio Maria Del Chiaro ajunge în Țara Românească după doua popasuri la Belgrad și Saraievo, în plină primăvară (aprilie 1710). Între acest an și 1716, Antonio Maria Del Chiaro va fi la București interpret și secretar de limba italiană al cancelariei princiare a domnitorilor Constantin Brâncoveanu, Ștefan Cantacuzino, mai târziu și profesor de latină și italiană al fiilor acestuia și al domnitorului următor - N. Mavrocordat.

Venețianul obișnuit cu aglomerația umană și edilitară a Veneției are surpriza găsirii unui oraș de o cu totul altă structură: Bucureștii, orașul în plină și nesfârșită câmpie i-ar lăsa oferit imaginea unui sat mare, cu casele lui boierești cu grădini - adevărate domenii - și mahalale literalmente înecate în verdeață, dacă numeroasele turle de biserici, hanurile impozante, larma ulițelor negustorești și între toate, solemnitatea sobră a palatului domnesc nu i-ar aminti că se află în capitala Valahiei. Voievodul țării - Constantin Brâncoveanu - este la apogeul domniei sale, prosper și strălucitor înveșmântat, înconjurat de o suită nu mai puțin fastuoasă de slujitori-boieri, de străini de renume în serviciul acestuia între care și cei cinci secretari de limbi străine lucrând sub supravegherea stolnicului Const. Cantacuzino. Dintre aceștia face parte și recent venitul venețian; numeroși meșteri și artiști străini lucrând alături de autohtoni, au lăsat în urmă măiestrele înfăptuiri ale unei extinse activități ctitoriale (biserici, palate și case boierești, mănăstiri pe întreg parcursul țării etc.). Noul secretar se remarcă rapid prin pregătirea sa conformă scopului pentru care a fost chemat, prin seriozitatea și cumpănita chibzuință în tot ceea ce face. De bun augur, privirea domnitorului este încurajatoare iar comportarea lui este într-un totu adecvată în a trezi secretarilor ca și celorlalți străini admirația, respectul, chiar simpatia pentru omul numărul unu al țării; Brâncoveanu nu este numai cel mai bogat om al țării dar și un prinț generos. El știe să pretindă și să ia de la supușii săi dar știe să și dea; străinii care-l slujesc ca doctori, secretari, tipografi, negustori argintari și artizani de alte meserii, profesori la *Academia domneasca* de limba greacă s-au împărțit episodic din generozitatea domnească - salarii sigure, bogate daruri de Crăciun și de Paști etc.

De la bun început, nu se simte singur în acest mediu atât de deosebit de cel din care plecase. Domnitorul dar și mare parte din boieri, ierarhii bisericii între care mitropolitul țării - Antim Ivireanu - sunt mari iubitori de cultură - o cultură în care tradițiile țării au fuzionat permanent cu aluviunile culturilor străine. Temeinicul strat bizantin a fost succedat de numeroase influențe orientale dar și occidentale venite prin filieră transilvăneană sau italiană, mai precis veneto-padovană. Toate vor fuziona după 1678 în *stilul brâncovenesc* - originală sinteză a unui baroc răsăritean - stăruitor în decorul arhitecturii eclesiastice, cel al interioarelor și exterioarelor reședințelor privilegiaților vremii, în broderia în piatră a balustradelor și eleganța zveltă a loggilor sau în cea în fire de aur, argint și mătase pe catifea

⁹ Cf. dedicația lui Del Chiaro la Revoluțiile Valahiei, ed. rom., p. VIII.

a broderiilor Despinetei, în ilustrația de carte sau în măiastră sculptură în lemn. în capitală se aude și limba italiană. O vorbesc nu numai negustorii italieni și agenții importatori în trecere, dar și intelectualii de prestigiu ca Iacob Pylarino (viitor consul al Veneției la Smirna) sau Bartolomeo Ferrali - succesiv medici ai familiei domnești; Ioan Avramios - predicatorul grec al curții s-a format în cetățile Italiei; italiana este vorbită cu distincție de superiorul său ierarhic - învățatul stolnic Const. Cantacuzino, de Ștefan, fiul acestuia, dar și de foști studenți din țară, întorși de la Padova, dar și de alte persoane din anturajul familiei domnești. Del Chiaro avea cu cine vorbi. Pentru nevoile sale spiritual-confesionale. comunitatea catolică din București, întreținea o modestă biserică de lemn; biserici și capele catolice mai arătoase și mai bogate le va fi vizitat secretarul italian la Târgoviște. Brădiceni, Câmpulung Muscel. Italia nu rămăsese undeva în urma...

*
* *

Tipărinclu-și lucrarea în 1718 la editura venețiană a lui Bartoli, Del Chiaro își ținea nu numai fângăduiala față de prietenii săi; oferea concomitent Europei intelectuale de alunei un document de sensibilitate, unic în felul său. Cam în același timp era scrisa și ulterior popularizată în traduceri *Descrierea Moldovei* - e adevărat mai erudit-avizată și cu mai mult noroc în audiența europeană. Cei care. ademeniți de titlu ar lă vizat documentarul, ar fi fost dezamăgiți. Mai precise și mai detaliate erau, în această privință, cronicile țării, e adevărat atunci greu abordabile pentru un străin; în schimb *Istoria...* fostului secretar al voievodului român era unica prin dezvăluirea obiceiurilor țării, fastul sărbătorilor ortodoxe din locașurile de fală ale capitalei sau cele de sub streșină casei de țara, datini străvechi, persistente, unele coborând în vremuri anterioare epocii creștine, referințele despre fizionomia oamenilor, calitățile și defectele lor, cam tot sau mult din ceea ce se știa despre ei, dar nu le descria nimeni, încap în această carte. Mai mult, lucrarea este un document despre o epocă de răscruce așa cum a fost cunoscută și trăită de un cărturar, dar nu de un izolat erudit, de bibliotecă, ci de unul deschis lumii, de noblețe morală și frumoase resurse sufletești, care a știut să observe, sași cunoască oamenii între care a trăit și să-i prețuiască, răsplătindu-i în final cu această carte despre dânsii.

Sursele de documentare ale cărții au fost cele văzute și auzite - direct sau prin intermediul unor persoane de prim rang din anturajul curții domnești. Între aceștia stolnicul Const. Cantacuzino care l-a prețuit și invitat la reședința sa din capitală ca și la aceea, senorială, de pe unul din domeniile sale - omul numărul unu după domnitor până la o vreme, fatal puternic, chiar și după ce a intrat în opoziție ascunsă și periculoasă față de acesta - era șeful cancelariei secretarilor de limbi străine, între informatorii mai importanți erau nu atât boierii autohtoni, mai reticenți și mai ascunși, având în vedere experiențele dureroase ale hazardului politic de pe malul Dâmboviței, ci mai ales străinii cu funcții ce le permiteau frecvent intrarea în intimitatea domnitorului; ne gândim la I. Pylarino (la care autorul însuși se referă în acest sens) sau B. Ferrati - succesiv medicii personali ai voievodului și anturajului său.

Deși i-au trecut prin mâini cronicile țării nu le-a consultat fie și din cauza greoiului alfabet cirilic; în consecință, inadvertențele documentare asupra sec. XVI-XVII, sunt evidente, fie și la o singură lectură a cărții lui Del Chiaro. Mai precis este scriitorul, atunci când se referă la domnia lui Șerban Cantacuzino (1678-1688) despre care a aflat destule din cercul boierilor Cantacuzini - rudele domnitorului defunct - sau, mai ales, la aceea a lui Const. Brâncoveanu și succesorului acestuia - Șleau Cantacuzino. Se cunoaște că a fost de față sau în apropierea dezbaterilor divanului în luarea hotărârilor importante ținând de politica țării, că i-au trecut prin mână, ca secretar, acte decisive în diverse probleme, că a călătorii prin mai toate locurile țării, că a avui apropiați influenți în protipendadă și că în genere a fost în miezul problemelor. A asistat consternat și neputincios la intrigăria cumplit bizantină a membrilor familiei Cantacuzino - oameni ale căror păcate au fost pe măsura strălucitelor lor calități și tradiții spirituale. Mai târziu, după năpraznicul și nedreptul sfârșit al Brâncovenilor la Istanbul, asupra căruia a fost informat de către nenumărații martori oculari, Del Chiaro a înțeles să-i slujească mai departe, în Veneția, după 1716, cu un devotament care-l onorează îndeosebi în posteritate, pe cei ce mai rămăseseră din Brâncoveni după fatala zi a lui 15 august 1714. Doamna Maria, fetele și nurorele și unicul reprezentant masculin rămas - nepotul de un an ai voievodului martir, vor intra cu greu, în drepturile lor asupra aurului depus de prevăzătorul voievod la Zecea în Veneția...¹⁰. Aceasta se petrecea într-o perioadă în care, în țară, majoritatea slujitorilor de altădată s-au dezis de marele voievod din oportunitate lașă sau de frică...

Evident în calitatea pe care a avut-o, Del Chiaro a rezidat alternativ în București dar și în Târgoviște - rămasă o a doua capitală a țării, în al cărei palat domnesc Brâncoveanu își prelungea un sejur de aproape două anotimpuri. La curte a participat la marile festivități ale domniei, primirea solilor străini sau a trimișilor împărăției otomane, la marile sărbători ale bisericii ortodoxe, la ceremonii și ospete, la hramurile mănăstirilor - cutreierând aproape întreaga țară; oricum, baza documentară a celor relatate despre firea locuitorilor, moravurile și tradițiile spirituale ale acestuia etc. este autentică.

De altfel, Del Chiaro, de-a lungul sejurului celor șase ani în Valahia nu a avui poziția străinului în trecere sau a celui utilizat pentru un timp limitat. Bănuim că dacă nu s-ar fi instaurat instabilitatea politică de după 1714, el ar fi rămas mai mult sau poate definitiv, acomodat și integrat destul de repede între oamenii țării care l-au investit cu încrederea, prețuirea și chiar prietenia lor. Din aceleași motive integraționiste, dar și din prudență în fața ochilor bănuitori ai turcilor și-a schimbat în viața de toate zilele hainele venețiene cu portul cvasioriental ai țării păstrându-și totuși peruca, cravata, pălăria și bastonul...¹¹.

¹⁰ C. Boroianu: *Nouvelles données sur Del Chiaro* în „Revue des études sud-est européennes”. X (1972), nr. 1, p.58.

¹¹ Del Chiaro. op. cit., p. 19.

S-a integrat, poate mai mult decât ceilalți traducători, în viața culturală a țării pe care a cunoscut-o și pe ai cărei promotori și reprezentanți i-a prețuit îndeosebi. La îndemnul cărturarilor vremii, traduce din franceză *Maximes des Orientaux* în limba italiană (La massime degli Orientali) în perioada în care în principatul român dinărean, limba italiană era mult mai cunoscută decât cealaltă; din această traducere în limba italiană se va realiza versiunea în limba română a cărții *Pilde filosoficești* după un intermediar neogrec (cea mai cunoscută limbă străină în mediul românesc de atunci), care tradusese la rândul său textul italian tălmăcit de Del Chiaro...¹² Evident, nu a fost singurul aci de cultură al lui Del Chiaro în răstimpul petrecut în Valahia...

Scriindu-și cartea, Del Chiaro își avertiza cititorii de la primele rânduri asupra obiectivității sale, implicit asupra răspunderii pe care și-o asumă: *Am stăruit asupra acțiunilor și evenimentelor importante!.../ Voi sprijini descrierea mea pe conștiință [...]*¹³.

După prezentarea câtorva repere geografice sprijinite în anexă și de harta Țării Românești la stolnicului Const. Cantacuzino, pe care poate o va fi cunoscut-o încă din anul tipăririi în 1700 la Veneția, autorul intră în istoria țării. El nu realizează propriu-zis un breviar istoric; se sprijină în special pe tradițiile orale, fără a face dovada unei documentări în arhive (pe atunci greu accesibile) sau consultării cronicilor țării. Știrile foarte sumare despre Matei Basarab au la origine surse orale deformate de timp. Face dovada cunoașterii principalelor mănăstiri ale domnitorului (pe care le vizitase cu diverse ocazii) dar ignora principalele evenimente din timpul domniei acestuia încheiată cu doar 63 ani în urmă, ca și realizările sale culturale, încurcă, pe parcurs, anii domniilor și succesiunilor în cazul lui Radu Leon sau Antonie Vodă. Evident, n-a fost primul italian care a cunoscut și utilizat cronicile țării ca surse documentare așa cum a considera Carlo Tagliavini sau după el de majoritatea enciclopediilor italiene¹⁴. Mai consistente devin relatările despre domniile lui Ghica Vodă și Duca Vodă, cu alai mai mult cu cât în contextul evenimentelor au fost implicați Cantacuzinii - familie și partid boieresc pe care autorul l-a cunoscut cel mai bine după anturajul familial al domnitorului Brâncoveanu. Este un prilej de a le menționa originea presupus imperială, demersurile lor diplomatice, cultura și calitățile care-i distanțau de semenii lor. Se au în vedere fiii celebrului postelnic Constantin Cantacuzino, asasinat la Snagov (Drăghici, Pârvu, Mihail, Constantin, Iordache și Șerban -viitorul domn). Am

¹² Textul traducerii în grecește (după versiunea italiană a lui Del Chiaro, a fost realizat de L. Abramian, predicatorul Curții domnești; mitropolitul Antim Ivireanu l-a tradus și tipărit în 1713 în limba română. A fost sprijinit de către prietenul de altădată A. Mano din București. p. 27.

¹³ *Apoggerò la mia narrazione sopra la fede, e di quanto hò veduto, e di quanto mi hanno affidato persone che ci ebbero parte*; ed. it. cit. p. 19.

¹⁴ *Grande dizionario enciclopedia utet*, Unione tipografica - editrice torinese, Torino, 1968, vol. VI, p. 101. Cf. și analiza succintă și argumentația temeinică a istoricului literar C. Boroianu: *Les sources de l'Histoire de Del Chiaro* în „Revue des études sud-est européennes”. X (1972). voi. II. p. 326-327.

admirație pentru acești reprezentanți ai unei duble elite - sociale și spirituale - dar nu le trece cu vederea păcatele lor cumplite care au dus la distrugerea familiei domnitorului Const. Brâncoveanu și apoi la propria lor anihilare. Oricum, obiectiv de la bun început, Del Chiaro nu a fost omul Cantacuzinilor, cum a considerat N. Iorga¹⁵.

Având în vedere relațiile apropiate dintre Del Chiaro și frații Cantacuzini, eventual succesorii acestora, între care era și superiorul său ierarhie - atâteștiutorul stolnic Const. Cantacuzino - domnia fratelui mai mare al acestuia - Șerban Cantacuzino (1678-1688) - este mai detaliat relatată. Dacă evită sau ignoră anumite evenimente istorice, în schimb relevă nu odată aspecte intime ale vieții lor particulare - toi atâtea motivații ale unor consecințe politice - aspecte despre care cronicile de obicei tac. Deosebit de interesantă este atitudinea - secretă, evident - a lui Șerban Cantacuzino în timpul expediției otomane de împresurare a Vienei la 1683 - atitudine și fapt care fac din el un partizan al cauzei creștinătății europene. Intervențiile sale în civilizația vieții cotidiene a țării sale. ca și sprijinul acordat de el Academiei domnești și culturii în general îi completează un portret sugestiv și onest conturat în conștiința succesorilor.

Ca personaj istoric, domnitorului Constantin Brâncoveanu (1688-1714) i se consacră cele mai multe pagini. Autorul l-a cunoscut îndeaproape în ultimii patru ani de domnie, s-a bucurat de simpatia, chiar protecția sa. Autorul narează întronizarea lui, parte din faptele lungii sale domnii, între care peripețiile sub semnul săbiei lui Damocles ale reconfirmării domniei din 1703, la Adrianopole, momentele de mare tensiune ale războiului ruso-turc de la Stănilești (1711), război în care Toma Cantacuzino trece de partea rușilor, înrăutățind situația domnitorului, precum și acutizarea conflictului dintre domnitor și rudele sale - boierii Cantacuzini; este un conflict pe care Poarta Otomană îl va exploata cu abilitate, deliberată viclenie și eficiență, pentru a distruge aceste ambele mari familii. Așa cum relatează faptele, Del Chiaro, prin introducerea viselor de coșmar și semnelor sinistre de premoniție dinaintea catastrofei, a fost de-a dreptul cutremurat - paginile sale resimțindu-se în consecință, dramatic. Domnitorul - personajul pentru care autorul avea o neascunsă simpatie, este apoteozat de ultima sa mare jertfă - a lui și alor săi (sângeroasa decapitare a lui și a copiilor săi) și-o va asuma cu creștinească demnitate și martirică vocație de mucenic ai neamului său, el însuși un crucificat și al credinței sale ortodoxe. Ultimele vorbe ale lui Brâncoveanu către ai lui, vorbe pe care Del Chiaro le înserează contextului - înainte de groaznicul supliciu - pecetluiau sub semnul unui crud destin una din cele mai alese conștiințe ale istoriei noastre: *Fiii mei, fiți curajoși, am pierdut tot ce am avut în aceasta lume: cel puțin să salvăm sufletele noastre și să ne spălăm păcatele cu sângele nostru*¹⁶.

¹⁵ N. Iorga: *Istoria literaturii românești*, București. 1928. voi. II. p. 350.

¹⁶ Antonio Maria Del Chiaro op., ed. cit., p. 125; (*figliuoli miei, state con coraggio; abbiamo perduto tutto avevamo in questo mondo: almeno salviamo l'anima e laviamo i nostri peccati col nostro sangue* - it. cil. p. 181).

Sfârșit de domnie dar și de epocă. Ștefan Cantacuzino, urcat pe tronul țării în urma oneroaselor intrigi ale influențelor sale rude apare uneori în paginile cărții ca un nevrednic, chiar caraghios prin ostentația eforturilor sale de a părea ceea ce nu era în stare să fie. Năpraznica lui cădere - strangulai alaiuri de tatăl său, stolnicul Const. Cantacuzino, la Istanbul, la mai puțin de doi ani de la consumarea tragediei familiei domnitorului Const. Brâncoveanu - de ei declanșată - este pusă de autor pe seama Justiției divine. *Țara* relatează autorul, *de la detronarea lui Brâncoveanu, decăzuse cu totul din situația ei înfloritoare*¹⁷. La 25 decembrie 1715 fu numii domnilor de către Poartă - Nicolae Mavrocordat; începeau domniile fanariote...

Mai mult decât incursiunile în istoria Țării Românești, atât cât memorialistul italian a cunoscut-o ca martor ocular, direct sau prin intermediari, cartea lui Del Chiaro interesează ca document al unei atitudini, într-o galerie imagologică a poporului român, cartea sa este una din cele mai prețioase prin corectitudinea ei. Dalele istorice despre domnia lui Brâncoveanu suni generale, unele inedite, în ansamblu însă precare în raport cu sursele autohtone, mai amănunțite. Textul lui Del Chiaro este însă unic față de acestea, prin vibrația dramatică a autorului față de evenimentele tratate. Elogiul lui Brâncoveanu presupune fermitatea convingerii dar și discreția și desăvârșita obiectivitate. Cu toată admirația față de generosul său protector, nu-i trece acestuia cu privirea limitele sau faptele care-i tulbură, în posteritate, imaginea, între acestea, un loc aparte îl ocupă fiscalitatea excesivă instaurată de domnitor pentru a-și mulțumi stăpânii de la Istanbul - fiscalitatea căpătând în epocă proporții de dramă națională. Este adevărat, impozitele se preluau cu multă măiestrie: *Principele Constantin Brâncoveanu jumulește țarca fără s-o facă să fiie*¹⁸.

Subtile sunt observațiile din cartea lui Antonio Maria Del Chiaro asupra relațiilor românilor cu Poarta otomană, implicit relațiile dintre românii localnici și turcii rezidenți temporar sau de durată în Țara Românească. Lăcomia progresivă a turcilor reeditează dureroasele accente din cronicile țării, ca și în *Descrierea Moldovei* a lui D. Cantemir. Del Chiaro relatează faptul că românii nu exploatau anumite bogății naturale, ascunzându-le de teama turcilor care și-ar fi augmentat pretențiile. Una din cauzele principale a creșterii lăcomiei turcilor rezidă după autor în competiția înverșunată a luptelor pentru tron, angajând partidele marilor familii boierești, delațiunea cea mai josnică, falsificările de documente, nenumăratele pungi cu aur date la Istambul - nimic nu este cruțat pentru a se doborî adversarul.

Efectul este, pentru țară, devastator. Dintr-o epocă de ascensiune economică și comercială de apogeu al operelor ctitoriale și în general a dezvoltării culturii se ajunge la una a decadenței pe toate planurile. Fapt paradoxal, autorii morali ai acestui dezastru sunt

¹⁷ Idem cit. p. 132 (*di quella provincia, che sin dai tempo della deposizione del Brancovani era totalmente decaduta dal suo felice stato primiero* - ed. it. cit., p. 191).

¹⁸ Ibidem. p. 104 (*il Principe Constantino Brancovani sapeva pelur la gazzuola senza farla gridare* - ed. it. cit., p. 157).

între alții și boierii Cantacuzini în frunte cu prea învățatul stolnic Constantin Cantacuzino - omul de marcă al elitei intelectuale a țării. În numai doi-trei ani este distrusă familia domnitorului dar și în mare măsură și familiile vinovaților de acest tragic deznodământ - boierii Cantacuzini.

Interesante sunt și observațiile referitoare la turcii rezidenți în principate pentru diferite perioade de timp.

Odată sosiți în Țările Române cu diverse însărcinări sau cu scopuri comerciale, ei își schimbă radical atitudinea față de populația autohtonă majoritară. Respectă cât pot datinile țării, evită excesele, menajează sentimentele religioase ale creștinilor, organizându-se confesional pentru tradițiile religiei musulmane cu maximum de discreție. În țară nu-și înalță minaretul nici o moschee...

Problema grecilor în Țara Românească nu-i scapă ochiului ager al secretarului domnesc. Dincolo de grecii din Fanar - verigi de legătură între principatele române și seraiul imperial din Istanbul, speculanți veroși ai luptelor pentru tronurile celor două țări românești, asistăm la penetrația masivă a altor greci de acolo sau mai ales din celelalte părți ale întinsei diaspore grecești în toate structurile sociale și administrative ale Țării Românești contribuind la sleirea economică a țării și aservirea acesteia intereselor otomane. Se prefigura de pe acum secolul fanarioților. În Moldova, procesul începuse mai devreme, în epoca lui Vasile Lupu (1634-1653). Confundând casta fanarioților cu întreaga națiune căreia aceștia îi aparțineau, autorul apreciază greitatea *ca o națiune vecinic fatală Valahiei*¹⁹.

Analizând la finele cărții situația dramatică a Valahiei între cele două imperii - cel otoman, căruia trebuia să-i fie fidelă și cel austriac tentant prin civilizația sa evoluând sub semnul celei europene în care, nu o dată, domnitorii și boierii țării sperau în momente de maximă tensiune și instabilitate politică la un salvator loc de refugiu, - Constantin Brâncoveanu dar și alții au trebuit să aplice deseori, politica balanței între cele două mari puteri, politică plină de precauții dar și de riscuri. Oroarea și frica față de turci nu anihila susceptibilitățile lucid-justificate față de tendințele anexioniste ale imperialilor de la Viena.

Rezumând această situație, Del Chiaro în dedicația sa mustind de recunoștință față de *Alteța Sa Serenissimă Antonio Ferdinando- Gonzaga, Duce de Guastala și Sabioneta, Principe de Bozolo*, etc. atrage atenția asupra Țării Românești care *de trei veacuri geme sub greul jug al Împărăției otomane*²⁰. Exagerând la modul oportunist, memorialistul, îndatorat se pare financiar personajului cu multiplu bazon, atribuie românilor simpatii și adeziuni pro austriece întrucât țara lor *nu a încetat să râvnească momentul fericit de a se putea adăposti sub aripile Vulturului austriac*²¹. Vizând

¹⁹ Antonio Maria Del Chiaro - *Revoluțiile Valahiei*, ed. rom cit..., ed. it. Cit., p. 123.

²⁰ Ibidem, p. VII.

²¹ Ibidem, p. VIII (*Ed in vero la Storia di quella provincia, che anelante ha sempre bramato quel felice momento di vedersi ricoverata sotto le ali dell'Aquila Austriaca* - ed. it. Cit., p. 6).

persoana căreia i se dedica cartea - principele de Gonzaga - autorul intervine în continuare, retoric: „*Cui altul s-ar putea închina decât Alteței Voastre, Serenissime, care prin legăturile de rudenie sunteți atât de aproape de Augusta Casă domniitoare austriacă?*”²²

În ultima pagină a cărții, autorul revine asupra acestei chestiuni dar indecis: *căci această nefericită țară nu știe încă pe cine să dorească de stăpân, pe Turcul sau pe Augustul Împărar*”²³.

Ceea ce cunoaștem nu ne poate clarifica dacă dedicația era politețe conjuncturală față de o persoană față de care avea obligații sau poate reflecta o convingere personală... Oricum, nu este exclus ca agerul secretar domnesc și talentatul memorialist să fi avut, asemeni altor străini în slujba domnitorilor români (doctori, profesori, etc.) și alte misiuni despre care, ca orice secretar care se respectă, nu a vorbit niciodată cu cei din anturajul său românesc...

La sfârșitul cărții, lucrată totuși în grabă, fără meticulozitatea cu care a lucrat la traducerea italiană a tratatului francez al lui Saint Hilaire, sub presiunea editurii, tracasat în același timp de alte necazuri și de nesiguranța pe care după 1714, an care încheie o etapă frumoasă și stabilă din existența sa, l-a marcat se pare tot restul vieții, Del Chiaro adaugă un lexicon de cuvinte românești. Acestea sunt prezentate cu echivalentul lor italian sau/și latin menit să probeze latinitatea limbii române: *Mic vocabular de câteva cuvinte valahe, corespunzând celor din limbile latină și italiană (Breve alfabeto di alcune parole valache, le quali hanno corrispondenza colla lingua lalina ed italiana)*²³. Micul dicționar, primul de acest fel alcătuit cu mai bine de un secol și jumătate înainte de Heliade Rădulescu cu al său *Paralelism între limba română și italiană* (1841) este anticipat de câteva propoziții reflectând convingător aceeași idee, raportată de astădată la nivelul constituției perfectului compus al verbului și al structurilor sintactice.

Evident, ideea latinității limbii române, așa cum o demonstrează Del Chiaro, nu era nouă. Dacă Del Chiaro ar fi cunoscut *Letopisețul* lui Grigore Ureche sau lucrările lui Miron Costin - celălalt mare cronicar al Moldovei - ar fi fost surprins s-o afle întruchipată înaintea unora din lucrările din occident consultate de el. Analist meticulos și cu justă intuiții asupra autorului *Istoriei revoluțiilor moderne...*, pe fondul unei benefice documentări în orașele Italiei peregrinate de Del Chiaro, C Boroianu atribuie lucrării lui Giovanni Luco Traguriense, în speță capitolului special *De Vlahis* din lucrarea acestuia *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex* (1668) - modelul pentru vocabularul româno-italian-latin. Evident, lucrarea citată i-ar fi putut da sugestii și întări ideea anexării vocabularului român; Del Chiaro, departe de a copia lista de cuvinte a istoricului dalmat, realizează o altă mai amplă - de 135 de cuvinte în raport cu cele 68 din G. L. Traguriense: *Vocabularul realizat de memorialistul florentin este original și superior celui din istoria*

²² Ibidem. p. 151 (quella infelice provincia sin ora non sà qual debba essere il suo padrone: se il Turco oppure l'Augustissimo Imperadore - cd. it. cit.. p. 213).

²³ Ibidem. p. 153-158, cf. cd. it. a cărții. p. 219-221.

*dalmată, fiind mult mai amplu și mai corect*²⁴ - consideră C. Boroianu - în plus Del Chiaro ca prim autor al unui vocabular româno-italian - se preocupă și de etimologia latină a cuvintelor, respectiv ortografia lor. Într-o istorie a limbii române, autorul în discuție nu poate fi evitat.

Evident, sursa menționată nu a fost singura folosită de memorialist. Cărturarii venețieni din entourageul lui Del Chiaro i-au furnizat și alte cărți scrise de nume de notorietate în științele umaniste ale Occidentului sec. XV-XVII.

În problema etimologiei cuvântului *Valahia*, va folosi pe larg lucrările lui Enea Silvius Piccolomini - cunoscut ca Papa Pius al II-lea a cărui principală carte din 1551 o citează, dar și pe Antonio Bonfini, fostul secretar al lui Matei Corvin a cărui carte - *Rerum Ungari* (1581) era utilizată în lucrările lor, mai înainte de Miron Costin și stolnicul Constantin Cantacuzino, care va fi putut să-i fi semnalat lucrarea ce îi era cunoscută.

Secretarul domnesc Antonio Maria Del Chiaro este făcut să cunoască lumea pe care o cutreieră. Este printre puținii străini care ne cunosc din interior. Observatorul are avantajul deplasărilor funcției, al curiozității sale înnăscute dar și al unui subteran instinct migrator ancestral care îl îndeamnă la neconținută peregrinare; un dar vizibil al ubicuității îi rememorează strămoșii - la origine evrei peregrini prin cetățile Italiei. Secretarul italian convertit s-a botezat la 14 ani schimbându-și numele.

Prin funcția sa este prezent pretutindeni: în cancelaria domnească, în divanul țării sau în modesta căsuță a țaranului în care intră cu aceeași dezinvoltură cu care frecventează reședințele celor mari. În coliba plugarului își pleacă fruntea pășind pragul jos al casei în care admiră fără mofturile înaltului slujitor domnesc curățenia și sobrietatea pătrunzându-se de mirosul de busuioc și mîntă uscată. Poporul este pentru el mai mult decât un reper și o realitate statistică - este mentalul colectiv în care moștenirea ancestrală interferă cu trauma ultimelor dureroase experiențe ale vremii sale. Oricum, experiențele, pregătirea și habitudinile sale îl recomandă pentru cunoașterea și relevarea psihologiei poporului nostru și în genere al valorilor lui spirituale. Tălmăciul italian era ceea ce se numea în epocă un om bun, ușor integrabil în societate, în care intră deschis spre lume și totuși ponderat și bine cumpănit, temperament sangvin și totuși stăpân pe sine, reflexiv deseori.

De la bun început, Del Chiaro arc viziunea unei umanități categoric social-diferențiate: poporul - oastea umilă a celor mulți și boierimea, ea însăși la rândul ei stratificată în câteva categorii de ranguri dominate de familii și clanuri familiale, de regulă în aprige lupte partidiste. Ochiul ager al secretarului domnesc, distinge jocul periculos al tuturor tribulațiilor politicii vizând în cele din urmă tronul țării, după cum delimitează situațiile în care reprezentanții elitei sociale se identifică cu cei ai elitei intelectuale.

Asupra poporului autorul își revarsă neascunsă lui compasiune. În lunga, fericită domnie a Brâncoveanului, poporul este apăsător de nenumărate biruri, gemând sub dubla

²⁴ Cf. lucrarea citată mai sus a lui C. Boroianu. p. 333.

povară, aceea a împilării stăpânilor din țară dar și osânda Porții otomane, încât afirmarea măreției originii sale romane - cunoscută în epocă - se constituia ca o dureroasă ironie...

*Din cauza continuelor asupriri, au devenit atât de deprimați și nepăsători, că o bună parte din locuitorii țării, disperați, au părăsit căminurile, găsindu-și adăpost în Turcia de dincolo de Dunăre, sau în Transilvania...*²⁵.

Cei de jos îndură și plătesc totul: haraciul cel mare al sultanului, peșcheșurile nenumărate cuvenite slujitorilor Curții otomane, setea de înavuțire a conaționalilor erijați pe scara socială, graba de acumulare a domniilor nesigure, încartiruirea silită a oștilor și slujitorilor domnești în trecere și - colac peste pupăză - cumplitele invazii străine soldate cu jafuri, incendii și robirea membrilor familiilor acestor năpăstuiți ai soartei, Și totuși, în aceste condiții, ospitalitatea se constituie ca o dimensiune caracteristică și definitorie a acestora. În popor, e generală, contrastând cu posibilitățile precare ale acestuia. Aceeași calitate o întâlnește în familiile boierești în care autorul a fost bine primit. Cantacuzinii l-au avut ca oaspete în mai multe rânduri.

Curtea domnească însăși l-a tratat cu deferență, onorat și plătit generos conform serviciilor și calităților sale. Medicul șef al domniei (Bartolomeo Ferrati), de obicei personaj la care pregătirea profesională era dublată de ținuta elevată a cărturarului, lua loc la ceremonii, între boierii de prim rang. Desprindem din paginile cărții un adevărat statut al străinului între români favorabil, chiar privilegiat în raport cu situația acestuia din alte țări²⁶.

Oricum, deschiderea spre alte orizonturi devine o trăsătură națională. Popor de agricultori și crescători de animale, românii își relevă disponibilități reale pentru meseriile curente și fac față în toate situațiile. Sunt robust construiți, viguroși, deprinși de mici cu greul și privațiunile. Nemaiavând din cauza îngrădirilor Porții, armata de altădată, ei nu și-au pierdut deprinderile. *Sunt sprinteni la călărie, ageri în mânăuirea sabiei și arcașii dibaci; dacă ar fi instruiți în știința militară ar face mari progrese*²⁷.

Românii, având calități pentru toate meseriile, îl uimesc pur și simplu pe Del Chiaro, el care vine dintr-o lume în care unele dintre acestea ating cotele perfecțiunii. *Valahii sunt foarte meșteri în orice meserie*²⁸. Calitățile sunt verificate practic. Fabrica de sticlă de lângă Târgoviște produce o sticlă *transparentă și curată*, mai bună chiar decât aceea din alte țări. Secretarul italian, pretențios ca orice venețian în materie de manufactură, se miră că boierii români *obișnuți cu risipa, importau cristaluri din Ungaria și din Boemia*²⁹. El este surprins de calitățile tehnico-artistice native ale

²⁵ Antonio Maria Del Chiaro. op., ed. cit., p. 6.

²⁶ 26 Idem. p. 27. 63.

²⁷ Ibidem. p. 25 (Egolino sono naturalmente agili al cavalcare. destri nel maneggiar la sciabla e nell'arte del saettare. e, se fossero instruiti nell'arte militare. farebbero un gran profito - ed. it. cit., p. 50).

²⁸ Ibidem (Valachii sono dotati di ottima indole e capacissimi di fare una buona nuscita in tutte le professioni - ed. it. cit., p. 49-50).

²⁹ Ibidem. p. 26.

românilor, calități fructificând fără o eventuală pregătire într-o școală specială anterioară: *Deprind ușor tot ce văd și nu e lucrare manuală pe care să n-o imită, fie de industrie turcă sau venețiană.*

Lucrătorii români subordonați mitropolitului Antim Ivireanu, el însuși multilateral dotat și conducător al tipografiei, au devenit în scurt timp meșteri specializați. În această situație a văzut un tânăr slujitor de la curtea Cantacuzinilor *care deprinse atât de bine desenul, că lucrările sale păreau clișee în aramă*³⁰. Alt tânăr însoțitor al fratelui său, meșter-fregator frecvent în Veneția - după măturii, a reprodus cu atâta fidelitate maniera italiană de a picta, încât la întoarcere în Bucureștii picturii bisericești postbizantine, a primit din partea catolicilor comenzi pentru icoanele bisericilor confesiunii lor.

*
* *

Del Chiaro a admirat icoana mare a Sf. Francisc (*un San Francesco inginocchiato atto di ricever le stimmate*), împodobind altarul bisericii catolice din Târgoviște.

Sentimentul religios, componentă a vieții spirituale, intră în vederile autorului, el însuși un destoinic și pios creștin-catolic. Fără prejudecățile celui de altă confesiune, recente în epocă, Del Chiaro prezintă ierarhia ecleziastică ortodoxă, tipicul marilor slujbe ale Sfintei liturghii, cu toate ceremoniile legate de acestea relațiile dintre reprezentanții clerului și domnie etc. Valahii, după Del Chiaro, nu sunt din cale afară de slavioși, dar au o credință fermă în marile adevăruri ale religiei ortodoxe, ale căror tradiții și interdicții le respectă cu strașnică fermitate (posturile înainte de toate). Interesați să nu se creeze alte probleme, turcii din principate respectă întru totul tradițiile spiritualității creștine dar și instituția bisericii care le reprezintă. Lipsa de fanatism religios este o altă calitate care onorează în posteritate, pe locuitorii Țării Românești.

Reliefându-le calitățile românilor, Del Chiaro nu trece cu vederea defectele. Între acestea, nestatornicia caracterului Nenumăratele, necruțătoarele invazii ale străinilor, începând cu cele din vremea strămoșilor și terminând cu cele trăite dramatic în încercata contemporaneitate, au avut repercusiunile lor asupra caracterului oamenilor. Este o pență a personalității umane pe care autorul a observat-o cel mai bine în marile familii creștine deținătoare a principalelor dregătorii ale țării. Între aceștia erau Cantacuzini pe care el însuși i-a cultivat. Del Chiaro i-a cunoscut nu numai pe celebrul stolnic Constantin Cantacuzino și pe frații acestuia - Drăghici, Matei Pârvu, spătarul Mihail etc - remarcabili oameni și oameni de cultură. Strălucitele lor calități intelectuale, la înălțimea antecesorilor, coborând din auritul Bizanț de altă dată, coexistau simetric cu reversul păcatelor prin care erau mai prejos. Veșnic suspicioși și nemulțumiți desfășurând permanent un neîntrerupt și veninat ghem al intrigilor, Cantacuzinii au în sânge neliniștea neabătută a ambițiilor nemăsurate. Rezultatul este pe măsura eforturilor și mijloacelor de un sinistru

³⁰ Ibidem. p. 25 (il quale aveva così bene imparato a disegnar con la penna, che i disegni da lui fatti siavano stampati in rame - ed. it. cit., p. 50).

machiavelism: distrugerea familiei domnitorului Constantin Brâncoveanu dar concomitent și pe acelea ale Cantacuzinilor, instabilitatea politică a țării și fisurarea gravă a structurilor ei administrativ-organizatorice. Două-trei generații ale urmașilor actorilor dramei de a declanșată vor evolua sub semnul nemilos al aceluiași crud destin. Domniile autohtone dispar în favoarea celor fanariote. În directă consecință, suferințele celor de jos vor căpăta dimensiuni de coșmar. Apar noi biruri și alte cumplite invazii, se opresc în loc inițiative ctitoriale și fapte de cultură de mare pondere în spiritualitatea românească. Del Chiaro consideră răul fără leac, fenomenul căpătând dimensiunile unei maladii endemic naționale: *Cunoscuta nestatornicie a valahilor, rămasă aproape ereditară la unele familii dăinuiește până azi și numai din respect pentru ele trec numele lor sub tăcere*³¹.

Un etnograf sau un istoric al civilizației românești, vizând un perimetru de investigații mai extins - își poate prilejui, lecturând *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valahia* a lui Del Chiaro, adevărate surprize... Descrierea datinilor, moravurilor și obiceiurilor aruncă lumini asupra unor detalii, ciudate la prima vedere, semnificative în calitatea lor de crâmpie din civilizația arhaică populară. Sunt elemente greu de detașat cu atât mai mult cu cât operația de delimitare a elementelor conjuncturale, reflexe ale contemporaneității sau condițiilor sociale ale subiecților, de o anumită schemă primară, de semnificațiile originare ale unor tradiții este deosebit de dificilă. Spre deosebire de D. Cantemir - mai explicit, mai clar și mai didactic -, textul memorialistului italian dă impresia că recrează narativ un obicei sau o anumită ceremonie la care el însuși a participat. Este cazul ceremoniilor de la înmormântare în care autorul nominalizează numele defuncților, de obicei din protipendadă, la care el însuși a luat parte. Dincolo de solemnitatea ceremoniei, instituționalizată de veacuri, poate de milenii, autorul surprinde actul individual al trăirii, al despărțirii de cel drag, datina temperând durerea unei separări tranșante între cel dus și cel rămas. Del Chiaro realizează cazul unei văduve venind zilnic după înmormântare, la mormântul celui drag, căruia îi și își re trăiește viața dusă împreună prin lungi, narrative și cântate litanii.

Episodic, autorul e interesat de dimensiunea istorică a realității etnografice folclorice prezentate. Este cazul jocurilor copiilor: *mingea, titirezul, nucile, bâzâita, deșcarii, scrânciobul, baba-oarba și altele*. În acestea vede, în vechimea lor, *încă o dovadă că ei sunt urmașii vechilor coloniști, lăsați de Traian după cucerirea Daciei și cari au transmis generațiilor, până în ziua de astăzi, aceleași jocuri*³².

Alteori, anumite expresii sau numărutul punctelor - în limba persană - la jocul de table, devine un indiciu al originii acestuia. Memorialistul nu-și permite însă hazardul

³¹ Ibidem, p. 108 (*L'antica volubilità ed inconstanza de Valachi è restata quasi ereditaria in alcune famiglie, che sussistono sino al giorno d'oggi e che per degni rispetti non devo pubblicare* - cd. it. cit., p. 163).

³² Ibidem p. 29 (*servirà di pruova maggiore per farci credere o per confermarci nella credenza che l'alachi tirino la origin loro da quelle colonie che da Traiano vi furono lasciate, dopo aver conquistato la Dacia* - cd. it. cit., p. 55).

cronologizării altor datini, de astă dată străvechi - autohtone. Autorul marchează *Jocul paparadelor* din toiuł verii, chemând ploaia la vreme de secetă sau cel cu străvechi rosturi din epoci precreștine *al călușarilor*.

Este menționată și *Drăgaica*, confundată cu *Irodiadu* dintr-un fragment de teatru popular în memoria *Sf. Ioan Botezătorul*. Un alt aspect al teatrului popular al Cloanței și uncheșului îl percepe iritat pentru elementul său licențios, nedându-și seama de semnificația lui originară, de rit al fertilizării. Aceleași elemente decorative ale oului roșu primit în dar de la doamna țării în ziua de Paști i se par bizare³³, fără a bănuia că dincolo de rostul lor decorativ din contemporaneitatea autorului (și evident și cea ulterioară) se ascundeau însemnele lor simbolice de odinioară.

Interesante pentru contemporanii săi - pentru care a scris cartea - ca și pentru posteritatea ulterioară, sunt referințele lui Del Chiaro asupra artelor vizuale și în genere asupra civilizației românești. Datorăm acestuia prima descriere mai amplă a Bucureștilor cu *podurile* (străzile) lui acoperite cu scânduri groase, cu noile hanuri *Șerban Vodă* și *Sf. Gheorghe*; candoarea văroasă a caselor umile sau cele mai pretențioase, boierești, răsare dintr-un nesfârșit al verdeții, ceea ce le conferă acestora aspectul de insule. Del Chiaro are cea mai detaliată descriere a Palatului domnesc al lui Brâncoveanu - clădire de piatră și cărămidă dotat cu o mare sală de ceremonii la care se ajungea pe o scară dăltuită în marmură, de o elegantă solemnitate. Ochiul surprinde mutațiile. Din rațiuni de confort dar și de gust, noul domn - Ștefan Cantacuzino - își construiește un mic palat, se pare după modelul unei vile europene cu grădină în stil italian.

Peste tot coexistă uneori la modul bizar habitudinile tradiționale ale modului de viață cu elementele noi - parte de sorginte europeană. Eticheta la masa lui Șerban Cantacuzino prevede argintăriile între care - insolit - furculița și cuțitul de argint, dar la reuniunile de familie, pe unde florentinul nostru a fost poftit, beau toți din același pahar, înmănat succesiv de la cel mai mare la cel mai mic în rang sau ca vârstă. Del Chiaro, învățat cu anumite reguli de igienă, este vădit încurcat, fără să bănuiască semnificația simbolică a ritualului... La liturghia de duminică, constată că se slujește - nu tare de mult - și în limba română, ca și în grecește sau în slavonă³⁴.

Cea mai plăcută surpriză i-o procură tipografia *Mitropoliei*, lucrând sub conducerea mitropolitului Antim Ivireanu. Relațiile între ce doi se stabilesc repede: și unul și altul sunt doi oameni de cultură, și unul și altul sunt doi străini ce au reușit și au ajuns în pozițiile pe care le ocupă doar datorită meritelor proprii. Del Chiaro nu se poate opri să nu enumere cărțile editate de tipografia românească - digresiune prețioasă documentar - dacă ne gândim că din o *Alexandrie*, inserată în lista de apariții nu a mai rămas nici un exemplar - probant în posteritate. Cu voluptate livrescă, de erudit, Del Chiaro răsfoiește admirativ

³³ Ibidem. p. 63.

³⁴ Ibidem. p. 51.

volumul -aproape în folio - al *Bibliei* lui Șerban Cantacuzino (1688) - monument al limbii române - și nu se abține să nu-i descrie coperta interioară, dedicația, ilustrațiile...

Nu fără discretă mândrie, Del Chiaro inserează între aparițiile editoriale ale tipografiei lui Antim Ivireanu cartea *Pildele orientalilor*, al cărei text a fost tradus de el din franceză (*Maximes des Orientaux*) în italiană, pentru a fi editat, în cele din urmă, în 1713 în românește. Dacă sursele documentare interne nu s-ar fi pierdut prin vitregia vremurilor, poate s-ar fi putut vorbi despre implicațiile mai profunde ale cărturarului și profesorului italian în cultura românească. Din detaliile asupra vieții sale în Țara Românească în cei șase ani ai sejurului său, din bucuria delicat-stăpânită cu care își evaluează recompensele și celelalte atenții primite, din considerația cu care este primit și onorat în mediile particulare ale marilor boieri ca și din admirația nerezăcută pentru locul și onorurile de care străini ca doctorul-conte Bartolomeo Ferrati, medicul curții Brâncovenești - se bucură, Del Chiaro configurează statutul, evident privilegiat, al cărturarului străin în țările române ale secolului XVIII...

Interesante se dovedesc profilele - discret schițate - ale intelectualilor de marcă ai țării. Sunt boieri vorbitori de latină și italiană, cărturari-reprezentanți ai unor performanțe spirituale - ca învățații frați Greceanu - traducători ai *Bibliei*, cărturari de întinsă erudiție și adâncă cugetare precum stolnicul Constantin Cantacuzino, mare parte din odraslele Cantacuzinilor ca și cei patru băieți ai lui Constantin Brâncoveanu își arată roadele învățaturii primite: vorbesc limbi străine, scriu și editează cărți în limba greacă, ctitoresc biserici și patronază generos pe cei mai iscusiți artiști plastici sau meșteri ai țării. Dacă față de stolnicul Constantin Cantacuzino are unele rezerve datorate consecințelor dezastruoase ale intrigilor sale, Antim Ivireanu devine o figură centrală în acest mediu ortodox-semioriental, mitropolitul Antim are ceva din profilul acelui *uomo universale* dezvoltat în Italia în epoca Renașterii. Păstor de suflete riguros, stingheritor de sever pentru privilegiații vremii, desăvârșit cunoscător al limbii țării adoptive, dar și cunoscător de limbi străine, editor de carte românească și scriitor în limbi străine, editor de carte românească și scriitor în limba noii sale patrii, caligraf, gravor, pictor și sculptor de mare măiestrie în lemn, tipograf celebru și peste hotare, Antim își derutează contemporanii prin calitățile de excepție și multiplele sale preocupări, puse de aceștia pe seama magiei...

*

*

*

Ne-am fi așteptat ca Del Chiaro, născut și trăit prima lui tinerețe în leagănul renașcentist al artelor, urmat în cetățile universitare ale Padovei și Veneției în care rezidă la maturitate (orașul în care epoci și stiluri de artă marcau succesiv în istorie tot altul apogee), să manifeste mai mult interes pentru artele vizuale ale țării și să aibă același ochi ager pe care l-a avut în evaluarea de oameni și situații. Nu-l are. În configurația lui Del Chiaro se pare că este prioritar omul culturii cuvântului scris și mult mai puțin cel al artelor plastice vizuale. Considerațiile asupra arhitecturii ecleziastice sunt vagi, cele asupra

reședințelor civile (se ridicaseră curțile Cantacuzinilor, Palatele brâncovenești de la Mogoșoaia, Doicești, Potlogi, Sâmbăta de Sus, etc) sunt cel mult consemnate.

Admiră frescele interioare din unele biserici (se referă, se pare, la cele ale bisericii mari de la mănăstirea de la Hurezi), pe care le remarcă ca admirabile, ca și icoanele detașabile ale catapetesmelor. Descrie minuțios *Paradisul* și *ladul* din frescele exterioare (din pridvorul fațadei străjuite de coloane ale bisericilor) reținându-le pentru spectaculosul lor straniu, dar ignoră estetica postbizantină care a prezidat la alcătuirea acestora. Riscă erori atunci când comite hazardul de a-și da cu părerea asupra „școlii” sub auspiciile căreia acestea au fost concepute.

Omul care ne informează asupra surselor documentare accidentale ale unor capitole ale cărții sale și citează din ele corect nu știe nimic de școala artistului Constantin Constantinos - pictorul oficial al lui Constantin Brâncoveanu - ultimul mare păstrător și continuator în cadrul artei antice brâncovenești al strălucitelor tradiții ale Athosului. Nu-l amintește pe renumitul Pârveu Mutu - pictorul Cantacuzinilor care trăia și lucra încă... Admiră lemnul chinuit - artistic, sculptat, stucat, aurit și policromat al catapetesmelor, al jilțurilor voievodale sau arhieriești, dar nu-și dă seama sau nu-l preocupă amalgamul motivelor și fuzionarea influențelor sub care aceste măiestrii decorative s-au constituit. Del Chiaro vorbește despre oroarea de tridimensional în artă a românilor, dar nu amintește de evangheliștii sculptați poate de ctitorul bisericii - talentatul spătar-artist și ctitor Mihail Cantacuzino, de pe portalul cunoscutei în epocă biserici Colțea - primul efort spre un rondebasse românesc... Dacă va fi vizitat Palatul lui Brâncoveanu de la Mogoșoaia ar fi văzut nu numai picturile strămoșilor domnitorului, ci și busturile acestora...

Dar, evident, cerem prea multe secretarului de limbă italiană al domnitorului Constantin Brâncoveanu...

Del Chiaro surprinde, totuși - fie și abuziv - un fapt esențial în artele noastre vizuale, și anume mixajul dintre elementele noastre tradiționale și influențele orientale, respectiv cele occidentale. Abundența mărfurilor sosite în București din Veneția, Brașov sau Leipzig, afluența aici a argintarilor și a meseriașilor sași, barocul ilustrațiilor de carte din tipografiile autohtone, afirmarea loggiei în reședințele domnești și boierești, bucătăria italo-franco-germană și taraful cu instrumentiști renumiți alături de metarhaneaua turcească, circulația cărților și gazetelor europene, toate relevă o orientare lentă dar progresivă spre statele Europei. *Dar stăruința lui Del Chiaro - mai ales asupra dibăciei cu care valahii izbutesc în orice meșteșug de proveniență italiană, nemțească, franceză etc. mai curând decât în cea turcească, îi dă de gândit*³⁵.

Deschiderea spre Europa, vizibilă în influențele fructificate în arhitectură în amenajările edilitare, sculptura decorativă și ilustrația de carte relevă de altfel o trăsătură

³⁵ Ibidem. p. 26 (*Ma, per tornare alla ingegnosa capacità de' l'alachi, torno a dire che eglino sanno mirare ogni sorta di man-ifattura, non tanto alla moda turchesca, quanto alla italiana, tedesca, francese ed.it. cit. - p. 50-51*).

definitorie a spiritualității noastre - cea a disponibilității și vocației spre universalitate a culturii române.

*
* *

Căderea năpraznică a lui Constantin Brâncoveanu a fost pentru cariera din Țara Românească a lui Antonio Maria Del Chiaro, un început al sfârșitului. Este adevărat că noul domn Ștefan Cantacuzino care triase, sever și arbitrar totodată pe slujitorii Curții domnești, îl păstrează, mai departe, pentru bunele lui oficii, dar și pentru faptul de a fi lucrat în subordinea directă a tatălui său - stolnicul Constantin Cantacuzino. După căderea noului voievod, după nici doi ani de domnie, în noiembrie 1715, Del Chiaro activează și ca profesor al copiilor domnitorului următor - cap de serie al domniilor fanariote - Nicolae Mavrocordat, înscăunat la 5.I.1716. Epoca de stabilitate și bunăstare luase sfârșit. Practic, nimeni nu mai avea să fie cruțat.

Obişnuit cu ierarhia bine consolidată în lunga domnie a lui Brâncoveanu, în care și el ca străin, slujitor de marcă al voievodului, avea dacă nu privilegiile doctorului-conto Bartolomeo Ferrati - sigur locul său bine stabilit - onorabil, satisfacând orgoliul ținutei sale intelectuale are acum, pe toate planurile, începând cu cel al situației țării și terminând cu situația propriei persoane, un acut sentiment al incertitudinii.

Noul domn, ca și recenții săi curteni - mulți dintre ei de o dubioasă condiție și calitate morală - este un om slab, condus din umbră de ambițioasa sa consoartă - doamna țării - Păuna Greceanu, și în genere are toate păcatele celor ce și-au dobândit tronul cu mijloacele pe care, fără scrupule, le-au folosit. Impresia generală este de haos și cumplită nestatornicie. Zilele înțeleptului și omului de caracter Constantin Brâncoveanu se sfârșiseră.

Exodul silit și dureros al Brâncovenilor, vânzarea ziua amiaza-mare, de către turci a lucrurilor lor ce nu putură fi luate de cei ce le sechestrară averea, măsurile noului domnitor alternează în proza lui Del Chiaro, într-o imagine în care tragicul interferează cu grotescul. În plină criză de autoritate, noul domnitor trece la măsuri „radicale“. Vechii boieri cu ranguri și funcții la curte, unii cu o îndelungată experiență, sunt înlocuiți cu alții fără nici un discernământ. La granița între viclenia sumară și diplomația ieftină, domnia desființează ostentativ birul *Văcăritului* pentru a introduce în schimb alte restricții și corvezi care apăsă cumplit asupra celor mulți. Uneori, „măsurile“ devin de-a dreptul hilare. Interzice accesul gazetelor italiene și dă ordin să se demoleze sinagoga evreilor din București și aceasta la mijlocul unui popor departe de orice fanatism religio. Ținte ale unui nou val de intrigă mai grosiere și mai perverse chiar decât acelea de care ei înșiși au uzat împotriva vechiului domnitor și alor lui - numeroși boieri Cantacuzini, acoliții călăilor lui Brâncoveanu devin prin același hazard grotesc joc al sortii, ei înșiși victime. De astă dată, persecuțiile împotriva rudelor domnitorului Ștefan, strangulat la Istanbul dimpreună cu tatăl - stolnicul Constantin Cantacuzino - cunosc paroxismul. Cad capete ilustre. Se confiscă integritate

averile Cantacuzinilor, le sunt devastate mândrele lor reședințe, se împrăștie biblioteci unice, se distrug comori de artă și se destramă focare de cultură...

Cei ce nu reușesc să se ascundă și să fugă peste graniță devin niște paria între oamenii care li se ploconeau altădată până la pământ și care, din lașă oportunitate, acum îi ocolesc. Din bogăția de altădată, mama domnitorului se trezește pe drumuri. Antonio Maria Del Chiaro, sculptorul lor de până mai ieri, intervine umanitar pentru a i se da un căuș de faină... Tărâmul pitoresc și tonic al țării care-l adoptase capătă dimensiunile unei imagini de coșmar.

Este impresionant să se constate din paginile cărții lui Del Chiaro că în asemenea vremuri de totală derută, autorul și-a păstrat echilibrul moral. Nu o dată, într-o vreme de cruntă și lașă aliniere umană, iese din neutralitatea și prudența sa profesională pentru a lua partea, chiar de a salva pe cei năpăstuiți pe nedrept. Un rol deosebit l-a avut, după toate probabilitățile după 1716, când dimpreună cu Gheorghe de Trebizonda - bursierul lui Constantin Brâncoveanu în Italia - ajută pe Doamna Maria, văduva lui Brâncoveanu, pe nurorele și fiicele acestuia să reintre în posesia banilor rămași la Zecca venețiană - singurii care scăpaseră odioasei lăcomii a sultanului de la Istanbul.

Sfârșitul anului 1716 agravează situația. Pe fondul tensionat al evenimentelor interne războiul dintre turci și austrieci afectează prin invaziile inerente teritoriul Țării Românești. Domnitorul Nicolae Mavrocordat este luat prizonier de către armata austriacă și escortat la Sibiu. Del Chiaro își urmează stăpânul la Sibiu, dar în noua situație își dă seama că nu mai poate rămâne. Ajuns la Veneția își redactează cartea despre Valahia în dorința de a-și ține mai vechea făgăduială către prietenii săi, dar și cu nostalgia anilor petrecuți. Veneția se schimbase, nemaioferind cadrul de altădată și nici certitudinea unei existențe sigure. Încearcă reînmoldarea vechilor prietenii, își cultivă potențialii protectori. Unul dintre aceștia - prințul Antonio Ferdinando Gonzaga, îl ajută financiar să-și tipărească cartea. Apostolo Zeno, care-l asociase altădată cercului său de intelectuali, pleacă la Viena unde ajunge poet al Curții... Mai apucase să-i laude însă în „*Giornale de letterati d'Italia*”, cartea ieșită în editura și tipografia lui Bartoli... A. Zeno nu era singurul dintre cărturarii de marcă ai cetății de pe lagune care-și părăsise orașul ce-și pierdea pe zi ce trece vechile lui rosturi care-i aduseră pe vremuri faima. Del Chiaro peregrinează la Londra, dar nu-și găsește aici rostul și îndură mizerie într-o dezastruoasă singurătate. Vrea să plece la Viena, dar Apostolo Zeno, care-și găsisese aici un rost îi transmite, printr-un intermediar, că *dacă vrea să moară de foame, să facă această călătorie*³⁶. Se pare că în aceste momente de mare amărăciune nu i-a rămas decât să-și recheme în memorie dimensiunile ospitalității românești cunoscută în anii săi cei plini petrecuți în această țară. Dar acum acolo, nu se mai putea înapoia. Practic nu i se prea cunosc, din această perioadă, opere tipărite. În 1726 prefătează o cărțuie omagială, dedicată fostului său protector, principele Antonio Ferdinando Gonzaga cu ocazia căsătoriei acestuia cu Teodora,

³⁶ C. Boroianu: *Anton Maria Del Chiaro* în „*Studia bibliologica*”. III. (1969). p. 120-121.

principesa de Darmstadt. Dar peste un an, în 1727, se spulberă și această ultimă nădejde. Protectorul său sfârșește într-un stupid accident. De Del Chiaro nu se mai aude și nu se știe când moare - nemaiinteresând se pare, mai pe nimeni din noua generație.

Adevărata-i viață rămase se pare în urmă. Priviți retrospectiv, cei șase ani petrecuți între 1710-1716 în Țara Românească, i-au circumscris aventura unică, cea mare, a vieții, într-un moment de plenară afirmare a personalității sale.

Istoria delle moderne rivoluzioni della Valahia, cea mai bună lucrare a sa, se constituie ca un izvor documentar de prim rang pentru epoca anilor 1710-1716 din Țara Românească, dar și un document de sensibilitate umană. În cadrul ei, oameni și atitudini, datini și ritualuri, fizionomii spirituale aparte, ctitorii de cultură și răsturnări spectaculoase întrețin o imagine sintetică de care, într-o viitoare istorie a civilizației românești nu se poate face abstracție. Este imaginea unui popor și a unei elite așa cum le-a văzut și – mai mult – le-a iubit pentru marile lor calități, dar și înțeles în limitele și neajunsurile sale, - un străin, un italian cu autentice disponibilități de suflet și cugetare. Mai mult, cartea sa, apărută la Veneția în 1718, devine în posteritate, un reper luminos, de referință, într-o istorie a relațiilor româno-italiene.

*„Istoricul este un bătrân prin experiență al nației sale.
Dacă nu-l întreabă alții, el e dator să vorbească“.*
(Nicolae Iorga)

NICOLAE IORGA ȘI CONTRIBUȚIA SA LA FĂURIREA ISTORIEI MILITARE ROMÂNEȘTI

ION FETCU

Savant de mare reputație internațională, care a intrat pentru totdeauna în conștiința poporului său și a omenirii, Nicolae Iorga – cu întreaga sa viață și uriașa-i operă – și astăzi se bucură de o profundă apreciere și considerație din partea tuturor generațiilor. Se poate spune că Nicolae Iorga a rămas pentru totdeauna „acolo unde dintru început îi era locul: în inima poporului său“ (David Prodan).

Istoric, profesor universitar, academician, filosof, economist, scriitor și poet, dramaturg, critic literar, publicist, evocator și portretist, orator, istoric al literaturii române și om politic (șef de partid, președinte al Camerei Deputaților, premier, membru al Consiliului de Coroană, fondator de publicații, de instituții științifice și de învățământ), au fost preocupările multiple ale lui Nicolae Iorga, care a umplut mai bine de jumătate de secol de istorie, înrâurind, pretutindeni, prin prezența sa covârșitoare, prin vasta sa cultură enciclopedică, geniul și simțirea românească. Cunoștea și vorbea aproape 20 de limbi străine. Opera sa enormă ca proporții și variată ca formă de preocupări, poartă pecetea unei munci asidue și a unei minți celebre. Cele 1359 de volume-monografii, culegeri de documente, studii (o imensă bibliotecă!) – scrise în limbile română, franceză și germană, precum și cele aproape 25.000 de articole sunt elocvente în ceea ce privește actul de creație științifică a titanului. Cuvintele noastre nu-l încap. A fost cel mai mare savant român din toate timpurile, pe care rectorul Universității din Oxford îl compara cu celebrul istoric roman, Titus Livius. „Cunoașterea aproape monstruoasă a istoriei universale și române, în cele mai mici detalii, direct de la izvoare – sublinia George Călinescu – i-a îngăduit istoricului să elaboreze numeroase sinteze complete, exhaustive, uneori disperant de amănunțite, egoiste în note până a nu lăsa altuia bucuria unui adaos... Iorga este în

istorie Virgiliu, Sf. Paul și Beatrice laolaltă, care te conduce din infernul diplomelor până în raza celestă a viziunilor totale“¹.

În activitatea sa de cercetare nu i-a scăpat nici un domeniu: biserica, școala, viața socială și economică a poporului român, comerțul, industria, organizarea statului, mișcările sociale, istoria românilor din Peninsula Balcanică, ideile politice, politica externă, armata, provinciile românești răpite, toate manifestările vieții și toate ramurile ei au atras atenția ilustrului autor, atât de fecund.

Ca recunoaștere a meritelor sale științifice, Nicolae Iorga a fost membru și Doctor Honoris Causa al mai multor academii, universități și institute de mare prestigiu din străinătate. În același timp, el ocupă un loc de o deosebită cinste în galeria remarcabilelor personalități din istoria noastră națională: Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu, N. T. Văcărescu, Alexe Anastasiu, Radu Rosetti ș.a., care au elaborat opere valoroase cu un rol important în cunoașterea și transmiterea și valorificarea tradițiilor naționale în arta și istoria militară.

Deși n-a avut o pregătire militară aparte, nici experiența de război a unui mare comandant de oști, Nicolae Iorga a surprins cu mare competență aspecte de bază ale istoriei militare românești în: *Istoria românilor* (10 volume), *Războiul de independență*, *Războiul nostru în note zilnice* (3 volume), *Stări sufletești și războaie*, *Sufletul românesc*, *Îndreptare de ostași*, *Discursuri parlamentare* ș.a., a elaborat și o lucrare anume intitulată *Istoria armatei românești* (2 volume, I în 1910 și II în 1919), care tratează fenomenul militar din epocile străvechi până în epoca modernă (1850). El a demonstrat că prin strămoșii noștri (și e bine să se știe că n-am venit de aiurea, ca alții, pe aceste meleaguri), avem o vechime de peste patru mii de ani. Nimeni ca Iorga n-a prezentat mai bine și mai convingător „Romaniile populare“ (acele cnezate, formațiuni prestatale, deci premergătoare formării statelor românești medievale). În cadrul acestora întâlnim și elementul militar: fortificații, armament, organizare ostășească, atribuțiile militare ale cneazului, mai târziu ale voievodului. În ceea ce privește denumirea de voievod, se știe că e de origine slavă, dar conținutul atribuțiilor acestuia aparține românilor, ei le-au definit pentru prima dată. .

Cu privire la spațiul carpato-danubiano-pontic, Nicolae Iorga preciza că acesta continua să fie o regiune de intensă locuire și organizare social-politică a românilor, respingând teza unei dominații fictive a migratorilor (inclusiv a vidului demografic), care nu aveau sub stăpânire directă decât „Ring-ul“ panonian. El arăta că „Este o regiune la întergime latină, în nici un fel greacă și încă fără slavi. Ea se întindea până la acul Calvomonte, acul Chaumont al Balcanilor, unde s-a strigat soldaților romani de origine elenică sau orientală «retorna fratre» în «limba băștinașilor», latina Orientului. Toate aceste întinderi (...) sunt, cu sau fără avari, o «Romanie» absolut autonomă a acestor

¹ George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. Editura Vlad ed Vlad Craiova, 1993, p. 612.

stăpân. Ea se sprijinea pe această linie a Dunării, unde existau comandanți militari permanenți în numele împăratului”⁴².

Factorului militar al Romaniilor populare îi revenea misiunea de a se împotrivi năvălirilor prădalnice ale migratorilor, de a face scut autonomiei locale și a asigura astfel securitatea existenței politico-sociale tradiționale. Datorită acestui factor, Romaniile populare au reușit să-și păstreze propria individualitate, clădită pe civilizație agrară și meșteșugărească tradițională, superioară nomadismului semințiilor în trecere (goți, huni, vizigoți, avari, cumani, bulgari, maghiari ș.a.).

Deosebit de realistă este și aprecierea lui Nicolae Iorga referitoare la bătălia de la Posada (1330), care a fost „o biruință mare și întreagă, rodnică în urnări, fiindcă lupta se dădea în direcția naturală a dezvoltării noastre și pe pământul nostru, ocrotitor pentru ai săi”. Analizând raporturile dintre români și tătari, după anul 1240, Iorga arăta că tătarii au menținut în teritoriile cucerite de ei formele locale de organizare, care le înlesneau perceperea tributului de la producători. De aceea, el a definit categoria de relație statornicită „Colaborația militară dintre români și tătari”. Se știe că în anul 1277, a avut loc un conflict între forțe românești – probabil din partea de nord a Moldovei – cu prutenii (rutenii), fapt pentru care rutenii n-au putut veni în ajutorul lui Ottoker al doilea al Boemiei, aflat în mare dificultate cu împăratul Rudolf de Habsburg. Nicolae Iorga a emis ipoteza extinderii formațiunilor militare din partea de nord în cea de sud a Moldovei. Însă el nu s-a limitat la acest spațiu românesc, ci a scris cu același interes și obiectivitate și despre locuitorii întregului teritoriu locuit de români în vechea vatră geto-dacică, în Peninsula Balcanică etc.

Pagini luminoase ne-a lăsat Nicolae Iorga despre luptele românilor cu dușmanii din sud și din est, precum și cu cei din vestul și nordul pământului nostru strămoșesc atunci când s-a referit la Mircea cel Bătrân, lăncu de Hunedoara, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Vasile Lupu, Mihai Viteazul și mulți alții. Nu i-au scăpat din atenție nici prezența românilor care au luptat în rândurile unor armate străine. Nicolae Iorga a considerat întotdeauna armata ca o instituție fundamentală a statului căreia i-a atribuit o înaltă semnificație morală. Aceasta a mărturisit-o în fața Parlamentului, în aprilie 1907: „Dacă este un om căruia să-i fie drag de steagul tricolor și de uniforma românească, apoi mie îmi este drag, mie care știu câte s-au făcut sub acest steag, câte vitejii s-au săvârșit sub această uniformă”. Organismul militar al țării a fost și trebuie să rămână „actul de voință al întregului popor”, marea lui valoare de aici vine – preciza marele savant. Este suficient să amintim că falsificatorii, mai vechi sau mai noi, ai istoriei noastre naționale au emis teza potrivit căreia reorganizarea armatei în 1830 a fost rezultatul „sprijinului” acordat de Rusia, că noi, contrar realităților din Moldova și din Muntenia, n-am avut armată în perioada fanariotă. Argumentația lui Nicolae Iorga ne ajută să înțelegem așa cum trebuie

⁴² Nicolae Iorga. *Les plus anciens Etats slavo-roumains sur la rive gauche du Danube* (VII-e siècle). în *Revue des Études Slaves*, tome V, 1925, fasc. 3-4, p. 173.

O reprezentare științifică și deosebit de sugestivă a Romaniilor populare, așa cum le-a înfățișat Nicolae Iorga, se află la Muzeul Militar Național din București.

fenomenul militar românesc în evoluția sa, strâns legată de dezvoltarea societății, de specificul problematicei fiecărei etape parcurse în scurgerea veacurilor.

Parcurgând lucrările consacrate fenomenului militar, Nicolae Iorga ne ajută, totodată, să ne edificăm cu ceea ce au fost curtenii (roșii), călăreții, dorobanții, cetele de slujitori și formațiunile de pază a hotarelor, scutelnicii, vânătorii, sulitașii (numiți și fustași), haiducii, panțării, joimirii, baltagarii, baranii (numai în partea de nord a Moldovei), plăieșii ș.a.

Nicolae Iorga n-a slujit armata numai cu neîntrecutul său scris, cu evocarea momentelor istorice, grele, prin care acesta a trecut de-a lungul existenței, ci a și trăit situații deosebite, fiind înrolat nemijlocit în rândurile sale. În anul 1913, în cel de-al doilea război balcanic, a participat în campania susținută de armata română din Bulgaria, constatând, cu ochiul minții sale critice, multe neajunsuri, spunând „adevăruri neplăcute”, cum a mărturisit el însuși mai târziu. „era în mișcarea trupelor ceva din reveria pastorală noastră și aceasta, în vremi de oțel, indispucea și trezea neliniște. Prea mulți ofițeri de rezervă făceau ce voiau fără a le păsa de autoritate și voi vedea pe colonelul Sturdza (același care în primul război mondial a trecut de partea inamicului - n.n.) rupându-se de la comandament și trecând la generalul Cotescu, căruia, criticând operațiile din celălalt sector, i se pune la dispoziție (...). Alții, încurcând din mers lupta care le fusese încredințată, «se supărau» pur și simplu și luau drumul de întors la București, ca și când ar fi fost vorba de simplă plimbare (...). Voi auzi apoi cum generalul Mustață, care făcea un raid turbat cu călărașii și roșiorii lui, tăind în urmă firele telegrafului, fără a-și da seama de ce, striga în fața ordinului de a se opri (...) că el e «comandant de divizie independentă» și «mergea la Sofia»”³. Concluzionând asupra campaniei din 1913, Nicolae Iorga releva, totuși, că aceasta „fusese de fapt primul capitol al războiului contra Austro-Ungariei și rapoartele (...) vorbesc de învierea mișcării pentru Ardeal”⁴.

Conștient de starea necorespunzătoare a armatei, ca pregătire și dotare, în perioada neutralității României (1914-1916), Nicolae Iorga socotea că „n-avem cu ce oameni, nici cu ce mijloace materiale să ne batem”⁵. Intrarea României în război (august 1916 - n.a.), alături de Antantă, a survenit „în mijlocul nu al unui entuziasm popular care nu e în firea unui popor trecut prin atâtea primejdii și care se știe totdeauna înconjurat de primejdii, ci într-o atmosferă de senină acceptare a jertfei ce se prevedea lungă și grea”.

Înfrângerile, din 1916, ale armatei române au fost supuse unui adevărat rechizitoriu, făcând responsabil pentru acestea Marele Stat Major și comandanții, mai ales de la eșaloanele mari. Anul 1917 trebuie să aducă nu numai reorganizarea armatei, dotarea ei cu mijloacele de luptă necesare, dar și refacerea moralului întregii oștiri. Încă din 16 decembrie 1916, odată cu deschiderea lucrărilor Parlamentului refugiat la Iași, N. Iorga a

³ Nicolae Iorga. *O viață de om așa cum a fost*. București. 1978. p. 442. 443.

⁴ Nicolae Iorga. *Istoria românilor*, vol. X. București. 1939. p. 331.

⁵ Nicolae Iorga. *O viață de om așa cum a fost*. București, 1978, p. 463.

ținut un magistral discurs, atât prin ceea ce a zis, dar și prin felul cum l-a spus. Discursul a fost imprimat pe foi volante și răspândit ca manifest în tranșeele luptătorilor români, de fapt, în toată Moldova, care a contribuit foarte mult la ridicarea moralului populației și armatei. Cu privire la activitatea lui Nicolae Iorga, în această perioadă deosebit de grea pentru români, Nichifor Crainic, redactor la ziarul „Neamul Românesc”, nota: „Nicolae Iorga desfășura o activitate prodigioasă. În jurul lui gravitau Palatul, membrii guvernului, generalii, cărturarii, ca o constelație de planete, răsfrângând lumina unui astru. Se vedea zilnic cu președintele Consiliului de Miniștri, Ion I. C. Brătianu, când la unul, când la celălalt acasă. Era pus la curent cu toate problemele și informațiile din care își cristaliza cele două articole zilnice; hrana morală a nației. Alegea și redacta singur notele după telegramele sosite și tot singur corecta ziarul (...). Universitatea nu mai funcționa, dar n-a uitat că e profesor și și-a deschis cursul. Nu existau lemne de foc. Își făcea prelegerile în palton, cu căciula pe cap. Tot așa îl asculta și publicul. Ziarul („Neamul Românesc” - n.n.), din cauza crizei de hârtie, se lipea pe zid: sorbit de mii și mii de oameni, civili și soldați, de-a valma”⁶. De adăugat că în acei ani ai cumplitelui război, savantul nostru a scris o sută de cărți, încă o dovadă a marii sale forțe creatoare.

Reținem că Nicolae Iorga nu s-a limitat la scrieri istorice despre armată, la îndreptarea unor exagerări și înlăturarea unor greșeli în domeniu, săvârșite de unii înaintași, el a acordat atenție și diferitelor personalități militare, scoțând în evidență trăsăturile lor pozitive, dar și scăderile acestora. Numai în „Oamenii care au fost” sunt peste 20 de astfel de portrete: Mihai Viteazul, Alexandru Ioan Cuza, Axente Sever, generalii: Gheorghe Manu, Budișteanu, Bengescu-Dabija, Dragalina, Culcer, Grigorescu, Carol Davila, Berthelot, Th. Tăutu, C. Hârjeu; eroi individuali și colectivi: Ostașii, Ion Grămadă, Ostașii căzuți; locot.-colonelul Manolescu-Mladin ș.a. lată, de pildă, ce a scris, în 1913, despre generalul Al. Averescu: „înalț, foarte slab, osos, cu o privire fosforică în ochi mici și reci, vrăjind pe aceia care aveau a face cu dânsul. Acest neobișnuit comandant era desigur și un strateg priceput, dar mai ales un animator de ostași, cu toate că-i lipsea glasul, gestul, talentul oratoric, căldura. O siluetă și o metodă de Moltke.” Referindu-se la generalul Hârjeu, Nicolae Iorga îl caracteriza ca fiind „un militar de largă cultură, de un spirit critic ascuțit și de un frumos echilibru al gândirii”⁷.

Între anii 1907-1940, Nicolae Iorga a fost profesor la Școala Superioară de Război (S.S.R.), azi A.I.S.M. Cursurile și prelegerile sale au fost deosebit de interesante, dovedindu-se un demn precursor în geopolitică, căci, printre altele, s-au aflat și valoroase cursuri-sinteză intitulate „chestiuni” (ale Dunării, Rinului, Mediteranei, Oceanelor). De-a lungul anilor, multe promoții de ofițeri, absolvenți ai S.S.R., au fost sub înrăurirea binefăcătoare a profesorului inegalabil, Nicolae Iorga. Pentru activitatea sa prodigioasă i s-

⁶ Nichifor Crainic. *Zile albe - zile negre*. Memorii. București. 1991, p. 127. Vezi și Nicolae Iorga. *Războiul nostru în note zilnice*, vol. VIII. Craiova, f. a., p. 91-92.

⁷ Nicolae Iorga. *O viață de om așa cum a fost*. București. 1998, p. 442.

a conferit, la 15 noiembrie 1938, faimoasa insignă „ALERE FLAMMAM”. Cu emoție în glas, la primirea distincției, ilustrul savant și profesor a mulțumit, amintind că onoarea ce i se făcea era o recunoaștere a îndeplinirii datoriei sale „față de țara și neamul românesc”.

Profesorul, cu aceeași dragoste și plăcere, a ținut lecții și conferințe la școli de ofițeri de la București, Sibiu și din alte garnizoane, s-a adresat, cu căldură părintească, atât ofițerilor, cât și soldaților, dându-le, concomitent cu cunoștințele, informațiile și îndemnurile respective, sfaturile necesare. În 1916, „se organiza o școală pentru viitorii ofițeri – notează Nicolae Iorga – care se va așeza apoi la Botoșani, fiul meu cel mai mare fiind și el primit într-însa. Mi se ceru de colonelul Vărescu, însărcinat cu conducerea ei, să vorbesc tinerilor acestora, care vor avea misiunea să ajute cu sacrificiul total la refacerea patriei îmbucătățite. De aici a ieșit o serie întreagă de considerații cu privire la semnificația războiului. Căutând să întăresc pe alții, adăugeam puteri sufletului meu înșăși”.

Nu întâmplător în activitatea practică și în scrierile sale, Nicolae Iorga a insistat pe pregătirea temeinică, multilaterală, inclusiv psihologică și pedagogică, responsabilă, a ofițerului. „Sufletele dumneavoastră – se adresa profesorul Iorga tinerilor ofițeri – le închinați exclusiv celei mai frumoase dintre cariere, pentru că ea presupune posibilitatea de jertfă în fiecare moment, a dumneavoastră și a familiilor dumneavoastră, dar închinați-le și acelei mari opere de înțelegere între oameni, de iubire între inimi, de luminare a minților, care poate vor ajunge a se înțelege, prin care veți deveni cititori ai acestei societăți”. În final, savantul sublinia că atunci când, din cauza vârstei, ofițerul nu va mai fi în armată, să poată spune: „Țara aceasta n-am apărut-o numai, ci am creat-o sufletește”. Potrivit concepției lui Iorga, ofițer înseamnă acel soldat care conduce până la capăt, care se retrage numai cel din urmă, el este fratele cel mai mare și mai bun între frații săi mai mici; acesta înțelege că gradul său nu cuprinde nici un privilegiu, ci e și o onoare, dar și o grea, serioasă și continuă datorie⁸. Aceste aprecieri și sfaturi, cu o bogată încălcare de suflet, își păstrează pe deplin valabilitatea și pentru actualele cadre și cele viitoare ale armatei noastre. Ele constituie și o chemare, pentru fiecare, de a ne apropia cu dragoste și încredere de extrem de valoroasa operă a părintelui istoriei noastre românești, Nicolae Iorga.

Războiul a fost văzut de Nicolae Iorga, indiferent de caracterul acestuia, ca un fenomen social. Specialistul militar, care are în atenție analiza raportului de forțe, concepția de acțiune a adversarului, înzestrarea, dispozitivul de luptă, direcțiile principale ale operației (luptei) etc. are nevoie să apeleze la istoric. „Pentru ca ofițerul să cerceteze, din punctul de vedere al artei, fapte războinice, e nevoie ca istoricul, descoperitor, publicator și critic de izvoare, să-l inițieze în mijloacele de cunoaștere a adevărului. Și el mai are nevoie de istorie și astfel: și un război, ca orice fac oamenii, e un fenomen social și el trebuie pus în legătură cu atâtea lucruri pe care specialistul în știința războiului n-are de unde le ști. Totuși, fără ele nu se poate da altă decât ceva care ar corespunde doar criticii

⁸ Nicolae Iorga. *Stări sufletești și războaie*, Editura Militară, 1994. p. 11.

⁹ Nicolae Iorga. *Stări sufletești și războaie*, Editura Militară, 1994. p. 157.

unor teme strategice sau tactice (...). Doresc ca ei (ofițerii - n.n.) să scoată din aceste pagini o contribuție, fie cât de reînnoită, pentru apărarea țării și îndeplinirea idealului național sub steagul de veche glorie pe care strămoșii scriau «Vitejia dreaptă să biruiescă»¹⁰.

În acest spirit se reușește în a se desprinde concluzii și învățăminte, inclusiv din campaniile conduse de mari comandanți de oști români, de-a lungul istoriei noastre naționale, cu privire la fortificații, tradiții militare ș.a. Opera lui Nicolae Iorga, fie numai în domeniul militar, este atât de vastă și bogată în informații, aprecieri și judecăți de mare valoare, învățăminte, încât, practic, este greu ca un articol sau chiar un studiu să le poată trata la nivelul cerut. De aceea, consider că asupra unor astfel de probleme va trebui revenit cu noi contribuții competente și la obiect. Oricum, avem ferma convingere că asupra operei titanului va trebui să ne aplecăm cu multă atenție și răbdare fiindcă avem, fiecare din noi, numai de câștigat: ne înarmează cu temeinice cunoștințe de istorie națională și universală, ne întărește sentimentul patriotic și cel al mândriei că suntem români, că putem, cu sprijinul lui Iorga, să combatem cu argumente pe toți falsificatorii și denigratorii istoriei poporului român și ai armatei sale. Parcurgând minunatele pagini de istorie militară, scrise de marele nostru istoric, îl simțim și mai mult în inimi și în suflet pe Iorga, parecă ar fi contemporanul nostru. Este un prilej de mândrie pe deplin justificată din partea hotoșărenilor, a tuturor românilor, că din rândurile lor a răsărit un astfel de vlăstar, mai puternic decât stejarul, ce va dăinui peste milenii, mereu ca un far strălucitor în constelația inteligenței românești și universale.

Pentru cei de astăzi și dintotdeauna, rămân adânc împlântate în conștiință cuvintele mișcătoare rostite la postul de radio New York, în decembrie 1940 (la puțin timp după asasinarea savantului de către legionari), de istoricul de artă francez Henri Facillon: „Noi, cei care l-am cunoscut, noi cei care l-am iubit, am avut privilegiul de a vedea trăind sub ochii noștri, în radinea ei plenitudine, una din acele personalități legendare care sunt înfrupte, pentru veșnicie, în solul unei țări și în istoria inteligenței umane. El adăuga cunoașterii instințul divinației și acea flacără poetică ce rămâne semnul distinctiv al geniului. Nimeni n-a respirat vreodată, mai puternic și mai nobil, viața. De la înălțimea celor 70 de ani ai săi, el îi domina pe cei tineri, ca o stâncă scăldată în lumină (...)”.

¹⁰ Nicolae Iorga. *Istoria armatei românești*. vol. I. „Neamul Românesc”, Vălenii de Munte, p. 7.

IMPORTANȚA COLECȚIEI DE STARE CIVILĂ A DIRECȚIEI JUDEȚENE BOTOȘANI A ARHIVELOR NAȚIONALE ÎN PRECIZAREA UNOR DATE BIOGRAFICE ALE UNOR PERSONALITĂȚI BOTOȘĂNENE

ȘTEFAN CERVATIUC

Este un fapt binecunoscut de toți arhiviștii și de unii cercetători chiar, că actele de stare civilă prezintă, alături de latura practică, și o mare importanță științifică-documentară. Acest lucru a fost subliniat și în publicațiile Arhivelor, în speță de îndrumătoarele întocmite de fostele filiale ale Arhivelor Statului.

Astfel, în Îndrumătorul Arhivelor Statului Iași, vol. I, pag. 69, este reliefată însemnătatea și condiția „sine qua non” pentru cei ce vor să stabilească în mod corect genealogiile familiilor, de a cerceta în primul, rând actele de stare civilă. De asemenea, Îndrumătorul Arhivelor Statului Banat, vol. I, p. 120, subliniază că registrele de stare civilă servesc scopurilor științifice „prin datele de natură biografică, genealogică, sanitară, statistică, economică, demografică și etnografică pe care le oferă”. În același sens se pronunță și autorii Îndrumătorului în Arhivelor Statului Prahova, p. 194, când se arată că actele de stare civilă „oferă **posibilitatea** (subl.n.) tragerii unor concluzii asupra structurii sociale a populației prin studiul compoziției societății pe sexe și vârste, analiza ocupației populației și dinamica creșterii acesteia. De asemenea, **pot servi** (subl. n.) la studiul problemelor de ordin lingvistic, nume de persoane, localități, cuvinte ieșite din uz”. În sfârșit, Îndrumătorul Arhivelor Statului Maramureș, p. 304, scoate în evidență marea importanță a registrelor de stare civilă pentru „studierea complexă a istoriei locale” prin posibilul lor aport la studiarea mișcării populației, a epidemiilor și a cauzelor morții infantile, a stratificării sociale a locuitorilor, satelor, a elementelor lingvistice specifice zonelor etnografice maramureșene, a onomasticii acestor zone.

Prin urmare, există numeroase aspecte demne și necesare de studiat. Din păcate, toate acestea au rămas numai în stadiul enunțativ, de „posibilitate”, căci, dacă pentru istoria și legislația actelor de stare civilă au fost întocmite valoroase studii de către Gh.

Ungureanu¹ și Liviu Moldovan², pentru ilustrarea practică, fie chiar și a unui singur aspect din cele enumerate mai sus, nu s-a scris încă nimic în literatura noastră arhivistică.

Ne referim la faptul că, deși actele de stare civilă au fost desigur folosite la întocmirea unor lucrări, însă ele au servit doar ca documente complementare altora, și nu ca documente de bază în întocmirea unor lucrări care să trateze vreo temă, din cele enunțate mai sus ca posibile, exclusiv prin prisma importanței informațiilor pe care le dețin aceste acte.

Deși intenția noastră a fost de a trata mai multe aspecte ale importanței actelor de stare civilă de la Direcția Arhivelor Naționale Botoșani, timpul și spațiul nepermițând acest lucru, ne vom referi doar la aportul lor în stabilirea sau precizarea datelor biografice ale unor personalități științifice și culturale botoșănene.

Fără a face o prezentare de fond, credem că este necesar să arătăm mai întâi că toată colecția de stare civilă de la D.J.A.N. Botoșani cuprinde mitrici și registre de stare civilă din perioada 1832-1895 pentru satele și comunele din fostele județe Botoșani și Dorohoi și 1832-1899 pentru orașele Botoșani și Dorohoi, în cantitate de 108 m.1. O parte din acestea au ajuns în depozitele Direcției prin preluarea de la Arhivele Statului Iași, după înființarea Filialei Botoșani în 1951, iar restul prin preluările succesive de la culte și consiliile populare. Din diferite cauze, colecția nu este completă, cele mai multe lipsuri constatându-se pentru perioada 1832-1865.

În ceea ce privește subiectul propriu-zis al referatului, tot de la început trebuie să arătăm că stabilirea, indiferent de către cine, a unor date de stare civilă a unor personalități incumbă mari responsabilități din partea autorului sau autorilor respectivi, mai ales când pe baza datelor stabilite de aceștia, se ia hotărârea de a se înființa case memoriale, de a se ridica busturi, de a se organiza comemorări etc.

Și poate că nimic nu ilustrează mai bine această observație decât nenumăratele pagini scrise pentru stabilirea datei și locului de naștere a lui M. Eminescu, și în care s-au făcut afirmații greșite, tocmai din cauză că nu a fost cunoscut actul de naștere al poetului, fapt pentru care au fost crezute afirmațiile mai mult sau mai puțin adevărate ale familiei și chiar ale poetului însuși.

Să încercăm să rezumăm faptele. Referitor la locul de naștere, au fost afirmații pentru trei locuri: Ipotești, Dumbrăveni (jud. Botoșani) și mai târziu, orașul Botoșani.

Înainte de cunoașterea actului de naștere, și chiar după aceea (vom vedea de ce), cei care afirmău că Eminescu s-a născut la Ipotești se bazau pe o scrisoare a Aglaiei Drogli, sora poetului, către T. Maiorescu, în care aceasta afirma că fratele ei Mihai s-a născut la Ipotești³.

¹ Ungureanu, Gh. - *Actele de stare civilă în Moldova până la Regulamentul Organic*, în „Revista Arhivelor”, nr. 1/1958, p. 82-92, id. nr. 2/1959, p. 58-76, id. nr. 1/1960, p. 31-48.

² Moldovan, Liviu - *Registrele confesionale de stare civilă din Transilvania*, în „Revista Arhivelor”, nr. 1/1958.

³ Marin I. D., *Eminescu și Ipoteștii în volumul omagial „Zilele M. Eminescu - Sesiunea de comunicări științifice cu prilejul comemorării a 80 de ani de la moartea Poetului”*, Botoșani, 1969, p. 34.

Varianța cu Dumbrăvenii s-a născut din afirmația lui Matei Eminescu în „Fântâna Blanduziei” nr. 27 din 7 iulie 1889⁴ precum că fratele său, Mihail, s-a născut la Dumbrăveni. Odată crezută această variantă, în septembrie 1890, când la Botoșani s-a dezvelit bustul lui M. Eminescu, într-un ziar festiv cu număr unic și cu titlul „Eminescu” s-a scris că „poetul a văzut lumina zilei în satul Dumbrăveni, din județul Botoșani, în anul 1848, luna noiembrie, 8, în ziua Sf. Arhangheli, pentru care i s-a și dat numele de Mihail”⁵. Mai mult decât atât, la 14 iulie 1902, la Dumbrăveni, s-a dezvelit și un bust al lui Eminescu, deși oricine se putea convinge că până la nașterea poetului trecuseră deja mulți ani de când familia Eminovici plecase din Dumbrăveni⁶.

Pentru Botoșani, ca loc de naștere al lui Eminescu, pleda însăși declarația poetului în „Naționalele” de la Universitatea din Viena, apoi altă declarație a lui la interogatoriul ce i s-a luat de către judecătorul de instrucție din Iași, la 9 noiembrie 1876, precum și lista întocmită de Iacob Negruzzi la Societatea literară „Junimea”, în 1878, și unde, la nr. 49, Eminescu și-a completat cu mâna sa toate datele cerute de liniatura listei: s-a născut la 20 decembrie (Sf. Ignat) 1849 (subl. n.) în orașul Botoșani⁷.

Familia sa și însuși poetul a afirmat că s-a născut la 20 decembrie 1849. Patru certificate pentru clasele a III-a și a IV-a primare urmate la Cernăuți arată că s-ar fi născut la 6 decembrie 1850, certificatul de clasa I de liceu arată: 14 decembrie 1849⁸.

Față de o asemenea încurcătură, Facultatea de litere din București l-a trimis la Botoșani în 1891, pe studentul N. D. Giurescu care, după multe căutări zadărnice pe piste false, a reușit în sfârșit să găsească drumul cel bun datorită informației primite de la Fevronia Iurașcu, soră cu mama poetului cum că ea ar fi fost de față la nașterea lui Mihail, dar nu la Ipotești și nici la Dumbrăveni, ci în orașul Botoșani, unde a asistat și la botezul făcut la biserica Uspenia. Într-adevăr, Giurescu a găsit la biserica Uspenia mitrica de nașcuți și botezați pe anul 1850 unde, la nr. crt. 3, scrie că la 15 ghenarie a fost botezat pruncul Mihail, născut la 15 ghenarie 1850 din părinți Gheorghe Eminovici, căminar și soția sa Ralu.

Giurescu a făcut la repezeală o copie de pe mitrică asigurând că datele le dă „la exactă transcriere”, însă tocmai el a făcut prima greșală căci, din ~~reținerie~~ probabil, a sărit peste rubrica mitricii intitulată: „Poliția sau satul unde s-au născut pruncul” și unde scrie că Mihail Eminovici s-a născut „în orașul Botoșani”⁹. Această omisiune a lui N. D. Giurescu – care de altfel a fost și primul nedumerit de ce actul nu arată și locul nașterii lui Eminescu – a făcut să se scrie încă multă hârtie în această privință. Mai grav este faptul că ea a dat loc la confuzii chiar mai aproape de zilele noastre, unii istorici literari persistând a afirma că Eminescu s-a născut la Ipotești. Ne referim la regretatul George Călinescu, care afirma că „totul fiind cu puțință în această lume, n-ar fi exclus ca pruncul să se fi născut la

⁴ Idem.

⁵ Idem.

⁶ Idem.

⁷ Idem, p. 35-36.

⁸ Marin, I. D. - op. cit., p. 40.

⁹ D.J.A.N. Botoșani, Colecția de Stare civilă, mitrici oraș Botoșani, mitrica nr. 81/1850.

Ipotești, fiind apoi adus și botezat la Botoșani¹⁰, precum și la volumul lui Ion Crețu, „M. Eminescu - biografie documentară”, București, 1968, p. 10-11, care ar vrea să credem drept bună o plasmuire grosolană a lui Octav Minar și anume o așa-zisă informare autografă a lui Gheorghe Eminovici după care „fiul nostru Mihai întru Domnul [a fost] lăraș vitii la Ipotești în noaptea de 24 decembrie 1849 și botezat la bt, 21 genari 1850 la sânta biserică Uspenia”.

În concluzie, oricâte speculații s-au făcut și se vor mai face în privința datei¹¹ și locului de naștere a lui Eminescu, mitrica în care au fost înregistrate aceste date există la D.J.A.N. Botoșani și din ea rezultă clar: M. Eminescu s-a născut la 15 ianuarie 1850 în orașul Botoșani.

Rămânând în lumea poezilor, trebuie să menționăm că prin colecția de stare civilă de la D.J.A.N. Botoșani se lămurește pe deplin și începutul biografiei lui Artur Enășescu, poetul cu o soartă tragică asemănătoare lui Eminescu¹², și autorul, printre altele, a versurilor romanțelor atât de răspândite și îndrăgite: „E Rita, fecioara cu ochii sprintari” și „Cruce albă de mesteacăn”.

În volumul antologic „Artur Enășescu - Poezii”¹³, apărut în 1968, Mihail Straje, care servează și prefața, a încercat să sintetizeze toate informațiile pe care le-a găsit asupra vieții lui Artur Enășescu. Numai că aceste date și amintiri ale unor contemporani cu Artur Enășescu sunt foarte neprecise și l-au făcut pe M. Straje să tragă niște concluzii cronate. Așa de exemplu el afirmă categoric:

„Dacă într-adevăr s-a născut în anul 1888, cum atestă unele știri biografice, nu la Botoșani a venit pe lume (subl. n.), pentru că, după cum ne comunică un binevoitor corespondent de acolo (subl. n.) actele de stare civilă ale orașului, păstrate la Arhivele Statului din Botoșani, nu menționează în acel an, la nașcuți, pe Artur Enășescu. S-ar fi născut la Bărdărești, din fostul județ Botoșani, unde tatăl său Alexandru Enășescu se găsea ca ofițer P.T.T. trecând apoi în aceeași calitate la Botoșani, unde a ajuns cu timpul șeful oficiului”¹⁴. În nota explicativă nr. 2, autorul ne explică și cine era „binevoitorul corespondent” și anume: „Scrisoare, datată 22 noiembrie 1964, în păstrarea noastră de la M. Țupa din Botoșani, str. Hasnaș nr. 3, coleg de liceu cu A.E.”¹⁵.

¹⁰ Călinescu, G., *Viața lui M. Eminescu*, București, 19966, p. 38-39.

¹¹ Unii cercetători mai vechi sau mai noi consideră că deși în mitrică este trecută data nașterii „15 genari 1850”, Eminescu totuși s-ar fi născut la 20 decembrie 1849 după cum afirmă familia sa, și că deci mitrica, deși act oficial, nu e obligatoriu să fie luată drept literă de lege. În acest sens, vezi articolul lui Leca Morariu. *Data și locul nașterii lui Eminescu* în „Revista Moldovei”, Botoșani, anul II, nr. 9, ianuarie 1923, p. 13-21, precum articolul citat aici al lui I. D. Marin.

¹² În ultimii 10 ani ai vieții a suferit de alienație mintală.

¹³ „Artur Enășescu - Poezii”, ediție îngrijită, prefață și note de Mihail Straje, cu un cuvânt înainte de Radu Bourceanu, București, Editura pentru Literatură, 1968.

¹⁴ Idem, p. XIII-XIV.

¹⁵ Idem, p. XIII, nota nr. 2.

Mai departe, în nota explicativă nr. 3, M. Straje își exprimă nedumerirea și în legătură cu numele corect al poetului Artur Enășescu: „În volumul imprima la tipografia Reînvierea, Segal Marcu din Botoșani (1909), cu ocazia jubileului a 50 de ani de la înființarea Liceului Laurian (1859-1909), găsim înscris ca elev în clasa I-a al anului școlar 1900-1901, pe Enăchescu Artur (de fapt Enăcescu Artur).“

Calculule sumare afirmă deci că anul nașterii poetului ar fi 1889, dacă într-adevăr la intrarea în liceu avea 12 ani. În afară de aceasta - în referire la numele corect al poetului - e bine să notăm tot aici, că anuarul aceluiași liceu, pe anul școlar 1902-1903, semnalează ca promovat în clasa a III-a pe elevul Enăcescu A.C.A. Acesta, trecând apoi la Liceul Național din Iași, tot în clasa a III-a, anuarul liceului ieșean pe 1904-1905 înscrie: „Enăcescu A. A. Const. Care e numele corect? Tatăl lui Artur se numea Alexandru. La rândul-i, era fiul lui Gheorghe Enăcescu... Dacă – pentru o mai bună precizie – scriptele școlare ar fi înscris pe elev de pildă Enăcescu Artur, fiul lui Alexandru, rezultatul era Enăcescu Artur Alexandru. Însă într-un anuar găsim pe Enăcescu A. C. A., iar în altul Enăcescu A. A. Const.“¹⁶. Și, în sfârșit, în legătură cu locul de deces al lui Artur Enășescu, în nota nr. 1 de la p. XII, M. Straje spune: „Ziarul „Universul“ din 6 decembrie 1942 anunță încetarea din viață a poetului, a cărui înmormântare «a avut loc în ziua de 4 decembrie». Când a decedat, în ce loc se afla atunci (se pare că într-un spital) și unde i-au fost lepădate rămășițele, cercetările noastre de până acum, n-a dat de rost“.

Și totuși, un singur lucru dacă ar fi făcut M. Straje și anume să se fi deplasat personal la Botoșani, sau să se fi adresat direct, pe atunci, Filialei Arhivei Statului de aici, și nu unui „binevoitor corespondent“, care se pare că n-a depus cine știe ce mare interes în a căuta documentul solicitat (deoarece nici n-a trecut pe la Arhive), toate aceste semne de întrebare și inexactități i-ar fi fost pe deplin lămurite. Căci actul de naștere a lui Artur Enășescu există¹⁷ și chiar în registrele de născuți ale orașului Botoșani, numai că nu pe anul 1888 ci pe anul 1889. El atestă că Artur Enășescu s-a născut „la 19 ianuarie 1889 în orașul Botoșani la casa cu nr. 894 din strada Primăriei, cf. I“, ca fiu al lui Alecsandru Enăcescu, de 36 ani de profesiune funcționar, și al d-nei Olga Enăcescu, născută Nacu, de 27 ani, iar prenumele pe care l-a primit de la naștere a fost Constantin-Artur.

Mai mult decât atât, actul de naștere are și mențiunea de deces făcută la 12 februarie 1943 în care se arată că poetul a încetat din viață la 1 decembrie 1942, în comuna Șerban-Vodă, județul Ilfov (actualmente înglobată în municipiul București, sector 5), cf. actului de moarte nt. 957 din 4 decembrie 1942. Am solicitat Municipiului București o copie după acest act de deces, însă ni s-a trimis doar un extras care, pe lângă cele cuprinse la mențiune, conține doar un singur fapt nou: ultimul domiciliu al lui Artur Enășescu a fost în București, strada Ion Ursu nr. 6.

Aceleași greșeli în privința stabilirii datei și locului nașterii s-au făcut, din pricina necercetării actelor de stare civilă, și în privința pictorului Octav Băncilă. Astfel, în „Enciclopedia Cugetarea“, editată de Lucian Predescu în editura „Cugetarea - Georgescu

¹⁶ Idem, p. XIII, nota nr. 3.

¹⁷ D.J.A.N. Botoșani - Colecția de stare civilă, orașul Botoșani, registrul nr. 703/1889, act nr. 65.

Delafras“, București, 1940, p. 76, se arată că pictorul Octav Băncilă s-a născut la **27 ianuarie 1872** în Botoșani. Ceea ce este mai trist este faptul că în albume și monografii de largă popularizare se susțin asemenea greșeli care duc la dezinformarea marelui public cititor. Așa de exemplu în tabelul cronologic dat de Cristian Benedict în albumul „Octav Băncilă“, București, f. an, Editura Meridiane, p. 7, se arată că Octav Băncilă s-a născut la **7 ianuarie 1872**, fără a se preciza locul nașterii și că în 1876 rămâne orfan de tată, cu mențiunea că datele informative au fost luate din monografia „O. Băncilă“ de Anton Coman, E.S.P.L.A., 1954. Anton Coman este pseudonimul criticului de artă Petru Comarnescu care, în 1972, cu ocazia împlinirii a 100 ani de la nașterea lui Octav Băncilă, a reeditat monografia din 1954¹⁸.

În această ultimă lucrare, Petru Comarnescu afirmă că „Octav Băncilă s-a născut la **27 ianuarie 1872** în comuna Corni (subl. n.)“ din părinții Vasile Gheorghiu și Profira, că „după nașterea lui Octav, părinții s-au mutat la Botoșani“, și că la vârsta de 4 ani, Octav a rămas orfan de tată¹⁹. De unde o fi luat domnia sa aceste date nu știm pentru că nu spune, însă putem afirma că ele sunt complet eronate. În primul rând, din actul de naștere aflat în colecția de stare civilă a instituției noastre²⁰, se vede că Octav Băncilă s-a născut la **2 februarie 1872** în orașul Botoșani (subl.n.) la casa părintească din strada Sfinților Trei Ierarhi nr. 820, ca fiu al lui Vasile Gheorghiu, etatea cincizeci de ani, profesia birocrat, și al d-nei **Pulheria** (și nu Profira) Gheorghiu, etate treizeci și opt de ani. În legătură cu indicarea greșită de către P. Comarnescu a datei morții tatălui lui Octav Băncilă arătăm că în arhiva Tribunalului Botoșani²¹ există autentificarea procurii date la 23 iulie 1877 de Vasile Gheorghiu, proprietar, soției sale Pulheria, născută Neculcea, de a-l reprezenta în toate problemele, el fiind bolnav de paralizie în Spitalul din Botoșani.

Deci Vasile Gheorghiu n-a murit în 1876 și putem afirma că nici în 1877 sau 1878, deoarece în registrele de decedați pe acești ani nu este înregistrată moartea sa. Probabil că, așa bolnav, s-a chinuit mai mulți ani, fapt ce face verosimilă luarea micuțului Octav la lași de către sora sa mai mare, Sofia Nădejde, prin anii 1879-1881 și nu la 1876.

Ceea ce rămâne ca un semn de întrebare căruia încă nu i s-a dat dezlegare – probabil că nimeni nu și-a pus această întrebare pentru că n-a văzut actul de naștere – este aceea de ce pictorul a fost numit încă de la naștere „Băncilă“ căci actul, atât pe 'nota marginală cât și în text, spune „act de naștere a copilului Grigori Octav V. Gheorghiu Băncilă“, fiul lui „Vasile Gheorghiu“ și nu „Vasile Gheorghiu Băncilă“ sau „Vasile Gheorghiu zis și Băncilă“. De altfel, în toate actele de stare civilă, fie de la Tribunalul Botoșani, tatăl pictorului se numește și se iscălește numai Vasile Gheorghiu.

¹⁸ Comarnescu, Petru, „Octav Băncilă“, col. Artiști Români, Editura Meridiane, București, 1972.

¹⁹ Idem, p. 5.

²⁰ D.J.A.N. Botoșani - Colecția de stare civilă, oraș Botoșani, registru nr. 446/1872, act nr. 132.

²¹ D.J.A.N. Botoșani - Fond Tribunalul Botoșani, registru acte autentice nr. 34/1877, act nr. 92.

Sub acest nume apare Vasile Gheorghiu și în actul de căsătorie a fiicei sale Sofia cu Ioan Nădejde²², act rămas necunoscut până anul trecut²³. La fel, sora lui Băncilă în acest act poartă numele de „Sofia Gheorghiu” și nu „Sofia Gheorghiu Băncilă”.

Actul ce consfințește căsătoria Sofiei Gheorghiu cu Ioan Nădejde la data de 10 noiembrie 1874, în orașul Botoșani, în afară de faptul că este inedit prezintă o deosebită importanță pentru că întărește unele date biografice ale celor doi, afirmate până acum, dar neîntărite documentar.

Este vorba, în primul rând de stabilirea datei nașterii Sofiei Nădejde, născută Gheorghiu, despre care în toate scrierile, se afirmă că s-a născut la 14 septembrie 1856 în Botoșani. Deși în mitricile orașului Botoșani pe care le posedă instituția noastră pe anii 1854-1858 nu am găsit înregistrată această naștere (fie că n-a fost înregistrată, fie din cauză că lipsesc multe mitrici), probabil că afirmația de mai sus este exactă, deoarece în actul de căsătorie se menționează că Sofia Gheorghiu are etatea de „optsprezece ani”, că este „născută și domiciliată în orașul Botoșani”, vârsta fiind stabilită pe baza actului de naștere eliberat de Spirituala Decasterie a Mitropoliei Moldovei și Sucevei în anul 1865, februarie, 3 zile, cu nr. 1340.

În al doilea rând, acest act aduce unele detalii privind biografia lui Ioan Nădejde și anume:

a) întărește ceea ce se cunoștea până acum: că el s-a născut în anul 1854 în orașul Tecuci;

b) de la terminarea liceului „Laurian” din Botoșani în 1873, el a exercitat, cel puțin până la data căsătoriei, meseria de profesor la Botoșani;

c) părinții săi domiciliau în comuna Vlăsinești din fostul județ Dorohoi.

Aceste detalii reies chiar de la începutul actului atunci când se menționează: „Act de înția căsătorie a d-lui Ioan Nădejde, etatea douăzeci ani, religia ortodoxă, profesia profesor, născut în orașul Tecuci și domiciliat în Botoșani, fiu minor a d-lui Gheorghe Nădejde, etatea treizeci și nouă ani, profesia agricultor și al d-nei Elena Nădejde, etatea treizeci și opt ani, ambii domiciliați în comuna Vlăsinești, plasa Bașeu, județul Dorohoi.”

Tot datorită colecției de stare civilă a D.J.A.N.Botoșani s-a putut clarifica și problema datei și mai ales a locului de naștere a savantului biolog Nicolae Leon, frate vitreg cu Grigore Antipa.

Unii autori, printre care Lucian Predescu²⁴, susțin că el s-a născut în 1860 în satul Băiceni, județul Botoșani. Alții, pe baza amintirilor scrise de N. Leon, susțin că s-ar fi născut pe la 1862, fie la Băiceni, fie la Botoșani.

Pe baza acestor date, deși contradictorii, cadrele didactice de la școala din satul Băiceni, susținând prima ipoteză, au și încercat să înjghebeze o casă memorială „N. Leon”.

²² D.J.A.N. Botoșani - Colecția de stare civilă, oraș Botoșani, reg. Nr. 478/1874, act nr. 227.

²³ Vișinescu Victor, *Sofia Nădejde*, Ed. Politică, Colecția „Evocări”, București 1972, nu dă decât cu aproximație data căsătoriei viitorilor soți Nădejde, prin anul 1876. Pentru completarea unor date, autorul monografiei s-a deplasat personal în anul 1974 la D.J.A.N. Botoșani și împreună am reușit să găsim actul de căsătorie citat.

²⁴ Lucian Predescu, op. cit., p. 484.

Însă actul său de naștere²⁵ aflat în Condicta matriculară a bisericii „Cuvioasa Parascheva“ din Botoșani pe anul 1862, la nr. crt. 7, arată că N. Leon s-a născut la 27 martie 1862 în orașul Botoșani.

Printre actele de stare civilă de importanță deosebită aflate la D.J.A.N. Botoșani se poate menționa și actul de deces al frunțașului unionist Dimitrie Rallet, care a decedat la 25 octombrie 1858, dar nu în orașul Botoșani cum afirmă Dimitrie R. Rosetti²⁶, ci în comuna Bucecea, județul Botoșani.

Este adevărat că înregistrarea decesului s-a făcut în mitrica bisericii „Adormirea Maicii Domnului“ din Botoșani²⁷, însă ea menționează: „Nr. crt. 2; data răposărei: luna octombrie ziua douăzeci și cinci; vrăsta; patruzăci și trei ani; pricina răposărei: au răposat de ofiță; numele și pronumele, starea sau meseria mortului: Vornicul și cavalerul Dimitrie Ralet; unde au răposat: în târgul Bucecea; unde s-au înmormântat: la biserica Adormirea Maicii Domnului din Botoșani“.

În aceeași categorie de acte considerăm că trebuie inclus și actul de naștere a căpitanului Mihail Romano, erou al Războiului pentru Independență, caracterizat de V. Alecsandri, în poezia intitulată chiar „Căpitanul Romano“, drept „dintre toți cel mai viteaz“. Despre el tot Dimitrie R. Rosetti²⁸ spune că s-a născut la 5 decembrie 1842, fără a preciza și locul. Abia în anul 1974, la solicitarea unui cercetător care intenționa să scrie o carte despre M. Romano, s-a găsit înregistrarea nașterii acestuia la Biserica Sf. Spiridon din Botoșani în anul 1843 și în care se spune: „La 3 noemvrie s-au născut din legiuîți părinți Sardar Enachi Romano, proprietar, vârsta 41 ani, și soția sa Safta, fiica paharnicului Ghiorghe Herescu, vârsta 32 ani, un fiu care primind botez în 12 noemvrie s-au numit Mihail“²⁹.

La fel de importante sunt actele de stare civilă și pentru stabilirea adevăratului nume al unor personalități, mai ales din domeniul literaturii, care sunt cunoscuți numai sub pseudonimele sub care au scris și cu care până la urmă s-au identificat.

Așa de exemplu puțini știu că dramaturgul Mihail Solrbul, autorul printre altele și al piesei „Patima roșie“, născut în Botoșani la 16 octombrie 1885, s-a numit de fapt Smulski³⁰ sau că numele adevărat al academicianului Barbu Lăzăreanu născut în Botoșani la 5 octombrie 1881, a fost cel de Avram Leizerovici³¹.

Trebuie să menționăm că stabilirea sau verificarea unor afirmații privind biografia unor personalități este o muncă foarte pasionantă dar care cere foarte mult timp, mai ales când nu se cunosc cu precizie datele și locurile evenimentelor, când actele înseși lipsesc

²⁵ D.J.A.N. Botoșani - Colecția de stare civilă, oraș Botoșani, mitrici, condicta matriculară nr. 240/1862.

²⁶ Rosetti, Dimitrie, R. - *Dicționarul Contemporanilor din România (1800-1898)*, Ediția I, București, editura litotipografiei „Popularea“, 1898, p. 158.

²⁷ D.J.A.N. Botoșani - Colecția de stare civilă, mitrici, oraș Botoșani, inv. nr. 154.

²⁸ Rosetti, Dimitrie, R. - op. cit, p. 160.

²⁹ D.J.A.N. Botoșani, Colecția de stare civilă, mitrici, condicta mitricilor pe 1843, partea I pentru cei născuți în cuprinsul ținutului Botoșani, inv. nr. 30.

³⁰ D.J.A.N. Botoșani, Colecția de stare civilă, oraș Botoșani, reg. nr. 648/1885, act nr. 1078.

³¹ Ibidem, reg. nr. 588/1881, act nr. 1042.

pentru anumite perioade și când lipsesc și opisele alfabetice ale actelor, așa cum este cazul la D.J.A.N. Botoșani.

Mai mult decât atât, se întâmplă chiar ca și atunci când se cunosc cu precizie aceste date și când există și actele, verificarea să fie foarte anevoioasă și câteodată, imposibilă. Așa, de exemplu, este cazul scriitorului Mihail Sevastos, despre care istoricii literari care s-au referit la biografia lui afirmă, pe bună dreptate, că s-a născut la 8 august 1892 în orașul Botoșani.

Deși am căutat, filă cu filă, în registrele de nașcuți ale orașului Botoșani pe anii 1891-1894 nu este înscrisă nașterea lui Mihail Sevastos. Să se fi născut în altă parte? Ipoteza nu era plauzibilă. Mai ales că într-o scrisoare adresată unei doamne profesoare din Botoșani, însuși autorul afirmă: „Eu sunt născut în Botoșani în 1892, luna august, 8, fiu natural al Elenei Sevastos tatăl meu fiind, cum știa tot Botoșaniul de altă dată, poetul Artur Stavri. Am locuit în Botoșani până la 7 ani la bunicii mei Alecu și Xenia Sevastos, pe strada Libertății (între proprietățile Pisoschi și Boian) unde îmi petreceam apoi vacanțele școlare“.

Bănuind că datele sunt corecte, dar că înregistrarea copilului nu s-a făcut atunci când s-a născut, ci mulți ani mai târziu, când, dintr-un motiv sau altul, a fost nevoie să se obțină actul de naștere, am continuat căutarea ași în registrele din anii următori, iar perseverența a fost răsplătită.

Așa cum bănuiam, înregistrarea nașterii lui Mihail Sevastos ca și a surorii sale, Ecaterina, s-a făcut abia la 6 martie 1899 (act nr. 219), dar prin hotărâre de tribunal. Redăm conținutul acestui act pentru a se vedea și procedura urmată la acea vreme în astfel de cazuri:

„No. 219 Hotărârea Tribunalului Botoșani No. 301 din 17 Noembrie 2898, relativ la stabilirea etății copiilor Ecaterina și Ionel Mihai, fiii D-nei Elena Sevastos.

Formular nr. 21. Astăzi șase Martie una mie opt sute nouă zeci și nouă ora zece ante meridiene. Înaintea noastră Theodor Schipor membrul Consiliului Comunal urbei Botoșani și oficier stărei civile, s-a înfățișat D-na Elena Sevastos, fără profesie, domiciliată în Botoșani care ne-au înfățișat hotărârea cu nr. 301 din una mie opt sute nouăzeci și opt a Tribunalului Botoșani al cărei coprint este precum urmează: «No. 301 S.C., Noi Carol I, din grația lui D-zeu și voința națională rege al României, La toți de față și în viitor sănătate. România Tribunalului Județului Botoșani, Ședința de la 17 Noembrie 1898. Președinția D-lui M. I. Ciulei Președinte, I. Ivasiu Judecător, I. Pârvulescu supleanț. Considerentele redactate de D-l Președinte: D-na Elena Sevastos prin petițiunea înreg. la No. 17292 din 8 octombrie an. cr. a cerut ca contradictoriu cu ofițerul stărei civile comunel Botoșani să se constate epoca nașterii fiilor ei Ecaterina și Ionel Mihai în care scop a propus marturi. Astăzi la termenul ficsat pentru cercetarea acestei cereri, procedura găsindu-se îndeplinită, la apelul nominal făcut s'a prezentat numai reclamanta și martorii, iar D-nul Oficier stărei civile a absentat. După cetirea cererii introductive s-a introdus în ședință câte unul pe rând martorii și anume Iorgu Niculiță de 65 ani fără profesie, Zamfir Râșeanu de 60 ani cântăreț la biserică, Dimitrie Alicesandrescu de 60 ani, asemenea cântăreț, Neculai Vasiliu de 62 ani și Dimitrie Gheorghiu de 65 ani, eclesiarh, cu toți domiciliati în Botoșani, care după ce mai întâi au depus jurământul prescris de art. 196 pr. civ. fiecare în deosebi au arătat că cunosc foarte bine pe reclamanta Elena Sevastos cum și

pe copiii ei Ecaterina și Ionel Mihai, că știu că numiții copii au fost născuți în Botoșani, cea întâi, adică Ecaterina, în anul una mie opt sute nouă zeci și unu luna mai, iar Ionel Mihai în una mie opt sute nouă zeci și unu luna mai, iar Ionel Mihai în una mie opt sute nouă zeci și doi, luna august, ziua anume nu o cunosc – apoi s-a ascultat pe reclamantă care, ecshibând certificatele oficerului stărei civile No. 847 și 848, a cerut să se constate că copiii săi numiți au fost născuți în Botoșani la epocile arătate de marturi și să se ordone înscrierea sentinței în registrul stărei civile servind de act de naștere. D-l Procuror a conclud pentru admiterea cererii și Tribunalul, având în vedere că d-na Elena Sevastos prin cererea făcută tinde a se stabili prin martorii propuși epoca nașterii fiilor ei Ecaterina și Ionel Mihai Sevastos, care din împrejurări nu au fost declarați și înscriși la timp în registrele stărei civile, având în vedere certificatele eliberate de oficerul stărei civile comunei Botoșani sub No. 847 și 848/98, ecshibate de reclamantă, prin care se atestă că în registrele de născuți nu s'au găsit înscriși numiții copii la epocile când se pretinde că au fost născuți, că așa fiind, și de oarece după art. 32 din regulamentul punerii în aplicare a codului civil relativ la actele stărei civile nici o înscriere în registrele de născuți nu poate fi făcută după ecspirarea termenului prescrist de art. 41 Cod Civil adică după trei zile de la naștere decât numai în baza unei hotărâri judecătorești, și întrucât din depunerile sub jurământ ale martorilor sus arătați ascultați astăzi în instanță se constată că copiii reclamantei numiți Ecaterina și Ionel Mihai au fost născuți în Botoșani, cea dintâi în anul 1891, luna mai, iar cel al doilea în 1892 luna august, deci epoca nașterii numiților copii fiind judecătorește stabilită, cererea e formată și ca atare cată a se admite. Pentru aceste considerente, de acord cu concluziunile d-lui Procuror, în virtutea legii hotărăște: Admite cererea D-nei Elena Sevastos și în consecință constată că copiii săi Ecaterina și Ionel Mihai au fost născuți în Botoșani, cea dintâi adică Ecaterina, la anul una mie opt sute nouă zeci și unu luna mai și cel al doilea Ionel Mihai la anul una mie opt sute nouă zeci și doi luna august, zilele necunoscute. Ordonă ca această sentință ținând loc de act de naștere după ce va rămâne definitivă să fie înscrisă în registrele stărei civile a comunei Botoșani pe anul curent potrivit art. 86 Cod civil. Cu drept de apel. Dată și pronunțată în ședința publică astăzi șapte spre zece Noembre 1890 și opt - Dos. No. 2425/98 Isc/ M. I. Ciulei, I. Ivasiu, Pârvulescu, Isc/Grefier Neculcea, conformă T. Androiescu, România Grefierul Tribunalului Botoșani, copia prezentă fiind conformă cu originalul se legalizează. P. Grefier is/M. Calino (L.S.)» No. 4014 1899 Februar 22. Dăm putere și ordonăm tuturor agenților administrativi și judecătorești ca să execute prezenta sentință civilă, Procurorilor să stăruiască pentru a ei aducere la îndeplinire. Spre credință prezenta sentință civilă. s'a semnat de noi judecătorii Tribunalului Botoșani, astăzi la două zeci și două Februarie 1890 și nouă. Is/M. I. Ciulei, Is/ G. Neculau, Is/Neculcea No. 66 (L.S.). Notă. Această expediție executorie s'a încredințat D-nei Elena Sevastos spre a i servi ca dovadă de naștere copilei sale Ecaterina. Grefier, Is/Niculcea (L.S.). Și a sub scris aceasta împreună cu noi după ce i s'a cetit. Oficier St. Civ. Th. Schipor. Ss/Elena Sevastos³².

³² D.J.A.N. Botoșani, Colecția de Stare civilă, oraș Botoșani, registrul nr. 23/1889, act. nr. 219.

Acceași situație o întâlnim și în cazul matematicianului Simion Sanielevici care s-a născut la 4 august 1870, în Botoșani, dar a cărui naștere a fost înregistrată abia în anul 1884³³.

Am prezentat în cadrul lucrării de față doar câteva cazuri în care actele de stare civilă ale D.J.A.N. Botoșani restabilesc adevăratele date biografice ale unor oameni de seamă ai științei și culturii românești. Desigur că vor mai fi existând asemenea cazuri de nepotrivire între ceea ce se știe, sau nu se știe încă, și între ceea ce este realitate dată de aceste acte, atât în privința personalităților originare de pe meleagurile botoșănene, cât și a altora din altele județe.

De aceea, considerăm că toți arhiviștii ar trebui să contribuie mai mult la elucidarea unor astfel de probleme și mai ales să contribuie prin publicarea unor articole sau note informative în publicațiile de specialitate.

³³ D.J.A.N. Botoșani, Colecția de Stare civilă, oraș Botoșani, registrul nr. 632/1884, act nr. 967

O SCRISOARE NECUNOSCUȚĂ A LUI MIHAIL KOGĂLNICEANU

FLORIN ȚUSCANU

Numele lui Mihail Kogălniceanu este strâns legat de principalele înfăptuiri culturale și social-politice ale poporului nostru. Îndeosebi înfăptuirile progresiste din vremea domnitorului Alexandru I Cuza vor aminti mereu de munca, stăruința și curajul acestui mare fiu al patriei noastre.

Este drept, în gândirea și în unele atitudini ale sale se constată, adeseori, contradicții și orientări individualiste determinate, de bună seamă, de condițiile destrămării orânduirii feudale și burghezo-capitaliste în care a fost educat și în care a trăit. Ideile progresiste, însă, ale timpului au influențat concepția social-politică a lui Mihail Kogălniceanu încă din tinerețe și l-au ajutat cu mult mai mult decât pe unii dintre contemporanii săi să vadă clar condițiile dramatice în care trăia țărănimea noastră. El a înțeles freacă și zbuciumul acestor umiliți ai marilor latifundiași și a luptat cu perseverență de pe pozițiile și cu mijloacele scriitorului, istoricului, îndrumătorului cultural, oratorului, conducătorului de guvern și a academicianului, pentru emanciparea și înălțarea țăranilor.

Cele mai multe dintre discursurile și operele științifice sau literare ale lui Mihail Kogălniceanu reflectă idei și concepții înaintate. El a satirizat în operele sale nedreptățile sociale, abuzurile și fărădelegile clasei stăpânitoare boierești și a stăruit pentru îmbunătățirea condițiilor de viață a celor mulți.

Ca și discursurile parlamentare, ca și celelalte lucrări gândite și alcătuite de Mihail Kogălniceanu, bogata sa corespondență vadește, pe de o parte personalitatea acestui bărbat cu toate trăsăturile caracteristice, iar pe de alta constituie un prețios izvor de informare asupra evenimentelor, moravurilor și oamenilor din vremea sa. De aceea a fost studiată și în mare parte editată.

Cele mai multe dintre scrisorile trimise tatălui său ori unor personalități ale Moldovei, pe vremea când își făcea studiile în Franța și Germania cum și alte scrisori până la 1849, au fost editate de Petre Haneș (București, 1913). Aceste scrisori sunt adevărate documente. Unele dintre ele dezvăluie aspectele și intimități de familie din vremea orânduirilor trecute. Se desprind îndeosebi ideile progresiste ale studentului Kogălniceanu vădite în diferite justificări îndrăznețe trimise tatălui său. Altele arată observațiile și aprecierea asupra localităților prin care a trecut tânărul student în drumul său spre Franța, cum și asupra oamenilor pe care i-a întâlnit.

În colecția *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență* (București, 1852-1954) au apărut numeroase rapoarte și adrese ale lui Kogălniceanu din vremea în care a fost ministru al afacerilor externe. Deși sunt, în cea mai mare parte, acte oficiale, ele dezvăluie viziunile clare și trăsăturile sale de om politic. În unele publicații au mai apărut și alte scrisori ale lui Mihail Kogălniceanu descoperite în diferite arhive. Multe dintre ele sunt izvoare prețioase în acțiunea de caracterizare a vieții și operei sale.

Spre sfârșitul anului 1959, Augustin Z. N. Pop a publicat *Catalogul corespondenței lui Mihail Kogălniceanu* păstrată la Academia Română. Toate scrisorile sunt „semnalate sub formă rezumativă”; asupra unora dintre ele se fac diferite identificări privind datarea, adresanții și limba, dacă este vorba de o limbă străină.

La bogata și variata corespondență cunoscută până acum a lui Mihail Kogălniceanu se adaugă și scrisoarea de mai jos trimisă la 3 aprilie 1866 de la Râpile (Huși) episcopului Melchisedec al Dunării de Jos (Galați)¹.

Mihail Kogălniceanu avea cu episcopul Melchisedec legături prietenești de mai multă vreme. Spre deosebire de unii dintre contemporanii săi, Melchisedec a fost alături de cei care stăruiau pentru emanciparea poporului. El fusese deputat în Divanul ad-hoc, luptase pentru înfăptuirea unirii Țărilor Române și sprijinise acțiunile de încheiere a statului român modern Pentru câțva timp, în anul 1860, a fost ministru al cultelor în guvernul prezidat de Mihail Kogălniceanu.

Ideile și sentimentele care legau pe cei doi bărbați au determinat această scrisoare. Din cuprinsul ei se constată că asupra lui Mihail Kogălniceanu au fost îndreptate aspre și răsunătoare critici, atât pe vremea când era sftinic al Domnului Alexandru I. Cuza, cât și după abdicarea acestuia în 11 februarie 1866, pusă la cale și înfăptuită de „monstruoasa coaliție”. „Oamenii zilei”, conservatori încremeniți în mentalitatea feudală cum și anumiți liberali intriganți dornici de glorie și îmbogățire improșcau de pe poziții de clasă tot ceea ce se făcuse bun pentru masele populare sub domnia lui Cuza. Furia adversarilor se accentuase mai ales după 2 mai 1864, zi în care a fost dizolvată Adunarea (Corpurile legiuitoare) deoarece se împotriva sistemului prin fel de fel de procedee unora dintre inițiativele guvernului Kogălniceanu și îndeosebi proiectului legii rurale care prevedea desființarea clăcilor, dijmelor, podvezilor, zilelor de meremet, cadelor de lemne și a celorlalte îndatoriri pe care clăcașii le aveau față de moșieri. Proiectul mai prevedea și împrăștierea țăranilor pe vetrele satelor și pe pământurile de hrană.

Văzând că după 11 februarie 1866 erau puse în discuție înfăptuirile democratice din vremea lui Cuza – „unirea, guvernământul constituțional, libertățile populare și chiar Legea rurală” – Mihail Kogălniceanu, deși se retrăsese la Râpile (Huși), s-a hotărât să reintre în viața politică spre a apăra „din toate puterile” acele înfăptuiri progresiste în fața acelor care doreau un principe străin, separatismul și oligarhia. Cu gândurile acestea candidează la alegerile din primăvara anului 1866 și cere sprijinul episcopului Melchisedec al Dunării de Jos (Galați), vechiul său cunoscut și prieten.

Pe deplin convinși că înfăptuirile împlinite cu sprijinul său sunt izvorâte din principiile de dreptate socială și de umanitate, Kogălniceanu face, – în scrisoarea pe care o

¹ Scrisoarea provine de la profesorul Al. Epure din Roman; între timp, a fost donată la Arhivele Statului - Iași.

trimite episcopului Melchisedec – un aspru rechizitoriu boierilor care doreau restabilirea și menținerea vechilor poziții. El amintește că împreună cu Tell a lovit pe boieri „în privilegiile lor“, „în interesele și drepturile lor de naștere și de proprietate abuzivă“.

Linia aceasta de luptător pentru cauza dreaptă a țărănimii muncitoare i-a atras ura nestăpânită a marilor latifundiați. Aceștia, stăpâniți de interese înguste de castă, sunt nedrepti cu el și vor să-l rupă în bucăți. El este încredințat însă că viitorimea mai nepărtinitoare chiar dacă s-au făcut unele greșeli va recunoaște și va mărturisi că a împlinit o misiune din cele mai importante luptând pentru binele și fericirea patriei.

Într-adevăr, viziunea sa a fost clară. Posteritatea, deși a cunoscut contradicțiile și orientările burgheze ale lui Mihail Kogălniceanu, l-a așezat la loc de cinste deoarece înfăptuirile pentru care a muncit și stăruit au covârșit laturile umbrite ale personalității sale.

Această scrisoare al cărei cuprins are forma și sensul unei mărturisiri se alătură la toate celelalte scrisori cunoscute ale lui Mihail Kogălniceanu cu aprecierea că este un prețios document din care cunoaștem unele aspecte ale gândirii și luptei pe care a dus-o acest bărbat și în care găsim importante caracterizări asupra oamenilor politici și asupra moravurilor din epoca de mari frământări de la începutul istoriei moderne a României.

*
* *

Râpile (Huși) 3 april. 1866

Prea Sfinte Părinte,

Ertăți-mă că vă scriu pe hârtie proastă; sunt la moșie și-mi lipsește altă hârtie mai bună.

Vin grabnic la cheștiune.

Oamenii zilei au dat în toată țara cuvântul de ordine ca, cu orice preț Tell și Kogălniceanu să nu intre în viitoarea adunare.

Ca boierii să deie un asemenea ordin, aceasta este lesne de înțeles și foarte natural.

Boierii, eu și Tell i-am lovit în privilegiile, în ideile, în interesele lor din tinerețele noastre. Boierii! eu am părăsit casa mea de la 1838 de când m-am întors de la universitatea din Berlin, și pururi am făcut boierismului un rezel neîmpăcat. La 2 mai am lovit boierii în interesele, în drepturile lor de naștere și de proprietate abuzivă. Am dat tuturor românilor votul electoral, și din ticăloși clăcași, am făcut 400.000 de cetățeni proprietari.

Cum dar să nu-mi voiască rău Boierii! Cum dar să nu caute *a mă rupe în bucăți*, precum mi-au spus cu francheță, acei ce-au organizat șuerarea mea, în ziua închiderii senatului.

Nu înțeleg însă prigonirea celor ce se zic democrați. Va veni timpul, va veni o zi, și poate curând, unde ei vor recunoaște, dar poate prea târziu, că în ziua de 2 mai numai democrația nu a pierdut.

Poate că îmi voiesc ei rău că am suspendat libertatea presii, însă eu am suspendat-o numai pentru că devenise o armă în mâna dușmanilor emancipării clăcașilor spre a combate această emancipare; am suspendat-o pe timpul mărginit de 6 luni, adică până la 20 aprilie 1865 adică până la punerea în lucrare a legii rurale.

Dacă însă ordonanța asupra presii s-a prelungit și după 20 april 1865, dacă legile izvorâte din 2 mai s-au aplicat rău, dacă cu puterea dată Domnului în 2 mai s-au făcut abuzuri (și abuzuri s-au făcut), blestemul să cadă asupra acelor care au fost însărcinați cu aplicarea, căci eu, cum cunoașteți, îndată ce am deschis noua adunare am ieșit din Minister.

Acum, Prea Sfinte Părinte, nu voiesc a defini ce a fost ziua de 11 februarie. Suntem prea aproape de acest eveniment. Faptul pozitiv însă este, că acest eveniment, și mai ales chipul de procedare a oamenilor de la putere, au pus din nou în chestiune toate drepturile dobândite de națiune de la 1856 încoace, și anume unirea, guvernământul constituțional, libertățile populare și chiar legea rurală, și aceasta de către acei mari farisei, care sub vălul parlamentarismului și al principelui străin, în fapt nu visează decât restaurațiunea separatismului și a oligarhiei.

În fața acestei stări de lucruri, n-am întrebat pe nimeni, dacă și cum trebuie să mă țin deoparte, retras din orice mișcare politică precum m-am ținut de la 25 ianuarie 1865. conștiința mea îmi zice că nu și trebuie să fac toate chipurile, să pun toată stăruința spre a fi la postul meu, spre a intra în adunare, pentru a apăra acele instituțiuni naționale și democratice, la a căror înălțare am pus și eu o piatră și aceasta într-o carieră plină de lupte și de furtuni, și care astăzi numără 28 de ani (1838.1866). M-am hotărât dar a-mi pune candidatura în vreo câteva județe, în care se află oameni pe care îi cunosc și pe care i-am îndatorat ori de câte ori mi-a fost prin putință. De voi izbui, îmi voi face datoria, mă voi lupta din toate puterile, în favoarea unirii și a democrației. De nu voi izbui îmi voi zice: „M-am înșelat, eu am urmat o cale, pe care națiunea, nu voiește să meargă“! Și așa fiind mă voi retrage în viața privată care interesele mele particulare, numeroasa mea familie, și averea mea mai mult decât zdruncinate, reclamau de mult ca să reintru.

Însă în asemenea caz nimeni nu va mai avea dreptul de a-mi imputa că m-am retras din luptă fără timp și fără cuvânt. În acest fel voi avea și pe Prea Sfinția Voastră ca martor că am bătut la ușa alegătorilor, și că nu mi s-a deschis.

Iată motivul care mă face a vă scrie acestea, întâiul episcop al unei eparhii create de mine, socotiți că pot fi folositor bisericii, țării și orașului ce vă este catedrală, în asemenea caz vă cer luminatul și puternicul concurs; socotiți că *mi-am făcut timpul*, în asemenea caz aruncați această hârtie în foc.

Eu din parte-mi ori care să fie destinele care mă așteaptă în viitor din viața-mi retrasă, voi face toate, toate dorințele și cele mai sincere, ca alții să poată îndeplini aceea ce eu și *adesea singur*, am început spre binele și fericirea României.

Contemporanii mei sunt nedrepti pentru mine, o declar aceasta sinceramente, în conviecțiune, dar fără mânie; viitorimea însă mai nepărtinitoare, sunt sigur că va recunoaște și mărturisi, că dacă în domnia lui Cuza-Vodă s-a făcut ceva bun pentru țară, *aceasta s-a făcut numai sub contrasemnătura ministrului Kogălniceanu*.

În tot cazul vă rog, Prea Sfinte Părinte, să fiți bine încredințat de respectoasa afecțiune și de viul devotament ce vă poartă al Vostru plecat fiu spiritual.

Kogălniceanu

O FRUMOASĂ PRIETENIE... DIN CORRESPONDENȚA EPISCOPULUI MELCHISEDEC CU VASILE ALECSANDRI

FLORIN ȚUSCANU

Cei doi bărbați s-au cunoscut în vâltoarea luptelor pentru înfăptuirea unirii Principatelor române, îndeosebi în timpul lucrărilor Divanului ad-hoc al Moldovei apoi la Academia Română, loc cultural în care și unul și altul în calitate de membri activi, au adus remarcabile contribuții la rezolvarea unor probleme de istorie lingvistică și literatură. Trece-rea episcopului Melchisedec în scaunul chiriarhal de la Roman, în anul 1879, avea să-l apropie și mai mult de Alecsandri care obișnuia să-și petreacă timpul liber la proprietatea sa din Mircești. Poetul se considera, cum arată scrisorile, „fiul sufletesc” al episcopului.

Correspondența arată că Alecsandri îl vizita pe Melchisedec la Roman, cu care, între altele, vorbea „despre lucrările academiei”. Solicitat, firește, de preotul satului Mircești care era „acuzat de ingerințe în alegerile comunale din ziua de 28 mai” (1880), Alecsandri adresa episcopului rugămintea de a-l lua „sub protecția” sa deoarece „acuzările scornite în contra lui... sunt izvorâte din acel spirit de intrigă”. Preotul delincvent a fost, totuși, condamnat de instanța de judecată bisericească, fapt care oglindește că ierarhul de la Roman nu căuta la fața oamenilor când era vorba de ordinea canonică. Alecsandri cerea episcopului la 21 noiembrie 1882, să permită acestui preot să vină ca „să cadă în genunchi” spre „a-și implora de nu iertarea deplină, măcar ușurarea pedepsei”.

În categoria scrisorilor de recomandare este una, datată 20 iulie 1882, prin care Alecsandri cere episcopului pentru un tânăr anume Grigore Drăgan, elev la Seminarul din Huși, care voiește să studieze ca „să ajungă cât mai curând diacon și apoi preot”, iar a doua, din 11 noiembrie 1884, prin care recomandă „tânăr din Roman” care „a tradus din limba rusească o scriere... morală și folositoare pentru copii mai cu seamă”, în vederea publicării dacă este „bună”; numele tânărului din Roman nu este dezvăluit.

În iulie 1890, Alecsandri mulțumea printr-o scrisoare episcopului pentru „panerul cu caise... primit cu toate ovațiunile ce merită prin frumusețea și calitatea lor”, acest „prezent” (dar) este expresia sentimentelor ierarhului din Roman față de Alecsandri.

În sfârșit, prin scrisoarea datată 1 august 1890, Alecsandri acum un sărman „bolnav de la Mircești”, îi dă de veste că „Ovidiu (drama istorică) a apărut la lumină și în haine

albe se prezintă la Episcopie“. Drama fusese publicată mai înainte în „Convorbiri literare“ XIX, 1885/1886, trei numere: pentru istoria literară scrisoarea aceasta se înscrie ca un document interesant.

Adaug la scrisorile trimise episcopului de V. Alecsandri și pe aceea semnată de soția sa, Paulina Alecsandri datată 23 septembrie 1890 prin care chiriarhul de la Roman este poftit pentru duminică 30 septembrie, la Mircești, spre a lua parte la ridicarea panahidei oficiată în memoria soțului ei. Acest act de pietate, alături de multe altele, oglindește legăturile familiei Alecsandri cu biserica strămoșească. Nu știu dacă Melchisedec a plecat în acea zi la Mircești; deși la rândul său bolnav – peste doi ani avea să plece pe drumul fără de întoarcere – cred că a fost de față la solemnitate, omagiind memoria prietenului său.

Repet, scrisorile n-au însemnătețea unor documente literare; ele pun în lumină fața mai puțin cunoscută a poetului. N-aș putea să subliniez, citind aceste scrisori că „acel rege-al poeziei“ în relațiile cu prietenii săi a fost și un rege al manierelor... Prietenia între ei e determinată de mai multe fapte.

1. Din generația Al. I. Cuza, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri ș.a. care au pregătit și înfăptuit unirea Principatelor făcea parte și Melchisedec. V. Alecsandri a cunoscut pe Melchisedec în freamătul strădaniilor pentru îndeplinirea năzuințelor strămoșești.

2. Amândoi membri ai Academiei Române, unde s-au întâlnit cu diferite preocupări.

3. Vasile Alecsandri locuind la Mircești în eparhia Romanului a fost „fiu duhovnicesc“ al episcopului Melchisedec.

Cum se poate vedea în actele și corespondența păstrată la „Fundatia Melchisedec“, episcopul întreținea raporturi de prietenie cu „fiii sufletești“ distinși ai eparhiei. Era în corespondență cu ei, le făcea vizite și îi primea la reședința sa. Între ei Vasile Alecsandri.

Câteva scrisori trimise episcopului Melchisedec de Vasile Alecsandri. Una dintre ele, un răspuns trimis din Paris, a fost publicată de C. Diclescu.

*

* * *

Celelalte:

Mircești 1 iulie 1880

Prea Sfințite Părinte,

Mergând la Roman în mai multe rânduri n-am avut fericirea de a vă găsi fiind dus la București.

Aș dori să vă întâlnesc până a nu pleca la Sinaia, însă timpul nu mă iartă căci spre a mă porni chiar mâine și a mă întoarce peste 15 zile.

Dați-mi voie până atunci să vă întrețin de preotul din Mircești, pentru a-l pune sub protecția Prea Sfinției Voastre.

Nenorocitul preot este acuzat de ingerințe în alegerile comunale în ziua de 28 mai. Minciuna este flagrantă, căci în acea zi preotul s-a găsit de dimineață până-n seară la satul... (ilizibil). El are chiar mărturia locuitorilor din acel sat, legalizată de primărie.

Vă rog dar să nu dați credință acuzărilor scornite în contra lui căci ele sunt izvorâte din acel spirit de intrigă proastă ce caracterizează pe funcționarii subalterni din toate țările lumii și mai cu deosebire pe ai noștri.

La întoarcerea mea de la Sinaia voi veni să vă văd și să mai vorbim de lucrările Academiei. Până atunci vă sărut mâna și rămân al Prea Sfinției Voastre plecat fii sufleteșc.

V. Alecsandri (Dosarul Acte și corespondență anul 1880)

*

* *

Mircești 20 iulie 1882

Prea Sfinte Părinte și iubite coleg

Vătaful meu Vasile Dimitriu s-au încuscrit cu preotul Gheorghe Drăgan din Roman, măritându-și fata cu feciorul preotului anume Grigore, elev la Seminarul de la Huși. Ambiția bătrânului este de a deschide fiului său cariera preotească și dorul acestuia de a călca pe urmele tatălui său.

Însă cum să se realizeze acea ambiție și acel dar?!... Prin studiu și prin protecție.

Tânărul voiește să studieze pentru ca să ajungă cât mai curând diacon și apoi preot; iar cât pentru popă..., speră că i se va găsi când a fi destoinic a-și îndeplini datoriile preotești.

Vin dar a vă ruga, ca să aveți bunătatea a înlesni cariera recomandatului meu, punându-l în învățătură și acordându-i înalta voastră protecție.

E cam rar a găsi în ziua de astăzi tineri cu dor de a se lumina prin un studiu serios; și când se găsește vreunul, trebuie să fie încurajat.

În speranța că recomandația mea va fi bine primită, vă rog să mă considerați ca pe un fii devotat și respectuos.

V. Alecsandri

/dosar 1882

*

* *

Mircești 21 noiembrie 1882

Preasfințite

Preotul din Mircești a fost condamnat, după cum mi s-a spus, a nu sluji timp de trei luni. Această osândă l-a adus într-o adâncă disperare. Permiteți-i a veni să cadă în genunchi dinaintea Prea Sfinției tale și a-și implora, de nu iertarea deplină, măcar ușurarea pedepsei.

Soția mea și eu luăm îndrăzneală a interveni în favoarea lui, cu rugămintea ca să fiți îndurător către culpabilul care sperăm că a luat o bună lecție și a prins la minte.

Sărutându-vă mâinile rămânem al Prea Sfinției tale plecați fii sufletești.

V. Alecsandri

/Dosar 1882

*

* *

Mircești 11 noiembrie 1884

Prea Sfințite Părinte

Un tânăr din Roman a tradus din limba rusească o scrisoare pe care o crede morală și folositoare pentru copii, mai cu seamă.

Binevoiți vă rog a-mi permite de a vă recomanda atât pe traducător, cât și traducerea sa. Când îți ave timpul a o răsfoi, de veți găsi-o bună și că merită de a fi publicată ca o carte morală, om vorbi despre dânsa și la București.

Eu sunt în lucru și nu mă pot ruga de altă ceva decât de el. Scuzați-mă, dar de... (ilizibil) ce vă procur. Sărutându-vă mâna rămân al Prea Sfinției voastre plecat fii sufletesc.

V. Alecsandri

/Dosar 1884

*

* *

Mircești iulie 1890

Înalt Prea Sfințe Părinte și mult venerabile coleg de Academie

Panerul cu caise ce ați avut bunătatea a-mi trimite prin amicul nostru Papadopoulos Callimahi, a făcut o intrare triumfală la mine și a fost primit cu toate ovațiunile ce merită prin frumusețea și calitatea lor.

Vă sărut mâinile cu recunoștință pentru acest minunat prezent și vă rugăm cu toții să primiți simțirile noastre de grațitudine.

V. Alecsandri

/Dosar 1890/

*

* *

Mircești 1 august 1890

Prea Sfințite și mult venerabile coleg.

Ovidiu în fina a apărut¹ la lumină și în haine albe se prezintă las Episcopie ca să vă aducă respectuoasele sale închinăciuni. Totodată el profită de această ocaziune ca să vă roage a trimite exemplarul alăturat D-nei Grigore Cozodini spre semn de recunoștință pentru fructele ce a avut bunătatea a trimite sărmanului bolnavul de la Mircești.

Sărutându-vă mâinile rămân al Sf. Voastre plecat fii sufletesc V. Alecsandri.

*

* *

Înalt prea Sfințite

¹ Drama istorică *Ovidiu* în 4 acte a fost publicată pentru prima oară în revista „Convorbiri literare”, XII, 1885/1886 pp. 1-7. 146-167. 234-255. Prima ediție refăcută în 5 acte a apărut la București la editura 1890.

La 30 septembrie, duminică, se împlinesc 40 de zile de când a murit bărbatul meu Vasile Alecsandri. Cred că-mi veți face mulțumirea să veniți pentru ridicarea Panachidei la Mircești.

Ridicarea Panachidei aș dori să fie pe la orele 10 dimineața.

Totodată, doresc să știu care preot va oficia Liturghia?

Preotul nostru din sat sau trimiteți un altul Pr. Sf. Voastră de la Episcopie.

Vă rog să mă înștiințați.

Vă sărut mâna și sper că voi avea răspuns favorabil.

P. Alecsandri

23 septembrie 1890

Mircești

*

* *

/Dosar 1890

Scrisorile n-au importanță literară. Ele oglindesc raporturile dintre cei doi bărbați: prietenia lor; atenția lui V. Alecsandri față de preotul din sat și de candidatul la preoție; recomandarea unei traduceri din rusește „folositoare pentru copii”; interesul lui Vasile Alecsandri pentru problemele bisericesti.

Până după al doilea război mondial, scrisorile reproduse erau păstrate în Dosarele „Acte și corespondență” anii 1880, 1882, 1883 și 1890 de la Fundația „Melchisedec” din Roman.

Întreaga arhivă a fundației a fost răvășită în împrejurările dramatice pricinuite de război.

Actele care au mai rămas, au fost aduse o parte la Biblioteca Universitară Iași, iar altă parte la Arhivele Statului Iași.

La traducerea scrisorilor am folosit îndreptarul ortografic în vigoare.

„Dintru adâncuri am strigat către Tine,
Doamne! Doamne, auzi glasul meu”
(Psalmul 129-1).

O ZI LA IERUSALIM, -

DINUȚA MARIN

în Icoana din adânc, an 3, nr. 11(25). 1-30 nov. 1999, p.7

Cu părintele Ioan Popescu de la Biserica Icoanei din București, coordonatorul pelerinajului, care, cu blândețe și har, ne-a introdus treptat în istoria religiei, amintindu-ne ceea ce știam și, mai ales, îmbogățindu-ne spiritul cu noi informații, și cu părintele Mircea Țiganea, de la parohia Teiul Doamnei Ghica, tot din București, cu familiile lor și cu ceilalți pelerini, între 20-27 august 1999, în Israel, cu smerenie mare, am călcat pământul sfințit de Dumnezeu, de Patriarhi, de Prooroci și de Mucenici.

M-au ars pietrele pe care au pășit Protopărinții, Regii, Judecătorii și Proorocii. Am auzit *Psalmii* lui David și *Pildele* lui Solomon, esențe ale întregii filozofii umane, am auzit *Noul Testament* cu drumul parcurs de Iisus ca Om, pentru a aduce Lumina într-o țară arsă intens de soare, de unde se va răspândi în întreaga lume.

Ca tot Israelul, Ierusalimul e format din piatră, nisip, argilă și o temperatură de 30-40 de grade. Deoarece apa lipsește, singurul izvor de viață fiind Marea Galileii, este un pământ fără inundații, fără bălți cu țânțari, fără mlaștini cu ape stătătoare. Poate ne întâmplător Mântuitorul a venit într-o țară pietroasă, în care omul se zbate intens pentru cele materiale, cerând mai mult îndurare Cerului, în care fiii pământului și-au răscumpărat păcatele prin multă suferință, în robie și în războaie, în care au apărut primii mucenici, unde s-au ars păcatele noastre și voia Domnului s-a răspândit pe întreg pământul.

Cu noi erau toți înaintașii care s-au învrednicit să vină pe acele locuri, erau sfinți ca Ioan Hozevitul Românul, ultimul sfânt al creștinătății, sau mari duhovnici ca părinții Ilie Cleopa și Ilarion Argatu.

De pe colina Grădinii Ghetsimani. vechiul Ierusalim se descoperă privirilor cu cele trei lăcașuri de cult reprezentând cele trei mari religii ale lumii (evreiască, musulmană, creștină). Zidurile groase de circa 3 metri și înalte de 10-12 metri. formând un poligon de 4 hectare, din piatră cărămizie, mai mult decât toate cărțile, le vorbesc pelerinilor despre tăcerea lor de multe ori milenară.

La mijloc, pe Poarta de Aur, în direcția căreia, acum este moscheea lui Omar, Îl văd pe Iisus intrând în Ierusalim. În dreapta e lăcașul de cult al creștinilor, iar în stânga cel evreiesc. Pe toată colina din fața noastră, până la Valea Cerbilor, privind dinspre Ghetsimani, se află cimitirul evreiesc, marcat cu pietre, ai cărui adormiți așteaptă venirea lui Mesia.

În Grădina Ghetsimani, aproape de Peștera în care au rămas ucenicii când Iisus a mers să se roage, pe locul prinderii Domnului, se află Biserica Națiunilor. De la această biserică catolică, care, cu violetul-gălbui al vitraliilor sugerează tristețea Cerului, am luat, de pe peretele Altarului, trei imagini (Iisus în Grădina Ghetsimani, Prinderea lui Iisus și Schimbarea la Față), iar din Grădina Ghetsimani, cu măslini uriași, milenari, având tulpinile lemnoase, scorburoase și răsucite, cu un diametru de doi metri, am luat frunze și țărână.

La Biserica Adormirea Maicii Domnului, de la poalele Muntelui Măslinilor, aproape de Ghetsimani, după ce am trecut pe la Capela Sfinților Ioachim și Ana și pe la Capela Sfântului Iosif, în dreptul celor 48 de trepte pe care le coborâm, am ajuns într-o încăpere unde este sicriul luminos, din care, cu sabia durerii înfiptă în inimă, Mama Vieții s-a înălțat la Cer, și Icoana Făcătoare de Minuni, pentru oropsiții lumii.

Pe Sicriul Maicii Domnului am pus lacrimile inimilor noastre necăjite și am luat de acolo putere și multă speranță. Am lăsat păcatele noastre Aceleia care, la picioarele Fiului ei, prin rugăciuni, depune mereu cererile noastre. În fața Icoanei Făcătoare de Minuni, rolfilmul meu s-a derulat, iar în fața Mormântului Mântuitorului, crucificat de către minciuna, viclenia și violența lumii, aparatul meu fotografic s-a blocat, nepermițându-mi-se poate să-mi risipesc puținele clipe de rugăciune mare pe cele lumești!

În fiecare an, la sărbătorirea Adormirii Maicii Domnului, cu mare procesiune religioasă, de la Metocul Ghetsimani, din Biserica Sfântului Mormânt, e adusă în Biserica Adormirii, din Ghetsimani. Icoana Făcătoare de Minuni. Apoi, tot cu mare procesiune, Icoana Sfântă este dusă la Ierusalim.

După ce am trecut pe la Biserica Cuviosului mucenic Ștefan, ucis cu pietre, aproape de Ghetsimani, la vreo 300 de metri, am intrat în Sfânta Cetate, prin zidul de răsărit al Ierusalimului. După ce am văzut ruinele celor cinci pridvoare de la locul Vitezda, loc în care Iisus a vindecat un slăbănog, ne-am îndreptat spre Drumul Crucii (Via Dolorosa - Drumul Durerii). În subsolul de la Pretoriu, unde se află piatra pe care, câteva ore, Dumnezeu a-stat cu picioarele în butuci și unde astăzi e Paraclisul Butucilor (ortodox), m-am întrebat cum Tatăl a putut răbda atâta rățăcire omenească?!

Pe balconul care, pe drumul îngust al Golgotei, leagă cele două rânduri de case, cu două geamuri cu zăbrele, l-am văzut și l-am auzit pe Pilat, arătându-L mulțimii pe Iisus și zicând: „**Iată Omul!**”. Alături se află biserica catolică Ecce Homo. M-a ars locul dintr-o piatră a zidului din partea stângă a Drumului Crucii, unde, la un popas, Iisus, însângerat, s-a sprijinit de zid, lăsând urma mâinii Sale sfinte! Am văzut-o pe Veronica ștergându-l fața cu marama și pe Simon ajutându-l să ducă Crucea!

Pe drumul Durerii, ca și pe Golgota, am simțit pe umeri povara păcatelor tuturor generațiilor familiei mele necăjite care n-a avut înlesnirea de a merge la Locurile Sfinte.

Drumul Crucii are 14 opriri, dintre care ultimele cinci sunt înăuntrul Bisericii Sfântului Mormânt sau al Bisericii Învierii, o construcție măreață care adăpostește muntele Golgota și Mormântul Domnului. La răsăritul Bisericii e Golgota, la mijloc e Piatra Ungerii, iar la stânga e Mormântul lui Iisus.

Într-o coloană de la ușa principală a Bisericii Învierii, ce a fost crăpată de fulgerul Luminii Sfinte, într-o noapte de Înviere, când ortodocșii nu fuseseră lăsați să slujească, am pus un acatist străbătut de durere mare.

După ce am urcat câteva trepte, am ajuns pe stânca albă a Golgotei, pe locul Căpătâniei (acolo ar fi îngropat capul lui Adam) sau al Calvarului, o movilă pietroasă de 4.50 de metri, unde Iisus răstignit ne îmbrățișează, iertându-ne! Sub Sfânta Masă, printr-o steluță de aur, dăruită de Șerban Cantacuzino, care marchează locul unde a fost înfiptă Sfânta Cruce, am introdus mâna înăuntru și, cutremurându-mă, am atins Piatra Golgotei. Am simțit că pe Piatra Golgotei, alături de toate păcatele lumii, erau și ale mele. Smerit, Dumnezeu se lăsa atins de păcat!

Între Golgota și Sfântul Mormânt e Piatra Ungerii, locul în care Trupul Sfânt, coborât de pe Cruce a fost uns cu miresme și aloe, și înfășurat într-un giulgiu cu miresme, de către Iosif din Arimateia și de Nicodim. Pe Piatra Ungerii mi-am lipit fruntea și inima, lăsându-mi durerile în grija Mântuitorului.

În ansamblul Bisericii Sfântului Mormânt sunt mai multe altare, vreo cinci altare comemorative și vreo șapte paraclise. Biserica ortodoxă are trei altare de slujbă la Sfântul Mormânt: Mormântul Domnului propriu-zis, Sfânta Golgotă, pe locul în care a fost înfiptă Crucea lui Iisus, și Biserica Învierii, din fața Mormântului, care aparține Patriarhiei Ortodoxe Ecumenice de la Ierusalim. Altarul din Biserica Învierii e legat de Sfântul Mormânt, unde este centrul creștinătății și locul de unde a început mântuirea lumii, prin câțiva metri de marmură.

Sub o rotundă uriașă, susținută de 18 stâlpi, e Sfântul Mormânt, deasupra căruia e un baldachin de piatră și a cărei ușă este în fața Sfântului Altar al Bisericii Învierii. La intrarea în Sfântul Mormânt sunt Icoana Învierii, multe inscripții, mai multe rânduri de candelă și sfeșnice cu lumânări de 2-3 metri. Sfântul Mormânt are două mici încăperi. În prima, numită Capela îngerului, se află Piatra Sfântă care a fost răsturnată de pe Mormânt la înviere, și 18 candelă care ard permanent. La Liturghie, Piatra Sfântă ține loc de Sfânta Masă a Altarului, iar Sfintele Daruri sunt pregătite pe Sfântul Mormânt. Printr-o mică intrare boltită, se intră la mormântul propriu-zis, unde, sub o bordură de marmură este stânca în care a fost săpat Mormântul. Deasupra Mormântului, imprimată în piatră, este Icoana cu învierea Domnului, cu doi îngeri și cu o inscripție. La intrare, deasupra Icoanei și în jur sunt inscripții despre înviere. La Mormântul împăratului Universului, Care s-a umilit întru atât, încât de două mii de ani se jertfește pentru noi, lăsându-ne să-l depunem la picioare păcatele noastre, m-am gândit la taina morții și la cea a Învierii. În perete este o adâncitură, acoperită de Icoana Maicii Domnului, unde este stânca originară.

În fața Sfântului Mormânt, în acel loc, în care în sfârșite mari arde permanent Lumina învierii, pentru a putea fi de folos la ai noștri, la întoarcerea acasă, am aprins mănunchiul de 33 de lumânări albe, cu chipul lui Iisus pe ele, simbolizând cei 33 de ani de viață pe care Mântuitorul i-a trăit pe pământ ca Om.

Am urcat și noaptea la Sfântul Mormânt, când pe Golgota se lasă liniște desăvârșită. Când, sub clar de lună, în miez de noapte, așteptam tăcuți să se deschidă ușa de la Biserica învierii, le-am văzut pe femeile Mironosițe și pe Apostoli mergând desculți și îmbrăcați sărăcăcios pe lângă lespezile unde stăteam noi după două milenii. m-am rușinat că am coborât dintr-un autobuz modern și că mă bucurasem de atâtea înlesniri materiale. M-am gândit atunci la urmașii noștri de după alte două milenii, care, pe aceste pietre, vor vedea alte milioane de urme - fire de praf - ale celor ce caută mântuirea!

La slujba de la Sfântul Mormânt m-am simțit un lădă, cu inima de piatră, care, prin păcate, l-a trădat pe Iisus! Într-un târziu, L-am auzit pe Iisus, întrebându-l pe Petru dacă îl iubește. Simțindu-mi căința Iisus mi-a înnuiat inima, mi-a dăruit lacrimi purificatoare și m-a binecuvântat cu Sfânta împărășanie pregătită pe Sfântul Mormânt, jertfindu-se și pentru mine!

Mă întreb cum de m-am învrednicit de atâtea îndurare!

A fost o minune: un om de lut, cu pași greoi, devenit, dincolo de materie, torță de lumină! La Mormântul Sfânt, în centrul lumii, în centrul pământului! Pe Sfântul Mormânt am simțit cum Lumina necreată rarifică materia și Bucuria cea mare de Dincolo inundă sufletul dornic de Cer! Era la slujba din noaptea de 26 august 1999, la slujba oficiată, alături de preoții greci, și de preoții români, cu toții îmbrăcați în odăjdii albe.

Îngenuncheați pe două rânduri, ce legau Sfântul Mormânt de Sfântul Altar al Bisericii Învierii, auzind Sfânta Liturghie și în limba română, simțeam, egoist, că Mântuitorul era la București și se jertfea pentru poporul meu, că îl scotea din contradicții și din neliniște! Și neamul meu, prin secole, alături de Hristos, urcase Golgota suferinței prin Lumina îndurării. Pentru mântuire. Iisus ni l-a trimis la Mănăstirea Bistrița din Vâlcea pe Sfântul Grigorie Decapolitul, din Decapolia Israelului. Pentru mântuire veghează Biserica ortodoxă din Ierusalim, unde răsună nemaipomenit rugăciunile în limba română, biserica ortodoxă din Ierihon, construită pe locul unde a fost duhul lui Zahau, și în apropierea căreia, acum, se pune temeliala unui nou locaș ortodox în limba noastră, schitul Sfântului Ioan Botezătorul de pe Valea Iordanului etc. Pentru mântuire veghează toate bisericile creștine.

Acum, după întoarcerea acasă, nu înțeleg cum Dumnezeu mi-a permis să trec pe pământul sfânt, plin de încercări ale poporului ales, pe pământul pe care a mers și s-a jertfit Hristos! Simt că Iisus mi-a poruncit să scriu aceste rânduri pentru cei care nu pot merge în Țara Sfântă, pentru cei care meritau mai mult decât mine să atingă Sfântul Mormânt, pentru cei desprinși de lumea materială, pentru cei apropiați de El.

Ierusalime, oraș de piatră și de Lumină, oraș de Prooroci, de Apostoli și de Mucenici, oraș în ale cărui lespezi sunt sâpate prin sânge și prin suferință, urmele lui Dumnezeu, fii binecuvântat, Ierusalime, și învrednicește-ne să te mai vedem, sfinte Ierusalime!

III. MUZEOGRAFIE. ETNOGR FIE. RESTAURARE-CONSERVARE.

CONTRIBUȚII LA ISTORICUL MUZEOGRAFIEI – ÎNFIINȚAREA SECȚIEI DE ARTĂ A MUZEULUI JUDEȚEAN BOTOȘANI

GHEORGHE MEDIAN

În anul 1955 lua ființă la Botoșani Muzeul Raional cu secții de istorie, științe naturale și artă. Din lipsa patrimoniului minim necesar, n-au putut fi deschise decât primele două secții – cea de istorie sub forma unei expoziții cu profil arheologic și cea de științe naturale ale cărei exponate erau, în cea mai mare parte, resturi fosile ale unor animale din perioada preistorică. Secția de artă urma să se organizeze într-un viitor mai îndepărtat, întrucât, în afara faptului că nu exista un minimum de opere de artă necesar unei expoziții permanente, nu exista nici localul necesar și nici o persoană calificată în acest sens. Cu toate acestea, după doar câțiva ani, în anul 1960, într-o clădire de pe Calea Națională nr. 162, în chiar centrul orașului, era inaugurată prima pinacotecă a Botoșanilor. Realizarea aceasta este cu atât mai importantă cu cât, la vremea respectivă, orașul Botoșani era doar o simplă reședință de raion în cadrul regiunii Suceava, iar o secție de artă nu fusese înființată încă nici în cadrul Muzeului regional Suceava. Meritul unei asemenea realizări revine în întregime profesoarei de limba și literatura română de la Liceul « Mihai Eminescu » din Botoșani, Ileana Turușancu și pictorul bucureștean Eugen Ispir, care într-o conjunctură pe care o vom schița mai jos, vor ajunge să facă din înființarea pinacotecii botoșănene, un țel și o datorie de onoare.

Totul a plecat în anul 1958 de la inițiativa unui grup de intelectuali botoșăneni, membri ai filialei botoșănene a Societății de Științe Istorice și Filologice din România între care se numărau profesorii: Ileana Turușancu, Aurel Dorcu de la Liceul „A.T. Laurian” și Adrian Pricop, directorul filialei raionale a Arhivelor Statului de a scrie o nouă monografie a Botoșanilor. Cele anterioare datorate lui Artur Gorovei și Tiberiu Crudu, remarcabile la vremea lor, erau depășite, iar numeroasele informații referitoare la județul Botoșani acumulate în timp, impuneau scrierea unei monografii care să pună în adevărata sa valoare acest fecund colț de pământ românesc. O singură problemă se punea în fața realizării acestui obiectiv – cea a fondurilor necesare tipăririi. Autoritățile locale nu se arătau interesate de un asemenea proiect, iar inițiatorii lui nu-l puteau susține prin forțe proprii.

Speranța tipăririi noii monografii a Botoșanilor s-a reaprins odată cu începerea pregătirilor pentru sărbătorirea centenarului Liceului „A.T. Laurian” care urma să se desfășoare în anul 1959. În ideea că autoritățile locale se vor implica în organizarea jubileului liceului, s-a avansat propunerea ca monografia să fie scrisă, în parte, de foști elevi ai școlii, fapt ce ar fi justificat alocarea unei sume din bugetul raionului pentru tipărirea sa. Contactarea celor mai indicate personalități care să colaboreze la noua monografie a revenit profesoarei Ileana Turușancu. Aceasta va solicita, și va obține, colaborarea profesorului universitar Victor Tufescu pentru partea geografică, inginerului Deodat Teodoru pentru capitolul legat de agricultură și pictorului Eugen Ispir pentru cel legat de artă. Toți trei locuiau în București, dar fuseseră elevi ai Liceului „A.T. Laurian” calitate care constituia un adevărat blazon pe cartea de vizită a fiecăruia.

Din motive asupra cărora nu insistăm acum, monografia nu a putut să apară. În schimb preocuparea pentru realizarea ei a avut o urmare mai puțin așteptată, înființarea unei noi secții a muzeului.

În documentarea asupra artei botoșănene, Eugen Ispir a descoperit cu surprindere și plăcere că numărul artiștilor originari din ținutul Botoșanilor este impresionant și că acest fapt ar fi îndreptățit organizarea unei pinacoteci la Botoșani care să le prezinte opera. Ca atare el se adresează corespondentei sale din Botoșani propunându-i să susțină această idee pe lângă oficialitățile locale. El își asuma obligația de a face uz de toate relațiile pe care le are la Fondul Plastic și la Ministerul Culturii și Artei pentru a strânge numărul de lucrări necesare înființării unei pinacoteci și avizele necesare în acest sens.

Colaborarea celor doi distinși oameni de cultură în direcția înființării pinacotecii botoșănene este pusă în evidență de un număr de 12 scrisori trimise de Eugen Ispir profesoarei Ileana Turușancu pe care le redăm în continuare. Ele ne îndreptătesc să-i considerăm pe cei doi adevărați ctitori ai Secției de artă a Muzeului Județean, fapt necunoscut până acum iubitorilor de frumos din Botoșani și pe care considerăm necesar să-l facem public.

București, 5 septembrie 1958

Mult stimată Doamnă,

Mi-a comunicat Victor Tufescu intenția de a se aduna, printre altele, și numele celor ce au pornit de pe meleagurile bătrânei și sbuciumatei noastre Moldove – respectiv din Botoșani.

Salut și apreciez această intenție, mai ales că orașul nostru nu este văduvit de forțe creatoare care – într-o măsură mai mare sau mai mică – reprezintă o piatră la temelia patrimoniului nostru cultural.

Presupunând că toți cei plecați din Botoșani, la date și vârste diferite, nu și-au uitat nici un moment locurile și că realizările lor – indiferent în ce domeniu – rămân tributare

primelor noțiuni căpătate în climatul cultural al orașului nostru, socot că vor răspunde la acest apel.

În legătură cu datele de care aveți nevoie, vă trimit alăturat un material din care puteți extrage ceea ce socotiți necesar. La acesta, mai adaug că în orașul Botoșani am locuit de la vârsta de zece ani până la terminarea studiilor.

Din partea lui Aurel care vă trimite prin mine – omagii, vă dau câteva date.

A publicat două volume intitulate „Oameni din dosare” în care, cu un deosebit talent și incisivitate, ironizează pe justițiabilii de eri, bineînțeles, nescutind ridicolul autorităților auxiliare magistraturii, ca jandarmeria și poliția.

Aceasta, în ce ne privește pe noi, „cei doi frați”. Nădăjduiesc că, în vizitele ce veți face orașului nostru adoptiv, să nu ne ocoliți și să ne dați măcar o veste telefonică.

Vă dorim succes în munca la care ați pornit.

Eugen Ispir

Dragă doamnă Turușancu,

Deși am primit de mai multă vreme scrisoarea dumneavoastră și eram dator să vă răspund imediat, nu am făcut-o din pricina unei munci profesionale aglomerate la care am fost nevoit să mă supun. A trebuit să deschid o expoziție la Bacău, neputând-o evita și mai ales faptul că sunt într-o febrilă pregătire cu privire la o manifestare plastică legată de centenarul Unirii Principatelor.

Iată deci, că justificarea nu este gratuită. Zilele acestea, Victor Tufescu mi-a adus la cunoștință câteva din greutățile ce le întâmpinați în legătură cu lucrarea la care participați – monografia Botoșanilor. Și tot dânsul mi-a spus că în ce privește orientarea tehnică, încă nu vă este lămurită.

Eu aș dori să primesc de la dumneavoastră situația și stadiul la care ați ajuns, cu anumite date: volumul lucrării, formatul, calitatea hârtiei, precum și cine suportă cheltuielile de tipar.

Aceste date îmi sunt necesare pentru a putea discuta la o editură – nu știu care va fi.

De altfel, lucrarea editându-se la București, mă voi putea ocupa și personal de condițiile în care va trebui să apară.

Mai este necesar apoi, ca, în cazul când va veni la București cineva din Comitetul redacțional să stea de vorbă cu mine pentru a vă da unele sugestii legate de paginatie și aspectul general al unei cărți cu circulație, nu așa cum am cunoscut imprimate oficiale care mor prăfuite în podurile instituțiilor.

Cu privire la capitolul despre care mi-a vorbit Tufescu, îl vom scrie bucuroși, numai după ce vom primi de la dumneavoastră punctul de vedere la care v-ați oprit – în această privință- ținându-se seamă de toate considerentele ce stau la baza întregii lucrări.

Aștept răspunsul dumneavoastră cu privire la tot ce v-am scris, socotindu-mă alături de botoșănenii mei în acest efort.

Vă sărut mâinile

Eugen Ispir

18 dec. 1958

București, 30 ianuarie 1959

Stimată doamnă Turușancu,

De data aceasta eu am rămas dator cu răspunsul, mai ales că ne aflăm la sfârșitul lunii și scrisoarea matală este datată 3 ianuarie.

Dar probabil că ați aflat și deci v-ați închipuit că am trăit o tensiune permanentă cu expoziția Unirii pe care am deschis-o aici. De fapt, am creat-o pentru că Decretul pentru desfășurarea festivităților apărând destul de târziu, nu se putea realiza în pripă o expoziție de artă. Eu și cu un grup pe care l-am format cu doi ani înainte, eram pregătiți și deci la pagină cu operele noastre. În tot cazul, trebuie să vă mărturisesc, că n-am cunoscut vreodată atâta entuziasm legat de vreun eveniment. Bucureștiul a participat fără rezervă la această mare sărbătoare, iar bucureștenii au sprijinit fericita inspirație de stat care s-a realizat atât de spectaculos. Sunt sigur că și Botoșanii au fost la înălțime în acest moment – centenar; măcar ca o avant premieră la apropiatul centenar pe care-l aștepți cu înfrigurare.

Să revenim la monografia care vă preocupă.

Am luat informații în legătură cu editarea lucrării chiar de la botoșinean de-al nostru, un bun prieten care este în conducere la Espla. Dânsul ne va sprijini efectiv. Este Radu Roată –nepotul răposatilor Haralamb din Botoșani. Este fost elev al liceului Laurian. Dânsul mi-a spus că s-au mai făcut astfel de monografii ale provinciei, dar la editura științifică pendinte de Ministerul Învățământului și Culturii, unde trebuie să se adreseze Sf. Pop al Raionului (sau orașului) printr-o adresă în care trebuie să se menționeze planul – aproximativ – al lucrării –și să se arate în această adresă tirajul, volumul lucrării, numărul de clișee, calitatea hârtiei.

Eu socot că 1000 de exemplare este prea puțin, deoarece materialul folosit va interesa mai mult decât se pare în această cifră. Părerea mea este să vă referiți la cca 2000 exemplare. Ele se difuzează în timp și se trimit la biblioteci în raion și regiune, în afară de ce se va cumpăra în librării, spun acest lucru, deoarece văd practic – cât interes provine a scrie de publicații provinciale difuzate prin București.

Apoi, dacă întregul material va fi gata în luna iulie, va mai trebui să stea o bună bucată de vreme la cenzură. Trebuie apoi să vă gândiți și la alte imponderabile care obișnuit apar pe drumul unei astfel de realizări.

Părerea mea este următoarea: materialul să fie redactat până la 1 Mai, bătut la mașină și trimis la cenzură.

Practic și imediat trebuie făcută adresa către minister, arătându-se și termenul fatidic, întrucât este vorba de un centenar – deoarece îmi închipui că se leagă de festivitățile bătrânului liceu din Botoșani.

În ce mă privește, capitolul despre care-mi vorbiți, vă vom trimite curând. Aș vrea să știm dacă doriți să folosiți și câteva clișee din operele artiștilor botoșaneni.

Și fiindcă a venit vorba de capitolul artă, m-am gândit că trebuiește folosit prilejul festivităților botoșănene pentru organizarea unei expoziții de pictură la care să participe artiștii legați de aceste locuri – În cel mai bun caz, aş putea aranja cu Sfatul Popular al orașului București care este deținătorul expoziției mele cu « Ion Creangă » (Drumurile și Amintirile povestitorului) să vi le împrumute pentru o lună, mai ales că lucrările se odihnesc astăzi în depozitele Sfătului, după un lung voiaj de câteva luni în R.S. Moldovenească.

În legătură cu această eventuală manifestare de artă, ar trebui să știm din vreme dacă orașul Botoșani are o sală care ar putea cuprinde această expoziție cu un număr de circa 50 lucrări.

Totodată, mai anticipez o mărturisire – În momentul acesta sunt angajat într-o obligație ce mi-am luat față de orașul P. Neamț – care în ultima vreme a devenit un important centru industrial – poarta de intrare a Bicăzului – să organizeze prin donațiile artiștilor o pinacotecă. Vara aceasta trebuie s-o văd realizată, după care mă voi ocupa să facem o astfel de poznă și la Botoșani, dacă autoritățile locale vor dovedi înțelegere. Până în momentul de față am realizat la Tulcea o pinacotecă cu subiecte din Deltă și la Băcău.

Pe dumneavoastră vă rog să-mi scrieți dacă socotiți climatul intelectual propice unui astfel de intenții. Spun acest lucru, deoarece, în afară de aspectul general al țării pe care-l cunosc – în sectorul cultural – fiecare oraș are particularități care te atrag sau te resping, ori cum Botoșaniul de astăzi îmi este necunoscut, mă interesează conținutul său spiritual în actualitate.

Dacă la Sfatul Popular aveți persoane înțelegătoare sunt sigur că vom putea relua legăturile cu locurile copilăriei noastre.

Salutări soțului dumneavoastră pe care sper să-l cunosc.

Vă sărută mâinile

Eugen Ispir

București, 23 februarie 1959

Stimată Doamnă Turușancu

Reflectând într-una din zile la corespondența noastră, cu preocupările ei în sprijinirea bunelor intenții care ne animă, mi-am dat seama că cea dintâi căreia-i revine toată lauda rezultatelor acestor strădanii trebuie să fii mata.

În ultima scrisoare îmi arătați entuziasmul pentru ce am propus, dar și oarece scepticism în ceea ce se va realiza. Eu am pornit întotdeauna în viață de la premise practice ca să ajung la rezultate similare. Poate vi se pare incompatibil cu temperamentul unui artist așa cum scriitorii romantici l-au prezentat – mai cu seamă în veacul trecut. Astăzi, dacă structura creatorului nu se pliază după realitățile obiective ale vieții, acesta rămâne izolat. Eu am reușit să pătrund optica actualității, și pe acest considerent, să reafirm că tot ce am promis vom realiza.

Vă dau o însărcinare urgentă (să ne iertați că folosesc acest termen, dar socot că este o deformare a actualității).

Am vorbit la Fondul Plastic București în legătură cu viitoarea pinacotecă a orașului Botoșani, unde sper că am aranjat ceia ce ne trebuie. În afară de donațiile ce le vor face artiștii care s-au angajat față de mine, Fondul Plastic aprobă ca din lucrările le deține, un număr de 40 – 50 va putea repartiza gratuit pinacotecii orașului Botoșani. Deci, un început fericit, am călcat, cum se pune, cu dreptul.

Rugămintea mea, pe lângă mata, este ca Sf. Popular al orașului Botoșani să facă imediat o adresă către Fondul Plastic, str. Luterană 7 București, în care să arate că în vara acestui an, cu prilejul festivității centenarului Liceului din localitate, se intenționează a se constitui o pinacotecă în care oamenii muncii vor putea cunoaște operele artiștilor noștri, continuându-se prin aceasta o veche tradiție culturală a orașului.

În consecință să se ceară un număr de 40-50 lucrări pictură și sculptură, asigurându-se că vor fi expuse într-un local propriu unui asemenea scop.

Această adresă care mi-a fost sugerată chiar de directorul Fondului Plastic care hotărăște astfel de acțiuni de popularizare, trebuie trimisă foarte urgent.

În ceia ce privește expoziția Creangă, după cum v-am spus în scrisoarea precedentă, tot o adresă a Sf. Pop. oraș Botoșani, trebuie s-o ceară Sf. Pop. al Capitalei, secția Culturală, menționându-se data pentru când se cere. Transportul costă puțin. După părerea mea, care transport foarte des, cred că se va ridica între 3-4 sute lei. Până la transport mai este timp, ceea ce este important, este să aveți aprobarea. S-ar putea întâmpla ca expoziția să se afle la Bacău în lunile mai și iunie, deci de acolo s-ar continua drumul spre Botoșani.

Eu trebuie să știu din vreme programul ca să pot sprijini de aici.

Sper că până aici am putut da răspuns la două întrebări ale matal. Vom avea pinacotecă în cursul acestei veri, fără fonduri de achiziții.

Cu privire la monografie, repet, să se ceară Ministerului Învăț. și Culturii. Din grabă a Editurilor, menționându-se datele pe care mi le-ați arătat în ultima scrisoare. Eu nu pot să obțin un calcul - nici chiar aproximativ - deoarece acestea se comunică pe cale oficială.

Cu privire la Piliuță v-aș ruga să-mi trimiteți datele biografice - Pentru Mărculescu am material, întrucât am avut mereu legături cu el.

Eu voi lipsi din București două săptămâni. Chiar mâine plec în Delta Dunării pentru o documentare. În acest timp, vă rog foarte mult insistați să se facă de urgență adrese către Fondul Plastic și tot așa de urgentă este adresa către Ministerul Culturii - Editură.

Nădăjduind că am pornit treaba, pe toate aspectele care ne preocupă, vă sărut mâinile, urând sănătate tuturor celor ce-i cunosc.

Eugen Ispir

București, 9 martie 1959

Stimată doamnă Turuşancu

Astăzi m-am întors din Delta Dunării unde am lucrat zece zile și acasă am găsit vești foarte bune – odată cu scrisoarea dumneavoastră – vești care mă obligă să vă scriu imediat întrucât necesită urgență.

Înainte de plecarea mea din București am stat de vorbă cu amicul nostru C. Prisnea, pe care l-am rugat să sprijine prin minister înființarea pinacotecii din Botoșani, bineînțeles, eu nepomenindu-i nimic din aranjamentele mele cu Fondul Plastic. Deci cum s-ar spune, luptă pe toate fronturile.

Dânsul, care este foarte săritor când este vorba de orașul lui natal, a și dat telefon la mine acasă, comunicând soției mele că a vorbit cu Constanța Crăciun – ministru adjunct care a și dat dispoziție direcției de resort să se execute. Iată detaliile operațiunilor ce trebuie făcute de urgență, mai ales că chiar astăzi am dat telefon la direcția respectivă pusă în cunoștință de cauză.

O adresă a Sf. Popular al orașului Botoșani va fi trimisă – urgent – Ministerului Învățământului și Culturii Direcția artelor plastice prin care solicitați un număr de 40 opere de artă plastică contemporană – pictură și sculptură – în vederea înființării unei pinacoteci solicitată de oamenii muncii – în orașul cu veche tradiție culturală. Deschiderea acestei noi instituții de cultură se va face odată cu festivitățile centenarului liceului din localitate.

Totodată se va menționa în adresă că în ceia ce privește alegerea acestor lucrări delegați pe pictorul Eugen Ispir originar din orașul Botoșani și că după efectul alegerii lucrărilor, un reprezentant al Sfatului Popular Botoșani – împuternicit va veni la București pentru încheierea actelor și luării în primire a lucrărilor.

Acesta este spiritul în care se va redacta adresa Sfatului Popular Botoșani.

În ceia ce privește transportarea lucrărilor, aceasta va necesita unele cheltuieli după experiența mea – ambalaj și transportul lor se ridică la cca 1000 lei. Eu voi da persoanei care vine toate indicațiile tehnice pentru această operațiune, numai să fiu anunțat la sosirea acestuia – telefonul meu 179316.

În tot cazul, deplasarea reprezentantului dumneavoastră se va face la anunțarea mea. V-aș ruga foarte mult ca în ziua când pleacă din Botoșani adresa către minister să-mi comuniciți concomitent pentru a o urmări aici.

Deci, iată că nu m-am liniștit și nelineștindu-mă am reușit. Țin foarte mult să se facă o treabă de înaltă ținută. Acum totul depinde de sala ce aveți la dispoziție, adică de capacitatea ei. Eu n-aș vrea ca această pinacotecă să devină o anexă într-un colț al muzeului local. Comunicați lui Piliuță această situație și rugați-l și din partea mea să constate dacă sala este corespunzătoare scopului și suficientă pentru un număr de lucrări – cca 70 – dimensiuni mijlocii.

Cu privire la Lucia Orchiș o voi căuta-o personal.

Mă ertați că vă dau atâtea obligații dar ca autori morali, nu mai putem părăsi hora.

Multă sănătate.

Eugen Ispir

Stimată doamnă Turușancu

Vă scriu pe fugă deoarece sunt pe fugă. Plec în câteva ore din București până la 3 mai.

Vă vestesc că a sosit adresa prin Suceava și în ziua de 4 mai urmează să aleg lucrările pentru Botoșani.

După alegerea lor, vă vom comunica pentru a ne trimite un delegat să le ridice.

Vom avea griji să se aleagă lucrări reprezentative și instructive și ...mai pe înțelesul majorității celor ce vor fi sortiți să le vizioneze.

Mai târziu vom avea grijă să trimitem și lucrări mai libere, dar după ce se va învăța alfabetul plastic

Vă doresc sănătate și mult noroc să înfăptuiți tot ce v-ați pus în gând.

Eugen Ispir

27 aprilie 1959 București

Stimată doamnă Turușancu

După cum v-am salutat în ultima scrisoare, săptămâna aceasta să facem trierea lucrărilor pentru Botoșani. Operația s-a început, pe parcurs s-a produs un mic intermezzo administrativ pe care eu îl socotesc și important și necesar.

Direcția de resort din Minister, adică cei ce dețin inventarul operelor de artă, a cerut o completare a formelor care s-au făcut până acum în ce privește acest transport de lucrări către Botoșani.

Aceste formalități se referă la:

a) capacitatea sălilor de muzeu eventual să se trimită aici și planul locului indicat pentru aceasta.

b) dacă Sfatul Popular este de acord să creeze o schemă minimă pentru a se încadra (eventual transfera o persoană de răspundere și un ajutor în acest scop tec.

Nu vă mai înșir mici amănunte de care veți lua cunoștință din adresa Ministerului către Regiunea Suceava, care urmează a vi se comunica. De altfel am vorbit să se trimită în copie și secției Cultură Sfăt Pop. Botoșani conținutul adresei pentru a nu se pierde timp.

Deoarece între lucrările selecționate am putut strecura și dintre clasicism sunt "Grigoreștii" socot că Ministerul vrea să asigure securitatea acestor opere prin obligațiunile scrise luate de Sfatul Popular în această problemă culturală și mai ales pentru continuitatea acestei instituții de artă. Mi s-a spus că sunt cazuri în țară când după ce s-a deschis muzeul, printr-o dispoziție locală a Sf. Pop. s-a luat clădirea pentru alt scop, iar operele de artă au fost aruncate în depozite.

Pentru a se feri de asemenea situații, Ministerul ia aceste măsuri pe care eu le socot necesare acum când mi s-au dat exemple de mai sus.

Deci, rugămintea mea este să aduceți la cunoștință celor în drept cele ce v-am scris și imediat după primirea adresei Ministerului – adresă care pleacă imediat de aici – să se răspundă la punctele cerute.

Eu sunt bucuros că am ales lucrări foarte interesante, iar șeful secției muzeu din Minister care este și critic de artă și-a exprimat dorința să facem amândoi un drum la Botoșani pentru a da indicații la aranjarea muzeului.

Vedeți câtă importanță se dă acestei noi instituții de artă a orașului Botoșani!

Clădirea despre care mi-ați vorbit în una din scrisori, pare să fie interesantă și aceasta trage mult în cumpănă mai ales că Ministerul ține foarte mult ca muzeele sale de artă să fie aspectoase.

Am mai explicat la Minister că acest muzeu trebuie să fie deschis la data festivităților Liceului Local.

În legătură cu restul materialelor ce ne interesează, eu am început cronică mea cu plasticii botoșăneni pe care i-am dibuit, începând bineînțeles cu Luchian.

Amicul meu Dragoș este din Huși. La Botoșani a făcut școala militară în primul război mondial.

Am vorbit cu Victor Tufescu în legătură cu răspunsul Editurii științifice și cu micșorarea numărului de pagini, deci, concentrarea materialelor ce se vor publica. Tufescu va veni la Botoșani.

Vă rog să mă țineți la curent cu data și formularea răspunsurilor la adresa ce se va primi.

Vă răspund cu “Adevărat a Înviat” și vă doresc multă sănătate.

Eugen Ispir

9 mai 1959

Botoșani

Stimată doamnă Turușancu

De la ultima mea scrisoare n-am primit nici un răspuns. Zilele acestea am trecut la Minister unde m-am întâlnit cu tov. Prisnea care se interesează de cursul realizării muzeului. I-am spus că suntem în așteptarea unui răspuns despre a cărui soartă încă nu știu nimic. În ceia ce m-ați rugat, îmi va da unele date biografice pentru a le folosi unde aveți nevoie.

Așa cum m-a întrebat dânsul vă întreb și eu pe dumneavoastră: ce se aude cu răspunsul cerut de Minister? Este vorba de o renunțare din partea Botoșaniului sau cei din Suceava nu vor să-și ia obligația sarcinilor care decurg normal la creionarea unui asemenea instituții?

Eu cred, așa cum v-am pus în penultima scrisoare, că datele solicitate de minister sunt justificate și v-am spus chiar motivul.

Am avut câteva exemple muzeul – respectiv lucrările au fost repartizate la diferite instituții iar clădirea dăruită altui scop.

N-ași vrea să ne înecăm la mal după ce am reușit atât cât știți. Fondul Plastic mi-a pus asemenea întrebări, dar acolo am rezolvat-o mai simplu, spunându-le că Ministerul este în așteptarea răspunsului.

Eu am scris materialul pentru monografie. Îl vom bate la mașină și vi-l vom trimite.

Vă rog foarte mult răspundeți-mi ce urmări s-au dat adresei pomenite, ca să știu ce am făcut.

Vă sărut mâinile și multă sănătate.

Eugen Ispir

1 Iunie 1959

București, 17 iunie

Stimată Coniță

În fine, cu puțin sbucium inerent în raporturile cu statul, treaba s-a făcut. Adresa de la Suceava a sosit și ministrul a instituit comisia pentru definitivarea transferului de lucrări pentru Botoșani.

Am fost convocat de două ori și am stabilit definitiv numărul lucrărilor. Au fost discuții cu privire la caracterul conținutului muzeului, adică, dacă să cuprind artă clasică și contemporană. Datorită faptului că spațiul de expunere este de aproximativ 40 metri, calculat de noi aici după planul trimis de Botoșani, am socotit că în cele două camere, pentru moment nu se pot expune fericit decât maximum 35 – 40 lucrări (în plus patru sculpturi).

Eu am fost bucuros, și de atâtea mai ales că, potrivit adresei Sf. Pop în viitor – aş spera la un viitor apropiat – spațiul se va mări. Datorită faptului că încă nu este clădire izolată, cu posibilități optime de securitate a lucrărilor, Ministerul a avut rezervă asupra trimerii unor clasici, promițând că în viitorul despre care vă pomeneam mai sus, să fie această operație.

Cunoscând climatul cultural al orașului nostru și interesul ce-l va depune în viitor pentru dezvoltarea acestui nucleu de artă, eu sper că e va găsi într-o zi o casă mai potrivită unui astfel de scop, iar opera noastră de astăzi va căpăta curând destinația pe care o visez.

Ministerul vă va comunica data când se va trimite delegatul Sf. Pop. Pentru facerea formelor și ridicarea lucrărilor. Eu voi avea grijă ca concomitent să vă scriu, întrucât voi fi anunțat asupra datei de mai sus.

Am căutat ca între expozanți să trimitem mai mulți moldoveni unii chiar din Botoșani. Îmi pare rău în schimb, că toate lucrările mele din colecția statului sunt plantate la diferite muzee din țară. În depozitul Ministerului nu mai există decât una mare de 10 m.p. care nu putea fi trimisă la Botoșani. Deci, voi trebui să dau o lucrare din colecția mea care se va ambala odată cu cele alei Ministerului.

Interesant mai este un fapt: Regiunea Suceava nu se lasă mai prejos și a anunțat deja, cu aceeași ocazie, Ministerul că va face o mare pinacotecă în viitorul palat al Culturii, în care 7 camere vor fi afectate acestui scop. Eu mă bucur că noi am reușit să mobilizăm și ambiția altora și urez perseverență sucevenilor în gândul ce-l nutresc. Poate că în ziua când vor vedea Botoșanii la înălțime, vor căuta cu mai mulă hotărâre, să se așeze pe treabă.

Vă sărut mâinile, dorindu-vă în continuare aceeași tinerețe în munca dumneavoastră.

Eugen Ispir

Stimată doamnă Turușancu

Mă simt obligat să curm pentru a vă comunica ultima situație în legătură cu opera începută și oarecum terminată.

La Minister, persoana însărcinată cu transferul tablourilor pentru Botoșani, a fost în concediu până astăzi când vă scriu. Am luat contact cu respectivul care mi-a spus că a transmis la Botoșani lista lucrărilor stabilite, dar că operațiunea se va face după 23 august, tot personalul direcțiunii fiind angajat pentru expoziția de stat legată de data de mai sus.

În schimb, tot astăzi am lucrat la F. Plastic, care potrivit vechii adrese trimisă de Botoșani, a fost de abia acum operată. Deci în completare, am mai ales – pe lângă lucrările ministerului un număr de picturi și sculpturi. Măine se va da decizie în acest sens. Deoarece eu voi lipsi din București până după 23 august, am lăsat vorbă atât Ministerului cât și F. Plastic, ca de comun acord, la sosirea mea în București, să fie chemat aici delegatul Botoșanilor pentru luarea în primire.

În ce mă privește, după cum v-am scris, eu vă voi da o lucrare din atelierul meu. Speram să pot da două interesante lucrări ce le aveam în stocul F. Plastic, dar în ultimul moment le-a luat ONT-ul

În momentul de față sunt extrem de obosit. M-au consumat mult lucrările pentru expoziția de stat, care mi-au dat probleme grele și mai ales introducerea lor în actualitate.

Pentru divertisment, plec la pescuit în Deltă, adică acolo unde lucrez de câțiva ani.

Vă doresc sănătate, mai ales acum când – sunt sigur că v-a obosit sfârșitul anului școlar.

28 iulie 1959

Eugen Ispir

P.S. Vă trimit un tabel cu suplimentul de lucrări repartizate de F. Plastic. Se vor completa cu cele de la minister. Deci, va fi un total de cca. 50-55 picturi și vreo 8 sculpturi. Rog cercetați la Sf. Popular dacă au primit tabelul – cu lucrările de la minister.

București, 27 septembrie 1959

Stimată doamnă Turușancu

De data aceasta nu mai știu cum să-mi încep scrisoarea. Sunt o serie de explicații pe care trebuie să le dau, mai ales că treaba nu merge întotdeauna așa cum am dori. Imponderabilele ne așteaptă la fiecare pas și în cazul nostru nu am fost scutiți. Dar, vorba cântecului, totu-i trecător.

S-o pornesc de la tablouri. Eri am fost la minister unde am căutat să aflui misterul temporizării trimerii lucrărilor la Botoșani. Și am aflat. Lista care mi-a fost înaintată în urma selecționării făcută de o comisie împreună cu mine, nu a fost aprobată integral, pe motiv că nu toate lucrările conțin tematică necesară unui muzeu de provincie. 13 lucrări urmează a fi înlocuite cu altele în scopul de mai sus și mai puțin formaliste. Ministerul ține ca deocamdată, pentru muzeele de acest gen, nu trebuie folosite șocuri prea violente. Deci, principiul unei arte mai cuminți urmează să opereze și în cazul nostru. La Minister mi s-a spus că cele 13 lucrări care au căzut de pe listă vor fi înlocuite cu cea trei săptămâni cu altele și atunci se va invita delegatul Sf. Popular Botoșani. Cred că va coincide data cu soluționarea definitivă a stocului F. Plastic. Deci, iată stimată doamnă Turușancu, că eram dator cu această explicație și în consecință v-am trimis-o.

Cu acest prilej vă trimit și articolul privitor la plasticii botoșăneni. I-am pomenit pe cei mai de seamă, întrucât am socotit că nu toți cei care prin occident țin o pensulă în mâini sunt pictori. Profesia aceasta grea și pretențioasă și amatorii se cunosc din capul locului. N-am vrut să fac caracterizări tehnice pentru a nu cădea într-o cronică plastică obișnuită – ceea ce nu era de dorit în cazul nostru.

Ceea ce am constatat cu prilejul acestei grupări, este că Botoșanii noștri au dat țării un important număr de artiști plastici. Probabil că există o taină încă nedescifrată de mine.

Noi am intrat într-o nouă campanie de lucru. Munca este grea și din ce în ce mai pretențioasă.

Dacă mai aveți nevoie de explicații în tot ce ne frământă, vă rog să-mi scrieți.

Multă sănătate

Eugen Ispir

P.S. În legătură cu articolul ce vi-l trimit, am fost pus într-o situație penibilă când am fost nevoit să scriu despre mine. În contextul articolului nu puteam figura, deci am găsit singura soluție să apar în subsol, așa cum, de altfel, am făcut.

Eugen Ispir

28 septembrie 1959

Stimată doamnă Turușancu

De când ați plecat din București am căutat să iau legătura cu cei pomeniți în discuția ce s-a făcut la mine, dar n-am putut vorbi decât cu Sc. Calimachi care este puțin suferind pentru moment. Este și la el coalescență după operație.

Mircea Pintilie este în concediu pentru două luni.

Pe lângă plăcerea de a mai sta de vorbă cu matală și cu simpaticul matală soț, scrisoarea aceasta vă mai pune puțin pe drum. Asta-i soarta matală și îndrăzneala mea.

Chiar astăzi îmi comunică Fondul Plastic, care-i hotărât să termine foarte repede cu trimiterea tablourilor că nu găsește adresa Botoșaniului prin care solicită lucrările de artă.

Registratorul înnebunește căutând-o. Eu le-am dat soluția, promițându-le că vom obține o copie după această adresă.

Vă rog pe dumneavoastră insistent, ca de îndată ce primiți scrisoarea mea, să obțineți de la Sf. Popular o nouă adresă în cel mai bun caz, o copie cu numărul și data la care a fost trimisă aici.

Ar fi de preferat s-o luați personal și s-o trimiteți pe adresa mea de aici pentru a o duce personal.

Tre uie profitat de gra a lor căci omul se răceșterepede.

Cred că după operație v-ați refăcut. Ați completat desigur ce-ați pierdut.

Ce mai face dl. Turușancu? Vă rog să-i transmiteți caldele mele salutări.

Dumneavoastră vă urez sănătate și mult spor în osteneala pe care o desfășurați în tre urile obștești.

19 nov. 1959, București

Eugen Ispir

RESTAURAREA UNEI SCOARȚE DE LA SFÂRȘITUL SEC. XIX DIN DEPOZITUL MUZEULUI DE ETNOGRAFIE - BOTOȘANI

ELENA VĂCULIȘTEANU

În cadrul Secției de Etnografie a Muzeului Județean Botoșani se găsește o frumoasă colecție de scoarțe și lăicere de o mare diversitate și bogăție.

Scoarța de față datată 1880, achiziționată din zona Săveniului (Petricani), (lucrată în război manual în tehnica „două ițe”), are formă dreptunghiulară, dimensiuni mari (3,35 – 1,20) și este confecționată din lână (băteală) și păr de lână (urzeală).

Fondul scoarței este de culoare închisă (negru spre brun) favorizând reliefa ornamentelor dispuse în câmp.

Gama cromatică s-a limitat la lână naturală: alb, gri, negru (mai multe nuanțe ale aceleiași culori), la bej și maro obținute prin vopsire vegetală și la culoarea roșie obținută prin vopsire industrială.

Compoziția scoarței este complexă, cu un câmp ornamental mixt, original și interesant, cu motive amplasate distinct având fiecare personalitate, cu imagini din viața cotidiană în care realul se împletește cu fantasticul. Ceea ce frappează este fantezia creatoare a țesătoarei ce oscilează între tradiție (jocul caprei) și inovație, portretizând unele personaje, inedite pentru lumea satului, în realizarea cărora se sesizează o anumită tentă satirică.

Motivele antropomorfe (bărbat, femeie), motivele zoomorfe (cal, cerb) și motivele skeomorfe (cană, umbrelă, evantai) ce ocupă poziții centrale în decorul scoarței se găsesc alături de motivele fitomorfe (pomul vieții stilizat), avimorfe (cocoși) sau motivul rombului, ce umplu spațiile de deasupra motivelor principale, alăturând motive decorative fără nici o înrudire tematică între ele. În partea de sus, pe

latura lungă scoarța se termină cu un chenar îngust în motivul geometric „dinti de ferăstrău”.

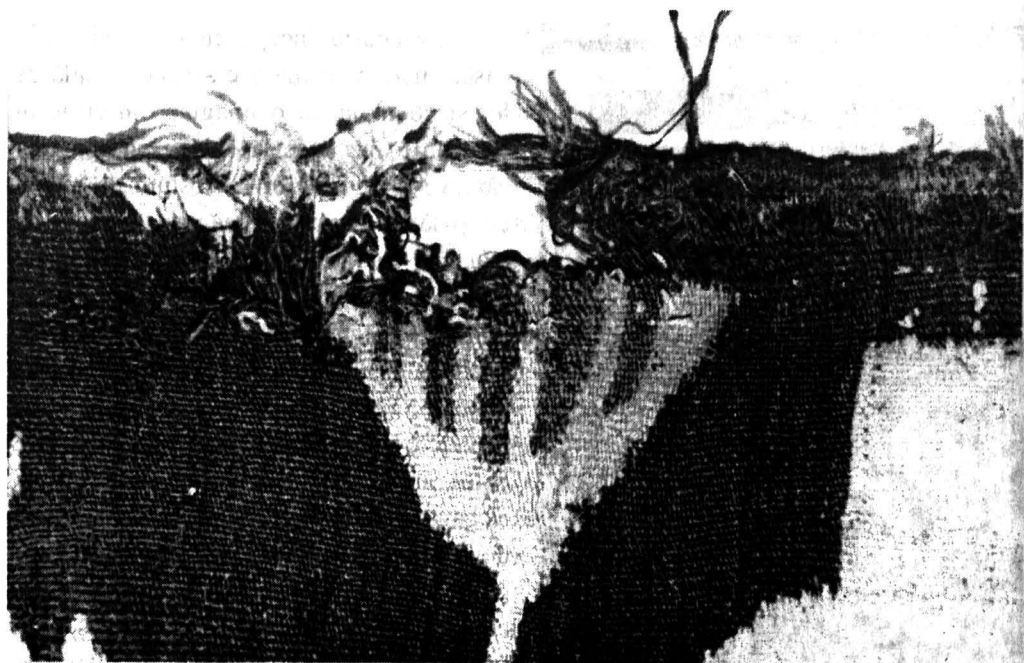
Scoarța începe cu o imagine din casă, unde, pe o masă e așezată o oală de lut și continuă cu o imagine din curte în care un mânz sugă la o iapă, în spinarea căreia stă un călăreț în costum de jocus, cu pălărie, cizme și mănuși roșii, cu o mână în șold iar cu cealaltă mână ținând hăturile.

Chiar în centrul piesei este prezentată o familie de oameni înstăriți, formată dintr-o doamnă cu o pălărie roșie pe cap, o umbrelă într-o mână și o cană de cafea în cealaltă. Lângă ea, un domn elegant îmbrăcat într-o tunică roșie la două rânduri de nasturi, cu joben pe cap, cu un evantai într-o mână și un baston în cealaltă mână.

Scoarța se termină cu imaginea fantastică a unui cerb care are cap de pasăre cu barbă sau cioc.

Cei trei cocoși țesuți deasupra motivelor principale sunt aproape nelipsiți de pe țesăturile din zona Botoșaniului, ei reprezentând pasărea solară, de bun augur.

Toată această revărsare pitorească de fantezie și umor a creatoarei, reușește să surprindă climatul unei epoci, precum și câteva trăsături specifice acestui colț de țară românească.

A dusă în laborator într-o stare proastă de conservare, scoarța prezenta depuneri masive de praf și murdărie. Datorită folosirii îndelungate, deteriorările erau

evidente pe toată suprafața, atât în zonele centrale unde se observau numeroase ciupituri și găuri (datorate uzurii funcționale și atacului de molii), cât și la margini, unde atât urzeala cât și băteala erau rupte și destrămate.

Latura de sus era îndoită 4 cm și deasupra ei de la un capăt la celălalt era cusută o bandă de pânză de culoare închisă, tot în partea de sus scoarța era „cârpită” cu un petec din alt covor.

După curățirea uscată a piesei (prin periere și aspirare) s-a făcut un test de culoare pentru a vedea cât de stabile sunt culorile.

Curățirea umedă a constat în imersarea scoarței în soluție de apă caldă cu Romopal OF 10 timp de 30 minute, după care s-a spălat cu o perie cu părul moale (în lungul firelor de urzeală), pe o parte și pe cealaltă, schimbând de mai multe ori apa, până piesa s-a curățat complet.

Clătirea s-a făcut cu apă din abundență, iar în ultima apă de clătire s-a adăugat acid acetic (pentru înprospătarea culorilor) și glicerină (pentru avivare).

În ultima etapă, cea a reconstituirii și finisării obiectului, s-a trecut mai întâi la alegerea materialului folosit la restaurare. Lâna cu firul la finețea și grosimea firului inițial, s-a spălat foarte bine, pentru degresare și s-a vopsit cu coloranți vegetali și coloranți acizi rezistenți la lumină și spălare. Vopsirea s-a făcut prin comparație, în tonalitățile culorilor originale.

Odată pregătit materialul, s-a desfăcut bucata de pânză (ce consolida latura de sus) și petecul și s-a observat că urzeala era ruptă de la un capăt la celălalt, iar băteala avea firele de lână fragilizate, rupte, scâmoșate pe suprafețe destul de mari.

După desfăcerea petecului, în scoarță a rămas o gaură cu dimensiunile de 42 cm – 29 cm

S-a trecut în următoarea etapă, la refacerea rețelei de urzeală în zonele în care aceasta era ruptă sau slăbită. Datorită faptului că o latură lungă a scoarței avea urzeala ruptă sau slăbită pe toată lungimea ei, a fost necesară introducerea firelor noi, de la un capăt la celălalt. O parte din aceste fire noi nu au mai fost susținute de băteală pentru că și aceasta lipsea pe suprafețe mari și au rămas suspendate la capete, așa că au trebuit introduse printr-o pânză groasă de în care la rândul ei a fost fixată pe gherghef.

După ce s-au introdus toate firele de urzeală (pe traiectul firului inițial, cu ajutorul acului cu ureche lungă și vârf rotunjit) scoarța s-a montat pe gherghef cu o atenție deosebită pentru ca firele de la margine să fie perfect întinse, să nu gofreze sau să tensioneze marginea. De aceea în timpul restaurării marginii pentru o corectă refacere a covorului, sub aceste fire s-au introdus suporturi din material îmbrăcat în textil.

Restaurarea s-a făcut pe principiul reconstituirii și consolidării. Suprafețele care lipseau au fost completate cât mai identic cu zonele lipsă, prin analogie, respectându-se îndeaproape cromatica motivului inițial, tehnica de țesere (două ițe) și calitatea materialului. Aceasta nu contravine principiului lizibilității (se poate desface oricând), deoarece zonele de intervenție pot fi foarte ușor depistate pe versoul lucrării și chiar pe față, pentru că țesătura nouă prezintă o suprafață mai pufoasă față de cea veche care este lucioasă (frecarea în timp). Acest efect al țesăturii noi se estompează în timp.

Suprafețele din scoarță unde băteala era slăbită, roasă, scămoșată, s-au refăcut prin consolidare, cu o rețesere printre firele de băteală existente cu un fir de lână având grosimea la jumătatea firului original.

Când a fost restaurată prima porțiune din scoarță, aceasta s-a rulat pe gherghef și o altă zonă a fost fixată pentru o nouă intervenție, astfel, din aproape în aproape, toată piesa a fost refăcută.

Scoasă de pe gherghef, ea a fost călcată între două pânze umede, s-a dublat cu pânză de bumbac în punct "saia" și s-au făcut cheițe în partea de sus astfel încât pusă în starea de conservare necesară ea poate fi expusă acum în sălile Secției de Etnografie, a Muzeului Județean.

COJOCĂRITUL - MEȘTEȘUG ȘI ARTĂ

STELIANA BĂLTUȚĂ

Blana a constituit prima îmbrăcăminte a oamenilor preistorici, printre cele dintâi materii prime prelucrate de om.

Ca meșteșug destinat confecționării pieselor de îmbrăcăminte, cojocăritul poate fi situat anterior țesutului.

Pentru perioada paleolitică, pielea a avut multiple funcționalități – *“folosită ca așternut pe pământul rece, perdea la gura peșterilor, pentru confecționarea obiectelor vestimentare, ca acoperișuri pentru locuințe”*.¹

Săpăturile și cercetarea arheologică au scos la lumină diverse unelte, unele din ele, dovedindu-se a fi unelte pentru prelucrarea blănurilor și pieilor.

Paleoliticul mijlociu este o etapă decisivă în prelucrarea pieilor. La Ripiceni, punctul Izvor, județul Botoșani, pe malul Prutului, vânătorii musterieni au amenajat complexe de locuire, cu vetre de foc, resturi de faună fosilă.

*“Complexele de la Ripiceni asemănătoare ca structură cu Olduvai (Africa), deși mai recente cu 26.830 – 2000 ani î. Hr. Reprezentau adăposturi temporare deschise, ai căror pereți puteau atinge 2 m înălțime, fiind formați din oase de mari dimensiuni fixate cu ajutorul unor bolovani de calcar”*². Întregul complex de locuire era placat cu piei de animale. Pentru paleoliticul superior, culturi ale epocii, conțin un inventar litic cu variate tipuri de unelte adaptate prelucrării pieilor. De asemenea pentru epoca neolitică, epoca bronzului, perioada geto – dacică se cunosc unelte pentru prelucrarea blănurilor. Istoricul grec, Herodot, în sec. V î. Hr. narând expediția lui Darius peste Dunăre spunea că <<Tracii (geții) luptau având pe cap căciuli din piele de vulpe, pe trupuri tunici și deasupra mantale lungi, împiestrițate>>, despre care se poate crede că ar fi fost cojoace mari împodobite cu aplicații de piele. Există și o iconografie relativ bogată înfățișând daci cu cojoace pe monumentul de la Adamclisi, după cum pe un monument funerar din timpul lui

¹ Dr. ing. Deselnicu, prof. dr. Ștefan Olteanu, prof. Victor Teodorescu, *Istoria prelucrării pieilor pe teritoriul României*, Editura tehnică, București, 1984.

² Idem.

Hadrian (începutul sec. 2 d. Hr.) dedicat unei notabilități a Capidavei, este reprezentat un păstor cu plete învelit într-o sarică lungă până la pământ... ”³

La Botoșani, breslele de jocari și blănari, existente încă din 1768, aveau statut propriu, bucurându-se de ocrotirea și sprijinul legilor.

Istoricul Nicolae Iorga, în calitate de Membru al Academiei Române, în Ședința din 9 septembrie 1911, se referă la Statutul Breslei blănarilor.

”În arhiva bisericii Sfântului Ilie din Botoșani se păstrează încă un registru lungăreț, legat în piele, care cuprinde statutele și, am zice, Analele Breslei blănarilor și jocarilor, care a trăit în acest mare oraș al Moldovei—de—Sus din cele mai depărtate vremuri”⁴

Privilegiul de întemeiere al Breslei blănarilor la 1768 a fost dat de Mitropolitul Gavriil Calimah în timpul domniei nepotului său Grigorie Calimah.

”Gavriilū, cu mila lui Dumnezeu arhiepiscopū și Mitropolitū a toată Moldaviai.

În zilele prea – înălțatului și de Hs. Iubitoriului Dommului nostru Io Grigorie Ioanū Calimahū Voevodū aū venitū înaintea noastră blănarii dinū târgulū Botoșanilorū și aū cerșutū ca să osăbească și ei breasla lorū cu catastihū, după obiceiulū altorū breasle de printr’ alte târguri și orașe. Dreptu aceia și noi, văzândū dumnezeiasca rāvna lor și cumū că cearerea lorū iaste cu cale și spre paza unirii obștii cu bună rânduială le-amū așăzatū osebitā breaslā întărindū alīta săvārșirea praznicului c-au alesū înșisū a-lūprāzmui, a Sfântului slăvitului și rāvnitoriului Prorocū Ilie Thezvitēamulū, la luna lui Iulie în 20 de zile, cītū și alte așăzări și obiceiuri, care cu toții le-aū priimitū, după cumū să vorū însemna în catastihulū acesta.”⁵

Urmează 8 condiții pe care membrii breslei sunt obligați să le îndeplinească, după care, la 1768, Mai 13, semnează Gavriilū Mitropolitū Moldavii, punând (Pecete neagră cu Sf. Gheorghe: <<Stū Gheor>> și <<Pecetea Mitropoliei Moldovei, Gavriil Mitropolit, 1760>>).

Pe la 1851 meșterii români întâmpină concurența unor meșteri aparținând altor etnii. În această situație se adresează Isprăvniciiei cu plângerea.

Onoratei isprāv. A Ținut Botoșanii

”Iscăliții breslași blănari din acest oraș aū statornicite așezământuri, atāt prin hrisoave de la foștii de mai nainte luminați Domni, cīt și de la preosfinșiții Mitropoliți, hotărătoare ca nici de cum să se amestece în ea nații streine... Pentru că, prin felurite uneltiri, specularisînd aciastă mesărie, ne strică alișverișul, și prin

³ Georgeta Stoica, Paul Petrescu, Maria Bocșe, *Dicționar de artă populară românească*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1985, p. 148.

⁴ Nicolae Iorga, *Breasla blănarilor din Botoșani, Catastihul și Actele ei*, ședința de la 9 septembrie 1911, p. 1.

⁵ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 5.

urmărire să aducă jignire și chiar dumnezeescului locaș cu hramul Sf. Prooroc Ilie, la care aciașă briașlă este închinată și care numai prin ajutorul său întâmpină cele trebuințoase, neavând niciun venit”⁶.

Statisticile existente din secolul al XIX-lea păstrează o evidență a meșterilor din zonă.

“În 1885 la Dorohoi lucrau 4 cojocari, la Sulița 25, la Ștefănești 17”.

Din “Dare de seamă asupra stării economice a județelor Botoșani, Dorohoi și Suceava”, reiese că în 1906, numărul cojocarilor din Dorohoi se ridică la 34.

Tot informații de arhivă menționează și alte centre de cojocărit: pe la 1891 (Rădăuți Prut și Văculești), pe la 1904 (Zlătunoaia, Cristești și Tudora), pe la 1920 (Mihălășeni, Frumușica și Ștefănești).

După 1950, treptat, numărul meșterilor cojocari a început să scadă, rămânând doar în câteva sate.

Tehnici de prelucrare a pieilor

În procesul prelucrării pieilor și blănurilor de animale se practică o serie de operații pentru curățarea de blană sau pentru obținerea impermeabilității și a unei flexibilități. O primă operație este tăbăcitul (“tăbăcăritul”) sau „dubitul”. În acest scop, se folosesc diferite rețete. Pentru tăbăcitul “la ud” pieile se introduc în vase mari de lemn într-un amestec de apă de var, tărațe de grâu, zer, unde se lasă două săptămâni.

Din punct de vedere tehnologic, tăbăcirea sau în cazul blănurilor, argăsirea erau primele etape ale drumului pe care pielea îl parcurgea din starea crudă până ce era transformată în produs finit.

Altă metodă cunoscută, este tăbăcitul „la uscat”, prin care, pielea este bine întinsă pe o suprafață plană și apoi presărată cu multă sare și cenușă care absoarbe umezeala. Așa este lăsată până la 14 zile. Pentru îndepărtarea părului se pregătește o soluție de tananți vegetali. Se macină coajă de copac (arin, stejar, brad). Făina obținută se fierbe până la 6 ore. În zeama răcorită se lasă pieile pentru murat câteva zile, pentru a se desprinde părul.

Într-o soluție pregătită din 100 gr. piatră acră, 100 gr sare și 2 păhărele de acid fosforic pentru fiecare piele și după o durată de circa două săptămâni, puteau fi ușor desprinse prin răzuire, resturile de carne.

După ce erau scoase din soluțiile de tăbăcit, pieile erau lent zvântate la umbră și apoi întinse cu un „cârlig”, erau prinse în „stative” și rase cu „gripca”.

«Urmează cârnuirea (pielea fixată într-un “război de tras piei”, este curățată de orice rest de carne), apoi “ghipsuirea” adică presărarea cu ipsos, ca să rămână albă, după care se mai curăță o dată în „războiul de tras piei” și este croită”⁸.

⁶ Idem.

⁷ Mihai Cojocar, *Dezvoltarea meseriilor în orașul Dorohoi între 1878 – 1900*, în volumul „Din trecutul Județului Botoșani”.

Croitul

Blănarii – cojocarii constituiau o categorie numeroasă de meșteșugari și, ca și în cazul altor categorii, nu exista o delimitare totală a sferei lor de activitate, cojocarii confecționând și articole de blănărie propriu – zisă, iar blănarii cojoace. La sate, unde prelucrarea blănurilor era un lucru foarte rar, acestea procurându-se de pe piața orașelor, cojocarii erau singurii meșteri care confecționau cojoace.

„Așa se explică de ce blănarii- cojocarii alcătuiau o singură breaslă, iar în documente ei apar desemnați cu aceiași termeni: „pelliones”, „pellifices”, „pelliparii” (în limba latină) sau „kirschiner” (în actele de limbă germană)⁹.

Cercetarea etnografică a pus în evidență tipurile de cojoace pu tate în zona Botoșani, care se individualizează în funcție de croială și lungime.

Cea mai simplă croială este pentru „pieptare” (bundițe). Lungimea totală începe de la 60 cm și ajunge la 80 cm, calculându-se după mărimea pielicelei. La spate, jos la poală, bundița are 52 cm lățime. Partea din față, la talie, are 33 cm iar la poală are 35 cm.

În cazul “truparelor” lungimea este croită între 70-85 cm. În rest, croiul “truparului” este asemănător cu al bundiței, cu deosebirea că la trupar este croită și mâneca, iar cusutul se face cu ață groasă din piele. Tehnica de cusut pentru friza cu negru este în cruciulițe („musculițe”) cu ac special, în trei muchii.

Mâneca se croiește totdeauna dintr-o singură piele. Încheiatul mânecii la trupar se face “cu inimă” pe partea dinăuntru.

Cojoacele mari (“tulumbe”) se croiesc lungi de până la 1,45 m, lățimea spatelui în zona umerilor 72 cm, la poală 93 cm. Partea din față se croiește la fel ca spatele, dar cu deschidere de la gât spre poală. Pentru cojocul lung sunt croite până la 9 piei. Aceste cojoace sunt numai ciobănești și pentru cărașie. “Bonzile” și “truparele” au croi asemănător atât pentru zilele de lucru cât și pentru sărbătoare, diferențiindu-le decorul.

Decorul

“Odată croiala făcută, „se scrie floarea” cu o peniță obișnuită, muiată în cerneală, se trag contururile fiecărei „flori” (cu marginile mosorului de ață, de asemenea muiat în cerneală, se imprimă forma rotundă a unor motive, iar cu ajutorul degetarului conturul motivului decorativ numit „ochi”¹⁰.

Elementele decorative și cromatica alcătuiesc o simfonie, pe care meșterul cojocar o stăpânește creator.

Câmpul alb este pregătit pentru decorul care urmează a fi brodat (soarele, floarea, frunza, vrejul, pomul vieții).

⁸ Ion Vlăduțiu, “Creatori populari din România”, Editura Sport – Turism, București, 1981, p. 170.

⁹ Dr. ing. M. Deselnicu, Dr. Șt. Olteanu, prof. Victor Teodorescu, *op. cit.*, p. 100.

¹⁰ Ion Vlăduțiu, *Creatori populari...*, p. 170.

Ca și la țeșăturile de interior, natura a servit ca sursă de inspirație pentru elementele decorative folosite la împodobirea bundițelor de sărbătoare. Tehnica de decorare este broderia cu lână, lănică sau aplicații din fâșii de piele („pojiță”).

La bundițele mai vechi, paleta cromatică este restrânsă, broderia mai aerisită lăsând mari spații albe neacoperite atât pe părțile din față, cât și la partea din spate.

Bundițele mai noi, au broderia aproape compactă, spațiile libere fiind aproape insesizabile, dispărând sub bogăția broderiei policrome.

La poale, părțile din față, gât și mâneci, meșterii cojocari au folosit blăniță de miel neagră sau brumarie, dar și „prim” negru. Bucățile de “prim”, sunt fâșii mai înguste sau mai late, țeșute din fire de lână, cu bucle ridicate cu andreaua și care imită blana de miel.

De la compoziția aerată la bogăția broderiei policrome, gama motivelor decorative este diversă, desfășurându-se în registre bine delimitate. Meșteșugul înfloririi cojoacelor s-a păstrat de la o generație la alta.

Motivele care apar în compoziție sunt cele geometrice (zig - zagul, crucea, cercul, rozeta cu raze reprezentând soarele ca element astral, triunghiul, ca și cele florale stilizate sau realiste – trandafirul). Elementele vegetale înălțuite formând vrejuri cu frunze sunt dispuse în frize la poale, sau sub forma unui buchet sau pom al vieții pe mijlocul spatelui.

Din punct de vedere cromatic, bundițele cu datare prin anii '50, păstrează nuanțe de roșu, mov, galben și negru.

Broderia executată de meșterii cojocari era aplicată atât pe „pojiță” (pielea curățată de lână – pentru vară) cât și pe fața îmblăniță (pentru iarnă), pe desenul ordonat în registre decorative.

Delimitând aria de cercetare a registrului decorativ la piesele aparținând satelor Oneaga, Cristești, Coșula din sudul zonei Botoșani, precizăm că motivele sunt brodate realist, exemplificând în acest sens o bundiță de Coșula, dar și cu o vădită tendință de stilizare ca la bundițele de Flămânzi.

Pe cele două părți din față de la piept, apare câte o friză de-a lungul căreia se desfășoară prin repetiție câte un element decorativ.

În jurul umerilor, continuând sub braț, elementul de decor este mai simplu și dispunerea este circulară.

La spate, spațiul de broderie fiind mai mare, meșterul cojocar, ordonează mai aerat motivele. Sub floarea principală apar două, uneori trei frize decorate, care marchează poala. Armonia cromatică crează impresia unui mozaic policrom.

Trecând de la meșteșugul prelucrării – croitului pieilor și blănurilor de oaie spre arta broderiei cu diferite motive decorative și cromatice, cojocăritul tradițional în zona Botoșani, a dispărut treptat.

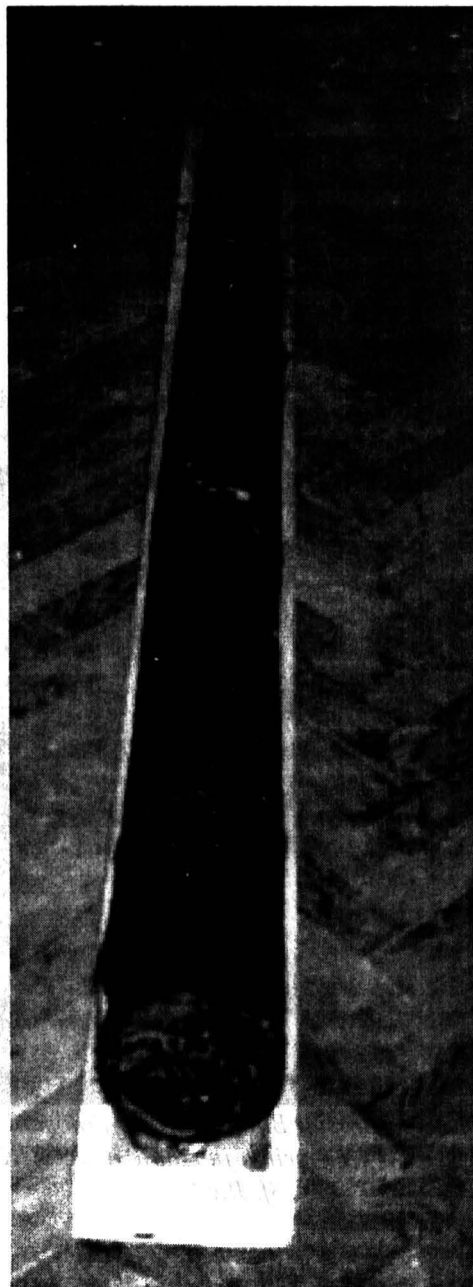
Cojocăritul practicat astăzi, s-a restrâns din punct de vedere al prelucrării pieilor, la tăbăcitul chimic în cea mai mare parte la vopsitul cu nuanțe de maro, de bejuri, croindu-se bundițe, trupare și cojoace până la genunchi, fără decor.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*, 1967, p. 57.
2. Paul Petrescu, *Broderii pe piele în arta populară românească*, București, 1968.
3. Elena Florescu, *Portul popular din zona Neamț, Piatra Neamț*, 1979, p. 68-75.
4. Maria Cioară, *Zona etnografică Rădăuși*, Editura Sport – Turism, București, 1979, p. 59.
5. Ion Vlăduțiu, *Creatori populari din România*, Editura Sport – Turism, București, 1981, p. 170.
6. Georgeta Stoica, P. Ilie, *Portul popular din județul Olt*, București, 1981.
7. Ioan Augustin Goia, *Zona etnografică Meseș*, Editura Sport – Turism, București, 1982, p. 74-77.
8. Angela Paveliuc Olariu, *Zona etnografică Botoșani*, Editura Sport – Turism, 1983, p. 66-68.
9. Elena Secoșan, Paul Petrescu, *Portul popular de sărbătoare din România*, Editura Meridiane, 1984, p. 87-99.
10. *Istoria prelucrării pieilor pe teritoriul României*, Dr. ing. M. Deselnicu, prof. Dr. Șt. Olteanu, prof. Victor Teodorescu, Editura tehnică, București, 1984.
11. Vasile Cărăbiș, *Date privind meșteșugurile și manufacturile din județul Gorj, secolele XVII – XX*, Revista Muzeelor 6-7/1990, p. 47.
12. Georgeta Stoica, Paul Petrescu, *Dicționar de artă populară*, Editura Enciclopedică, București, 1997, p. 163-165-170.

*Biserica Breslei Blănarilor din Botoșani
(sf. sec. XVIII – prima jumătate a sec. XIX)
„Sf. Ilie”*

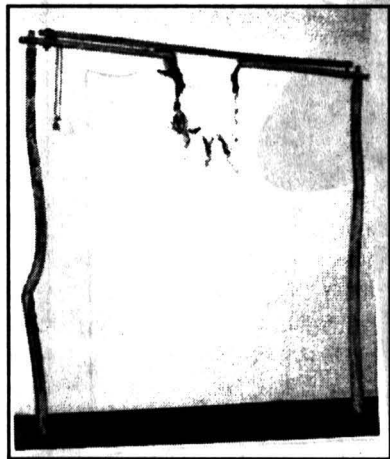

Lumânarea Breslei blănarilor Botoșani (în colecția Muzeului Județean Botoșani)

UNELTE PENTRU PRELUCRARE PIEI ȘI BLĂNURI

Cârlig pentru întins piei și blănuri

Stative pentru ras piei și blănuri

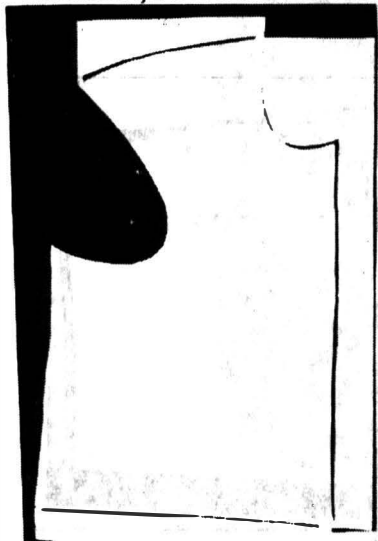

Blană în stative

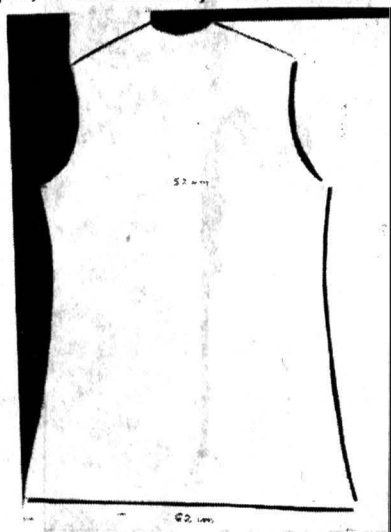

Cuiți și tipuri de gripcă pentru ras piei

TIPARE ȘI DECOR PENTRU BUNDIȚE, TRUPARE ȘI COJOACE

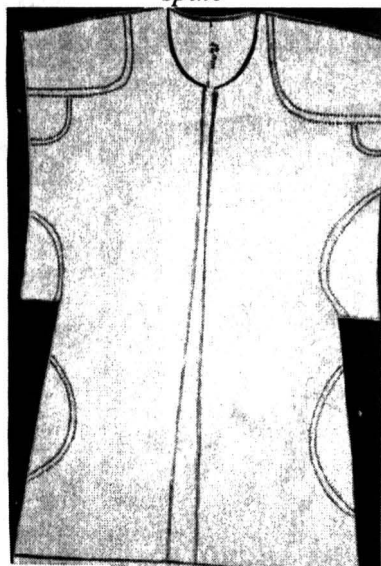
Croi pentru bundiță – partea din față

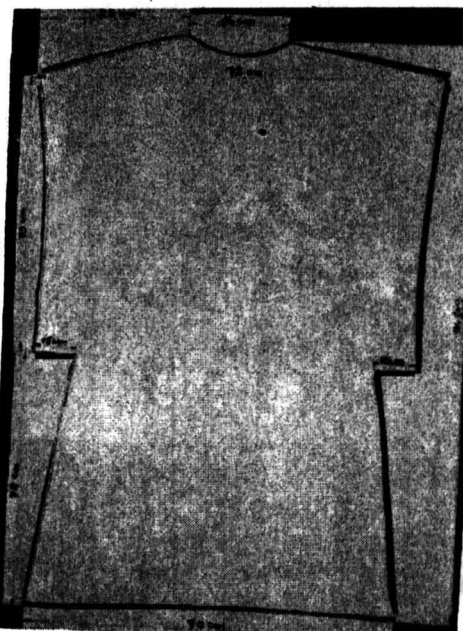
Croi pentru buniță și trupar – partea din spate

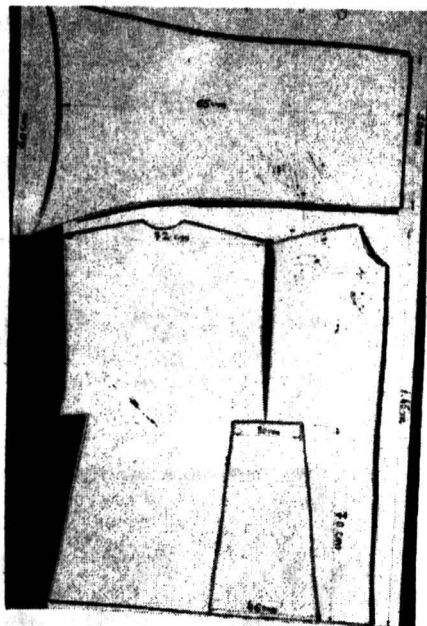
Croi de mânecă pentru trupar

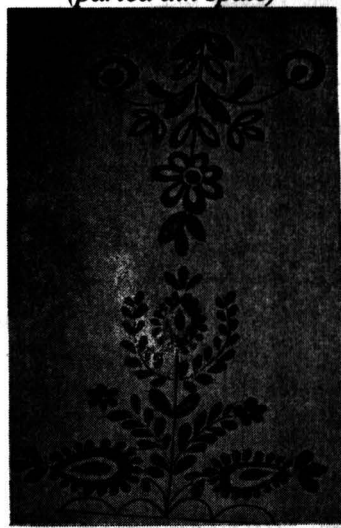
*Croi pentru cojoace mari- „tulumbe”
(partea din față)*

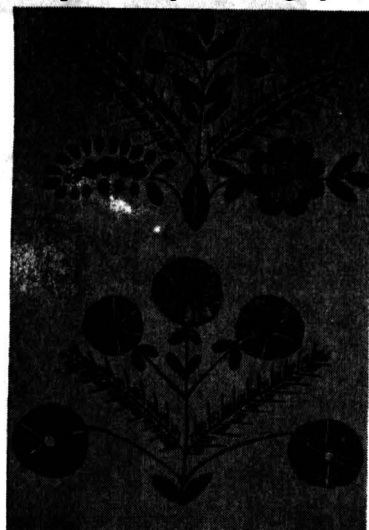
*Croi pentru cojoace lungi
(partea din spate)*

*Croi de mânecă (sus)
Clin pentru cojoace lungi (jos)*

*Decor pentru spatele bundiței
Sus – floarea mică
Jos – floarea mare*

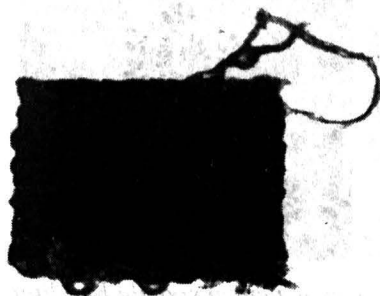
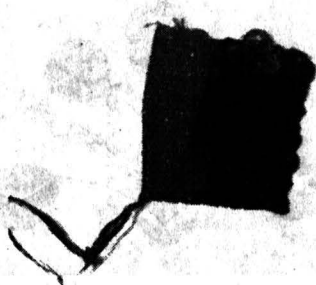
*Flori mari pentru spatele bundiței
Brodate în partea de jos, la poală,
deasupra frizei)*

Friză decorativă pentru poala bundiței

Decor pe "pojiță" (pielea curățate de blană)

"Prim" pentru bundițe (șesătură care imită blănița de miel)

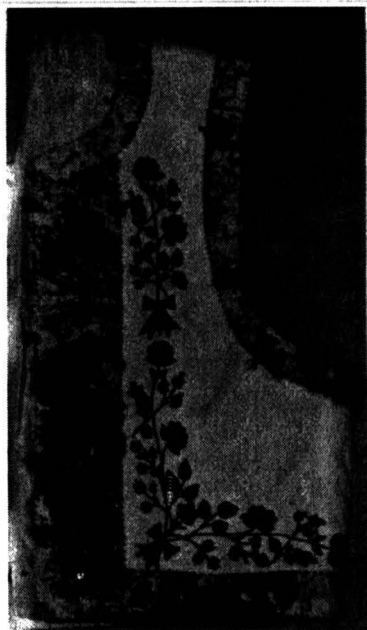
BUNDIȚE ȘI TRUPAR

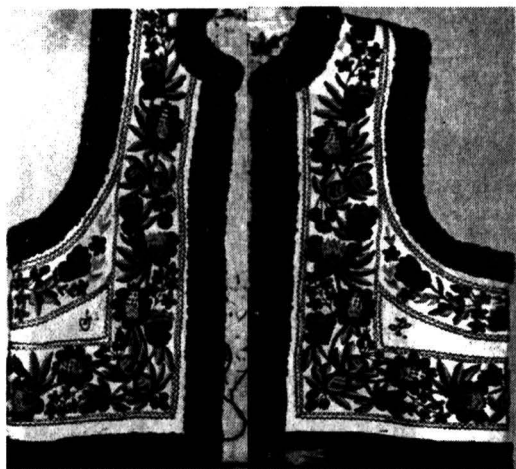
1 – 2 Herța – Dorohoi (sec. XIX)

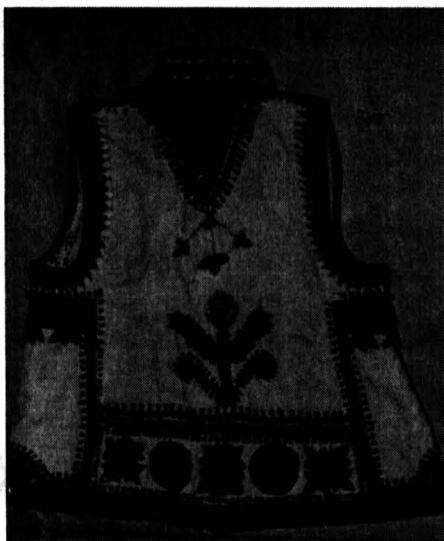
3 – 4 Com. Ibănești (început de sec. XX)

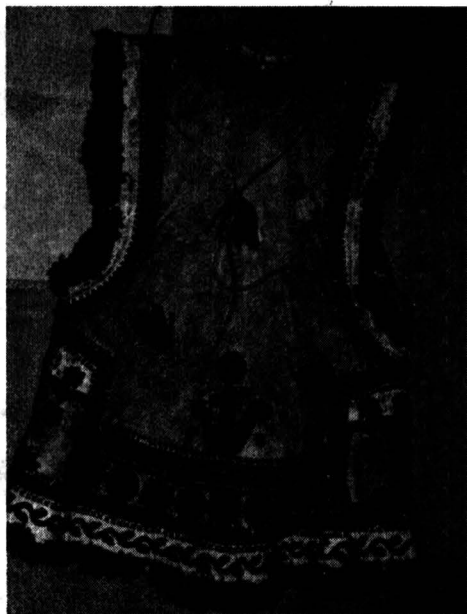
Proveniență Dorohoi – sec. XIX (broderie pe “pojiță”, bordată cu blăniță

Proveniență Hănești (brodată pe blană, bordată cu “prim”)

Proveniență Sulița – sec. XIX (brodată pe pânză, bordată cu catifea neagră)

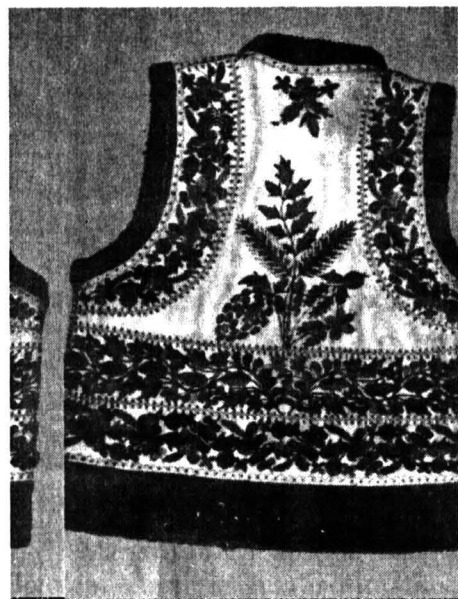
Proveniență Flămânzi – sec. XIX (brodată pe blană, bordată cu blană)

*Proveniență sat Coșula, com. Copălău – sfârșitul sec. XIX
(brodată pe blană, bordată cu "prim")*

TRUPAR – sat Coșula, com. Copălău – început de secol XX)
(brodat cu musculițe și flori la buzunare)
meșter Moruzi Elena

*Proveniență sat Icușeni, com. Vorona – început de secol XX
(brodată pe "pojiță", bordată cu „prim”)*

IV. NOTE. COMENTARII. IDEI

ȘTEFAN IOVANESIAN, GHEORGHE MEDIAN , ARMENII ÎN ISTORIA ȘI CULTURA ORAȘULUI BOTOȘANI, BOTOȘANI, 2001, 145 PAGINI

EDUARD SETNIC

Mărturisim că apariția unei cărți legate de istoria comunității armenice din Botoșani a trezit interesul nostru, deoarece avem convingerea că în acest caz sunt încă suficient de multe chestiuni nerezolvate, fiecare informație inedită contribuind la conturarea în detaliu a rolului armenilor în acest oraș.

Din această perspectivă am lecturat cu real interes contribuția domnilor Șt. Iovanesian și Gh. Median, reputați profesori și cercetători ai trecutului Botoșanilor, căutând îndeosebi elementele noi, inedite care pot schimba sau întări percepțiile de până astăzi asupra istoriei armenilor stabiliți în orașul Botoșani. Cum era de așteptat, autorii au încercat să surprindă în demersul lor istoriografic toate aspectele care privesc evoluția în timp a comunității din “ târgul lui Botăș ”, sintetizând la maxim informația istorică de până acum. Astfel, în doar 145 de pagini (text, ilustrații și note bibliografice) sunt surprinse condițiile în care armenii s-au stabilit la Botoșani (*Scurt istoric*, p.11- 17), *Aspecte ale vieții religioase* (p. 19- 33), locul în plan teritorial unde s-au așezat (*Vechea mahala armenescă.Catagrafie-1820*, p.35 -45), precum și *Aspecte economice, politice și culturale* (p.47-79). De asemenea autorii au avut în vedere, într-un capitol special, personalitățile marcante care s-au ridicat din rândul etniei armenice din Botoșani, personalități care prin activitatea lor au contribuit, într-un fel s-au altul, la progresul societății românești, (*Personalități botoșănene de naționalitate armeană*, p. 81 – 125). În fine, ultimul capitol al lucrării în discuție a fost rezervat domeniului etnografic, autorii publicând câteva din obiceiurile și tradițiile armenilor din Botoșani.

În esență, cartea nu are un caracter strict științific, ci se apropie mai mult de lucrările de popularizare, autorii rezumându-se la prezentarea opiniilor istoriografiei de până acum, accentele critice și interpretative asupra izvoarelor și surselor bibliografice fiind extrem de puține. O pondere însemnată în economia lucrării are

evidențierea istoriei comunității armenie din Botoșani în veacul al XIX-lea, fapt explicabil prin prisma existenței unui bogat material documentar (p. 21-125), perioadele anterioare fiind tratate destul de sumar, autorii invocând, în dese rânduri inexistența documentelor. Cu toate acestea, sunt câteva opinii care merită a fi evidențiate, cel puțin.

Astfel, în primul capitol, consacrat cauzelor și condițiilor așezării armenilor în Moldova, respectiv în târgul medieval al Botoșanilor, este discutată, tangențial, și geneza orașelor medievale moldovenești, cu privire specială asupra Botoșaniului. După autori, viața urbană a Moldovei medievale s-a născut ca urmare a comerțului internațional de tranzit, rolul cel mai important în desfășurarea activităților comerciale avându-l armenii. Aceștia, după emigrarea din spațiul original, iau în stăpânire aproape totală întreg arealul " *de la Marea Neagră la Marea Nordului și de aici, la Marea Mediterană* ", drumurile comerciale devenind " *aproape un apanaj al armenilor* " (p. 14). Conform autorilor, mutația esențială se produce " *în jurul anului 1400* " când armenii preiau controlul asupra drumului moldovenesc, traficul intens de mărfuri și persoane făcând posibil " *aparitia și afirmarea unor târguri precum Siretul, Suceava, Iași și nu în cele din urmă Botoșanii* " (p. 15).

Nu contestăm aici rolul important pe care l-au deținut armenii în cadrul comerțului internațional, dar credem că opinia celor doi autori privitoare la geneza orașelor medievale moldovenești este depășită de cercetările efectuate în ultima jumătate de secol, istoriografia de specialitate a atrăgând atenția asupra necesității nuanțării fenomenului. Deși comerțul internațional a accelerat procesul de urbanizare, nu se poate spune că a fost factorul declanșator al urbanismului din țara Moldovei. Mult mai acceptabilă este ideea conform căreia orașele moldovenești s-au format în zone care au fost propice schimbului intern de produse, în locuri care au atras de timpuriu zone mai largi ori mai restrânse din jurul lor. În același timp, chiar dacă atribuim schimbului, economiei în general, un rol major, nu se pot ignora factorii religioși sau politici care au contribuit în mare măsură la geneza orașelor medievale moldovenești.¹ În aceeași ordine de idei considerăm că autorii trebuie să revizuiască și teza privitoare la apariția orașului Botoșani: " *loc de popas al caravelor de mărfuri și de schimb ocazional de produse, Botoșanii devin, în scurt timp, loc de întâlnire, la date fixe, cunoscute de negustorii din cele mai îndepărtate locuri. La răscrucea drumurilor ce se întâlneau aici a luat ființă iarmarocul. Alături au fost amenajate primele hamuri, apoi au fost construite primele locuințe, închegându-se, astfel orașul. Importanța iarmarocului a atras numeroși negustori străini, unii, între care primii sunt armenii, stabilindu-se definitiv aici. Când au venit și s-au stabilit primii armeni la Botoșani este greu de precizat.* " (p. 15). Autorii ar fi trebuit să fie

¹Pentru o informație mai detaliată asupra cauzelor și condițiilor de dezvoltare a orașelor medievale extracarpatice, vezi **Mircea D. Matei**, *Geneză și evoluție urbană în Moldova și Țara Românească*. Iași, 1997 (cu o bogată bibliografie).

ceva mai rezervați și să argumenteze prin dovezi cât mai elocvente afirmațiile lor. Altfel s-ar putea deduce că înainte de a fi fost orașul, pe locul său nu a fost nimic² și ne putem întreba de unde se știe, cu atâta siguranță, că armenii au fost primii comercianți străini stabiliți aici, și nu alții, câtă vreme lipsesc izvoare care să ateste clar acest lucru, fapt recunoscut și de autori (" *nu există documente care să ateste existența unei colonii armenice la Botoșani în secolul al XV-lea* ", p. 16 ; " *nu există documente care să reflecte viața armenilor botoșăneni în primele secole ale stabilirii lor aici* ", p. 37). Insuficient de argumentat este și momentul în care spațiul viitorului oraș medieval Botoșani a devenit loc de întâlnire la date fixe a negustorilor, mai ales că, până acum informațiile istorice și arheologice aduse în discuție de istoriografie pot fi considerate ca inconsistente pentru fixarea cât mai exactă a datei de naștere a acestui oraș.

Întru-cât trimerile bibliografice care să certifice sursele informației și ale unor izvoare (cunoscute specialiștilor, de altfel), lipsesc, credem că autorii își întemeiază argumentația exclusiv pe aserțiunile din prima jumătate a veacului trecut ale lui Nicolae Iorga, opinii care reflectă cunoștințele acelei perioade, cărora - cel puțin pentru Botoșani - nu li s-a adus confirmarea prin cercetări ulterioare. După părerea noastră ipoteza conform căreia " *Botoșanii ar fi rămas pentru totdeauna satul descendenților lui Botoș, dacă nu l-ar fi avut pe armeni* " trebuie privită astăzi cel puțin cu rezerve.

În continuare, Șt. Iovanesian și Gh. Median se opresc asupra vieții religioase a comunității armenice din Botoșani alăturându-se părerii unor cercetători (la care nu se fac trimerile de rigoare) conform cărora armenii au ridicat biserică la Botoșani în jurul anului 1350. Amintim însă că această informație nu a fost confirmată ferm, fiind încărcată de o aură legendară și trebuie privită ca atare. Autorii sunt însă de părere că această biserică " *dispărută de mult, trebuie să fi fost una modestă din lemn* " bazându-se, din nou exclusiv , pe afirmația lui Iorga după care " *o biserică armenască de zid nu se putea clădi până ce românii nu-și avură una* " ³. Ne întrebăm însă, de ce o " *solidă colonie* " (p.16), care a deținut " *monopolul comerțului desfășurat aici până la jumătatea secolului al XIX-lea* " și care făcea un " *comerț*

² Majoritatea așezărilor urbane din Moldova medievală au avut la bază așezări rurale mai vechi. " *orașul medieval românesc* " fiind " *produsul unui îndelungat proces intern social-economic și politic, favorizat și de condițiile istorice de la mijlocul secolului al XIV-lea. Astfel că primele nuclee urbane au luat naștere în Moldova în acele zone unde au coexistat: o mai mare densitate demografică (dovedită de descoperirea a numeroase așezări rurale în zonă), condiții fizico-geografice optime unei evoluții ascendente a societății umane locale și un minimum de securitate politică.* " - cf. **Alexandru Andronic, Despre geneza orașului medieval românesc : modelul Iașilor. în Aspecte ale civilizației românești în secolele XIII – XI**, Suceava. 1986. p. 55-56.

³ Recentele săpături arheologice efectuate cu prilejul consolidării și restaurării bisericii Sf. Maria. care . conform tradiției, a fost ridicată pe locul celei de la jumătatea secolului XIV. nu au putut aduce un răspuns cert în problema datării. dar în mod sigur biserica de dinaintea celei actuale nu a fost o construcție de lemn ci una solidă. de zid – cf. **Cătălin Hriban, Raport asupra cercetării arheologice de la biserica de rit armean-gregorian cu hramul Adormirea Maicii Domnului de la Botoșani. județul Botoșani (sub tipar)**.

înfloritor " care asigura " *nivelul...de trai ... destul de ridicat* " (p. 37), activitate derulată " *până la jumătatea secolului al XIX -lea* " în " *principalele spații comerciale din centrul târgului* ", armenii fiind și " *proprietarii celor mai mari hanuri ale orașului* " (p.49), trebuia să-și mărturisească devoțiunea față de Dumnezeu într-o modestă biserică de lemn, specifică îndeosebi (însă nu și obligatoriu) lumii medievale rurale, și nu într-o biserică de zid pe măsura situației lor financiare ? Cu atât mai mult cu cât o serie de cercetători ca G. Ionescu, de exemplu, au demonstrat că armenilor le erau familiare tehnicile construcțiilor în piatră⁴. Dacă ei au putut ridica la 1669 o biserică de zid- " Sf. Maria"- la începutul unei perioade (1670-1690) în care autorii admit " *un ușor recul...stagnarea activității economice*" (p. 37), datorită conflictelor turco-poloneze, de ce n-ar fi putut avea o biserică de zid, indiferent de dimensiunile acesteia, anterior primei biserici de zid românești, cunoscute azi în *spațiul actual* al orașului Botoșani, respectiv ctitoria domnească de la Popăuți (1496)? Evident, toate aceste întrebări nu pot da naștere la concluzii în tot acest " dosar al armenilor botoșănenei " , care considerăm că rămâne deschis unei cercetări aprofundate, de durată. Subliniem doar că lectura cărții nu aduce un răspuns cert, afirmațiile fiind deseori contradictorii, și nu atinge în profunzime o multitudine de aspecte, care se leagă organic de întreaga istorie a târgului Botoșani, rămasă până astăzi în stadiul consemnat de cronicari (între aceștia îi situăm și pe acei cercetători ai începutului de veac XX, ale căror monografii ar putea fi deja trecute în categoria izvoarelor documentare).

Trebuie să subliniem însă și modul greșit, în opinia noastră, prin care autorii au înțeles să reconstituie cadrul vieții religioase a comunității armenie, respectiv prin reproducerea, fără nici un fel de intervenții critice, a epitafelor " *în limba armeană în memoria celor dispăruți, traduse și publicate de Nicolae Iorga în lucrarea Inscripții botoșănene* " (p. 24). Deși suntem de acord cu autorii care consideră aceste izvoare ca " *deosebit de interesante prin conținutul lor* " (*ibidem*), credem că ar fi fost mult mai utilă radiografierea informațiilor, interpretarea critică a acestora, confruntarea lor cu alte izvoare astfel încât să se obțină, pe cât posibil, o imagine elocventă asupra comunității la cumpăna veacurilor XVIII-XIX. Cu atât mai mult cu cât textul inscripțiilor a fost adus la cunoștința lumii științifice prin strădaniile lui N. Iorga, după cum subliniau chiar cei doi autori.

Aceeași eroare se repetă și în capitolul prin care s-a dorit reconstituirea arealului ocupat de armeni în limitele târgului Botoșani (*Vechea mahala armenescă. Catagrafie -1820*, p.35-45). Deși titlul capitolului sugerează acoperirea unei problematice complexe, care ține de multiple aspecte – demografice, sociale, arhitecturale, urbanism ș.a.- autorii s-au mărginit doar la reproducerea datelor din respectivul document,

⁴ Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*. București, 1963, p. 140, 239, 241.

publicate însă în perioada interbelică⁵. Observațiile pe care le-am făcut pentru precedentul capitol sunt și aici valabile, cu cât datele documentului republicat sunt mult mai consistente decât textul standardizat al pietrelor tombale. În plus observăm că același document nu poate oferi doar prin sine însăși imaginea veridică asupra populației cartierului armean din Botoșani, el consemnând "*toți sudiții din târgul Botoșani în 1820 " anume cei " 140 de supuși austrieci între care 33 armeni " veniți " din Bucovina, care-și vor păstra calitatea de sudiți (supuși) austrieci " (p. 39).*

Capitolul particularităților economice, politice și culturale a comunității armenilor botoșăneni (p. 47- 79) merită , de asemenea a fi luat în discuție. Autorii se opresc îndeosebi asupra veacului XIX când constată reorientarea și "*implicarea multora ... în agricultură "* datorită preluării de către evrei a pârghiilor comerțului local (p.49). În plan politic, datorită consolidării puterii economice și a bunului renume, parte din reprezentanții etniei sunt implicați în structurile administrative ale orașului (p.50-51). Se accentuează faptul că dacă "*până în secolul al XIX –lea colonia armeană legată exclusiv de comerț a avut o viață aproape închisă, relațiile cu lumea orașului reducându-se la cele comerciale "*, în acest veac "*schimbările pe plan social și politic, determină și o schimbare a raporturilor armenilor cu ceilalți locuitori ai orașului "* (*ibidem*).

Am putea observa, așa cum de altfel au făcut și autorii în paginile precedente, că nu există suficiente argumente pentru a spune că în Botoșani, în Moldova în general, armenii s-au ocupat *exclusiv* (s.n.) cu comerțul. Pentru Botoșani cel puțin, nimic nu ne împiedică să admitem că această etnie putea fi integrată și în alte activități (meșteșugari, pietrari, zidari sau chiar dieci)⁶. Dacă însă pornim de la premisa că singura lor activitate era negoțul atunci ar trebui să ne gândim că activitatea de schimb implică, poate mai mult decât alte activități economice, o deschidere accentuată către alte zone, categorii sociale, etnii, astfel încât, după părerea noastră, armenii din Botoșani nu au fost o comunitate autarhică, însăși autorii amintind câteva rânduri mai înainte, că "*vechea Comunitate Armeană din Botoșani, comunitate vie, activă, care a făcut din prezența sa un factor de dinamizare a vieții urbane, sub toate aspectele, de-a lungul istoriei "* (s.n. – S.E.) (p.53) . Negoțul este, dincolo de transferul de materii prime și produse finite, în primul rând un schimb de idei și experiențe complexe.

În cadrul aceluiași capitol, autorii marchează momentul Unirii din Ianuarie 1859, când comunitatea întreagă, prin membrii ei marcant, au salutat elogios acest act, reproducând textul scrisorii către Alexandru Ioan Cuza (p. 53 –54), precum și momentul constituirii persoanei juridice Comunitatea Armeană din Botoșani, al cărei statut este astăzi păstrat în arhiva Comunității (p. 55) . Acesta din urmă este publicat de către autori în fotocopie (p.55 – 68), dar absența oricăror mențiuni ori trimiteri bibliografice împiedică cititorul a ști dacă documentul este inedit sau a fost publicat și

⁵ A. Gorovei, *Monografia orașului Botoșani*, Fălticeni, 1926, p. 82 – 91.

⁶ Ionel Bejenaru, *Armenii botoșăneni și rolul lor în dezvoltarea economică a Moldovei*, în *ANI Anuar de cultură armeană (serie nouă)*, Anul I, vol. 1, București. 1994, p. 29-33.

cu alte prilejuri. În cadrul aceluiași capitol, se insistă și asupra unor chestiuni legate de învățământul în limba armeană, a rolului acestuia în formarea intelectualității armenesti (p.69 – 70).

În fine, penultimul capitol consacrat personalităților botoșănene de naționalitate armeană, este unul din cele mai consistente în economia lucrării (p. 81- 125), conceput în manieră proprie istoriografiei locale, caracterizată prin evidențierea consistentă și consecventă a elitei Botoșanilor. Capitolul “ beneficiază “ de aceleași greșeli făcute și în paginile precedente, respectiv preluarea informațiilor deja publicate de către alți autori, fără supunerea lor unui filtru propriu.

Astfel, cei doi cercetători, se mulțumesc să redea “ în continuare, o parte a personalităților botoșănene incluse de scriitorul Bogdan Căuș într-un dicționar al armenilor din România “ (p.88), fără măcar a face, aici, trimiterea necesară către lucrarea în cauză, fără a investiga și alte izvoare puse la dispoziție de cercetări anterioare, materiale pe care le considerăm utile pentru lucrarea de față.⁷

Ultimul capitol, așa cum am precizat, este consacrat tradițiilor conservate de către comunitatea din Botoșani. Sumar sunt menționate obiceiuri la naștere (p. 129), tradiții legate de înmormântare și sărbători (p. 130 – 131), precum și legende sau rețete culinare culese din surse locale. Autorii consemnează că “ se păstrează, de asemenea, basme, literatura populară armeană fiind deosebit de bogată și sub acest aspect “ (p.132), dar care, ne gândim, sunt fără valoare de vreme ce, în această carte, nu este consemnat vreunul. Mai credem că, în cazul prezentului capitol, nu mai puțin decât la celelalte, se impuneau fie și câteva comparații, analogii cu alte spații populate de armeni, din interiorul sau exteriorul României. Considerăm că este de prisos să aducem aici în discuție importanța majoră a cercetării etnografice și etnologice în cadrul investigației diferitelor perioade istorice, pentru care nu există suficiente surse documentare.

Lucrarea se încheie cu un mic segment dedicat mărturiilor contemporane (p.137 – 144), în care prof. Ștefan Iovanesian reia două interviuri, publicate anterior în revista *Ararat*, periodic al comunității armenice.

Deficiențe ale lucrării pot fi sesizate și în ceea ce privește aparatul critic sau maniera de redactare. Pentru primul aspect semnalăm, în primul rând, utilizarea unei bibliografii extrem de sumare, majoritatea lucrărilor la care se fac trimiterile fiind apărute în anii antebelici, între acestea ponderea însemnată fiind deținută de lucrările marelui istoric Nicolae Iorga. Probabil din această cauză multe din concluziile celor doi autori nu mai sunt de actualitate, istoriografia ultimelor decenii atrăgând atenția asupra necesității revizuirii unor opinii istoriografice din perioada interbelică (vezi cazul genezei orașelor medievale de la est de Carpați). În al doilea rând, sunt de semnalat absența trimiterilor, acolo unde autorii amintesc de opinii anterioare sau emit judecăți de valoare care se bazează pe investigații mai vechi (cap. *Scurt istoric*,

⁷ Ștefan S. Gorovei. O veche cronică cronică genealogică- familia baronilor Kapri. în Arhiva Genealogică III (VIII), 1-2. Iași. 1996. p. 145- 178

*passim; Cap. Aspecte ale vieții religioase : " Aducând ca argument o Evangheligie scrisă la Caffa în anul 1353 ..., unii cercetători sunt de părere că această biserică a fost construită în jurul anului 1350" –p.21; " Pe aceste pietre funerare se păstrează inscripții în limba armeană în memoria celor dispăruți, traduse și publicate de Nicolae Iorga în lucrarea Inscripții botoșănene " - p. 24. Aparatul critic sugerează că nu au fost consultate toate sursele documentare, fără de care o lucrare cu un asemenea titlu nu poate fi concepută.. Astfel, deși repetă în dese rânduri că nu există documente relative la primele secole ale conviețuirii româno-armene la Botoșani, autorii nu fac nici un efort pentru a convinge că au consultat toate actele medievale publicate până acum, inexistența studiului comparativ fiind o caracteristică a întregii lucrări. Mai mult, autorii nu folosesc o serie de lucrări de dată relativ recentă, care privesc atât istoria spațiului extra- carpatic cât și pe armeni, cu concluzii demne de a fi luate în considerare (ex M.D.Matei, *op. cit.*; T. Grigorian, *Istoria și cultura poporului armean*, București, 1993, pentru a cita selectiv doar două contribuții care conțin și bogate bibliografii). Puținătatea trimerilor la documente aflate în arhivele de la Botoșani, ne determină să credem, în lipsa altor explicații, că nu au fost consultate decât selectiv, după cum ne miră absența trimerilor către presa din perioada secolelor XIX – început de XX, care are suficiente informații utile în creionarea diferitelor aspecte ale istoriei comunității, în intervalul amintit⁸. Lasă de dorit , de asemenea, și modalitatea de publicare a imaginilor, în text existând numeroase reproduceri de fotografii și documente fără specificațiile de rigoare (semnificație, proveniență).*

Nu în ultimul rând se poate imputa acestei contribuții lipsa unui cuvânt introductiv în care să se precizeze istoricul cercetărilor, izvoarele utilizate și, cel mai important scopul lucrării, dincolo de cel menționat în Prefața semnată de Ștefan Iovanesian : " *Dorim să lăsăm moștenire viitorului ceea ce este mai nobil în spiritul armenesc, ceea ce etnia noastră a construit durabil în Botoșani, ...să cinstim cu pioșenie memoria înaintașilor noștri ...* " (p. 5) .

Însumarea acestor modeste observații, ne determină să apreciem că lucrarea domnilor Ștefan Iovanesian și Gheorghe Median *Armenii în istoria și viața orașului Botoșani*, nu poate fi un punct de reper, marcat de obiectivitate științifică, nicidecum exhaustiv, în cadrul istoriografiei referitoare la orașul Botoșani ori a zonei actualului județ, titlul generos și promițător nefiind însoțit de un text convingător. Apreciam că sunt necesare cercetări aprofundate, de durată care să reliefeze corect aportul comunității armene din Botoșani la dezvoltarea societății acestor locuri și sperăm că autorii își vor continua demersul istoriografic, început prin lucrarea de față, în sensul unor încheieri cât mai complete.

⁸ vezi. de ex.. colecția ziarului " Curirerul Român " pe anul 1891.

BERDJ AȘGIAN, ARHITECTURA BISERICESCĂ ARMEANĂ ȘI UNELE CORELAȚII CU CEA ROMÂNEASCĂ, BUCUREȘTI, EDITURA ARARAT, 2000, 96 P. (TEXT, ILUSTRAȚII, BIBLIOGRAFIE).

EDUARD SETNIC

Membru titular al Academiei Științe Medicale din România, profesor doctor Berdj Așgian s-a încumetat a scrie o lucrare de cu totul altă factură decât profesiunea sa. Prin demersul său, autorul scoate în evidență particularitățile arhitecturii armene din spațiul originar și corespondențele în arhitectura românească. Din punct de vedere cronologic investigația începe cu cele mai vechi perioade ale arhitecturii armene (cap. 2 - *Perioadele precreștină și creștină a arhitecturii religioase armene*, p. 10 – 13), sfârșind cu veacurile XVIII- XIX (cap. 12 - *Armenii și Românii de-a lungul Evului Mediu și a Evului Modern*, p. 61- 67). Accentul este pus pe elementele constructive și decorative ale edificiilor eclesiastice , specifice acestui popor care se regăsesc și în Țările Române sau Europa Occidentală (cap. 3 – *Rolul și importanța pandantivului și similitudinea acestui element de construcție armenesc cu cel din bisericile înălțate în Țările Române*, p. 13 –23 ; cap. 4 – *Ornamentații bisericesti specifice : torsadele cu răsucire la distanțe egale și cele cu răsucire continuă*, p. 23-31; cap. 5- *Construcțiile de tip " bazilical cruciform " , cele cu " format trilobat " și tipul " cu cruce greacă înscrisă " , p. 31- 32; cap.6 – *Relația dintre particularitățile construcțiilor religioase armenesti, ale celor gotice și ale celor din Țările Române*, p. 32-34; cap. 7 – *Influențe armenesti în ornamentația bisericilor " Curtea de Argeș " și " Trei Ierarhi " , p. 34-38; cap. 8 – *Caracterul nerepetat, element specific ornamentației bisericesti armene*, p. 38- 46; cap. 9 – *Decorarea bisericilor armenesti și a celor din Țările Române cu Fecioara Maria avându-l pe pruncul Iisus în brațe*, p. 46- 53; cap.10 – *Hacikarurile, monumente ornamentale specifice armenesti*, p. 53-57; cap. 11- *Construcțiile bisericesti armene dispuse în locuri retrase, cu ziduri de apărare sau cioplite în stâncă. Complexul de la Geghard*, p. 57- 61). Cartea beneficiază de un Cuvânt înainte**

semnat de Arhimandrit Dr. Zareh Baronian, Vicarul Episcopiei Armene București, (p. 7-9), o introducere (cap.1, p. 9-10), glosar de termeni specifici (cap. 13 – *Glosar de arhitectură bisericească*, p. 71- 74), *Adnotări* (cap.14, p. 75-93) precum și de o relativ bogată *Bibliografie* (cap 15., p. 93-94).

Autorii subliniază consecvent ideea că arhitectura armeană a deținut primatul asupra unor inovații tehnice constructive sau, cel puțin a descoperit aceste tehnici, independent, în același timp cu alte spații de referință (p.14 : “*Cert este însă faptul că în Armenia pandantivele au fost utilizate foarte de timpuriu iar arhitecții armeni le-au construit din piatră*.”; p. 33 : “... ,se pare că, < bolțile pe cruci de ogive >, omniprezente în construcțiile gotice, constituie o inovație concepută și de arhitecții armeni, mai înainte cu câteva secole decât constructorii din Europa Occidentală.”; *ibidem* : “*Arcurile ogivale constituie elemente constructive care – de asemenea – pot fi constatate în bisericile armenesti din Antichitate și din Evul Mediu timpuriu, atât la nivelul ferestrelor cât și la nivelul intrărilor.*.”; *ibidem* : *Rozetele nu constituie nici ele elemente decorative proprii artei gotice, ele putând fi văzute pe numeroase biserici și pe multe hacikaruri din Armenia, construite cu mult înaintea secolului al XII – lea.*.”

Coroborând aceste observații cu datele furnizate de construcțiile ecclesiastice din Țările Române, Berj Așgian ajunge la concluzia (mai bine zis subliniază o dată în plus) că arhitectura armeană a avut o influență considerabilă, dacă nu chiar întâietatea, asupra evoluției arhitecturii din Moldova și Țara Românească cel puțin până la un anumit moment, din păcate insuficient precizat și argumentat. Astfel, autorul precizează că **pandantivul, pilonii și arcadele de susținere, turla circulară** precum și “*dispoziția generală a planului cruciform*” (s.a.) se regăsesc “*într-o izbitoare asemănare la bisericile construite în principatele române*” (p. 14). De asemenea, “*similitudini între construcțiile religioase din Țările Române și cele din Armenia se referă ... și la elementele decorative ale acestora*” (p. 23), exemplificându-se cu brăurile “*în torsadă*” (p. 23-24), arcaturile semicirculare oarbe ale fațadelor (p. 34-37), decorația sculptată, ca în cazul Trei Ierarhilor din Iași (p. 37 – 38), dar și prin motivul Fecioarei Maria cu pruncul, inspirat din “*grupurile statuare în bazorelief și altorelief având- fapt deosebit de important – aceeași localizare !*” și care “*prezintă o imagine foarte asemănătoare celor existente în bisericile moldave !*” (p. 45). Având în vedere “*numeroasele similitudini și corelații dintre arta constructivă și decorativă a lăcașurilor creștine de cult din Țările Române și cele din Armenia, ar reieși că la înălțarea bisericilor românești au lucrat și meșteri armeni, autorul subliniind posibilitatea ca însuși legendarul meșter Manole să fi fost armean*” (p. 53).

După reliefarea ideilor principale ale lucrării se impun câteva modeste precizări. În primul rând, cartea nu are un pronunțat caracter original, rezultat din cercetări proprii ale reputatului specialist a lumii medicale din România, exceptând

vizita oficială pe care autorul a " *efectuat-o în Armenia în anul 1983* ", când a " *avut atunci și cinstea de a fi primit în audiență de Sanctitatea Sa Patriarhul Suprem Vasken I (fig. 18, fig. 19) , ocazie cu care mi-a dăruit – împreună cu binecuvântările sale, cu fotografia și cu autograful său- un album (fig. 20) din care am folosit multe din imaginile pe care le prezint în această carte !*" (p.14) (sic !). Faptul este sesizabil chiar la o privire sumară asupra textului, în care autorul nu face altceva decât să însumeze opiniile unor prestigioși specialiști ai istoriei românilor asupra corelațiilor existente între arhitectura medievală bisericească din voievodatele Moldovei și Țării Românești și edificiile ecclesiastice ale Armeniei . Astfel în întregul ei, lucrarea se spijină pe concluziile unor cercetători ca N. Iorga, Gh. Balș , Curinschi – Vorona, Gr. Tocilescu, Gr. Ionescu, V. Drăguț, R. Teodorescu, C. Moisescu ș.a. preluate selectiv și folosite în contextul dorit de autor. Ceea ce ni se pare incorect este că Berdj Așgian nu face și trimiterile de rigoare, strict necesare unei lucrări de calitate , chiar dacă sunt vizate categorii mai largi de cititori. Totuși autorul încearcă folosirea unui oarecare aparat critic, făcând relativ frecvente trimiteri către acesta. Cu mici excepții, aici se dau o serie de comentarii la idei întâlnite în text și nu la contribuțiile celor care au enunțat anterior diferite concluzii, majoritatea acestor concluzii fiind bine cunoscute în lumea științifică din România. Altfel, fapt îmbucurător, autorul citează o bibliografie suficient de consistentă, de dată recentă, care însă , în opinia noastră, nu se regăsește, prin mențiuni, și în conținutul lucrării . Tot ca un aspect pozitiv trebuie semnalat faptul că autorul trimite către o serie întreagă de ilustrații care ajută cititorul în înțelegerea corectă a unor termeni de strictă specialitate la care adaug un foarte util dicționar de termeni tehnici (p.70-73).

Ultima parte a lucrării este consacrată, ca în aproape toate lucrările despre armeni, conviețuirii româno-armene, momentului așezării acestora în Moldova (p.61-63), Transilvania (p. 64- 66) și Țara Românească (p. 66 –69), izvoarele utilizate pentru reconstituirea cadrului istoric fiind bine cunoscutele scrieri ale lui Nicolae Iorga și ale istoriografiei anterioare anilor 50 ai veacului XX.

În concluzie, considerăm că această lucrare poate fi integrată categoriei lucrărilor de popularizare, putând fi utilizată, având în vedere rezervele menționate, de către categorii largi de cititori dornici de cunoașterea unor amănunte care privesc istoria românilor și armenilor.

ISTORICUL IOAN MURARIU, LA A 65-A ANIVERSARE

IONEL BEJENARU

I. MEMORII

Fiu al Botoșanilor (născut la 20 ianuarie 1937, în Dămilenii comunei Cristinești), cu studiile liceale făcute la Botoșani, cu Facultatea de Istorie-Filosofie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, cu doctoratul în Istorie, cu teza *Comerțul intern al Moldovei la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, susținut și luat în cadrul aceleiași universități, profesorul Ioan Murariu s-a dedicat unei laborioase activități didactice în învățământul superior și liceal băcăoan, concomitent uinea, nu mai puțin laborioase, de cercetător istoric, cu precădere axându-se pe problematica medievală românească, înscriind valoroase contribuții.

Apartenența Domniei Sale la meleagurile Botoșanilor l-au făcut deseori prezent aici, la sesiunile științifice organizate de Muzeul Județean Botoșani, comunicările susținute aici fiind publicate în paginile anuarului muzeului, *Hierasus*. Relevăm, în acest sens - *Rezerva feudală și mărimea reală a clăcii pe moșia Cristinești (ținutul Dorohoi) în anul 1833, Iarmaroace și târguri săptămânale în Moldova (1774-1832), Obligațiile și privilegiile negustorilor din Moldova între anii 1744-1832, Ținuturile Botoșani și Dorohoi între anii 1774-1835, Documente inedite privind activitatea comercială a comisului botoșănean Ionică Tăutul, Organizarea administrativ-teritorială a ținuturilor Dorohoi, Hârlău, Botoșani și Herța în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea.*

Între lucrările publicate de istoricul Ioan Murariu se regăsesc și *Istoria Ținutului Herța până în anul 1940 și Istoria satelor Cristinești, Dămileni și Dragalina din județul Botoșani*, lucrări legate de istoria acestor locuri, pe cea de-a doua luând-o și ca expresie a unei datorii de suflet a autorului față de meleagurile natale și ale copilăriei.

Tot la capitolul legăturilor profesorului Ioan Murariu cu Botoșanii înscrîm și prezența Domniei Sale în paginile unor periodice locale, cum ar fi „Clopotul“, „Gazeta de Botoșani“, „Curierul de Dorohoi“.

Dincolo de cele evidențiate, care stau mărturie legăturilor de permanență ale istoricului cu Botoșanii, valorificarea cercetărilor sale istorice înscrie numeroase publicații din alte centre – Bacău, Piatra Neamț, București, Suceava, Focșani, Vaslui, Baia Mare, Iași, Târgu-Mureș, Brașov, Chișinău.

Aflat la 65 de ani, în plină putere creatoare, istoricul Ioan Murariu, suntem convingși, este pe drumul altor cărți și studii valoroase, în a căror apariție neîntârziată credem. Și, chiar dacă este mai puțin protocolară formula de adresare, o zicem: dați-i înainte, domnule profesor!

CUPRINS

I. ISTORIE

DAN PRODAN	<i>Mihai Eminescu și istoria Imperiului Otoman</i>	6
DAN PRODAN	<i>Contribuția lui Nicolae Iorga la dezvoltarea orientalisticii-turcologiei</i>	72
IONEL BEJENARU	<i>Trei mătuși lurașcu ale lui Mihai Eminescu în condica Mănăstirii Agafton din 1872</i>	134
STELA GIOSAN	<i>O pagină din istoria Botoșanilor - incendiul din anul 1887, văzut de contemporani</i>	137
EDUARD SETNIC	<i>Contribuții la istoria învățământului rural din județele Botoșani și Dorohoi. Câteva date privind școala comunei Târgu Bucecea (1865-1961)</i>	146
CAROLINA SETNIC	<i>Un român decorat de împăratul Japoniei în anul 1890</i>	156
ȘTEFAN CERVATIUC	<i>Agricultura sistematică și intensivă în perioada interbelică în județele Botoșani și Dorohoi. Fermele agricole particulare</i>	161
STELA GIOSAN	<i>Măsurile elaborate la sfârșitul anului 1943 - începutul anului 1944 referitoare la operația de evacuare a zonelor de est și de nord-est ale țării</i>	170
SERGIU BALANOVICI	<i>Studiu pentru monografia satului Crasnaleuca, com. Crasnaleuca, jud. Dorohoi (din timpul lui Ștefan cel Mare și până la 1 septembrie 1945)</i>	213
C. I. DURNEA	<i>Două momente importante în viața politică a României din a doua jumătate a secolului al XX-lea</i>	242
CORNELIU FILIP		

II. MEMORIALISTICĂ

GH. MACARIE	<i>Antonio Maria Del Chiaro Fiorentino - secretarul de limbă italiană al domnitorului Constantin Brâncoveanu</i>	246
ION FETCU	<i>Nicolae Iorga și contribuția sa la făurirea istoriei militare românești</i>	269
ȘTEFAN CERVATIUC	<i>Importanța colecției de stare civilă a Direcției Județene Botoșani a Arhivelor Naționale în precizarea unor date biografice ale unor personalități botoșănene</i>	276
FLORIN ȚUSCANU	<i>O scrisoare necunoscută a lui Mihail Kogălniceanu</i>	287

FLORIN ȚUSCANU	<i>O frumoasă prietenie... Din corespondența episcopului Melchisedec cu Vasile Alecsandri.....</i>	291
DINUȚA MARIN	<i>O zi la Ierusalim</i>	296

III. MUZEOGRAFIE. ETNOGRAFIE. RESTAURARE-CONSERVARE

GHEORGHE MEDIAN	<i>Contribuții la istoricul muzeografiei – înființarea Secției de Artă a Muzeului Județean Botoșani</i>	301
ELENA VĂCULIȘTEANU	<i>Restaurarea unei scoarțe de la sfârșitul sec. XIX din depozitul Muzeului de Etnografie - Botoșani</i>	314
STELIANA BĂLTUȚĂ	<i>Cojocăritul - meșteșug și artă.....</i>	319

IV. NOTE. COMENTARIU. IDEI

EDUARD SETNIC	<i>Ștefan Iovanesian, Gheorghe Median , Armenii în istoria și cultura orașului Botoșani, Botoșani, 2001, 145 pagini</i>	337
EDUARD SETNIC	<i>Berdj Așgian, Arhitectura bisericească armeană și unele corelații cu cea românească, București, Editura Ararat, 2000, 96 p. (text, ilustrații, bibliografie)</i>	344
IONEL BEJENARU	<i>Istoricul Ioan Murariu, la a 65-a aniversare</i>	347

Correspondența relativă la studiile incluse în actualul număr, cât și propunerile de materiale pentru numerele viitoare, pot fi trimise pe adresa Muzeului Județean Botoșani - 6800 Botoșani, str. Unirii nr.15; tel.0231/513446.

Tehnoredactor: Liviu Chișcariu

Tiparul executat la S.C. CAROMI S.R.L. Botoșani

Str. Constantin Gane, 12 bis / tel: 525909, 585050 / fax: 585050

Comanda nr. 31815/2002 • Coli tip: 10,93 70/100 70 g/m²

Bun de tipar: 20 august 2002 • Apărut: 30 august 2002